De Nederlandsche volkskarakters

Onder redactie van P.J. Meertens en Anne de Vries

bron
P.J. Meertens en Anne de Vries (red.), *De Nederlandsche volkskarakters*. J.H. Kok, Kampen 1938.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/vrie011nede01_01/colofon.htm

Ter inleiding

Evenals de volkerenpsychologie ligt ook de wetenschap der volkskarakterologie nog in de windselen, en wie dus bij de verschijning van dit boek de opmerking maakt, dat deze praematuur is, dat de tijd voor het schrijven van een karakterologie van het Nederlandse volk en zijn onderdelen nog lang niet gekomen is, heeft volkomen gelijk. Inderdaad ontbreken ons daartoe nog zo goed als alle bouwstoffen, vereist voor een karakterbeschrijving, die de toets der wetenschappelijke kritiek kan doorstaan. De Groningse hoogleraren Heymans en Wiersma hebben in 1905 onder de Nederlandse artsen[1] *een enquête ingesteld naar de psychologie van het Nederlandse volk, waarbij voor ruim 2400 personen gegevens zijn binnengekomen, maar aangezien bij dit onderzoek niet werd gevraagd naar de woonplaats en de herkomst der betrokkenen, hebben de daarmee verkregen gegevens*[2] *alleen waarde voor het Nederlandse volk in zijn geheel, niet voor de afzonderlijke delen. Evenzo heeft de bekende studie van Heymans over 'Die Psychologie der Frauen' (1910) alleen voor de Nederlandse vrouw in 't algemeen, en dan nog met uitzondering van de arbeidersvrouw, waarde. Aan de hand van de enquête van Heymans en Wiersma heeft Dr Jul. Leydesdorff, een der medewerkers van deze bundel, een onderzoek ingesteld naar de Nederlandse Joden, waarvan het resultaat is neergelegd in zijn academisch proefschrift 'Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche volk' (1919). Soortgelijke onderzoekingen voor de bewoners der verschillende gewesten van Noord- en Zuid-Nederland ontbreken ten enenmale.*
Wie zich dus een oordeel wil vormen over de psychologie van bepaalde bevolkingsgroepen, is daarbij bij ontstentenis van wetenschappelijke gegevens geheel en al aangewezen op eigen en anderer oordeel, op de getuigenissen der historie en op de belletrie, waarin getracht is het karakter van een bevolking weer te geven. Al deze

1) Met Nederland is hier en elders in de eerste alinea Rijks-Nederland bedoeld.
2) Men vindt deze in een zestal artikelen: Beiträge zur speziellen Psychologie auf Grund einer Massenuntersuchung, neergelegd in het Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane, Abt. I, Zeitschrift für Psychologie, Bd. 42, 43, 45, 46, 49 u. 51 (1906-1909).

bronnen zijn stuk voor stuk in de hoogste mate subjectief, en het valt dan ook niet te verwonderen, dat ze elkaar telkens en voortdurend weer tegenspreken. Wanneer we het niettemin gewaagd hebben, in dit boek een aantal opstellen bijeen te brengen waarin zowel het Nederlandse volk in zijn geheel als in zijn delen wordt gekenschetst, is dat dan ook gebeurd in de stellige overtuiging dat deze eerste poging tot samenvatting in menig opzicht slechts een voorlopig karakter kan dragen. Voortgezette studie, vooral ook langs de weg der wetenschappelijke enquêtes, en de opmerkingen van ter zake deskundige lezers kunnen er het hunne toe bijdragen, een eventuële herdruk meer aan het doel, dat wij ons voor ogen stelden, te doen beantwoorden dan deze eerste uitgave het doet. Stellig zal dan ook met vrucht gebruik gemaakt kunnen worden van de gegevens, die thans in de Wieringermeerpolder, onder leiding van Prof. Wiersma, worden verzameld over het karakter der bewoners, die zich uit alle delen van de noordelijke Nederlanden aldaar gevestigd hebben. Dit onderzoek, voor zover ons bekend het eerste hier te lande dat ter plaatse wordt ingesteld, is omslachtiger en tijdrovender dan de schriftelijke enquête, maar bezit tal van voordelen boven deze.

We hebben van de medewerkers, die ieder hoofdelijk aansprakelijk zijn voor hun eigen bijdrage, gevraagd dat zij naar hun beste weten en zonder enig vooroordeel of vooropgezette sympathie hun mening zouden weergeven over de bevolkingsgroep, waarvan zij zelf deel uitmaken. Alleen voor de keuze der medewerkers zijn wij verantwoordelijk.

De rasvermenging die sinds eeuwen in onze lage landen heeft plaats gevonden, maakte de indeling van ons volk in groepen niet gemakkelijk. Intussen menen we, dat we die groepen, die een eigen karakter vertonen in het bonte geheel van de Nederlandse volksaard, naar voren hebben gebracht. Dat onze zuidelijke landsgrenzen wel twee landen, maar niet twee volken van elkaar scheiden, mogen we als bekend veronderstellen, alhoewel niet zó bekend dat we niet het Groot-Nederlandse karakter van dit boek met een enkel woord willen beklemtonen. Een enkele lezer zal misschien de opmerking maken dat dan ook de Oost-Friezen over onze oostelijke grenzen een plaats hadden moeten krijgen; wij meenden echter dat hun volksaard niet zozeer van die der Nederlandse Friezen verschilt, dat zij een opzettelijke studie wettigde. De Nederlanders in den vreemde (o.a. in de Oost en de West) vertonen o.i. te weinig een eigen volksaard of zijn te zeer ontnederlandst, dan dat ze hier een plaats mochten krijgen.

Daarentegen namen we wèl afzonderlijke hoofdstukken op over het karakter der Noordzee- en der Zuiderzee-vissers en dat der Nederlandse Joden: drie bevolkingsgroepen, die enerzijds nog steeds hun eigen karakter hebben behouden, en anderzijds op het karakter van ons volk in zijn geheel grote invloed hebben uitgeoefend.

De Utrechtse fotograaf Willem van Malsen heeft bij iedere schets een foto van een man en een vrouw uit de behandelde groep genomen. Al deze foto's stellen personen voor, die uit de streek hunner inwoning afkomstig zijn, en wier voorgeslacht er sinds mensenheugenis gewoond heeft. De gegevens dienaangaande zijn in ons bezit.

In een aparte bijdrage geeft de heer Van Malsen zijn indrukken weer van zijn tocht door Groot-Nederland en geeft hij tevens bijschriften bij de door hem genomen foto's, die wij van belang achten om de scherpe intuïtie, waarmede hij het volkskarakter heeft gepeild.

De eerste ondergetekende heeft aan dit boek een lectuurlijst toegevoegd, waarin een overzicht wordt gegeven van wat er over het karakter der Nederlanders gepubliceerd is. Deze lijst bedoelt slechts, de lezer die zich verder wil oriënteren over het karakter van een bevolkingsgroep, de weg te wijzen; op enige volledigheid maakt ze allerminst aanspraak.

De heersende spellingchaos heeft ons genoodzaakt, de medewerkers in de spelling van hun bijdragen geheel vrij te laten.

P.J. MEERTENS.
ANNE DE VRIES.

Amsterdam-Driebergen, September 1937.

De Nederlanders
door Dr Th. van Schelven

HET is veel moeilijker, dan men zoo oppervlakkig denken zou, om de mentaliteit van een volk vast te stellen. Den leek lijkt dat eenvoudig: het eene volk drinkt bier, het andere wijn; het eene draagt klompen, het andere schachtlaarzen; het eene volk is geboren en getogen aan den waterkant, het andere in de bergen; het eene danst en zingt, het andere voelt zich tot andere dingen aangetrokken; voor den leek is het heel eenvoudig: de som van al die eigenaardigheden vormt het volkskarakter. De geïllustreerde pers, die niet bestaan kan zonder het eindeloos afbeelden van kleederdrachten, plechtigheden, volksfeesten en locale eigenaardigheden, besmet ons met de gedachte, dat dit alles het wezen van een volk zou raken. Het is er echter maar de buitenkant van, de folkloristische zijde. De ware en diepe aard van een volk heeft met die uiterlijke eigenaardigheden maar weinig te maken. De invloed van bodem, voeding, plaatselijke feesten, oude gebruiken en kleederdrachten raken de kern van een volk niet. Men moet dieper peilen om daar te komen.

Het karakter van een volk is het geheel van innerlijke eigenaardigheden, dat dat volk onderscheidt van andere volkeren. Deze eigenaardigheden zijn noch zuiver lichamelijk, noch zuiver geestelijk, maar beide. Lichamelijk zal het volkskarakter een uitdrukking kunnen zijn van bepaalde raseigenaardigheden. Geestelijk wordt het volkskarakter bepaald door psychische, linguistische, cultureele, oeconomische en historische factoren.

De mentaliteit van een volk, de volksziel, is iets dat zich ontwikkeld heeft uit een speciale harmonie tusschen rasmenging en isolatie, tusschen geographie en historie, tusschen speciale cultuurvormen en algemeene civilisatie, tusschen traditie en oeconomische noodzaak, tusschen dialectmenging en officiëele taalvorming, tusschen centralisatie en differentiatie, tusschen primitiviteit en hoogere ontwikkeling. Gedurende duizenden jaren werken al die factoren, maar op historische oogenblikken wordt die ontwikkeling afgebroken en in nieuwe banen geleid. Het is bijna niet mogelijk, het aandeel van elk van deze componenten in de vorming van een speciale mentaliteit te isoleeren, gezien de veelvoudige vervlechting en wederzijdsche beïnvloeding.

Ook is het niet goed mogelijk, den invloed van het individu op deze gemeenschappelijke volksziel vast te stellen, of omgekeerd van de algemeene mentaliteit op een bepaalden mensch. Van zijn geboorte af vergroeit de jonge mensch met deze speciale sfeer. Het volkskarakter is zoowel een uitdrukking van elk individu, als elk individu het algemeene karakter uitdrukt.

Het volkskarakter eischt een studie van alle factoren, die het opbouwen, en een eerlijke en nuchtere waardeering daarvan, zonder chauvinisme, maar ook zonder zich zelf minder te achten, dan men is; zonder zich in algemeenheden te verliezen, maar ook zonder romantische phantasieën, die weinig met den werkelijken stand van zaken te maken hebben.

In de eerste plaats dient de lichamelijke factor onderzocht te worden. Hoe staat het met de raskenmerken van het Nederlandsche volk? Vertoont het Nederlandsche volk lichamelijke kenmerken, die het van andere volkeren onderscheiden? Wat zeggen de anthropologie en de ethnologie van de lichamelijke gesteldheid van ons en van onze voorouders?

De vroegste geschiedenis van de Nederlanden is af te lezen uit de vondsten in den bodem. Voor den deskundige in de leerschool van de spade spreken schedels en vooral vaatwerk een duidelijke taal; hij hoeft die vondsten maar te vergelijken met wat uit andere landen bekend is, om het ras en de cultuur van onze voorouders te kunnen identificeeren.

De oudste praehistorische stam in Nederland is het volk der hunnebedden. Dat waren geen Hunnen, maar menschen uit het tweede steentijdperk, het neolithicum. Hun cultuur was ongeveer die van de Papoea's van heden. Zij beschikten over uit steen vervaardigde, kunstig geslepen bijlen en messen, kenden al het vuur, en vervaardigden vaatwerk, waaraan te zien is, aan vorm en versiering, dat het naar het voorbeeld van vlechtwerk gemaakt werd. In de hunnebedden begroeven zij hun dooden; het zijn graven, net als de pyramiden. Hun woningen waren ronde hutten, half in den grond uitgegraven, van binnen met houten stokken bekleed en van een rieten dak voorzien. De resten van zulke dorpen heeft men o.a. bij het Uddelermeer gevonden. Dit donkerharige volk woonde op de Veluwe, in Drente en Friesland, en is waarschijnlijk vóór 1000 v. Chr. naar ons land geemigreerd van Zuid-Europa uit. Deze neolithische cultuur is bekend van Ierland tot diep in Azië.

Een tweede menschengolf kwam niet uit het Zuiden, maar uit het

Oosten ons land binnen. Men vindt sporen van dit volk in geheel Europa. Zij waren geen neolithici meer, maar zij kenden reeds bronzen bijlen en messen. Hun pottebakkerskunstwerk heet klokbekerceramiek, naar den klokvorm van hun potten, die een vakman even duidelijk van de potten met vlechtwerkmotief van de vroegere neolithici kan onderscheiden, als wij een Rococovaasje van een Delftsche pul. Zij begroeven hun dooden niet onder steenen, maar onder houten koepels. Dergelijke vergane en ingestorte koepelgraven vindt men eveneens op de Veluwe, in Overijsel en in Drente.

Nu komen wij tot den historischen tijd, historisch althans voor de oudere cultuurlanden om de Middellandsche zee. Omstreeks 300 v. Chr. komen Keltische stammen ons land binnen uit het Zuiden. De Kelten zijn Indo-Germanen, hun taal is nog behouden in het Bretonsch, het Schotsch, het Iersch en de taal van Wales en Man. Zij hebben eens gewoond van Ierland tot Klein-Azië. Misschien vormden zij in onze streken alleen een dunne laag boven de inheemsche bevolking, maar in Gallië en de Po-vlakte woonden zij als aaneengesloten bevolking, toen de Romeinen daar binnen trokken in de laatste eeuwen vóór onze jaartelling. In tegenstelling met de vroegere stammen verbrandden de Kelten hun dooden op brandstapels. Een urn met de asch werd op dezelfde plaats begraven, en er werd boven die urn een heuvel opgeworpen, door een greppel er om heen te graven en de aarde in het midden op te hoopen. In vele lage heuveltjes op de heide van Gelderland en Brabant vindt men de typische Keltische urnen, met asch gevuld. Als bijgaven vindt men zoowel ijzeren zwaarden, als bronzen bijlen en steenen hamers. Dit was het laatste niet-Germaansche volk, dat ons land binnendrong.

De vierde invasie in ons land was de zoogenaamde proto-Saksische, die weer uit het Oosten kwam, het eerste volk met een Germaansche taal. Men vindt hun cultuur door geheel Noord-Duitschland, en bij ons weer in Gelderland, Overijsel en Drente. Zij zijn de makers van de houten wegen, die in het Drentsche veen zijn gevonden. In onze musea bevinden zich hun houten booten, leeren schoenen, steenen bijlen, bronzen speerpunten en halskettingen. Ook zij verbrandden hun dooden en begroeven de asch in urnen.

De vijfde golf zijn onze eigenlijke voorouders uit de geschiedenisboeken, de Friezen en Bataven, die omstreeks 100 v. Chr. in ons land gekomen zijn. Zij zijn blijkbaar de eersten geweest, die in het waterland zijn doorgedrongen, en in zooverre hebben de jaartallenboekjes dan gelijk. De terpen der Friezen en de veel lagere woerden der

Bataven in de Betuwe waren heuvels, waarop de bevolking en het vee konden vluchten, als er overstrooming dreigde; eerst later hebben zich daar dorpen gevormd. In de Friesche terpen vindt men allerlei gebruiksvoorwerpen uit been van runderen, zooals onderdeelen van spinwerktuigen, mesheften, kammen, priemen en zelfs schaatsen.

Als zesde golf kan men de Romeinen noemen, die omstreeks het begin van onze jaartelling ons land binnen kwamen. In het Noorden hielden zij enkele vestingen bezet, vooral in de buurt van Nijmegen, Utrecht en Leiden. Als kolonisten hebben zij hun sporen alleen achtergelaten ten Zuiden van de Maas.

De zevende en achtste invasie zijn weer Sassisch. De eerste Sassische golf bereikte ons land ± 400 na het begin van onze jaartelling; zij waren de Germanen van de Volksverhuzing, die de Romeinen uit ons land verdreven of onderwierpen. Wij vinden hun sporen in Gelderland, Drente en in sommige terpen van Groningen en Friesland. Kenmerkend is hun fraai vaatwerk, vaak van diepzwarte kleur.

In de zevende eeuw komt de derde Saksische golf ons land binnen. Zij hadden typische bolvormige potten, vaak met pooten, en gebruikten aarden steelpannen. Zij legden burchten aan van de 8e tot de 11e eeuw. De Hunnenschans aan het Uddelermeer en de Hettenheuvel in den Achterhoek waren zulke Sasische burchten.

De negende en laatste invasie beleefde ons land door den inval der Merovingische Franken, die na de 5e eeuw in het Zuiden, aan de groote rivieren en aan de zeekust begonnen door te dringen. Hun vaatwerk is naar Romeinsch model vervaardigd. De Frankische ijzeren zwaarden, speren en bijlen en hun kleine glazen bekers zonder voet zijn gemakkelijk te herkennen.

Van de menschen uit het neolithicum, uit den bronstijd en uit den ijzertijd der Kelten is geen rest meer over; blijkbaar zijn zij volkomen opgegaan in de latere volken. Van de Germaansche volken vinden we duidelijke resten. De tegenwoordige grenzen der dialecten duiden aan, waar de verschillende Germaansche stammen hun grenzen hadden. De Franken zitten in het Zuiden; hun grens met de Saksen is ongeveer de Oude Geldersche IJsel: Hummelo is Saksisch, Laag Keppel spreekt Frankisch. De grens ligt in Duitschland tusschen Isselburg en Bocholt, volgt in den Achterhoek den Ouden IJsel en van Doesburg af den Gelderschen IJsel tot Zutphen, om dan vandaar in rechte lijn naar de Zuiderzee te gaan, Oostelijk van Harderwijk. Westelijk van deze lijn wordt Frankisch gesproken, Oostelijk Saksisch. Het Saksisch heet in Duitschland Niedersächsisch, of plattdeutsch; dit wordt in verschil-

lende dialecten gesproken in geheel Noord-Duitschland tot in Oost-Pruisen. Frankische dialecten worden gesproken Westelijk van deze lijn tot aan de grens met het Fransch; in de elfde eeuw reikten de Frankische dialecten tot aan de Loire. Dit verdringingsproces door het Fransch gaat door tot op onze dagen.

De Germanen hooren tot het noordsche ras, dat gekenmerkt is door langen schedelvorm, groote lichaamslengte en weinig pigmentatie, dus blauwe oogen, blonde haren en blanke huid. Het alpine ras, dat Centraal-Europa en geheel Azië bewoont, heeft tegengestelde eigenschappen: de alpine mensch is donker, klein en heeft een ronden schedel. De derde mensch in Europa, de homo mediterraneus, die om de Middellandsche zee woont, is klein en donker als de alpine mensch, maar heeft een langen schedel als de homo nordicus.

Het ongeluk is nu, dat wij wel van de verschillende Germaansche rassen weten, dat zij tot het noordsche ras behooren, maar dat wij aangaande de vroegere rassen veel minder zekerheid hebben. De niet Germaansche kenmerken in ons volk moeten afkomstig zijn van de vroeger reeds aanwezige bevolking, die dan niet noordsch geweest moet zijn. Mediterrane menschen in Nederland zijn de Joden en een gering deel der Zeeuwen.

Wat donker en klein is, heeft deze kenmerken van alpine, vóór-Germaansche voorouders geërfd. Volgens de ethnologen heeft het alpine ras een belangrijk aandeel in de samenstelling der bevolking, speciaal in Zeeland, Brabant en Limburg. De zwarte oogen van de Zeeuwsche schoonen zijn geen erfenis van Spaansche soldaten; daar was de Zeeuwsche nooit erg op gesteld. Het zijn resten van alpine voorouders, misschien van Kelten, misschien van de koepelgrafmenschen uit den bronstijd, misschien van de hunnebedmenschen uit den steentijd.

Uit oude graven zijn vele schedels beland in onze anatomische instituten, en zorgvuldige meting heeft geleerd, dat boven de groote rivieren de Nederlandsche bevolking vóór 800 n. Chr. vrij zuiver langhoofdig was, wat na dien niet meer het geval is. Men meent, dat dit een gevolg is van infiltratie van alpine menschen uit het Baltische gebied, uit Noord-Duitschland dus.

Wat de pigmentatie betreft, de erfelijkheidswetenschap leert, dat donkere haren dominant zijn over blonde haren, bruine oogen over blauwe oogen. In Amsterdam is gebleken, dat er hoe langer hoe meer donkerharige en bruinoogige menschen geboren worden, en de blonden en blauwoogigen langzaam verdwijnen.

Maken we den inventaris op van al deze gegevens, dan blijkt, dat Germaansche volken zich vermengd hebben met eerder aanwezige, waarschijnlijk alpine volken, die hier al eeuwen lang woonden, van den steentijd af. Ons volk is dus niet zuiver noordsch of zuiver Germaansch. Vooral Zuidelijk van de groote rivieren is er een sterke bloedmenging met alpine elementen. Gaat men enkel op anthropologische gegevens af, dan zou men Holland in twee deelen moeten verdeelen: een gebied ten Zuiden van den Moerdijk en de groote rivieren, waar de bevolking gemengd is uit noordsch en alpien, en een gebied ten Noorden van die lijn, waar het type veel zuiverder Germaansch is, behalve in het Oosten. Merkwaardig is, dat deze scheiding vrijwel parallel gaat met de scheiding tusschen overwegend Protestant en overwegend Katholiek. De Moerdijkgrens bestaat nu eenmaal, en blijkbaar ook anthropologisch; behalve in Zeeland, dat verhollandscht is.

Wat de taal aangaat, Oostelijk van den Gelderschen IJsel worden Saksische tongvallen gesproken, Westelijk Frankische dialecten. De Frankische dialecten reiken in het Zuid-Westen tot aan het Fransch, de Saksische in Oost-Pruisen tot aan de Slavische talen. Als derde Germaansche taal bezitten wij het Friesch, dat met het Engelsch verwant is. De scheiding tusschen Friesche en Frankische dialecten lag in de Middeleeuwen in Kennemerland, maar de Westfriezen zijn als de Zeeuwen verhollandscht. De grens tusschen de Friesche en de Saksische tongvallen ligt bij een rivier, die dan ook met twee namen gesierd is, en Friesch Tjonger, Saksisch Kuinder heet. De Friezen hebben zich in Groningen en Noord-Duitschland vermengd met Saksen. Behalve in Friesland wordt het Friesch nog in enkele taaleilanden in Oldenburg gesproken, verder in Sleeswijk ten Noorden van Husum en op enkele Nederlandsche en Duitsche Noordzee-eilanden. Het Friesch is evenals het Deensch sinds de 16e eeuw op den terugtocht voor het Duitsch. Wilden we Nederland naar de dialecten verdeelen, dan zou ons land in drie stukken uiteenvallen: Friesche dialecten boven de Tjonger, Frankische dialecten Westelijk van den IJsel en de rest Saksisch.

Historisch hangt het Friesch met het Engelsch samen. Van ± 1200 tot ± 1600 is het Oud-Friesch bekend, van daaraf begint het Nieuw-Friesch. Het Neder-Duitsch of Neder-Saksisch wordt ingedeeld in Oud-Saksisch (met den Heliand) van ± 800 tot ± 1100, Middel-Neder-Duitsch, en Nieuw-Neder-Duitsch of platduitsch sinds ± 1500. Bij het Neder-Frankisch onderscheidt men Oud-Neder-Frankisch van

± 800-1200, tot ± 1500 het Middel-Nederlandsche, en van ± 1500 af het Nederlandsch. Historisch is de groei zoo geweest, dat het Hollandsche dialect, een der Nieuw-Neder-Frankische, in Noord-Nederland tot landstaal is geworden door den drang der omstandigheden, met name door Hollands leiding en suprematie in den nationalen vrijheidsoorlog. Hier doorkruist een historische, egaliseerende factor de linguistische, cultureele en ethnographische zelfstandigheid.

Evenmin als het lukt, ons volk ethnologisch of linguistisch af te scheiden, zoo min lukt het, geographisch een scheidingslijn te trekken. Wij zijn niet alleen een volk van den waterkant, van Friesche terpen, Hollandsche polderdijken, Zeeuwsche schorren en Betuwsche woerden, maar ook van keuterboeren van den heikant, van Drentsche venen, Geldersche dennenbosschen, Brabantsche heidevelden en Limburgsche zandheuvels. Iederen vreemdeling valt juist deze tegenstelling op tusschen het vruchtbare, vlakke Westen en het golvende, schamele Oosten en Zuiden. Deze grens valt, afgezien van de Veluwe, ongeveer samen met de grens tusschen de bevolking met overwegend Germaanschen lichaamsbouw en de met alpine elementen sterk vermengde bevolking. Ook hier is dus weer geen typisch Nederlandsch stempel.

Neen, wanneer het enkel om het ras, het dialect en den bodem gaat, dan zou Nederland in drie deelen uiteenspatten: Friesland hoort meer bij Engeland, Oost-Nederland bij Duitschland en Zuid-Nederland bij Noord-Frankrijk. Daar zitten de stamverwanten, daar is de gelijkheid in volkstaal, bodem en raskenmerken. Nederland zou dan alleen typisch Nederlandsch zijn in het polderland tusschen Texelstroom en Schelde. We weten allen, dat dit niet zoo is, en de opheffing van deze tegenspraak moeten wij op ander gebied zoeken.

Het zijn hoofdzakelijk geestelijke factoren, die ons nationaal bestaan veroorzaakt hebben en bestendigen. In de geschiedenis is de oplossing van het raadsel te vinden, waarom een heterogene bevolking is samengelascht tot een nationale homogeniteit. Oorspronkelijk waren onze landstreken deelen, leenen, grensmarken, koloniën zoo men wil, van den Duitschen keizer of den Spaanschen koning, in het Zuiden van den Franschen koning, en deelden passief het lot van die groote rijken. Door den gunst der tijden, maar ook door de energie en onafhankelijkheidszin der poorters waren de steden in de lage landen tot groote ontwikkeling gekomen. Vooral Gent en Brugge waren machtige en rijke havensteden, waar de nieuwere geest der Renaissance hoogtij vierde. De vorsten uit het Bourgondische geslacht, die van 1385 af deze steden

onder hun bestuur brachten, speelden een niet geringere rol dan de Medici in Florence. De Vlaamsch-Bourgondische kunst van de 15e eeuw is een der hoogtepunten in de geschiedenis van de kunst, en heeft de glorie van dien tijd voor ons bewaard.

In de schilderkunst is het Gentsche altaar een mijlpaal. Jan van Eycks werk is zoo verrassend nieuw, dat men niet weet, wat meer in hem te bewonderen is, zijn oorspronkelijkheid of zijn volmaaktheid. De 'ars nova', de Renaissance, wordt in den tijd van Van Eyck tot nationalen kunstvorm in de Nederlanden. De groote meesters van die specifiek Nederlandsche uitdrukkingswijze vereenigen in hun werken zoowel den geest der Renaissance als de gevoelssfeer van den bewoner der lage landen aan de zee. Die onmiskenbaar nationale Renaissance spreekt nu nog onmiddellijk tot het hart van alle Noorden Zuid-Nederlanders. Wij allen voelen ons thuis bij Jan van Eyck, Rogier van der Weyden, Hugo van der Goes, Hans Memling, Albert van Ouwater, Dirk Bouts, Geertgen tot Sint Jans, Jan Mostaert, Gerard David, Quinten Massijs, Cornelis Engelbrechts, Lucas van Leyden, Jan Gossaert, Jan van Scorel, Hieronymus Bosch, de Brueghels, Joachim Patinier, Claus Sluter, om alleen de bekendste te noemen. Ze zijn zoo Nederlandsch en zoo van ons aller bloed, dat aan hun werk niet is te zien, of hun wieg gestaan heeft in Schoorl of in Maubeuge.

Ook in de muziek is de Bourgondische tijd niet minder grootsch dan in de beeldende kunst. Dufai (1400-1474) verkeerde aan het hof van Philips den Goeden; hij stierf als kanunnik in Kamerijk. Hij was met Binchois (± 1400-1460) de meest bekende componist van zijn tijd. Hun voornaamste epigonen waren Okeghem, Jacob Obrecht, die in 1450 in Utrecht geboren werd en in 1505 te Ferrara stierf, maar vooral Josquin des Prés uit Henegouwen, en Adriaan Willaert uit Rousselaere. De grootmeester onder de Nederlandsche componisten is Orlando di Lasso uit Bergen in Henegouwen. Noch vóór hem, noch na hem heeft een componist een zoo groot aantal waardevolle werken geschreven; men schat hun aantal op 2500. Deze meesters werden naar Rome, Duitschland en Frankrijk geroepen; hun faam was zeer groot, hun invloed op de Italiaansche meesters van hun tijd, als Palestrina, wordt nog niet naar waarde geschat.

Dezen ongekenden bloei op alle gebied ziet de Nederlander nog als de bron van zijn nationale voelen. Een Hollander van nu voelt zich in Brugge en Gent volkomen thuis. Daar is dezelfde geest aanwezig als in het Noorden. Wij uit het Noorden voelen een onverbreekbaren

band met wat wij nu Vlaanderen noemen: in waarheid is die gemeenschappelijke sfeer de geest van Groot-Nederland. Wij zijn thuis in Vlaanderen, zooals wij niet thuis zijn in Hannover: het is niet het bloed, dat spreekt, maar het is de gemeenschappelijke cultuur, die ons samenbindt.

Over deze bloesems is de nachtvorst gevaren. Een keerpunt is geweest de opstand tegen Spanje. Onder het Bourgondische- Oostenrijksche huis, onder Karel V en Philips II, scheurde Noord-Nederland los uit het groote rijksverband. Tusschen 1578 en 1632 werden de lage landen uiteengereten in een vrij Noorden en een Zuiden, dat in het rijksverband bleef. Deze scheur liep dwars door de provinciën Zeeland, Brabant en Limburg, en werd niet bepaald door ethnologische factoren, maar door de kansen van den oorlog, de wederzijdsche machtsfactoren. Onder Maurits en vooral onder Frederik Hendrik, die haast elken zomer een stad veroverde en elken winter in den Haag doorbracht, bewogen de grenzen heen en weer. De Hollandsche expansie werkte door tot bij Düsseldorf, maar de vrede van Munster bevroor de landsgrenzen binnen veel te engen kring. Alleen van 1815 tot 1830 waren de Vereenigde Nederlanden weer bijeen.

De opstand tegen Spanje kan zeer verschillend beoordeeld worden. Geliefd bij theologen is de overwegend godsdienstige verklaringswijze. Oeconomisch laat zich deze opstand evengoed verklaren. Daar de mensch een veelvoudig wezen is en de menschheid dat veelvoud is in machtsverheffing, is het zinloos, één enkele verklaring als de ware aan te nemen. Het is juister te zeggen, dat de opstand zoowel een godsdienstoorlog als een oeconomische afweer was; zoowel de inquisitie als de tiende penning staken onze voorouders. De bewoners der lage landen werden tot wanhoop gebracht, zoowel psychologisch als oeconomisch. Bovendien was er een groote bevolkingsgroep, die het denkbeeld van onafhankelijkheid van Spanje gunstig gezind was; de nieuwe Protestanten wilden den Katholieken koning kwijt, de steden den centraliseerenden regeeringsvorm, de kooplieden den Spaanschen belastingdruk, de Nederlandsche edelen het straffe toezicht van den landvoogd. Aldus werden er partijschappen gevormd, die tot groote offers bereid waren.

Waarschijnlijk zou het Hollandsche Protestantisme hetzelfde lot gedeeld hebben als het Fransche, zouden de Hollandsche steden verpletterd zijn als de Zuidnederlandsche, zou de opstand nooit een vrijheidsoorlog zijn geworden, als er niet één man was geweest, die al die krachten kende, die de gekwelde Nederlanders begrepen heeft

als geen ander, en de geestkracht bezat, om door zijn handelingen den grondslag te leggen van het succes. Willem van Oranje is met recht de vader des vaderlands genoemd. Zonder deze centrale figuur is het zeer twijfelachtig, of Nederland ooit zijn vrijheid en zijn gouden eeuw beleefd zou hebben.

Het beslissende feit in onze geschiedenis is het vertrouwen, dat de stedelijke regenten in den Zwijger stelden. Alleen in het polderland van Holland en Zeeland bestond dit vertrouwen, dat door de stadsregeering uitstraalde naar de poorters. Alleen dit deel van Nederland had dan ook de leiding in den oorlog en het voordeel van het succes. Holland overheerschte al spoedig in de zeven provinciën, zooals deze tezamen weer over de generaliteitslanden heerschten. In Holland regeerden de steden, in de steden de regenten, die de eigenlijke machthebbers waren, en zooals booze tongen beweren, nog steeds zijn. Het haast unanieme vertrouwen van de regenten gewonnen te hebben, is de verdienste van Oranje's diplomatie; het te behouden was ook alleen voor hem weggelegd, omdat hij geen enkel offer schuwde, noch verliezen, noch ziekte, noch armoede, noch zelfs den dood ten bate van zijn ‘pauvre peuple’. Wonderbaarlijk is de tooverkracht van deze fascineerende persoonlijkheid, dit groote en zuivere karakter, dezen mensch zonder bedrog, maar begaafd met groote diplomatieke talenten, dit rijke en elegante vorstenkind, dat zich niet te hoog achtte om te leven en te sterven als de minste van zijn geuzen en landsknechten. Nog na eeuwen voelen wij de waarachtigheid van dit leven, die ook voor zijn tijdgenooten onweerstaanbaar was.

Het eigenaardige is nu, dat men eerst sinds onzen vrijheidsoorlog van een Noord-Nederlandsch volkskarakter kan spreken. Wel bestonden er locale karakters, die ook nu nog bestaan en in dit boek afzonderlijk geschilderd worden, maar het nationale karakter dateert eerst van onzen vrijheidsoorlog. Vóór dien bestonden in de lage landen alleen plaatselijke menschentypen; sindsdien welft zich boven deze locale verscheidenheid de eenheid van den Nederlandschen volksgeest.

Opmerkelijk is het feit, dat bij het nationale karakter de invloed van den nationalen opbloei nawerkt. Het Zwitsersche karakter wordt door zijn geschiedenis bepaald, evenzeer het Poolsche of het Grieksche. Specifiek voor Nederland is zijn religieus-oeconomisch getinte vrijheidsoorlog, die het tachtig jaren lang te land en ter zee voerde, en specifiek voor elken hedendaagschen Nederlander is de

psychologie van onze voorouders, die door Willem van Oranje geinspireerd werden.

Men kan zelfs de vraag opwerpen, of de vrije Nederlander door Willem gevormd is, of dat Willem door den Nederlander tot zijn daden is gebracht. Het is wel juister te zeggen, dat niemand zoo goed als Willem den Nederlander begreep, en dat elke Nederlander, die met hem in aanraking kwam, in Willem zijn eigen aard en wezen voelde. In den vader des vaderlands zag hij zijn ideaal verwezenlijkt, in hem nam alle fantasie vasten vorm aan, in hem werden alle droomen verwezenlijkt. Men kan Willem den Zwijger den idealen Nederlander noemen, niet alleen omdat hij onze idealen verwezenlijkt heeft, maar ook omdat hij onze nationale deugden in den meest ideëelen vorm vertegenwoordigt. Een goede, echte Nederlander is iemand, die weinig verschilt van onzen nationalen held. Zonder dat men er zich van bewust is, heeft het Nederlandsche volkskarakter Willems stempel opgedrukt gekregen, als onze eerste munten. Het is treffend, dat bij het noemen van onze nationale deugden telkens de gedachten terug gaan naar den Zwijger; maar als onze nationale ondeugden ter sprake komen, vinden we die bij hem niet terug. Willems grootheid was juist de vlekkeloosheid van zijn karakter, waarin wel haast alle kleine en lage trekken schijnen te ontbreken, wat helaas niet gezegd kan worden van ons nationale karakter, dat duidelijk de défauts de ses qualités vertoont.

Het mengsel van locale culturen, van verschillende stammen, rassen en religies is door den vrijheidsoorlog samengesmeed tot een specifiek rassenmengsel, een Nederlandsche denkwijze, een Hollandsch cultuurideaal, dat tot lichtend voorbeeld den Zwijger heeft. We zien hier een wisselwerking als van kunstenaar en kunstwerk; zij beinvloeden elkaar. Zeker zou Willem geen vrij Nederland hebben kunnen scheppen, als onze steden kafferkralen geweest waren; maar even zeker zou het oproer gesmoord zijn in Spaansche furies, als Willem er niet geweest was. Het is Willem gelukt, het volk te doordringen van een gemeenschappelijk ideaal, en wel speciaal van een ethisch ideaal.

Willem is vooral een ethische figuur. Hij is eerst zeer laat tot den Gereformeerden godsdienst overgegaan, en was nog Katholiek, toen de opstand al begonnen was. Zijn ideaal was niet de Gereformeerde staat, maar de godsdienstvrijheid. Vrijheid van godsdienst stond hij al voor in een tijd, toen geen enkele regeering daar nog aan dacht.

Dit ethische ideaal is in ons land nooit meer verloren gegaan en

is nog steeds het leidende motief in de psychologie van den Nederlander. De eenheid van ons nationale denken is het ethische denken.

De ethiek van den Nederlander uit zich ook in zijn godsdienstige opvattingen. Zijn religie is sterk ethisch getint. Nergens ter wereld vindt men zulk een ontzag voor zedelijke beginselen. De religieuse vragen betreffen bij ons voornamelijk moreele punten: zuiverheid van levenswandel, huwelijkstrouw, bescherming van den godsdienstzin bij het kind om het niet te berooven van zijn moreele beginselen, en vooral de Zondagsheiliging. Met de ethische zijden van de religie transigeert de Hollander niet.

Ook de wetgeving beweegt zich het liefste op moreel gebied. Vooral locale besturen bekommeren zich sterk om moreele zaken: aan strenge normen zijn onderworpen het samenzijn van mannen en vrouwen in een zwembad, het ontkleeden op het strand, het kampeeren. Met Argusoogen waken onze gemeenteraden over onze kuischheid.

Op sociaal gebied streven ons weinig landen vooruit. Wie de armoede in East-end, in de dorpen van Savoye, in de stadjes van Italië, op het platteland op den Balkan uit eigen ervaring kent, staat versteld over de egaliteit in Nederland. Werkelijk broodgebrek bestaat hier veel minder dan in de ons omringende landen. Onze sociale zorg, onze hulp aan ouden van dagen, zieken, zwakken, krankzinnigen en ongeneeslijken mag er zijn.

De Nederlander tracht zijn naaste eenzelfde bestaan te bezorgen als hem zelf, maar wie niet zijn naaste is, valt niet binnen de grenzen van dat ethische gebod. Dieren zijn onze naasten niet, en we voelen ons tegenover het dier alleen gebonden, als zijn welzijn ons voordeel brengt. Het sollen met nuchtere kalveren, de nationale schande van den trekhond en het vangen en exporteeren van tienduizenden trekvogels elk jaar deert ons niet. Tegenwoordig wordt het blind maken van zangvogels gestraft. We beschuldigen den Italiaan van wreedheid, als hij op onze trekvogels schiet, maar niemand ziet er een been in, dat Nederland in zijn eendenkooien jaarlijks 300.000 Skandinavische eenden doodt en verhandelt. Tegenover vreemdelingen en dieren spreekt ons ethisch gevoel niet.

Evenals de religie van den Nederlander doortrokken is van ethisch besef, zoo is dat ook zijn vrijheidszin. Hij is er voor, dat iedereen vrij is. Zijn vrijheidszin is niet als bij den Zwitser eenigszins agressief, hij vindt het niet een eer, zijn vaderland militair te dienen, maar hij vindt de vrijheid zoo van zelf sprekend, dat de militaire uniform bij

ons minder populair is dan bij de volkeren om ons heen. Vrijheid is voor den Hollander een moreele eisch, en het is voor zijn gevoel absurd, dat iemand die zou willen aantasten.

De verzadigde vrijheidszin maakt den Nederlander vredelievend. In de gouden eeuw was de Hollander allerminst vredelievend. De algemeene welstand heeft blijkbaar door het hooge levenspeil de agressieve neigingen op den achtergrond doen komen.

Het Vredespaleis staat in Den Haag, maar een onvergankelijker en schooner monument voor den vrede is Hugo de Groot's beroemde boek over de vrijheid van de zee. Hij schreef dit in opdracht van Amsterdamsche kooplieden, die aangetoond wilden zien, dat de Spanjaarden en Portugeezen geen recht hadden op een Indisch monopolie. Dit boek is het uitgangspunt van het volkenrecht geworden.

Het internationale voelen van den Nederlander dateert uit onze gouden eeuw, toen alles zich hier concentreerde, wat beschaving beteekende. Nog heden ten dage zijn wij het balcon van Europa, van waaruit op de groote buren critiek wordt uitgeoefend, vooral op hun ethische en moreele tekortkomingen.

Het is niet ieder gegeven, een karakteraanleg te bezitten als de Zwijger, noch dien te cultiveeren als hij. Wij vertoonen in ons nationale karakter ook de onaangename eigenschappen van onze nationale ontwaking omstreeks 1600. Zoo beperkt als het gebied van onze onafhankelijke steden was, zoo klein is ook vaak onze geestelijke horizont. We leven vaak geestelijk in een te locale sfeer, ons kleeft de burgerlijkheid aan, zoowel in een meer neutralen als in slechten zin. Onze nationale gebreken zijn het kleinburgerlijke vooroordeel, het baldadige misbruiken van de vrijheid, het burgerlijk gemis aan manieren en wellevendheid, de innig burgerlijke krenterigheid en schraapzucht.

De buitenlander, die in onze gouden eeuw ons land bezocht, heeft geen woorden genoeg om ons te prijzen, om onze zindelijkheid, ons snel verkeer, onzen vrijheidszin, onze welvaart, onzen kunstzin in de lucht te steken. Maar ook onze burgerlijkheid, onze baldadigheid, onze onwellevendheid en krenterigheid is altijd opgevallen. Een ‘Dutch bargain’ is een slecht zaakje. Bij een ‘Dutch feast’ is de gastheer dronken. Bij ‘Dutch treat’ betaalt ieder zijn eigen vertering uit spaarzaamheid. ‘To do a Dutch’, ‘Dutch defence’, ‘Dutch courage’ zijn verschillende vormen van lafheid en wegloopen. ‘I am a Dutchman if’... wil zeggen: ik mag hangen als... ‘That beats the Dutch’ beteekent: dat is maar bluf. Een ‘Dutch comfort’

is een schrale troost. ‘Talking like a Dutch uncle’ is teemen en zeuren. ‘To talk double Dutch’ noemen wij koeterwaalsch spreken, radbraken van een taal. Ook het vloeken van den Nederlander is bekend. Nog altijd heet het: ‘the fault of the Dutch, is giving too little and asking too much’. Wij zijn blijkbaar nog net zoo gebleven, als men ons vóór drie eeuwen zag. Een feit is het, dat de gouden eeuw en haar gevoelssfeer nog steeds bij ons voortbestaat.

In de stegen van onze provinciesteden leeft nog de onvervalschte geest van de Republiek. In Middelburg, Veere, Gouda, Delft, Leiden, Alkmaar, Kampen en Deventer, eigenlijk overal buiten de groote steden en het platteland, leeft nog de gedachtensfeer van vóór 4 eeuwen. Wij kunnen dat heden ten dage niet meer waardeeren, vinden dien geest benepen en burgerlijk. Maar wij zijn met denzelfden zuurdeesem doortrokken, die ons land heeft doen rijzen en groot worden als haast geen ander klein volk groot is.

Nederland is nog steeds een ethische oase in een wereld, waar ethiek niet geacht wordt en de moraal vaak met voeten wordt getreden. Moge dit vredige plekje grond nog lang zijn idealen behouden!

Wanneer de Nederlander terugblikt in het verleden, ziet hij zijn voorouders van de grijze oudheid af tot op heden in ononderbroken reeks. Waarlijk nationaal besef heeft voor het eerst de algemeen Nederlandsche cultuur der Renaissance, van ± 1400 tot 1600. Voor alle bewoners der lage landen, van den Dollard tot het Kanaal, is die cultuur onze geestelijke moeder. Die denkwijze, die opvatting is de geest van ons gemeenschappelijk ouderlijk huis. De beide dochters, die wij aanduiden als Vlaanderen en Holland, kunnen nooit de herinnering aan haar jeugd vergeten, al wonen ze afzonderlijk. De Noordelijke zuster is haar eigen weg gegaan en heeft een speciale denkwijze aangenomen; maar zij hoeft de Zuidelijke maar aan te zien, om haar eigen moeder te herkennen. Zij hooren nu eenmaal bij elkaar.

De Groningers door K. ter Laan

Inleiding.

DE oude boer ligt op sterven; de oude arbeider zit naast zijn bed. De boer is zeven en zeventig, de arbeider nog een of twee jaar ouder. Zeker zestig jaar lang hebben ze gearbeid op dezelfde boerenplaats, een van de grootste van 't dorp.

Nu is het eind gekomen voor de een, en de ander is ook daar getuige van.

‘Als een boer sterft, dat is slim, Jan’, klinkt het rustig en vol overtuiging van de bedstee.

‘Ja, Jan, dat is heel slim. Want wie moet er nu bestellen, hoe alles gaan zal?’

De boer weer:

‘Voor deze bouw is 't in orde, Jan. Rogge bij de dijk en aardappels op het tweede stuk en dan haver op het derde en zo overal.’

De arbeider:

‘Ja, Jan, ik weet het ook, hoe 't moet. Voor dit jaar is 't in orde. Maar wie moet het straks zeggen over de koeien en de paarden?’

De boer:

‘Ja, Jan, en dan komen ze ook nog weer over dat nieuwe kanaal. Net op 't verkeerde stee; ik heb hun 't nog zo uitgelegd.’

De arbeider:

‘Ja, als je er maar bij was, dan ging 't wel goed. Maar wie moet dat nu besturen?’

Nee, als er een dominee sterft, dan komt er een nieuwe en als er een meester sterft, dan komt er ook een nieuwe. En een nieuwe kleermaker en een nieuwe smid, dat gaat allemaal zijn gang. Maar een boer laat een plaats open.

Zo is de opvatting bij de boer zelf, *en ook bij de arbeider*. En wie het Groninger volkskarakter wil verstaan, moet van deze waarheid uitgaan. Eeuwen en eeuwen lang is Groningen een landbouwstreek bij uitnemendheid. Het was altijd en het is nog altijd de strijd op en om de grond. De grond, die zijn vruchten geeft na veel harde arbeid, gepaard aan veel kennis en overleg. De grond, die vruchtbaar gemaakt en die droog gehouden moet worden. De grond, die beschermd moet

worden tegen de zee, maar ook en vooral niet minder tegen het binnenwater.

Alleen wie dit in het oog houdt, kan tot het begrip van een algemeen volkskarakter komen. Het is toch al moeilijk genoeg: in ieder dorp zijn niet alleen armen en rijken met hun verschillende begrippen; in ieder dorp zijn de milden en de gierigen; zijn de nederigen en de hoogmoedigen; zijn de stuggen en de norsen, maar ook de mannen en de vrouwen met een liefderijk en een blij gemoed.

En dan, al onze verschillende gouwen! Hoe anders is de Hogelandster nog weer dan de Oldambtster, al komen ze beiden uit het land van de *dikke* boeren. Van hen is het volksrijmpje:

'n Boer
kikt zoer,
kikt om hörn van hut,
òf 't vòlk ook wat dut.[1)]

Daar is de grote afstand tussen de boer en de arbeider, wellicht nergens groter in de wereld dan in 't Oldambt.

En daarnaast het van ouds zo schrale Westerwolde met zijn zandgrond en zijn heide en struiken, waar ook boeren woonden, maar van geheel ander slag; eenvoudig en zuinig. Van wie dat andere versje gold:

As 'n boer 'n hènne opvret,
Din wai'k,
Din is òf de boer
Òf de hènne, dij is zaik.[2)]

En dat is nog allemaal boerenland. Kom dan eens in onze Veenkoloniën met de oude bevolking van schippers en zeevaarders en met de nieuwe inslag van fabrieksarbeiders. Doch ook dat gaat nog; dat is nog allemaal volk, voortgekomen uit het boerenland. Maar de Stad dan, onze enige grote Stad, met nu ver over de honderdduizend inwoners?

Is er bij zoveel verscheidenheid wel sprake van één volkskarakter?

Bij al de afwijkingen, die natuurlijk veelvuldig zijn, is mijn antwoord bevestigend.

1) Een boer kijkt zuur, hij kijkt om de hoek van de schuur, of het volk wel aan 't werk is.
2) Als een boer een kip eet, dan weet ik: dan is òf de boer òf de kip ziek.

Het Groninger volkskarakter is zeer duidelijk uitgesproken en is te verklaren uit de eeuwenlange, volhardende strijd om de grond.

Die strijd heeft zijn stempel onuitwisbaar gezet op ons allen, ook op de stedelingen, die trouwens voor het grote merendeel uit het land zijn ingekomen. In 1787 telde de Stad 22.000 inwoners; vijftig jaar later waren er 32.000; bij de volkstelling van 1879 nog niet meer dan 42.000. Een aanwas dus van 10.000 in een halve eeuw. Maar in de laatste 50 jaar liep de bevolking van de Stad op van 42.000 tot 115.000; verreweg de grootste meerderheid daarvan is uit de Groninger dorpen afkomstig. Het is de verhuizing van *'t loug* (de oude naam voor dorp) naar *'t Grode Loug*, zo als schertsend de Stad genoemd wordt. Volk van allerlei slag, dat de dorpen moest verlaten, omdat de landbouw nu eenmaal niet meer monden open kan houden dan die er nu al zijn: ambachtslieden, ambtenaren, arbeiders, neringdoenden, maar wat ze ook doen, in de grond allemaal boerenvolk, zo niet van hun dagelijks werk dan toch van begrip en opvatting. En daar komt het in dit verband op aan.

Hoe heeft zich dan dat algemene Groninger karakter ontwikkeld in de loop van die vele en haast altijd moeilijke eeuwen?

* * *

Zelfstandigheid.

De boer staat alleen op zijn eigen grond, hij moet zich zelf redden, wat er ook voorkomt. En hij denkt na en vindt wat hij nodig heeft, vindt het zelf. Tot vragen komt hij niet gauw.

Ook in het dagelijkse leven niet. Hij zal niet dadelijk de weg vragen, als hij hem zelf vinden kan, al is 't dan ook met even zoeken.

Bij lezen en studeren houdt hij er het meest van, zich zelf te ontwikkelen. Best mogelijk, dat er hier of daar al heel wat bij elkaar gebracht is over een onderwerp, maar als je dat allemaal zo uit je zelf kunt nagaan, kom je er ook en dan is 't veel aardiger. En dan is er ook niemand in zijn zaken gemengd; het gaat een ander niets aan, wat hij doet.

Voor jaren lag er in 't Winschoterdiep een schip met turf. De schipper had geen vrouw of hij had ruzie met zijn vrouw, althans er stond niet met sierlijke letters op de achtersteven, zo als dat hoort: *De Vrouw Jantina* of *De Vrouw Geertje* of hoe dan ook. Daar stond een woord, dat voor een Hollander wel heel onverstaanbaar was en waar zelfs een *Grunneger* eerst even naar kijken en over prakkezeren moest.

Watgaitietaan?

stond er met duidelijke letters te lezen, hetwelk is, overgezet zijnde, op zijn Groningers

Wat gaait die 't aan?

en op zijn beschaafd Nederlands:

Wat gaat jou het aan?

En toen men de baas er op wees, dat dit toch een heel rare naam voor een tjalk was, toen stond er de volgende dag op het watervat nog duidelijker te lezen:

Ik wil 't zo hebben.

En daarmee had hij uitgedrukt, wat in het algemeen de Groningers denken. Zij vallen een ander niet lastig, maar willen ook niet lastig gevallen worden. En als er eens een verzameling gemaakt wordt van de talloze spreekwoorden uit het *Groninger Woordenboek*, dan moet als eerste en ‘nationaalste’ voorop komen te staan:

Elk mout 't zulf waiten.

Ieder moet zelf weten, wat hij te doen en te laten heeft; ieder moet zijn eigen dingen doen naar eigen oordeel. Deze karaktertrek leidt nog al eens tot een overdreven zelfgenoegzaamheid en tot een koppigheid, die een Hollander wat vreemd aan doen, omdat hij ze niet verstaat. Maar ze leiden ook tot volhouden in moeilijke omstandigheden en tot een vastheid van wil, die de grootste bezwaren te boven komt,... zonder hulp van anderen. Ze leiden er ook toe, dat een Groninger zijn leven inricht naar eigen vaste beginselen. Hij waait niet mee met alle winden; ‘hij heeft een kop, daar hij naar leeft’, en wie 't niet aanstaat, die mag het anders doen; hij zal er niets van zeggen, maar hij doet het, zo als hij meent dat het goed is. Zo is hij opgegroeid als kind al, want het zit er diep in; zo leeft hij en zo sterft hij. -

* * *

Geslotenheid.

Wat een Hollander misschien nog meer treft, dat is, dat men in Groningerland zo moeilijk eigen wordt met de bevolking. De Groninger maakt op hem de indruk, dat hij stug en nors is, lomp haast. Èn door de taal, die voor een Hollander wat hard en ruw klinkt, èn vooral

‘omdat een Groninger nooit wat zegt’, wat de uitdrukking is van een Hollander, die lang bij ons verkeerde en ons geen kwaad hart toedroeg. En hij had gelijk: de Groninger uit zich niet. Onze dichter Jan Boer zei het zo in zijn aanspraak tot de nieuwe burgemeester in de Stad, die ook alweer van buiten kwam:

> Ons volk is moar wat stroef en kòld,
> Net as zien graauwe kloeten.
> Moar 't beste is noar binnen vòld,
> De roege kaant zit boeten.

Ja, 't is nog veel ‘erger’ dan een Hollander vermoeden kan. Menige Groninger uit zich nooit, ook en zelfs niet in zijn eigen gezin, tegen vrouw en kinderen. Niet dat hij geen gemoedsleven en zelfs geen rijk gemoedsleven heeft. Maar hij praat er niet over. Hij mag zeggen, wat hij van een of ander voorval denkt, en dan liefst met een enkel woord, hij mag praten over iemands daden, dat zijn uiterlijke dingen; maar over de gevoelens zelf praat hij niet. Vrouw en kinderen weten het immers tòch wel. En ze zijn zelf ook net zo: wat hun weervaart, dat overleggen ze en dat bewaren ze in hun eigen hart, maar er over praten doen ze niet. En dat zouden ze dan wel doen tegenover een ander, tegenover een vreemde? Nooit. Ze zouden niet willen, maar ze zouden ook niet kunnen, als ze wel wilden.

Dat het gevoelsleven daarom dieper is dan bij andere volken, die zich zoveel gemakkelijker uiten, zou ik liefst niet beweren. Maar dat het óók echt en diep is, dat is zeker. Er is een groot gevoel voor recht en voor onrecht, dat ook van der jeugd af diep wordt ingeprent: doe nooit aan een ander, wat je zelf niet wilt, dat een ander jou doet.

Er is een scherp begrip van goed en kwaad, zowel bij degenen, die trouw ter kerke gaan als bij de onverschilligen of ongeloovigen.

En er is liefde voor armen en ongelukkigen, bereidvaardigheid tot hulp en steun; er zijn altijd mensen, die het nodig hebben en wij weten nooit, wat ons zelf nog te wachten staat.

Maar daarover praten? Nee. Net zo min als een boer er over praat, dat hij zijn vee goed behandelen moet. Dat spreekt vanzelf en hij doet het, maar daar is het dan ook goed mee.

Geen *fiebelekwinten*, dat is geen uiterlijkheden, geen ‘kunsten’. Je hoeft niet te zeggen, dat je elkaar lief hebt in je huis; je hoeft zelfs geen zoen te geven; dat is goed en mooi, zo lang je nog op vrijersvoeten gaat, en voor kinderen, als ze nog klein zijn. Maar als ze naar school gaan, is dat toch ook uit, nee, geen fiebelekwinten, dat deugt nergens

voor. En dan, een zoen geven, waar een vreemde maar zo bij staat, wat een aanstellerij!

En zo is het met je gedachten ook; die hou je, als het de wezenlijke dingen van hart en gemoed betreft, voor je zelf. Je valt een ander ook niet lastig. En vooral, omdat je het zelf ook niet hebben kunt, je moet een ander niet te na komen; je moet hem nooit zeer doen; je moet hem ontzien. Daar heeft een Groninger een eigen woord voor, dat ik bij anderen zo niet heb aangetroffen. Een Groninger is *miedsoam*.

Wat is dat? *Mijdzaam* zou het luiden op zijn Hollands. Van Dale heeft het woord en omschrijft het als ‘omzichtig en zorgvuldig’. Maar dat is het bij ons niet. *Miedsoam* is iemand, die angstvallig *vermijdt*, een ander door zijn gedrag of houding of ook zelfs maar met woorden zeer te doen. Zo als men heel bang is voor een afkeurend oordeel van anderen over zich zelf, zo zal men ook op zijn beurt een ander niet kwetsen. Als 't bekend is, dat iemand wat verkeerds gedaan heeft, men zal er in gezelschap geen toespeling op maken.

Maar ook bij andere gelegenheden is de Groninger voorzichtig in zijn uitingen. Hij is nooit *uitbundig*, noch in lof, noch in blaam.

Van de allerbeste koe, die zijn bewondering opwekt, zal een Groninger zeggen: *'t is gain minne* of *hai mag ter wel wezen*.

Een Hollander vertelt: ik heb in doodsangst gezeten. De Groninger kent zulke krachttermen niet. Hij zegt: *ik heb ook oarig benaauwd west*. Of nog liever: *ik bin bliede, dat 't nog weer goud oflopen is*.

Nooit grote woorden. Ook niet bij tegenslag of nood en dood. Geen drukte. Bij tegenslag maar weer aanpakken, weer van voren af aan. Bij rouw en dood de rouw begraven in het hart en de gevoelens van liefde en dankbaarheid niet tonen. Ieder moet zijn eigen last dragen; hij ook op zijn beurt. En als hij kan, wil hij wel hulp verlenen, maar ook daar maakt hij geen drukte over.

Zo komt het, dat een Groninger koud en gevoelloos lijkt. Wie hem kennen, weten anders en beter.

* * *

Werken en Verdienen.

Door arbeid is Groningerland gemaakt tot wat het nu is. De hoge zandgronden met hun heidevelden zijn in 't kostelijkste bouwland herschapen; de lage landen zijn drooggelegd; de polders zijn ingedijkt; de eindeloze kale verten van de venen zijn nu onze Veenkoloniën, een wonder in de wereld. Onze Groninger dichter Geert Teis, die in Stadskanaal geboren is, meer dan 70 jaar geleden, herinnert zich, hoe het was:

Tou 'k nog zoo'n handege jong was,
   was 't nog *ain* haaidegrond,
Ain roege, broene verte,
   moar goud veur schoap en hond;
En hier 'n toeke rusken
   en doar 'n vaals moeras,
't Was net of bie de Schepping
   dat laand vergeten was.

Niets dan heide, die niets opleverde, één ruige, bruine verte, alleen maar voor de herder met zijn schapen en zijn hond. Met hier wat russen en biezen en daar een veenplas. Hoe is die wereld veranderd in één mensenleeftijd:

Zai nou dat parredies doar!
   Woar is nou veen en zaand?
Doar waggelt ain zee ja van zulver,
   Doar golft 't ja van gold over 't laand.

Dat is de heerlijke uitkomst in ruim een halve eeuw van harde, maar lonende arbeid. En zo zijn eeuwen van noeste vlijt over dit land gegaan. Hard werk, maar loon voor het werk. Eeuwige zorg, maar ook altijd weer beloonde zorg.

Zo is van kind af de eerste regel: werk! En de tweede regel: verdien! En met die twee woorden is heel veel over het Groninger volkskarakter gezegd.

In de dagen van ellendige werkloosheid, die wij nu beleefd hebben en helaas nog beleven, lijkt de leuze 'werk en verdien!' haast een bespotting voor al degenen, die er door getroffen worden. Maar dat verandert, als voorbijgaand verschijnsel, niets aan 't karakter van een volk, dat vóór alles arbeiden en met eigen arbeid zijn levensbestaan bevestigen wil.

De zucht naar lonend werk is ons volk aangeboren; het gehele leven is er aan gewijd en er op berekend.

De bruiloft is gevierd; het jonge huishouden begint. De man verricht de dagelijkse arbeid en verricht hem zo goed als hij kan, hetzij hij in het boerwerk is gebleven of ambachtsman is geworden of zelf een zaak heeft opgezet of een betrekking bekleedt. Hij vervult zijn plicht; hij wil niet anders; hij kan niet anders. 'De kantjes er af lopen' mag ook bij ons voorkomen - en waarom zou 't bij ons beter zijn dan elders?

- maar het is geen Groninger uitdrukking. De Groninger is overgegeven aan zijn werk, haast al te zeer. Vooral aan lonend werk. Hij ziet al te vaak maar alleen het nuttige.

Wij brachten de zand- en veengronden met hun heidevelden in herinnering, en de moerassige streken, die droog zijn gelegd. Dat waren op zich zelf wonderen van schoonheid; de golvende heide met zijn wisselende kleuren bij winter en zomer, met zijn rijkdom aan wildgroeiende planten.

Maar niet veel Groningers hebben die schoonheid gezien. Net zo min als ze veel oog hadden voor de waterplassen, met hun rietboorden, gevat in de omlijsting van elzen en berken.

Nee, dat was grond, die niets opleverde; daar moest *land* van, net als van de heide. Zo lang het veld daar onbebouwd lag, *veur 'n vogelwaaide*, had het geen waarde. Praten over de schoonheid, zelfs als men die al zag, *fiebelekwinten*. En dan, als je van ‘mooi’ praat, wat is er mooier dan een goed stuk land met koren of met raapzaad of een veld met klaver?

Maar wij keren tot ons kapittel terug.

Voor man en vrouw beiden geldt: zuinig zijn, vooruitkomen in de wereld, vooruitkomen door eigen kracht, met eigen inspanning. Niemand dank zeggen, omdat alles in huis tot de laatste cent *verdiend* is. Aan niemand iets schuldig zijn, omdat alles in huis tot de laatste cent betaald is. Want wie schuld heeft, is niet vrij. Voor de wereld niet, en voor je eigen gevoel niet.

En dan geleidelijk vooruitgaan, zorgen voor het komende geslacht, zorgen dat de kinderen meer zijn in de wereld dan de ouders waren, zorgen dat de kinderen wat leren en ‘wat worden’. Zorgen ook, het spreekt van zelf voor eigen oude dag, en als het moet ook voor vader en moeder, als het hun niet zo goed gegaan is, dat ze ‘zich zelf kunnen redden’. Zo gaat het leven al werkend voorbij met nooit rustende ijver. Niet altijd wordt het doel bereikt; vaak maar half, en vaak komt nog erger tegenwind. Maar nooit wordt het doel uit het oog verloren: werk en verdien!

Is het geen ideaal?

Ongetwijfeld. Maar het kan te ver gaan. Het komt voor, dat men niet meer werkt om te leven, maar leeft om te werken, dat het werk de man in de macht krijgt.

Het komt voor, dat het ideaal alleen in het *verdienen* ligt en dat er niets anders meer bestaat dan maar zien, geld over te houden. Dat het idiële van de arbeid verdwijnt en alleen het materialisme overblijft

van hebben en nog eens hebben. Een van de talrijke Groninger spreekwoorden op dit stuk is: *Geld is 'n mooi ding; ie kinnen de Duvel der veur dansen loaten en ie kinnen der oapen mit vangen*.

Nòg erger is, dat men er zich zelf mee vangt, want dat er niets overblijft van gedachten aan hogere dingen, noch enig gevoel voor de schoonheid van het menselijke leven. Ja, dat er niets overblijft van geluk in het huiselijk leven zelf.

* * *

Geldtrots.

De Groninger letterkunde is nog maar heel jong. Een van de eerste stukken, die er zijn mogen, verscheen in 1875 bij de nog altijd bekende uitgeverij van J.B. Wolters in de stad. Net als nu kwam daar ook toen al alleen goed werk van de pers. Het bedoelde boekje geeft een schets van het leven in 't Oldambt, die aan zeer hoge eisen voldoet, in de eerste plaats, omdat het verhaal een getrouw beeld geeft van de dorpswereld in die dagen. De vertelling draagt tot titel ‘De Golden Kette’ en is van de hand van W. van Palmar.

Wie dat was, bleef eerst een geheim, en niet zonder reden. Want de schrijfster, de vrouw van het verdienstelijke schoolhoofd H. Bouman, tekent in haar verhaal een van de rijke boeren uit haar dorp, Beerta, maar al te getrouw naar het leven.

De gouden ketting bungelt zwaar zichtbaar op het vest van boer Robbers. Deze maakt zijn dochter Truida een geweldig standje, omdat zij de rijke boerenzoon Goldland heeft afgewezen: een rijke jongen, met een mooie boerenplaats, 'n schat geld bovendien en de enigste erfgenaam daar nog weer bij van zijn tante. Ja, een standje verdiende zij dubbel en dwars. En de vader wist nog niet eens, dat zij in stilte verkering had met de jonge Korenhof, een kale vent. Maar nu is het hem overgebracht en nu barst de bom.

Ik zal 't maar op zijn Hollands weergeven, al verliest het stuk dan ook nog zoveel van zijn geur en kleur:

‘Is 't geen schande, dat jij je afgeeft met de zoon van die kale Korenhof? Hij heeft een zware hipoteek op zijn plaats en hij heeft acht kinderen, waarvan er ook nog geen een boer worden kan! Vraag je nog, of dàt geen schande is? Ik moest mij de ogen uit het hoofd schamen, als je dat doorzet. En wat moeten later je broer en je zusje wel? Hoe zullen die een goed huwelijk doen, als jij 't zo laat liggen?’

Zij vraagt, of 't dan zo erg is, dat Albert wat minder bezit.

‘Wat minder! Wat minder! Niets heeft hij, zo goed als niets. Zijn

vader is met schuld begonnen en heeft niets oververdiend in de laatste jaren. Lijkt dat wat?'

En zij weer, als alle meisjes, dat ze elkaar zo lief hebben en dat ze zo best bij elkaar passen.

'Bij mekaar passen? Ja, als een cent en een gulden! En dat zou zo erg niet wezen als ik zeg?

Ik zeg je, daar zit zo goed als niets en dat voor zoo'n troep kinderen! Hoe wil je ooit een boerenplaats met hem krijgen, of moet het helemaal van jou geld gaan?'

Hij kan dan wel commissionair worden...

'Commissiekoper! Dat is goed voor dat mindere soort, maar een dochter als jij! Je kunt de eerste boerin van de hele streek worden. Ik zeg je, 't gebeurt nooit. En als je moeder wist, wat jij in je zin hebt, ze keerde zich om in haar graf'...

Wat had die dikke gouden ketting 't zwaar te verduren gehad. Gedurig trok hij er nijdig aan...

Maar de stevige schakels hielden tegen; 't was zulk een zware ketting, gelijk de boeren dragen, die 't wel betalen kunnen en die dat ook graag tonen. Zijn vader had al vroeg die ketting voor hem laten maken, ja al heel vroeg...

Robbers stapte nu maar eens naar 't Gemeentehuis. (In die tijd was de gemeentesecretarie op de dorpen nog in een herberg.)

Dat deed hij wel meer, en zo heel veel goed deed dat bezoek hem nooit. Hij dronk dan wel een borrel te veel. Hij was geen drinker, maar dan gebeurde het, dat hij met een snee in 't oor thuis kwam...

Daar in 't Gemeentehuis zat hij dan te zwetsen van zijn rijkdom, van zijn flinkheid en van zijn vooruitgang tegenover ieder, die 't maar horen wou. Van de boer hangt alles af, was zijn stelregel; van de boer moet alles komen...

En de gouden ketting bungelde en bungelde!

De kastelein liet hem stil doorpraten; een kastelein moet meer dingen horen, waar hij 't zwijgen toe doet.

De wagenmaker en de smid hielden zich ook stil. Ze wisten wel beter, vlijtige lui, die van de morgen tot de avond in de weer waren. Maar ze wisten dat Robbers geen tegenpraten velen kon van de mindere man en hij was een goede klant met zijn groot bedrijf...

Robbers zat die avond lang te borrelen in de herberg, en hoe dieper hij in 't glas keek, hoe rijker en groter hij werd.

*

Dit was dan van 't jaar 1875, en het was geen fantazie. Zo was Groningerland, of zo waren er veel in Groningerland; de boeren hadden het geld en het geld had de boeren, althans velen er van.

De boeren hadden het geld en dáárom hadden ze de macht en de trots. Ze kwamen er rond voor uit, dat geld recht is. Ik herinner mij uit de tijd dat ik verslaggever was voor de krant een openbare raadszitting van de gemeente Slochteren in 1889, waar gelijkheid van recht voor alle burgers aan de orde kwam.

Een van de heren, een rijke boer, wou er niets van weten en zei in onvervalst Grunnegers:

Wel geld het, kin stoet kopen.

Wie geld heeft, kan *stoet* kopen. Stoet, d.i. wittebrood; de gewone mensen eten roggebrood; het is weer een van die kernachtigheden, waar de *Grunneger* taal zo rijk aan is.

*

Eerst dus de schoolmeestersvrouw, die zich ergert aan de geldtrots. Toen kwam de domineesdochter. Zij was niet uit het Oldambt, maar uit Solwerd bij Appingedam, en ook zij kende de opgeblazenheid van nabij. Het is een van onze beste schrijfsters geworden, Mevrouw De Haas-Okken, maar dit was nog maar haar eerste boek, een bundel herinneringen uit de dagen van haar jeugd. ‘Olle Vrunden oet Grunnegerland’ heet dit werk van 1905, en niemand minder dan Dr. G.W.S. Lingbeek schreef er een vriendelijk woord ter inleiding bij. Welnu,

wat boven in de zak zit,
dat wil der 't eerste tou oet,

om nogmaals een spreekwoord aan te halen. De lieve schrijfster tekent als allereerste van haar reeks portretten uit lang vervlogen, maar niet vergeten tijd de beeltenis van *Aibel Geldzak*, al weer net zoo'n boer met *'n gòlden kette*. Dat was in 1905.

De derde in de bond der geesten, om alleen maar enkele van onze beste schrijvers aan te halen, is de heer J. Rietema uit Hunzingo. Oldambt, Fivelgo, Hunzingo, drie verschillende gouwen, maar 't zelfde portret, nee nog wat anders: dit is boer Dijksma, die een oude arbeider gedaan geeft na 53 jaar arbeid in zijn dienst en die hem niets meegeeft dan een fooi; ofschoon hij zelf zegt:

't Het altied 'n bovenste beste west.
Begroodelk dat hai zoo krukkerig wordt leste tied.[3)]

Hetzelfde onderwerp wordt ook behandeld in een toneelstukje van B.H. Broekema uit Warfum, en alweer op dezelfde wijze. Maar ik sla dat over, want deze schrijver is een sociaal-demokraat en het stukje zou kunnen worden toegeschreven aan politieke propaganda, waarvoor het ook wel gediend heeft.

Maar een onverdachte getuige is weer de heer Ger Griever uit Appingedam, die verleden jaar van het Groninger geval een Nederlandse roman gemaakt heeft, ‘Opgesloten kracht’. Daar is de nieuwe tijd in. De boer met *de golden kette* is hereboer geworden; zijn dochter heeft gestudeerd en de auto is ter beschikking. Maar in wezen is er niets veranderd.

‘Mijn dochter krijgt honderdnegentig bunder land. De grootste boerderij van de provincie, groter dan de hele stad Groningen’.

En nooit van zijn leven zal hij toegeven, wat dominee betreft. Dominee is veel te min voor zulk een dochter.

*

Het is wel bedenkelijk, dat zo zestig jaar lang, zo lang als er een afzonderlijke Groninger letterkunde bestaat, dit thema de beste schrijvers bezig houdt. Dat de schrijvers telkens weer geneigd zijn, de afvallige dochters te laten winnen, dat is romantiek en doet niet ter zake; daar zijn zij dichter voor, om met Piet Paaltjens te spreken.

De werkelijkheid was en is in de regel dat de opstandige dochters de strijd verliezen; het moet al een heel sterk karakter zijn, dat op de duur op kan tegen vader en moeder en tegen de hele familie, die het met vader en moeder eens is.

De werkelijkheid was en is, nog veel meer in de regel, dat de dochters niet afvallig zijn en met Vader en Moeder mee uitkijken naar de jonge man met de grootste boerderij *en nog geld der boeten*.[4)]. Dit past bij het Groninger karakter. Hard werken en verdienen en sparen en vooruitgaan in de wereld, altemaal deugden op zich zelf, leiden er als vanzelf toe in deze maatschappij, waar geld aanzien en macht is bij weelde. Wanneer er een rijke jonge boerendochter in de jaren van de

3) Maandblad Groningen, jaargang V, 1923, blz. 232. 't Is altijd een bovenste beste geweest; jammer dat hij zo stuntelig wordt in de laatste tijd.
4) En nog geld bovendien

huwbaarheid kwam, dan werd er alweer met een ander spreekwoord gezegd:

doar zellen wat iezers om rappeln!

Want de vrijer kwam met de sjees en de beste draver er voor, en als hij kwam en als hij ging, dan kletterden de hoefijzers de weg langs. Het gaat nu niet meer met de wagen; die staat in 't Openlucht-museum in Arnhem; de auto doet het zonder gedruis. Maar overigens? Ook nu nog vindt de liefde de rijkste. En ook nu nog, als van ouds, ziet het volk het aan en zegt, meer kernachtig dan netjes, als 't weer zo ver is, dat geld geld gevonden heeft:

de duvel schit aaltied op de dikste bulten.

Als de redactie van dit boek vindt, dat de uitdrukking niet fatsoenlijk is, ik heb tegen een andere geen bezwaar. Maar 't zal moeilijk zijn, die andere te vinden, zodanig dat het volkskarakter even duidelijk tot uiting komt.[5)]

* * *

Ondernemingsgeest.

Zelfstandigheid van karakter en lust in het werk leiden er als vanzelf toe, dat een Groninger zin heeft in ondernemingen. Bij voorkeur niet in 't wilde weg, maar eerst goed overdacht en als 't kan, berekend. Hij zal niet licht de eerste zijn, om met een vliegtuig de Grote Oceaan over te steken; hij moet de overtuiging hebben, dat de onderneming zin en nut heeft. Maar dan ontbreekt het hem noch aan durf, noch aan volharding.

Alle eeuwen door kwam het voor, dat de landbouw geen werk gaf aan allen of althans, dat er buiten het boerenwerk meer kans was op verdienste en voorspoed. Zo zijn er altijd zwervers geweest voor wie de oude grenzen te eng vielen. Groningers hebben deelgenomen aan de Kruistochten; bij de belegering van Damiate waren niet alleen de Haarlemmers en de Dokkumers, maar vinden wij ook de naam van Hajo van Fivelgo vermeld.

Groningers waren er onder de Watergeuzen; wie denkt niet in de eerste plaats aan Barthold Entens van Mentheda? Maar ook Jan Abels en Fokke, zijn zoon, en Tamme, zijn broer, die al van 1568 op de Eems lagen, waren de schrik van de Spanjaarden.

Groningers dienden op de vloot van Michiel de Ruyter. Het was een uitgezochte hulde, toen verleden jaar de Groninger Landdag te Rot-

5) Honni soit qui mal y pense. Red.

terdam een krans hechtte op het praalgraf van Egbert Meeuwesz. Kortenaer in de Grote Kerk.

Onder de mannen, die de Oostindische Compagnie dienden waren Groninger matrozen en soldaten, maar ook, om een enkel voorbeeld te noemen, de vermaarde Sichterman, directeur van Bengalen, die in 1745 als millionair terugkwam en het grote huis aan de Ossemarkt bouwde. En ook de gouverneur-generaal Alting, die niet minder dan 17 jaar lang de allerhoogste was in Indië, 1780-97, was een Groninger, en óók heel rijk. Beter, er niet meer van te zeggen.

Dan is Abel Tasman, de ontdekkingsreiziger, die naam gaf aan Nieuw-Holland en die Nieuw-Zeeland ontdekte een andere figuur!

Maar daar staat weer tegenover, dat er beruchte Groninger namen voorkomen onder de zeerovers in West-Indië. *Rock de Braziliaan* heette de hoofdman, maar het was een Groninger (in de 17e eeuw) en er is een roman over hem te schrijven.

Overal treft men Groningers aan in de geschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De burgemeester, die Haarlem 1572-73 maandenlang verdedigde tegen het Spaanse geweld, was een Ripperda. En een andere Ripperda werd 1725 minister van Buitenlandsche zaken, financiën, oorlog, marine en de Indiën, hertog en eerste Grande van Spanje.

Maar genoeg. Ook in de 19e eeuw bleef diezelfde trek, om er uit te gaan. Één voorbeeld moge volstaan. In 1834 ontstond door het optreden van Ds. Hendrik de Cock, de predikant van Ulrum in Hunzingo, de Gereformeerde Kerk. Het bestuur van de Ned. Hervormde Kerk zowel als de wereldlijke rechter veroordeelden het optreden van De Cock en de zijnen en de Koning zond soldaten ter inkwartiering. Alles olie in 't vuur. In 1836 verkregen de Gereformeerden het recht, om eigen gemeenten te vormen; in 1838 en 39 onderwierpen De Cock en de meesten van zijn aanhangers zich aan deze koninklijke regeling. Maar niet allen. En in 1846 vertrokken een aantal van hen onder leiding van Ds. van Raalte naar Amerika. Het waren voor 't merendeel Groninger boeren, arbeiders en ambachtslieden. Zij vestigden zich in de Staat Michigan in en om Grand Rapids; hun nakomelingen wonen daar nog. Zij zijn in aantal gestegen tot ongeveer een half miljoen. Wat dit zeggen wil, blijkt uit de eenvoudige vergelijking met de tegenwoordige bevolking van Stad en Lande, die nauwelijks de 400.000 overschrijdt.

Maar ook bij de bevolking die bleef heeft zich in de loop der laatste honderd jaar genoeg ondernemingslust betuigd.

Gelijk reeds aangeduid, is in deze eeuw de gehele provincie op moderne wijze ontgonnen en tot een paradijs van landbouw gemaakt.

Daarbij kwamen de zeer belangrijke fabrieken, in het bijzonder de door de boeren zelf opgerichte coöperatieve papier- en suikerfabrieken, die de voortbrengselen van de eigen landbouw bewerken en die tot de grootste en best ingerichte behoren van geheel de wereld.

Daarnaast kwam de verdere ontginning van de venen. Het Stadskanaal werd doorgetrokken tot Ter Apel; het werk, in 1756 begonnen door de eindeloze venen, was in 1789 gevorderd tot Buinermond, in 1851 tot Valtermond en in 1856 werd Ter Apel bereikt. In 1857 had de Stad een ‘covenant’ gesloten met de negen marken van het Drentse Oostermoer, in 1876 volgde de overeenkomst met Emmer Compascuum en de Weerdingervenen. Zo is achtereenvolgens het gehele Drentse veen aan snee gebracht; overal werden de *monden*, zo als de dwarskanalen in het veen heten, gegraven en heel het Oostelijk deel van Drente werd ontgonnen. Deze gehele, zeer belangrijke streek van Drente is niet anders dan een uitbreiding van de Groninger Veenkoloniën. Ook de taal is niet Drents, maar Grunnegers.

En de Veenkoloniën zelf beleefden in de loop der eeuw een buitengewoon merkwaardige geschiedenis. De eerste bevolking, die van de veenarbeiders en al wat met hen meekwam, was niet bepaald zuiver Groninger ras. Met name waren er heel veel *Bovenlanders* bij van over de grens: Hannoveranen, Munsterlanders, Lipskers. Nog in 't begin van de 19e eeuw werd er te Sappemeer om de andere Zondag in het Duits gepreekt.

Maar die bevolking is geleidelijk aan gelijk geworden in taal en zeden aan die van het overige gewest. En toen het veen afgegraven was, ontwikkelde zich daar die gehele reeks van bloeiende plaatsen, die nu aan een ieder bekend zijn, met Veendam als middelpunt, en verder Hoogezand, Sappemeer, Zuidbroek, Muntendam, Wildervank, Oude en Nieuwe Pekela. Plaatsen, alle ver van zee gelegen aan een stelsel van kanalen, geschikt voor de afvoer van turf en de aanvoer van mest, maar niet bijzonder voor een zeeschip. En toch... daar ontstond een scheepsbouw en een zeehandel, die nauwelijks zijn gelijke heeft gekend en die wel het allerbeste toonbeeld is van Groninger durf en ondernemingsgeest. Want al deze, midden in het land gelegen plaatsen, leefden weldra van de zeevaart. Geen enkele Hollandse stad kon naar verhouding van het aantal inwoners op zulk een koopvaardijvloot wijzen.

In 1863 bestonden er te Veendam 139 rederijen en hoorden er 166

zeeschepen thuis; 122 kapiteins waren zelf reders. De Pekel had 65 rederijen en 163 schepen; Wildervank 81 rederijen en 90 schepen; Sappemeer 64 rederijen en 68 schepen; Hogezand 26 rederijen en 55 schepen; alles te zamen 542 schepen voor 395 rederijen.

Ik zelf herinner mij heel goed de toestand van ongeveer 1880, toen ook het geklop en gehamer nog niet van de lucht was; toen nog overal scheepshellingen stonden en blok- en pomp- en zeilmakerijen, touwslagerijen, de ankersmederij en al wat er verder bij hoort.

Het was een kloek ras van kapiteins en schippers, dat met deze houten zeilvaartuigen de Noord- en Oost-zee bevoer en dat bekend was tot in de Levant en in Rusland. Kloeke mannen... en vrouwen, die vaak mee ter zee voeren, of die tegen de winter de verre en ongelofelijk moeilijke reis deden naar Koningsbergen of Reval of Riga, als het schip daar opgelegd was van wege het ijs en zij haar man gezelschap hielden.

Deze glorie is voorbij. Zo als de stad Groningen nooit op tijd een grote zeehaven is geweest, heeft men ook verzuimd aan de Veenkoloniën een groot zeekanaal te bezorgen.

De stoom kwam; de zeilvaart moest het afleggen. Van die oude zeevaart is niets meer over. Maar dat wil niet zeggen, dat er geen 'aanpassing' is gekomen. Nog altijd is de ijzeren scheepsbouw van groot belang en nog altijd varen Groninger zeelui op onze Hollandse vloot, op Amerika en vooral ook in Indië.

Ondernemingsgeest toonde zich natuurlijk ook op velerlei ander gebied. Ik herinner aan de krans van vruchtbare polders langs de Wadden en langs de Dollard, een werk dat ook al een paar eeuwen duurt en nog steeds wordt voortgezet. En dan de ontginning van Westerwolde.

Maar ook met deze nieuwe en betere gronden is er geen plaats genoeg in Groningerland voor de aangroeiende bevolking. Reeds deden wij opmerken, dat een deel van het landvolk zich vestigde in de Stad. Maar van Stad en Lande beide zwermen de Groningers het land uit en de wereld in. Men vindt ze overal in onze overige gewesten, waar ze in handel en bedrijf de handen uit de mouw steken en zich weldra thuis gevoelen in de nieuwe woonplaats. Men treft ze ook aan in Duitsland en België, in Zuid-Afrika en Indië, China en Japan, maar vooral in de Verenigde Staten, die elk jaar duizenden Groningers trokken, tot daar de grenzen gesloten werden.

* * *

Ernst.

Uit al het voorgaande blijkt wel, dat de grondtoon van het leven ernst is.

De geest is gericht op nut en voordeel; dingen die niets opleveren zijn niet in tel.

Wat men leest, moet waar gebeurd zijn. In mijn jeugd waren romans ijdelheid; die mochten in veel huisgezinnen niet worden gelezen. En in andere dan toch ook maar liever een verhaal uit de Bijbelse of Vaderlandse geschiedenis of een preek van Brakel of de Pelgrimsreis van Bunyan naar de Eeuwigheid of de Reis van Bontekoe naar Indië.

't Was in die tijd, dat de kranten begonnen gelezen te worden. De notabelen kregen de ‘Provinciale’, soms met twee of drie man; boer en burger en arbeider hadden tweemaal in de week een of ander ‘Volksblad’. Zo gebeurde het, dat men in het gezin van een brave en behoorlijk ontwikkelde arbeider op een Zaterdagavond in een min of meer gedrukte stemming verkeerde. Men had net het einde gelezen van het ‘onderstuk’, feuilleton heet dat tegenwoordig. En dat liep maar droevig af: de edele mensenvriend en weldoener de heer Von Silberstein was dood. Buurman komt er over toe en lacht over die grootmoedige mensenredder en zegt, dat het allemaal maar gekheid is en dat die hele Von Silberstein er nooit is geweest. In dàt gezin is nooit een onderstuk meer gelezen. En dat waren heel verstandige mensen. Maar het geloof in de wereld zou men op die manier verliezen.

Zo is ernst in alles, maar vooral ook in de geestelijke dingen. Met hoeveel overtuiging heeft sedert 1885 ongeveer het socialisme zich baan gebroken. En ook, met hoe grote stelligheid is het door andere, even rasechte Groningers bestreden.

Zo ook, wat het geloof betreft. Er is geen tekst in de hele bijbel, die bij de Groninger beter past dan: Onderzoekt alle dingen en behoudt het goede.

Men wil zelf onderzoeken, zelf zijn oordeel vormen, zelf uitleg geven. Ook in geestelijke zaken geldt de spreuk: *elk mout 't zulf waiten*. En als men het dan weet, dan is de overtuiging ook wel ‘zo vast als een huis’, en dan heeft ieder weer ‘een kop, daar hij naar leeft.’ Dat gaat verschillende kanten uit; de een is gereformeerd en de ander is ongelovig. Maar beiden weten ze het even stellig en beiden staan er voor.

Voor geestelijke dingen is in ons gewest altijd belangstelling geweest. Om niet verder terug te gaan, in de tijd van de Wederopers, 1534, hadden deze bij ons een grote aanhang, voornamelijk te platten lande. De Kroniek van Hofsnijder zegt er alleen van:

‘Anno 1535. Dit jaar begingen de Doopsgezinden in Groningerland, en wel voornamelijk op 't Zand, veele buitensporigheden; eenige gelieten haar, van den H. Geest te hebben ontfangen, doende door gezigten en gebaarden veele der gemeene en onnozele menschen tot hen overkomen’.

Maar wel duizend stonden er al klaar voor de heilige oorlog in Friesland en in Munster!

Er is geen enkel gewest, dat juist op geestelijk gebied rijker geschiedenis heeft als Groningerland, en het wordt meer dan tijd, dat het bekroonde grote boek van Kwakenbrug over de historie van het gewest eindelijk in 't licht verschijnt. Er is tot heden geen enkel goed werk over de geschiedenis van Groningen in zijn geheel, en dit is kant en klaar.

De tijd der Hervorming heeft ook bij ons zijn martelaren en nog veel meer zijn ballingen, die naar Oost-Friesland uitweken, tot er beter tijden aanbraken. In 1594 werd de Stad toegebracht tot de Unie; voortaan heerst de gereformeerde Religie. Maar altijd zijn er mannen met eigen afwijkende overtuiging.

Daar is Ucke of Uko Wallis, geboren te Noordbroek 1593, oudste bij de Oude Groninger Doopsgezinden. Hij hield in 1635 met Ds. Theodorus van Lengel van Godlinze een openbaar twistgesprek over het geloof. En in 1637 moest er een vergadering plaats hebben in de Stad, omdat Uko verkondigde, dat de apostel Judas in onwetendheid had gehandeld en dus niet aan de eeuwige verdoemenis mocht worden overgeleverd. Dertig gemeenten uit Groningen, Friesland en Oost-Friesland waren vertegenwoordigd. Het Stadsbestuur moeide zich in het geval en Uko werd voor eeuwig verbannen. Uko ging naar het vrije en gastvrije Oost-Friesland. Doch ook Oost-Friesland deed het niet helemaal voor niets; de Uko Wallisten moesten aan graaf Ulrich II drieduizend rijksdaalders betalen. Daarvoor mocht Uko dan blijven, en tot zijn dood in 1653 heeft hij gewoond te Sylmönken. Levend mocht hij niet meer terugkomen in zijn geliefde Groningerland, maar tegen de dode maakte men geen bezwaar. Uko Wallis kon niet rusten in vreemde aarde; hij ligt in Woldendorp begraven. Zijn leer hield velen in zijn geboorteland bezig en buiten zijn geboorteland; zijn gemeenten gingen zo ver als tot Danzig.

BOERENARBEIDER UIT TEN POST (*GRONINGEN*)

SCHIPPERSVROUW UIT USKWERD (*GRONINGEN*)

Een eeuw later was het weer een Oldambtster, die de kerkelijke wereld in beroering bracht. Dat was Ds. Wilhelmus Schortinghuis, de piëtist, geboren te Winschoten in 't jaar 1700, predikant te Midwolde. Hij schreef een buitengewoon veel gelezen boek ‘Het innige Christendom voorgesteld in t' zamenspraken’; dit is het boek met de ‘Dierbare Vijf Nieten’: ‘ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet en ik deuge niet.’ Duizenden en duizenden hebben zich er innig mee bezig gehouden. Van de dierbare vijf nieten kwam voor de meeste Groningers het middelste niet uit, want ieder voor zich wist het wèl of meende het te weten.

Dan weer een eeuw later: 1834, Ds. De Cock te Ulrum, die niet alleen Groningerland in beroering bracht, maar heel het Hervormde Nederland, omdat hij weer terug wilde naar de onvervalste leer van Calvijn.

In 1816 had koning Willem I een nieuwe kerkordening gemaakt; de Ned. Herv. Kerk werd weer Staatskerk, en het moest eindelijk eens uit zijn met de geschillen in de gemeente. Maar hij bevredigde noch de vrijzinnigen, noch de orthodoxen en vooral de laatsten niet. Zij wilden niets weten van 1816, keerden de cijfers om en hielden zich aan 1618, de Synode van Dordrecht.

De uitbarsting kwam in 1834, toen Ds. De Cock van de kansel in Ulrum fel te keer ging tegen zijn ambtgenoten, die hij beschuldigde van onrechtzinnigheid, en tegen de Kerkenorde van 1816, die hij onwettig noemde. Ook begon hij de strijd weer tegen de Evangelische gezangen in de Kerk naast de Psalmen. Hij preekte niet alleen, maar gaf ook zijn geschriften uit. Zo werd hij eerst geschorst en in Mei 1834 afgezet. In October tekende hij met een groot aantal aanhangers de *akte van afscheiding* uit de Ned. Hervormde Kerk en daarmee was de Afgescheiden of Christelijk Gereformeerde Kerk geboren.

Heel Groningerland leefde mee; het gebeurde dat er op één dag drie kerkelijke geschriften verschenen. De beweging nam iedereen in beslag. Er verschenen boekjes in de Groninger tongval in de vorm van een gesprek over het Rijk der Waarheid. Boerenarbeiders grepen naar de pen en verhaalden van hun bekering.

En daartegenover stond niemand minder dan professor Hofstede de Groot, de voorman van de *Groninger Richting* onder de vrijzinnigen. Twee Groninger dominees stonden hem ter zijde; samen gaven zij in dat zelfde gedenkwaardige jaar 1834 hun boek uit ‘Christelijke Betrachtingen’ en van 1837 af het tijdschrift ‘Waarheid en Liefde’.

En zo is het gebleven tot op deze dag. De worsteling des geestes

duurt immer voort, en altijd was er de meest volmaakte ernst in de belangstelling. De moderne beweging verwierf aanhangers. Daarna kwam Dr. Kuyper met de Doleantie van 1886; alwederom het allerinnigste meeleven in Groningerland. En dat om de geestelijke dingen zeer stellig in de eerste plaats. Doch ook om het stoffelijke. Hoe werd er gestreden b.v. om het bezit van de kerk te Zuidwolde tot voor het hoogste gerecht!

En naast deze hoofdstromingen aldoor sekten, die het weer anders vertellen. Daar waren de *Dompelaars* van Kolham en omgeving; de *Apostolischen* van Hogezand-Sappemeer, in de Stad en elders; de *Mormonen* hier en daar; de kerk van Van Petegem te Veendam. Alweer een bewijs van de zelfstandigheid van oordeel en van het volgen van eigen opvatting, en al te zamen bewijzen van ernst in geestelijke zaken. En daarbij toch ook weer een grote mate van *miedsoamhaid*; men verdraagt elkaar en komt elkander niet te na. Het is goed, dat ieder op zijn eigen wijze zalig worden kan.

* * *

Humor.

Wie nu denkt, dat bij al die ernst en bij al dat werk de wereld in Groningerland wel heel vlak en effen is, die zou zich zeer vergissen. Er is juist in het leven een grote mate van rustige opgewektheid en van vriendelijke gemoedelijkheid in de omgang.

Zo is bij name het huiselijk leven. In een gewoon, goed gezin gaan vader en moeder met elkaar en met de kinderen om, zo als men 't maar wensen kan. De kinderen worden opgevoed ‘in eer en deugd’; de ouders ‘gaan hun voor in 't goede’; ze leren al vroeg ‘wat hoort en wat niet hoort’; ze moeten ‘hun fatsoen houden’ bij anderen en ook thuis. Dit is bij allen zo, onverschillig of het een gelovig dan wel een ongelovig gezin betreft; onverschillig tot welke partij of richting men behoort.

En zo is ook het dorpsleven. Men houdt zich vanzelf aan de regels van fatsoen, waaraan men zeer gehecht is. Tot die regels behoort ook, dat men elkander over en weer bezoekt, al hebben de nieuwere tijdsomstandigheden, radio, dagblad, vergaderingen daar veel verandering in gebracht.

In ieder geval is er nog gelegenheid genoeg voor gesprek. En wie daar in vertrouwde, gezellige kring aanwezig is, wie zich daar thuis gevoelt, weet ook hoe rijk die omgang wezen kan. En hem is ook

bekend, dat een van de kenmerkende eigenschappen van Groninger omgang de *rijkdom aan humor* is. Alweer geen uitbundigheid, maar zo als het in 't gesprek te pas komt, zo maar bij de neus langs. Dan houdt men van geestig vertellen; dan wordt er graag iemand fijn tussengenomen, maar hij mag en hij moet antwoorden ook; men houdt van slag en weerslag.

Er is een boer aan 't woord, die zal de dominee even een aardigheid zeggen:

't Gaait 'n pestoor en 'n köster
Net as 'n hond...
Aal baaident verdainen ze
De kòst mit de mond.

De *pestoor* is nog altijd vaak de naam van de predikant, die ook immers nog altijd in de *pasterij* woont. De *köster* is de meester. En volgens de boeren werken ze niet; ze praten maar een beetje: *dat is vòlk, dat van ons leeft*, zei een boer, maar toen was het minder vriendelijk. Nu is 't in de gezellige kring, al is 't dan niet meer om het open haardvuur, zo als vroeger, en al is de lange Goudse pijp verdwenen. En dominee bedenkt zich even, kijkt naar buiten en zegt:

Mooi weer en laange doagen,
Nou kin de boer zien vòlk weer pIoagen.

Wonder, hoe rijk die Groninger taal toch is, hoe eindeloos vol van spreekwoorden en uitdrukkingen. Uitdrukkingen in de eerste plaats aan het boerenleven ontleend, en een rijkdom, waar een steemens eenvoudig geen begrip van heeft. Zo heet het, als men met iemand op kan schieten:

ik kin mit hom aaiden en plougen.

Eggen en ploegen is mee van 't voornaamste, wat een boer zo al doet.

Maar als 't andersom is en 't is helemaal mis, dan heet het:

hai smeet 't gat tegen duzzelboom aan,

zo als de onwillige paarden doen, die niet langer trekken willen, maar die met hun achterwerk op de disselboom terecht komen.

Is 't nog erger, dat het paard voor de wagen helemaal niet meer wil of niet verder kan, dan laat het zich doorzakken. En zo ook van een zaak, waar geen voortgang meer in te krijgen is: 't zit op zien gat. Ja, zo bijzonder netjes zijn die uitdrukkingen nu niet altijd; maar men

leeft mee met de natuur; men ziet en hoort er niets onfatsoenlijks in. Want dan zou men de uitdrukking niet gebruiken. De boer is buitengewoon op zijn fatsoen gesteld en uitdrukkingen, die werkelijk plat of gemeen zijn, zijn hem minderwaardig.

Maar hij kan met zijn boerenspreekwoorden het hele leven uitduiden. Het gaat over jongelui en over meisjes, die bij de straat lopen meer dan wel goed is. Nee, dat is de ware niet:

> Beste peerden mouten op staal zöcht worden,

de beste paarden vindt men op stal, en de beste vrouw is een huiselijke vrouw. Dat moet je van te voren wel weten, en als je een vrouw ver weg haalt, dan ben je nog zo zeker niet, en daarom:

> Koopt joen noabers kou,
> Traauwt joen noabers dochter;

je buurmans koe en je buurmans dochter, die zijn je bekend.

Nog meer goede raad is te krijgen. Een Hollander zegt, dat men meer vliegen vangt met honig dan met azijn. Heel duidelijk; de Hollandse taal zal nog veel rijker zijn dan die eenvoudige Groninger boerentaal. Maar 't gaat er net mee als met alle talen en wij kunnen gerust ook voor ons Guido Gezelle nazeggen:

> De Groninger tale is wonderzoet
> Voor die haar geen geweld aandoet,

dat is voor wie er waarlijk in thuis is. Zo zeggen wij in dit geval van de vliegenvangerij:

> Dij 'n peerd kriegen wil, mout hom nait eerst mit 't helster tegen kòp aan haauwgen:

als je een paard uit het land moet halen, moet je 't beest niet eerst met het halster tegen de kop slaan.

Zo over de paarden. Maar de koeien doen even goed mee; 't hele landbouwbedrijf heeft zijn stempel op onze taal gezet. Als de ouders eens wat te streng zijn tegen de kinderen en dit en dat verbieden, waar de jongelui geen kwaad mee bedoelen, dan heet het:

> Kou is vergeten, dat e kaalf west het;

de koe weet niet meer, dat hij kalf geweest is; ja, *hij* zegt de Groninger; *zij* wordt alleen maar van een vrouw gezegd.

En omgekeerd, als de jongelui eens geen zin hebben aan een of andere feestelijkheid, je moet ze niet dwingen:

't Kaalf mout oet zien noatuur dansen.

Is de jonge dochter 't kalf, dan is de moeder de koe. 't Komt op haar in alles aan; zij moet flink zijn in huis en geen dwaze dingen doen. Of in de vorm van alweer een ander spreekwoord:

Wat helpt 't, as kou 'n emmer vol melk geft, en hai schopt 't weer om?

Maar genoeg van de koeien, de varkens zijn er ook. Als de boer klaagt, dat er ‘zoveel af moet’ aan belasting en ander ‘landsgeld’, dan zeggen de burgers:

'n swien wòrdt knorrende vet.

Maar de boer zelf antwoordt:

'n boer is 'n meelzak; hou meer der op klòpt wordt, des te meer stoft ter oet.

Doch genoeg van de spreekwoorden. Een andere merkwaardigheid is de grote voorliefde voor spreukjes en versjes, letterlijk bij elke gelegenheid. Het Groninger Woordenboek heeft er honderden. Zo ambachtsliedjes:

Mulder, mulder, kiek-in-de-wind,
Steelt oet ieder zak 'n spint.

*

Smid, smid, swaarde smid,
Bist gain drijmoal in de weke wit.

*

Bakker, bakker, kiek-in-d'oven,
Bist zo wit mit meel bestoven.

*

Snieder, snieder, knip-mit-de scheer,
Geef mie de stolen lap mor weer!

Dat is nu eens niet tegen de boeren, maar tegen de ‘burgers’. En 't is evenmin kwaadaardig.

'n Spint is een vijfkop en een zak is een mud; dat is erg genoeg, maar de boer denkt: aan de molenaar komt ook wat toe, en dit wordt schertsend gezegd.

Levensregels worden op rijm meegegeven aan de kinderen, en als het zo te pas mocht komen, ook aan ouderen:

Eerst 'n aander wat,
Din 'n hemd om 't gat,
Din 'n swien in 't vat,

d.i. betaal eerst je schulden, zorg dan voor je kleren en pas in de derde plaats voor de maag.

Landbouwvoorschriften, alweer op rijm:

Dij knollen wil eten,
Mout Sweler maark nait vergeten.

Knolzaad moet gezaaid zijn vóór 11 Augustus, de markt van Zwelo op Drente; oudtijds bezochten de boeren heel veel de Drentse markten: Zuidlaren, Norg, Rolde tot Zwelo toe.

Raadsels op rijm bij tientallen:

Overdag staait 't te pronken,
's Nachts ligt 't vol knorren en bonken.

Huiselijk leven:

Wat de vraauw geern mag,
krigt de man ale dag.

Levenservaring:

'n Old wief en 'n òl kou,
Dat vaalt tou,
Mor 'n òl keerl en 'n òl peerd,
Dij binnen niks meer weerd,

een oude vrouw redt zich wel en een oude koe doet ook nog nut, maar wat kun je beginnen met een ouwe man en met een oud paard?

Spotliedje van de boerenknechts, die geen pannekoeken te eten krijgen, maar alle dagen tevree moeten zijn met groene erwten:

Boer, verkoop joen pankoukspan,
Wil heb ie der tòch nait van,
Zes moal snert al in de week,
Dat vertel wie tòch bie streek,

dat zullen wij toch uitbrengen in de hele buurt.

En dan de plaatsversjes, waarbij de een of andere aardigheid gezegd wordt ten koste van een dorp in de buurt:

Faarmsom is 'n berenust,
Waaiwerd is 'n gat,
Heemskes is nog wat,
In Oterdom stoan hoezen verkeerd,
In Termunten hebben ze teksten leerd.

Maar de Stad doet ook mee, en van ouds al:

Zeven poorten, die te landwaart gaan,
Zeven straten, die aan de Vismarkt staan,
Zeven diepen, die ter Stad uitkomen,
Zeven pijpbruggen op de waterstromen,
En vijf deuren aan Sint-Maartenskerken,
Dat zijn de vijf Groninger merken.

Of om het te zeggen met de oude schrijver Bernard Alting, die syndicus van de Stad was, pensionaris zei men in Holland, in 't midden van de 17e eeuw:

Groningen is een soete dal,
Die daer komen, blijven daer al.

Tenzij ze meer houden van het land. Dan kunnen ze kiezen:

Riepster[6)] klòkkengeklang
Lòpster[7)] örgelgezang,
't Zaandster[8)] baauwlaand,
't Stemer[9)] koulaand,
Dat is 't krountje van Grunnegerlaand.

* * *

Besluit.

Zo heb ik getracht, enkele kanten van het zo veelzijdige Groninger volkskarakter in het licht te stellen. Er zou meer van te vertellen wezen, want het volk van Stad en Lande heeft grote gebreken en grote deugden.

6) Zeerijp.
7) Loppersum.
8) 't Zandt.
9) 't Koeland van Stedum.

Maar dat alles te zamen betekent, dat het een levend volk is, een sterk levend volk met een ideaal. Het ideaal van het volk, een gemeenschappelijk ideaal, een van de beste dingen, die een volk hebben kan.

En dat is, gelijk het persoonlijke ideaal is van een Groninger: werken, hard werken, graag, maar vooruitkomen, *meer* worden in de wereld.

Heel lang heeft men het gevoel gehad, dat men maar wat achteraf stond, zo aan het voeteneind van 't land. En dat dit ook zo hoorde, omdat men tegen Holland toch niet op kon.

Holland was zoveel beschaafder, Holland was zoveel knapper, het was daar alles beter.

Maar men is in Holland geweest en heeft er zijn ogen de kost gegeven. Op zijn *Grunnegers:* eerst eens kijken en dan eens zien.

En men heeft gezien, dat Holland heel veel vóór had, maar dat men zich zelf toch ook niet wegsmijten moest. Men heeft gezien, dat Holland een heel flink land was, waar men van aanpakken wist. Maar men heeft gevoeld, dat men óók wel wat, dat men ook wel veel kon. Ja, om de waarheid te zeggen, dat het maar uit moest wezen met de achterstelling en dat Groningerland niet minder behoefde te wezen dan een van de zustergewesten.

En bij sommigen kwam er al een heel klein tikje zelfverheffing bij; ja zo gaat het.

Laat ons maar besluiten met de woorden van *Geert Teis*, die ons volkslied gedicht heeft; in een volksklied kan 't altijd een beetje lijden:

Doar broest de zee, doar hoelt de wind,
   Doar soest 't aan diek en wad,
Moar rustig waarkt en wuilt het volk,
   Het volk van Loug en Stad.

Doar woont de dege degelkhaid,
   De wille, vaast as stoal,
Doar vuilt het haart, wat tonge sprekt,
   In richt- en slichte toal.

'n Pronkjewail in golden raand
   Is Grönnen, Stad en Ommelaand.

De Friezen
door J.P. Wiersma

MOEDER NATUUR heeft, toen zij op deze lage landen haar stempel drukte, Friesland in den stijl der ingetogenheid uitgedost. Nergens in de Friesche landen van Stavoren tot Sylt[1)] geeft het landschap een impressie van weelderigheid en uitbundigheid.

Wijd en open liggen er naar den kant van Noordzee en IJsselmeer de velden; hier kan de blik over verten staren en groote ruimten overzien. Boven de weiden en bouwlanden, van einder tot einder, is het snel wisselend spel van wolken. Een zekere eentonigheid is te zien in dit landschap, dat overal rustige, strakke lijnen vertoont, met slechts geringe verheffingen in den bodem der terpdorpen en 't schaarsche geboomte in de luwte van dorp, gehucht en boerderij.

Naar het Zuiden en Oosten, op de geestgronden, voegt de Natuur lieflijker noten in haar verte-melodie. Daar is het opeens uit met de vlakke velden en de schier onbegrensde ruimte. De weilanden liggen er omzoomd met groepjes elzeboomen of in de beslotenheid der karakteristieke aarden wallen. Toch is ook hier de Natuur in haar uitdossing van het landschap nog geenszins uitbundig. Waar zij het wordt, daar neemt het landschap een meer Drentsch karakter aan en gaat de bevolking zich met een ander menschenras vermengen (in het Bakkeveensche). Over het riviertje de Kuinder of Tjonger, in de Stellingwerven, heeft het Friesche type sedert oude tijden halt gehouden voor het opdringende Sassische element. De bevolking van het Stellingwerfsche - de gemeenten Oost- en Weststellingwerf, gerekend van Wolvega over Noordwolde en Oldeberkoop tot Appelscha - wordt gewoonlijk als ‘Friso-Sassisch’ aangeduid. Toon en stemming van deze streken zijn volkomen anders, aard en wezen der bevolking hebben hier een vreemden inslag gekregen.

De Fries van de klei zal op deze hooge gronden nooit geheel aarden. Hij is een man van het water en het vlakke land zonder boomen. Zijn oog moet even vrij zijn als zijn wil en handelingen[2)]. Omgekeerd is de Fries van de ‘Wâlden’ - de woudstreek, zich uitstrekkend van Murmerwoude over Drachten en Beetsterzwaag naar Donkerbroek,

1) Noordfriesch eiland aan de westkust van Sleeswijk.
2) J.H. Halbertsma, Over het volkskarakter der Friezen. (Hs.).

waarbij dan voorts nog Gaasterland te rekenen is - al even weinig thuis in de 'Marsch', de vette bouw- en weilanden, terwijl de 'Frisco-Sas' van de Stellingwerven innerlijken weerstand moet overwinnen als hij zich vestigt in de kleistreek.

Daar moet wel een diep en innig verband zijn tusschen den mensch en het landschap dat hij bewoont. André Gide merkt ergens op, dat iedere Zwitser een stuk van zijn gletschers in zijn hart meedraagt. Zoo kan men van den Fries zeggen, dat hij in zijn ziel iets meevoert van de wijdheid en ingetogenheid der Friesche natuur.

In hooge mate gaat dit, dunkt mij, op voor de bewoners van het terpengebied, dat gelegen is tusschen de kusten van Noordzee-IJsselmeer en de te trekken lijn over de volgende steden en dorpen:
Workum-Sneek-Irnsum-Leeuwarden-Dokkum-Engwierum, met uitzondering van de Bildtlanden, dat is het wijde land van de vroegere Middelzee, die het terpengebied in twee gedeelten scheidde, de gouw Oostergo in het Noordoosten, de gouw Westergo in het Noordwesten der provincie. Hier woont sedert twee duizend jaar, waarschijnlijk langer, het Friesche volk, dat de eeuwen door om zijn zucht tot de vrijheid en onafhankelijkheidszin geroemd is, maar dat ook gekwalificeerd staat als te zijn stug, eigenzinnig en moeilijk toegankelijk voor den vreemdeling.

Een koele statigheid kenmerkt de levenshouding van dezen klei-Fries ook heden nog; doch achter dat eenigszins stugge, onaandoenlijke in zijn optreden gaat een ongewoon gevoelig hart, ja een sterke innerlijke bewogenheid schuil. Uiterlijk beheerscht de wet der ingetogenheid zijn karakter en levenswijze; maar in zijn gemoedsbewegingen spreekt het emotioneele een stevig woordje mee. De Fries van de Wouden helt meer naar het gemoedelijke type over. Hij treedt den medemensch ongedwongener en met meer handelbaarheid tegemoet; tevens heeft hij den naam van blijmoediger te zijn dan zijn stamgenoot van de kleistreek. Toch liggen beider levens gelijkelijk in de sfeer der koele statigheid, die van een zekere stijfheid en gedwongenheid niet vrij is. De Friesche mensch is over het algemeen 'ynbânnich', ingetogen, beheerscht; zijn oog is meer naar binnen dan naar buiten gericht[3]. Een Jongfries heeft dien wezenstrek omschreven als 'de *ynbânnige krêft dy 't nei it ljocht* (licht) *siket*' (zoekt). De spankracht, die dit 'siikjen' kan veroorzaken, schept den gemoedstoestand,

3) In de Friesche literatuur vindt men het 'ynbânnige' type veelvuldig geteekend, het zuiverst wellicht in den boer Ate Jans door mej. S. Kloosterman in haar novelle 'Ruth' (Ljouwert, 1910).

waarop Halbertsma - misschien de beste kenner van het Friesche volkskarakter - doelt als hij uitroept: ‘Er is geen onrustiger wezen dan een Fries!’

Geschiedkundigen hebben de veronderstelling geuit, dat het oude Friesche volk ‘van over de Noordzee’ in zijn historisch gebied is aangekomen. In de Friesche terpen zijn resten van aardewerk gevonden, die niet-Germaansch zijn. De oudste documenten duiden op een vóór-Germaansche, door een Friesch-Germaansche invasie verdrongen bevolking, die tot het Alpine of Keltische ras behoorde.

Het Friesche volk vormt een zelfstandig onderdeel binnen het stamverband der West-Germanen, het z.g. Teutonische of Germaansche (Noordsche[4)] ras. De Friezen dragen, niettegenstaande de vermenging met andere rassen in later eeuwen de raszuiverheid sterk heeft aangetast, voor een aanzienlijk deel nog de kenmerken van dit ras: langhoofdig, lichtblond haar, grijs-blauwe oogen, een rijzige gestalte. Friesland[5)] staat bovenaan met 80 % blondharigen. Blauwe oogen hebben de overhand; merkwaardigerwijs valt de kleurgrens samen met de grens van het terpengebied. Groote, blauwe oogen - ‘so blau as Korallen un so groot as Roomschöddels’ - oefenen, zegt Lüpkes, onder de jongeren in Oostfriesland een bekorende macht uit. Ook in ons Friesland worden deze ras-kenmerken hoog gewaardeerd. De langschedelige Fries kan men nog in het gansche Friesche gebied aantreffen en de rijzige gestalten - reeds Dante noemt in den 31sten zang van zijn ‘Inferno’ de Friezen als menschen van hooge statuur - ziet men er rondstappen, waar men den blik ook wendt. De ‘zes voet hooge gestalte’[6)] komt er heden nog voor.

Van Tacitus stamt het gezegde: ‘Clarum inter germanos frisium nomen’[7)], dat ons geen geringen dunk geeft van de oude Friezen, die de Romeinsche geschiedschrijver omstreeks 100 jaar na Chr. in de landen aan de Noordzee aantrof.

Zij worden geprezen als moedige, dappere lieden, wien de vrijheid boven alles gaat. ‘Voor de vrijheid zetten ze hun leven op het spel en willen liever sterven dan onderworpen zijn’[8)]. Stoutmoedigheid en

4) Zie: Jan de Vries, Volk van Nederland (Amsterdam, 1936).
5) De noordelijke zône. - L. Bolk, De verspreiding van het blondine en het brunette type in ons land. (Verslagen Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Wis- en Natuurkunde, 1904).
6) G.A. Wumkes, Uit het leven en levenswerk van J.v. Dijk Mzn. (Doetinchem, 1917).
7) Beroemd onder de Germanen is Friesland's naam.
8) Barth. Anglicus, De proprietatibus rerum.

een niet gewone eerzucht kenmerken somtijds hun optreden. Als Verritus en Malorix, de Friesche gezanten die door hun volk naar Rome zijn afgevaardigd, op zekeren dag in het theater van Pompejus vertoevend, hun geleiders de vraag stellen, wie de hoogaanzienlijke ridders zijn, die op de zetels der senatoren hebben plaats genomen en hun wordt geantwoord, dat men deze eereplaatsen gaf aan de gezanten van volken, die door hun dapperheid en vriendschap jegens de Romeinen uitmunten, staan zij op, zeggende: ‘Geen volk op aarde overtreft de Germanen in dapperheid en trouw!’, begeven zich naar de voorste rijen en nemen plaats op de eerezetels. Keizer Nero begiftigt hen beiden met het burgerrecht van Rome[9)].

De grondslag van het Friesche karakter is de aangeboren zucht tot de vrijheid. De zinrijkste sagen van het Friesche volk zijn die, welke over het ontstaan en den inhoud van de vrijheid handelen; zij wijzen op den goddelijken oorsprong van de Friesche vrijheid en het Friesche recht. Hier denkt men aan den historischen eerenaam ‘Vrije Fries’ en aan den heilsgroet der oudheid: ‘Eala fria Fresena!’ In het Friesche volkslied staat een zin over het ‘trochloftich folk’. Doorluchtig volk. Men hoort er Tacitus in.

Deze zucht tot de vrijheid uit zich in een sterken onafhankelijkheidszin. De Friesche boer is van oudsher koning op zijn erf. Zocht de Saks de ‘noaberskap’, de samenleving en gebondenheid van mark en brink, de Fries leefde met zijn gezin afgezonderd op de alleenstaande hoeve, ver van zijn naaste buurlieden. Als op een klein eilandje leefde hij daar in de vlakte, met aan de eene zijde de grimmige Noordzee, die gedurig het land binnenviel en er onheil aanrichtte, aan de andere zijde de moerassen, de heidevelden en de ondoordringbare bosschen. Ieder gezin op eigen grond, ieder boer heer en meester op zijn hoeve; een kleine, zelfstandige gemeenschap, economisch onafhankelijk, geestelijk vrij, temidden van ‘barra weagen, barra streammen’. Een dergelijk bestaan gaf den boer een gevoel van eigenwaarde. Het vrije, franke leven drukte op zijn wezen den stempel van koele gelijkmatigheid en gaf aan zijn optreden een stroefheid, die op den vreemdeling wel eens den indruk van norschheid maakt.

Twee duizend jaren hebben het Friesche karakter niet in den grond kunnen wijzigen. Nog heden kenmerkt den Fries een ‘zekere voorname, onbuigzame beslistheid, die tot stugge eigenzinnigheid kan ontaarden en een uiterlijke koelheid en statigheid, die slechts zelden

9) Tacitus, Annales XIII, 54.

de sterke innerlijke emoties verraden'[10]. Die eigenzinnigheid speelt in het leven der Friezen een belangrijke rol. Ofschoon zelfironie geen sprekende trek van den Fries is, wordt er in Friesland met zijn hebbelijkheden wel eens den draak gestoken. Bekend is het grapje, besloten in de vraag: 'Wat is een Fries?' Het juiste antwoord daarop luidt dan: 'Als er drie wegen naar het doel leiden, wenscht de Fries den vierden weg te gaan'. Een typeerend gezegde is voorts, dat de Fries nooit aan de zijde der meerderheid wil staan.

Van zijn eerzucht gewaagde ik reeds. Halbertsma, volgens wiens definitie de Friesche ziel 'samengeweven van eerzucht' is, ziet in het optreden van Verritus en Malorix te Rome vóór alles de Friesche eerzucht, 'den ouden en onveranderlijken aard van dit volk'. In de lichaamsoefeningen en in de openbare spelen der Friezen, waar alles om het hardst gaat, is deze karaktertrek nog heden bijzonder zichtbaar. Er is geen Fries van 60 jaren (althans onder de rechtgeaarden niet), dien men bij het schaatsen op de hakken kan rijden zonder dat hij van binnen gloeit en zijn vaart versnelt. De eerzucht, aldus deze schrijver, maakt die koele en stugge wezens bijzonder kitteloorig. Voor zijn buurman, die het land beter in orde heeft en deswege hooger opbrengst verkrijgt, te moeten onderdoen, werkt nog heviger op zijn eerzucht dan het verlies op zijn egoïsme. Streeft men hem voorbij, hij voelt zich eenigermate in de wiek geschoten; overtreft men hem, de eerzucht zal hem tot verzet en indien mogelijk tot alles overbluffende resultaten prikkelen. Maar versmading duldt hij niet. Het was in oude tijden een bekend gezegde, dat de Fries U voor een scheldwoord onder het diepste stilzwijgen drie vuistslagen toedient. Sizzen is neat, mar dwaen is in ding.

Hij is van huis uit individualist en een zelfstandig mensch. Allerminst een slaafsch navolger en nalooper. In wat hij zegt en doet speelt eigen nadenken, eigen keuze, eigen uitdrukking een voorname rol. Opvattingen van anderen, ideëen van elders, nemen hem niet overrompelend in bezit. Hij kiest zelf uit de schatten van cultuur en wetenschap. Er steekt iets van den veroveraar in hem[11]. De Fries durft het risico van een eigen meening aanvaarden. Als de Drent zegt: ''t Zal wel zo wezen', slaat de Fries met den vuist op de tafel en zegt: 'Né, it *is* sa!' Hij spreekt niet gauw, want hij is van nature stilzwijgend en wantrouwend. Maar àls hij spreekt, doet hij het weinig behoedzaam. Dan maakt zijn temperament die zware tong los. In 't gezelschapsleven

10) G. Kraus, Krankzinnigheid in Nederland (Groningen, 1933), blz. 142.
11) Zie Jan de Vries, Volk van Nederland, t.a.p.

kan het warm toegaan. Ds. Lofvers 'hoorde wel eens, dat de begrafenissen in Friesland zich kenmerken door zeer geanimeerde gesprekken'. De predikant heeft 't daar soms niet gemakkelijk. Bij overlevering ken ik uit eigen familie het geval van een weduwnaar, die op den dag der begrafenis van zijn tweede vrouw, welke hem met een groot gezin in bezwaarlijke omstandigheden achterliet, den predikant tegenvoerde: 'As God sa 't Jo sizze in God fen ljeafde is, ho kin er my soks den oandwaen!'[12]. De predikant bleef het antwoord op die klacht der verbittering niet schuldig, doch hij geraakte in een heet en ietwat schrijnend debat met den weduwnaar en diens vrienden.

Deze zelfstandigheid in denken en meeningsuiting is weer niet los te denken van de bekende volharding, 'it trochsetten', het spreekwoordelijke volhouden van den Fries. Men spreekt hier wel eens van de stijfhoofdigheid als een typeerende Friesche karaktertrek; naar mijn meening ten onrechte. Zeer zeker zijn er 'Fryske stiifkoppen'. Ds. S.K. Bakker heeft dit type naar waarheid geteekend in den Frieschen ouderling, die tegen het voorstel van den predikant stemt, ofschoon hij er niets van begrepen heeft. Nadat dominee hem de zaak begrijpelijk heeft gemaakt en nu meent te mogen aannemen, dat de ouderling zal voorstemmen, zegt deze onverstoorbaar: 'Ik heb eenmaal gezegd, dat ik er tegen ben en nu blijf ik er tegen'. De predikant wordt boos en zegt, dat de ouderling een beroerde stijfkop is. 'Juist', antwoordt deze, 'ik ben nu eenmaal een stijfkop, dat was mijn vader ook. En daarom blijf ik er tegen'[13].

Koppigheid telt mee in ons karakter. In den omgang en het spel der kinderen komt dit duiveltje vaak te voorschijn. Een klein meisje zit op den vloer en speelt. Het zonnetje kijkt vriendelijk de kamer binnen en schijnt het kind recht in de oogjes. 'Ga wat anders zitten, pop', zegt de moeder, 'de zon schijnt je zoo in je oogen'. Maar het meisje schudt het hoofd. 'Nee', zegt 't, 'ik doe 't niet, ik zat hier het eerst'. Wie kent in Friesland zulke kinderen niet?

Toch doet men verkeerd, den Fries in het algemeen als stijfhoofdig te karakteriseeren. Halbertsma zegt het zoo geestig als hij opmerkt, dat de 'volhoudendheid' in het Friesche karakter de zotten stijfkoppig, maar de wijzen standvastig maakt. 'Stijfkoppigheid tegen redelijkheid en beter weten in, behoort niet tot de trekken van het Friesche volkskarakter. De hoofdige boer hoort elders thuis', verklaart dr. M. de Jong Hz.[14]. Ook volgens dr. Waterink is de Fries

12) Als God, zoo ge zegt, een God van liefde is, hoe kan Hij dan mij dit aandoen?
13) S.K. Bakker, Ut it iepen finster. Twa lêzingen en in preek (Dronrijp, 1914).
14) M. de Jong Hz., Friesche Cultuurproblemen (Middelburg, 1931).

niet koppig, wel zelfstandig. 'Ik heb', zoo schrijft hij, 'b.v. meer stijfhoofden ontmoet in Gelderland dan in Friesland'[15]. Trouwens in twee kenmerkende eigenschappen van den Fries, zijn intelligentie en vooruitstrevendheid, kan men bewezen zien, dat koppigheid geen nationale ondeugd der Friezen is.

De algemeene ontwikkeling staat in Friesland op een vrij hoog gemiddeld niveau. Het intellectueel gehalte van den boerenstand kan ongetwijfeld zeer goed genoemd worden, aldus Th. van Welderen Rengers[16]. De Friezen hebben een mechanisch genie, geen kunstgenie, volgens het oordeel van een buitenlander, dat Halbertsma aanhaalt. Zij hebben aanleg voor de mathematica, de wiskunde. 'Ik scoe net ien hoeke fen Nederlân witte, dy 't safolle autodidakten, nifelders en útfynders oplevert', schrijft dr. Wumkes. Zeer verbreid was er in vroeger eeuwen de beoefening der astronomie en werktuigkunde. Men vond er boeren en burgers die telescopen en planetaria vervaardigden, die een eigen observatorium bezaten, bestaande uit palissaden, geplaatst op het erf, waarbij zij menigen kouden nacht doorbrachten[17].

Uit dezen intellectueelen aanleg vloeit voort het vermogen om subtiel te onderscheiden en logisch te denken. Dr. Waterink, zelf een Saks, vertelt: 'Voor logische bewijsvoering is van al de Nederlanders de Fries het best vatbaar. Dat klemt zoo sterk, dat men U gelijk geeft, ook als men op grond van gevoelsargumenten liever anders zou concludeeren. In m'n eerste gemeente zei eens een jonge man tegen me, na een lang dispuut: "Domeny, 'k bin 't noch net mei Jo iens, mar Jo ha gelyk".' Tenslotte moge ook het strijdlustig partij kiezen der Friezen voor politieke idealen en ideëele strevingen voor een deel uit hun aangeboren intelligentie worden verklaard.

De Friesche aard is - gelijk gezegd - vooruitstrevend. De Fries gaat niet over het ijs van één nacht. Hij voelt voor traditie, is conservatief en conserveerend in zaken van hooger waarde en strekking en geeft niet spoedig eigen verworven geestelijk bezit prijs. Dwingt echter zijn logisch inzicht hem tot verwerping van dat eigen bezit, dan zal hij er ook radicaal mee breken. Hij luistert gaarne naar de verkondiging van nieuwe theorieën en trekt profijt van de ervaringen en inzichten van anderen. De boerenstand is steeds bereid nieuwe

15) J. Waterink, Het verscheiden karakter van den jeugdarbeid in verband met volksaard en milieu ('s-Gravenhage, 1923).
16) Th. van Welderen Rengers en J.H. Faber, Friesland en de woningwet. 1902-1912. (Leeuwarden, 1913).
17) G.A. Wumkes, t.a.p.

wegen in te slaan. De verstandelijke aanleg der Friezen maakt, aldus Rengers, dat zij van hetgeen van elders wordt ingevoerd, een goed gebruik maken. Zoo staat de hier van uit Denemarken ingevoerde zuivelcoöperatie ongetwijfeld boven die in het land van oorsprong. Het Friesche Rundveestamboek geldt in de wereld der veeteelt als model, ofschoon de idee uit den vreemde werd overgenomen.

Toch zou men van de Friesche psyche de diepste drijfveeren niet verstaan, als men geen oog had voor het emotioneele en gepassioneerde in dit geestestype. Geen onrustiger wezen dan een Fries, lazen we reeds. Jan Melles van der Goot zegt van den Germaan, dat zijn leven wel ernstig en eerlijk, maar niet harmonisch en gelukkig is[18]. Van den Fries kan men dit, geloof ik, ook wel zeggen. De Fries is een mensch met temperament! En temperament moge een bijzonder geschenk der goden zijn, het brengt in het karaktercomplex heel wat wrijving te weeg. Fel in zijn haat, teer in zijn liefde - zoo zou men den Fries ook kunnen schetsen.

Ik roer hier aan diepten, van welker bestaan ik meer vermoed en intuïtief aanvoel, dan positief weet. En toch kan ik hier niet voorbijgaan aan die wondere roerselen in de Friesche ziel, wier wetten en krachten de menschen en verhoudingen hier bewegen en richten. In den Fries is een vurige, felle geest gevaren. Hij grijpt de ideëen aan en laat ze niet weer los, voor ze zijn eigendom zijn geworden. Als een idealistisch of politiek ideaal in de Friesche ziel is ingeslagen, dan kan dit zoo krachtig worden beleden en voorgestaan, dat Friesland hierin aan de spits komt te staan. Men denke bijv. aan de doleantie, het socialisme - de links gerichten zijn vooral gevoelssocialisten, meer dan klassenstrijders - aan de Domela Nieuwenhuisvereering, die hier het langst heeft bestaan, de geheelonthouding. Denk ook aan het eerste optreden der Jongfriezen, de felle, hartstochtelijke taal van de jonge beweging, de verguizing en verheerlijking van personen, den snellen groei der organisatie. Het dagelijksche leven houdt hier veel gevangen in de nuchtere, zakelijke sfeer; maar een psychologische gesteldheid kan in Friesland vervaarlijk rond zich tasten en organisatorische wonderen doen.

Dit is de gevaarlijke zône in het Friesche volkskarakter. Ik noen oorspronkelijke trekken als het ongetemde, het bandelooze. Er schijn iets van den Viking in den Fries te zijn achtergebleven. Dr. Wumkes heeft daarop gewezen. Het is dat opbruisende, vulcanische in zijn

18) J.M. van der Goot, Wij Friezen (Sneek, 1932).

FRIESE BOER

BOERIN UIT IRNSUM (*FRIESLAND*)

karakter, dat den Fries somwijlen buiten zichzelf voert. Raakt hij in drift, in vervoering zijn beheersching kwijt, dan zweepen zijn instincten hem voort over alle grenzen heen. In ongeremden staat bekreunt de Fries zich om wet noch regel meer. Halbertsma zei het een eeuw geleden aldus. Gewoonlijk zijn de Friezen noch heel bedroefd, noch heel verblijd, maar staan op het punctum indifferentiae; als zij dit verlaten, slaan zij over tot de uitersten van toorn, tot woeste vreugde, tot baldadige handdadigheden. In het geslacht van Lieuwe van Aitzema woonde 'in frjemde geast'. In deze menschen 'siet de Viking mei syn heech-stegerjende earsucht, mei syn ûnbidimbre frijheitssjuchte, dy 't útrounen op bandeleazens en rokkeleazens'[19].

Van den woesten trek in onzen volksaard, die zich in de middeleeuwen en later in bloedige veeten en partijschappen botvierde, hoorig aan de wet 'Morth motma mith morthe kela' (moord moet met moord gekoeld worden) en de drankzucht en vechtlust van vroeger en later tijden - in hoeveel herbergen zat niet 'it mês oan 'e balke'? - is in het Friesche karakter van thans nog iets achtergebleven. Zelfs in hun feesten raken de geesten soms op drift. Dan gaat die streng-beheerschte, zedige Fries de grenzen van het erotisch-duldbare te buiten. Halbertsma vertelt van een jong meisje, dat met haar ouders een bruiloft had bijgewoond. Zij deelde hem mede, dat de menschen zich daar zoodanig hadden aangesteld, dat zij in hun gezelschap nooit weer op een feest wilde verschijnen. Zij schaamde zich over haar vader en moeder, die Halbertsma overigens als zeer ernstige en stille menschen kende[20]. In onze eeuw doen zulke ontsporingen zich nog sporadisch voor.

De weinige soepelheid van den Frieschen mensch schept ontzaglijk veel geschillen; de vele hoekige karakters, de woordkarige, gesloten figuren, door ruzies en partijschap verhard en vergramd, maken met hun onverzoenlijke houding de atmosfeer zoodanig geladen, dat het er altijd vonkt; er is in Friesland teveel geestelijk vuurwerk. Heel terecht zegt Van der Goot, dat er hier een tragisch tekort aan levenskunst en elkaar begrijpen is. Dit maakt het leven in Friesland niet gemakkelijk, allerminst licht en genoegelijk.[21]

19) G.A. Wumkes, Paden fen Fryslân (Bolsward, 1932), dl. I, blz. 271.
20) J.H. Halbertsma, Letterkundige Naoogst, 1ste stuk (Deventer, 1840), blz. 274.
21) In de Fiesche literatuur ontmoet men deze typen dikwerf. Men leze van T.E. Holtrop: 'De wylde Boerinne' (Ned. vertaling in de Gids, jg. 1924, I, blz. 1) (ook afzonderlijk verschenen: Sneek, 1925) en van Mej. S. Kloosterman, 'By de fjouwersprong' (in: 'Ut de Gielgoerde', Boalsert, 1936, blz. 103), (de boerin Seely).

De tamelijk gepassioneerde gemoedsbeweging spreekt ook tegenwoordig nog uit het groote aantal wetsovertredingen van meer ernstigen aard; het aantal delicten, waarin het emotioneele een rol speelt, is in Friesland beduidend grooter dan in Groningen en Drente[22].

De goede kwaliteiten van dit complex ontbreken gelukkig niet. Door een weldadige warmte en diepte van gemoed weet de Fries den vreemdeling aan te trekken en te binden. Het emotioneele haalt uit zijn natuur het diepere op; zijn onrust behoedt hem voor het stijllooze en stereotiepe, dat menschen van gemoedelijker slag dikwijls kenmerkt. Er zijn, zegt dr. Waterink, in de ziel van den Fries diepten en belevingen, die hij bij een ander niet geheel begeert na te speuren, maar die hij wel gaarne aanwezig merkt.

Begrippen als trouw en eer hebben in het Friesche leven altijd een bijzonderen klank gehad. Met Friesche trouw en Hollandsche ducaten komt men ver in de wereld, placht men vroeger te zeggen. ‘Door oude deugd en trouw’, aldus luidde het randschrift van het wapen der oude Friezen. Zij waren eerder bereid te sterven dan hun woord te breken. Gewichtige koopen werden met handslag bekrachtigd, gelden zonder schriftelijk bewijs uitgeleend, panden toevertrouwd op het gegeven woord. De klassiek geworden uiting van Friesche trouw is de handeling van Koning Redbad (Radboud), die, op het punt te worden gedoopt, zijn voet uit de doopvont terugtrok, omdat hij het verkieselijker vond bij zijn voorvaderen in de hel verdoemd, dan, zonder hen, in den hemel der christenen zalig te zijn. Het is heidensch in 't vierkant, maar de visie is grootsch en belangwekkend voor de kennis van het Friesche volkskarakter. Menschen van het Redbad-type: de in trouw aan de voorvaderlijke instellingen volhardende, eenzijdig gerichte, weinig toegeeflijke, men zou kunnen zeggen, stoere, op onverzoenlijken strijd ingestelde naturen, komen in Friesland nog menigvuldig voor; en altijd en overal is er strijd tusschen hen en de lieden van het Adgillis-type, de vriendelijker, zachtmoediger, vergevingsgezinder en meer weifelende figuren. Gelijk de lezer weet wilde koning Redbad in den historischen strijd het heidendom doen zegevieren; zijn vader, koning Adgillis, begreep beter de waarde en strekking van het nieuwe geloof, zoodat hij zich voor de invoering van het christendom in deze landen zeer verdienstelijk moet hebben gemaakt.

22) Daarentegen is het aantal veroordeelingen wegens eenvoudige beleediging en eenvoudigen diefstal in Friesland zeer laag. Dit schijnt in verband te staan met het feit, dat de Fries ‘in hevige mate secundair’ is (Kraus).

Ook in onzen tijd geldt trouw er als een hooge deugd. De jongeling, die zich door leugenachtige ontkenningen aan een echtverbintenis met het door hem verleide meisje tracht te onttrekken, wordt met den nek aangezien. Hij zal voortaan als karakterloos gelden. Nog niet lang geleden was het bankroet in Friesland voor den betrokkene een schande[23)]. Nog in de achttiende eeuw werd iemand, die bankroet was gegaan, zoo eerloos, dat hem het Avondmaal werd geweigerd. Delicten, die vloeken tegen de aloude begrippen van kuischheid en eer, worden den overtreder zwaar aangerekend. Met name de overtreder (overtreedster) der zedelijkheidswetten krijgt het zwaar te verantwoorden: de straf van den rechter komt hij te boven, de kerk kan hem zijn misstap vergeven; maar de dorpsgemeenschap vergeeft hem nooit, haar straf neemt geen einde.

De eerbied voor het heilige, voor het gewijde en overgeleverde is den Frieschen aard als 't ware ingeschapen. Schending van het heilige werd in de oude Friesche samenleving ongewoon streng gestraft. In de Lex Frisionum leest men in het artikel 'Over de eere der temples', dat hij die een heiligdom heeft opengebroken en iets van het heilige heeft weggenomen, naar zee wordt gebracht; in het zand, waar de vloed over hem heen zal gaan, worden hem de ooren gesplitst en hij wordt gelubd en aan de goden, wier heiligdommen hij schond, geofferd.

'De Friezen hawwe in natuerlike sin foar it hillige, it hillige yn 'e natûr en yn it minske-herte', schrijft ds. Bakker. In het algemeen gesproken is de Fries religieus, godsdienstig; zelfs dan wanneer hij onkerksch is.[24)] De Fries neigt gewoonlijk tot zwaarmoedigheid en ernst, en de plechtige gevoelens van den godsdienst komen met deze zielsstemming wel overeen. Toch waren de Friezen, zegt Halbertsma als hij in het verleden terugblikt, nooit vroolijk voor het aangezicht des Heeren. Ofschoon zijn oprechtheid hem stemt tot een aanbidden in geest en waarheid, zoo worden hem door zijn stuggen en onverzoenlijken en fieren aard de gedweeheid en liefde, die het Christendom vordert, schier onmogelijk gemaakt. Doch deze fiere aard treedt terug en verliest, als de heilige sfeer in zijn ziel ontbloeit. Is er niet het woord van Gemma van Burmania: 'De Friezen knibbelje allinne foar God'? In den Fries leeft een sterk besef van Gods alomtegenwoordigheid en van Gods rechtvaardigheid, ook als de slagen van het noodlot

23) De na-oorlogsche zeden hebben hier wel iets in ongunstigen zin veranderd. In den handel bijv. staan de begrippen eer en trouw niet meer op pari.

24) De onkerkelijkheid vertoonde zich als massaal verschijnsel het eerst in Friesland. Zie: J.P. Kruijt, De onkerkelikheid in Nederland (Groningen, 1933), blz. 61.

hem treffen. ‘Letzten Endes ist des Friesen Religion Tatreligion’[25]. Een goed, dapper en rechtschapen mensch heeft naar zijn meening voor God en eeuwigheid het zijne gedaan en kan gerust zijn. De met eere grijs geworden Noordfries waagt het, als het gesprek op deze dingen komt, te zeggen: ‘Mit Em dor baben (boven) kam ik licht torecht’.

Diep heeft de religie haar voren in de Friesche ziel geploegd. De namen Bonifacius en Redbad roepen gedachten op aan den fellen geloofsstrijd dier verre tijden, toen de Friezen het heidendom met grimmige volharding verdedigden. In later eeuwen strijden de Friezen overal in de wereld, waar maar te strijden valt voor de eere en de overwinning van het Christendom. Paus Honorius III gaf den Frieschen krijgers, die zich voor Lissabon en Damiate heldhaftig hadden gedragen, den eerenaam ‘insignes Christi athletae’, prachtige strijders van Christus. Nergens verrezen er op zoo'n klein gebied zooveel kerken als in Friesland. Een vijtigtal conventen en abdijen, spitalen en hermitages vindt men er in de eeuwen vóór de Hervorming. Men zou kunnen herinneren aan de vele kettersche bewegingen in Friesland, aan het mysticisme in den Zuidoosthoek, aan het Calvinisme, dat met zijn begrippen van Gods-eer en menschelijke eer - de mensch als beelddrager van God - den Frieschen aard diep raakte, aan de doopsgezinden van Balk, die uit ideëele beweegredenen naar Amerika emigreerde. Schouwt men in den nacht der eeuwen, overal ziet men de vlammen van het feu sacré door de donkerte lichten.

Rechts radicalisme zoowel als links radicalisme treft men er aan. Friesland heeft van alle provincies het hoogste percentage gereformeerden (20.69%), maar ook het hoogste percentage onkerkelijken (13.05%). De katholieken vormen er 7% der bevolking.[26]

In het algemeen hebben de Friezen een goede belangstelling voor de geestelijke dingen. Zelfs als de Fries niet kerksch is, houdt hij er van zoo nu en dan de godsdienstoefening bij te wonen. Is er afstand tusschen de kerk en hem, het zij zoo; maar tusschen God en hem wenscht hij dien afstand niet. De bijkomstige zaken interesseeren hem minder. In Noord-Holland zal men den thuiskomenden kerkganger de vraag stellen: ‘Hoeveel menschen waren er in de kerk?’ Maar de Fries zal vragen: ‘Wat heeft de dominee gezegd?’ Voor kerkelijke ceremoniën zijn de Friezen niet bijzonder gevoelig. In verscheidene kerkelijke gemeenten worden weinig kinderen van gemeen-

25) C. Borchling und R. Muuss, Die Friesen (Breslau, 1931), blz. 149.
26) J.P. Kruijt, t.a.p., blz. 75.

teleden gedoopt en weinig huwelijken ingezegend; ja zelfs worden in sommige kerkelijke gemeenten kinderdoop en huwelijksinzegening geheel nagelaten, en is de belangstelling voor het vieren van het Avondmaal gering.

De Fries is idealistisch ingesteld, gelijk we zegen. De Friesche kruisvaarder van eeuwen her en de Friesche enthousiast van welke huidige beweging ook, kenmerken zich gelijkelijk door hun idealistische inzetting. Deze geestesgesteldheid spruit, dunkt mij, eensdeels voort uit eerbied voor het heilige, anderdeels uit het feit, dat de Friesche mensch in hoogeren zin onvoldaan is met dit leven. De 'kriich'[27)] zit den Fries in het bloed. De 'kriich' - óók voor het hoogere. De schaduwen ontbreken op dit lichtkleed ook weer niet. In zijn idealisme brengt de Fries licht eenige dweperij; door gebrek aan critiek leidt dit idealisme soms tot idealiseeren. Het ideëele streven van verschillend origine ontkomt hier niet aan het verwijt, dat het vaak negatief en onbelangrijk blijft en onmachtig is het leven te vernieuwen[28)].

Een andere schaduwzijde zie ik de overmatige vereering van het beginsel. Negens in ons lieve Vaderland - aldus Cannegieter - vertoont de beginselruiterij zich in zoo hevige mate als in het 'heitelân' der Friezen (Kruijt, blz. 60). De in beginselschema's vastgeroeste Fries ontmoet men vrij veel. Het zijn de geïsoleerde geesten, die te weinig luisterend in en tegenover het leven hebben gestaan en er in den regel nooit moeite voor doen, het anders gerichte te begrijpen, met andere geestelijke waarden eigen geestelijk bezit te vergelijken, te corrigeeren en te verrijken. De man, die een bijbel weigerde omdat dit geen 'echte' bijbel was - 'Heere' was ingekort tot 'Heer' - moet een Fries geweest zijn. 'Praat den Friezen maar over het beginsel', moet dr. Abraham Kuyper den jongen Colijn geraden hebben, toen deze, uit Indië teruggekeerd, onverwachts een verkiezingsrede in Friesland moest uitspreken en dit heel moeilijk vond, omdat hij de Friezen niet kende. 'Praat den Friezen maar over het beginsel, dan komt alles wel terecht', zoo sprak de wijze Kuyper, die zijn pappenheimers wel kende. Beginselvastheid en beginseltrouw sieren den mensch, en zij sieren in Friesland gelukkig heel velen; àls deze deugden maar niet leiden tot waanwijsheid en verstarring des geestes.

In zijn schets over het Friesche karaktertype noemt ds. van Dijk als de meest in het oog springende eigenaardigheid van de Friezen

27) Strijdlust (in meer edelen zin).

28) Vgl. J.M. van der Goot, t.a.p.

hun verstandelijkheid[29]. Als het emotioneele hem niet beroert en ontroert, denkt de Fries nuchter en verstandelijk. Hij is met de gave der fantasie niet rijkelijk gezegend en kunstzinnig is hij allerminst. Doordat hij weinig plaats laat aan de verbeelding en de poëzie des levens, derft hij uiteraard schoonheidsontroering en artistiek genot. 'Friesland zingt niet', is een oud, veel omstreden, desalniettemin wijs woord, juist in den overdrachtelijken zin. 'Frisia non cantat, Frisia ratiocinatur'[30]. Overleggend, berekenend is de Fries vooral ook; zijn blik is op het practische gericht. Als een ding maar practisch is, dan mag het desnoods duur kosten.

In den eeuwenlangen strijd tegen de Noordzee, die dezen volksstam met haar koelen adem heeft gevormd en gesterkt, en tegen het water binnendijks werd de Fries meer tot nadenken dan tot fantaseeren en dichterlijke stemmingen opgewekt. De honderden sonnetten, die de Jongfriezen in hun volk hebben neergelaten, zijn nooit geestelijk bezit van dat volk geworden. Maar wèl leven in den geest van het volk de tallooze spreekwoorden en gezegden, gekruid met een fijnen, levenswijzen humor, de volksliederen met hun warm sentiment. Ook heeft de Fries waardeering voor de eigen, volksche letterkunde. Daarin ziet hij menschen leven en strijden, ondergaan en overwinnen, menschen van zijn ras en geest, zooals hij ze het beste kent en waardeert.

Met een variant op Tacitus mag men zeggen, dat de Friesche naam geen slechten klank heeft in de wereld. Een golfje van fierheid kabbelt in ons gemoed, wanneer wij ons in het buitenland als een 'Fries uit Holland' mogen voorstellen. Redenen om ons boven anderen te verheffen hebben wij natuurlijk geen enkele. De 'Fryslân-Boppe'-roep van een vroeger tijdperk wordt gelukkig weinig meer gehoord, de juichkreet 'Laus Frisiae'[31] - waar deze gaat ten koste van andere landen, provincies, volken -, is verstomd. Toch zit er in dit Friesche volk iets, waarop wij Friezen trotsch zijn en dat ons bijzonder lief is. Er woont iets heerlijks, iets fiers, iets ongeslagens en opgehevens in den geest van dit volk. Komt het wellicht omdat het nooit het feudalisme en nooit het knechtschap en de ketenen der heerschers - althans voor langen tijd - heeft gekend?

29) D. van Dijk, Het Friesche volkskarakter. - De Reformatie, 8 (1928).
30) Friesland zingt niet, Friesland is overleggend.
31) De lof van Friesland. - Zie het artikel 'Laus Frisiae, dat is Friesland verheerlijkt' van Johan Winkler (Oud Nederland, den Haag, 1888).

Doch overigens staat het met ons volk al niet zoo heel gunstig. Ds. Bakker zei het zoo goed: ‘Alle sûnden dy 't men yn 'e minskewrâld fynt, wirde by de Friezen foun... Wy binne gjin hier better, mar wy binne oars’.

Zoo is het. Niet beter dan andere volken, maar wèl anders.

Wanneer men nu van het Friesche volkskarakter eenige dingen heeft gezegd en men zoekt tevergeefs naar een conclusie, dan kan men zich redden in een redekunstige figuur. Gelijk deze: Veel slechts en goeds, ziedaar de zedelijke signatuur van den mensch. Oók van den Fries.

De Drenten
door Anne de Vries

EEN zandige vlakte temidden van onbewoonbare veen-moerassen, een eiland, zo ontoegankelijk als weinig andere gedeelten van ons vaderland, dat was het Drente uit vroege eeuwen, het oude Landschap. En men moet dan ook de tegenwoordige provincie, zoals zij met haar willekeurige begrenzing op de landkaart voor ons ligt, schillen als een vrucht, om de kern te vinden, waar het volkskarakter is gegroeid en zich nog het zuiverst openbaart.

Met de zon meegaande dient dan allereerst te worden uitgezonderd het grote veengebied in het Oosten, van de oudere 'Monden' - Gasselternijveensche Mond, Buinermond - tot de in deze eeuw pas aangesneden ontginningen ten Oosten en Zuidoosten van Emmen. - Emmererfscheidenveen enz. - Al deze veenstreken werden hoofdzakelijk door niet-Drenten, overwegend Groningers bevolkt en hebben hun eigen karakter, dat door de vermenging van verschillende elementen en door de invloed van de turfindustrie zowel van het Gronings als het Drents karakter verschilt. De invloed van de Groningers overweegt sterk, wat in de taal al zeer sterk tot uiting komt en eveneens in de zakelijkheid en ondernemingsgeest die zich hier openbaren. -

Even noodzakelijk is het, dat afgezonderd wordt het veengebied in het Zuiden om Hoogeveen met zijn uitlopers naar Midden-Drente tot Nieuweroord en de nog heel jonge kolonie Witteveen.

'De bevolking van Hoogeveen', zegt de Drentse Dr. H. Blink, 'is in de achttiende en negentiende eeuw meest van elders geïmporteerd en verschilt van de echt-Drentse. Schippers, veenarbeiders, winkeliers, ambachtslieden enz. hebben uit verschillende gedeelten van Nederland en uit het aangrenzende Duitsland ook, in deze kolonie zich gevestigd. Daardoor zoekt men in Hoogeveen tevergeefs naar een sprekende nationaliteit. Maar het gelijksoortig leven in een dergelijke veenkolonie, allen in overeenkomstige toestand verkerend, alsmede de scheepvaart, dat alles heeft toch in de loop der jaren een eigenaardig stempel op de bevolking gedrukt, die men moeilijk door woorden kan omschrijven, maar dadelijk opmerkt, wanneer men zich hier bevindt.'[1)]

1) H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland, (Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 2de serie, deel XVIII, 1901).

Voorzichtigheidshalve zonderen wij ook af Meppel, om de invloed van handel en schipperij, en Koevorden, een doortrekplaats, waar zich al heel vroeg vreemde elementen hebben gevestigd. Misschien is hier reeds in de Romeinse tijd een vesting gebouwd. Een Romeinse legerplaats is er vrij zeker geweest, zoals de gevonden oudheden uitwijzen. En later bouwde de bisschop van Utrecht hier een kasteel, dat grote strategische betekenis had, daar (zelfs tot in het begin der negentiende eeuw) de hoofdweg over land van Holland door Overijsel en over Koevorden naar Groningen ging.

Verder zonderen wij af het Westelijk veengebied bij Smilde, dat Friese beïnvloeding vertoont en Assen met naaste omgeving, waar de invloed van Hollandse ambtenaren, sinds het gewestelijk bestuur daar gevestigd is èn van het garnizoen duidelijk valt waar te nemen. En tenslotte moet vervallen de Noordelijke rand van de provincie, waar ook weer het overwicht der Groningers, dat de laatste tientallen jaren sterk is toegenomen, merkbaar is. Als een inwoner van Zuidlaren met vaak bespotte fierheid verklaart: ‘Wie zunt gien Drent', wie zunt Zúudloar'', dan heeft hij echter slechts ten dele gelijk, want hij verraadt in zijn dialect al dadelijk zijn sterke gebondenheid aan de Drentse stam.

Wij richten dus onze aandacht allermeest op het middenste en hoogste gedeelte van het gewest, dat door de meeste hierboven afgezonderde gebieden eeuwen lang van de buitenwereld is gescheiden geweest en dat slechts aan drie zijden toegankelijk was: in het Zuidoosten bij het tegenwoordige *Koevorden*, in het Noorden bij *Groningen*, en in het Zuidwesten bij *Steenwijk*, drie oude vestingen die door hun bijzondere ligging een niet onbelangrijke rol hebben gespeeld.

Dat de moerassen om Drente een afdoende begrenzing vormen, valt nog af te leiden uit de veenlijken, de mummies, die bij het turfgraven zijn gevonden. Niet minder duidelijk toont o.a. de Valtherbrug, het langgerekte pad van naast elkaar gelegde boomstammen dwars over de veenstrook, waarvan in 1936 tussen Valthe en Exloo weer een gedeelte is blootgelegd, hoe groot de bezwaren waren die een overtocht meebracht.

Er zijn echter nog merkwaardige voorbeelden, die op kleine schaal niet alleen de doelmatigheid van dergelijke natuurlijke grenzen bewijzen, maar ook hun duurzame nawerking, zelfs dàn nog als ze in werkelijkheid geen scheiding meer vormen. Eén er van is het volgende: De dorpen Gees, Meppen, Wezup en Zweeloo moeten oor-

spronkelijk, zoals de bodemgesteldheid nog aantoont, op een apart klein eiland hebben gelegen, aan drie zijden begrensd door veen- en beekmoerassen, aan de vierde, de Noordelijke zijde door het Westelijk gedeelte van het Ellertsveld, het grote heideveld dat vanouds door roverijen en spookhistories in een heel slechte reuk heeft gestaan. Dáár toch lagen Ellert en zijn zoon Brammert op de loer als bloeddorstige spinnen in hun web van draden, dat ze over het gehele veld hadden gesponnen. Zodra een reiziger één dier draden beroerde, luidde de bel in hun hol en kwamen zij als een wervelwind aanstormen, om hem uit te plunderen en te vermoorden. De geraamten van hun slachtoffers verbleekten in de zon; kobolden, heksen en witte wieven hadden op die woeste vlakte vrij spel. En het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de eeuwen door dat veld als de dood gemeden werd.

En wat zien we, nu door ontginning en betere drainering de moerassen zijn drooggelegd, nu het Oranjekanaal en prachtige asfaltwegen het Ellertsveld doorsnijden, nu de oude scheidingen nergens meer bestaan?

Allereerst dit: Dat langs de verharde weg door het oude spookland nog geen enkel huis staat, ofschoon de grond daar niet minder vruchtbaar is dan op andere plaatsen. De streek is nu eenmaal onbewoonbaar verklaard door tal van geslachten en een goede naam is beter dan goede olie[2)]

Maar ook zijn de oude scheidingen nog merkbaar, voor ieder die deze streek nader leert kennen. Er is, in vergelijking met het overige Drente, verschil in dialect, verschil in gewoonten en oude gebruiken, verschil in sfeer en dat de inwoners van deze dorpen zich nog één voelen blijkt uit het grote aantal huwelijken, dat zij onderling sluiten.

Het was echter slechts onze bedoeling om te laten uitkomen, dat wat hier voor de omgeving van Gees geldt, ook voor heel het gewest Drente van grote invloed is geweest: namelijk, dat de eigenaardige ligging van het land voor een groot deel zijn geschiedenis en daarmee zijn volkskarakter heeft bepaald.

Die ligging verklaart allereerst, dat Drente zo vroeg bewoond is geweest. Een volksstam kon er zich veilig voelen voor vijanden achter de moerassenbarricade en had op de hoge vlakte geen overstromingen te vrezen, terwijl de vele beken en bossen een rijkdom aan vis en

2) Vergelijk echter ook, wat straks gezegd zal worden over het gemeenschappelijk grondbezit.

wild moeten hebben gewaarborgd. De hunebedden dateren dan ook waarschijnlijk reeds van vóór 1200 voor Christus.

Die ligging als een fuik, met slechts drie smalle en niet ongevaarlijke toegangen verklaart verder, dat juist hier, in onderscheiding van de overige Sassische streken van ons land, zoals wel wordt verondersteld, vermenging plaats vond tussen een oudere en jongere Sassische stam, die met enkele eeuwen tijdsverschil het Oosten van ons land zijn binnengedrongen. Elders zou de oudere stam zijn verjaagd en opgedrongen, in Drente evenwel niet. Uit dat verschil in afkomst zouden wellicht de umlautsverschillen tussen Gelders en Twents enerzijds en het Drents anderzijds te verklaren vallen.

Van veel groter belang voor den karakteroloog is echter, dat deze typische ligging van Drente *en* zijn schrale, armoedige bodem er toe hebben geleid, dat het oude Landschap in de historie van ons land altijd het stiefkind is geweest, dat leefde in afzondering van de overige gewesten en practisch steeds een zelfstandig bestaan heeft geleid. Het heeft weinig last gehad van vreemde overheersers, maar het heeft ook gemist de zegen van een krachtig bestuur. In de middeleeuwen kwam het op hetzelfde neer of de bisschop van Utrecht dan wel de graven van Friesland of Gelre in naam heer waren over Drente: het was meestal op zichzelf aangewezen. En het was gesteld op zijn vrijheid, zoals o.a. Bisschop Otto van der Lippe ondervond, toen hij in het jaar 1227 op een kruistocht tegen de zelfs toen nog heidense Drenten bij *Ane* aan de Vecht door Rudolf van Koeverden met een bende Drenten verslagen werd en sneuvelde.

En honderd jaar later (1328) sloot de bisschop van Utrecht een verdrag met de ingezetenen van Drente, de stad Groningen en die van ‘Goo en Wolde’, hetwelk uitdrukkelijk bepaalde, dat de Drenten, nevens andere voorrechten, hierbij verkregen, erkend werden als vrije lieden en vrij zouden zijn van alle dienstbaarheid, met onderwerping aan 's Bisschops precariën.[3)]

Dr. Blink vergelijkt in bovengenoemd opstel terecht de Drenten met de Zwitsers om hun vrijheidszin, hun eenvoud en hun democratische neiging en hij wijst er op, dat deze karaktertrekken zich ‘onderdezelfde invloed van geographisch isolement ontwikkeld hebben.’

‘Nooit heeft in deze provincie de lijfeigenschap de boerenbevolking zo in banden geslagen als elders,’ zegt hij. ‘Het feodalisme, dat nog in het midden der achttiende eeuw in het naburige Twente door drosten-

3) Vergelijk: N. Westendorp, Jaarboek van Groningen, II (1832), blz. 146, 172.

diensten zwaar drukte op de bewoners, heeft in Drente nooit goed wortel geschoten.'

En verder: 'Aan die vroeg ontwikkelde vrijheidszin moet het misschien mede worden toegeschreven, dat de vrijheidszin zich er steeds op kalme wijze uit. Drente is van natuur vrijzinnig, maar het socialisme zal in het echte Drente weinig wortel schieten.'

Later, in de tijd van de Republiek, telde Drente niet mee in die gemeenschap. Reeds Piccardt klaagde in het jaar 1660 in de 'Cronijck der Landtschap Drenth': 'Drenthia en was de bruyt niet om welcke men danste, maar Frisia, Gruningha, Omlandia. Drenthia evenwel moeste den aanstoot van al deze vrijers uijtstaan en lijden somtijts van hare eijgene susters. Nu sijn al hare seven susters coninghinnen en sitten op seven tronen in een conincklijck palleys, maar suster Drenthia wordt buijtengesloten en al klopt sij somtijts aan, sij krijght evenwel geen gehoor.'

Drente was even veracht als de Generaliteitslanden, mede doordat het zijn aandeel in de generaliteitsinkomsten, hoe laag ook gesteld, dikwijls niet kon voldoen. Daarmee stond het buiten de zegeningen van het gemenebest. En toen bijna overal in ons vaderland reeds lang geregelde toestanden heersten, die handel en verkeer, landbouw en nijverheid beschermden, was in het onbeschermde, onveilige Drente waar het bestuur van Ridderschap en Eigenerfden weinig krachtig was, nog ieder dorp een op-zich-zelf-staande gemeenschap, die voortdurend op eigen verdediging bedacht moest zijn en die daarom met groot wantrouwen stond tegenover ieder die vreemd was, zelfs al kwam die vreemde uit een dichtbij gelegen plaats. Er leven nog onder het volk brokstukken van overleveringen omtrent 'oorlogen' tussen Zweeloo en Sleen, Diever en Smilde en andere dorpen onderling. En de ergerlijke wijze waarop heidens (zigeuners) en roverbenden in Drente huisgehouden hebben, is uit oude oorkonden op te maken.

En hier hebben wij, naar ik meen, een buitengewoon belangrijke factor, zo niet de belangrijkste, voor het verstaan van het Drentse volkskarakter. Dit werpt een verrassend licht op twee houdingen van den Drentenaar, die tegenover vreemden en die tegenover 'eigen volk'. Naar de ene zijde een voortdurend. waakzame achterdocht, die het karakter na zoveel eeuwen is ingebrand. Naar de andere zijde, als noodzakelijke reactie een mateloos vertrouwen, een onuitroeibaar gevoel van saamhorigheid, van solidariteit in alle omstandigheden; een zó sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel, dat het individu er in

opgaat en zonder die gemeenschap niet meer gedacht kan worden.

Meer nog dan door de onveiligheid echter, werd dit gemeenschapsgevoel bij bewoners van één dorp versterkt, doordat hier, veel langer dan in andere gewesten werd vastgehouden aan het gemeenschappelijk grondbezit. Het enig particulier bezit was huis met erf. De essen en weiden behoorden aan de gemeenschap, die één dorp vormde en wanneer de boerhoorn geblazen werd en het volk op de brink was samengeroepen, werd door loting uitgemaakt, van welk deel der beschikbare bouwgrond iedere dorpeling voor een jaar het vruchtgebruik zou hebben.

Men had zo altijd met elkanders belangen rekening te houden.

Juister nog: het belang van den één was het belang van allen. Men moest b.v. over elkaars land om zijn werk te kunnen verrichten en daarom werd de tijd van ploegen en oogsten gemeenschappelijk bepaald. Men onderhield gezamenlijk de wegen, men ontgon gezamenlijk nieuwe grond. Men was van de gemeenschap afhankelijk.

Langzamerhand is de jaarlijkse verdeling een vaste toedeling geworden. Zo ontstond eerst particulier grond*bezit*, dat door gewoonte in particulier eigendom overging. Maar in de regelmatige indeling der essen worden wij nog herinnerd aan de oude tijd. Het verschil met de kleine kampjes en stukjes grond in b.v. Brabant is opvallend.

'Dragen deze de sporen van klein particularisme op het gelaat en dagtekenen zij uit de tijd, toen het individueel optreden de overhand had, de essen vinden hun oorsprong in de grijze voortijd van communaal bezit, dat daardoor regelmatig kon worden ingedeeld volgens een vast ontworpen plan.'[4]

Bij de uitdrukking 'eigen volk', hierboven gebruikt, moet een aantekening worden gemaakt, die ook Dr. J. Waterink neerschreef in zijn karakterschets van de Sassers[5] en die de aard van het zo-even genoemde gemeenschapsgevoel in helderder licht plaatst.

Wanneer een 'Hollander' spreekt van 'ons volk', bedoelt hij het *Nederlandse* volk. Een Fries leeft in een kleinere en hechtere gemeenschap; hij heeft bij die uitdrukking het *Friese* volk op het oog. Maar de Drent duidt met 'oeze volk' een nog veel kleinere gemeenschap aan, noch de Drentse, zelfs niet de dorpsgemeenschap. 'Oeze volk' is, uitgezonderd in het geval als het de vader en moeder aanduidt, het *eigen gezin*, soms met de naaste *familieleden*.

4) H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland, t.a.p.
5) Bij ons in 't land der Saksers (Utrecht, 1925).

'My home is my castle.' En in deze vesting dringt geen vreemde door. De Drent heeft een grote hekel aan 'vremd volk over de vloer' en steekt slechts in uiterste noodzaak voor langere tijd 'zijn benen onder eens anders tafel'. Hij redt zich ook in eigen bedrijf graag met eigen volk. Dit verklaart het veelvuldige *introuwen* in Drente. Wanneer moeder oud en invalide wordt, brengt de zoon in zijn vrouw een nieuwe huishoudster in haar plaats. Wanneer de vader meer hulp moet hebben, trekt de dochter na haar huwelijk met haar man bij de ouders in. En wanneer men het niet vermijden kan, een knecht of meid te nemen, worden deze zó geheel in de familiekring opgenomen, zó als eigen beschouwd, dat ze boer en boerin aanspreken bij de voornaam en de knecht soms zowel den boer commandeert als omgekeerd.

Binnen deze kleine gemeenschap heerst de grootste gemeenzaamheid, daar gaat alle afstand verloren. Daar leefde vroeger, in het 'lösse hoes' het gezin in één ruimte met de dieren, daar legde een kip soms haar ei bij de haard, daar kreeg het varken gemoedelijk een klap met de 'slief', de grote houten lepel, als het zich gevaarlijk dicht waagde bij de etenspot. Ja, daar kreeg een gast dikwijls, als blijk van groot vertrouwen zijn slaapplaats toegewezen in de echtelijke bedstee. Die gast kwam dan achteraan, tegen de muur te liggen; was het een man, dan sliep de boer in 't midden, anders de boerin.

Deze gemeenzaamheid, deze gemoedelijke omgang van den Drent met al het hem omringende leven kenmerkt ook sterk zijn religieuze houding. De afstand tussen natuur en mens, zowel als die tussen mens en God wordt hier tot de kleinst mogelijke proporties teruggebracht. De Drent haalt beiden, God en natuur, in zijn kleine gemoedelijke kring en gaat met beiden zeer vertrouwelijk om. De verhouding heer en dienaar met zijn noodzakelijke consequenties van heerschappij en onderwerping ligt den Drent niet, die van vader tot kind, beter van vriend tot vriend echter, de sfeer van rustige gemeenzaamheid is karakteristiek voor hem. Zijn paard moet het werk voor hem doen, welzeker, maar hij gaat er mee om als met een kameraad. Zijn land en zijn gewas vormen een stuk van zijn hart. Van God heeft de mens alle zegen te wachten, hij zal het dadelijk toestemmen, maar hij noemt Hem graag het 'Opperwezen', welke naam meer een gradueel dan een wezensonderscheid aanduidt. En van zijn dominee, zijn dokter, zijn onderwijzer, zijn burgemeester verlangt de Drent dan ook allereerst, dat hij er 'eigen' mee kan zijn. Het moeten mensen zijn zonder drukte, zonder standswaan, 'niks gien meneren'. Dan is hij het best toegankelijk voor hun leiding.

Er behoeft na dat alles niet meer over uitgeweid te worden, dat de theorie van 'Blut und Boden' in het hart van den Drent, die zo gemeenzaam en liefdevol de natuur aanziet, een vruchtbare akker vindt.

Het is hier de plaats, om een oud rijmpje te noemen, waaruit duidelijk blijkt, hoe slecht de Drent door andere rassen begrepen is.

Dat rijmpje luidt zo:

Een zwarte zwaan,
Een witte moriaan
En een *beleefde* Drent
En heb ik nooit gekend.

Het is wel duidelijk, dat dit versje *niet* door een Drent is vervaardigd. De Drenten maakten graag rijmpjes maar steeds werden daarin bewoners van andere dorpen bespottelijk gemaakt. Versjes van dit soort:

In Aalden
Is niks te halen
As wat klompen en klossen
En wat magere ossen...

en:

Benneveld
Is hoog gesteld!
Een grote buul
Maar weinig geld...

zijn legio en laten duidelijk zien, dat de materialistische Drent graag zijn medemensen beoordeelde naar de inhoud van hun geldzak, wat begrijpelijk is voor met aardse rijkdommen weinig gezegende mensen.

Maar tot de hoogte van zelfbeschouwing en zelfironie, nog wel in poëtische vorm en omtrent een zuiver geestelijke eigenschap, heeft de Drent het nooit kunnen brengen.

Het is duidelijk, dat bedoeld rijmpje door een Fries of waarschijnlijker een 'Hollander' in de wereld moet zijn gebracht. En na wat wij reeds zeiden over de gemoedelijkheid van den Drent en zijn daarmee verband houdende afkeer van vormen, valt het niet moeilijk te begrijpen, dat een buitenstaander zo oordeelt.

Bij eerste kennismaking is de Drent heel bereidwillig en behulp-

zaam, maar zeer gesloten. Een Hollander, iemand met een hoed op en een boord om, iemand die - en hoe komen de Drenten aan dit Amsterdamse woord? - ‘hooghaarlemmerdieks’ spreekt, is een meneer en tegen meneren kan men het beste zwiegen of ja-knikken. - Ondertussen kan men dan denken, wat men wil. - Een Drent opent zijn hart niet vóór hij den vreemde zolang in figuurlijke zin besnuffeld en betast heeft tot hij zeker weet dat hij hem vertrouwen kan en tot zolang doet hij alsof. Maar dàn geeft de Drent zich ook geheel zoals hij is; alsof hij onder eigen volk is, waar geen vormen scheiding maken en gedraagt zich daardoor in Hollandse ogen zeer onbehoorlijk. Zijn vrijmoedigheid en gemeenzaamheid, die een uiting zijn van zijn vertrouwen, kunnen dan de indruk geven van onbeleefdheid. In zijn aard is de Drent niet onbeleefd. Hij laat elk mens in zijn waarde, hij waardeert ieder in zijn eigen positie en vermijdt met fijne tact, om hem te kwetsen in zijn gevoelens.

De sterke verbondenheid aan de gemeenschap bij de Drenten is voor den buitenstaander reeds op te maken uit de bouworde van hun dorpen. Reeds Wittewaal, die in 1836 een voetreis door Drente maakte, schreef in zijn reisherinneringen: ‘Nooit ontmoet men een huis, dat afzonderlijk staat, al gaat men ook een afstand van zes uren van het ene dorp of gehucht naar het andere.’ De oorzaak hiervan lag natuurlijk allereerst in het gemeenschappelijk grondbezit. Slechts de kerk, een gebouw ten dienste der gemeenschap, mocht op de gemene es worden gebouwd. (Zweeloo, Havelte). En ‘de geographische gesteldheid van het land waar de vruchtbare essen veelal van het grasland aan de riviertjes gescheiden waren door heidevelden, gaf aanleiding, dat men hier bij de ontwikkeling van het particulier grondbezit uit het gemeenschappelijk, geen aaneensluitende hoeven aan ieder kon toekennen. Van bouwland en grasland moest ieder zijn aandeel zowel in het goede als het slechte land ontvangen.’[6] Men bleef dus in het dorp wonen en verstrooide zich niet over het land.

De eerste nederzetting ontstond waarschijnlijk als een barricade van huizen verscholen in de bosrand, om een open ruimte, ‘de brink’. Ieder huis dat later werd bijgebouwd, drong zich zo dicht mogelijk tussen de andere, in een stand, die op de beschikbare grond het voordeligst was. Het gevolg is, dat men, als men nu de dorpsstraat volgt, de oude huizen met hun grote grauwe rieten daken, zowel met achter-, zij, als voorkant naar de weg vindt gebouwd als een kudde rustende

6) H. Blink, t.a.p.

BOER UIT DALEN (*DRENTE*)

BOERENMEISJE UIT OOSTERHESSELEN (*DRENTE*)

schapen elk in hun eigen stand. En nu is het zó geworden, dat slechts wonend in die dorpsgemeenschap, de Drent zich veilig voelt en op zijn gemak. Hij kan op zijn kleine erf zijn koren niet bergen, maar - geen nood! - dat blijft op het land, men rijdt het van verschillende boerderijen niet ver van het dorp bijeen, het staat daar in soms honderd typische schelven als kafferkralen en het wordt gezamenlijk afgedorst. - De Drentse boer heeft zijn land verspreid liggen op de essen en de jonge ontginningen in soms tientallen verschillende akkers aan alle zijden van het dorp, hij heeft een groot deel van zijn tijd nodig met heen en terug te gaan naar zijn werk, maar hij heeft dat er alles voor over. Hij kan er niet toe komen, om zich een huis te bouwen alleen op het veld, dichtbij zijn land. Hij kan niet zonder buren en zonder 'noaberplichten'. Een goede buur is voor hem zeker meer dan een verre vriend, hij is in zijn verbeelding voorwaarde van bestaan.

Dat deze grote afhankelijkheid van de gemeenschap, dit voor deze tijd onnodige maar onuitroeibare kudde-instinct het persoonlijk initiatief grote schade heeft berokkend, ligt voor de hand. Individuele durf en ondernemingsgeest werden steeds bij de Drenten al te weinig gevonden. De grote veencomplexen in het Oosten zijn en worden nog zo goed als geheel geëxploiteerd door de zakelijke en nuchtere Groningers. Zij zijn er rijk bij geworden, de Drenten hebben zich grotendeels vergenoegd met ieder jaar hun eigen brandstof te graven. De Groningers zijn het ook, die door het hele gewest modelboerderijen betrekken op de veenkoloniale of jong ontgonnen heide-gronden. Een Drent echter, die zich vestigt op een boerderij in een andere provincie is, met de woorden van het oude rijmpje, een witte moriaan. Hij is gebonden aan huis en hof, aan land en volk en hij is er slechts langzaam toe overgegaan zijn boerderij naar de moderne eisen in te richten.

Daar staat tegenover, dat gemeenschappelijk optreden in Drente soms tot mooie resultaten heeft geleid. Veel gebruiken uit de tijden van het collectief grondbezit - gemeenschappelijke wegenaanleg, verzorging der afwatering - zijn nog niet uitgestorven, al hoort men de boerhoorn, die de mannen samenriep slechts zelden meer. Onderlinge landbouwverenigingen, co-operatieve boterfabrieken, boerenleenbanken, enz. verzorgen reeds lang de belangen der enkelingen. En toen er nog van geen overheidssteun sprake was, kon een behoeftig gezin zeker zijn van de steun - in natuurproducten - der overige dorpelingen.

Overigens heeft de resignatie, die door de historie en de bodemgesteldheid zijn gegroeid en het feit van de versnippering in kleine gemeenschappen, misschien ook de oorsprong der Drenten uit verschillende stammen dit sterke gemeenschapsgevoel steeds belet zich te verheffen tot nationale fierheid. De Drenten voelen zich geen volk als geheel. De 'Fryske Selskippen' en 'Grönneger sproaks' zijn vele in ons land, 'Drentse verenigingen' - hoe neutraal is de naam! - zijn er drie! (Amsterdam, Den Haag en Utrecht).

De stoot uit de gemeenschap was vroeger de grootste ramp, die een Drent overkomen kon. En wijl nog altijd de (dorps) gemeenschap de strenge rechter is van alle woorden en daden van den enkeling, kan de Drent er moeilijk toe komen, om op zich-zelf te staan, een oorspronkelijk oordeel uit te spreken, of onafhankelijk van anderen een besluit te nemen. Hij polst voorzichtig naar eens anders mening, vóór hij zich uitspreekt; hij is politicus in al zijn uitingen.

''t Is waarm genog', zegt hij, als een Hollander uitroept, dat hij 'bezwijkt van de hitte'.

Of vragenderwijs: ''t Is waarm, niet?' Vooral dat 'niet' is karakteristiek. De toehoorder mocht er eens anders over denken.

Het tekort aan persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel brengt mee dat des Drenten ja niet altijd *ja*, noch zijn neen, *neen* is, zonder dat daarbij van bewuste oneerlijkheid gesproken mag worden. Het is slechts dan ja of neen, als de gemeenschap er ook zo over denkt.

Hierover weten allen, die in Drente geestelijke leiding hebben moeten geven, alle burgemeesters en predikanten b.v. mee te spreken. Het is zeer gevaarlijk, een voorstel, dat nog niet eerder ter tafel is geweest, de eerste de beste avond af te willen handelen. De raadsleden moeten er zich eerst, niet in het bijzijn van 'vremden' onderling over verstaan. Houdt de niet-Drentse voorzitter hier geen rekening mee, dan is het mogelijk, dat het grootste deel van de aanwezigen ja-ja knikt op zijn woorden en na afloop der vergadering sommigen zeggen: 'Ik was 't er eigenlieks niet heelendal met eens, maar ik wol er de zegsman niet van wezen'.... Waarna het zelfs gebeuren kan dat op de volgende bijeenkomst het voorstel van den president met algemene stemmen wordt verworpen. Het ja-ja op de vorige vergadering heeft dan niet anders betekend als: 'Wij luisteren en zullen uw woorden ernstig in overweging nemen'. Iemand van 'eigen volk' zou dat niet licht hebben misverstaan.

Met grote instemming haal ik hierbij de woorden aan van Hesselbacher[7]: ‘Von Charakterlosigkeit, Unmännlichkeit und Feigheit zu reden, ist sinnlos. Denn für den Bauern gilt es für charaktervoll, männlich und mutig, durch dick und dünn mit der Gesamtheit zu gehen... Nicht der moderne Persönlichkeitscultus, der um jeden Preis seine Eigenart behauptet, sei sie auch noch so klein, ist das bauerliche Lebensideal, sondern gerade im Gegenteil: das Zurücktreten der Persönlichkeit hinter der Algemeinheit, das Opfer eigener Überzeugung und eigenen Willens im Interesse der Gesamtüberzeugung des Gemeindewillens.’

Ook de Drentse moraal is aan de gemeenschap gebonden. De dorpsgemeenschap vormt de ethiek en bewaart haar. Zij heeft een sterk cultisch element. Het ‘gebruik’ treedt in de plaats van persoonlijk inzicht, dat gebruik vervangt zelfs in de opvoeding niet zelden het gezag der ouders. Met ‘dat möt toch!’ is alles verklaard en behoort elk zich te onderwerpen.

Hoe moeilijk het voor een Drent is, om zijn hart te openen, zou met tal van voorbeelden te illustreren vallen. Hier volgen enkele. Opgemerkt dient te worden, dat deze eigenschap niet specifiek-Drents maar algemeen Sassisch is. De meeste Sassers zijn ver gevorderd in de kunst, om hun gevoelens en gedachten te verbergen.

Een propagandist voor een blindeninrichting kwam in een gezin, waar een blinde jonge man thuis was, om een poging te doen, hem tot zijn eigen welzijn op de inrichting geplaatst te krijgen. De familie zat juist aan de koffie, toen hij binnenkwam. Hij dronk mee en praatte voorlopig niet over het doel van zijn komst en tot zolang zat men heel gezellig bijeen. Toen dat doel echter ter sprake kwam, had de vader plotseling haast om weer aan het werk te gaan. Ook de moeder had nog iets in de schuur te doen. De dochter verdween niet lang daarna. De bezoeker zat nog enkele minuten met den blinde alleen en probeerde hem te winnen. Totdat ook die er genoeg van kreeg en op de tast de kamer uitscharrelde. Toen waren ze allen gevlucht uit hun eigen huis, niet voor den vreemde, maar voor de angst om zich uit te moeten spreken over hun houding in een zaak, waarvan ze vooruit wisten, dat ze die niet verdedigen konden.

Een ander voorbeeld. Een oude predikant had zich tot taak gesteld

7) Uit: Die Seelsorge auf dem Dorfe, Praktisch-Theologische Handbibliothek, Band VII.

een vete tussen enkele families van zijn gemeente te beslechten. Hij zat bij gemeentelid Jansen en besprak de zaak met hem. En Jansen knikte en zei op alles: ‘'t Zal wel zo wezen, doomnei’.

Maar dominee wist, dat hij beetgenomen werd. Hij legde Jansen het vuur dichter bij de schenen. Maar diens antwoord bleef als steeds: ‘'t Zal wel zo wezen, doomnei’.

En nòg eens, met heel veel geduld, maar nu scherper dan tevoren zette de oude predikant de zaak uiteen. En nu eindelijk, nu de opgehoopte spanning te groot werd, kreeg hij de persoonlijke mening van den boer. Jansen stoof op en sloeg met de vuist op de tafel.

‘Ik zal't oe dan wel zeggen, as ie 't dan tòch weten willen!’ riep hij driftig. ‘Ik geleuf d'r gien blinder van, doomnei!’...

Er zouden nog meer verschijnselen te noemen zijn, die meer of minder duidelijk voortvloeien uit het feit, dat de Drent zich allereerst deel van de gemeenschap voelt, meer dan zelfstandig individu. Zo houdt zeker zijn groot conservatisme ook hiermee verband. Iedere nieuwigheid, - evangelieprediking en hervorming, zowel als kunstmest en moderne landbouwmachine - heeft een taaie strijd moeten voeren, voor zij toegang vond. Soms was het dwang van boven-af, die de Drenten het nieuwe en vreemde deed aanvaarden, - maar voorlopig alleen voor de vorm! - een ander maal, bij materiële zaken, moest de bruikbaarheid wel zeer afdoende door de resultaten bewezen zijn.

Liever echter dan hier nog langer bij stil te staan, willen wij een poging doen, de Drentse aard te belichten van een andere zijde, namelijk door een vergelijking te maken tussen natuur en psyche en na te gaan, in hoeverre de Drentse geaardheid verband houdt met de bodemgesteldheid van het land.

De Drentse grond vroeg grote toewijding en harde slaafse arbeid. Daar de Drent zelden of nooit met vreemd werkvolk rekening had te houden, behoefde hij geen vaste werktijden te stellen. Hij ploeterde van de morgen tot in de avondschemering, vaak met hulp van vrouw en kinderen en het resultaat was dan nog dikwijls een karige opbrengst.

Zo moest het Drentse karakter wel materialistische neigingen gaan vertonen. De Drentse zuinigheid viel reeds de drie podagristen in het midden der vorige eeuw op. Zij vermelden in hun boek over Drente het spreekwoord, dat tegenwoordig aldus luidt: ‘Een cent moet joe zó

vast in de buusse[8)] zitten as haar op de kop en een koeze in de bek.'

En aardig in dat verband is ook het versje van den schilder L.A. Roessingh uit Elp:[9)]

Rouw

'Thie haad zien muu[10)] begroaven
En haad er veul van aarfd;
En gung een kruzie droagen
Dat ie wat op haad vaarfd.

Toen pakte ie een plaantie
Van een graffie uut de buurt
En rèrde[11)] in zien haantie
Zó was zien hart beruurd...'

Dat bij het met zoveel toewijding wroeten in de aarde, mede in aanmerking genomen de gemoedelijke omgang van den Drent met het hem omringende natuurleven, de zindelijkheid op huis en lichaam volgens Hollandse begrippen wel eens veel te wensen heeft overgelaten, is te begrijpen. Ds. A.L. Lesturgeon, die in 1843 een reis naar Amsterdam maakte en in de buurt van de hoofdstad een reis met de trekschuit had gemaakt, schreef over de inrichting van dat vervoermiddel: 'Het was er zo hemmelik[12)], dat een Drentse boer, zoals hij bij ons geit en steit er geen veertien dagen kon leven.'

Gelukkig is de toestand in de laatste decenniën ontzaglijk veel verbeterd, al behoort de beruchte 'schötteldoek' waarmee zowel gezicht en handen als de schotels werden gereinigd, nog niet geheel tot het verleden.

De Drentse boer leefde altijd in volkomen overgave aan zijn taak in het bedrijf, hij werd geheel in beslag genomen door zijn strijd om het bestaan, die hij voerde volgens de methode van het voorgeslacht. Wat daarbuiten lag bestond voor hem niet, zijn blik kon niet verder reiken dan de kleine kring van zijn eigen belangen. Vreemde landen en volken hebben zelden de belangstelling van de Drenten gehad.

8) Zak.
9) Uit: Nieuwe Drentsche volksalmanak, jrg. 1928.
10) Tante.
11) Schreide.
12) Zindelijk.

Reizen deed een Drent slechts 's winters, als hij de tijd had en op scheuvels, dan kostte 't hem ook geen geld. Dat deze beperktheid van blik van grote invloed moet zijn geweest ook op de godsdienstige houding, behoeft geen betoog.[13)] De gedachten van den Drent bewegen zich moeilijk in de ongewoon abstracte wereld der zuivergeestelijke dingen.

Om deze houding echter geheel te begrijpen, dient men met nog andere factoren rekening te houden. Wij wezen reeds op de gemeenzame omgang van den Drent met God en natuur. In dat verband is duidelijk, dat het Calvinisme, met zijn strijd voor de ere Gods, moeilijk strookt met het Drentse volkskarakter. Veel liever ziet de Drent God als den goeden, alles verzorgenden *Vader* - in welk woord weer de gemeenschap spreekt.

Het reeds zo dikwijls genoemde gemeenschapsgevoel moet ook hier nog eens worden vermeld. De christelijke godsdienst plaatst den mens allereerst in zijn persoonlijke verhouding tegenover God, los van iedere aardse band. En dat is voor een Drent buitengewoon bezwaarlijk. Zijn persoonlijk zelfbewustzijn is gebrekkig ontwikkeld, persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef bezit hij weinig, persoonlijk zondebesef ontbreekt daardoor licht en daarmee het inzicht in de noodzakelijkheid der genade.

En dan moet ook in aanmerking genomen worden, dat het voor den Drent heel erg moeilijk is, om persoonlijk te getuigen. Hij valt daardoor op, hij plaatst zich daarmee in zekere zin buiten de gemeenschap, waarbuiten hij niet leven kan.

De evangelisatielokalen in Drente zijn dan ook het best gevuld op donkere avonden of in de tijd dat de rogge hoog staat; wanneer men dus ongezien door de buren de samenkomst bereiken kan.

En nu de keerzijde: in de rechtzinnige, bijzonder de gereformeerde kerken is het kerkbezoek zeer trouw door dezelfde oorzaak, maar het gevaar van vormendienst en farizeïsme niet gering.

Op de vraag, welke gemeenschap de meeste invloed heeft, de kerkelijke of die van het dorp, is moeilijk een rechtstreeks antwoord te geven. Beide bestaan naast elkander, 's Zondags legt de een zijn verplichtingen op, op werkdagen de andere.

Dat het Modernisme, bijzonder in de dorpen op de Hondsrug in de

13) Ik moge belangstellenden in 't bijzonder voor deze zijde van de Drentse aard wijzen op het voortreffelijk opstel van Johs Beks in 'Stemmen voor waarheid en vrede', 49 (1912), getiteld: 'Belemmerende invloeden van het Drentsche volkskarakter op de doorwerking van het Evangelie.'

kerken heerst, is met de Drentse aard in overeenstemming. Het vraagt veel minder streng dan het rechtzinnig christendom de persoonlijke bekering. Haar invloed op het volk is echter niet groot, zoals evengoed de invloed van elke andere geloofsovertuiging tegenvalt. De Drentse boer in die dorpen weet van de vrijzinnige geloofsleer zo goed als niets en bezoekt de kerk meestal slechts op Kerstdag of Oudejaarsavond. ‘Dat möt’. Dat is gebruuk. In zijn hart is hij niet veel meer dan de fatalistische heiden van voor duizend jaar.

‘'t Zal wel goed komen; als men ieder 't ziene geeft, ku' j' d'r wel op an goan’'!

‘'t Is oes niet van mensken an'edoan’...

‘Zien tied hef d'r west’...

Dat zijn de uitspraken, waarmee de gemiddelde Drent zijn geloofsovertuiging pleegt weer te geven.

En toen eens het koren verrotte op het land, was dit de troost van velen: ‘Die 't nat maakt hef, zal 't ôk wel weer dreuge maken’...

Volkomen berusting. Het is ook de eigenschap, die in veel gevallen de Drenten tot zulke aantrekkelijke mensen maakt.

Dat fatalisme en het sterke conservatisme zijn echter tenslotte ook nog ernstige hinderpalen voor de doorwerking van persoonlijk geloof, in het algemeen voor het inplanten van iedere nieuwe overtuiging.

Pas na jarenlange trouwe bearbeiding kan de Drentse zielebodem ontvankelijk worden gemaakt voor het zaad van Gods woord. Maar ook in de gevestigde kerken en onder de belijdende lidmaten zullen de hierboven opgesomde geestelijke gevaren met grote hardnekkigheid telkens weer opduiken. Een Drent, zomin als iemand van ander ras, verloochent ooit zijn aard:

De belangrijke plaats, die West-Drente ingenomen heeft ten opzichte van de Afscheiding behoeft hiermee niet in strijd te zijn. Enkele kleine groepen in en om Dwingeloo hadden de ‘oude waarheid’ hardnekkig vastgehouden en de vrijheidszin van de gemeenschap tegenover den vreemden dominee zal hierbij een voorname rol hebben gespeeld. Ook is het zeer goed mogelijk, dat nakomelingen van de Fransche refugiés, die zich hier gevestigd hebben en aan wie de ‘Fraanse huzen’ ons nog doen denken, hierin invloed hebben gehad.

Wij mogen niet nalaten, ten slotte de goede eigenschappen te noemen, waardoor de Drenten uitblinken. Hun fijngevoeligheid en tact in de omgang, zelfs bij de allereenvoudigsten, verwondert de meeste Hollanders, die voor het eerst met hen in aanraking komen.

Hun belangeloze hulpvaardigheid is door de solidariteit van eeuwen gegroeid. Hun trouw aan het eens gegeven woord (tegenover eigen volk) en hun gastvrijheid zullen wel vloeien uit dezelfde bron. Maar het meest opvallend zijn hun rust en ongekunsteldheid, hun naïeve eenvoud, hun natuurlijke bescheidenheid, die de sterke verbondenheid met de natuur deden ontstaan.

Uit het feit, dat al deze deugden slechts kort worden vermeld, terwijl de gebreken breed zijn uitgemeten en uit hun oorzaken verklaard, mag men niet afleiden dat de laatste overwegen.

Integendeel.

'Het zijn mensen om je vaak aan te ergeren en nochtans veel van te houden,' zei iemand, die de Drenten al jaren kent en op wiens oordeel ik veel prijs stelde.

En ik moest zelf geen Drent zijn om in zijn ergernis gelaten te berusten en mij door zijn liefde voor mijn ras gestreeld te voelen.

De bewoners van Twente en Oost-Salland door Mr G.J. ter Kuile Sr.

HET territoir, waarover met betrekking tot het volkskarakter dit onderzoek zich heeft uitgestrekt, beperkt zich tot het Twentsche land en tot het oostelijk gedeelte van Salland namelijk tot dat stuk dat gelegen is ten Oosten van de lijn, getrokken langs Wijhe-Raalte-Ommen-Dedemsvaart ongeveer.

Op grond der gewestelijke geschiedenis, zooals deze is beschreven in tal van oudere en meer recente publicaties, heb ik de overtuiging, dat het geestesmerk der bevolking, der Oud-Saksische bevolking dezer landstreek, van af de vroegste tijden globaal genomen een eigen èn eenzelfde is geweest en nog tot op den huidigen dag zich in tal van trekken en trekjes, hebbelijkheden en onhebbelijkheden, als éénzelfde althans als een geheel analoge, demonstreert.

De in bewoning- en in cultuur-brenging dezer bovenbedoelde landstreek is in vóórhistorischen tijd een volkomen aanverwante geweest, behoudens enkele afwijkingen bij kolonisatie in later tijd over eenige beperkte buurtschappen.

In zijn plattelands- èn stadsbevolking vertoonen zich algemeene karaktertrekken, die noch door de schokken eener vehemente eeuwenlange historie van oorlog, plundering, knevelarij, onderdrukking, pestilentie en reactie, noch door de in onze dagen opgetreden fatale nivelleering en ontbinding geheel en al uitgewischt zijn.

Moeilijk, zoo niet onmogelijk, is het om uit de oudere bibliografische bronnen een beeld zich te vormen van wat ik hier het Sasische volkskarakter dezer streek moge noemen.

Salvianus, presbyter te Trier, schreef omstreeks 450 in zijn 'De Gubernatione Dei', waarin hij de karaktertrekken van de Christenstammen zijner dagen becritiseert: 'Saxones crudelitati efferi, sed castitate mirandi (de Sassers zijn gevoelloos, onbarmhartig, doch bewonderenswaardig rein van zeden), maar het is zeer de vraag of hij inderdaad onze eigen voorouders hier waargenomen heeft. En om dezelfde reden meen ik, dat we weinig houvast hebben aan de samenvatting, die Dr. G. Benthem in zijn Geschiedenis van Enschede en

omgeving' (1920) van allerlei klassieke beoordeelingen aangaande den Saser onzer streek geeft: 'hij was wantrouwend, moeilijk te genaken, niet toeschietelijk, een tukker of talmer, langzaam in 't overleggen, nog langzamer in 't besluiten, taai in het vasthouden, trouw in vriendschap, beloften houdend, met hoogen dunk van zich zelf, gehecht aan eigen huis en erf, gastvrij, waarheidlievend...'. (blz. 24).

Luisteren we liever naar de auteurs, die persoonlijk onze streek en menschen hebben bestudeerd, dan moeten we teruggaan tot Willem de Clercq, die van den zomer van 1812 tot 1835 toe telkens in Almelo logeerde en die in zijn Dagboek met fijne gave van waarneming de gewoonten en uitingen der Twentsche fabrikanten (zijn gastheeren) weergeeft. Hij converseerde ijverig met de Almelosche families, bezocht scholen, markten, sociëteiten, kerken. Voorop staat wel zijn ervaring: 'Twenthe is een materieel land, ik droom van niets als van weefspoelen en calicots.' Hij prijst de Almeloërs om hun trouw kerkbezoek; ze zijn ingenomen met hun predikanten, 'maar ze hebben niet op met zedelessen'. Met blijkbaar groot respect volgt hij het werkzame leven der fabrikeurs, die den geheelen dag in de weer zijn, 'die echter steeds eigen inzigt en voortbrengselen verre boven die van alle andere collega's stellen en verder steeds hun zaken zoodanig voordragen, alsof zij alléén voor het belang der nijvere arbeidersklasse zich opofferen en geenszins voor hun eigen werkzaam waren'. Hij beschrijft dan, hoe in hun leven en in dat hunner vrouwen de sociëteit met zijn verstrooiïngen en vooral de huiselijke feestdagen en feestmalen een overgroote plaats innemen. 'Altijd die overdadige, veelurige moalkens, soupers en visites. Men bewondert echter meer de gerechten, die daar verorberd worden, dan de gesprekken, die er worden gevoerd; iedereen praat over zijn jagt, zijn groenten, zijn kapoenen en men houdt godsdienstige dispunten.' De Clercq blijkt groot vertrouwen te hebben in de werkkracht en het inzicht der fabrikeurs, prijst den omgang met hun families en looft hun gastvrijheid, zooals hij die nergens ter wereld op zijn reizen zegt gevonden te hebben. Jammer, dat hij bij het toenmaals opkomen der textiel-industrie niet eenige staaltjes gegeven heeft uit het doen en laten der wevers. Wel heeft hij een open oog voor de groote zedelijke gevaren, die destijds de Twentsche arbeiders met hun vrouwen en kinderen bedreigden. En wel laakt hij hun zwakheid voor den jenever 'waarvan ze een overmatig gebruik maken, zoodat men ze bijna altijd dronken ziet' maar overigens beperkt hij zich tot de vermelding van hun meer dan sobere, vuile woningen, 'leelijke krotten in smalle dwarsstraatjes'.

De plezierreiziger H. Boom geeft in ‘Mijne Reis-portefeuille of omzwervingen door Overijssel’ uitvoerig zijn indrukken weer, verworven bij een week-verblijf in Twenthe in 1847. Boom blijkt ter dege te hebben uitgekeken en onderscheidt klaar, al is zijn betoog ook dikwijls gezocht. Reeds dadelijk komen we de verzuchting tegen, dat 't meerendeel van het dagelijksch discours en denken loopt over eten, drinken en jagt. ‘De visites beginnen al wanneer men in Holland nog aan 't toilet is; om half twaalf al koffy, zelfs veel koffy; om half twee middagmaal; om 4 uur het theegoed met de wijnflesch’. ‘Dat eeuwigdurende eten en drinken; 't kwam mij voor dat de Almelosche bevolking 't gemis aan geest wil vergoeden door materieel voedsel. Ze zijn hier zoo wat keukenslim, van 't verstand dat naar zich toerekent en ieder uitlacht, die meer billijke ideé's heeft. Reizen en lectuur interesseert weinigen’. ‘Voor den vreemde is het zeer moeilijk in den kring der families opgenomen te worden en als hij geen fortuin heeft, gelukt dit hem haast nooit. De Twenther toch is idolâtre van 't hulpwerkwoord hebben’ in den tegenwoordigen tijd. Met zijn vrienden conjugeert hij tegenover den vreemde ‘ik heb, gij hebt’ en ze vragen dan of men, in gedachte op den vreemde wijzend, ook kan voortgaan: ‘hij heeft’. In stilte zet ieder achter ‘hebben’ het woordje ‘geld’. Van het werkwoord ‘geven’, daarvan heeft de Twenth een ingeschapen afkeer. Boom rept voorts van een veelvoorkomende hebbelijkheid der ‘diplomatisch aangelegde Twenthers’, die ‘het gewone Twenthsche middel’ ter hand nemen om bij een dreigend procesverbaal of strafvonnis ‘de booze Oomes te paaijen met een schenkasie’. ‘Ze sluipen dan in het tweedonker naar de woning van den burgemeester of rechter en probeeren de “juffrouw” van den ambtenaar wat in de hand te frommelen’ een korf met 'n paar schinken, varkensribben, krentenwegge of 'n stuk boter; - blijkbaar is dit van oudsher een ingewortelde usance, die zijn neerslag vond in het veelgebruikte woord ‘met den krommen aarm goan’ (naar de wijze waarop de korf werd gedragen). Naar ik mij uit eigen jeugd herinner was dit ook in Enschede en Lonneker een nog dikwijls beproefde tentatiemethode. En in dit verband zij gewezen op de door Craandijk vermelde overlevering, volgens welke in de Twentsche marken vroeger de ‘Schotters’ (= de mannen die naast den markerigter moesten waken tegen overtredingen en die de keuren moesten executeeren en ieder overtreder moesten wrogen[1] in den

1) Aanklagen.

regel met de geopende hand op den rug liepen en dat ze, als daar dan iets hards en klinkends in viel, een oog dichtknepen en den onrechtmatig gevelden eikenboom niet zagen. Breedsprakig vertelt Boom 'hoezeer de Twenthers iets oorspronkelijks in hun karakter hebben, namelijk dat ons overal in de huisgezinnen de deur "wied-los" geopend werd en een gastvrijheid betoond, die men elders vergeefs zocht.' Bij allerlei menschen wordt hij met zijn reisgenooten onthaald. Zoo vermeldt hij een ontvangst op een boerenerf onder Denekamp, waar wel allen druk op den akker aan het werk waren, maar waar onmiddellijk voor hen een groot haardvuur wordt aangelegd, stoelen aan den haard, 'koffy, stoete, brood, boter en.... minzaam gesprek'. En, zegt Boom, 'zoo is de ontvangst hier overal'. In Oldenzaal gewaagt hij van een vretmoalken met runderbroa, in Lonneker van een glaasje klare, dat hem en zijn vrienden wordt 'oppesökkert', toegedronken, in Enschede verbaast hij zich op de Sociëteit over 't discours, dat enkel de jacht raakt, den grooten hartstocht, dien van oudsher de stedelingen hier deelden met de boeren, daartoe al of niet gerechtigd.

Geen schrijver laat ons beter zien dien grondtoon van vasthoudendheid en doorzettingswil als wel Dr. M. de Jong in zijn proefschrift over Van der Capellen 'Uit de wordingstijd van de Moderne Demokratie' (1922). Deze vertelt hoe hier van oudsher een talrijke, van huis uit vrije, bevolking de marken van Salland en Twenthe opgebouwd heeft, zijn primitieve rechtsorganisaties gevolgd heeft en bewaard, zijn stamleven en stamgeaardheid verdedigd heeft tegen eeuwenlange kwellingen en onrecht. Geknauwd door aanhoudenden druk, verbaast de nazaat er zich over hoe het mogelijk was, dat die boerenstand, door vriend en vijand gelijkelijk gekweld en door niemand verdedigd, overeind bleef, niet in sommige perioden geheel ten onder ging, hoe niet half Salland en Twenthe 'belmundig' (woest, verlaten) werd. En het zal zeker juist zijn, waar Dr. de Jong, sprekend over de beproevingen rond 1500, getuigt: 'Het is waarschijnlijk alleen aan de marken-instellingen te danken dat er een klasse van tamelijk onafhankelijke, vrije boeren hier bestaan bleef', met die hierlandsche boersche instituten die gebaseerd waren op een diep volks-oerinstinct van wederzijdsche solidariteit en gemeenschapsidee. Taai en naijverig hebben onze 'gewaarden' (= de rechthebbende markegenooten), voor ± 90 % de boeren zelf, hun rechten en plichten onderhouden en verdedigd alle eeuwen door, en het instituut der marken is een bewijs van prachtig volksleven, even waardig als dat uitgebreide stel

van wederkeerige rechten en plichten der noaberschop, dat onze bevolking tot op heden heeft onderhouden.

In de 'Overijsselsche Almanakken' (1836-1855) hebben ook eenige schrijvers getuigd van het exclusieve gemeenschapsgevoel onzer voorouders tegenover de buitenwereld. J. Helderman (Oldenzaal) vertelt aldaar, hoe na 'meujten', 'schoeveriejen' (kloppartijen, soms met flinke verwondingen) nooit de daders verklapt worden door de zich één gevoelende buurt- of dorpgenooten; niemand heeft gezien wie de slagen toebrachten met 'knief' of 'koeze', men pleegt zich te 'doeken' en noemt dit 'handholden'.[2)] En uit eigen ervaring herinner ik mij bij waarnemingen van griffierswerkzaamheden in strafzaken, hoe ook bij moord en doodslag de plattelandsbevolking muurvast, hermetisch, gesloten bleef; hoe geen als krêmers verkleede Hollandsche rechercheurs ook na weken venten en leuren in de boerschap een enkelen mond aan 't praten konden krijgen en hoe soms alléén de verwijdering van den verdachte door zijn pastoor uit het zangkoor der kerk de sterkste schuldaanwijzing bleef.

J. Craandijk, jarenlang de Doopsgezinde voorganger van Borne, beschrijft na eigen beleving in zijn 'Wandelingen door Nederland' (1876) het Twentsche Volk zijner dagen zoo tusschen de historische feiten door. Heel in 't kort saamgevat zegt hij, hoe van Hogendorp, in onze dagen weer Overijssel doorreizend, hervinden zou de karaktertrekken die hij in 1819 hier signaleerde: 'bekrompenheid en gehechtheid aan ouden sleur, waardoor boer en burger achterbleven; kleingeestige naijver en eigenbaat. Maar naast de taaiheid waarmee een deel der bevolking het oude bewaart, ook de taaiheid waarmee een ànder deel vasthoudt aan het streven naar vooruitgang. De Twenthenaar, eeuwenlang weinig met de buitenwereld in aanraking, verliet niet zijn heiden en bosschen; behoeften had hij niet veel, een eenvoudige woning, simpel huisraad en in al wat Twenthe zelf niet opleverde, daarin voorzagen de kooplieden van Deventer, de appellantstad en classisstad van Twenthe. Zoo bleef de bevolking gesloten en eenvoudig. De oude vrees voor de knevelarijen der Drosten zit hem nog in 't bloed en een wantrouwen tegenover elk "Heer" is een plooi van 't volkskarakter. Maar gul en gastvrij is hij, vraagt ge evenwel naar oude papieren, dan kruipt hij dadelijk in zijn schelp, wordt wantrouwend, is teruggetrokken, heeft achterdocht'. - Ten slotte vermeldt Craandijk nog de ingewortelde danslust hier bij stedeling, fa-

2) Overijsselsche almanak voor 1840, blz. 32 vlg.

brieker en plattelander. 'Zoo fel geen zomerzon, zoo bekrompen geen herbergje of op 't gekras der viool beweegt de massa zich ten dans met onbewegelijk ernstige gezigten onder schor gezang en handgeklap, in opmerkelijke eentonigheid, de boerendans, het Hendrieksken'. - Ook E. Geerdink (Archidiaconaat Twenthe, blz. 45) en Dr. A Blonk (Fabrieken en Menschen, pag. 360) herinneren er aan, hoe het dansen van oudsher en nu nog een zèèr breede plaats onder de volksontspanningen inneemt. Het boek 'Bij ons in 't land der Saksers' onder redactie van Prof. Dr. J. Waterink (1926), geeft hier en daar zeer juiste en kenmerkende uitingen van het Saksisch geestesleven, vooral in het artikel van den redacteur zelf: 'Het karakter der Saksers'. De hooggeleerde spreekt daar van den lateren, tweeden Saksischen stam, die zijns inziens o.a. zich vestigde in het gebied ten O. van den IJssel over heel het territoir dat ons thans bezig houdt. In groote lijnen beproeft hij algemeene geestestrekken saam te vatten, summier hier herhaald: 'sterke gehechtheid aan het zijne, aan den gang van het leven van elken dag, stoere vasthoudendheid aan het oude, aan het van oudsher bewandelde weggetje. In de historie van de gewelddadige invoering der Christelijke kerk bij taaien tegenstand wel telkens een deuk ontvangend, maar met d' oude veerkracht z'n positie als van ouds weer innemend.' 'Dat typische karakter van het nieuwe eerst uiterst langzaam en na geduldig verzet aanvaarden, openbaart zich telkens. Als de Reformatie komt, och dan gaat men meestal mèt den landsheer of kasteelheer mee of nièt mee.' 'De Sakser heeft steeds geleefd in eigen kring. Hier spelen drie factoren een groote rol: het vasthouden aan het oude, het besef van plicht door den ietwat fatalistischen inslag genuanceerd en...de eerbied voor wat hoog is en groot en voor wat door God als heerscher is gesteld.'

Al heeft zijn hooggeleerde voornamelijk geteekend 'mijne boeren langs de Vecht' in de buurt van Hardenberg en Gramsbergen, de genoemde trekken leven in hèèl ons volkje. Als hij er op wijst hoe 't woord 'volk' in de Vechtstreek nooit wil beteekenen volk in den zin der Ned. natie, maar 'oeze volk', dat is 't gezin, speciaal 't gezin van de ouders, dan is dit ook voor gansch ons territoir geldend, ook in dezen zin dat de Sas hier zich vreemd voelt, afzijdig staat, tegenover de bewoners van elke andere streek of dorp. In 't intens besef van saamhoorigheid uit hij zich alleen vertrouwelijk bij 't hoekje van den eigen heerd, 'de indruk van oneerlijkheid moge soms gewekt worden, waar de Sakser op andere wijze argumenteert dan de West-Neder-

lander (of niet argumenteert),... bij hen die hem kennen, is hij voor alles vredelievend en wenscht geen verschil van meening openbaar te maken; hij spreekt zich bij voorkeur uit alleen in eigen kring.' 't Is metterdaad voor heel ons terrein nog heden toepasselijk. 'Teggen groote leu möj zwiegen of joa zeggen' is de levensles, die eeuwenlange onderdrukking en afpersing hem leerden en die hij nooit vergat. En iets van die diepgewortelde schuwheid spreekt nog uit het oude gezegde van den plattelander, die wanneer zijn heer weer op 't kasteel is komen wonen en zijn vlaggetje weer heeft laten uitwaaien, daarheen wijzend placht te zeggen: 'De lap der oet, de lap der in'.

Prof. Waterink typeert dan het religieuze bestaan van den Sas als een zeer eigen; kort hier geresumeerd: 'alles overkomt hem noodwendig, het leven verloopt zooals het moet verloopen naar een door God vooraf vastgesteld plan; het zwaartepunt van zijn godsdienstig leven ligt in 't besef van rust; hij aanvaardt het bestel van God. Een sterk wettelijke trek loopt door zijn godsdienstige beschouwing. Het lied:

"Wie maar den goeden God laat zorgen
Op Hem betrouwt in 't bangst gevaar
Is bij Hem veilig en geborgen..."

is echt naar het hart van den Sakser' - weer zeer juist gepeild, naar mijn eigen ervaring. Des professors slotvermelding 'een goed quantum gezond verstand ("hee is nich oonder de oele oetebröd" zegt men vaak) de noodige nuchterheid en trouwhartigheid' passen weer op heel ons terrein.

Uit Dr. H. Blink's 'Opkomst en ontwikkeling van den boerenstand in Nederland' (1914) moge ik beknoptheidshalve alléén citeeren, hoe hij na een beschrijving der marken zegt: 'Was er overal in het oude Twentsche leven eenvoud en soberheid, het was een ijverig en volhardend volk, dat de kiemen in zich droeg, die in een latere eeuw zich ontwikkelen zouden, bij gunstiger omstandigheden'.

Zeker mag hier niet verzuimd worden te vermelden, hoe Dr. A. Blonk in zijn 'Fabrieken en Menschen, een sociografie van Enschede' (1929) uit eigen herhaalde kennismaking wijst op het raseigen karakter der Twentsche fabrikanten, allen van komaf echte 'aertwelpen' (benaming in 't 'Lantregt der Twenthe' voor de autochtonen) en gerecruteerd, zij het veelal voor 100 of 200 jaren, uit den Saksischen boerenstand. Hij noemt hen mannen, door jarenlange bedrijfsselectie uitverkoren, scherpzinnig en arbeidzaam, gekant tegen elke inmenging

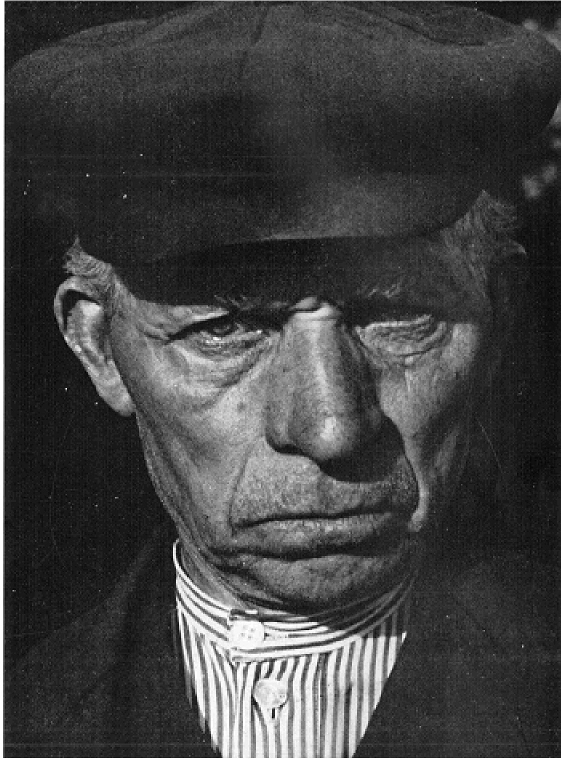
in hun zaken en fabrieken, kostelijk overgeërfd familiepaladium. Bij hen een aangeboren innig gevoel van algemeene saamhoorigheid en daarbòven de saamhoorigheid der familiën, zich uitend o.a. in het ideëele karakter van het familiebezit, van familieboeken en familiereunies. Wel maken de fabrieken heel dikwijls nummer één in hun leven uit, maar ook zijn ze vervuld van groote belangstelling voor 'landelijke trekken' als landbouw, veeteelt, boschcultuur, jacht.

Analoog ongeveer constateerde Jhr. Mr. H. Smissaert in 'De Twentsche nijverheid in beeld' (1915) bij het Twentsche fabrikantenras onzer dagen: 'voortdurende volharding, rustelooze ijver, nuchtere zakenkijk, blijmoedig vertrouwen in de toekomst, alles geworteld in een overgeleverde eenvoud, die er niet op uit is goede sier te maken.'

Mejuffrouw C. Elderink (Enschede) releveert in 'Een Twentsch fabriqueur uit de 18de eeuw' (1923) en in 'Oet et Laand van Aleer' (1926), hoe ondanks het enorme aantal vreemdelingen 'het oude Twentsche type hier behouden bleef, dat Twentsche ras met zijn diepe familietradities, familiezin, innigheid, trouw. Wel dikwijls erg gesloten, nooit oordeelend over een ander, dikwijls verlegen van aard. Vaak is wel heel groot het respect voor succes en welslagen in het bedrijf, dat evenals het bezit van aardsche goederen wel eens op zich zelf als een verdienste wordt aangerekend.' 'Het tegenwoordige Twentsche geslacht (in den samenhang hier beteekent dit de fabrikantengeslachten) is ook in zijn oudere vertegenwoordigers niet vroom; het gevoel van eigen kunnen en verdienste schijnt sterker dan dat van afhankelijkheid en dankbaarheid, terwijl dit oorspronkelijk niet een eigenschap van hun aard was'. En onze andere Twentsche dichteres Mejuffr. Johanna van Buuren (Hellendoorn) laat in haar gedichten, opgenomen in plaatselijke bladen, uitkomen hoezeer zij telkens getroffen werd door den arbeidszin, door 't gelaten zwoegen, door de berusting en trouw van haar Reggedalvolkje.

Wat bleef nu in onze dagen over van die overgeleverde markante uitingen bij ons Saksische volk?
Om die vraag, zij het in enkele trekken en trekjes, nader te kunnen beantwoorden heb ik mij in verbinding gesteld met eenige mannen en vrouwen, verspreid wonend en werkend over ons gewest. Terwijl ik hen hier hartelijk dank zeg voor hun bevoegden en betrouwbaren steun, volge thans het belangrijkste hunner gegevens, getoetst aan mijn eigen levenservaringen.

Onder de zwakke karakterzijden, die wel algemeen als zoodanig

BOER UIT ENTER (*OOST-OVERIJSEL*)

BOERIN UIT DIEPENHEIM (*OOST-OVERIJSEL*)

moeten aangemerkt worden, treedt hier naar voren een *geestes-ongedecideerdheid*, een geesteslangzaamheid, die mogelijk ten deele zijn grond vindt in een aangeboren geestelijke gemakzucht, maar waarschijnlijker nog meer in hereditairen aandrang naar langzaam weloverwogen innerlijk-overleggen-moeten, - naar een niet-blootgeven, overwegen met zich zelf en zijn sippe, een nooit-resoluut-zijn. Die traagheid van overleg, van spraak, van decisie... is feitelijk het grondmotief van 't vermakelijke, maar vèèlzeggende ‘Overijsselsche Volkslied’, van 't ‘Gen aovend leu, hoe geet 't ou nog?’ Dit is waarschijnlijk ontstaan in de streek tusschen Raalte-Heino, naar 't idioom te oordeelen. Het is 't wijdloopig gedicht in 't plat, uitgesproken door een vrijer, die hoe verleidelijk ook geanimeerd door de knappe boerendeern Margien van de Pol, bij het eenzaam nachtelijk heerdvuur schutterig en schuw blijft, zich niet durft te uiten, om ten slotte de vlucht te nemen met den kreet:

> ‘Al wor ik waarm, al wor ik koald,
> Al wor ik honderd joaren oald
> Ik goa nooit wier oet vriejen!’

Zoo dubieert de Sakser altijd, weifelend ‘wat zaste??’ Altijd houdt hij een ruimen slag om den arm. ‘Joa, joa’ zeggen, maar dan met een starre reservatio mentalis of een zich ‘dom hoalden’, niks zeggen, ‘niks bestrien dan hie'j niks te verantwoord’. ‘Now tow dan meer, loat goan dee koor’ betracht hij steeds en niet voor niets heet Twente aldus in de omgeving van Haaksbergen ‘ons Towmeerlaand.’ In dit verband past het verschijnsel, dat elke vreemde 't zij b.v. dominée of schoolhoofd die van buiten kwam, eerst na jaren het open vertrouwen geleidelijk wint. Ervaringen werden mij meegedeeld, hoe bij een omgang van vijf jaren de menschen in N.W. Overijssel toegankelijker waren geworden dan in vijf en twintig jaren in Oost-Overijssel. En nog altijd wordt door onze plattelandsbevolking, homogeen als zij zich gevoelt, misdaad en overtreding tegenover het gerecht en tegenover de geestelijkheid zelden of nooit verklapt en is het welhaast ondenkbaar dat een ‘binnenmarksche’ aan 't gerecht verraden wordt. Heeft evenwel de ‘inkömmling’ het vertrouwen gewonnen, dan geeft de Sakser zich geheel en in het bijzonder wordt dit van den ‘Stokvisch’, den oud-Deventernaar, getuigd.

Hun overgeërfde *zuinigheid*, ingeprent met de Diepenheimsche spreekwijze: ‘Iej möt zorgen veur 'n dag dee'j neet belèèft’, buigt dikwijls over naar *pinnigheid*. Niet alleen dat de boer zich tot hiertoe

weinig of geen luxe gunde (‘Schoone vlooren, deij wint gein geld’ zeggen de Vriezenveeners), maar hij wacht zich in het bijzonder om eenig geld te besteden aan iets dat hem geen tastbaar profijt brengt. Teekenend is 't verhaal van een welgezeten boer onder Lonneker, aartsliefhebber van paarden, die onlangs gevraagd of hij niet naar het groote paardespel in de naburige stad ging, verontwaardigd dit afwees met: ‘nee, 'k verzee vuur gin dubbelken’ - betuiging, overeenstemmend met de belofte van Swooflings Hinte (1840) in het gedicht van de Thouars, dat ze absoluut niets onnut uitgaf: ‘'k versappiep nog gin stuver.’

Naar die overdreven *spaarzaamheid* wijst ook het oude nog veel gebruikte woord: ‘as nen boer ne hen slacht, is de boer kraank of de hen is kraank’. Na den oorlog heeft deze eigenschap wel heel veel van haar scherpe kanten verloren. Sterk ook spreekt deze trek uit het gezegde van 'n rijken Vriezenveenschen boer: ‘a'j gein beschimmeld brood wilt àtten, wor iej neit rieke’. En algemeen is het oordeel: ‘nen boer löt zich vuur nen dubbelken duur de knee boorn en vuur nen stuver nen boonstaken op de kop anspitsen’. Maar al te gaarne zegt hij van zich zelf: ‘'t kan better van nen zak as van nen baand’ en wijst dan naar zijn buurlui ‘dat sint gin verbraande luije’. Overigens is uiterste spaarzaamheid wel geboden bij slecht betaalden zwaren arbeid; zoo pleegt men van de werkers in den omtrek van Holten te zeggen: ‘Ieseren aarme, vöggelkes daarme’ (hard werken bij weinig eten). Toch, ik vernam dit speciaal uit den omtrek van Deventer en in Raalte, toch heeft de Sakser voor een doel, dat hem als goed of noodig aannemelijk gemaakt is, wel wat over, veelal soms boven verwachting loyaal, al blijft 't een veelgehoorde klacht tegen hem, dat hij nooit spontaan geeft, maar moeilijk van zijn geld, beter van zijn natura, kan scheiden en dat alleen de heimelijke gedachte van ‘nen stool in den hemmel’ hem tot offervaardigheid brengen kan.

Natuurlijk is er iets, soms wel heel vèèl, van die scherpe *zuinigheid* blijven zitten bij de oude Twentsche geslachten in de stad. Terwijl van de oud-Deventernaren verklaard wordt, dat ze niet zuinig, niet pinnig zijn, maar bij snel besluiten loyaal zeer goed-geefsch zijn, misschien nawerking van het oude Hanse-verkeer - is het Twentsche spreekwoord wel voor 't heele Oosten toepasselijk: ‘hee wil poesen (blazen) èn 't mêl in den moond hoalden’. Ook is een veelgehoorde ervaring hier deze: bij het koopen van luxe voorwerpen kiest men bij voorkeur iets dat vèèl lijkt, maar innerlijk minder waarde heeft, dat dus betrekkelijk weinig kost. Hoeveel schilderijen werden hier in de laatste

jaren gekocht met namen van vrij groote meesters ja, maar de kenner weet dat ze iets verpoetst, iets hersteld zijn, en hoeveel oud porselein werd hier geplaatst, rijk en duur aandoend, doch de ontbrekende scherfjes en zwarte hard-barsten, nu naar de muurzijde verborgen, hadden den prijs betrekkelijk laag gesteld.

Om billijk te zijn moet verklaard worden, dat dit dikwijls *niet breed zijn* geenszins verhindert het toonen van een goedgeefschheid voor noodige doeleinden hier, die vrij algemeen en van harte is. Maar ook hierop zijn telkens markante uitzonderingen. Ik las in oude stukken van een Twentsche Protestantsche gemeente ('t was in 1710) die eenswillend en met animo een predikantsplaats daar wilde zien opgericht. Dit gelukte en een pastor werd gelokt en hem werd beloofd ‘wassen keersen, zoo groot als mastbeume’; hij kwam, maar van meet af lieten de gemeentenaren hem gewoonweg gebrek lijden; ‘al suchtende heft hi sien dienst gedaen’ en de wassen keersen zoo groot als mastboomen werden ook in figuurlijken zin verloochend. Ook deed een Protestantsche gemeente hier ('t was in 1820) zijn prediker jarenlang na mooie beloften zooveel in alles te kort, ja betaalde de op haar rustende verplichtingen voor hem in 't geheel niet en verwaarloosde de wheeme zóózeer, dat 't domineé's gezin van kamer naar kamer verhuisde of ‘met de paraplu aan tafel’ of ‘te bedde gegaan’ was. En lieten niet Twentsche Katholieke parochianen hun kerkgebouw zóó deerlijk vervallen ('t was en is nòg in 1900) dat de pastoor ongeacht zijn jarenlang geklaag eindelijk den kansel te baat nam en eindigde met het Twentsche vermaan: ‘iej möt 't now zölf wêtten, meer dit zegge ik ow: as de kaark in elkaar vaalt, dan vaalt der éénen pastoor dood, meer honderd boeren’ en nog heden geldt daar Gezelle's woord: ‘scheef is de poorte, van oudheid geweken zaalrugde 't dak’.

Rechtvaardig is de Sakser zeker, *eerlijk* in 't algemeen ook wel. Somtijds blijken hier en daar *lacunes in laatstgenoemde eigenschap* en gaat ‘'t slag um den aarm’ zoo ver dat 't met de waarheid niet te nauw genomen wordt. Vooral de vreemde wordt nog wel vaak overvraagd, krenterig behandeld of soms op slinksche wijze er tusschen genomen. Vroeger kwam het blijkbaar veel voor, dat een boer in den loop der jaren iets van den aangrenzenden grond van de marke of van den naober benaderde; daarop wijzen de strafbepalingen telkens in de markeboeken en lantrechten: ‘soo off jemant te naer gegravet heeft of sijn tuijninge te verre inne stelde’, en nog heden geldt voor die pogingen het woord ‘ankroepen’, terwijl een

daarvan verdachte zijn leven lang als ''n ankroeper' gesignaleerd staat. Speciaal de Riessenaar, algemeen overigens als strikt eerlijk geprezen, neemt 't met de scheidingen tusschen de akkers niet zoo nauw; de brutalen ploegen van den zachtmoedige mee; velen vinden hier 'ieder bod biej 't ploogen ne halve voore anbouwen' hèèl gewoon, en aldus blijken vooral de gemeentewegen bij een schouw, telkens om de zooveel jaar gehouden, enkele meters smaller geworden!

Algemeen wordt erkend, dat de Tukker zijn schulden, zoo maar eenigszins mogelijk, prompt voldoet en gevallen zijn mij bekend, dat een boer na jaren de schulden voldeed, die de vader voor zijn sterven aan zijn oudsten zoon overgedragen had, terwijl de schuldeischer er zelf over heen gestorven was en de schuld aan diens erfgenamen werd gekweten! - *De geheime invulling der rijksbelastingbiljetten* wordt hier zeker niet steeds met een goudschaaltje gewogen, zacht gezegd. Vergeten wij evenwel niet, dat de fiscus (de 'braandkas' hier genoemd), voor hem een stelsel van afpersing veelal vertegenwoordigt en voor menig rechtgeaard Sakser nog steeds niet acceptabel is. - Ik mag hier niet verzwijgen een zéér bevoegd oordeel over de Twenthers, dat ze menigwerf in den grond noch eerlijk tegenover elkander zijn, getuige de markegelden die, voor wegenverbetering bestemd, zoo vaak door de bestuurders verdonkeremaand bleken, noch tegenover de vreemden, tegenover wie men zich geheel op de vlakte pleegt te houden. Alles gevolg van een der wortelfouten van het Twentsche karakter (volgens mijn ervaren zegsman) n.m.l. het gemis aan eergevoèl, waardoor hij zich zoo lang mogelijk schuil, stiekum, houdt en meer denkt aan zich zelf dan aan de waarheid. Vroeger stond speciaal de Entersche betrouwbaarheid in minder goeden reuk; men sprak van 'nen Enterschen strekké' en teekenend was het antwoord van een leerling der lagere school in een naburige gemeente, gevraagd naar een synoniem voor een gemeene streek: 'Enter, meester'.

Nog laat een zekere breedheid, *vergevingsgezindheid* hier overal te wenschen over: De Twenter vergeeft eigenlijk wèl, maar vergeet niet licht iets, zonder daarom nog een hater te zijn. Telkens heet 't dan: 'ik krieg em wal wier' of 'haten mag nich, wier kriegen wal'!

De sterke *gemeenschapszin* heeft ook zeer vaak eenige kwalijke *verengingen*. Gewoonlijk toch blijft dit instinct beperkt tot 'ons eigen volk', tot eigen dorp of familie. Een voorbeeld: toen eenige jaren geleden in Enter 's avonds een felle brand uitbrak, die met hun éëne

dorpsspuit niet te bedwingen bleek, kwamen op dringend verzoek van den waarnemenden burgemeester de Riessenschen met hunne twee spuiten tot hulp aanzetten, maar... al brandden er dien nacht successievelijk ook negen huizen in 't dorp af, de Enterschen bleven met hun klompen op de Riessensche slangen staan,... ze waren van 'dee aanderen' niet gediend!

Een aanverwante afwijking is de algemeen ingewortelde *zucht tot navolging* bij den Saser. Zij doen niet graag anders dan hun gelijken (in Salland precies eender als in 't Oosten), maar ze volgen als kuddegenooten hun buren of standgenooten na. Er is een constante spreekwijze voor n.m.l.: 'As de eene koo bizzt, dan hoalt ze alle den stet op'. Verbouwt, vernieuwt een boer zijn huis, schaft hij nieuw huisraad aan,... zijn buurman mag nog zoo pinnig wezen, ook diens woning wordt dra verfraaid met modern cement bestreken, en de vrouw krijgt nieuwe stadsmeubelen. Schaft de een zich 'ne nieje koetse vuur den kaarkgank' aan of een moderne landbouwmachine .. het werkt in de boerschap als een besmettelijke ziekte. In Almelo gold jaren lang de zegswijze: 'ikke ne serre, iej ne serre, ikke op reize, iej op reize'. En in Enschede heb ik in mijn jonge jaren o zoo vaak opgemerkt, dat wanneer in een familie een veranda, een bloemenkas, een lift, een stel nieuwe Engelsche paardeboxen, een nieuw geïmporteerd raspaard werd aangeschaft, dit als een onweerstaanbare en langdurige epidemie doorwerkte.

Wat nog betreft enkele hiaten in de *moraliteit* moge dienen, dat het vroeger algemeene zwak voor drankmisbruik vrijwel overal overwonnen is. Nòg houdt de Twenther veel van een enkelen borrel, maar het plagen op straat van 'nen dikken keerl', vroeger dagelijksch drama, is voorbij en 'foezelkinder', die stumpers met onzekeren gang, half of heel imbecielen, ik heb ze ook in mijn jarenlange Voogdijraad-practijk in de laatste jaren vrij zeldzaam gezien.

Op het eigenlijk gezegd *moreel gebied* is de oude bevolking wel trouw en standvastig. Zeker is wel het percentage der gedwongen huwelijken groot, maar als 'de zonde in 't deftige dorp' is gekomen, blijft het 'laten zitten' toch zèèr hooge uitzondering, maar de geheele noordkant van Twente is daar het minst vrij van en men weet daar schielijk alle pijnlijke opspraak te voorkomen. De geweldige verleiding der laatste jaren met zijn amusements-gelegenheden, óók ten plattenlande, vond en vindt angstwekkend weinig weerstand.

Over het hooghouden der *noaberplichten*, ook in onzen tijd, ware een heel boek te schrijven en de glorieuze zegwijs: 'Noabers aarme

rekt aover 'n hóógsten toen' spreekt op zich zelf een boek. Nog heden staat men in heel het Saksische land, Roomsch èn Onroomsch dooreen, bij doop, trouwen, dood en begrafenis trouw elkaar bij, de handhaving dier plichten is interconfessioneel. Nu echter is in dorp en stad dikwijls die band losser geworden, ook al door het vlotten der bevolking en omdat men verzuimde 'buurt aan te nemen' bij vestiging. In den landbouw komt *wederzijdsch hulpbetoon* regelmatig voor; een weduwe met kleine kinders wordt in alle veldwerk door de noabers geholpen. Bij sterfgeval en begrafenis gaan de noodnoabers aanzeggen en vast als een wet staat wie der noabers het lijk moeten rijden en welken lijkweg zij moeten volgen. Bij brulften beschouwt men het als een plicht dat zoovelen der huisgenooten als maar eenigszins mogelijk is optrekken. Helaas, dat onze vale tijd hierin verkeerde nieuwe gewoonten bracht en dat sinds ± 1900 op het voetspoor der 'fabriekers' geld (gewoonlijk door elk minstens één rijksdaalder) aan het bruidspaar in de hand wordt gestopt, waarmee de onkosten der brulft grootendeels gedekt worden. Even zielig is het 'umrêkenen' (''k gao hen umrêkenen' pleegt men thans te zeggen), de nu opkomende usance van naobers, die in persoon den doode moesten aanzeggen, maar om welke reden dan ook er op uitgaan en voor geld een willekeurigen plaatsvervanger zoeken, zoo goedkoop mogelijk natuurlijk! Nu mogen we dien *gemeenschapszin*, die dan blijken kan uit de *naoberplichten*, toch ook niet idealiseeren: Zij toch hangen dikwijls nauw samen met economische noodwendigheden, men doet vaak samen met één paard, met één machine, met een melkrit, en van een spontane genegenheid is maar zelden sprake. -

Verzuimen we niet in dit verband te vermelden een wel vaak waargenomen verschijnsel hier, dat in *werkgevers-standen wederkeerig, loyaal* en zonder ophef finantieelen steun aan een standgenoot wordt verleend, die aan lager wal dreigt te geraken, hij moge dan in het rijk van Koning Katoen hun concurrent zijn.

Gelukkig wordt nog heden *de gastvrijheid* nergens verloochend, al werd mij een enkele buurtschap gesignaleerd, juist eene die niet het minst met tijdelijke goederen gezegend is, waar 'wiéj könnt van dage nich wochten' den bezoeker wel al te vaak tegemoet klinkt.

Prachtige verhalen kreeg ik over de *gastvrijheid* en zelf heb ik oneindig vele mooie herinneringen aan 'hoal en heerdvuur'. Zoo was het in Twenterland steeds een veel waargenomen verschijnsel dat groepjes woonwagenlui tegen den winter hun kwartier opsloegen dicht en warm bij die groote afgelegen boerenhofsteden. En even gewoon

was 't, dat dan in winternacht de boodschap naar 't erve ging en vandaar per tilbury of per paard naar den dokter, dat in een woonwagen ‘de vrouwe in nood’ was. Dan volgde steevast hetzelfde prachtige aartsvaderlijke tafereel: midden in den nacht werd de heerd ‘anebeut’, ter zijde van de delle een flink stroobed opgetast, de boerin en 't gezinde boden ijverig de kraamvrouw en den dokter de behulpzame hand, de jongste kermisgast dan in dekens bij 't vuur neergevleid, de jonge moeder met zorgen omringd, den vagebonden zoo goed als den dokter een tractatie... oudtestamentische verhalen!

Nòg bloeit, staaltjes van kleiner formaat, de dagelijks geboden *gastvrijheid*. Als ge ‘um de duur henkiekt’ of op, ‘visite’ komt, - het beste wat 't huis oplevert wordt voorgezet, soms met een naar bluf riekende gulheid, en weigert ge iets, het zou een beleediging zijn. In den Vriezenveener prijst men, dat nevens stoel en brood en 't kummechien koffie u wordt aangeboden ‘'n kwellechien in de stwave’ ('n kooltje in de stoof), zelfs midden in den zomer! En 't is nog niet zoo lang geleden, dat een vriend van me op een namiddag een erf onder Lonneker binnentrad en dat de vrouw hem blij-gul tegemoet kwam: ‘Mooi zoo, ik wuste wal dat iej kommen zölln!’ ‘Dat kan nich, ik had eerst heel gin plan’; ‘Joa, ik wuste 't toch wisse: de waterkettel is miej al dree moal van dage van 't hoal daal 'eschotten’.

En eindelijk de *godsdienstzin* bij den Sakser onzer dagen. Als openbaringen daarvan naar buiten is mij in deze dagen wel in 't generaal gebleken, dat de doorsnee-Sakser toch wel vaak een vrij diep godsdienstig leven heeft met grooten hang naar berusting, vergankelijkheidsgevoel, voorbeschikkingsgeloof, gelijk Prof. Waterink dit uiteenzette. De kerk op zich zelf neemt in het leven van al den dag, althans bij de niet-katholieken, niet zoo'n groote plaats in. Wel is de Sas over het algemeen trouw in zijn kerkgang (zie uitzonderingen hieronder), maar dit is veelal gevolg enkel van zijn traditioneelen hang naar de gemeenschap. Maar het is overigens hier overal gelijk in Deventer, waar men pleegt te zeggen: ‘de kark in 't midden loaten en den domineer op vizite’ d.w.z. de dominée mag gaarne bij ons komen, maar dan moet hij niet dadelijk over kerk en godsdienst spreken. Nu openbaart de Sakser zelden of nooit openhartig iets van zijn gemoedsleven; hij is *schuw* voor alles In een Overijsselschen Almanak vond ik de opmerking dat, waar de Sallander en Twenter niet gewoon zijn in de kerk op te staan bij het gebed, ge aan het getal der ‘dapperen’ die dit wèl doen, kunt nagaan hoe verhollandscht de gemeente is. En zoo hoorde ik van een uitgestrekte Twentsche Protestantsche gemeente,

waar bij de afkondiging van een huwelijksinzegening van den kansel, steeds het betrokken paar uit de kerk wegblijft!

Al steunt zijn dagelijksch leven ook weinig op een beslist-godsdienstig fundament, in 't globaal genomen speelt toch wel de godsdienst een rol in zijn leven. Bij moeilijke levenssituaties is veelal regel, dat men bij den predikant om steun en hulp aanklopt, ook menschen die anders nooit hem volgden, en men verwacht dan dat hij aanstonds bijspringt. Afwijkende innerlijke geloofsovertuiging, richtingsverschil, kerkafscheiding, brachten hier nooit die disharmonieën in de gemeenten, die nu hier en daar het leven vertroebelen. Doch er zijn tegenwoordig heele gedeelten van ons platteland, waarop het woord van Schaepman niet meer van toepassing is: ‘Zij hielden aan hun kerke met Saksenhardheid vast’, maar waarvan getuigd wordt dat èn het kerkelijke èn het religieuze leven allerminiemst zijn. Wel is men berustend in 't soms harde, onbegrepen lot en wel heet 't dan: ‘'t is ongeliek verdeeld’, ‘'t is Gods wille’, maar geen individueele diepte, geen zoeken, geen serieus levensbeginsel. Alles meer uitvloeisel van den Twentschen plooi om nooit openlijk de consequenties van het Evangelie te aanvaarden, maar lauw en voorzichtig eigen mollengangen te gaan, ondertusschen pogend naar zijn zachten aard met alle menschen èn met zijn geweten bevriend te blijven. ‘De Jood spuwt op het Kruis, de Twenter probeert er omheen te draaien’ is de uitspraak, mij gedaan door een serieus, bevoegd menschenkenner.

Nu zijn er hier en daar een paar buurtschappen, die een *afzonderlijke positie* innemen. Als zoodanig in de eerste plaats *Vriezenveen en omgeving*. Dit is logisch, omdat die contreie een volksplanting is, waar kolonisten wonen, Friezen of Groningers of Weststellingwervers. Een turfkolonie is 't, eeuwenlang in de strengste afzondering gesloten en waar in bijzonder moeilijke omstandigheden de bevolking zich eenzijdig ontwikkelde. Nog is naar zijn aard de Vriezenveener zeer gereserveerd, ongenaakbaar, niet licht geeft hij zijn eigen meening vrij. In doorsnee streng rechtzinnig, is voor hem de Zondag metterdaad de geheiligde Sabbathdag; zéér steil, zeer kerksch en als gevolg groote splitsing in kerkjes en secten. Bij dat alles is hij stoer werker in zwaren veenarbeid, turfschipperij en landbouw. Zoo langzamerhand heeft zich daar thans een zekere welvaart verspreid en heel speciaal van den Vriezenveener wordt geroemd dat hij zijn finantieele verplichtingen nauwgezet nakomt. Zèèr opmerkelijk is de handelsgeest, die al vroegtijdig den Vjènner deed uittrekken met zijn Almelosche waren hèèl Holland door, naar Oost-Friesland, de Oostzee, de centra

der Hanze, Bergen in Noorwegen, Kopenhagen, naar Petersburg in 't bijzonder. Maar bij al dien koopmansgeest bleef de verkleefdheid aan 't geboorte-dorpje, 't vreemden-schuwe.

Ook *Enter en omgeving*, ofschoon wèl Saksisch, vertoont in vele opzichten een uitzonderlijk geestes-aspect. Eeuwen lang bleef zijn esch en dorp door water en moeras geïsoleerd. Véél is in de laatste decennia hier ten goede in de geesten veranderd, maar tot voor kort was hun ingeboren vijandschap tegen vreemden berucht, werd hun betrouwbaarheid niet zoo maar geaccepteerd. 't Algemeen gebruikte Twentsche ‘straotenvoel’ in den zin van listig, sluw, slinksch, vond zijn synoniem in ‘Enters voel’. Opvallend vaak werd juist daar bij paarde- en veehandel een dier met heimelijk gebrek voor deugdelijk verkocht. En werd 't ontdekt, dan was 't: ‘'k hebbe zölvers 't neet ewêtten’ of ‘nouw, touw dan meer, 'k hebbe miej zölfs vergist.’ Teekenend is de uitroep over ‘besjoechelde peerde’ op de Goorsche wintermarkt door de vrouw van een Entersch paarde-koopman: ‘azze wiej alle slimme paerde (paarden met een verborgen gebrek in dit verband) zollen wier nemmen dee mienen baas verköf haar, dan wazzen der in Eènter gin ställe genög’. - De jonge kerels, ‘de vènte’, hadden er steeds nen extra ‘kwaon droonk’ en na een snijpartij heette 't onveranderd: ‘ik wette der niks van’. Overigens een guitig schelmsch volkje, met zijn uitdrukkingen ‘hei dut 't er diej umme’ of ‘hei dut diej in de beune’ (hij neemt je er tusschen!) Bijzonder kerksch en zwaar rechtzinnig overigens in de leer, was het geen wonder dat aldus van hen gezegd werd: ‘van fiene leu en stofrêgen door wor iej 't meiste van bedroggen’ en ‘de fienen, dat sint de mienen’. Maar, zooals reeds gezegd, gelukkig dat latere jaren daar vèèl verbeterd hebben. - Opvallend is, hoe de Enterschen van oudsher in bedrijvigen ondernemingsgeest en treklust verwant zijn geweest aan de Vriezenveeners. Op hunne drie scheepstimmerwerven aan de Lee, de Leisloot, die naar de Regge voerde, werden de Entersche zompen getimmerd. Nog in 1850 waren er een 100 vrij snel zeilende zompen voor vervoer van landbouwproducten, geweven goederen, steenen, klompen, enz. naar alle andere provincies. Hun paardekoopers bereisden alle groote paardemarkten, hun klompenmakers handelden heinde en ver, hun ganzenkremers leidden in oneindig geduld de koppels van meer dan 100 ganzen langs 's Heeren wegen en zelf marchandeerden zij met de kooplui in Duitschland en Engeland, ons nog een onbegrepen raadsel hoe zij 't in den vreemde met de talen stelden.

't Allermeest afwijkend is zeker de *Riessensche bevolking*. Bij een

zekere geslepenheid is deze toch zeer naïef. Onderling strikt eerlijk, neemt hij gaarne vreemdeling èn rasgenoot er tusschen, uiting van zijn aangeboren gevoel voor humor zonder kwade trouw, want hij is een guit, soms een schelm, die gnuift als hij met een volkomen effen snuit den ander verlakt. Zijn zin voor humor blijkt ook uit zijn behoefte om iedereen een scheldnaam te geven, die bijna altijd geestig en raak is. Daarnaast is hij in hooge mate godsdienstig, inzooverre althans dat hij zich innig nauw verbonden gevoelt aan zijn kerk, kerkje en secte en aan de eigen gekozen kerkelijke voormannen, strenge leer- en levenscensoren, waardoor menig Riessenaar wel eens minder in de ‘Vreeze des Heeren’ als wel in de vreeze der gemeente leeft. Dit werkte natuurlijk in de hand het kweeken van huichelaars, die om materieel voordeel meegaan, maar dikwijls minder vroom dan de inwonende vrömden, door hen ‘lichte vögele’ genoemd. De Riessenaar die tegen de kerkregels zondigt, heeft ootmoedig schuld te belijden en boete te doen; de kerkelijke voormannen hebben niets geassureerd, verkozen zijnde zegt hij onmiddellijk alle verzekering op; vrouwen stemmen niet; 't Volkspark heet veelal uit den booze, tentoonstellingen zijn in den ban, voetballen duvelswerk, 't innen van ouderdomsrente is zonde, vaccinatie dito; de gemeente-gasfabriek heeft bijzondere installaties om alle Zondagsarbeid te voorkomen; de openbare lagere school is de ‘waterschool’, de Hervormde school de ‘ondermelkschool’ de Gereformeerde ‘de volle melkschool’. Tot het karakter van den Riessenaar behoort nog, dat hem veelzins het gevoel voor orde en zindelijkheid ontbreekt; goedig, overlegzaam, ietwat slap en zonder durf, altijd goedgeefsch en altijd even conservatief.

De boerschappen *Rectum, Zuna* en 't meer welvarende *IJpelo*, met hun afgezonderde groote boerenhofsteden, hebben ook eeuwen lang een op zich zelf staand leven geleid, waardoor hier wel een ietwat apart georiënteerde bevolking zat en nog zit. Zoo ook is *Markelo* en *Stokkum en omgeving* in menig opzicht vastgegroeid in eigen tradities, streng aan elkaar vasthoudend, exclusief, veelal lastig en vechtlustig, maar betrouwbaar, sober en werkzaam, zedelijk streng, maar geestelijk niet verdiept.

Samenvattend.... Mejuffrouw Elderink zegt 't terecht: ‘Wiej sint van nen oalden stödigen stam, wiej bewaart den Saksennaam. Biej schroalen groondarbeid, biej zörge en meuijte en vliet was eer leef 't aarme laand; zee wollen der nig van loaten biej misgewas, peste en ploagen, nig in vuur- en teggenspood. As van den Twentheraard dit oons meer blieven mag: löst tot 'n arbeid, leefde an den hoeslikken

heerd, eenvoud in 't hätte en 'n oog, dat in vèldgroond en bouwlaand en bosch zien geneugen kan veenden, dan blif uns wisse genog...'

Genog? Toch niet volkomen genoeg: Als, wat ons in Salland en Twente van 't Sassisch karakter goeds en moois overbleef stand zal houden tegen de vernietigende invloeden van dezen tijd, dan is naar mijn besef hier vernieuwing, versterking, verdieping in geestelijken zin brood-, broodnoodig!

Het bovenstaande is natuurlijk een zeer subjectieve beschouwing en wellicht heb ik, zelf in 'de schaduw des levens' staand, te veel de schaduwen gezien, te veel het minder-goede opgemerkt, te weinig het vèèl meer wèl-goede.

Hoe dit zij, ik reken ten slotte toepasselijk op ons volkje Frensen's woord over het geslacht der Kreien und ihre Sippe, zooals Pastor Lobedanz 't in zijn doopboek karakteriseerde: 'Ondanks zoo heel veel dat minder gunstig aan hen is... es sind wackere Leute'.

Mij land, mijn volk!

De bewoners van Noordwest-Overijsel door H.J. Moerman

DE 'kop van Overijsel' is naar de natuur één geheel, indien men dit begrip geografisch opvat en dus de begrenzing niet al te nauw wil trekken langs de provinciale limieten. Dit oostelijk oevergebied van de voormalige Zuiderzee is voor alles een streek van samenvloeiïng. Uit het Zuiden nadert de IJsel, uit het Oosten de Vecht, die uitloopt in het Zwartewater, de afwatering der Sallandse weteringen. Uit het Noordoosten komt langs Meppel en Steenwijk Drents water en door de tweelingstroom Tjonger-Linde water van de Friese Wouden. Een vlakke streek is het, langs het IJselmeer en de grotere rivieren met kleilagen bedekt, hier en daar afgewisseld met zandeilandjes eneilanden, zoals dat van Vollenhove, maar verder een veengebied, oostwaarts, naar de zijde van Staphorst langzaam opklimmend, overigens ongeveer horizontaal, een land van weiden en rietvelden, van kolken en plassen. Vooral in het Noorden, om Giethoorn, is vroeger door het winnen van baggerturf veel veenland tot water gemaakt. De meeste meren in de omgeving, de 'wieden', ontstonden door uitbaggering en daarop gevolgde afslag bij stormweer; eerst later spaarde men veenstroken, ribben, tussen de trekgaten, die op den duur gedeeltelijk weer dichtgroeiden.

In het Noorden vormen de lage, maar steile heuvels bij Steenwijk, uitlopers van het Drentse hoge land, de afsluiting van ons gebied. Achter Zwolle naderen we gaandeweg de Sallandse heuvels. In het Zuiden ligt, afgescheiden door de IJsel met haar meer welvarende oeverzomen, de eenzame weidevlakte van Kamperveen, die over de Gelderse grens doorloopt, waar bij Oldebroek de Veluwse hoogten reeds zichtbaar worden.

Eeuwen lang was in dit lage land de zee een vijand, die ook de weke bodem aanviel. In 1570 dreef bij een watervloed een huismanswoning met een bakoven er bij en berken er omheen een halve mijl weg. De stormvloed van 4 en 5 Februari 1825 zette in Overijsel meer dan 90.000 h.a. onder water; alleen in het dorp Blankenham spoelden er van de 53 huizen 16 geheel weg, terwijl de gehele veestapel, 1060

stuks, verdronk. Dergelijke rampen zijn nu, door de afsluiting der Zuiderzee, welhaast onmogelijk geworden.

De oorspronkelijke toestand van dit waterland, meest moeraswoud, bracht mee, dat de hogere, zandige randen en de zandhorsten het eerst bewoonbaar waren voor den mens, terwijl de lagere delen nog in de vroege Middeleeuwen schaars bevolkt of geheel onbewoond waren. Hier had de bisschop van Utrecht een jachtgebied, de in een oorkonde van 944 genoemde 'silva Fulnaho', waar groot wild huisde, zoals de eland.

Van oudsher is de 'kop van Overijsel' ook een land van samenvloeïing, wat de mensen aangaat. Naar de zijde van de Tjonger en de Linde ligt het Friese territorium. Weliswaar vinden we hier een overgangsgebied, de Stellingwerven, waar men naar Friese opvatting krom praat, het land des 'Overtjongsters'. Maar evenzeer zijn in het aangrenzend deel van Overijsel Friese invloeden te bespeuren, in de taal en in het woningtype. Er blinkt menige Friese kap en de wijze, waarop 'Mooi weer, nou' uitgesproken wordt, verraadt wel iets, evenals dat 'nou'. Naar de kant van Steenwijk en Meppel ligt de Drentse sfeer, naar de zijde van Zwolle de Sallands-Twentse. Mag een Drent weer anders zijn dan een Sallander of een Twent, in allen gevalle hebben we hier Oostnederlandse mensen, of, als men wil, we zijn hier in Saksenland. Dadelijk moet toegegeven worden, dat de naam Saks de laatste jaren met minder stelligheid gebruikt wordt dan vroeger. Moeten we in Saks een staatkundig, een taalkundig of een anthropologisch begrip zien? Anders gezegd, zijn de Sassen één geweest, misschien slechts tijdelijk, door bestuur en recht; of waren ze verwant door hun spraak of hun lichamelijke kenmerken? Vormden ze één stam, of waren ze ook weer een conglomeraat? Heeft het Sasendom tot de IJsel gereikt, of nog verder westelijk? We houden ons, evenals G.J. ter Kuile Jr., aan de mening van Prof. I.H. Gosses, dat er eerder sprake is van een langzaam doordringen van Sasische invloeden uit het Oosten: geen inval of verhuizing, maar een culturele penetratie, die hier de oude bevolking, Tubanten of wie dan ook, bereikte. Naar het dialect sluit het Oosten van Twente het meest bij Westfalen aan. Maar 'Sassische' taalverschijnselen reiken tot aan en over de IJsel, evenals eigennamen op -ink. De naam es, voor bouwland bij het dorp, is in Twente algemeen; bij Zwolle nadert deze naam de IJsel, maar verder zuidelijk niet. Ook de naam tie, voor de oude rechtplaatsen, wordt van Twente uit westwaarts steeds schaarser. Op dezelfde wijze mag gesproken worden van een uit het Zuiden komende Frankische

cultuurstroom, zonder dat het nodig is, van zich op de Veluwe vestigende Franken te spreken. Zeker, de Veluwe vertoont Frankische dialect-eigenaardigheden, maar naar het Noorden toe nemen deze af. Zo blijkt ons gebied een grens- en menggebied; wel vat men het samen als één dialectprovincie, het Stellingwerfs, maar deze naam is toch meer een verlegenheidsterm. Anthropologisch hebben we hier evenmin een gebied, waarvan een scherpe karakteristiek valt te geven. Wanneer men het Oost-Baltische type, de blonde rondkop, als een voor Oost-Nederland vrij algemeen type aanneemt (zoals Prof. L. Bolk deed, die echter onvoorzichtiglijk ook van een anthropologisch Sasisch type ging spreken), dan komt dit type westwaarts voor tot op de Veluwe, waar Penning ze te Hierden aantrof. Maar daarnaast vond men Noordse elementen en ook donkere rondhoofden, dus Alpiene typen.[1)]

Dit karakter van grens- en menggebied is versterkt door voortdurende immigratie. In de eerste plaats waren de steden invalspoorten voor vreemden. We kiezen als voorbeeld de twee grootste, Zwolle en Kampen, beide omstreeks 1230 door den Utrechtsen bisschop met stadsrecht begiftigd. Hoe groot de instroming was, kan nagegaan worden in de ‘burgerboeken’, die eeuwen lang vrij nauwkeurig zijn bijgehouden. Trok de nieuwe stad eerst meer bewoners van de naaste en verdere omgeving, gaandeweg dijde het immigratiegebied uit, dat voor Kampen in de Middeleeuwen liep in het Oosten tot het Duitse Wesergebied en in het Zuiden tot de Franse taalgrens.

Westfalingen, Brabanders, Vlamingen en Rijnlanders treft men aan onder de nieuwe burgers; een anthropologisch mixtum, dat in later tijd vermeerderd werd met Israëlieten, Franse réfugié's, Doopsgezinde Zwitsers en Paltsers en met nakomelingen van de vreemde huursoldaten, die in de tachtigjarige oorlog en nog lang daarna een deel der garnizoenen vormden. Ook de kleinere steden hadden instroming; zo Hasselt, waarvan het burgerboek zelfs in druk uitgegeven is, en vooral Blokzijl, dat in de tachtigjarige oorlog door de provincie Holland tot een vesting gemaakt werd, zodat de taal en de oude patriciërshuizen nog een Hollands karakter bezitten.

Wie meent, dat de afgelegen dorpen en eenzame hoeven op het platteland bewoners hebben, vrij van vreemde smetten, komt bedrogen

1) G.J. ter Kuile, Inleiding tot een oorkondenboek van Overijssel (Leiden, 1935), blz. 1-13. H.J. Moerman, Oostnederlandse plaatsnamen (Nomina Geographica Neerlandica VII). C.P.J. Penning, Onderzoek der bevolking van de Over-Veluwe (Harderwijk, 1932).

uit. Giethoorn, hoe geïsoleerd ook gelegen, werd volgens de overlevering omstreeks 1300 gesticht door rondtrekkende Flagellanten of Geselaars, die van den bisschop verlof kregen, om zich hier en bij Steenwijk te vestigen; als horigen van het Sticht, als St.-Maartensmannen, kregen ze een eigen recht. Staphorst en Rouveen ontstonden als veenkoloniën; evenals in Giethoorn legde men zich dus toe op het winnen van turf. Olde Staphorst, al in 1346 genoemd, lag aan het Meppelerdiep, maar schoof, met de voortgaande ontginning, oostwaarts op; de kerk staat op de derde plaats, ze verhuisde mèt de mensen. Bij het in 1233 gestichte klooster Mariënberg of Zwartewater werd een deel van een veen, 'Ruenveene' genoemd, aan 'vrije Friezen' ter bewoning gegeven; ook dit dorp verschoof naar het Oosten. In de dagen van bisschop Jan van Arkel werd de tegenwoordige polder van Mastenbroek regelmatig ingedeeld - de verkaveling is van een Amerikaanse rechtlijnigheid - en verdeeld onder den landsheer en de omliggende steden en marken. Kamperveen is volgens de overlevering ook door Friezen bevolkt, maar niet ver daar vandaan vestigden zich Hollanders; het Gelderse Oldebroek heette vroeger Hollanderbroek. Alles te zamen genomen, mag men onderstellen, dat ondanks de vastgestelde menging het 'Saksisch' karakter overweegt; ook de familienamen zijn hiervoor een indicatie. Naast Buisman (buis = bies), Van Dijk, Van der Kolk, Van de Belt en andere voor deze streek typerende namen zijn de Sleurinks, Gunninks, Bavings niet gering in aantal.

We willen onze nadere kennismaking met de bevolking beginnen op het platteland en wel met die dorpse samenleving, waar de boer domineert. Hier leeft nog altijd een minder of meer groot restant van de oude dorpsgeest, zooals deze voor dit deel van het land getypeerd werd door Van den Berg, predikant in het Zuidwest-Drentse Nijeveen.[2] Het is deze dorpsheid, die zich kenmerkt door aaneengeslotenheid naar binnen, door afgeslotenheid naar buiten. Hier heerst de 'zede', het oude gebruik, die bindende en bewarende kracht heeft, ook in het religieuze.

Deze zede kent de naoberplichten, dus onderling dienstbetoon in bepaalde gevallen; ze spreekt ook recht, als de dorpse moraal zich gekwetst voelt; dan wordt de tucht uitgeoefend door de oudere jeugd, de 'padjongens'. Deze dorpsgeest brengt mee, dat eigen mening òf

2) P.W.J. van den Berg, Een goede buur (Neerbosch, 1935). Zie ook, van denzelfden auteur, in Volk van Nederland, onder leiding van Jan de Vries (Amsterdam, 1937), hoofdstuk VII, Gemeenschapsvormen op het platteland.

niet geuit òf niet aanwezig is. Men vreest verantwoordelijkheid; ‘dat zèèn z' allemaolnt’ is het stopwoord, dat alle critiek doet verstommen.

Binnen deze kring liggen de kringen van het gezin, ‘oens eig'n volk’, waarin vaak de oude moeder, ‘het olde mense’, nog weer een afzonderlijke plaats inneemt.

Deze typering is, tenminste thans, voor de meeste dorpen onvolledig, doordat ook neringdoenden en fabrieksarbeiders een rol spelen of de jonge boeren door de geest van de moderne tijd aangeraakt zijn.

Fiets, bus, radio en zoveel meer helpt mee, om deze dorpsgeest te doen verdwijnen. Maar de resten zijn nog merkbaar: de ‘kolde brullefte’, het gedwongen huwelijk voor een pseudo-burgemeester, als trouwbeloften zijn geschonden, het gebruiken van vuist en mes, als vreemden ‘an de deerns’ komen.

Wel kan de dorpse geest een zekere gelijkmatigheid en eenvormigheid van denken meebrengen, maar toch zullen ook in het meest dorpse gehucht individuele verschillen te voorschijn komen. Zo bestaat de dorpstyran naast de nulliteit. En de ouders weten van hun of een andermans kinderen wèl te vertellen, of ze ‘vernemstig’ en ‘wierig’ of ‘stiems’ en ‘drao’ zijn (d.i. vernuftig en vlug, of koppig en traag).

We willen nu nader stilstaan bij twee dorpen, die enig zijn in ons land, het ene door de klederdracht der dorpelingen, het andere door de dorpsaanleg, het Overijselse Venetië; beide zijn ze ook opmerkelijk door de aard der bevolking.

Vooreerst dan Staphorst, door Van der Werf[3)] in een gevoelige beschrijving de ‘gestyleerde’ samenleving genoemd. Ge ziet het dorp, ‘de prachtige, zuivere huisjes, met de heldere, blinkende, groene, rode en paarse kleurvlakken der luiken en deuren en versierde dakranden, tusschen geboomte, hoofdzakelijk bestaande uit de grijze, weelderige waterwilg’. Ge ziet de mensen en hun klederdracht, ‘bij de mannen eenvoudig en sober, bij de vrouwen rijker, prachtvoller’. Maar ge voelt ook, dat dit alles past bij de geest der dorpelingen, die - in bepaalde opzichten tenminste - even uniform is als de kleedij, die eenvoudig en waardig is; gehecht aan het oude, conservatief ook in het godsdienstige, zelfbewust. De levenswijze en de levenshouding werd tot stijl, dezelfde stijl, die Jan Sluyters met het penseel vermocht weer te geven - met als hoogtepunt de Zondagse kerkgang.[4)]

3) S. van der Werf, De gestyleerde samenleving (Elseviers Maandschrift, dl. 73 (1927), blz. 406 vlg.).

4) Zie ook de fraai geïllustreerde artikelen van Van den Berg in Buiten (15 Dec. en 22 Dec. 1917).

BOERENARBEIDER UIT AMBT-VOLLENHOVE (*WEST-OVERIJSEL*)

BOERIN UIT OOSTERHOLT (WEST-OVERIJSEL)

En nu Giethoorn, met zijn door essen omzoomde grachten, met zijn hoge bruggetjes en zijn punters; eerst in 1901 door een paardepad met de buitenwereld verbonden. Ook de Gietersen bezitten hun gemeenschapszin, ook zij zijn eenvoudig. Harde werkers ook zij, maar door de natuur kariger bedeeld. Kleine boeren met een paar koeien, vaak meteen arbeider. De Gietersen waren steeds zuinig, maar ook bij de armste ziet alles er netjes uit. 'Geen Gieterse huismoeder zou een mansbroek op den mesthoop werpen, als het tiende deel van een pijp nog gaaf is.' Aldus Schuurmans, die studie maakte van het karakter der Gietersen. Een Gieterse is niet stijf, maar voorkomend. Een vreemdeling komt er gemakkelijk in huis, gemakkelijker dan te Staphorst. 'Krieg maor 'n stoel jong, goa d'er maor 'n gaankie bie zitt'n.' Op te merken valt de tegenstelling tussen de Noord- en de Zuidhelft. Het Noorden is nu overwegend Ned.-Hervormd, het Zuiden is meest Doopsgezind. Vroeger bezat de Noordhelft een afzonderlijke gemeente van Oude Vlamingen, 'fijne' Doopsgezinden, waar nog lang oude instellingen, zoals voetwassing en liefdeprediking (door ongesalarieerde voorgangers) in gebruik bleven. 'De mensen van Noord zijn vriendelijker en opgewekter dan die van Zuid, die evenwel ook van een in het Noorden van ons land onbekende opgewektheid blijk geven (evenals de Friezen)'.[5)]

Het ligt voor de hand, dat de bewoners van Giethoorn politiek heel anders georiënteerd zijn dan die van Staphorst. In het eerste dorp werden in 1937 van 1195 uitgebrachte stemmen er 468 aan de S.D.A.P. gegeven en 95 aan de Communisten, in het tweede van 3866 uitgebrachte stemmen slechts 178 op de S.D.A.P. en 15 op de Communisten; Giethoorn telde 165 Anti-Revolutionnaire stemmen, Staphorst telde er 1636. Op de grote onkerkelijke groep te Giethoorn komen we nog terug. Toch willen we hier reeds wijzen op de diep ingrijpende veranderingen van de laatste jaren en hun economische gevolgen. Er worden hier n.l. veenpolders aangelegd; de eerste inpoldering (groot 1440 h.a.) is voltooid; hier worden 23 moderne boerderijen gesticht, de eerste groep, die gevolgd zal worden door meerdere. Maar de streekbewoners zijn hierbij niet gebaat, omdat dit gebied onttrokken wordt aan het vrije streekbedrijf. Een derde van het totale aantal gezinshoofden is aangewezen op werkverschaffing en steun.

5) J.M.H. Hekman, Historie, bevolking, folklore en antiquiteiten van Giethoorn (Meppel, 1926). P.W.J. van den Berg en Annigje Maat, Giethoorn (Buiten, 1916). H. Schuurmans, Van de oude garde en van een jong predikant (Amsterdam, 1910).

Het is onmogelijk, deze plaatselijke verschillen verder na te gaan. Overzien we nu nog eens het gehele platteland. Er was reeds sprake van de zuinigheid van dit boerenvolk, wortelende in de noodzaak, om iedere uitgave te wikken en te wegen, ook samenhangende met de neiging om het familiebezit in stand te houden en te vergroten. In de meer welvarende delen bestaat die zuinigheid evenzeer en is 'rejoal'-heid naar Groningse trans uiterst zeldzaam. Een 'rieke' boer zal zijn dochters in de week flink mee laten werken, al zijn ze des Zondags door de dikke 'krallen' (halssnoer van bloedkoralen) kenbaar als zeer welgesteld; de 'baos' zal in de sigarenwinkel proberen om een sigarenpijpje, waar een krasje op zit, voor een paar centen goedkoper te krijgen. Maar er zijn nuances in deze eigenschap, ook bij de vrouwen, van 'scharp' en 'zunig' naar 'hebberig' en 'knieperig', naar 'schraperig' en 'vrekkig'. Geldelijke verplichtingen worden over het algemeen eerlijk nagekomen. Het is een grote schande, als iemand op een verkoping door den notaris niet als borg erkend wordt. Tekenend is in dit land van melkvee de uitdrukking 'Hui is karremelks borg', die gebruikt wordt, wanneer de ene minder soliede boer den ander met borgen helpen wil.

Intellectueel staan de boeren achter bij de Groninger kleiboeren; het is een grote zeldzaamheid, wanneer een zoon gaat studeren. Het bedrijf is vaak nog achterlijk; kunstmest en melkcontrôle kwamen hier betrekkelijk laat. Maar toch is er onder de boeren gezond verstand, kennis van bodem en bedrijf. Het is mogelijk, dat een Delfts ingenieur een lesje krijgt van een eenvoudigen heemraad, heus gezegd en bescheiden opgemerkt. Maar ook zucht menige directeur van een coöperatie, als hij aan zijn bestuur denkt, beperkte hersens, onbeperkte egoïsten, die alleen maar over procenten kunnen zeuren.

Het boerenbedrijf heeft zijn harde kant; dat brengt, ook bij kerkelijk-gelovigen, een zekere nuchterheid mee; niet ten onrechte spreekt Van den Berg van het latent aanwezige materialisme van den plattelander. Maar vaak wordt die geest verzacht door eerbied voor het heilige. Ik denk aan een paar gesprekken met 'olde Mannes', wiens 'spullechien' op een der zandeilanden van de kop van Overijsel lag. Hij zat dan bij zijn bijenstal en kon in woord en gebaar het wonder van de bestuiving der rogge schilderen. 'Het stuf, het stuf'; met de handen in de hoogte. We maakten in de geest dat mysterie mee. Maar een andere maal kwam hij met zijn bedenkingen tegen het Jobverhaal, waarvan hem overigens de majesteit niet ontgaan was. Een boer kòn immers niet zoveel land hebben, dat je daarop zoveel duizend

stuks vee kon houden. Dezelfde baas was een scherp taxateur van land, die tot op een paar gulden nauwkeurig zeggen kon, wat de pachtwaarde van weidegrond was.

De gesloten en soms vijandige houding tegenover vreemden wortelt in de oude dorpsgeest, maar heeft ook andere oorzaken. Vele stadse manieren bevallen den buitenman niet; en vooral, met welke stedelingen maakt hij vaak het eerst kennis? Met handelsmensen van niet altijd onverdachte betrouwbaarheid, met dagjesmensen. Als op de eenzame hofstede een vreemde nadert, is het dikwijls een, die geen prettige boodschap heeft, een politieman, een belastingambtenaar, die bovendien nog een andere taal spreekt en andere manieren heeft. ‘Aj Ollans prôt, deftig doeet en onveurzichtig lôt blieken, daj ze veur 'n bettien onnoeuzel olt, dan biej verkolden, dan vernem-ij niks, dan bie-j net zoo wies a-j gôt as tooe-j kwammen’, zegt Kloeke.

We zijn nu gekomen tot het religieuze. Afgezien van de steden, is het platteland algemeen Protestants. Voor de meeste dorpen geldt, wat Van den Berg schreef, n.l. dat de ‘hoogkerkelijke’ opvatting domineert en andere stromingen bijzaak zijn. ‘Wat aan piëteit of mystiek, individueele geloofskeuze en nog meer individueele getuigenis van persoonlijk geloof herinnert, gaat tegen de volksaard en de traditie in’. Traditioneel is het kerkelijk leven naar vorm en uiting; maar toch met verschillen, zoals bleek, toen we Staphorst vergeleken met Giethoorn (We hadden het ook kunnen stellen tegenover het naburige De Wijk[6]).

Dezelfde schrijver merkt op, dat het Protestantisme in het Oosten des lands van ouds minder streng was dan in het Calvinistische Holland. ‘Waar het Calvinisme werkelijk diep wortel heeft geslagen, zooals in de omgeving van Kampen, Genemuiden en Hasselt, is zeker Hollandsche invloed daaraan niet vreemd’. Wel is hier Hollandse invloed waarneembaar, ook in de taal en de bouwtrant, maar spelen hier niet andere invloeden een rol, langs de gehele Oostrand der Zuiderzee? Hebben we hier niet een zin voor traditie, die ook uit het gehandhaafde costuum spreekt, uit het oorijzer, dat van Huizen tot Staphorst gedragen wordt?

Heuvel heeft die randbevolking goed getekend, toen hij over de streek ten Noorden van Harderwijk schreef: ‘De kleeding en stem-

6) Opmerkingen over dit dorp vindt men in de autobiografie van H. Blink, Een tijds- en levensbeeld (Den Haag, 1932); zijn geboorteplaats was IJhorst, dat behoort tot de gemeente Staphorst en het kerkdorp De Wijk.

ming zijn hier meer geneigd voor een begrafenis dan voor een bruiloft. Volksaard en levensbeschouwing hebben in dit gedeelte van de Veluwe iets sombers en zwaars, heel anders dan in de Saksische streken van den Achterhoek en Twente, waar men zich het leven niet zoo moeilijk maakt en van uitgaan en pretmaken houdt'. Dezelfde schrijver wijst op de zware levensstrijd, die het gemoedsleven een donkere tint gaf, en merkt verder omtrent het vissersvolk op: 'De zwaarste der zware Veluwsche orthodoxie is hun het liefst; een stevig houvast moeten zij hebben in het moeitevolle onzekere leven.'[7)]

Ook verder noordwaarts vinden we eenzelfde gezindheid bij de vissersbevolking langs de kust. Ze aanvaarden, wat hun opgelegd is, gesterkt door hun stug geloof. Maar thans, nu de afsluiting en droogmaking der Zuiderzee alle waarden omkeert, is er een neiging tot opstandigheid of fatalisme. Niet zozeer bij ouden, die over het water uitkijken - 'Olde schepen bliven an land' -, maar bij de jonge kerels.

Bij de bespreking van Giethoorn kwam de grote onkerkelijkheid in dit dorp even ter sprake. Ze is groeiende; thans behoort meer dan 35% der bevolking niet tot een kerkelijke gezindte. Dit gebied sluit, over Steenwijk, aan bij Zuidoost-Friesland, dat zich door zeer grote onkerkelijkheid onderscheidt (vooral de gemeenten Weststellingwerf en Schoterland). De sociale ontevredenheid in deze armoedige veenstreken zal aan dit verschijnsel niet vreemd wezen.

Maar overigens wordt er des Zondags algemeen ter kerke gegaan. De afkeer van Zondagsontheiliging is bij velen groot. De voorliefde voor religieuze lectuur is niet gering. Let op dien ouden man met zijn karakteristieke Moltkekop, in het zwarte boerenpak, met gouden halsknopen, die op het boekenstalletje zoekt naar Hellenbroek, Comrie en Smijtegelt. Ge kunt hem met zijn kornuiten in de Donderdagavondpreek terugvinden. Bij een opmerkelijke passage zien ze elkaar aan - fijnproevers op het gebied van geloofservaringen.

Aan de mond van het Zwartewater, in de gemeenten Vollenhove en Zwartsluis, vormen de Gereformeerden 40-50 % der bevolking. Ook te Kampen, met de Theologische School, vormen ze een sterke groep (De kroon spannen echter de vissersplaatsen Urk en Bunschoten, beide buiten ons gebied gelegen, met meer dan 80 % Gereformeerden).

Bij geval kan een neiging tot zwaarmoedigheid optreden, een getob

7) H.W. Heuvel, Langs de Hierderbeek en aan het strand der Zuiderzee (Vragen van den dag, dl. 33 (1918, blz. 514 vlg.).

over alles wat 'lichtveerdig' is, over eigener en anderer zonden, dat zelfs psychische en ook physieke nadelen kan brengen. Maar regel is ernst, bij het werk, in de ontspanning, in het geloof, terwijl het zondebesef getemperd wordt door een krachtig levensgevoel: 'Ie mutt'n de weerld neet draeg'n, de weerld mut oe draeg'n', en bovenal door vertrouwen op den Almachtige. Deze geaardheid is een grote vastigheid in onrustige tijden. Over een schaduwzijde, het phariseïsme, spreken we hier niet; evenmin over tegenstromen, zoals het vrijzinnig Christendom en de moderne arbeidersbeweging.

Gevoel voor een bepaald soort humor is er ook. Het oog kan tintelen, als zo'n voor 'vremd'n' gesloten boertje U vertelt hoe hij, met een wagen vol biggen naar de Zwolse veemarkt gaande, met nog méér biggen weer thuis kwam; die waren toen haast onverkoopbaar en een andere boer, die er wel een paar kwijt wou, had ze hem stiekum voor op zijn wagen in de kist gestopt.

Woordenspel is niet ongewoon. Een staaltje is te vinden in 'Harm, boer'nlèv'n an de Riest', van L. Jonker.[8] De 'olde Hendrik' vertelt een sterk verhaal: 'Gleuf ie 't niet' zè hij en hij vlokt'n d'r op, 'mak star'm waor'. 'Fuj, fuj!' zè 't olde mense, 'mus ie toch in een ies star'm.' 'Ja', zè hij, 'mar ik meene niet veur daluk'.

De geestelijke aard van vele bewoners van Zwolle en Kampen vertoont evenals de spraak, grote overeenkomst met die van de landelijke omgeving. Het verschil is voor een deel uit de geschiedenis van deze steden te verstaan. De dorpsgeest emancipeerde hier tot stadsgeest, tot burgerzin; ze is nog een erfenis uit de tijd, toen beide steden hun belangen en rechten verdedigden tegen ieder, ook tegenover den eigen landsheer, en één sterk richtsnoer bezaten, het 'olde welheergebrachte gebruick'.

Zwolle was eeuwen lang een overlaadplaats voor de Duitse handel op Amsterdam. Silezisch linnen en Bentheimer steen kwamen nog in de 18e eeuw langs de Vecht en de Hessenwegen in de stad, om via

8) 'Harm' is wel miskend door Hollandse critici, die alleen het folkloristische er in waardeerden. De waarde schuilt juist in het zuiver weergeven van het leven en denken van alle dag, van het gelijkmatig boerenbestaan in een bepaalde streek; in zoverre is het zelfs een document. Niet in de Reeststreek, maar aan de Vecht, wat oostelijker, spelen 'Jennechien' en 'De grote, stille knecht', van Aar van de Werfhorst (P.G. Jansen). Ook hier is de sfeer juist getroffen, en gefundeerd op degelijke kennis van de mensen en hun milieu. Maar deze auteur schiep, wat zijn recht is, een schoner werkelijkheid dan de bestaande, gaf een dichterlijke visie, hoe het zou kunnen zijn of geweest zijn. Nog wat oostelijker, bij Hardenberg, speelt 'Oostloorn' van Ulfers, waarin de godsdienstige sfeer overweegt, maar dat door G. Brom ('De dominee in onze literatuur') terecht geprezen is als méér dan stichtelijke lectuur voor een bepaalde kring.

Zwartewater en Zuiderzee verder verscheept te worden. Men vond er toen een reeks geslachten van expediteurs of 'factors'. Sinds de Franse tijd kreeg de stad een bijzonder cachet als hoofdstad. De Overijselse adel, die op het platteland haar rechten verloren had, kwam er zich vestigen. In het midden der vorige eeuw bloeide de stad niet; 'de fut was t'er uut', zoals Kloeke schrijft. Daarna maakte de spoorwegaanleg van het stille stadje een verkeerscentrum, dat sterk groeide, een belangrijke industrie kreeg en vele vreemden trok.

Maar kenmerkend blijft nog een ambtenarendom in geledingen, benevens een aristocratische inslag. 'Men moet er wel grondig autochtoon zijn, om in het Zwolse leven mee te tellen, en men kan er nog zo lang wonen, wanneer men niet van "Zwolse familie" is, komt men er zelden in. Er is wel eens beweerd, dat er in Zwolle 32 standen zijn; wie er eenigszins bekend is, slaagt er al spoedig in, er eenige van te onderscheiden'. Zo schreef een Zwollenaar in 1931, toen de stad juist zeven eeuwen oud was.

Kampen heeft een tijd van grote bloei gekend in de 14e en 15e eeuw. Kamper schepen, die 'buten dunen' voeren, toonden hun wit en blauw van Reval, aan de Finse golf, tot bij de Straat van Gibraltar; de stad onderhield een tijdlang een paar leeuwen, geschenk uit Portugal. Ook de vaart op IJsel en Rijn was van belang; de zilveren drinkhoorn van het St. Anna- of Rijnschippers-gilde wordt nog op het Raadhuis bewaard. De wakkerheid der reders en schippers werd geëvenaard door de energie der burgemeesters, die tegenover de machtige Hanze bij gelegenheid een eigen politiek dorsten te voeren. In de 16e eeuw eindigt die tijd van grote welvaart: de IJselmond verzandt, en bovenal, Amsterdam, de grote metropool, trekt alle handel tot zich. Kampen wordt een bescheiden rivierstad met een ten dele agrarische bevolking, sedert de Middeleeuwen uitmuntend door een groot en aangroeiend stadsbezit aan grond, de Kamper Eilanden. In de 19e eeuw gaat het grote spoorweg- en wegverkeer over Zwolle, maar Kampen krijgt een Theologische School, militaire inrichtingen en enige industrie. Er zijn minder bevolkingslagen dan te Zwolle, scherpe standsverschillen ontbreken, evenals een dominerend ambtenarendom. Wel is de titel 'olde Kamper' of 'bùrger' nog een soort erenaam. Misschien meer nog dan in Zwolle heeft de weldadigheidszin, die reeds in de Middeleeuwen sprak, zich geuit in het stichten van gasthuizen en soortgelijke inrichtingen, die aan de stad een bijzonder cachet geven.

'Witte huisjes blakeren in de zon. Koperen deurknoppen schitteren. Op hun bankjes zitten oude mensen, die over de stille binnenplaats

uitkijken. Aardige trapgeveltjes steken boven de rode daken uit. We zijn in de sfeer van het Gasthuis, waar de ouderdom den tijd beidt.'

De tijd, dat zeer lage belastingen gepensionneerde militairen en renteniers lokten, is voorbij, wel vindt men er b.v. rentenierende boeren uit de omgeving. Opvallend zijn de boerenbedrijven in de stad, waar hier en daar ook nog een hooiberg staat. Deze 'melkveehouders', zoals ze officieel heten, zijn groot- en buitenburgers, die van ouds weiderecht bezitten op de Broeken en andere stadsweiden.

Politiek en religieus is Kampen meer traditioneel dan Zwolle. Des Zondags zijn de straten gevuld met kerkvolk, voor een deel nog in de oude dracht; maar helaas, de prachtige omslagdoeken en de hoeden met wuivende struisveren zijn al ongeveer verdwenen. Naast de 'Grote' kerk en de Gereformeerde Kerken vindt men nog verschillende nuanceringen, Dorts-Gereformeerden enz.

In de 14e eeuw werd de Kamper begijntjes ingeprent om geen kleren te dragen, 'dair ydelheit of gelycheit der werlt an ghelegen is'. De begijntjes zijn verdwenen, maar er zijn nog kringen, waar die afkeer van ijdelheden en wereldgelijkheid groot is. Te Kampen vormen de Anti-Revolutionnairen de sterkste politieke partij (in 1937 30 % der stemmen), te Zwolle is de S.D.A.P. het sterkst (eveneens 30 %, tegen 17 % A.R.).

Een karakteristieke liefhebberij, op het platteland en in de steden, is de gewoonte om bijnamen te geven. Ze verraadt speelsheid, soms ook geest, vaker nog hardheid, en ontziet zoomin den predikant als overheidspersonen. Kloeke wijdt er in zijn 'Zwolsche Sketsies' een apart hoofdstuk aan. Ook dorpen en steden onderling gebruiken hun schimpnamen; we denken het eerst aan de Zwolse blauwvingers en de Kamper steuren.[9)]

Van de Kamper steuren naar de Kamper uien is maar één stap. Immers, de Kampenaren zijn van ouds befaamd om hun onnozelheden en dwaasheden, die zelfs in beeld zijn gebracht en op rijm zijn gezet als 'Kamper Stukjes'. En, als we sommige folkloristen mogen geloven, heeft 'men' met groot psychologisch inzicht, evenals te Dinant, te Kochem aan de Moezel en waar al niet, het zwakke punt der Kampenaren blootgelegd. Van ouds - geloof dat niet! 'Het stempel der dwaasheid is onverdiend', aldus de conclusie van Kok, die aan dit onderwerp een interessante studie wijdde.[10)] De eerste Kamper stukjes zijn eerst in 1844 door den schilder-dichter J.J. Fels

9) W. Kloeke, Zwolsche sketsies (Zutphen, 1931).
10) J.H. Kok, 'De Kamper uien'... import (Kampen, 1936).

uitgegeven. Zonder twijfel was zijn voorbeeld het Duitse 'Lalenbuch' van 1597 of liever een afstammeling daarvan, van 1811, dat de streken der Schildburgers beschrijft. Duitse import dus, niet gevolg van rivaliteit, nog minder bewijs van opvallende gebreken in het karakter der Kampenaren.

Nu we het eind naderen, komt de bekentenis, dat er in de kennis van de mentaliteit van ons gebied nog vele onzekerheden zijn. Hoe kan het ook anders, waar de karakterologie van één enkel mens al zulke zwarigheden oplevert! 'Is het reeds moeilijk, het karakter van een enkel mens werkelijk goed en volledig te kennen, de moeilijkheden worden schier onoverkomelijk, wanneer men tot systematische kennis wil komen' (Rümke). Welke eigenschappen zijn primair? Zijn ze algemeen, of treden ze bij bepaalde groepen op (of méér op), b.v. bij boeren, onderwijzers, Gereformeerden, Socialisten? Zijn ze blijvend, erfelijk, of veranderlijk en afhankelijk van milieu, beroep of wat anders? Deze en dergelijke vragen zijn niet zo gemakkelijk te beantwoorden, en lichter te ontwijken. In bepaalde gevallen, b.v. bij meer intellectuele eigenschappen als geschiktheid om zuiver te redeneren of snel te concluderen, kan de statistische methode enige steun bieden (ik denk aan het door Stuiveling geleide onderzoek bij lotelingen), maar zin voor mystiek, 'stoerheid' naar Friese trant, neiging tot wraakzucht of zinnelijkheid, betrouwbaarheid, alle sociaal belangrijke karaktereigenschappen, zijn zo toch moeilijk te benaderen. Jarenlange vertrouwde omgang met een streekbevolking kan resultaten opleveren, als de onderzoeker zich eerst met de problemen op de hoogte stelt en vooral let op de frequentie en het ontstaan van bepaalde eigenschappen.

Het is van belang, te weten, hoe de geest zich openbaart in wetenschap en kunst, maar ook bij het grove veldwerk en in de constructiewerkplaats, in tijden van crisis en welvaart, in politiek en godsdienst, in vrede en oorlogstijd. De maatschappelijke bruikbaarheid van een bevolking is afhankelijk van haar geestelijke structuur.[11)]

11) W.E. Noordman, Het ras- en volkskarakter (Tijdschrift voor het Onderwijs in de Aardrijkskunde, jg. 13 (1935), blz. 1 vlg.). S.R. Steinmetz, Der erbliche Rassen- und Volkskarakter, in: Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie, II (Groningen, 1902), H.C. Rümke, Inleiding in de karakterkunde (Haarlem, 1929).

De Veluwenaars
door Jac. Gazenbeek

IS er - zoo vragen wij ons af - aanleiding te spreken van een *Veluwsch* volkskarakter, zulks in onderscheiding van het karakter, dat de bewoners van andere gewesten of landschappen bezitten?

Als het waar is, dat de grond, dien wij bewonen, invloed heeft op onze geestelijke structuur, op levensbeschouwing en levenshouding, dan mogen we deze vraag stellig bevestigend beantwoorden, want de Veluwe[1)] is immers een landschap, dat zich in verschillende opzichten onderscheidt van andere.

Niet het feit, dat het land tusschen IJselmeer en Rijn uit een oogpunt van natuurschoon, als recreatieoord, zoo belangrijk is geworden sedert de laatste vijfentwintig jaren, kan hier als primair gelden, maar wel de omstandigheid dat de Veluwsche bodem door zijn geologische samenstelling, door zijn schraalheid en onvruchtbaarheid van de vroegste tijden af een voorwerp was van de aanhoudende zorg der bewoners.

Als overal elders was ook hier de boer afhankelijk van de weersomstandigheden, ook hier was het: Wij maken den akker gereed, wij zaaien - maar God moet den wasdom geven! Doch éér er gezaaid kon worden, welk een ontzaglijke arbeid moest er verricht worden en hoe helder zullen den stuggen, taaien zandboer de woorden voor oogen hebben gestaan: ‘In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood verdienen!’

Eeuwenlang hebben de Veluwenaars een verbeten strijd gevoerd met den bodem: aan de randen, waar de grondwaterspiegel niet zoo diep onder de oppervlakte lag ontegenzeglijk met meer succes dan in de meest centrale gedeelten.

Iedere lente opnieuw werden de bouwakkers gereedgemaakt; als de bidstond voor het gewas de boeren naar het bedehuis samenriep, waren vele harten nog vol goede verwachting, maar dan - in den voorzomer - deed de ongunst der elementen zich gelden: droogte en

1) Daar de bewoners van Oostelijk Utrecht, ongeveer tot den Krommen Rijn, wat karakter, dialect en levensgewoonten aangaat, zeer veel overeenkomst vertoonen met de Veluwsche bevolking, gelden onze beschouwingen in groote trekken eveneens voor dat landsgedeelte.

nachtvorst vernielden de gewassen, de armelijke weiden verbrandden.

Dat er een zeker fatalisme groeide in de harten dier zwoegende zandboeren, al zeiden ze met Job: 'De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd!' - het behoeft niemand te verwonderen.

Met dat al bleven de materieele welvaart, de vooruitzichten jaar in jaar uit zeer bedroevend, scherp werd het weinige geld dat door den verkoop van een stuk vee of anderszins binnenkwam, bewaard en bewaakt, het gezin moest zich tevreden stellen met het hoogstnoodige voedsel, de kleeding werd slechts spaarzaam vernieuwd.

Het land en de hof verschaften den leeftocht, 's winters werd er voor eigen gebruik een varken geslacht, brood bakte men zelf in den primitieven oven en de winkeliers uit de dorpen verdienden slechts een paar stuivers aan de zuinige boeren... Het geld, de klinkende munt, moest blijven liggen in het kabinet, daar mocht niets van genomen worden dan in geval van hoogen nood: het was immers bestemd voor den pachtheer of - zoo de boer zelf eigenaar was - voor aflossing van rente en hypotheek.

Dit zuur verdiende geld werd op deze wijze voor den boer, die dikwijls als arbeider begonnen was (als u navraag doet, bemerkt u, dat ze bijna allen 'gediend' hebben), een der hoogste goederen, het zichtbare resultaat van zijn gezwoeg en van zijn zuinigheid.

Liever gaf hij - en er is eigenlijk te dezen opzichte nog weinig veranderd - indien een arme drommel geholpen moest worden, een zak aardappelen of een kruiwagen keurig gekloofd brandhout cadeau dan een geldstuk te offeren. 'Je môt een boer nièt an d'n buul komme' luidt het gezegde.

De omstandigheden hebben zich overigens wel wat gewijzigd en het is zeer logisch, dat zulks zich afspiegelt in het karakter van den boer, hoewel een dergelijk proces uiterst langzaam verloopt en de 'oude Adam' iederen keer nog acte de présence geeft.

Toen in 1866 de Markenwet verscheen, die de verdeeling der marken en maalschapsgronden regelde, kwam er meer grond ter ontginning open, hetgeen natuurlijk niet veel beteekenis gehad zou hebben, als nadien het gebruik van kunstmest niet meer en meer algemeen geworden was en de wegenaanleg het landschap niet ontsloten had.

Vele boeren stonden uit den aard der zaak aanvankelijk argwanend tegenover die nieuwe, vreemde bemestingswijze, maar al is de Veluwenaar conservatief, hij is volstrekt niet dom en wanneer het goed tot hem doorgedrongen is dat het nieuwe voordeel, gèldelijk voordeel

afwerpt door zijn resultaten, gaat hij ook allengs over tot de invoering der nieuwerwetsche methoden.

Het aanwenden van kunstmeststoffen en het veranderde bodemgebruik garandeerden betere oogsten; bovendien was men thans in staat op vrij hoog gelegen terreinen weiden aan te leggen, waardoor de veeteelt van meer beteekenis werd.

Vanzelfsprekend bleven er nog lang stijfhoofdigen, die ondanks alle argumentatie vasthielden aan het oude gebruik, de overgeleverde gewoonten. ‘Mien vaoder deej 't altoos zoo en ikke doej 't *niet* aanders!’

Toen een vijftiental jaren geleden de buurtschappen in de omgeving onzer woonplaats electrisch licht kregen, sloten zeker meer dan de helft van de langs den weg wonende boeren zich reeds in den beginne aan. Degenen, die er niet van wilden weten, voerden als argument aan: de duurte, het gevaar voor brand (1) en... ‘al die nijerwetsche flauwe kul...’

Wij trachtten een der meest behoudende figuren eens te overtuigen van het nut en de zegeningen der electrische aansluiting. Lammert liet ons praten en nog eens praten, hij knikte een paar malen bedachtzaam met den ruigen, verweerden kop en toen ik au bout de mon latin was, zei hij nochtans eigengereid: ‘Jie zult wel g'liek hên, mer ik hou mien endje!’

Thans, wij schrijven 1937, is Lammert nog de eenigste, die voet bij stuk gehouden heeft en 't met petroleum afdoet. Maar deze boer is er dan ook nog volkomen een van het oude ras en als ge hem voor u ziet staan met de grijze bakkebaarden en de zilveren ringetjes in de ooren, moet ge toegeven, dat er karakter in hem zit!

Heeft de bodemgesteldheid alzoo via de materieele omstandigheden grooten invloed geoefend op het karakter van den Veluwschen boer, de voortschrijdende techniek, de veranderde inzichten op landbouwkundig gebied, de beschaving hebben verschillende karaktereigenschappen en gewoonten gewijzigd.

Wij zouden bijna kunnen spreken van historische factoren, die hun invloed deden gelden, al mogen we hieruit niet de conclusie trekken, dat er niets overgebleven zou zijn van den oer-Veluwschen aard.

De boer is maatschappelijker geworden, d.w.z. nolens volens moest hij de aanrakingen der samenleving ondergaan en aan den lijve voelen. Het isolement van het platteland werd opgeheven, meer en meer kwam de boer in contact met het bestaan der dorpsmenschen en stedelingen, de jongere generatie nam zelfs in kleeding en gewoonten de uitheemsche manieren over, de crisis met hare vele wetten en ordonnanties

maakte ook de ouderen belangstellend in hetgeen daarbuiten gebeurde.

Denk voorts aan al wat er gedaan werd (lang niet altijd met onverholen instemming der betrokkenen) om het peil van den boer te verhoogen. Landbouwwinterscholen, melk- en snoeicursussen, enz. werden in het leven geroepen, de proefvelden zorgden voor aanschouwelijk onderricht, coöperaties en bonden (ofschoon vaak door vreemdelingen opgericht en geleid) brachten voordeel en een begin van samenwerking.

In het korte bestek van deze beschouwing is het niet mogelijk over de gevolgen van al deze verbeteringen voor den boerenstand uit te weiden, maar dat zij invloed hadden en bij voortduring hebben op de geestesgesteldheid van den boer, staat vast.

Om der waarheid wille moeten wij aanstippen, dat de ontwikkeling vooralsnog zeer eenzijdig is en zich al te zeer beperkt tot het materiëele met als ‘des Pudels Kern’ de vragen: Hoe vermeerder ik de opbrengst van mijn akkers? Hoe verhoog ik het vetgehalte van de melk? Hoe kom ik aan een hooger rendement?

De invloed welken de bodemgesteldheid uitoefende op de karaktervorming wordt ons reeds duidelijk, wanneer wij b.v. den doorsneêboer uit de Betuwe vergelijken met dien van de centrale Veluwe. De eerste maakt reeds naar het uiterlijk een anderen indruk, blozender en vlotter; hij is ook spraakzamer èn een tikje zelfgenoegzamer dan de laatste, wiens gelooid en verweerd gezicht onmiddellijk denken doet aan den strijd, dien hij en zijn voorvaderen voerden tegen den onvruchtbaren, armen grond, waar het bestaan immer op losse schroeven stond.

Met een bejaarden Veluwschen boer, die er een bijenstal op na hield en uit dien hoofde nogal eens den Rijn overtrok om daar zijn korven op den gezetten tijd heen te brengen, hadden we eens een gesprek over zijn Betuwsche collega's. ‘Tja, je hêt er rikke boeren, dâ's vast, mer ze zîn ons een bietje te groôtschig (= trotsch) naar d'n zin. Ze bin d'r al gauwachtig meer dan een aander en as je ze zoo heurt, bezitte ze allemaol minste's een ton! Mer wî nuume dat een kleiton! Dâ's mer tien - inplaots van honderdduuzend...!’

U kunt zich wellicht voorstellen, dat wij toen ook wel eens de meening van den Betuwenaar over zijn broeders van boven-den-Rijn wilden hooren en toen we bij gelegenheid daarnaar vroegen, kregen wij een teekenend antwoord. ‘Och, wâ' zul de van die boerkes zegge'! Ge hedde daar tegeswoorig al fiksche boerkes, mer jong', dà zeg 'ik,

't zijn zôkke harde, die van 't zand, en op een 'alven cent blijven ze doöd!'

Van welken kant men de zaak ook bekijkt, het valt niet te ontkennen, dat in de Veluwsche samenleving de Mammon op een zeer stevig voetstuk staat, maar... we dienen dit eer te zien als een noodwendig gevolg van de omstandigheden, als een ijzeren consequentie van het lot en geenszins alsof daar in het hart van den boer behoefte ontstond het geld-om-het-geld zulk een bijzondere vereering toe te dragen.

Op degenen, die slechts oppervlakkig bekend zijn met den ontwikkelingsgang van den boerenstand in deze streken, maken sommige voorvallen en handelingen soms een hoogst eigenaardigen, ja onsympathieken indruk! Men zou er dan toe komen een volkomen gebrek aan menschelijkheid of piëteit te veronderstellen, doch als men op de hoogte is van den toestand van slavernij - slavernij ten opzichte van den bodem -, waarin deze zwoegers de eeuwen door hebben geleefd, wordt veel begrijpelijk.

In een der meest afgelegen buurtschappen der Veluwe lag de hoeve van T., een flinke plaats van omstreeks dertig bunders. De boer gold algemeen als een goed gesitueerd man.

Toen zijn vrouw zeer ernstig ziek lag, riep zij enkele uren voor haar dood man en kinderen bij haar bed en met zwakke stem voegde zij hen toe: 'Denk jullie d'r veural um veur 't begraffenismaol niet die goeie vijftienponds keize (= kazen) an te snije, legt die weg en neem die magere uut de opkamer...'

Oog in oog met den dood was daar nog de bezorgdheid over het geld, dat onnoodig verloren zou gaan als de beste kazen werden gebruikt... Die moesten bewaard blijven voor den verkoop, de andere, magere, waren goed genoeg voor de familie, de buren en de kennissen...

De Hollandsche boer, die als naaste buur een der aangewezenen was bij de vervulling der overlijdensplichten, vertelde ons nog enkele dingen, die na het sterven der vrouw passeerden en die hem, zooals voor de hand ligt, met ontsteltenis hadden vervuld.

De gestorven vrouw was erg corpulent en bij het afleggen was het zeer moeilijk haar kleeding uit te trekken, zoodat men er toe overging het nachtjak en het ondergoed eenvoudig los te knippen. De boer stond er zelf bij en herhaaldelijk drong hij aan: 'Veurzichtig, veurzichtig, je môt 'et niet te arg verknippe, d'r kunne nog kleertjes veur de kleine Koba (een der kinderen) van gemaakt wörre...'

Het kussen, dat de doode onder het hoofd werd gelegd bij het kisten,

werd door den boer weggenomen. Hij vond het nog ‘zund’ zoo'n goed beddekussen mee te geven in de groeve der vertering. Een ondersteuning van wat hooi, tot een primitief kussen in elkaar gedraaid, was even goed dienstig.

Toen deze ras-echte Veluwsche boer (hij had in de buurtschap zelfs den naam ‘merakelsch sjaarp’ te zijn) de schaal met droge koffie, die in het sterfvertrek gestaan had om de ontbindingslucht te neutraliseeren, wilde gebruiken om koffie te zetten, wist een der buurvrouwen (de echtgenoote van den Hollandschen boer) dat te voorkomen en kwam de koffie op den mesthoop terecht.

Hoe sterk treft ons weer in dit geval dat-op-den-penning zijn, het doodsbang zijn, dat er iets verloren gaat, waar nog geld in zit! Het hoofdkussen, de onderkleeding van de doode, de koffie...!

En piëteit tegenover de doode zelf? Ge zoudt kunnen spreken van een zuiver natuurlijk, nuchter standpunt, want zoodra een lid van het gezin sterft, komt daardoor een einde aan den arbeid, dien hij in het bedrijf verrichtte. Hij beteekent niets meer, het is dood materiaal, dat niets meer kan inbrengen!

Is er dan heelemaal geen treurnis om de doode en geen verdriet? Och, zoolang het stoffelijk omhulsel boven aarde staat, wordt er wel gesproken over de leegte, die er vooral voor de kleine kinderen zijn zal en als de dag van de teraardebestelling gekomen is, zal het ernstige woord, door dominee of ouderling gesproken, misschien wel voor een oogenblik het oog vochtig maken, doch wanneer de groeve gesloten is, herneemt het leven snel zijn rechten.

‘We magge hopen, dat 'et wèl mit 'r is’ of ‘Ons past 't niet te murmureeren, as 'et Opperwezen 'et zoo hêt beschikt’ zijn de woorden, die uitdrukking zijn van een spoedig gevonden berusting.

Zeker, er zijn ons ook gezinnen bekend, waar de dood een onherstelbare wonde sloeg. Zoo treft u soms de liefdevolle toon en de ontroerende warmte, waarmede gesproken wordt over een zwak en ziekelijk kind, dat op jeugdigen leeftijd reeds door den dood werd weggerukt. Zoo zijn er ook gevallen, dat een der echtelieden komt te sterven en de man of de vrouw vereenzaamd achterblijft, de herinnering aan den geliefde doode voortdragend door alle jaren heen.

Zulks is echter eer uitzondering dan regel. Meestentijds wordt b.v. een tweede huwelijk spoedig gesloten, omdat de boer een verzorgster van zijn gezin, van huis en hof noodig heeft.

Een ziekelijke vrouw is voor hem een handicap. Hij zal dit natuurlijk niet met zooveel woorden tegenover vreemden uitspreken, even-

min als hij zal nalaten haar zoo goed mogelijk te verzorgen, alles in het werk stellend om haar weer op de been te krijgen. Lukt dit niet en klopt de dood aan de woning, dan beteekent zulks voor den boer in zekeren zin een opluchting. Hertrouwen is in 't algemeen een kwestie van enkele maanden en hierbij is hij zeer practisch in zijn keuze!

De verhouding ouders-kinderen is in het Veluwsche gezin heel simpel, over het algemeen nuchter en gespeend van alle sentimentaliteit. Bijna zakelijk zou men kunnen zeggen. Een intieme sfeer, die vertrouwen schept, treft men zelden aan, altijd is er een zekere wederzijdsche stroefheid, een verbergen van alle gevoel. De boersche moeder knuffelt haar kind niet, zooals haar zusters in dorp en stad dat (en dikwijls overdreven!) plegen te doen, veel hartelijkheid gaat er van deze moeder niet uit, maar ze verwènt òòk niet!

Het is eenvoudig ondenkbaar, dat boerenkinderen van - laat ons zeggen - acht jaar en ouder zichtbaar hun aanhankelijkheid toonen jegens hunne ouders. Het tafreeltje van een meisje, dat liefkoozend de armen strengelt om den hals van moeder, van den boerenjongen, die zijn vader voor het naar bed gaan een nachtzoen komt geven, behoort hier tot de hooge uitzonderingen.

De kinderen zouden zich er diep voor schamen. ‘'t Staot ummers zoo gek’ of ‘Wat hei je an die flauwe kunste'’ zeggen de kleinen zelf in groote-menschenwijsheid, als het u gelukt ze over dergelijke onderwerpen aan 't praten te krijgen...

Al spoedig worden de jeugdige gezinsleden sterk genoeg geacht om vrij intensieven arbeid te verrichten; zoowel vóór als na schooltijd worden ze aan het werk gezet in huis of in den groentenhof, waar volgens oud-Germaansche zede nog immer de vrouw alle werk doet.

Verlenging van den leerplicht vindt uiteraard bij den boerenstand niet veel instemming en het is teekenend, hetgeen een hoofdonderwijzer, die jaren onder de boeren woonde, ons vertelde. Hij klaagde er b.v. steen en been over, dat de ouder-avonden zoo slecht bezocht werden en dat - naar zijn meening - degenen, die nog op 't appèl verschenen (het waren er slechts enkelen uit de onmiddellijke omgeving), dit deden om d'r wille van de sigaar en de gratis kop koffie.

Belangstelling voor het onderwijs en de vorderingen der kinderen was er (in 't algemeen gesproken) volstrekt niet. Toen evenwel het zevende leerjaar ‘dreigde’ ingevoerd te worden, hetwelk dus beteekenen zou, dat de boer nog een jaar langer zijn twaalf of dertienjarige spruiten zou missen bij het werk op de boerderij, verschenen op den eerstvolgenden ouderavond alle, zegge alle ouders van de school-

gaande kinderen om van deze gelegenheid gebruik te maken en ‘meester’ te vragen of die nu niet eens een fikschen brief zou willen schrijven aan de regeering... Want ‘dat gaot toch niet an, de kiender nòg al een jaor langer op de schoôlbanken! Ze leeren in zes jaor zàt - en we kunne ze tuus wel beter gebruuke...’

Als de kinderen zoo oud geworden zijn, dat ze langzamerhand aan vrijen en trouwen beginnen te denken, ontstaat er nieuwe bezorgdheid bij de ouders. Een huwelijk toch beteekent doorgaans verlies van een goedkoope - want onbetaalde - arbeidskracht! ‘Net as je zoo'n bietje van de kiender begint te trekken, wille ze gaon trouwe’ klaagde een huisvader eens tegen ons. Dat ‘beginnen te trekken’ spreekt weer boekdeelen!

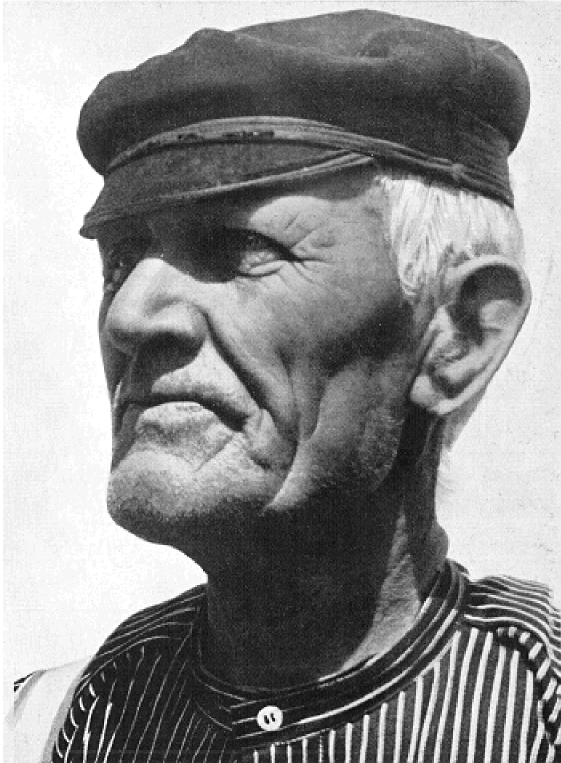
Bezwaren werden dan ook dikwijls ondervangen door het jonge paar bij de ouders van een van beide te laten introuwen. Gedwongen huwelijken komen nog heel wat voor, eenerzijds wellicht als gevolg van het feit, dat de boer dichter bij de natuur staat, minder beheerscht is en gewoonlijk niet met knoeierijen omgaat. Anderzijds dient men het overgeërfde devies: ‘Koop geen kat in den zak!’ niet te laag aan te slaan.

De actie van verschillende predikanten, die weigerden dergelijke huwelijken te sluiten, indien niet voor de gemeente openbare schuldbelijdenis was gedaan, heeft natuurlijk wel eenig effect gesorteerd, al moet men dienomtrent niet al te optimistisch zijn.

Met de vrijerij - wij stippen dit en passant aan - gaat het al even boersch toe als met vele andere dingen, ofschoon u niet denken moet, dat de boerenzoons nog steeds zoo timide en zwijgzaam zijn als in het bekende geval van den landbouwer, die uren met zijn uitverkorene hand in hand zat zonder een woord te uiten, als maar zuigend op een zwarte sigaar om dan uiteindelijk de spraak hervindend en het smokende peukje vlakbij den arm van zijn beminde brengend, te vragen: ‘Zâ 'k joe es braande...?’

Neen, zóó zijn de boerenzoons van de Veluwe niet meer, als ze zich op het liefdespad begeven! Ze maken gaarne groote fietstochten op vrije dagen, elkander teederlijk bij arm of schouder vasthoudend, ze drinken zich gaarne een imitatieroes aan champagnepils en te avond vlijen ze zich tesamen neer achter den donkeren houtwal of in den hooiberg om het afscheid te vieren. Eeden van eeuwige trouw worden daarbij niet gezworen: het is een vrijage, ruw en eerlijk, zooals dat bij hunnen aard past.

Nog altijd vinden de boerenjongens het niet prettig, dat een vreemde

BOER UIT ACHTERBERG (VELUWE)

MEISJE UIT HIERDEN (*VELUWE*)

(dat kan reeds iemand uit een andere buurtschap zijn) naar een meisje uit hun omgeving vrijt. Wel ontstaan daardoor niet meer de messengevechten, welke vroeger schering en inslag waren, maar als men den verliefden jongeling een hak kan zetten door b.v. zijn fietsbanden leeg te laten loopen of de fitting uit zijn lantaarn te draaien, past men dezen wraakmaatregel onherroepelijk toe.

Aangaande het bekkesnijden en andere bloedige tooneelen, die zich eertijds bij bepaalde gelegenheden afspeelden (zoo bijvoorbeeld bij het schapenwasschen en -scheren, bij paarden- of veemarkten, op lotingsdag of Dollen Donderdag) kunnen wij hier verder zwijgen, onder verwijzing naar de aan den voet dezer bladzijde genoemde literatuur.[2)]

Niet alleen over ruige vechtpartijden leest u daar, maar ge komt ook wat te weten van het karakter der eekschillers en kolenbranders, die mede behoorden tot het oeroude Veluwsche volk, ge leert er de gulheid en vriendelijkheid kennen, die de eenvoudige Veluwenaar bewijst aan hem, die zijn vertrouwen weet te winnen.

De schilders, die bij Elspeet en Garderen rondzwierven, zouden ons daarvan kunnen vertellen, want hoewel zij mijlenver in levensbeschouwing en ontwikkeling verwijderd stonden van deze primitieve boeren, konden zij vrijelijk bij hen in- en uitloopen, zaten zij mee aan bij den eenvoudigen maaltijd en was er dikwijls sprake van een ware, hartelijke vriendschap.

Over het huwelijk willen wij nog opmerken, dat precies als in andere kringen, men bij den boerenstand zeer ongaarne ziet, dat zoon of dochter een partij doen, welke als minder gesitueerd staat aangeschreven dan zij zelve. Geld trouwt met geld en de zoon van den keuterboer heeft practisch gesproken geen schijn van kans bij de dochter van den grootboer. In 't algemeen komen er weinig slechte huwelijken voor, ook al omdat gevoelsfactoren niet van overwegenden aard zijn. Echtscheidingen zijn zeldzaam en zoo het geval zich voordoet, uit het misnoegen der buurtschap zich in een demonstratieve vijandigheid.

Rang en stand (de grenzen worden niet zoo laatdunkend en domverwaand getrokken als in dorp en stad) worden door het geld- of grondbezit bepaald en een boer begint in de oogen der anderen pas wat waard te worden, indien hij een paard kan houden. Heeft hij het eenmaal zoover gebracht, dan verkoopt hij ook liever zijn ander vee

2) Wie er interessante dingen van weten wil, raden wij de lezing aan van ‘Gelderland’, van D.J. van der Ven (Amsterdam, 1918).

dan dat hij ‘de bruûn’ of ‘de bles’ d'r weer uitdoet. Ook weer echt Germaansch die liefde voor het edele ros! Als een boer moeilijk anders kan, wil hij bij gelegenheid zijn paard wel uitleenen om een ander van dienst te zijn, maar... dan leent hij zichzelf er bij uit.

De Veluwenaar bezit stellig geen sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel. Reeds van oude tijden af woonde hij op zichzelf, nièt tot dorpen vereenigd zooals dat in andere gewesten soms plaats vond. Onze boer is dan ook niet, wat men noemt, een ‘gezellig beestje’; hij blijft gaarne ‘op z'n eigen’, hij voert alles uit naar eigen inzichten of zooals hij 't van zijn vader leerde. Hulp van anderen roept hij niet in of het moet dringend noodzakelijk zijn; kan hij 't alleen af, des te liever.

Natuurlijk bracht de tijd hier zijn correcties aan. Om een enkel voorbeeld te noemen: het dorschen, dat eertijds met den vlegel geschiedde, vindt thans overal machinaal plaats en het is dan gewoonte elkaar over en weer in de buurt te helpen, omdat de huur van de machine gezamenlijk wordt betaald en er vele handen noodig zijn.

Bij het verhuizen (de Veluwenaar doet dit niet graag en hij stelt er een eer in te kunnen vertellen, dat zijn familie nu al meer dan honderd jaar op dezelfde plaats woont!) kent men noch het halen noch het brengen; wanneer hulp noodig is, moet deze gevraagd worden. Het geven van vergoeding voor dezen bijstand is niet zeldzaam.

Indien er iemand in de buurtschap sterft, zijn de drie naaste buren aangewezen voor het vervullen der overlijdensplichten. Het doen van aangifte op de gemeentelijke secretarie, het aanzeggen in de buurt, het afleggen, kleeden en kisten wordt door hen (en hun vrouwen) verzorgd, maar dikwijls treft dit driemanschap onderling een schikking, waarbij één hunner alles bereddert. De twee anderen moeten voor hun vrijstelling betalen, hoe minder hoe liever natuurlijk.

Enkele malen hebben wij het in de buurtschap De Valk (bij Lunteren) meegemaakt, dat de drie naaste buren tot het treffen van bedoelde overeenkomst bij elkaar kwamen, elk voorzien van een toegevouwen briefje, waarop zij het bedrag gekrabbeld hadden, waarvoor ze alles in orde wilden maken. Wie bij deze merkwaardige aanbesteding het laagst inschreef, was natuurlijk de man!

Dat er van de oude burenplichten op deze manier weinig overbleef, behoeven wij niet nader uiteen te zetten.

Eveneens zeer sporadisch komt het nog maar voor, dat de boeren, zooals zij daar vroeger een eer in stelden, den dominee en den meester in volle gulheid bedenken van hetgeen akker en hof opleveren.

Als om strijd (misschien was er inderdaad een zekere concurrentie

in het spel) voerden zij eieren, worst en zelfbereide kaas aan en in de lente zetten zij de tuinen bij de pastorie en het meestershuis stevig in de mest. Tegenwoordig loopt het niet zoo hard met die gaven in natura, waaraan het feit niet vreemd zal zijn, dat predikanten en onderwijzers, nu zij een minder sjofel bestaan genieten dan eertijds, bij den boer bekend staan als heeren, die 'hooge trakkemente' verdienen.

Daarenboven gelooven wij ook, dat dominee en meester vroeger meer boer waren met de boeren en zij dichter bij elkander stonden.

Wanneer wij de uitzonderingen daar laten, behoort de Veluwsche bevolking tot het meest orthodoxe deel onzer natie. De eene streek moge ietwat minder 'zwaar' zijn dan de andere, over het geheel genomen is de plattelandsbewoner godsdienstig en kerksch.

Het ware dwaasheid het te doen voorkomen alsof de religie voor hen allen ook een zaak van het hart is; overlevering en traditie spreken hier een hartig woordje mee. In het aardige boekje 'Een oud hoekje der Veluwe' zegt wijlen Mr. C.A. Nairac, oud-burgemeester van Barneveld reeds: 'Heeft bespiegeling over godsdienstige vraagstukken ook het godsdienstig léven ontwikkeld? Wij oordeelen niet: "er is slechts Eén die de harten kent en de nieren proeft." Dit mogen wij althans vermoeden, dat bij sommigen *de vreeze* der straffende Godheid afhoudt niet alleen van kwade neiging, maar zelfs *dwingt* tot het goede.'[3)]

Zooals in de meeste andere orthodoxe streken krijgen predikanten, die gezangen laten zingen, gewoonlijk geen kans hier beroepen te worden, de kerkeraad is veelszins oppermachtig en het zou ons niet moeilijk vallen plaatsen te noemen, waar de herder en leeraar gedurende lange jaren een moeilijken, zenuwsloopenden strijd te voeren had tegen de vastgeroeste begrippen en barsche opvattingen van zijn kerkbestuur. Dikwerf wordt meer op de letter dan op den geest van de wet acht geslagen.

De predikant, indien hij een man is van 'singuliere' gaven, geniet overigens nog alle aanzien en als wij zien, hoe in een naburig dorp tijdens de driemaal daags herhaalde prediking op Zondag het kerkgebouw telkens weer stampvol is, beseffen wij, dat hier een dominee staat, die naar het hart der boerenbevolking is.

De offervaardigheid bij collecte (open schaal!) en door gaven in natura is buitengewoon en vindt wellicht voor een deel haar verklaring

3) C.A. Nairac, Een oud hoekje der Veluwe (Barneveld, 1878), blz. 92.

in het feit, dat deze eenvoudige, ongeletterde predikant zijn gehoor op een bijzondere wijze weet te pakken.

Zijn prediking is gedeeltelijk dialect en al is hij niet van de Veluwe geboortig, de boeren beschouwen hem als een der hunnen; de omstandigheid, dat hij het Opperwezen aanspreekt met jij en jou wordt niet als een gemis aan eerbied gevoeld, maar veeleer als een innige gemeenzaamheid met God.

De boeren begrijpen die eenvoudige taal, deze onbestudeerde uitdrukkingswijze en toen wij eens een avondgodsdienstoefening meemaakten in een der buurtschappen, waar gepreekt werd op den boerendeel, waren wij onder den indruk van de ernstige aandacht der toehoorders.

Van welk een sfeer en stemming was deze geheele samenkomst: de zwarte, strenge gestalte van den dominee, scherp zich afteekenend tegen den gewitten, lagen muur, de boeren en boerinnen de groote deelruimte vullend en gezeten op banken of stoelen, de kinderen een plaats vindend op de hild...

Nu en dan klonk uit den paardenstal het doffe gestamp van hoeven, een koe schuurde van tijd tot tijd den machtigen nek tegen de gladde palen van de repels, op den ouden wanmolen zat een roodbonte kat filosofisch naar deze pastorale te knipoogen...

De opvattingen van deze boeren, behoorend tot de Gereformeerde Gemeente, wijken in verschillende opzichten af van die der Nederduitsch Hervormden en Gereformeerden. Bekend is bv. dat zij zich niet willen verzekeren tegen brand of anderszins; voorts zijn zij overtuigde tegenstanders van vaccinatie.

Zegt een andere boer: ‘Wij hebben het recht, ja - op ons rust de *plicht* de middelen te gebruiken, die ons geschonken zijn om ons te vrijwaren tegen de gevolgen van ongeluk en ziekte’, *zij* huldigen meer den stelregel, dat het kwaad gezonden wordt als een straf voor de zonde, waartegen het niet past met allerlei handigheden een dam op te werpen en de gevolgen op ‘slinksche’ wijze te ontloopen.

Het curieuze geval deed zich meermalen aan ons voor, dat een boer, die zijn kinderen uit principe ongevaccineerd liet, wèl den veearts liet komen om zijn varkens in te enten met een serum tegen vlekziekte, e.d.

Wij kunnen voorts ten plattelande, wanneer wij het oor goed te luisteren leggen, telkens constateeren hoe hier vermengd met den godsdienst, nog allerlei resten van oude magie voortleven. Om folkloristische gegevens te verzamelen brachten wij gedurende onze ge-

sprekken met de boeren, als wij 's wintersavonds met hen ‘op d'n heerd’ zaten, gaarne het onderwerp spoken, ‘veurschiensels’, weerwolven, het belezen e.a. te berde.

Bij een zeer godsdienstige, ouderwetsche familie hing onder in den wijden schoorsteen een fleschje, gevuld met... urine. De boer vertelde glimlachend, dat hij er natuurlijk niet aan geloofde, maar dat zijn vrouw nog altijd beducht was voor tooverij e.d. Daarom had zij daar dat fleschje, gevuld met ‘eigen water’, in den schoorsteen opgehangen. Het was een probaat afweermiddel en beschermde huis en haard tegen het binnendringen van booze invloeden...

Een tachtigjarige landbouwer van den ouden stempel ging ieder jaar in den Paaschnacht naar de Barneveldsche beek om daar stroomend water te scheppen. Hij bewaarde dat, goed afgesloten, in het kabinet, want bij oogziekten e.d. gold het als een heilbrengend middel.

Hier hebben wij een duidelijk overblijfsel van het oeroude geloof, dat in den heiligen Paaschnacht de goede aardgeesten rondgaan en het water van stroomen, beken en bronnen een wonderdadige kracht bezit.

Wordt het ons niet wonderlijk te moede en gaan de gedachten niet op verre, vèrre wegen als wij bedenken, dat de nieuwste ontdekkingen der biologische wetenschap aantoonen, hoe het stroomende d.i. levende water omstreeks dien tijd een veel grootere magnetische kracht bezit dan in het overige deel des jaars?

Wij zouden dan gevoeglijk kunnen zeggen, dat dit oude bijgeloof geen ‘bijgeloof’ is in den gebruikelijken zin des woords maar oeroude, overgeleverde wijsheid! Vele gesprekken hebben ons doen inzien, dat de heugenis aan die oude dingen, welke dikwijls heidensch van oorsprong genoemd worden, nog lang niet verdwenen is en het is zelfs de vraag of dit wel ooit het geval zal zijn.

Dikwijls vroeg men ons of de boer, die dag in dag uit verkeert te midden van de natuur, van akkers en weiden, bosschen en heiden, ook oog heeft voor het schoone van die omgeving. Wie altijd temidden van die schoonheid leeft, ziet haar ànders dan degene, die er nu en dan kennis van neemt. Bovendien heeft het landschap voor den boer een geheel andere waarde dan voor den toerist.

Het verschaft hem zijn noodzakelijk levensonderhoud en hij spreekt slechts met ingenomenheid over mooie akkers, als het gewas er veelbelovend voorstaat; de bebloemde, bonte weide schat hij naar de hooiopbrengst en 't bosch naar de goede palen of bergroeden, die het bevat.

Genoeglijk kuiert hij alleen of met de vrouw op Zondagmorgen of middag tusschen de korenvelden door en er is dankbaarheid jegens

het Opperwezen, dat Zijn genade zoo zichtbaar uitstort in dien goudgelen rijkdom rondom! Maar of deze zelfde boer oog heeft voor de snelverloopende schaduwen, die de wind toovert in de arenzee, voor een bijzonderen lichtval, een schilderachtig karrespoor, een bizar gevormden boom, wij betwijfelen het.

Wèl staat vast, dat de boer lichamelijk en moreel den invloed van de natuur, den stimulans der seizoenswisselingen, de inwerking der kosmische krachten ondergaat èn - zelfs méér dan iemand anders.

Om iets daarvan te begrijpen moet men met deze mannen en vrouwen 's avonds rond den voorvaderlijken haard gezeten hebben, als het knetterende vuur zijn gouden haken slaat om den zwartberookten ketel, de sneeuwstorm stommelt daarboven in den duisteren schoorsteen en in de wintersche intimiteit van de hoeve de vertrouwelijke gesprekken gaan nu eens over de alledaagsche dan weer over de ernstige, heilige dingen des levens.

Ge moet deze menschen gezien hebben in hun kleinheid en afhankelijkheid, met bezorgde gezichten samenschuilend in het kleine bakhuis of in een lage veldschuur, als het zomeronweder met ontzagwekkend geweld van bliksemvuur en plasregen over de landen vaart... Dan hurken zij neder met van ontzetting groote oogen, dan leeft in hun harten dezelfde vrees die ook in verren voortijd de oermensch bevangen zal hebben, doch... als de dondervlaag in hevigheid mindert, zal een stille, behoedzame stem, zich de woorden herinnerend van den Psalmist, onder hoofdgeknik der anderen zeggen: ‘Dat is de majesteit Gods...! 's Heeren stem op 't hoogst geducht, rolt en klatert door de lucht...’

De liefde voor dieren en planten loopt parallel met de liefde tot de natuur. Slechts de bloemhof schatert u met zijn bonte kleuren tegen, maar dat is het domein van de vrouw! Het dier - het paard misschien uitgezonderd - is alleen van belang als produceerend schepsel.

Toen wij eens met een boerin bij het hok stonden, waarin een kalf werd gemest, streelde zij het roodbonte dier herhaaldelijk liefkoozend over den glanzenden rug. ‘Wat een aorig, lief beesje is 'et, niewaor? Hij kent de vrouw al krèk!’ zeide ze met iets zachts in haar stem en wij waren reeds op het punt onze meening inzake de dierenliefde van den boer te gaan herzien, toen zij er nuchter aan toevoegde: ‘Overmarrege môt-ie d'r uut, dan is die al goed veur d'n slager. Hî zuupt ôk merakel veul room...’

De rasechte Veluwenaar bezit een groote dosis nuchterheid en weinig fantasie, voor een of ander denkbeeld loopt hij niet snel warm,

zijn oordeel is stellig niet overhaast, maar wat traagheid schijnt, is zeer vaak voorzichtigheid! Deze voorzichtigheid gaat dikwijls samen met wantrouwen.

Toen wij er eens op uit waren om een paar karakteristieke koppen te fotografeeren, werden wij - geheel volgens onze verwachting - aanvankelijk met de noodige achterdocht bejegend. Zoodra men echter de bedoeling begreep en vernam, dat wij uit de streek geboortig waren, werd de situatie al wat anders. De logische vraag: 'Waor kom je dan vandaon?' werd gevolgd door het scherp-informatieve: 'Wie bin je dan?'

Het antwoord was zeker naar genoegen èn verrassend, want er gleed een glimlach over het gezicht van de boerin, terwijl ze, ineens spraakzaam, kakelde: 'Dat jok je toch zeker? Dan bin jî d'r een van die en die? Mer jong; dan hè 'k je moeder nog best gekend! Gaoj d'r zitte en drink een kom koffie mee. De baos kûj -je nog altoôs uutteekene, die loopt nie' weg...'

Tegenover wildvreemden wordt overigens wel een zekere beleefdheid in acht genomen (behalve als ze er 'raor' uitzien), maar de achterdocht aangaande eventueele bedoelingen en gestelde vragen blijft voortdurend paraat.

Waar de boeren in de onmiddellijke omgeving van kasteelen of buitenplaatsen wonen en pachters zijn van den 'heer', gedragen ze zich in den regel tegenover den vreemdeling onderdanig-beleefd. Dan denkt ge onwillekeurig aan den tijd der lijfeigenschap en soms ook kunt ge niet aan het gevoel ontkomen beduveld-te-worden-met-eenstalen-gezicht.

De kinderen zijn al precies eender gedresseerd, maar zoodra de boer sociaal-economisch vrijer is, meer gevoel van eigenwaarde bezit, gedraagt hij zich natuurlijker en met meerdere fierheid.

De vreemdeling, de stadsmensch vooral, heeft het er in de meeste gevallen zelf naar gemaakt, dat de boer hem liever ziet gaan dan komen. Hoe dikwijls toch kwamen die dagjes-menschen den eenvoudigen landman luidruchtig op zijn dak vallen met iets in hun oogen van: 'Kijk es, daar heb je nu zoo'n domme heikneuter, dien je alles kunt wijsmaken...'

Ze ontzagen zich niet dien 'weltfremden' boer te overvallen met de meest onzinnige, onbescheiden vragen, ze vermaakten zich geweldig over die onnoozelheid... Daarenboven spreidden ze een zonderlinge vrijmoedigheid ten toon, denkende dat buiten alles gepermitteerd is, het land iedereen toebehoort, de erven publiek terrein

zijn en zij zelve - natúúrlijk - de dragers van de ware beschaving.

Is het te verwonderen, dat de boer ten afweer veelal een onnoozele houding aannam, overbluft als hij was door die rap ter tale zijnde stedelingen? Hij hield zich maar ‘als een dokter, die gek is’, hij liet die vreemde snoeshanen maar vragen en kletsen, terwijl hij bij zichzelf dacht: ‘Deur mien zul je niet wiezer wörre; je môt een flinke praoter weze, as je 't wint van een zwieger...!’

Maar - als diezelfde boer dan 's avonds in het bakhuis zat en met weinig woorden doch op schamperen toon vertelde van zijn ontmoeting, spitsten de opgeschoten jongens de ooren, balden zich de harde, bruine vuisten en groeide in het hart een vijandigheid tegenover dat volk uit de stad, de potsierlijk aangekleede manskerels, de schaamteloos zich bewegende, brutale vrouwlui, blijkbaar ontwassen aan alle fatsoen en goede zede.

Waar de buurtschap grensde aan de groote wegen, moesten passeerende vreemdelingen, de goeden met de kwaden, het daarna soms ontgelden. Steenen, stukken hout, paardevijgen werden menigkeer geworpen naar de indringers, die eigenlijk niets te maken hadden in deze contreien.

Dergelijke verklaarbare doch betreurenswaardige excessen zijn overigens niet van specifiek Veluwschen aard; ook in andere streken ten plattelande werden vreemdelingen vroeger meermalen uitgejouwd of gemolesteerd en dat deze onhebbelijkheid zelfs thans nog de opgeschoten jeugd onzer groote steden niet vreemd is, zulks bewijst, dat wij hier met eenig recht van een Nederlandsche karakterfout kunnen spreken.

Gelukkig zijn er de laatste jaren ook in dit opzicht veranderingen waarneembaar. Het isolement van het platteland bestaat in wezen niet meer en vreemdelingen worden bijna overal meer en meer gewaardeerd als lieden, die geld in het laadje brengen. Dat de meest afgelegen heidorpen, ja zelfs enkele buurtschappen, een vereeniging voor vreemdelingverkeer hebben, dat op verschillende boerderijen gedurende den zomer zelfs pension wordt aangeboden, we zouden het kunnen beschouwen als teekenen des tijds.

Het jonge geslacht neemt in kleeding, manieren, enz. zelfs veel over van de bevolking der steden en dorpen. Een nivelleeringsproces dat nu niet altijd den eigen aard ten goede komt, want de boer in een confectiepak met den blauwen of grijzen jockeypet op 't hoofd en den boord om mist alle schilderachtigheid. Jonge boerinnen, die nog de hagelwitte knipmuts willen dragen, treft men eveneens weinig meer aan.

Een bejaard vrouwtje te Doornspijk, waar de traditioneele Noord-Veluwsche kleederdracht bij de ouderen nog in eere bleef, terwijl de jonge vrouwen en meisjes haar allengs ontrouw werden, noemde ons als een der onmiddellijke oorzaken het werken op de fabriek!

De groote zijdefabriek te Ede betrok nl. een deel van haar arbeidsters uit de dorpen van den omtrek en zoo werd zelfs uit Doornspijk elken ochtend een contingent meisjes per autobus naar de Edesche fabriek gevoerd.

'Toe' ze daar een tijdje waren, wilden ze de olderwetsche kleeren niet meer an, ze schaamden d'r eigen' zei het moedertje hoofdschuddend en wij mogen dus gerust zeggen, dat de opheffing van het isolement naast vele en groote voordeelen ook haar schaduwzijden heeft.

In onze beschouwing over het karakter van den Veluwenaar, zijn verhouding ten opzichte van het gezin, het gemeenschapsleven, den godsdienst, het huwelijk, de natuur, den vreemdeling lieten wij naar ons beste vermogen het licht vallen op de goede en slechte eigenschappen, die het karakter helpen vormen. 'Uit de aarde... aardsch!' met deze woorden zouden wij het totale beeld kunnen karakteriseeren.

De historie en de evolutie gaan naar Goddelijke richtlijnen hun weg; het menschelijk karakter wordt beïnvloed, individueel en collectief, door de steeds wisselende omstandigheden. Vervlakking is mogelijk evenzeer als verdieping, verenging zoowel als groei!

De onverdraagzaamheid, speciaal op godsdienstig gebied, is op de Veluwe en haar directe omgeving zeer getemperd. Toch behoeven wij slechts een halve eeuw terug te gaan om te zien met welk een fanatisme een nieuwe richting destijds werd veroordeeld en hoe barsch hare volgelingen werden bejegend.

De Doleantie werd dezen zomer herdacht en de ouderen in de dorpsen buurtgemeenschappen herinneren zich stellig nog, welk een verdrukking degenen, die 'doleerden' moesten lijden tengevolge van deze 'revolutie'. De afvalligen werden beschouwd als verraders van hun eigen voorgeslacht en van hun dorpsgenooten. Een 'dolle' werd geminacht en al stamde hij uit een oud Veluwsch geslacht, hij was niet meer in tel.

De verbroken eenheid werd nimmer hersteld, nog altijd gaapt een afgrond tusschen de 'Groote' en de 'Kleine' Kerk, maar meer dan een lichte animositeit is er toch zeker in het dagelijksch leven niet merkbaar. Er is een volkomen dulden van elkanders beginsel, ja - er groeit zelfs langzaam een wederzijdsch respect en zoo is het goed.

Spraken wij hierboven over het ontbreken van een sterk gemeen-

schapsgevoel bij de bewoners van de Veluwe, bij verschillende gelegenheden - zoowel thans als vroeger - was er wel aanleiding te concludeeren tot het bestaan van een zeker saamhoorigheidsgevoel. Om te besluiten een enkel voorbeeld daarvan uit het verleden.

Als in de lente van het jaar 1568 door den hertog van Alva een commissie naar het dorp Ede gestuurd wordt om daar een onderzoek in te stellen naar de tijdens den Beeldenstorm gepleegde wandaden, wordt als eerste getuige opgeroepen en gehoord de pastoor, die onder eede verklaart van beeldenstormers en voortvluchtigen niet te weten, ook niet van hooren zeggen!!

De schout, die daarna getuigen moet, is evenmin in staat tot het geven van de gewenschte informaties, onderscheidene boeren bezweren de commissie, dat zij nergens van weten; als bij afspraak houden deze goed-katholieke Veluwenaars zich van den domme. ‘Zij wilden’ aldus lezen wij in de interessante uitgave ‘Geschiedenis van het kerspel Ede’ (Ede, 1933) ‘elkander in geen geval verraden.’

Het merkwaardige nu is, dat de pastoor van Bennekom wèl een boekje opendeed over de Edesche menschen en nauwkeurige inlichtingen kon verstrekken over de zaken, waarnaar de hertogelijke commissie had gevraagd... Al was er dan geen interlocale saamhoorigheid, plaatselijk was er wèl sprake van een prijzenswaardig solidariteitsgevoel onder de boerenbevolking.

En hiermede mogen wij dan de karakteristiek van den Veluwenaar besluiten. Wij hebben er ons toe bepaald den aard te peilen van den boer, die in het ‘wildt en bijster landt’ geboren en getogen is. Het volk in de dorpen is reeds te veel geciviliseerd en gemengd om dit als uitgangspunt te nemen, hoewel aangestipt dient, dat veel van het boven neergeschrevene in meerdere of mindere mate eveneens toepasselijk is op de dorpelingen. Twee of drie generaties terug waren de dorpsbewoners immers ook nog boeren!

Moge de onbuigzame, taaie Veluwsche boer een moment voor het oog uwer verbeelding staan, deze boer, stroef, stug en hard als het donkerroode hout van den eenzamen jeneverbes, die aan den rand van het barre stuifzand een moeilijk bestaan voert, geteisterd door de elementen, maar nochtans onverzettelijk en grimmig standhoudend op de plaats hem door het lot toegewezen.

Mocht hij u nader zijn gekomen, dan zullen wij, die met hem verbonden zijn door het bloed en hem liefhebben met zijn deugden en ondeugden, ons waarlijk gelukkig prijzen.

De Achterhoekers door G.J. Klokman

ONDER den Achterhoek wordt gemeenlijk verstaan het land tusschen het IJsselbed en den rand van de Kom van Munster. De Hollanders hebben het Achterhoek genoemd en omdat zij beter ter tale waren dan wij menschen, is het zoo gebleven. Daarbij komt, dat wij Achterhoekers ons in den regel meer op den achtergrond thuis voelen en dus allerminst genegen waren tegen dien naam protest aan te teekenen. Dat het een ethnologische blunder is, willen wij den naamgevers gaarne vergeven. Historisch zou de naam 'voorportaal van Nederland' meer gepast zijn, want reeds in paehistorische tijden, toen Holland nog geen land was, trokken de volkeren van het Oosten naar het Westen en als ze stuitten tegen den machtigen Rijnstroom kwamen ze bij Aalten (Alladna) ons land binnen. Vandaar konden ze langs den *Romienendiek*, de *Radstake*, een oeroude herberg dicht bij een richtplaats in 't Zwarte ven, waar waarschijnlijk rad en staak werden geborgen; de *Landeweer*, waar vreemdelingen konden tegengehouden worden; Halle; Selehem (Zelhem); Hummele (Hummelo); Olden Keppel (Hoog Keppel) naar Tremete[1)] (Drempt bij Doesburg). Zoo bereikten ze langs hooggelegen zandwegen een gunstige plaats om de rivier over te steken, mits ze een lagen waterstand afwachtten. Dr. Holwerda vond daar voor weinige jaren de overblijfselen van praehistorische nederzettingen. Trouwens worden overal langs die oude volkerenwegen of in de buurt steenen bijlen, speerpunten, urnen, brandgraven en dergelijke voorwerpen gevonden, die tot ons spreken over de oudste bewoners.

Nu moge het uwe bevreemding wekken, dat die oude volkerenwegen zoo nauwkeurig kunnen aangeduid worden, doch men dient daarbij te bedenken, dat zij de eeuwen door verkeerswegen zijn gebleven en in den volksmond naar de laatste gebruikers *Hessenwegen* worden genoemd. Tot in de tweede helft der vorige eeuw kwamen jaarlijks de '*Hessenkeerls*' langs die wegen met groote ezelkaravanen, die dubbele marsen droegen, met stroohoeden en licht glaswerk en '*pottenkeerls*' met hooggewielde, zware karren met Holsteiners

1) Zie over de plaatsnamen: W.A.F. Bannier, De landgrenzen van Nederland I. (Tot aan den Rijn). (Leiden, 1900), blz. 211.

(groote, zware paarden) ervoor, beladen met aardewerk uit Keulen en Stadtlohn en trokken al ventende over de Veluwe en 't Gooi naar Amsterdam. Als de lente kwam verschenen de Hessen in den Achterhoek en zorgden voor stroohoeden, enz., doch de oude zand- en heidewegen bleven ze getrouw al bestonden er reeds lang harde wegen. De harde wegen moesten vermeden worden, want de ezels hadden geen hoefbeslag. Langs die oude wegen kwamen hier en daar nederzettingen op hooge plaatsen in de buurt van groengronden en vormden de kiem voor latere dorpen en steden. Zoo wordt aangenomen, dat omstreeks Christus' geboorte het Oosten van ons land en 't aangrenzende Westfalen bewoond werd door een zeer dun gezaaide Germaansche bevolking, de onmiddellijke nakomelingen van de voorhistorische occupanten. De eerste occupanten van den bodem hebben hunne woonplaatsen niet meer verlaten[2)]. De dalen langs riviertjes en beken leverden gras en water voor de veeteelt. Hier leefden dus de stamvaders van de tegenwoordige bewoners der Graafschap in primitieve woningen, onregelmatig verspreid om den '*brink*', het dorpsplein. Rondom het dorpje groeide de *bouwenk*, waar de vijf graansoorten verbouwd werden, die volgens de laatste onderzoekingen reeds als voedingsmiddel gebruikt werden in praehistorische tijden. De overige gronden, heide, weide, bosch, jacht- en vischgronden vormden in tegenstelling met de bouwgronden de onverdeelde marke voor algemeen gebruik. De markegronden waren dus die gronden langs de grenzen der nederzetting, welke grens werd aangegeven door een mark (= merk) in een boom of steen aangebracht. In sommige plaatsen (Zelhem) spreekt men thans nog, nu de markegronden daar reeds eeuwen tot 't verleden behooren van *de Meene*, vroeger de gemeene weide tusschen Zelhem en Halle.

Telkenmale werden zwakkere stammen naar het Westen gedrongen uit 't land van Munster en vormden nieuwe nederzettingen in onbewoonde gebieden tot in de vierde eeuw n. C. de machtige Saksen uit het Oosten den Achterhoek binnenvielen en de bewoners overweldigden. Zij kenden het ijzer reeds en waren dus beter bewapend dan de bewoners, zoodat ze die spoedig konden onderwerpen. De Saksers maakten hen tot hoorigen en namen hun land in beslag, zoodat ze spoedig in staat van dienstbaarheid waren gekomen. De invallers, kinderen van de hooge zand- en heidegronden in Westfalen, drongen door tot den rand van het breede Rijn-IJsseldal, waar een groot

2) Zie: T. Heeringa, De Graafschap (Zutphen, 1934), blz. 70, en verder A.E. van Giffen, De hunnebedden in Nederland (Utrecht, 1927).

deel van het jaar het Rijnwater hoogtij vierde, dus tot en met de heuvelrij Sylphywolde (= luchtgeestenwoud, nu Silvolde), Ter Burcht (Terborg), Duttinghem (Doetinchem), Keppel, Tremete (Drempt) en verder Doezebarg (Doesburg). Deze heuvelrug, thans onder Keppel nog Riendiek genoemd, was in den ijstijd door het Rijnijs opgeschoven, zoodat ze een natuurlijken dijk tegen het hooge Rijnwater vormde. Oude lieden in deze streek weten nog, dat in sommige tijden het Rijnwater alles overstroomde, zooals hun ouders vertelden, en de roode lantaarns, die vroeger bij de overstroomingen dienst deden, staan thans nog in Hummelo-Keppel op 't gemeentehuis. 's Zomers, bij lagen waterstand, staken de voortrekkers der Saksen echter de rivieren over naar andere hooge gronden, zoodat Dr. Holwerda op 't Montferland ook sporen kon vinden van een oude Saksische sterkte (Uplade). Toen de drang uit het Oosten sterker werd, stortten ze zich over de Veluwe (Hunneschans) en 't Gooi, zoodat b.v. Hilversum ook van Saksischen oorsprong is, wat blijkt uit de verschillende brinken, die men in de plaats aantreft, terwijl in de omstreken nog van eng of enk gesproken wordt voor stukken bouwland.

Toen Karel de Groote hier heer en meester werd verdeelde hij het land in gouwen en de eerste gouwgraaf was Wittekind, eenmaal de dappere aanvoerder der Saksen, die het beheer kreeg over Hameland, dat Deventer, Zutphen en het geheele achterland bevatte. Toen de graven van Zutphen en Gelre het westen van den Achterhoek in hun bezit hadden, bleef Winterswijk en omstreken nog zeer lang onder het bewind van den gouwgraaf van Vreden. Eeuw aan eeuw lichtte de oorlogsfakkel over den Achterhoek, het volk ging diep gebukt onder de oorlogslasten, doch zeker ook door de sociale organisaties onder de Saksen, die Karel de Groote had geëerbiedigd, hadden ze een groot weerstandsvermogen en wisten ze zich te handhaven. Het kon echter niet uitblijven, dat het zware juk, de tijden door, het karakter van den Achterhoeker zéér beïnvloedde. De bewoners van deze streken zijn dus van Neder-Saksischen oorsprong, al zijn de oorspronkelijke weinig talrijke oudste bewoners van Germaanschen oorsprong in den machtigen Saksischen stam opgelost.

Nu ik tot zoover gekomen ben en u den tegenwoordigen Achterhoeker voor moet stellen, besef ik pas ten volle hoe moeilijk die taak is. Niet, indien u slechts de jonge menschen zou willen leeren kennen, die sigaretten rooken en een boordje dragen, die een kwart eeuw

onder de schaaf van het Westen hebben gelegen. Zoo loopen er thans zoo velen, zoo hopeloos velen rond in mijn oude geliefde land, ook in dorpen, waar ik vroeger alleen maar stoere mannen kende met eeltige knuisten, in klompen en pilowbroeken. Wanneer ik die oude dorpsgenooten vóór u zou leiden, met hun in uw oogen wellicht onverzorgd uiterlijk, hun onnoozele plompe verschijning, hun schuwe houding... u zoudt niet den juisten indruk van hen krijgen. U moet hier komen en tot *hen* gaan, u moet hen zien en hooren in hun omgeving, waarmee ze vergroeid zijn, in hun arbeid, die hen gestaald heeft, in hun huis, waar hun ziel zich opent.

Laat ik mij dus mogen voorstellen, dat u, lezer, mijn gast bent en dat u met mij op een mooien zomeravond het dorp inwandelt. Maar maak u dan eerst toilet. Kleed u in hemd, vest en afgedankt broekje, want dat is hier het passend costuum en zoo zullen mijn menschen het eerst u vertrouwen. Ge moet begrijpen, dat ze hier nog niet zoo beschaafd zijn, dat ze hechten aan een hoog boordje met strikdas of een vouw in de broek. Het zal nog wel komen, maar voorloopig kennen ze alleen nog maar waarde toe aan den mensch zelf.

Geslacht na geslacht is hier op schralen, ondankbaren bodem opgegroeid in groote soberheid, in armoede zouden de stadsmenschen zeggen, omdat ze het weeldeleven dagelijks aanschouwen, doch ze genieten dien eenvoud met volle teugen en ze hebben nog over om anderen bij te staan, die minder voorspoedig zijn.

Ja, zoo begint uw costuum te lijken, doe dat bovenste knoopje van 't hemd maar los en die knoopjes aan de mouwen ook, zóó kan het wel. Nu strekken we de armen over den rug, vouwen daar de handen en wandelen langzaam en zwaarwichtig, als had de dagelijksche arbeid ons bovenmatig vermoeid, naar de dorpslinde. De Achterhoeker doet alles met waardigheid en vooral op zomerdagen, want dan werkt hij soms van 's morgens vier tot 's avonds negen en dan wordt alle kwiekheid overdadige weelde. De oudere jeugd wordt allengs van haar domein verdreven en de huisvaders verzamelen zich op de banken onder de zware linde op den Brink. Wij schikken ook bij en de luidruchtige gesprekken mogen een oogenblik dreigen te verstommen, toch worden ze spoedig weer op levendigen toon gevoerd.

‘Och jao, da's den olden meister, goed volk, en den andern, die neme wie graag op de koop toe.’

De dorpsnieuwtjes komen 't eerst, dan de oorlog en later als de vergadering in stikdonker op een einde loopt, dan komen soms spookgeschiedenissen aan de beurt.

‘Jao, Meister, ik zegge al net, den langen Jan zal ok wel wetten, wat e doen mot.’

‘Hoe meen ie dat, Toon?’ vraag ik.

‘Boe, van nach mos e met de rapklomp loopen en van margen hef den krommen Tienus 't ook afelegd en dat midden in de bouw.

Jao, Meister, Mientjen van der Hörste zit in 't bedde.’

‘Foj, foj, wat 'n druktes in ens!’ mompel ik.

Maar ik merk, dat u het koud krijgt, waarde gast. Uw onbedekte hals is niet gewend aan de avondnevels. We gaan, hoor.

‘Noe, luukes, wel te rösten!’

‘Dag Meister, dag Meister...!’

We wandelen samen terug.

‘Nou zeg, ik kon er geen woord van verstaan; ze praatten zoo binnensmonds, en wat een taaltje!’

‘'t Is de volkstaal van West-Duitschland tot over de Elbe, waarde gast, een gebied dat tien, twintigmaal zoo groot is als Holland.’

‘Och kom! Maar wat had hij van langen Jan en de rapklomp?’

Ja, dat is in geen paar woorden te zeggen. Dit raakt de kern van het Saksische volksleven. Het leven van den Sas was een leven van strijd in dubbelen zin. Strijd met de vijanden en overheerschers, strijd met den ondankbaren bodem in de eenzaamheid en deze strijd vlocht een hechten band tusschen hen. Gemeenschappelijk grondbezit, gemeenschappelijke nooden smeedden hen tot groepen van volksgegemeenschap, die de kracht van banden des bloeds benaderen. Als hier in de buurt een boer komt wonen, wordt hij met huisraad en vee door de boeren opgehaald en geïnstalleerd op zijn nieuwe erf en mocht hij vreemde hulp nemen, dan zou dat kwalijk genomen worden. In alles bieden ze hem de behulpzame hand met man en macht en als hij geheel op dreef is, geeft hij aan zijn buren een klein feestje, het ‘*oavertrekmaol*’. De buurlui (naobers) worden met buurman en buurvrouw aangesproken; de twee dichtstbijwonende buren zijn de *noodnaobers*, die alles regelen bij ziekte of sterfgeval.

Nu moest Lange Jan met de rapklomp loopen, een gebarsten klomp, die in den stillen nacht bij haastig loopen een klepperend geluid maakt; dat beteekent, dat hij 's nachts naar de vroedvrouw moest, omdat de buurvrouw in bedde zat, d.i. bevallen moest. Bovendien was Kromme Tienes dien nacht gestorven en moest Lange Jan ook daar naar toe om hem te ‘*verhennekleeden*’, het doodshemd aantrekken, dat sedert den trouwdag in het kabinet op hem wachtte en verder de gehele huishouding en begrafenis regelen en dat was wat in den

drukken oogsttijd. Het koren van de weduwe moest bovendien door de buurt gemaaid worden en het landbouwbedrijf moest door die buren gedreven worden. Dit is de Goddelijke zegen van den strijd, want er staat geschreven: draagt elkanders lasten en alleen in Saksenland is dat geen hol woord. De burenplichten onder ons volk hebben de eeuwen getrotseerd en leven nog op het platte land voort als een zegen voor de volksgemeenschap.

De band tusschen de dorpsgenooten was vroeger ook zeer sterk, wat dikwijls aanleiding gaf tot onaangenaamheden met jongelui uit andere dorpen, vooral wanneer het liefdeszaken betrof.

Hengel[3)] is van iezer en staol,
Dat geet nao den gijselpaol,
Zelhem is van kopper en tin,
Daor zit nog courazie in.

‘Heh, heh!’

‘Waarom zucht u zoo?’

‘Omdat ik mijn huisgenoot van driehoog niet eens ken. 't Is hier een wonderlijk land, dat moet ik zeggen.’

‘Ja zeker, die naastenliefde kan voor een deel in den nood geboren zijn, doch ze zetelt zeer zeker ook in het hart van het volk, want anders zou ze door de veranderde tijdsomstandigheden zeker reeds tot het verleden behooren en men vindt de burenplichten hier op 't platteland niet als sporadische resten van oude tijden, doch in volle kracht, in vollen bloei.’

Met klokke tienen waren we opgestaan om ter ruste te gaan en mijn pupil zou er morgenochtend zelf op uittrekken en mij 's middags bij de thee zijn bevindingen komen meedeelen. En waarlijk, nauwelijks had ik me na mijn middagslaapje uitgestrekt in de schaduw van onze groote kastanje, of ik hoorde reeds het min of meer harde stemtimbre van den Hollander. Wij, Achterhoekers, spreken meestal een octaaf lager, minder agressief, zachter en meer binnensmonds, zoodat het spoedig in een onduidelijk gemompel ontaardt. Hoe kan het ook anders, zoo is immers ons geheele wezen; de levensstroom heeft onze scherpe hoeken weggeschuurd en onze aard is gelijk geworden aan een kiezelsteentje, dat familietrekken toont met den Lochemschen diamant; alleen onze knuisten zijn hard, hard als het leven, dat ze

3) Woordspeling. Hengel is Hengelo en is hengsel van ijzeren pot.

BOER UIT ZELHEM (*ACHTERHOEK*)

VROUW UIT HENGELO (*ACHTERHOEK*)

schiep. Geloof niet, dat ik onzen goedigen aard alleen maar wil prijzen, daarvoor speelt de sloomheid een te groote rol in ons doen en laten. Een mensch is steeds geneigd zich een beeld te vormen van personen en zaken, die hij op zijn levensweg ontmoet en de Graafschapper laat hem in dat opzicht dikwijls onbevredigd, vooral bij vluchtige kennismaking. Zijn wezen is diep en donker als de kolken, die praehistorisch watergeweld groe in den zandigen bodem.

Eigenaardig is het hoe een mensch in het dagelijksch leven eigenlijk voortdurend bezig is zijn beeld te teekenen in daad en woord. Ja, ook in woorden, zelfs de Achterhoeker, die zoo traag ter tale is. Hij heeft zijn buurman een bezoek gebracht en staat reeds met de deurklink in zijn hand, wanneer aan zijn stoppeligen mond de teekenende woorden ontvloeien: '*Noe luu, ziet oe te schikken en doet er maor zuutjes met hen!*'

'*Ziet oe te schikken*', weet u te voegen naar de moeilijke omstandigheden, waarin uw volk steeds geleefd heeft.

'*Doet er maor zuutjes met hen*', laat alles zooveel mogelijk zachtjes langs je heen gaan, dan blijft de vrede bewaard.

Ja, heel, heel zelden ziet men den Achterhoeker uit zijn slof schieten als van zijn lijdzaamheid teveel gevergd wordt; dan fonkelen zijn oogen, dan hamert zijn knuist op het tafelblad en zijn mond doet zeer oneerbiedig tegenover het Opperwezen. Even spoedig ziet hij in, dat hij over de schreef is gegaan en stelt hij pogingen in het werk daden en woorden te verdoezelen.

Maar, daar staat u voor mij. U is terug van uw uitstapje.

'Ja, ja, hier ben ik, ik lig hier een beetje te droomen in 't gras tot mijn vrouw met de thee komt.'

Ik werk me met een zucht weer in 't verticale en schuif voor u een stoel bij.

'Enne... hoe is 't ritje bevallen?'

Nou, ik moet zeggen, dat dat slag van menschen hier me bepaald is meegevallen. Ik stapte op mijn fiets en toen ik een half uurtje in de mooie natuur gepeddeld had, werd de grindweg slechter. Mijn slappe achterband werd nu dubbel vervelend en ik besloot bij een boer aan te kloppen voor een fietspomp. Daar stond een jonge vrouw aan de put; ik wandelde met mijn fiets naar haar toe.

'Goeien morgen, juffrouw!'

'O, meneer hef zeker gin wind in de band!'

'Ja, nee!' stotterde ik, want de zin der woorden drong niet spoedig genoeg tot me door.

‘Gradus, och Gradus, waor hang ie toch uut! Toe loop es gauw nao de buurman en vraog de fietspompe, den onzen is lens en den meneer hef gin wind in de band.’

‘Den meneer hef gin wind in de band!’ zoo luidde ook de introductie in de keuken, toen ik den ouden boer en zijn vrouw begroette.

‘Toe, nem 'n stoel en smiet oe van de beene! Gradus zal wel veur de fietse zörgen.’

Ik heb toen een heeleboel gepraat en de oude vrouw werd langzamerhand toeschietelijker. Toen deed ze het voorstel, dat ik met Gradus naar 't land zou gaan, daar was ‘onze volk an 't roggemèjen.’ Grootvader wou nu ook mee en grootmoeder zei vermanend: ‘Effen dan, want 't is hette!’

Mieneken kwam nu ook de keuken binnen met een trekkarretje.

‘Mooder, mag ik ook met met de karre?’

‘Vraog 't grotmooder maor!’

‘Toe dan maor,’ zei grotmooder.

Grootvader strekt de armen over den rug en neemt de leiding; ik doe desgelijks en volg; Gradus dito, dito en Mieneken met het karretje met het koffiemaal volgt en als ze: ‘Pie, Pie!’ roept, springt 'n groote grijze poes van den putrand en sluit zich aan achter het karretje. Zoo slingert de optocht langs een zonnig veldpad.

Een slootje; een vijftal eenden ploeteren tegen den oever op en loopen in één rij waggelend en snaterend, keuvelend met korte knorgeluidjes aan de overzijde van de sloot met ons op.

‘Haal op, Grotvader!’ roept mijn sportief geweten, doch ik slik mijn woorden in en de dribbelende eenden zijn ons reeds één lengte voor.

‘Kwek, kwek!’ zegt de woerd.

‘Blouwkientjes!’ zegt grotvader naar de aardappels wijzende.

‘Kerel, zoo'n kiekje! 'n Pop voor zoo'n kiekje....!’

Toen we terug kwamen slokte de koele keuken ons in dezelfde volgorde weer op; Pie ging weer naar den putrand.

Op de tafel stonden nu een half dozijn blauwgebloemde kopjes met diepe schoteltjes, waarin dampende koffie geurde. Ik moest natuurlijk bijschikken en ik keek begeerig naar het kopje koffie met schoteltje, naar 'n lepeltje, dat er niet was en 'n klontje kandijsuiker, dat er wel was. Hoe zou dat moeten gaan? Ik besloot af te wachten. Grotvader greep naar het klontje en schoof het in zijn tandloozen mond, goot de koffie in het schoteltje, begon geweldig te blazen en te slurpen. Toen achtte ik ook mijn oogenblik gekomen, bracht het klontje in den mond, goot de koffie in 't schoteltje en blies en slurpte...

Ja, lach me niet uit, 't was heerlijk!

Nog driemaal daarna heb ik hetzelfde bedrijf gespeeld en toen gelukte het mij de Geldersche gulheid te ontduiken.

En toen ik na afscheid genomen te hebben van de oudjes weer buiten stond bij den put tegenover het jonge vrouwtje, vroeg ik haar vriendelijk, wat ik haar schuldig was.

‘Boe, wie heb hier gin harbarge! Gradus vot nao de kökkene, marsch! Waor wont meneer?’

‘In den Haag!’

‘Noe, ak dan in den Haag komme, za'k 't wel op kommen halen. Dag meneer, hier steet de fietse!’

Wil u wel gelooven, dat ik paf stond? Ja, goed soort menschen.

‘Uw oordeel doet me genoegen, maar heeft u wel opgemerkt, dat de vrouwen over 't algemeen pienterder zijn dan de mannen en handig het roer in handen houden?’

‘Ja, en die grootmoeder!’

‘Dat is regel; de oudste zoon brengt zijn vrouw in 't ouderlijk huis, die het haar plicht voelt het oude mensch in eere te laten.’

‘Maar ik ben nog niet uitgepraat, ik heb vanmorgen nog meer beleefd. Een half uur verder zag ik mannen in 't zwart en vermoedde, dat er een begrafenis zou plaats hebben. Ze stonden bij de groote schuurdeur van het achterhuis van een groote boerderij. Welnu, ik heb de begrafenis gezien en de eigenaardigheden behoef ik u niet te noemen, maar de eenvoud, vond ik, kwam de plechtigheid ten goede. Eén ding trof me eigenlijk als blijk van ongevoeligheid, om niet van onkieschheid te spreken, ze droegen het lijk aan de achterdeur uit en het scheen me toe, dat het bij de koestallen had gestaan. Hoe kunnen de menschen, zooals ik ze hier heb leeren kennen, tot zóó iets komen.’

‘Ik maak u mijn compliment over de opmerkingsgave, die u deze woorden doet spreken. Laat mij beginnen met u te verklaren, dat deze handeling juist getuigt van gehechtheid aan de oude zede, die meer dan een tiental eeuwen reeds door de Sassen in hooge eere wordt gehouden. In den oertijd was zoo'n huis een zoogenaamd “*lös huus*”, één ruimte, waarvan thans nog in Twente, doch vooral in West-Duitschland nog eenigszins vervormde exemplaren bestaan. Oorspronkelijk hadden ze maar één deur van groot formaat om den oogst binnen te kunnen rijden; aan weerszijden waren de stallen en achterin hokten de menschen in de luwte van de stallucht. Langzamerhand zijn er meer deuren gekomen aan alle zijden van de woning, doch alle eeuwen door heeft de deur, die u schuurdeur noemt, den voorrang

behouden. Van oudsher was het de gewoonte het lijk onder het balkengat te zetten, de opening, waardoor men het koren naar boven en beneden brengt, want daar had de geest gelegenheid naar boven te stijgen. Welnu dat alles is zoo gebleven nu er meer vertrekken zijn gekomen uit eerbied voor het oude, gewijde gebruik bij het voorgeslacht. Als de zoon des huizes trouwt, wordt de jonge vrouw door diezelfde deur binnen gehaald en haar lijk zal daar ook uitgedragen worden. Kan u zich een hoogere wijding van de zeden van onze voorouders indenken? Het is een beschamend voorbeeld voor velen, die zich zelf in beschaving hooger taxeeren.'

'Inderdaad, ik moet u toegeven, dat ik hopeloos gedwaald heb.'

'U bent niet de eenige. Het gebeurt den Achterhoekers dikwijls, dat zijn beste bedoelingen den vorm van onhebbelijkheden aannemen. Om een klein voorbeeld te noemen. Weinige jaren geleden bracht ik met een jonge dame een bezoek aan een oud keuterboertje, een goede bekende uit mijn jongensleven. Het manneke was zeer verguld met ons bezoek, doch de boomvruchten waren nog niet rijp; hij kon ons niets aanbieden; 't was voor hem een pijnlijke geschiedenis. Eindelijk lichtten zijn oogen op, want hij zag aan een struik in de heg een paar rozen zitten. Hij zei verheugd: "De juffer wil zeker wel 'n paar rozen hebben, *anders vrit ze de koe maor op!*" Het manneke was bang, dat de juffer de rozen niet zou nemen om hem niet te ontrieven.

Nu komt daar nog bij, dat de Graafschapper zich over 't algemeen, ook wat zijn taal betreft, minderwaardig gevoelt tegenover een vreemdeling, die Hoog-Haarlemmerdijksch spreekt. Hij wil zich dan zooveel mogelijk beschaafd voordoen, ook wat zijn spreken betreft en dan volgen natuurlijk blunders in alle formaat. Het goedige, meegaande van den Sas ontaardt op vele punten tot slapheid en beginselloosheid en als zoodanig is hij een tegenvoeter van den Fries. Ik ging vroeger in Deutekum naar school, dat in stadhuistaal Doetinchem wordt geschreven. De Hollanders leerden den naam van den atlas en wisten niet, dat de oe eigenlijk ö is en als een eu moet klinken, terwijl de c een k is en dat het stadje vroeger ook op 't stadhuis Deutekom en Deutekum heette. Zij spraken dus van Doetinchem met een koegeluid en een keelschraper, wat geleidelijk door de Achterhoekers werd overgenomen. De laatste halve eeuw is het omgedoopt, de vreemdelingen werden nagepraat. Op dezelfde wijze werd Lokhem (Loc-hem) ook Lochem. In onze jeugd leerden we op de kaart Go-ri-chem, doch de bewoners van *dat* stadje lieten zich niet door vreemdelingen overvleugelen, 't was en bleef Gorkum. Tegenover hen moeten wij ons

schamen. Maar, we hebben ook krachtiger figuren. Onze “Hendrikeume” bijvoorbeeld.[4] En het wil me voorkomen, dat ze in het Z.O. talrijker zijn. Zou het wellicht in verband kunnen staan met de meer of minder plaatselijke oerbewoners, waarmee de Sassers samensmolten? Of zou de natuurlijke moerassengrens, die dat deel van Zutphen en Gelre scheidde, zoodat het nog lang een deel van Westfalen bleef, invloed gehad hebben?’

‘Daar heb ik vanmorgen zooveel verschillende mutsen gezien, is daar nog een onderscheid tusschen of is het willekeur?’

‘Ja, wat zal ik u zeggen...,’ begin ik. Dat is een stopwoord van me, doordat ik een Achterhoeker ben en even wil nadenken, hoe ik het antwoord moet inkleeden.

Klappenbörger driedraod
Is de boeren eurn sierraod.

De boeren, die vroeger slechts sokken van ongekleurde wol droegen, kochten later van ‘kousenkeerls’ felgekleurde Kloppenburger sokken en stapten daarmee naar de kerk. Het was wellicht de eerste en laatste maal, dat de uiterst eenvoudig gekleed gaande Achterhoeksche boer of liever de rijke scholteboer zich trachtte op te tooien. De zucht zich te sieren behoort ook hier bij de vrouw.

Hier 'n stoel en daor 'n stoel,
Op ieder stoel 'n kussen.
Mooder zet mien de mutse es lieke,
De jonges wilt mien kussen.

De hoofdtooi en de jonges staan blijkbaar in oorzakelijk verband. De muts speelt echter ook zonder die jongens een groote rol in de vrouwenwereld, want zij duidde ook de standen aan. De eerste stand droeg kostbare ‘*knipmutsen*’ (neepjesmutsen), de tweede ‘*pleujkesmutsen*’, met meer geplooide strooken. En de derde stand ‘*gladde mutsen*’ zonder plooien. Van de deftigste knipmutsen hangt de kant het langst naar beneden. ‘Wie 'et 't lankst hef, löt 'et 't lankst hangen.’

Zei men van iemand, dat ‘eur de mutse schief ston’, dan was ze slecht geluimd, vond ze iets aangenaam, dan ‘was et eur nao de mutse!’ Daarom moest moeder in bovenstaand rijmpje de mutse van de dochter lieke zetten.

4) G.J. Klokman, Hendrik-eume (Baarn, 1936).

De witte muts geeft in hoofdzaak de Achterhoeksche vrouw een certificaat van netheid en meestal niet ten onrechte, doch men moet voor een vrouw, die boerenwerk verricht, een anderen maatstaf aanleggen, dan voor een stedelinge. Zaterdags is het hoogtij voor de heldere huismoeders en een slechte dag voor het mansvolk; dan wordt er geschrobd en geboend en met emmers water geplempt dat het een lieve lust is, behalve voor het sterke geslacht. Voor 't overige lijdt de Sas in hooge mate aan watervrees. Men kan van het kind der zandgronden en heidevelden moeielijk iets anders verwachten en dat weerspiegelt zich ten duidelijkste hierin, dat de grenzen van hun gebied in het Oosten samenvallen met de grenzen van het diluvium. Opmerkelijk is het bovendien, dat de Oude IJssel, het schuchtere rivierke in den zomertijd, zulk een scherpe grens vormt. De lage landen van de Lijmers zijn dan ook bewoond door Franken, wat onmiddellijk opvalt, waar het diluvium het IJsselbed nadert, zooals langs de lijn Silvolde-Keppel. Een twintigtal jaren geleden vertelde mij een ontwikkeld kruidenier uit Deutichem, die zijn winkel onmiddellijk bij de IJsselbrug had: ‘asse bie mien veur de teune (toonbank) komp, kan 'k dadelijk wel zeggen of ze oaver de brugge hen komt of van de Zelhemsche kante!’ Zoo steekt de stoere, ernstige blonde Sas af bij de meer tengere, donkere, luchthartige Franken, die een dubbel portie levensjool schijnen meegekregen te hebben. Zie de oude huisjes tegen de hellingen van de heuvels van Montferland en Hettenheuvel en ge waant u in een ander land of in de heidestreken van Brabant en Limburg. De dorpjes Hummelo en Laag Keppel, tot ééne gemeente behoorende op nog geen twee kilometer van elkaar gelegen, hebben de eeuwen door in veete geleefd. In vroegere tijden beoorloogde de jeugd elkander op den tusschengelegen Wrangenbult, doch thans heerscht er gewapende vrede. Wat is de reden? Hummelo is in aard en huizenbouw volbloed Saksisch en Laag-Keppel helt reeds naar het Frankisch over, en is door zijn ligging aan den grooten verkeersweg meer met de Westersche beschaving in aanraking gekomen.

‘De menschen zijn hier nogal behoudend schijnt me zoo toe!’

‘Zeker, dat is de aard van den Achterhoeker. Hij klemt zich vast aan de oude zede. Daarom is hij ook kerksch. Grotvader en grotmooder gingen elken Zondag naar 't dorp, haalden hun stoof met vuur bij de “Pellekaon”, hun winkelier; grotmoeder ging na de preek de stoof terugbrengen; grotvader hoorde nog even in den torenhoek, wat “de meister” daar zou voorlezen van verkoopingen en verpachtingen, want kranten lazen ze niet en volgde dan grotmoeder om bij de Pelle-

kaon samen een kopje koffie te drinken en bekenden te spreken. Vader en moeder deden desgelijks en daarom volgden de kinderen hun voorbeeld. De Zondagwijding zit den Achterhoeker in 't bloed, zonder kerkgang is het geen Zondag geweest. En als u me vraagt of hij godsdientig is, moet ik zeggen: hij belijdt een blijmoedig Christendom, waagt zich niet aan beschouwingen op theologisch gebied en bepaalt zich na de preek meestal tot de woorden: “De domeneer hef et mooi gezegd!” De groote meerderheid behoort tot de Ned. Hervormde Kerk, de groote Kerk, zooals ze zeggen. In grootere gemeenten heeft men natuurlijk splitsing in meer of minder behoudende groepen. Enkele plaatsen zijn overwegend katholiek (Groenlo), doch over het algemeen is de bevolking van Oud-Hameland protestant. Aan gastvrijheid, naastenliefde en meer christelijke deugden is de Achterhoek uitermate rijk. De Graafschapper is in 't diepst van zijn wezen hoogst eenvoudig en slechts met eenvoud kan men zijn gemoed ontsluiten. Ik heb wel eens hooren beweren, dat Deventer als handelstad Zutphen heeft overvleugeld, omdat de Deventer reizigers in 't algemeen in taal en houding zich eenvoudiger toonden tegenover hun cliënten; wel weet ik dat Zutphen niet alleen als centrum van spoorwegen, doch ook op ambtelijk gebied steeds veel vreemdelingen herbergde, wat den eenvoud niet ten goede komt.’

‘Hé, wat hoor ik daar? Gezang?... O, 't is de radio!’

Ja, mijnheer, U zal het misschien vreemd vinden, doch de Achterhoeker zingt niet of eerst moet een borrel hem vrijmoedigheid schenken; gevoel voor schoone kunsten bezit hij in zeer geringe mate.

In zijn woorden tintelt echter bijwijlen een gezonde, droge humor, die zoo moeielijk is in weinige woorden te schilderen, omdat ze zich typisch bij 't gebeuren aanpast. Misschien kan 't volgende versje, waarvan de auteur uit de grensstreek mij onbekend is, een voorstelling wekken.

Mooi Elsken en 'n jungsken.

Mooi Elsken zat an 't venster,
Met 't breiwark op der kniee,
Ze droeg zes ponney-lökskes,
An iedere kante driee!

'n Jungsken, dol van lieefde,
Dat kwam veurbie en hie,

Hie had zes heurkes op de lippen;
An iedre kante driee!

Diep veur zien Elsken boag e,
Zie wazzen 't eens, die twee,
Hie stuurden eur zes kuskes,
An iedre kante driee!

Heur vader kwam en zag dat
En schreeuwden 't uut: ‘ziee, ziee!’
En gaf drum zes van achtern,
An iedre kante driee!

De Graafschap is een streek met veel natuurschoon, doch de bewoners merken het niet op, de zware strijd om het bestaan onderdrukte al het gevoel ervoor.

Als de Zelhemsche boerenjongens en boerenknechten vroeger naar de groote Deutichemsche mark gingen, dan zongen ze daar in de avonduren:

‘Alles wat van Zellem kump dat zup zich zat’[5].

Dan dacht de goe gemeente aan gruwzame bachanaliën en ze wisten niet, dat het in hoofdzaak branieschopperij was tegenover hun meisjes en vrinden. Alleen menschen met centen konden zich de weelde veroorloven zich dronken te drinken. De weinige zilverlingen, die ze voor enkele jaarlijksche feestdagen gespaard hadden van hun uiterst karig loon, waren bij lange na niet voldoende voor eenige royaliteit en nu moest de ruwe uitgelatenheid van den oer-Sas de hoofdschotel vormen der schijnweelde. Het drankmisbruik is over 't algemeen niet groot, zeker minder dan in vorige eeuwen, toen hier overal jeneverstokerijen waren. Vóór dien tijd was de volksdrank bier, zoodat men bepaalde feesten van oudsher aanduidt met den naam ‘bier: pannenbier’, ‘boksenbier’, enz.

Ja, dat laatste was een feest voor de knechts en meiden van de buren als een paartje ging trouwen. Dat herinnert me aan een zeer oud lied, dat van den Dollard tot den Rijn bekend is:

Mien vader zei es tegen mie,
Ik wette 'n knappe deern veur die,
Ie mot an 't loopen mien jungesken! (bis)

5) Dronken.

Och vader 'k bun nog vuls te bang,
Ik wet nog van gin vrouwluu van,
Ik dörf ze neet an te raken. (bis)

Maor toe het Zondagaovend was,
Stok ik mien piepken in de tas
En gong an 't rondmarchieren. (bis) enz.[6)]

't Liep nu niet zoo bijzonder gunstig af, maar in eere en deugd.

Tegen de oud-Sassische zede op 't gebied der min heeft de Kerk zich met succes heftig gekant en 't was dan ook zeer noodig. De huidige wetten der zedelijkheid komen tegenwoordig in den Achterhoek niet zoo dikwijls in den drang. Het heidendom is door den Christus ook in dit opzicht bekeerd en grotmoeder zegt: ‘goed is goed, maor ie mot de katte niet op 't spek binden.’ Ze naait een scheur dicht in de pilobroek en mompelt: ‘better 'n toek as 'n loek!’ beter ruw dichtgenaaid dan 'n gat. ‘Jao,’ zegt grotvader, 'n flink wief is maor alles;

'n Wief drug meer uut met de leppel, (lepel)
As de man inbreg met de scheppel. (schepel, korenmaat).

Grotvader zegt niet veel en zijn oordeel is als een rijpe eierpruim, zoo zacht en kneedbaar, maar 't is 'n ‘binnenvetter’ er steekt meer in hem dan zijn uiterlijk verraadt. Somwijlen glinsteren zijn oogjes zoo levendig, dat een Hollander zou zeggen: hij neemt ons te grazen, doch behalve op de Deutekumsche markt, als hij een koe moet verkoopen, is hij eerlijk en oprecht. Dit sluit niet uit, dat hij menschen, die we in 't dagelijksch leven ‘opscheppers’ noemen, zóó kan neerzetten, dat de patiënt maar liever niet gewaagt van 't geen hem overkomen is. Ook *ik* zal er niet van gewagen, omdat er in de Graafschap dikwijls woorden en uitdrukkingen gebruikt worden, die een Hollander plat noemt, omdat het gemoedelijk natuurleven geen plaats biedt aan duistere bijgedachten, die slechts opdoemen bij hen, die de natuur ontgroeid zijn. Over 't algemeen krijgt men evenwel den indruk, dat het spreekwoord: spreken is zilver, zwijgen is goud, in den Achterhoek geboren is; nergens kan iemand vrijwel zonder woorden hopeloozer schaakmat gezet worden. Wordt de Graafschapper tot oordeelen gedwongen, dan kan hij U overstelpen met een vloed van

6) Zie verder: Driemaandelijksche bladen voor taal- en volksleven in het Oosten van Nederland, dl. I, blz. 79 (G.J. Klokman), dl. II, blz. 38 (F.R. Crommelin).

woorden en uitdrukkingen, die in een zee van neutraliteit ten onder gaan, zoodat er van een oordeelvelling geen sprake is, omdat hij veelal geen oordeel heeft, daar de gemeenschap eigenlijk het oordeel bepaalt. Alvorens te besluiten moet hij eerst zijn gezin en de buurtgenooten raadplegen, uit vrees met de wereld in botsing te komen. Men spreekt wel eens van geboren diplomaten en ze mogen wellicht in sommige opzichten zoo genoemd worden, doch de aangeboren openhartigheid zal steeds een struikelblok vormen voor hun carrière in die richting.

Vooral dichters veroorloven zich de vrijheid het huwelijk op het platteland als zeer idyllisch voor te stellen, doch nu ik geroepen ben een nuchter oordeel neer te schrijven, mag ik niet zoo klakkeloos aan die voorstelling mijn zegel hechten. Het zij echter verre van mij den Graafschapper gebrek aan huwelijkstrouw te verwijten, integendeel, het huwelijksleven in deze streken mag over 't algemeen gelukkig genoemd worden, al komt dit voor een deel voort uit den zachten, meegaanden aard van den Achterhoeker. De omstandigheden, waaronder in den regel zoo'n huwelijk gesloten wordt, kunnen moeielijk tot het welslagen meewerken. De Achterhoeksche boer trouwt in den regel als een lid van een regeerend vorstengeslacht, de belangen van de boerderij en van den staat leggen dikwijls 't meeste gewicht in de schaal, het overige zal zich wel redden en... het redt zich in den Achterhoek meestal dan ook wonderwel. De strijd om het bestaan is daar de eeuwen door zoo zwaar geweest, dat al het andere er voor zwichten moet. Het trouwen geschiedt dan ook dikwijls om in noodwendige behoeften op de boerderij te voorzien; het is eenvoudig een daad van paring, die in 't bedrijf het jonge leven moet wekken en Amor met zijn pijltjes staat dikwijls met zijn vinger in den mond, ietwat baloorig, het zaakje gade te slaan.

Een paar jaar geleden stierf de boer van Lankhorst. Garretjen bleef achter met den knecht en iedereen riep: ‘hoe mot dat met de boerderieje gaon?’; over Garretjen werd niet gerept. 't Ging dan ook niet en een ongetrouwde broer van haar man werd door de familie haar ter hulp gezonden. Een poosje ging het best, maar toen kwamen er nieuwe zorgen. Een meneer kwam met een gewichtig gezicht op een goeden morgen een onderhoud met de vrouw des huizes vragen.

‘Plakt u ook?’ vroeg hij.

‘Boe nee, plekken, plekken, ik hebbe wel wat anders te doene!’ zei Garretjen.

‘Ja, maar u *moet* plakken volgens de wet!’

't Duurde wel een uur vóór Garretje 't geval snapte.

Toen Tönnis, haar zwager thuis kwam, werd die ook ingelicht en zoo geschiedde het, dat hij naar 't postkantoor moest om zegeltjes te halen.

‘'k Wolle wel geerne 'n stuk of tien plekzegeltjes hebben!’

‘Van hoe duur?’ vraagt de postman.

‘Van de goedkoopste, da's veur ons mans genog!’

Ze plekten en plekten; 't was 'n ‘durabel’ werk, maar ze zuchten en plekten tot het bittere ende, tot de brief vol was. Toen gingen het spaarbankboekje en de plekbrief ieder apart in 'n groot, geel ‘brievenzäksken’ en met 'n zucht liet Tönnis ze in de bus glijden.

De Meneer kwam weer en vroeg of Garretjen geplakt had en nu bleek het, dat de brief in 't verkeerde ‘zäksken’ was ekomen. En de zorgen stapelden zich op, want de desbetreffende autoriteiten vonden geen aanleiding Garretjen en Tönnis spoedig uit den brand te helpen. Ze liepen dagen rond met een hoofd vol zorgen.

Op een morgen kwamen ze van tafel en Tönnis had net een drietal stevige spekpannekoeken ‘achter 't vestje gestoken’ en stapte op om 't vee af te mesten, dat zijn hart gestolen had. Toen ‘'t volk’ naar 't achterhuis was, riep Garretjen: ‘Tönnis! Tönnis!’

Tönnis kwam in de keuken.

‘Tönnis, wa'k zeggen wil, wie mosten maor trouwen, dan wazze wie van dat smerige plekken af!’ röp Garretjen.

‘Boe, dat ha'k ook al edoch,’ zegt Tönnis, ‘maor van wège da'j zo'n mooi gedoete (boerderij) hebt, wo'k 't niet zeggen.’

Toen waschte Garretje de kopjes en Tönnis ging naar 't vee.

Dat 't plakken nu uit was, was op beider gezicht waar te nemen; de stroeve trekken waren ontspannen. Ze boerden verder gelukkig.

Nu kan men betogen, dat hier iets ontbreekt in zoo'n huwelijk, de practijk wijst uit, dat het naar buiten uit niet blijkt. De man is het hoofd en de vrouw is de nek, die 't hoofd draait, zooals zij wil en 't resultaat is een voorbeeldig huwelijksleven.

Stedelingen beklagen dikwijls de boerenmenschen, omdat ze zoo ongeriefelijk en afgezonderd wonen, zooveel moeten derven, wat de stadsmenschen onmisbaar vinden en ze weten niet, hoe rijk ze zich voelen, wanneer ze vrijwel zelfstandig in hun levensbehoeften kunnen voorzien.

Dominee had familie op bezoek, dames uit Holland. Ze dwaalden door boschpaadjes naar een boerderij, waar langs een sloot prachtige braamstruiken stonden met rijpe vruchten overladen. Een juichkreet ging bij de dames op, toen ze vernamen, dat ze die vrij mochten

plukken. Dominee stak een feestelijke sigaar op en stapte op den landweg bij 't gezelschap heen en weer.

Daar komt Grada aan, die is zeker naar 't dorp geweest voor boodschappen, een ijverige catechisante van hem.

‘Dag, Grada! We plukken je al de bramen af. Jij zult zeker hier ook nog wel eens van snoepen?’

‘Och Domeneer, wie hebt dat zoo niet neudig, wie hebt in huus van alles zat!’

En nu, mijn gast!

In de laatste kwart eeuw is de Achterhoek door den kunstmest herboren; het jonge geslacht bestormde de landbouwscholen, werkt met formules in de bemestings- en voedingsleer en schiep een ongekende welvaart. In weinige jaren heeft de Graafschap zich opgewerkt tot een niveau, dat overal in den lande bewondering wekt.

‘Mien olde Zelhem’ van voor zestig, zeventig jaar, waar moet ik u thans zoeken?

Tien uur over de landsgrenzen in 't Munstersche, daar ligt het. Daor is 't olde huusken van Sam; daor steet Règelinks Derk an de deure, zoo as e van de baktrog kump; daor hei Gradus van de kuper met de koe veur de karre en Vels Mientjen met de winkelware in 'n rooyen zakdoek eknupt en Gatjan... sjokt... met de bruun... en de karre... met de mest... en de hond... nao 't land.

De rust en de vrede is over alles en in alles.

Gelukkig het land, waar de vertraagde film van het jachtend leven nog draait!

De Betuwnaars door K. Lantermans

'DAT is toch totaal overbodig', zal menige lezer zeggen, 'Wie gaat nu een artikel lezen over een onderwerp, dat algemeen bekend is?' Velen, dit boek doorbladerend, zullen, aan dit hoofdstuk gekomen, aan het opschrift reeds genoeg hebben, overtuigd, dat ze met dit onderwerp volkomen op de hoogte zijn.

Intellectueel Nederland, voor wie dit boek bestemd is, kent den Betuwnaar al lang. Men heeft er een gevestigde opinie over, die al tientallen van jaren bestaat en klakkeloos van het ene geslacht aan het andere wordt overgedaan. Enkelen, die door ervaring en eigen aanschouwing beter op de hoogte menen te zijn, komen wel tegen het gevestigde oordeel over den Betuwnaar op, maar die vinden geen gehoor.

Men is het er over eens, dat de Betuwnaar is, in grove trekken, aangegeven: een achterlijk soort Nederlander, dom, lui; aangezien er al heel weinig bij zit, zit er ook niet veel kwaad in. Dat is te zeggen: bij het merendeel. Er lopen namelijk ook enkele fielten onder, maar de meesten zijn te sukkelachtig daarvoor. Als taal gebruikt hij een soort verbasterd Hollands, wat ieder gauw kan spreken door van een *aa* een *ao* te maken, en van een *ij* een *ie.*[1] Het volkje leeft zo ongestoord rustigjes met elkaar voort, zonder strijd of moeite, voelt zich in die apathie volmaakt gelukkig en wordt alleen nu en dan in de rust gestoord door de enkele bovengenoemde fielten. De mannen roken hun pijpje en de vrouwen zingen versjes bij de karnton. De natuur is er overheerlijk, alleen wat zoetelijk voor een normaal mens, en de beurzen zijn tamelijk gevuld. Het is aangenaam om naar ze te kijken en je zou er toe komen om ook zo te willen zijn en onder hen te wonen, als je er niet diep van overtuigd was, dat zulk een leven voor een gewoon mens toch niet uit te houden is. In één woord: er zit geen leven in de lui, en er is totaal niets mee te beginnen. Daarom doe je maar het best, als je een poosje plezier aan de lui gehad hebt, met een goedig lachje heen te gaan. Kijk dan nog eens om en je zult zien, dat de sukkel met een dankbaar lachje op zijn onschuldige gezicht je

1) Zie: K. Lantermans, J.J. Cremer en het dialekt der Over-Betuwe (Nieuwe Taalgids, jg. 12 (1918), blz. 273 vlg.).

staat na te kijken (ten minste, als je niet een van bovengenoemde fielten getroffen hebt.)

Dat is zo ongeveer de idee, die tussen ons Nederlanders omtrent de Betuwnaars zweeft. Maar, hoe is die dan in de wereld gekomen, zal ieder vragen. Zo'n algemeen oordeel *steunt* toch ergens op, is toch niet met *zweven* begonnen. Dat is ook zo. Dit oordeel heeft een zeer vaste basis, die gelegd is door den schrijver J.J. Cremer, in zijn ‘Betuwsche’ en zijn ‘Over-Betuwsche Novellen’. Deze schetsen en verhaaltjes vielen zeer in de smaak bij het lezend publiek, omdat zij vele grote kwaliteiten bezitten. Cremer was een uitstekend verteller en hij kan met woorden de dingen voor onze geest toveren, of hij schildert. Hij was namelijk oorspronkelijk landschapsschilder. Daarom tekent hij ook zo meesterlijk de natuur. En sommige van zijn personen heeft hij zo raak aangegeven, of hij ze ons met helle kleuren op het doek voor ogen getoverd heeft. Hij was immers schilder. Maar al is de tekening als tekening geslaagd, daarom is het nog niet goed, als we onder het poppetje zetten *Chinees*, of *Turk* of iets dergelijks. Had Cremer zijn verhalen eenvoudig ‘Novellen’ genoemd dan was er heel wat minder op aan te merken geweest dan nu ze aan een bepaalde landstreek hangen en het air aannemen van ons te willen inlichten aangaande de bevolking van die streek.

Maar de boekjes ‘Novellen’ zelf zijn niet de grootste oorzaak geweest, dat Cremers oordeel zo blindelings is overgenomen door het lezend publiek en overgegeven aan het volgend geslacht. Die oorzaak ligt vooral bij het volgende:

Cremer leefde van 1827-1880, dus viel zijn laatste leventijd samen met de bloeitijd van de zogenaamde Nutslezingen. Nu trok Cremer stad en land af om tot in de afgelegenste plaatsjes zijn ‘Novellen’ voor te lezen op de Nutsavonden, waar men in opgepropte zalen met of zonder tabakspijpen en een glaasje, in geklede jas of met een kale schoolmeestersjas aan, maar in elk geval met gespannen aandacht en vaak met open mond naar hem zat te luisteren. Men vocht om een plaatsje, als Cremer zou lezen, zowel in Den Haag onder de hoogste standen als in Sappemeer onder de boerenbevolking. Cremer ging er in als koek. En met Cremer zijn ‘Novellen’, en met de ‘Novellen’ zijn Betuwnaars. Daareven is gezegd, dat Cremer dan zijn ‘Novellen’ voorlas. Maar dat woord *lezen* is niet goed, *voordragen* moest het zijn. En ook dat woord geeft nog geen goed begrip van zijn prestaties op de Nutslezingen: Cremer voerde zijn personen ten tonele. Wie oudere luisteraars nog mocht horen vertellen van die ‘lezingen’, die heeft het

gehoord, dat het publiek werd meegesleept, een ganse zaal vol, door dien enen man daar ginds achter het lessenaartje. Niemand minder dan Prof. Meyboom zei eens: ‘Cremer meende in zijn jeugd, dat hij *schildersgaven* had, maar hij merkte al ras, dat hij meer triomfen mocht oogsten als *schrijver*, maar nòg heeft de man zijn ware plaats niet bereikt: hij had *toneelspeler* moeten worden.’

Is het wonder, dat deze perfecte voorlezer, voordrager, toneelspeler, een *verkeerd* oordeel onwrikbaar gegrift heeft in het bewustzijn van het Nederlandse publiek?

Jammer, dat Cremer den Betuwnaar niet kende, toen hij hem ging beschrijven. Als jongen woonde hij in Arnhem. Hij kwam ook wel bij zijn familie in Driel op bezoek, dus in het hartje van de Boven-Betuwe. Later woonde hij in Den Haag. Hij heeft den Betuwnaar uit de verte bekeken.

Toegerust met dit oppervlakkige oordeel, van Cremer overgenomen, zijn vele functionarissen in de Betuwe gekomen, trekvogels vaak, die enige tijd rondkeken en dan weer heengingen, predikanten, onderwijzers, ambtenaren. Velen van hen hebben niet kunnen dóórboren tot op het Betuwse hart, en zijn blijven hangen aan hun vooropgezette mening. Zij zijn heengegaan, zo als ze gekomen waren, zijn niets wijzer geworden en zeiden, als de poes, die uit Rome terugkwam, miaauw.

De doorsnee-Betuwnaar is anders dan de doorsnee-figuur uit Cremers ‘Novellen’, anders dan het oordeel, dat er bij de meeste ‘beoordelaars’, leeft. Beter? Dat is de vraag nog. Misschien wel slechter, maar in elk geval anders. Veel hangt van de sympathie van den beoordelaar zelf af. Eerst zou moeten vastgesteld, wat goed en wat slecht is.

Aan wien de schuld van dit verkeerde oordeel? Aan Cremer? Neen. Aan die predikanten, onderwijzers? Neen. *Aan den Betuwnaar zelf.* Het ligt in zijn karakter. Hij is bang om zich te tonen; hij schaamt er zich voor zijn gevoel, zijn mening, zijn geloof, innerlijk te tonen, en daarom trekt hij een goedmoedig-dom gezicht, zodat de bekijker in de mening verkeert, dat er niets in zit, dat er geen gevoel, geen oordeel, geen geloof, geen begrip aanwezig is. *Want de Betuwnaar is razend bang om uitgelachen te worden*.

Als jonge vent schreef ik:

‘De stadse minse hebben 't t'r altoos over, dat de lui op 'n derrep mekander allemaol kenne, en ache ien de boeke leest, die de stadse

minse make, dan zoude motte geleuve, dat wij op 't derrep van mekaor krek wete, hoeveul geld t'r ien de kast leit, hoeveul snidjes wittebrood we bij de roggetunnis neme, wanneer dawwe d'r over gaon dinke um 's op 'n vrouw uut te gaon, en zoo vorders meer.

Zo'n stadse boekemaker mos 's bij ons op 't derrep komme wone. 'n Jaor zou 'k 'm wel 's wille geve. En dan zou ik hum 's wille vraoge over alles van ons. Niks zou de kjel wete, niks! Gin spier! Al hattie ok goeie oogen en oore. En wattie nog meinde geheurd en gezien te hebben, dat zou nog scheif opte poote staon as 'n takshond.

Ja, van de butekant, krek as bij 'n noot, dat kan nog wel. Mar daor zuukte toch gin note veur. 'n Noot het erst de grune bast; dan hedde de harde schaol; en dan kumt 't: de pit! De pit, man, daor is 't um te doen. Zoo is 't nou al krek evenins bij de minse. De grune bast, de butekant, die kenne we van mekaor allemaol, en die kan ok 'n ellek zien. De schaol, die daor onder zit, die kriegde zoo hier en daor 's 'n keer onder 't oog. En dat valt over 't algemeen niet veul mee; ik zou host zegge, dat dat ien de meiste gevalle tegevalt. Dat zal ien de stad docht mien, ok wel zoo weze. Mar de pit menneke, de pit, die kriegde mar 's heel inkeld onder 't oog. En dan mot ik zegge, as oe dat 'n keer mit zo'n medeburger op dit onderdemaonse overkumt, dan valt zo'n kjel oe mee, of ge hed diep meelij mit 'm.

Gin wonder dat wij mitte pit niet te koop loope. Dat zit binnen ien. En niet zoo as bij 'n vlierhoutje: 'n heel dik stuk onder 'n dun bestje. Ja, zukke kjels hedde wel, krek appelemoes aon de binnekant; ge kunt t'r niet tegenaonstoote, of de binnekant kumt bute; mar dat zien me d'r ok kjels naor. Gelukkig, dat wij bij ons ien de Betoew niet veul van die dunbastige-appelepap-kjels hebbe. Nee, ik houw 't mar bij de noot: grune bast, harde schaol, en dan de kjel, de pit. Daor kumt 't mar op aon.

Ik mot zegge: de bast is bij ons duk erg gruun. Mar wat kumt t'r dat op aon? Dat is mar butekant. Dat binne we eiges niet. Eiges zitte we binnen ien de bast. Ja, dan kumt erst de schaol nog. Dinger van de schaol, die al wat dieper gaon, heurde wel 's deur 'n meid, 'n knecht, de nêjster, de metselder, of zoo een. Ok wel 's, as t'r krek een mit 'n bodschap het motte weze, as zo'n kemelie afgespeuld wordt. Zo'n stadse boekeschriever, astie 'n veurzichtige kjel is, en 't 'n bietje gochem aonleit zou zukke dinger op 't derrep van ellek huushouwe wel te wete kunnen komme.

BOER UIT EK EN WIEL (BETUWE)

MOEDER EN KIND UIT EK EN WIEL (*BETUWE*)

Mar de pit? Van de noot? Van 't hartje? Zoudie daor veul van zien, of heure, of vule, of ruke? Ik weet 't niet, want as we daor aon toe zien, dan douwe we mar gauw 't durreke dicht, de grundel d'r asteblieft op. Daor hadde den vurrigen dominee, die we gehad hebbe. Niks kos de kjel d'r uut kriege. Al was overal de deur veur 'm los en kos hij d'r mar ienkomme, niks kwam de kjel te wete, alle hartedurrekes zatte potdicht, d'r kon gin luus mitte poot tusse. En dan hattie laoter, toen ie eweg was, nog zoveul op ons aon te merreke: niks wiest de kjel!

Ache wat van de pit wilt te wete komme, dan motte net kazzeweel 'n butekansje waorneme kunne. Die stadse boekeschrievers leven eiges zeker altoos mar mit grune bast en harde schaol, en komme nooit aon 't weike vleis toe; anders zouwe ze van ons zukke leuges nie vertelle.'

Dat schreef ik als jonge kerel. Nu het leven achter is, hoeft dit oordeel niet gewijzigd te worden.

De deurtjes zitten dus dicht. Wilt ge een voorbeeld?

Steven de Bromvlieg kwam met een zak op zijn rug de gierpont opgestapt. In die zak hing een zesweeks varkentje, dat hij op de markt ging verkopen. De zon stond te knetteren op de pont, zodat pek en teer uit de naden van het dek liepen. In dat zonnetje had Steven anderhalf uur op de kale dijk gelopen, met dat onrustige beest op zijn rug. Steven stapt op de pont, het varken op de rug, de kop wat voorover, de zweetdruppels tappelen van zijn kin, terwijl hij wat stijf en toch voorzichtig de zak van zijn rug laat glijden. Hij zet het beest op de vloer en kijkt op, terwijl hij de rug wat rechtstrekt. Net ziet hij een paar heertjes voor zich staan, die blijkbaar vermaak in hem hebben. Ze lachen ten minste. Ze lachen om hem. Ze lachen hem uit. Steven grijnslacht er om, veegt zich met de zakdoek het zweet uit gezicht en nek, en zegt dan droogweg tegen die twee lachende gezichten vlak voor hem:

- ‘'t Is deui-weer, heren!’

Hier komt Steven al dadelijk aan met een trekje uit het karakter van den waren Betuwnaar: *gevoel voor humor*. Er zijn maar enkelen, die deze karaktertrek missen. Onder die goede slokkers komt men er tegen, die als het ware niet recht kunnen ademen, ten minste niet kunnen spreken, als ze zich daarin niet kunnen laten gaan. Een predikant, een dokter, die geen mop verdragen kan, die zo iets soms ongepast vindt, die niet kan doorzien, wat er vaak achter zo'n mop zit,

die bevriest de lui, zodat ze het zieledeurtje direkt dicht hebben, zodra die meneer in de buurt is.

En nu kan men zeggen, dat het vaak humor op klompen is, die men kan voelen met de klompen aan desnoods en dat de moppen vaak meer lijken op boert dan op geestigheid, wie uitgaat om den Betuwnaar te begrijpen, dient met deze trek rekening te houden. Want het gebeurt ook vaak, dat er iets heel anders achter zit dan een licht hart. Grappen op de lippen, met pijn in het hart, komen veel voor. Die grappen zijn dan nodig, om het hartedurreke goed dicht te houden. De man, die anderen vermaakt en zelf daar binnen schreit, heeft heel wat geestverwanten in de Betuwe. Men heeft er een typische uitdrukking voor: ‘Hij lacht wel, maar hij het gin schik.’ Een knappe vent, wien het in zo'n geval lukt, het hartedurreke open te krijgen. Een dokter, een dominee, een pastoor, een notaris, moet, zal hij volkomen in zijn roeping slagen, op het platteland overal een psycholoog en een paedagoog zijn, maar dit geldt voor de Betuwse bevolking in hoge mate.

Keren we tot Steven de Bromvlieg terug. Zijn bijnaam heeft hij gekregen, omdat hij altijd een beetje loopt te zoemen. Hij heeft namelijk de gewoonte, nu en dan in zich zelf te lopen praten, hardop te denken dus. Misschien heeft hij zich daarom de eigenaardigheid aangewend de lippen op deze wijze te gebruiken, opdat er geen woorden over komen, die eigenlijk binnen moeten blijven. Het zou wel kunnen zijn, dat dit gebrom hierin zijn oorzaak vindt.

Steven is dus op de gierpont gestapt, is door de heertjes uitgelachen, dus als minderwaardig beschouwd, waarop hij de opmerking maakt, dat het bij een hitte van negentig graden niet vriest.

Dan zakt hij met zijn keutje op de bank naast de reeling en kijkt in het maar steeds stromende water van de Waal, waarin hij eens gedachteloos spuwt. De heertjes stappen op, maar vermaken zich uit de verte steeds met dien goedigen slokkerd. Misschien zou Cremer dat ook gedaan hebben.

Maar dat hij van een vrouw en zeven kinderen nog slechts éne zieke dochter over had, bij wie de dokter niet komen wilde, voordat de rekening betaald was, en dat hij daarvoor nu zijn enige keutje ging verkopen, zodat hij de aanstaande winter beslist geen stukje spek in de pot zou krijgen en op een houtje zou moeten bijten, dat zei hij niet. Geen wonder: het deurtje zat immers potdicht, omdat.... omdat er al om hem gelachen was.

Niemand wordt graag uitgelachen, maar bij den Betuwnaar is deze trek zo sterk uitgegroeid, dat het hem weerhoudt vaak om één woord

te zeggen, of een vinger te verroeren: daardoor lijkt hij gevoelloos, lui. Omdat hij zich niet waagt aan experimenten, heeft hij geen initiatief, is hij conservatief.

Die trek onderscheidt hem van de bevolking uit andere hoeken van het land. Maar dat onderscheid zal straks ook wel verdwijnen, want: de vaste bruggen bij Arnhem en Nijmegen zijn klaar, je loopt de Betuwe maar zó in en uit. Straks zijn alle toegangswegen met bruggen in de Neder-Betuwe ook in orde. Trouwens, de Neder-Betuwe lag met zijn open kant naar het Westen altijd al onder de invloed van Holland. Specifiek Betuws is altijd de Over-Betuwe geweest, omdat die ingeklemd lag tussen de Waal en de Rijn. De grote broers, Arnhem en Nijmegen zagen altijd wat uit de hoogte op den kleinen jongen neer en gebruikten hem alleen bij hun spel, in zover ze hem gebruiken konden, nodig hadden, voordeel van hem konden trekken. dat was al zo voor drie honderd jaar, toen de kersen uit de Betuwe over Arnhem *moesten* vervoerd worden.

Van historie gesproken: een Duitse professor zou zeggen: Het Betuwse karakter is historisch begründet. Meer dan drie honderd jaar, tot even na de oorlog, leefde de Betuwnaar van de tabaksbouw, die het hele jaar door stage arbeid eiste, al waren er dan ook maar enkele dagen in het jaar, dat er poot-aan gespeeld moest worden. De tabaksboer kon het op zijn slofjes af, had wel tijd om eens om zich heen te zien, moest wel dag aan dag werken, maar werd er niet te moe van. Daarbij was alles klein-bedrijf, hofsteetjes, als ze genoemd worden, met een varkentje of koetje er bij: je werd er niet rijk van, maar broodsgebrek kwam er toch ook niet. Waarom zal een mens zich dood werken, als het niet nodig is! *Nu* is alle tabak weg, er is fruit voor in de plaats gekomen, maar het rustige, kalme werken is gebleven, want het zit in het bloed.

‘Als ik van twintig gulden in de week leven kan en ik kan dat halen met een flinke stap, en ik zou veertig gulden kunnen verdienen met altijd op een draf te lopen’, zei me deze zomer een filosoof, ‘laat een ander om de veertig gulden dan maar draven, *ik* wil ook eens tijd hebben om naar de zon te kijken, als Onze Lieve Heer dat ding laat schijnen.’

Van die filosofische ondergrond bij velen van die goedige slokkers heeft Cremer blijkbaar nooit iets gemerkt.

Professor A.H. de Hartog Sr., zelf een Betuwnaar in merg en been, geeft in zijn drie bundeltjes ‘Plukselblaodjes’ die filosofische trekjes wel aan. Jammer, dat hij, kleine stukjes voor een krant schrijvende,

als predikant meest het oog had op zijn moraliserende zedepreekjes. Had hij zich ten doel gesteld den Betuwnaar uit te beelden, we hadden zeker minder literair werk van hem gekregen dan van zijn tijdgenoot Cremer, maar we zouden den Betuwnaar gezien hebben, zo als hij was: de Hartog zat midden tussen zijn landgenoten, terwijl hij schreef, Cremer keek er van buiten af tegen aan, of er op neer. Trouwens, de Hartog lachte om Cremers prutswerk, zowel over de taal als over de karakters.

Daar tegenover heeft Prof. A.H. de Hartog Jr., de zoon van den vorige, in zijn 'Uut 't Leve' een open oog voor die filosofie en zegt dan ook zeer terecht in de voorrede:

> 'D'r zien d'r, die pretendiere, da 'k niet *alles* ien 't Betuwsch hà motte schrieve. Want da 'k zoo nou en dan gekeken en daorum 't ok gezeid heb, zoo-as 'n boeremins 't niet doen zou. Daor he 'k over naogedocht. En dà kan wel wèze. Mar gellie mot zoo min niet over ons denke! *D'r binne bij ons terdegesche kiekers, motte mar rèkene*.'

Voor de kennis van het Betuwsche karakter is het bepaald jammer, dat de laatste professor zoveel aan de *hogere* filosofie is gaan doen, en die van zijn voorgeslacht en hun schoolkameraads ter zijde heeft laten liggen.

Het is levenswijsheid, noem het desnoods levens*domheid*, als ge ziet, dat een man zijn hofsteetje laat verslodderen, omdat.... omdat zijn vrouw toch dood en hij nu alleen is, maar levensfilosofie is het zeker, net zo goed als van den man, die liever op zijn gemak twintig gulden haalt, waar hij genoeg aan heeft en tevreden mee is dan te draven om veertig. Hij wil zo graag tijd over houden om naar de zon te kijken, die Onze Lieve Heer laat schijnen.

De staart van laatste zin mag niet vergeten worden. 'De Betuwnaar is niet godsdienstig', is het algemene oordeel. 'Anders godsdienstig', ten minste 'anders dan U, Eerwaarde,' zouden we kunnen zeggen. Weer 'historisch begründet'. In 1582 werd uit Arnhem gedecreteerd, dat door heel Gelderland heen de Katholieke godsdienst was afgeschaft en overal de Gereformeerde moest worden ingevoerd. Met dat invoeren ging het echter niet vlot. Als we de acta der synoden doorlezen, zien we, dat telkens geklaagd wordt over verschillende plaatsen, waar nog Roomse gebruiken en 'Paapsche Stoutigheden' voorkomen. Er werd iets bevolen, waaraan maar een heel enkele behoefte had, ten minste op het platteland, in de Betuwe. In de Neder-

Betuwe, met zijn open kant naar het Westen naar Holland was dat anders. Daar was en is meer geestelijk leven dan in het Oosten. Wie in de Boven-Betuwe een lauwe Katholiek was geweest, werd een lauwe Hervormde en trok zich al heel gauw van geen enkele kerk meer iets aan, al is dit verschijnsel bij lange na niet zo erg geworden en gebleven als in Drente.

Een eigenaardigheid van die historisch gegroeide toestand is echter, dat op godsdienstig gebied allen nog Katholiek aanvoelen, ook de Protestanten, ook zij, die 'nergens meer aan doen'. De leer van *Gij zult* en *Gij zult niet*, alsmede *Dit mag* en *Dat mag niet* doet in de practijk van het dagelijks leven opgeld. Als gevolg daarvan komt een verklaarde godloochenaar maar zelden voor. Men gelooft wel, o zeker, maar van dat gezeur in *deze* kerk, van *dezen* dominee van *dezen* pastoor moet men niets hebben. Maar Onze Lieven Heer regeert de wereld wel. Dan ontstaat er een soort natuur-godsdienst met alle gevolgen van dien, bij voorbeeld een sterk bijgeloof. Door heel de Betuwe heen gaat Katholiek en Protestant zo ongeveer half om half. Maar het bijgeloof tiert bij allen welig. In dat opzicht is het maar gelukkig, dat de vaste bruggen bij Arnhem en Nijmegen het in- en uitlopen van de Betuwe zo gemakkelijk gemaakt hebben. Daarbij is er overal haast electrisch licht: het bijgeloof zal nu wel vluchten. Dat is ook nodig. Bij voorbeeld:

Voor een vijf en twintig jaar was er ergens in een tip-top orthodoxe kerkeraad een zware ouderling, zwaarder dan alle andere, zwaarder dan de dominee. Hij hield het, als hij zelf steeds zei, met 'de ware confeksie'. Wij zouden zeggen in onze dagen, dat hij sterk overhelde naar het Gereformeerde-Bondschap. Maar in het hele dorp stond hij bekend om zijn kunst om paarden te bespreken, die kreupel waren. En nu is er terzelfder plaatse nog een kerkeraadslid, dat nooit op Donderdag spinazie zal zaaien en zeker niet op een Donderdag met afgaande maan. De Staten konden in 1582 wel wat decreteren, maar de Hervorming is in de Betuwe nòg niet geheel doorgevoerd. Historisch begründet.

Ook de vele kerkegoederen zijn daarvoor nog een groot bezwaar. Kosterie, diaconie, pastorie, kerk, ze worden vaak geheel onderhouden uit de opbrengsten van landerijen, meest reeds kerkegoederen van uit de Katholieke tijd. Daardoor is de offervaardigheid tot op het nulpunt gedaald. Voeg daarbij, dat dominee en koster in de dagen der Republiek meest zelf de landerijen in cultuur hadden en dat zij daarbij de boeren en boertjes van het dorp vaak zware, oneerlijke concurren-

tie aandeden, dan zal men er zich niet over verwonderen, dat er soms zeer begeerige blikken geworpen worden naar de pastorie en er ook geen rijksdaalders glijden, in het kerkezakje.

Daarbij komt nog een bezwaar, ook door de historie gegroeid. In bijna elk plaatsje zijn er een paar families, die de lakens uitdelen. Leden daarvan zitten in de besturen, vooral de kerkelijke, hele geslachten achter elkaar met alle voordelen en nadelen daaraan verbonden. Elk hart heeft zijn zwakke zijde, ook dat van een kerkvoogd, en het komt dan ook wel voor, dat zo iemand belangen van eigen stand, eigen familie of eigen persoon niet verwaarloost. Maar daartegenover staat ook weer, dat een oude ouderling of een stokoud kerkvoogd, die nu tijdens zijn ambtsperiode met het achtste domineetje moet werken en dus acht keer al voorstellen tot ingrijpende veranderingen heeft moeten aanhoren, er niet zo grif toe komt om elk voorstel dadelijk te aanvaarden.

De Katholieken, die eerst na 1795 ruimer gingen ademen en de kleine Gereformeerde gemeenten uit de laatste dagen, die van de grond af, met niets, moesten beginnen, geen historische toestanden kenden dus, staan er bij bovengenoemde bezwaren beter voor. (Laten we er aan denken, dat Gereformeerd in de laatste zin niet genomen moet worden in de Betuwse betekenis: Gereformeerd is Protestant, niet Rooms.)

Maar ook zij, Roomsen en Gereformeerden, hebben rekening te houden met de algemeen Betuwse karaktertrekken, als conservatisme, traagheid, kat-uit-de-boom-kijkerij, enz. Goede slokkers treft men slechts zelden, starkoppen, eigengereide, eigenzinnige stiekemerds, en zelfbewuste dorpskoninkjes des te meer.

Trouwens, wanneer het waar is, dat elke boer koning in zijn hart is, zeker op zijn boerderij, dan is dit ook waar van elk hofsteeventje, zelfs van de meeste arbeiders. Met het gevolg, dat men zich niet gemakkelijk naar een ander schikt. Men ziet dat aan het verenigingsleven, dat maar niet bloeien wil. Zelfs een maatschappelijk werk als Het Groene Kruis heeft een zware dobber gehad en op sommige plaatsen nog. De jonge dominee, die in dat opzicht met grootse plannen de grote pastorie betrekt, mag wel heel voorzichtig, voetje voor voetje voorwaarts gaan. Leiden laat men zich nog wel, dwingen nooit.

Zeker, leiden wel. Laat den Betuwnaar nog zo snoeven op alles, wat hem zelf betreft en laat hem nog zo veel afgeven en kankeren op ‘de hoge pieten’, in zijn hart heeft hij er behoefte aan, iets te vereren, te bewonderen. Een gevolg van zijn Roomse inslag. Hij verafschuwt, ten

minste met de lippen, de pracht in een Roomse kerk, en voelt zich behaaglijk binnen de koude kale smakeloze muren van zijn eigen bedehuis, omdat... hij wel weet, dat zijn hart eigenlijk hangt aan schittering en hij er zich aan vergapen zou.

Vereren wil hij in elk geval. Toen eens op een plaatsje de eerste familie van het dorp al meer en meer wegzakte, eindelijk tot in de modder, en verdween, toen lachten velen der armoedzaaiers. Maar het was een vreemde lach, want ze waren bang, dat een ander een blik in hun hart zou werpen en zien, dat er spijt was, waarom gelachen zou worden. Daarom begon men zelf maar te lachen. Toen tien jaar later een gewone dorpsjongen met een gewoon werkpak aan daar op die plaats kwam te wonen, zei een oud ventje:

- ‘Daor zien we allemaol ermer van geworde, want op die plaots mot een heer wonen, een boer, die altoos mit 'n Zondags pak aon op de boerderij rondlupt.’

Men wil wel geleid worden, ook op geestelijk, op kerkelijk gebied, maar door een geboren leider, door iemand, wiens meerderheid gevoeld wordt, die zelf hoog staat. De predikant die om bijoogmerken, welke dan ook, het beroep heeft aangenomen, zal voor het geestelijk leven van zijn gemeente weinig kunnen uitvoeren.

Zelfs de meest onbaatzuchtige predikant moet echter niet te gauw vruchten verwachten. ‘De asperges moeten ook eerst drie jaar de tijd hebben’, zei een filosoof met modderklompen aan eens. En zeker moet niet te veel gekeken worden naar *zichtbare, grijpbare* resultaten. ‘Ik zing er niet van’, laat Prof. de Hartog Jr. een van zijn personen zeggen. Er is geen sprake van betuigingen als: ‘Wat hebt U gisteren mooi gepreekt, dominee’, evenmin als van stormlopen naar de pastorie, als dominee een beroep heeft. Men is veel te bang zich te tonen, en uitgelachen te worden. ‘Hij moet het zelf maar weten, of hij blijven wil of weggaan’, zegt men achteloos.

Keren we tot het algemeen menselijke terug.

Jaonus was allang ziek. Er was dikwijls gesproken van opereren. Eindelijk zegt de dokter, dat het nodig is. Maar het zal pijn doen, want Jaonus mag niet weggemaakt worden. De dokter vraagt aan Jaonus, wat hij daarover zegt.

- ‘As 't mot, dan mot 't, dokter’, zegt Jaonus, waarmee hij zich geheel aan den dokter overgeeft, omdat hij den dokter volkomen vertrouwt, in wien hij zijn meerdere voelt, tegen wien hij opkijkt.

En als het mes werkt en Jaonus de lippen op elkaar klemt, vraagt de dokter:

- ‘Doet het erg zeer, Janus?’

- ‘Toe mar!’ bromt Jaonus en klemt de onderlip over de rechterhelft van de rooie snor, waar die onderlip blijft.

Als de dokter na een poosje vraagt:

- ‘Kun je het uithouden, Janus?’ dan bromt de patiënt:

- ‘Toe mar!’ en hij slaat zijn onderlip over de linkerhelft van de afhangende rooie snor.

De operatie lukte.

Na vier weken zei de dokter hem, dat het gevaar geweken was, maar prees Jaonus, omdat dit gekomen was, omdat Jaonus zo goed pijn uithouden kon.

- ‘Knappe dokter, dàt is 't’, bromde Jaonus, bijna onhoorbaar.

De dokter kende zijn Pappenheimers en deed dus net, of hij niets gehoord had.

Toen deed Jaonus iets heel on-Betuws. Zijn opzien tot den dokter, zijn verering van den man, ging over in vertrouwen, en hij zei:

- ‘Den dominee is t'r niet één keer gewest.’

Wie zal zeggen, hoeveel hunkeren, hoeveel verlangen er geleefd heeft in Janus z'n hart, het hart van dien *goeien slokkerd*, de dagen, dat hij een operatie met den dood er bij voor zich zag? Maar zijn hart uitstorten? Daarvoor zou hij zich toch geschaamd hebben. Dat er veel van zulke dokter-dominees in de Betuwe komen mogen.

Ik wil eindigen met mijn verzuchting over Cremer van voor 20 jaar:

> ‘Och had Cremer toch wat minder aan zijn lezers en wat meer aan zijn volkje gedacht. Dan hadden zijn Novellen een kleiner debiet gehad, maar hij zou den Betuwnaar hebben voorgesteld als hij was en is; het Nederlandse volk zou dan nu weten, welk een diepte van gemoed onder die buitenschil verborgen ligt, wat een gevoel voor humor, wat een onverschilligheid voor 's levens onvermijdelijke rampen er bij den eenvoudigen Betuwnaar verborgen liggen, maar ook, met wat voor vèrziende filosofische blik die fletse ogen het drama dat wij leven noemen, bekijken.’

De Utrechtenaren[*)]
door dr P.H. Ritter Jr.

OMTRENT de oudste geschiedenis van Utrecht weten wij alleen, dat het een belangrijke verkeersfunctie vervulde, op het kruispunt tusschen den grooten weg van Oost naar West, langs den Rijn en van Zuid naar Noord, door Vecht en Flevo naar de Oostzee, een geografische positie, waarvan de Romeinen gebruik hebben gemaakt. Deze functie behoudt Utrecht tot de derde eeuw na Christus, dàn verkrijgt het zijn beteekenis als religieus centrum van de gekerstende gewesten.

Wanneer in de late middeleeuwen en in het begin van den nieuweren tijd de Hanze de verzekering van den handel overneemt van de stad, tracht Utrecht wel zijn voordeel daarmee te doen, maar de strijd met Amsterdam is blijkbaar te zwaar. ‘Zwijgt Utrecht?’, staat er op een ouden steen aan den Kloveniersburgwal te Amsterdam. Zoo concentreert zich Utrecht op zijn centrale godsdienstige functie.

Het religieuse karakter van de stad Utrecht spreekt zich uit in haar aanvankelijken bouw. De Dom met de vier Kapittelkerken in kruisvorm vormt de voornaamste structuurlijnen van de stad. Daaromheen groepeeren zich als kenmerk van de godsdienstige en agrarische functie, de immuniteiten der orden en van de Kapittels. Het algemeen karakter van de middeleeuwsche stad, die zich sterk in zichzelf afsloot, zoodat zelfs de agrarische voortbrenging zooveel mogelijk binnen haar wallen bleef, doet zich in Utrecht in bizondere mate gelden. De stadswallen werden in Utrecht zeer ruim genomen, zoo ruim, dat alle immuniteiten er binnen kwamen te liggen.

Na de hervorming, toen men tot sequestratie van de geestelijke goederen overging, had men binnen de stadswallen voldoende terreinen beschikbaar.

Hoe ontwikkelde zich nu dat eigenaardig, religieus-betoond centrum? Er zijn herhaaldelijk pogingen aangewend, om aan Utrecht een krachtiger oeconomische functie te geven, dan het in aanleg bezat. Van het plan-Moreelse af, die in 1623 Utrecht wilde aansluiten op de

*) Bedoeld worden: de bewoners van de stad Utrecht.

Zuiderzee tot op den huidigen dag, nu de stad door de Jaarbeurs en door de exploitatie van industrie-terreinen in haar omgeving haar oeconomische kansen ziet verbeteren, is de neiging het geografisch middelpunt des lands een grooter handels-beteekenis te geven, wakker geweest, maar het verlangen is nimmer geheel in vervulling gegaan.

Burgemeester Reiger droomde indertijd van: 'Utrecht hoofdstad des lands', wethouder van Zijst, na hem, droeg eveneens groote plannen voor Utrecht op het hart. - Wanneer het Merwede-Kanaal langs Utrecht gegraven wordt, stijgen de verwachtingen, dreigt, in onze dagen het Amsterdam-Rijn Kanaal Utrecht te mijden, dan worden er druk-bezochte protest-bijeenkomsten georganiseerd, maar zijn wezen van slechts *provinciale* hoofdstad en provinciaal marktcentrum te zijn, heeft de oude bisschops-residentie nimmer geheel afgelegd.

Tijdens de industrialisatie, die tegen het einde der negentiende eeuw zich begon door te zetten, heeft Utrecht wel meegedaan, belangrijke takken van nijverheid hebben zich vlak om de stad gevestigd, het feit dat Utrecht voornaamste knooppunt van spoorwegen is en zetel der spoorweg-directie heeft zijn invloed op de commercieele en oeconomische ontwikkeling der gemeente geenszins gemist, maar bij eene kenschetsing van het Stichtsche volkskarakter mag men nooit vergeten, hoe moeizaam dat alles is gegaan. Van huis-uit is de Utrechtsche bevolking niet door den geest van den grooten handel en de groote nijverheid gevormd.

Er komen omstandigheden bij, die het ver grijpende en hartstochtelijk-bewogene aan het Utrechtsche volkskarakter hebben onthouden. Utrecht is, de eeuwen door, de zetel geweest van den gewestelijken landadel. Daarbij heeft de oude bisschops-stad nog altijd een sterkreligieusen inslag. - Ook de Universiteitsfunctie, met den invloed van den geleerden stand, heeft bij de beschouwing van den Utrechtschen geest beteekenis.

De stedelijke bevolking omvat een middenstand van een uitermate rustig karakter. Daarbij heeft een stedelijk agrariërdom, de warmoezeniers, zich binnen de wallen, later binnen den stedelijken kring zeer lang gehandhaafd. Deze stedelijke agrariërs hadden een zeer gering functioneel verband met de omliggende plattelandsgemeenten. Zelfs na de negentiende-eeuwsche industrialisatie heeft zich dat kalmburgerlijke karakter maar weinig veranderd. Eerst in de twintigste

eeuw, toen het geheele leven een radicaler natuur kreeg, toen de arbeidersbeweging opkwam, en Utrecht hoe langer zoo meer industrieel middelpunt werd, viel er een essentieele wijziging op te merken.

Utrecht had geen plaats voor zijn arbeiders. Daarbij kwam, doordat de stad tusschen verboden kringen en spoorwegbelemmeringen lag ingekluisterd, dat de uitbreiding bizonder werd bemoeilijkt.

Utrecht koopt grond in de omliggende gemeenten, om zijn arbeiders onder te kunnen brengen, en cijfers geven, welsprekender dan woorden, van deze ontwikkeling een indruk.

Zuilen heeft in 1880: 896 inwoners, in 1935: 16500.

Utrecht heeft in 1880: 93.000 inwoners, in 1935: 161.000.

De radicaliseering van het leven in de grootere plaatsen heeft in geheel Nederland den landadel uit de steden naar de zandgronden gedrongen. Dat verschijnsel kwam ten aanzien van Utrecht, bizonder duidelijk aan den dag. Het Sticht, in wijderen zin, nam den landadel weder op. Ook hier spreken de cijfers een verstaanbare taal.

De Bilt heeft in 1880: 2300 inwoners, in 1935: 14000 inwoners.

Maartensdijk heeft in 1880: 2000 inwoners, in 1935: 8200 inwoners.

Deze trek van de nobiliteit naar het land heeft ten gevolge, dat de stad Utrecht in onze eeuw snel van socialen opbouw gaat veranderen. Utrecht poogt wel de hoogere inkomens woning te verschaffen in nieuw-aangelegde park-wijken, maar het moet, vooral tengevolge van de bovenvermelde oorzaken (verboden kringen en spoorwegbelemmeringen) bij de andere steden ver ten achter blijven. Het spoorwegvraagstuk is thans in het stadium van zijne oplossing, en het gemeentebestuur van Utrecht heeft zich herhaaldelijk met de oplossing van het vraagstuk der verboden kringen bemoeid, maar dat kan de betreurenswaardige werkelijkheid geenszins te niet doen, dat Utrecht zich feitelijk nog binnen de grenzen der ‘Vrijheid Utrecht’ van 1543 bevindt.

Het gevaar dreigt voor Utrecht, dat het een stad van paupers wordt. De harmonische opbouw der gemeente naar inkomens-groepen is volledig verbroken. De vroegere landadel heeft Utrecht nagenoeg geheel verlaten, en niet alleen de ruimere inkomens, maar zelfs de maatschappelijke beroepen, gemeente- en spoorwegambtenaren, verkiezen hun woning te planten op het zand buiten de stad.

Vele oude instellingen kwijnen, het gesukkel met het Utrechtsch

Stedelijk Orkest vormt daarvan een naargeestig voorbeeld, en het stadsbestuur bevindt zich voor ontzaglijke moeilijkheden, die voortspruiten uit de noodzaak, om zich het bezit van gronden buiten de gemeente te verzekeren.

* * *

Na deze voor-beschouwingen komen wij tot een nadere bepaling van het Stichtsche volkskarakter. Het treft den aandachtigen beschouwer allereerst, dat het Sticht geenszins het afgesloten volkskarakter vertoont dat hij in excentrisch gelegen gewesten waarneemt, ja dat in het dichtbewoonde complex dat door een lijn Utrecht-Amsterdam-den Haag-Rotterdam-Utrecht begrensd wordt verschillende plekken zijn, welke een veel meer uitgesproken volksziel doen kennen. Toch is er over Utrecht en omgeving een scherp omlijnde karakteristiek te bieden.

De *Stad* Utrecht vertoont geenszins de belangrijke bevolkings-verschuivingen, welke men in een zoo centraal gelegen punt zou verwachten en in andere groote steden waarnam.

De groote bouw-werken, die in de jaren twintig van onze eeuw in Utrecht verrezen zijn, hebben een aantal metaal- en bouw-vak-arbeiders naar de stad gelokt, en ook is Utrecht niet vreemd gebleven aan de gevolgen van den trek der werkloozen naar de groote plaatsen. Daartegenover bevindt zich het verschijnsel, dat wij zooeven hebben vastgesteld, het weg-reizen van den adel en de beter-gesitueerde groote en kleine bourgeoisie naar de verder gelegen zandgronden en naar de randgemeenten.

Men kan bij deze vrij vaste bevolking een complex van eigenschappen ontdekken, waarin ongetwijfeld de nawerking van oude clericale en feodale invloeden valt te bespeuren. Hoewel Utrecht tegenwoordig een belangrijk industrie-centrum vormt, is het volkskarakter, in tegenstelling bij voorbeeld tot Amsterdam, maar zeer weinig door den vrijen ondernemingsgeest gevormd. Wel heeft de stad Utrecht in wijk C. zijn eigen geaarde venterswijk, maar hun bedrijf bepaalt maar weinig de plaatselijke kleur. Het koningsgezind karakter van wijk C. is voor de volksmentaliteit van Utrecht stereotiep.

Wanneer wij hierboven den uitroep slaakten, dat Utrecht bezig is een stad van paupers te worden, dan had die uitroep betrekking op de stelselmatige verarming der gemeente door den uittocht der groote

vermogens. Volkspsychologisch beschouwd, heeft de stad Utrecht echter een weinig proletarisch karakter. Integendeel! Zelfs de arbeidersklasse draagt een uitgesproken klein-burgerlijke natuur. De arbeiders zijn voor 80 % in werkloozenkassen georganiseerd, hetgeen wijst op een gedegenheid en overleg, die gunstig afsteken bij den toestand in andere groote en middelgroote gemeenten.

Uit het feit dat de moderne arbeidersbeweging het talrijkste aantal zetels in den Utrechtschen gemeenteraad houdt bezet, mag niet worden afgeleid, dat de Utrechtsche bevolking haar algemeen conservatief karakter heeft prijsgegeven. Veeleer is de gematigde gezindheid welke het kenmerk vormt van de bewoners der Stichtsche hoofdstad doorgedrongen tot in de uiterst linksche kringen van de bevolking. Van revolutionaire neigingen vindt men geen spoor. In 1918, tijdens de befaamde poging tot overweldiging van het staatsgezag, was er in Utrecht geen wolkje aan de lucht. Een thans overleden leider der sociaal-demokratische beweging in Utrecht, liet geen gelegenheid ongebruikt om zijn godsdienstige neigingen te openbaren, en ging er hoog op, een trouw kerkganger te zijn. En ondanks de stormen, die er in het waterglas van den Utrechtschen gemeenteraad hebben gewoed, heerscht daar een gemoedelijke toon, en een soms patriarchaal aandoende verstandhouding.

Burgemeester Fockema Andreae placht, na den afloop van de openbare behandeling der gemeentebegrooting, in de koffiekamer van den raad aan de raadsleden banket te laten aanbieden, met nog een keurig verpakt zakje bonbons voor de echtgenooten en kinderen.

De indruk van de Utrechtsche politie-autoriteiten, met welke wij herhaaldelijk de quaestie der orde-handhaving mochten bespreken, was deze: Utrecht is een veel gemakkelijker stad dan sommige stedelijke gemeenten die veel kleiner zijn. Volksoploopen, weerspannigheid, het zijn begrippen, die in Utrecht haast niet bestaan. Al verleent dan de strooperswijk bij de Roodebrug aan Utrecht een peperkorrel van beruchtheid.

* * *

Het Utrechtsche volkskarakter is niet volkomen te begrijpen, indien men geen rekening houdt met den sterken godsdienstigen inslag. Slechts 17.12 % behoort *niet* tot eene kerkelijke gezindte. Daartegenover staan sterke Roomsch-Katholieke en Nederlandsch- Hervormde contingenten. 36,40 % Roomsch-Katholiek, en 33.22 % Neder-

landsch-Hervormd. De andere gezindten vormen slechts zeer kleine fracties, tegenover deze beide machtige blokken. Twee eigenaardigheden treffen ons daarbij:

Ten eerste, dat de Roomsch-Katholieke minderheid een bizondere numerieke kracht vertoont; ten tweede, dat bij de Protestanten een overwegende Nederlandsch-Hervormde richting valt waar te nemen, tegenover een vrij geringe Gereformeerde belijdenis (5.88 % der bevolking).

Het laatste verschijnsel wijst wederom op den geringen invloed van radicale, positieve bewegingen, en bevestigt den indruk van gematigdheid, dien wij ook uit de beschouwing van andere omstandigheden verkregen. -

Men moet niet meenen, dat deze bedaarde, weinig bewogen stad, welker historie veel meer een kerkelijk dan een staatkundig accent draagt, de levensvreugde niet kent. Maar Utrechts levenslust is een besloten levenslust. De stad vertoont haar burgerlijk, haar stedelijk-provinciaal karakter in den af-bakenenden en afgebakenden aard van zijn gezelligheidsleven. Utrecht is, vanouds, de plaats der vele standen, het draagt, hoezeer ook hier het moderne nivelleeringsproces in de laatste tientallen jaren zijn werking heeft verricht, tot op den huidigen dag een hiërarchisch besef, dat het veel hardnekkiger bewaarde dan eenige andere stad van Nederland. Dat besef schijnt, nu de landadel vertrokken is en de reëele zin ervan hoe langer zoo meer verdwijnt, zelfs eenigszins belachelijk.

Maar binnen den kring van vertrouwde en gekeurde standgenooten, is het in Utrecht toch wel prettig te leven. Wie het voorrecht genoot in de ettelijke dilettanten-tooneelvereenigingen, waar de Utrechtsche middenstand zijn kunstzin en gezelligheidsbehoefte heeft georganiseerd te worden binnengeleid, hij heeft genoten van een gulle kameraadschap, die men in deze stijve samenleving niet zou hebben verwacht. Daar komt ook een eigenaardig, Utrechtsch chauvinisme aan den dag dat zich zelden naar buiten openbaart, maar dat daadwerkelijk blijkt uit de vele offers, welke de leden zich getroosten voor deze ondernemingen der burgerij.

Een merkwaardige eigenschap van de bevolking van Utrecht is, dat zij zich over het algemeen moeilijk beweegt, maar dat gemis van natuurlijke levensvormen tracht te verhullen onder het mom van deftigheid. De geringste gebeurtenis wordt in Utrecht een ceremonie, de

eenvoudigste lieden zetten hooge hoeden op en plegen recepties, wanneer het een of ander twaalf en een half jaar bestaat.

Deze deftigheid wordt echter zelden door zin voor schoonheid gewettigd. Alles in Utrecht vertoont de burgerlijke sfeer, groote oplossingen van bouwkunstige problemen blijven uit, en, in tegenstelling tot Amsterdam, bleef Utrecht in gebreke de eischen van het moderne leven te vervullen in een eigen, respektabelen stijl. Daartegenover ging veel van het oude stads-schoon verloren door het noodzakelijk voldoen aan verkeersbehoeften. In het midden der stad waar het landelijke en zelfs het internationale verkeer door bruist, heeft men, tusschen enkele behoorlijke en veel leelijke gebouwen en winkelhuizen, welker geringe hoogte en onaanzienlijke magerheid met de breedte der straat contrasteert, een reeks van open gapingen. Daarnaast liggen oude stadsgedeelten, stil en verstorven, waar enkele kleinooden, zooals de Nieuwe Gracht, gelukkig nog bleven bewaard. Op de parken en plantsoenen, Utrechts stedenschoon, zooals de grachten het stedenschoon vormen van Amsterdam, zijn vele misdadige aanslagen gepleegd, en die aanslagen worden voortgezet. Wanneer het nieuwe verkeersnet het intercommunale en internationale verkeer om Utrecht zal hebben heengeleid, zal de binnenstad eerst recht den indruk wekken van een uit zijn krachten gegroeid wezen.

En dit is en blijft de tragedie van Utrecht, dat het door den drang der omstandigheden tot groot doen genoopt wordt, maar dat het zich nimmer geheel naar deze grootheid zal kunnen voegen, omdat de ziel van zijn bevolking op een degelijke, provinciale allure en niet op een hevig, dynamisch gebaar is ingericht. ‘Waarom moet er hier een stad liggen van honderd zestig duizend inwoners?’ pleegt een bekend Utrechtsch hoogleeraar uit te roepen. En in dien uitroep ligt de kern besloten van het volkspsychologisch probleem der bisschops-residentie! Utrecht gevoelt zijn oeconomische plichten, maar zijn oorspronkelijke beteekenis ligt niet in een welvaartspositie, maar in een geestelijke heerschappij. -

Indien men vaststelt dat de Utrechter stijf is, dat hij weinig smaak heeft zich te kleeden, dat de dames zouden zondigen tegen den Utrechtschen adat, indien ze op de Tivoli-concerten verschenen in een al te nieuw-modische dracht, wanneer men zich ergert over veel architecturale en stedenbouwkundige fouten, welke in Utrecht zijn

begaan, dan wil dit niet zeggen, dat de Utrechter alle kunstgevoel mist. Het is vooral de muziek die in Utrecht belangstelling wekt. Men kan het sterker zeggen: Utrecht heeft een bepaalde muzikale traditie, die al stamt van het midden der negentiende eeuw. Het muziekleven nam in Utrecht al een hoogen vlucht toen, in die negentiende eeuw van Riemsdijk schitterde, toen Brahms musiceerde bij Engelmann, toen Catharina van Rennes en Hendrika van Tusschenbroek heur nieuwe zangmethoden invoerden; in den tijd van Richard Hol, later van Evert Cornelis. Beroemde dirigenten en componisten - Mengelberg! - zijn uit Utrecht afkomstig, en twee onzer begaafdste moderne componisten, Pijper en Bertus van Lier, komen alweder uit het Stichtsche.

Deze muzikale geaardheid komt ook uit in het leven der burgerij; er wordt veel binnenskamers gemusiceerd, in Utrecht, er is belangstelling voor concerten en als de vroegere burgemeester Fockema Andreae in het Tivoli-concert regelmatig, met de partituur op zijn knieën voorging in dezen muziek-cultus, dan leek hij welhaast een symbool van de gezindheid der bevolking.

Op het gebied der schilderkunst heeft Utrecht zonder onderbreking praestaties geleverd. Maar het lijkt wel, of al die cultuur te weinig tot haar recht komt.

De oorzaak daarvan ligt misschien in de plaats, welke de Universiteit in het leven der burgerij inneemt.

In Amsterdam verdrinkt de Universiteit in de stad, in Leiden verdrinkt de Stad in de Universiteit. De verhouding is in Utrecht evenwichtiger. Maar de Universiteit geeft aan Utrecht zijn eigenaardig cultuur-karakter, niet de kringen der vrije intellectueelen. De lustrum-spelen van het Utrechtsche Studentencorps onderscheiden zich door hunne kunstzinnige verzorgdheid en door de altijd terugkeerende neiging, een bepaalde ideëele gedachte te verwezenlijken. -

Deze feesten zijn ook feesten der burgerij, en het is opmerkelijk, hoe nòch de industrialiseering van Utrecht, nòch de ontzaglijke uitgebreidheid der universitaire inrichtingen (Utrecht heeft de grootste universiteit van ons land, zoodat men wellicht zelfs kan spreken van een zekere industrialiseering van de hoogeschool), nòch ook het voorkomen van tal van vrije intellectueelen, het overwicht der universitaire traditie op het burgerlijk leven geheel heeft kunnen vernietigen.

* * *

TRAMCONDUCTEUR UIT DE STAD UTRECHT

BURGERJUFFROUW UIT DE STAD UTRECHT

Wij komen thans tot een resumeerende beschouwing.

Een karakterbepaling van Utrecht kan maar van één hoofdstelling uitgaan: Utrecht *is* en *blijft* de bisschopsstad. Dat wil zeggen: deze stad vertegenwoordigt het geestelijk leven in zijn conventioneelen vorm. De geest kan vaardig worden, en hij kan waardig worden; in Utrecht trilt de geest niet onder de phrygische muts der revolutie, noch in het narrenpak der kritiek. De geest toeft te Utrecht in toga.

Indien het Geestelijke een maatschappelijke waarde vertegenwoordigt, dan is het behoudend en collectief. Er zijn dan even sterk sprekende belangen, om het geestelijke vast te houden, als er elders belangen zijn, om het stoffelijke te ontwikkelen. Zoo is het inderdaad te Utrecht geweest. Utrecht heeft, in verhouding tot andere centra, niet het belang gekend om zijn stoffelijke welvaart door ondernemingsgeest vooruit te brengen, het heeft er, in tegendeel belang bij gehad, het reeds verworven kapitaal van den landadel en de aan hem verwante regentengeslachten te bezegelen met zijn eerbied voor troon en altaar.

Zoo heeft het Utrechtsche conservatisme een bodem van werkelijkheid. En aangezien het Utrechts reëel belang was, de geestelijke en maatschappelijke machten, die niet welvaart *schiepen*, maar welvaart *hadden*, binnen zijn wallen te houden, nam de bevolking vanzelf de levenshouding aan, die bij die handhaving der hoogere standen paste. Het geestelijke, dat leiding geeft of kritiek oefent is bewegelijk, oorspronkelijk, levenskrachtig, het geestelijke, dat zich tot maatschappelijke waarde kristalliseert, wordt.... deftig.

Deze deftigheid doordrenkt te Utrecht het heele leven. Zij accentueert zich, doordat zij geplant werd op het, van nature rustig, kleinburgerlijk bewustzijn van de landstad, aan welke het avontuur onthouden bleef dat de uitwegen naar zee verschaffen; en de groote huizen der aristocratie, die de wanden vormen van nauwe straten vormen het zinnebeeld van het statig, provinciaal karakter, dat Utrecht tot op heden de groote vlucht, waarnaar het zoo vaak verlangd heeft, onthoudt.

De verstijving van het geestelijk leven tot deftigheid is een onoverkomelijk beletsel voor de ontplooiïng van den individueelen geest, grooter beletsel dan een tastbare neiging tot zakelijkheid en materialisme. Een zakenstad duldt de ontplooiïng van den geest als variatie, een stad, waar de Geest conventie werd, kan den individueelen geest

niet toelaten, omdat hij haar grootste gevaar beduidt. Vandaar dat een domineerende persoonlijkheid in Utrecht zich moeilijk handhaaft; het geestelijke is daar een levens-*vorm*, geen levens*drang*. Vandaar dat deze plaats, die een belangrijk deel van het Nederlandsch leiding en bezieling gevend intellect voortbracht, en die een pakhuis kan genoemd worden van talent en eruditie, buiten de officieele cultuur harer universiteit zelden een sterk sprekende persoonlijke geestelijke macht heeft vertegenwoordigd. De Utrechtsche vrije intellectueelen vluchten naar elders, waar zij tot aanzien komen en ontwikkeling, binnen de grenzen van Utrecht ontmoeten zij elkander zelfs schaars. Toen, tijdens het eeuwfeest der Academie, een tentoonstelling van te Utrecht geboren of inheemsche letterkundigen moest worden georganiseerd, kwam men ruimte te kort om hun boeken te bergen. Alle generaties waren aanwezig, van Nicolaas Beets af, over Ina Boudier en van Eckeren, tot Marsman, Vestdijk, Houwink toe. Maar nooit is een schrijver met Utrecht samengegroeid zooals Heyermans en Quérido met Amsterdam, of het moest de oude dominee Beets zijn, die uitnemende maar eenzame incarnatie van Utrechts geestelijk decorum.

Over Utrechts muzikale traditie spraken wij reeds.

Utrecht heeft - wij wezen er reeds op met een enkel woord - vele schilderscholen gehad, die dikwijls oorspronkelijke gezichtspunten te aanschouwen gaven, maar die toch meestal verloren gingen in dilettantistische onmacht; Utrecht heeft zijn bouwkunstenaars van beteekenis - een Rietveld, een Ravensteyn, - maar de plaatsen, waar de moderne Nederlandsche bouwkunst ontluikt zijn Amsterdam en Rotterdam. -

De conventioneele geestelijkheid van Utrecht schenkt aan zijn cultureel en maatschappelijk leven een bij uitstek beschouwelijk karakter. Het wordt er, door zijn omvang en zijn centrale ligging toe gedwongen mede te dingen in den wedloop van den industrieelen vooruitgang, maar zelfs een belangrijk instituut als de Jaarbeurs vermocht de algemeene geaardheid van Utrecht niet om te buigen tot een breedheid van levens-stijl, waarin dergelijke ondernemingen worden opgevangen. Welken eigenlijken invloed heeft het Jaarbeursbedrijf op het stedelijk leven, op de zakenwereld in Utrecht? Het karakter der bevolking is er niet essentieel door gewijzigd.

Overal stuit de tegenstelling tusschen de eischen van het moderne leven en de oorspronkelijke beschouwelijke geaardheid der bevolking,

de stedelijke vraagstukken in hun oplossing. Utrecht zwemt in problemen, die nimmer tot een eind komen, of onbevredigend worden opgelost. De moeilijkheden met het Utrechtsch Stedelijk Orchest vierden welhaast heur zilveren miserie[1)].

Ten aanzien van het Schouwburgvraagstuk hebben thans groote Machten den Gordiaanschen Knoop doorgehakt, waaraan kleine machten tientallen van jaren zaten te peuteren. Men betwijfelt of het karakteristiek Utrechtsch stedenschoon van het Lucas-Bolwerk niet zal worden vermorzeld door den aesthetischen olifant, die er voor immer komt parkeeren. Toen het Stedelijk Museum moest worden ingericht, wemelde het van vraagstukken die zijn geboorte bezwaarden.

De grondoorzaak van dit alles is, dat het Utrecht schort aan dynamiek. Het is de behoudenste stad van het land, omdat het behoud Utrechts ziel zelve is. - Wie zich niet inschakelt in den solemneelen theologischen aard van deze plaats, hij kan er niet leven. Zelfs ondanks de moderne nivelleering en het vertrek van den landadel heeft de stad haar hiërarchisch karakter niet opgegeven. Er waren in Utrecht altijd ‘Kringen’. ‘De Kring’ der aristocratie, ‘de Kring’ der Professoren, ‘de Kring’ van den middenstand. Zelfs nog in den knapentijd van den schrijver dezer regelen, die ongeveer veertig jaren terug ligt, was het een vraagstuk of een tweede luitenant mocht converseeren met een leeraar M.O., zonder academischen titel. Deze flauwigheden zijn thans wel geheel verbleekt, maar het tot in burgerlijke kleinmoedigheid afdalend gevoel voor hiërarchie is in de huidige Utrechtsche samenleving nog waar te nemen.

Het is waar te nemen tot in de gelederen der arbeiders, tot zelfs in de kringen van het pauperisme. Geen Utrechtsche sociale geleding is bevrijd van het hiërarchisch besef. En dit nu, is het paradoxale in Utrechts natuur: dat een collectief decorum en een collectieve traditie aan de collectieve ontwikkeling in den weg staan. De collectieve ‘adat’ gebiedt de nauwkeurig geconstrueerde groepsverdeelingen en onderscheidingen, en de onderworpenheid van den individu aan zijn ‘stand’. -

Het is niet onmogelijk, te Utrecht zijn persoonlijkheid te accentueeren, mits het maar geschiedt binnen het kader van geijkte op-

1) Thans schijnt het voor het orchest wat te dagen.

vattingen. Men duldt er het type wel, - iedere Utrechter is immers een type van zijn eigen kring - men duldt er minder gaarne de Figuur.

De aan ieder toegestane vrijheid, in het persoonlijk optreden de stedelijke gewichtigheid te demonstreeren, bepaalt een trek van het volkskarakter: de Utrechter is gaarne gevleid. Het is hier ook gemakkelijker provinciale grootheid te spelen dan elders, omdat de naar een groote stad zich uitstrekkende allure dat hier minder belachelijk maakt dan in een kleiner centrum.

Het ligt in de rede, dat de kasten-afgeslotenheid dezer stedelijke gemeenschap den achterklap automatisch te weeg brengt. Wie de sociale wortels van dezen achterklap kent, zal zijn ergernis matigen over de onheilen, die zij sticht, en die trouwens getemperd worden door een zekere verdraagzaamheid en een groote mate van groepssolidariteit. Ook de achterdocht, die een natuurlijk gevolg is van kaste-afgeslotenheid vindt haar compensatie. En wel in de algemeene zucht tot beschouwen en redeneeren, die aan dit theologisch centrum eigen is. Het praatwater, dat in den vorm eener ongebreidelde welsprekendheid de immer jubileerende instellingen en vereenigingen binnenstroomt, vertoont zich ook veelvuldig in de partikuliere gesprekken. De Utrechter is meer kwaadpratig dan kwaadaardig. En het is opmerkelijk, dat men elkander even veelvuldig dekt als bezwaddert. Men zou kunnen zeggen, dat Utrecht, alles bijeengenomen, een evenwicht vertoont tusschen nieuwsgierige verdachtmaking en vergevensgezinde hulpvaardigheid.

Teneinde het volkskarakter volledig te kennen, hebben wij ons ook bezig te houden met de eigenschappen, die in een persoon aanwezig moeten zijn, wil hij kans maken op populariteit.

De Utrechtsche heldenfiguur is niet een man van actie, maar van beschouwelijkheid. De dweepzucht, hier grooter dan elders omdat zij wordt aangeblazen door de theologische traditie, hangt samen met de neiging tot redeneeren, waarop wij reeds wezen. Een predikant, een bepaald hoogleeraar, de verkondiger van nieuwe denkbeelden, kan zich nog altijd een sfeer van invloed en populariteit in Utrecht verwerven. Maar het is, in het wezen der zaak, minder de inhoud der nieuwe denkbeelden, hun doelmatige kracht, dan wel de verhevenheid van hun allure, die den Utrechter trekt. Men laaft zich gaarne aan denkbeelden. Maar wie zich laaft, mist stuwkracht.

* * *

De naaste omgeving van Utrecht bestaat voor het grootste part uit satellietenplaatsen, die een gedeelte der te Utrecht werkende bevolking in zich besloten houden. - Wij ontkennen niet, dat er een afzonderlijke demografie van bevolkingen als die van de Bilt, Zeist, Maartensdijk, Zuilen, in het kader eener sociografische beschrijving der geheele provincie, die een staatsrechtelijke, maar geen geografische eenheid vormt, zou zijn te ondernemen. Maar van Utrecht uit beschouwd vormen zij aanhangsels waarbij, gegeven de snelheid en frequentie der tegenwoordige verkeersmiddelen, eigenlijk alleen maar van administratieve indeelingsverschillen kan sprake zijn. Intusschen is het wel uiterst merkwaardig, hoe tusschen het complex van stedelijke buitenwijken, dat zich van Utrecht, langs Bilthoven en Zeist uitstrekt, opeens volkomen landelijke gemeenten voorkomen als Bunnik, die het karakter van het Oostelijk deel der provincie dragen: over het algemeen geen eigen-geërfde boeren, kleine bedrijven en eene bevolking met sterk feodale instincten. Het komt ons voor, dat vooral in Zeist, Driebergen, Doorn, waar de buitenverblijven der Utrechtsche aristocratie zich bevinden, het karakter van de stad Utrecht bijna ongeschonden leeft, terwijl in andere plaatsen als de forenzenplaats Bilthoven (forenzenplaats ook van Amsterdam) met zijn sterk-gemengde bevolking, het Utrechtsche karakter geheel geweken is. -

Het behoort niet tot onze taak het Gewest te beschrijven, dat in het Westen het Hollandsche karakter nadert, en in de streek van Vleuten tot Wijk bij Duurstede een kolonisatie van tuinders uit het Westland vertoont. Tusschen de bevolkingen van Utrecht en zijn onmiddellijke omgeving bestaat, naar ons voorkomt, minder een verdringing van het plattelandskarakter door het karakter der stad, dan wel een samenvloeiïng van gelijksoortige eigenschappen. De bijdrage, die Utrecht levert aan den algemeenen, nationalen aard zijn eerder de rustige evenwichtigheid en de plechtige schakeering van den bedaarden zin, die den Nederlander kenmerkt, dan het groote initiatief, de sterke ondernemingsgeest, die aan het land zijn wereldpositie hebben geschonken. -

De bewoners van het Gooi door Floris Vos

DE oorspronkelijke bevolking van het Gooi, waarmede hier wordt aangegeven het land gelegen tusschen IJsselmeer en Vechtstreek, is met zoo vele van buiten gekomen elementen vermengd, dat het niet meer mogelijk is, de bewoners van het Gooi als één geheel te beschouwen.

De nazaten dier aanvankelijke bevolking, de z.g. Erfgooiers vormen thans de minderheid, hun geschiedenis is niettemin typisch genoeg, dat er aanleiding bestaat, daarvoor de aandacht te vragen.

De meerderheid der bewoners van het gewest in questie zijn thans van huis uit Amsterdammers, aangevuld met geimmigreerden uit andere gedeelten van ons land (gezwegen van het buitenland), waarmede voldoende is verklaard, dat voor hen onder dit hoofd geen plaats is.

Deze volksgroepen leven naast en door elkander en al maken hierop de Huizers een uitzondering, tòch zou een vreemdeling op het eerste gezicht het onderscheid niet opvallen, want Gooier en forens spreken ongeveer dezelfde taal; van het Gooische dialect is weinig meer over.

En al zou er over de forensen die, behalve voor een avondpartijtje bridge, het Gooi alleen als slaapplaats gebruiken, heel wat te vertellen zijn, het komt me voor, dat de lezer daar weinig of geen belangstelling voor kan hebben. Deze categorie blijft vreemdeling. De man vindt zijn werk in de stad waar ook de vrouw haar inkoopen doet en de kinderen worden voor dit stadsleven opgevoed.

Natuurlijk heeft deze manier van leven grooten invloed op de menschelijke natuur en moet men den invloed van de omstandigheden op het wezen dezer menschen niet onderschatten, maar het karakter, dat is de aangeboren erfelijke aard der Gooiers, wordt er niet door beinvloed.

Nu bijna duizend jaar geleden, werd door den Roomsch-Duitschen Keizer Otto de Eerste of de Groote in een charter, dus als een verleend voorrecht aan zijn getrouwen leenman Graaf Wichman, diens schenking van ‘Nardinclant’ aan de door hem gebouwde Abdij van Elten op den Elterberg, met zijn zegel bekrachtigd.

Het goldt hier de afstand van het Gooi, destijds omvattende het

gebied, liggende van Noord naar Zuid tusschen Weesp en Maartensdijk en van Oost naar West tusschen het Flevo-meer en de Vechtstreek, aan dit nabij de Oost-grens liggende klooster waarvan een van de dochters van den schenker, genaamd Lutgarda als abdis de leiding had.

Deze bezegeling vond plaats den 29sten Juni 968, doch bij den dood van Graaf Wichman in 996, werd de schenking, als vormende een inbreuk op het Sassische erfrecht, aangevochten door Lutgarda's zuster Adela en daarmede werd voor zoover bekend de eerste twist over het Gooi ingezet, waaraan Otto de Tweede vergeefs trachtte een eind te maken Eerst Otto de Derde wist den vrede te herstellen door, na gepleegd overleg den 18den December van genoemd jaar, te Nijmegen aan de Abdis van Elten voor de toekomst het rustig bezit o.m. van Nardinclant te verzekeren.

Hierboven sprak ik van den *eersten* twist, want wie mocht denken, dat het voortaan pais en vreê zou zijn, zou bedrogen uitkomen. Daar onze geschiedenis over voldoende eeuwen beschikt, zal ik er maar direct een drietal overslaan en mij in dit verband bezighouden met hetgeen geschiedde onder de regeering van Floris V, Graaf van Holland.

Deze dan aanvaardde op den 13den Mei van het jaar 1280 uit handen van de toenmalige Abdis van Elten, Godelinde, die volgens de geschiedenis handelde met toestemming van haar convent, behoudens enkele rechten die zij behield, het bezit over Nardinclant, dat wij van toen voortaan als ‘Gooiland’ meer afgekort als Gooi, kennen.

Wat van meer belang is bij deze overdracht, dan de condities tusschen partijen waaronder een en ander geschiedde, is het feit, dat van dat oogenblik af *de Gooiers, die onderhoorig waren aan de Abdij van Elten, voortaan Graaf Floris als nieuwen gebieder met aanhankelijkheid dienden, waartoe zij daadwerkelijk in staat waren, aangezien zij als vrije mannen het recht van wapen dragen bezaten*.

Tegenover den hen niet zwaar drukkenden verplichten krijgsdienst waarin zij uitmuntten en betaling van koptienden, werd hun *vrijdom* verleend, een voor die tijden ongetwijfeld groot voorrecht en wanneer wij daarbij nog noemen het gebruiksrecht van den grond, de gemeenschappelijke beweiding, de houthak enz. dan mag wel gezegd worden, dat de Gooier boven zijn tijdgenooten sterk bevoorrecht was.

De voorzitter van het bestuur van Stad en Lande van Gooiland E. Luden zegt in zijn werk ‘Het Gooi en de Erfgooiers’[1)] ten aanzien dezer rechten, reeds van oudsher aan de erfgooiers toegekend:

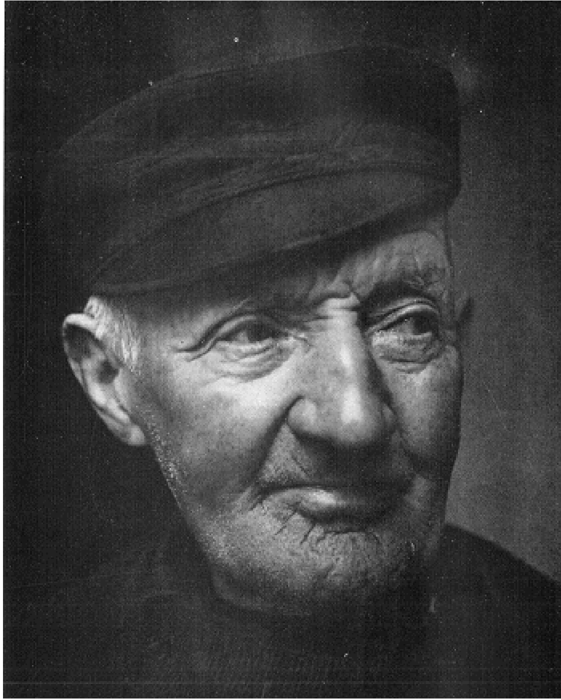
1) E. Luden, Het Gooi en de Erfgooiers (Hilversum, 1931), blz. 24 vlg.

‘In den schaarbrief van 1442 wordt de uitoefening der rechten beperkt tot hen die te Naarden of in de dorpen “geseten” d.w.z. voor goed gevestigd zijn en aldaar “veltslag mogten doen” m.a.w. arbeidelijk land bezitten en aldus voldoen aan de bepalingen van evengenoemd, door Gooiland gevraagd, privilegie van Jan van Beieren. Het behoeft geen betoog, dat deze en latere beperkingen in het getal der gerechtigden, in nauw verband stonden tot de uitbreiding der bevolking, vooral ook door inwoning van vele Stichtschen, tegen wien de Gooiers, wellicht mede uit dien hoofde, tot in de latere tijden een merkbaren afkeer hebben gehad. Ook de poorters van Naarden bezaten op grond van dit enkel poorterschap, geen rechten als erfgooier, dit blijkt bovendien uit de gifte van schaar recht door de regeering van Naarden aan de Zusteren van 't Convent in 1417 gedaan, welke gift geheel naast - en afzonderlijk - staat van die van het poorterschap. In de tweede plaats blijkt uit de schaarbrieven dat het een aangeërfd recht betrof een recht van vader op zoon afdalende, zooals het van ouds was en nog heden ten dage gebleven is. Dit erfelijk recht is door niemand minder erkend dan door Hugo de Groot die in zijn Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid, (p.m. 1620) schrijft: “De goyers hebben erfebruyk (en sulx een bruyk dat hun van hunne Gooysche voor ouderen is opgekomen) van 't Goyerbosch, waartoe behoort recht van scharing op Meentelanden”’.

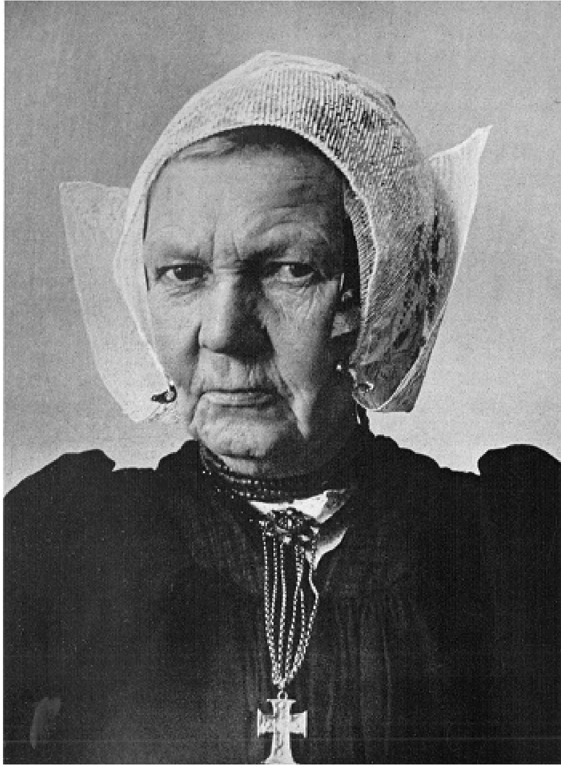
De schrijver die hier aan het woord is, zegt dan verder:

‘Hieruit volgt, dat wien een ouden stamboom, een oude afkomst belang inboezemt, in den eenvoudigen Erfgooier ziet den vertegenwoordiger van een oud geslacht, een staak uit de oorspronkelijke bewoners van dit gewest, en welke ook zijn huidige ontwikkeling, werkkring of vermogensstand moge zijn, een man wiens verre voorouders, sedert onheugelijke tijden, in deze streek het landbouw- en veehoudersbedrijf uitoefenden.’

Noodzakelijk was het deze ter zake dienende aanhaling uit Luden's boek te doen, waartoe ik mij echter dien te bepalen, al zal het hier en daar nog tot handleiding dienen. Wel geef ik hun, die meer van de geschiedenis van dit Gooische volk willen weten den raad, te profiteeren van het ‘licht dat hij over de geschiedenis van dit land en zijn bewoners doet schijnen.’ In de inleiding van zijn boek noemt de

BOER UIT LAREN (*HET GOOI*)

VROUW UIT LAREN (*HET GOOI*)

schrijver de namen van hen die de moeite namen om waardevolle gegevens te verzamelen over het wel en wee dezer belangrijke bevolkings-groep uit vroegere en later tijdperken als Hortensius, Jhr. Mr. C. Backer, A. Perk, Mr. L. Rinkel, Prof. Mr. F.A. Molster, Mr. S. Gratama, Dr. J.Ph. van Erk en Dr. D.Th. Enklaar; waaraan ik gerust mag toevoegen 'en nog vele anderen'.

Een van de meest kenmerkende eigenschappen in het karakter van den Gooier, is wel diens strijdvaardigheid, welke - hoe zou het ook anders mogelijk zijn - wel eens afzakte in vecht-lust. Het is aan deze strijdvaardigheid te danken - en hier spreek ik uit eigen ervaring -, dat zij die hieraan leiding wisten te geven in staat waren de eens verkregen rechten te doen handhaven. Inschikkelijkheid en toegevendheid zouden stellig alles hebben doen verloren gaan wat thans, alhoewel sterk beknot, gehandhaafd is kunnen worden sedert in 1280 door Floris V deze landstreek onder de heerschappij der graven van Holland werd gebracht.

Het is waarlijk niet overdreven, te zeggen, dat dit volk de eeuwen door heeft moeten strijden om de eens verkregen rechten te behouden. Niet slechts de beide eeuwen die nu volgden, waarin men aan de grenzen van het Gooi van den eenen oorlog in den anderen viel maar ook daarna is de strijd niet van de lucht geweest al waren de periodes waarin de Gooiers het gebruik en genot der gronden in vrede konden bezitten wel talrijker in later eeuwen.

Het is dan ook wel haast van zelf sprekend, dat aan de levenshouding van den Gooier, strijd niet vreemd is.

De opmerking is wel eens gemaakt, dat indien het instituut tot verheffing in den adelstand van volks-groepen bestond, de Erfgooiers op grond van hun verleden hierop aanspraak zouden maken, daar welhaast van geen deel van ons volk van uit de oudste tijden de geschiedkundige gegevens zoo belangrijk zijn als juist van dit oude Gooische volk.

Werd door de scheiding met het Domein in de helft van de vorige eeuw het grondgebied der erfgooiers belangrijk ingekrompen en hier mede gebracht op ongeveer 3500 Hectaren, de zwaarste slag aan het grondbezit werd toegebracht in 1930, toen de Erfgooiers tengevolge van een belangen-strijd afstand meenden te moeten doen van ruim 1500 Hectaren van hun toch al niet te groot bezit. Onder sterken invloed van Amsterdam, dat hiervoor een groot offer bracht werd dit grond-complex als reservaat bestemd.

Het nog resteerende gebied, dat in hoofdzaak bestaat uit den meest

vruchtbaren grond van het Gooi blijft, tot ook hiervoor den dag van afstand doen zal zijn gekomen, onder het beheer van het Bestuur van Stad en Lande van Gooiland, dat aan de hand van de 'Erfgooierswet 1912' is samengesteld uit acht erfgooiers en zes afgevaardigden der Gooische gemeenten, onder leiding van een door de Kroon te benoemen voorzitter.

Ongetwijfeld zal de vraag worden gesteld of dit alles te maken heeft met het Gooische volkskarakter? Het antwoord hierop valt mij niet moeilijk. Dat den geschiedschrijver zoo'n schat van gegevens ten dienste staat, is ontegenzeggelijk te danken aan de Gooische bevolking die hiervoor wist te zorgen en dat dit mogelijk was moet aan het karakter van dit volk worden toegeschreven. De lezer zal het niet betreuren dat zijn geduld op de proef werd gesteld en bij de verdere behandeling van dit onderwerp de noodzakelijkheid hiervan moeten toegeven.

Van de zes gemeenten, t.w. Naarden, Bussum, Hilversum, Laren, Blaricum en Huizen, te samen uitmakende 'Het Gooi', is zeker de oudste en meest belangrijke uit geschiedkundig oogpunt, de in de helft van de 14de eeuw onder graaf Willem herbouwde stad Naarden, waarvan de geschiedenis nog een viertal eeuwen terug gaat, toen het een drietal Kilometers meer oostelijk gelegen was in het randgebied van het tegenwoordige IJsselmeer. In 1305 werd het in de Hoeksch-Kabeljauwsche twisten verwoest. Beknopt samengevat heeft F.W. Drijver, predikant te Naarden, een lezenswaardige geschiedenis van zijn woonplaats het licht doen zien.[2)]

Maar hoe belangrijk overigens ook, ten aanzien der bevolking valt helaas weinig te vermelden wat de moeite zou loonen. Steeds weer van buiten aangevuld, heeft deze vesting-stad sterk onder invloed gestaan van het garnizoen.

De Naardensche bevolking is weinig eenvormig. Typische in stand gehouden gebruiken komen in deze, in den loop der eeuwen eenige malen verwoeste of ingenomen, van zware wallen omgeven stad, waarvan de bevolking in 1572 grootendeels door de Spanjaarden werd uitgemoord, niet voor.

Volgen Bussum en Hilversum, evenals Laren en Blaricum oude Saksische dorpen, beiden overwoekerd door de invasie van forensen. De oorspronkelijke bevolking is daarin geheel opgegaan. Zij leeft er van en vermengt zich er mee, vooral sedert de industrie er zich heeft

2) F.W. Drijver, Naarden. Historie en Monumenten. (Hilversum, 1932).

gevestigd, waarvan de werknemers, wat stand betreft de oorspronkelijke kleine zandboertjes zeer na staan, zoodat er door huwelijk en gemeenschappelijke scholen vermenging is ontstaan. Ook hier is van de typische oude gebruiken zoo goed als niets overgebleven.

Anders is het gesteld met Laren, Blaricum en Huizen. Hoewel in deze drie dorpen de oer-bevolking wel in de minderheid is geraakt, is hier toch het volkskarakter goed bewaard. Heeft men in de beide eerstgenoemde gemeenten te doen met een bevolking van uitgesproken Saksischen oorsprong, met Huizen staat men voor de vraag of bij de terugdrijving in het eind van de zevende eeuw van de Friezen uit het zuiden naar de overzijde van het toen nog genaamde Flevothans IJsselmeer hiervan niet een gedeelte is achtergebleven. In de erfgooiers-gemeenschap zijn deze beide groepen, als vormende de kern, zeer belangrijk en ruimschoots het nader bespreken waard.

Door de sterke tegenstelling welke er tusschen deze genoemde groepen bestaat, lijkt het mij noodzakelijk ze afzonderlijk te behandelen. Laren en Blaricum noem ik, al zijn het sedert de laatste jaren twee gescheiden gemeenten, in dit verband samen. We hebben hier te doen zooals reeds gezegd met een onvervalschte Saksische nederzetting zooals men ze nog in Drente en den Overijselschen achterhoek aantreft.

Er heerscht hier onder de oorspronkelijke bevolking een groote gemoedelijkheid, volgzaamheid in den goeden zin. Men is tevreden met zijn lot, werkt lange dagen en is betrekkelijk gauw voldaan. Dit alles berust op een geloof, dat sedert de oudste tijden onveranderd bestaat. Of het christendom hier nog vóór Willebrordus en wel onder Gregorius den Grooten zijn intrede heeft gedaan, laat ik hier buiten bespreking maar zeker is het, dat men 12 tot 13 eeuwen terug kan gaan als men zoekt naar den oorsprong van de vroomheid bij dit volk.

De reformatie heeft - anders dan in Huizen - in Laren/Blaricum geen kans gekregen.

De jaarlijksche groote processie van St. Jan, den 24sten Juni van uit de Basiliek van Laren naar het St. Jan's kerkhof, legt een openbare getuigenis af van het godsdienstig stempel, dat op dit zoo goed als geheel Roomsch-Katholieke volk drukt.

Als een zeer kenmerkende gewoonte, wijs ik op het z.g. introuwen bij de ouders waarbij de harmonie in het familieleven niet wordt verstoord. Vindt men allerwege in Nederland de kermis zoo niet geheel verdreven dan toch sterk beknot, in Laren treft men nog de ouderwetsche onvervalschte kermis aan. Er wordt dan in de café's en

kroegen gedanst en gehost, flink gedronken en wat onschuldig gevochten om na afloop weer gewoon in het gareel te loopen.

Zonder ontbloot te zijn van gezond verstand, kan men gerust zeggen, dat over het geheel de Gooier uit dezen hoek niet geschikt is voor werk waar veel intelligentie voor noodig is, waartegenover staat, dat hij zijn werk betrouwbaar vervult en zich in algemeenen zin gesproken, niet toelegt op bedrog. Het gemengd landbouwbedrijf is in deze hoek nimmer tot eenige beteekenis gekomen, ja zelfs beneden het middelmatige gebleven, misschien wel ten gevolge van het ontbreken van een behoorlijke organisatie en wat betreft den verbeterenden invloed welke de laatste jaren is uitgegaan van Stad en Lande van Gooiland ten aanzien van het veehouderij-bedrijf, kan men niet zeggen, dat het Larensche contingent hiervan veel heeft opgestoken. De Erfgooierswet, dus een van boven af opgelegde verplichting heeft op dezen oer-conservatieven Gooier niet die uitwerking gehad als mocht worden verwacht.

Het ligt voor de hand, dat de al te gemakkelijke afzetmogelijkheden der producten, die aan de voormalige stadsbewoners konden worden verkocht, hierop een remmenden invloed hebben gehad.

Het was niet direct noodzakelijk, vaak niet voordeelig de opbrengst te vergrooten in het eigen gebied, waar de prijzen elders gunstiger waren. Als men hierbij in aanmerking neemt de groote soberheid dezer bevolkingsgroep, voor welke de werkmogelijkheid voor de in het eigen bedrijf overtollige zoons en dochters groot genoeg was, dan is hiermede veel opgehelderd.

Over het algemeen kan dus gerust worden gezegd, dat de Gooier van het Larensche type een vroom, verdraagzaam en beminlijk mensch is, met respect voor oude toestanden en gebruiken, met weinig hang naar het nieuwe, tevreden met zijn vrij eenvoudig bestaan, die zichzelf zeer goed heeft weten te handhaven tegen de invasie van vreemdelingen die plattelandje gingen spelen en het mag wel als een groote eigenaardigheid, en in zekeren zin als een zeer aantrekkelijke qualiteit dezer oorspronkelijke bevolking worden genoemd, dat de forensenbevolking die elders in het Gooi besloten zit in burgerlijke vooroordeelen en zich uitermate ingetogen gedraagt, reageert op de Larensche gemoedelijkheid, door daar uit den band te springen op haast wel ieder gebied.

Wereldsch vermaak, uitzonderlijke godsdiensten, revolutionaire politiek, afwijkende levensverhoudingen, tot speciale voedings- en kleedingsprincipes toe, komen in Laren en Blaricum voor en worden

er getolereerd als nergens in ons land. Tot laat in den nacht zit Hamdorff vol. Het vrije huwelijk ondervindt hier geen last en, zooals gezegd, aan de propaganda voor rationeele en artistieke kleederdrachten evenals de proeven met moderne voedingsmethodes worden vrij baan gelaten. Gemeenschappen, die van het persoonlijk bezit afkeerig zijn, kunnen er ongestoord leven. Men spreekt er in tongen en richt er moderne scholen op. In het kort gezegd, nog nooit is iets uitzonderlijks in Laren of Blaricum niet geprobeerd of door de bevolking onmogelijk gemaakt. Men vindt in Nederland geen tweede plaats, waar zoo de persoonlijke vrijheid en de propaganda voor eigen ideeën, hoe vreemd die ook mogen zijn, worden getolereerd als hier. Ongetwijfeld zou dit in de drie eerstgenoemde gemeenten, welke ik hierboven vlug voorbij ging, eveneens nog het geval zijn (koos niet de vervolgde Comenius Naarden als rustplaats?)[3] indien deze niet waren gezegend met aansluiting aan den grooten verkeersweg van den Hollandschen IJzeren Spoorweg, terwijl aan Laren, Blaricum en Huizen het (on)gemak werd gegund van de stoomtram, zooals we die overal elders in West-Europa kennen en waarmede deze plaatsen, totdat het auto-verkeer hierin verandering bracht, in het tweede gelid werden ingedeeld en, achteraf beschouwd, niet tot hun nadeel.

En nu met de tram naar de oude visschers-plaats Huizen, dat nog zeer kort geleden de ‘moffen’ (dat zijn de niet-Huizers) buiten de gemeente wist te houden en waar men het op godsdienstig terrein andersdenkenden zóó moeilijk wist te maken, dat men de kinderen elders ter schole moest zenden. Met zekerheid, al zal het wel in langzaam tempo geschieden, moet, nu de Zuiderzee verdwenen is en daarmede het visschersbestaan, nu industrie en auto een woordje zijn gaan meespreken, het pantser waarin dit dorp zich had gehuld, worden doorbroken en het is dan ook nog juist op tijd om het overgeblevene te bezien, als ware er nog niets veranderd.

De levens-gewoonten der Huizers zijn geheel anders dan die der andere Gooiers. Men leeft er als het ware in een besloten gemeenschap, onverdraagzaam tegenover den vreemde, die hier moeilijk binnendringt. Wel zoeken de Huizers hun werk en dus hun verdiensten buitenaf, doch aan den avond van iederen dag als dit maar even mogelijk is, anders na gedanen arbeid keert de Huizer met het verdiende

3) Het vermelden waard lijkt mij, dat bij de bijzetting van 't stoffelijk overschot van Tsjechoslowakye's grootsten zoon oud-president Masaryk op het kleine dorpskerkhof van Lany, hierbij door den Minister van Oorlog van dat land Dr. Franken, als laatste afscheidsgroet aarde uit Comenius' graf werd gestort.

geld naar zijn dorp terug. Dit geldt niet alleen voor de vrouwen, die, gehuwd of niet, tot ver in den omtrek als werksters gewild zijn en die er niet aan zullen denken, om buiten het ouderlijk huis te overnachten, maar ook voor de mannen geldt deze ongeschreven wet. Tot voor betrekkelijk korten tijd was het met het mannelijk deel der bevolking van Huizen anders gesteld. Tot aan de rumoerige tijden welke thans worden doorgemaakt, trof men den Huizer door geheel Duitschland, Oostenrijk en België als kaas- en vischverkooper aan, welke producten hij zich na uitverkoop van zijn woonplaats liet nasturen. Na maandenlange afwezigheid zag men hem bij moeder de vrouw weer terug en door zijn dorp wandelen alsof er niets gebeurd was, om, zoodra de verdiende duiten op waren, de wereld weer in te trekken.

De eenigszins ingewijde herkent onmiddellijk den Huizer aan zijn eigenaardigheden. De vrouwen en dochters vertoonen zich nog in de specifiek Huizer kleederdracht, zuiver nog uit eerbied tegenover het verleden, dus uit traditie en niet zooals wij dat helaas sterk in Marken en Volendam zien, uit winstbejag. De Huizer schoonen hebben deze eigenaardige gewoonte nog bewaard. Ik spreek hier van *nog!* De profeet die ook in mij aanwezig is, voorspelt, dat dit gebruik op zijn eind loopt en dat over een tiental jaren hiervan niet veel meer zal worden aangetroffen. Bij de mannen heeft dit gebruik afgedaan. Geen schoenen met gespen, geen korte broek, geen gouden knoopen, geen oorringen met scheepjes, niets van dit alles is er over gebleven bij de mannen-dracht.

Van de Huizers mag ik (nu er tegenwoordig met dit woord nog al slordig wordt omgesprongen) wel spreken van een lokaal ras dat zich vrijwel onvermengd heeft weten te handhaven. Behoudens de enkele ‘mof’ die wordt getolereerd, zijn 't alleen de predikanten, de doktoren en eenige gezagdragenden die in de Huizer volksgemeenschap zijn opgenomen, beter gezegd, worden geduld. In Huizen, dat tijdens de reformatie met herder en al over ging van de Roomsch-Katholieke tot de Protestantsche kerk, bestaan nog goed bewaarde oude gebruiken waarvan ik er hier een als voorbeeld noem. Het betreft hier den omgang der beide seksen volgens een heel oud instituut, genaamd het ‘vrijehuis’, dat door de ouders en de verdere familie aan de jongelui wordt afgestaan op bepaalde Zondag-avonden, waar deze elkaar dan kunnen ontmoeten. Maar hoe typisch ook, het is Huizen gelukt zoo exclusief te blijven, dat het zich buiten het openlucht-museum-complex heeft weten te houden.

Het ‘Welkom Vreemdeling’ is voor Huizen niet uitgevonden. De

café's zijn er Zondags gesloten, zelfs van eenig onschuldig vermaak of ontspanning in algemeenen zin is geen sprake en om de maat vol te meten, de vreemdeling wordt er met wantrouwen, zoo niet met ergernis begroet. De forensen, die langzamerhand zijn komen opzetten en buiten de eigenlijke kom van het dorp wonen, hebben in de gemeenteraad hun eigen vertegenwoordigers; een gevolg van de zeer merkwaardige toespitsing van het Huizer karakter.

De Huizer, die als gezegd, onmiddellijk valt te herkennen, lijkt zoo uit de lijst van een oud Hollandsch schilderij uit de 17de eeuw te zijn gestapt, 't geen allerminst verrassend is, als men bedenkt hetgeen ik hierboven heb betoogd, dat hij van een volk is, dat gedurende een tiental eeuwen een eigen geschiedenis heeft.

De doorsnee Huizer vertoont zich aan de wereld als een streng orthodoxe, zelfbewuste persoonlijkheid. Calvinist van huis uit is hij dan ook op bijbelsche gronden goed koningsgezind, al zou het hem niet invallen van deze gezindheid te doen blijken op een wijze die kruiperigheid zou verraden. Slaafsheid is hem totaal vreemd.

Al is de Huizer naar buiten vaak moeilijk te hanteeren en niet critiekloos tegenover het gezag, als puntje bij paaltje komt, kan op hem worden gerekend als op een rots.

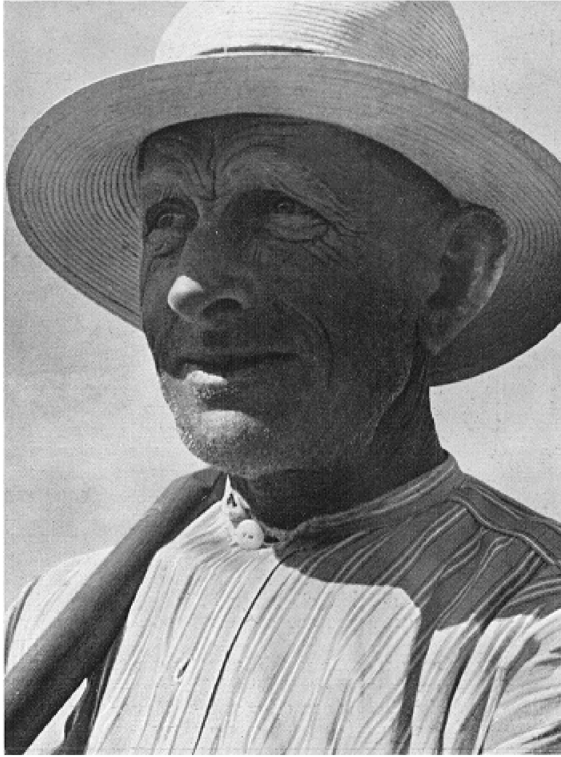
Vele Huizers beschikken over een stamboom die eeuwen terug voert, op grond waarvan zij zich plaatsen onder de oudste Nederlandsche families en kenmerkend is, dat bij de Huizers het patronymicum of de plaatsnaam hoogst zelden voorkomt.

De doorsnee erfgooier heeft een echten naam, die waarlijk niet ontsproten is aan de fantasie van het brein van den sergeant van Napoleon.

Even merkwaardig is het, te constateeren, dat er feitelijk geen Gooier ooit rijk of machtig is geworden. Bij de uit het Oosten gekomen groep, die ik hier voor het gemak de Saksische noem, zou men dit ook niet verwachten. Bij de Huizers, die zeker *en* intelligent *en* vasthoudend zijn, beide vereischten voor maatschappelijk succes, verbaast dit meer. Ik bedoel hier met vasthoudendheid: op *een* doel gerichte gedachten. M.i. moet men de oorzaak hiervan zoeken in de specifieke karaktertrekken: strijdvaardigheid, vasthoudendheid en trouw; dezelfde eigenschappen welke Floris V aanleiding moeten hebben gegeven hen tot den vrijen krijgsdienst op te roepen en hen daarvoor te beloonen met zulke verstrekkende rechten.

Het spreekt wel haast van zelf, dat deze aan de oude Gooiers geschonken rechten den heerschzuchtigen edelen uit die dagen een doorn

in het oog waren. Evenals het van zelfsprekend was, dat deze bevoorrechten, de Erfgooiers, voortdurend op de bres moesten staan, om deze rechten te handhaven. Strijd, en niets dan strijd was hiervan het gevolg en daaraan is het dan ook zeker te danken, dat het Gooische volkskarakter zich zoo sterk afteekende. Zachtaardigheid was hieraan vreemd. Wel heeft men in deze karaktertrekken vaak veel overeenkomst gezien met den trots der Spaansche hidalgo's.

LANDARBEIDER UIT KNOLLENDAM (*NOORD-HOLLAND*)

BOERIN UIT ASSENDELFT (*NOORD-HOLLAND*)

De Noord-Hollanders door Dr J.P. Kruijt

IN tweeërlei opzicht eist bovenstaande term een nadere begrenzing, om misverstand te voorkomen. De eerste beperking is eigenlijk vanzelfsprekend en geldt evenzeer voor de andere hoofdstukken van dit boek: het Noordhollandse volkskarakter is *niet* het karakter van elk der inwoners. Duidelijk moet ons steeds voor ogen staan, hoe groot de individuele verschillen zijn binnen één groepskarakter. Het gaat hier dus alleen om die trekken, die in Noord-Holland veelvuldiger voorkomen dan elders, en dan nog in een bepaalde, eigenaardige combinatie.

En dan de tweede beperking (waarin Noord-Holland ook al niet alleen staat, men vergelijke bijv. met Drente), n.l. dat het gebied van de 'karaktergroep' Noord-Holland zich niet dekt met de staatkundig administratieve eenheid, die Noord-Holland heet.

Wijlen Ds Heynes, de predikant-literator uit Landsmeer, maakte er op zijn bekende manier een grapje van. 'De landkaart', zegt hij, 'tekent ook het Gooi, en Haarlem, en zelfs Amsterdam, in Noord-Holland. Maar zo kan men alles wel Noord-Holland noemen, en daarom ben ik tegen de voorstelling van de landkaart.'[1)]

Niettemin had hij volkomen gelijk. Karakterologisch sluit Noord-Holland bezuiden het vroegere IJ meer bij Zuid-Holland of Utrecht aan. We moeten dus verschillende onderdelen van de provincie Noord-Holland bij onze beschrijving uitschakelen.

Voor het Gooi en voor Amsterdam is dit duidelijk genoeg: daarom worden deze gebieden ook afzonderlijk in dit boek behandeld. Maar ook Amstelland en de Haarlemmermeer vallen uit. De laatste heeft een bevolking, afkomstig uit alle delen van ons land, zij het overwegend uit de kleistreken van Fries en Frankisch Nederland. Sedert 1852, het jaar der voltooiïng van de drooglegging, hebben er zich de bewoners neergezet en ze zijn nog niet tot een eenheid versmolten. Maar wel toont deze bevolking nog sterk het stempel van de eerste er zich vestigende generatie, van het type der moeizaam om een bestaan vechtende pioniers: niet zo erg degelijk, niet erg ontwikkeld en nog al

1) H.J. Heynes, Bij ons in Noord-Holland. (Amsterdam, 1917), blz. 2.

materialistisch, maar wel kloek, vitaal, actief, practisch, nuchter en, althans in het bedrijfsleven, rationeel[2].

En de polderlanden ten O. van de Haarlemmermeer, tot aan de Gooise zandgronden toe? Uit vele verschijnselen blijkt, dat deze een ander karakter bezitten dan Hollands Noorderkwartier. Ten Z. van het IJ maakt de Friese stulp plaats voor het type van de Zuidhollandse boerderij[3], de Friese elementen verdwijnen er uit het dialect, de bevolking is er meer conservatief en in godsdienstig opzicht orthodox.[4] Bij zijn karakterbeschrijving van de Hollanders rekende Le Francq van Berkhey de Amstellanders dan ook in één groep met de Schie-, Delft- en Rijnlanders[5]. Algemeen noemde men dan ook vroeger Holland benoorden het IJ: Noord-Holland en het deel ten Z. van het IJ: Zuid-Holland.[6]

De Aalsmeerders zouden we nog het best van de uitschakeling kunnen uitzonderen, omdat de bevolking van deze ‘ver vooruitgeschoven post van de Westfriezen’ verschillende Noordhollandse trekken vertoont. Zeker is hierop van invloed geweest het feit, dat zich in de 16de eeuw een belangrijke kolonie van Doopsgezinden in deze gemeente neerzette[7]. Want de Doopsgezinden hebben in verschillende opzichten hun stempel gedrukt op Holland benoorden het IJ, evenals op Aalsmeer.

Daarentegen zouden we Zandvoort wel weer willen weglaten: dialectisch hoort dit met Noordwijk, Katwijk en Scheveningen tot een afzonderlijke groep: het ‘Strandhollands’[8]. Trouwens: het eeuwenlange geïsoleerde leven van de vissers, de zo lang volgehouden ‘binnentrouw’ (het trouwen met een lid van de vissersgroep uit het eigen dorp) en de bijzondere invloed, die hun gevaarlijk bedrijf op hun karakter moet hebben gehad, rechtvaardigen ten volle, dat de groep der Noordzeevissers in dit boek afzonderlijk is behandeld.

En dan de Kennemers van Haarlem en omstreken? Wanneer uit het voorgaande bleek, dat het IJ karakterologisch een belangrijke grens heeft gevormd en nog vormt, dan is het reeds waarschijnlijk, dat

2) H.N. ter Veen, De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied (Groningen, 1925), hoofdst. V en VIII.
3) B.G.L.M. Tosseram, Het melkwinningsgebied van Amsterdam (Purmerend 1936), blz. 30/31.
4) Zie mijn: Onkerkelikheid in Nederland (Groningen, 1933), blz. 57.
5) Natuurlijke Historie van Holland (Amsterdam, 1776), III, 2de stuk, blz. 755.
6) H. Blink, Opkomst van Nederland als economisch-geographisch gebied (Amsterdam, 1925), blz. 157.
7) J. van Emden, Aalsmeer. (Mensch en Maatschappij, 1931, blz. 41 en vlg.).
8) J. te Winkel, in: J.H. Gallée, Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners (Utrecht, 1908), blz. 110 en vlg.

in deze hoek, in ‘Holland op zijn smalst’, het verschil tussen Noord en Zuid minder groot is. En inderdaad, reeds wees Le Francq van Berkhey er op, dat deze Kennemers in zijn tijd (de 18de eeuw) naar klederdracht, tongval en aard een overgang vormden ‘van de eigentlijke Zuid-Hollanders tot de bepaaldlijk genoemde Noord-Hollanders, of Westvriezen en Waterlanders’[9]. Wilde men deze Kennemers uitschakelen, dan zou men het moeten doen met de gehele groep, ook met die ten N. van het IJ, de bewoners van Beverwijk, Heemskerk, Kastricum, Limmen enz. Maar de geschiedenis van de Kennemers is te veel eeuwen samengeweven met die der Waterlanders en Westfriezen om ze niet tot de Noordhollanders te rekenen, zij het dan ook als een afzonderlijke groep, die ook al uiterlijk blijkt af te steken door een wat groter percentage aan bruinogigen en, in godsdienstig opzicht, door het in de Hervormingstijd taaier vasthouden aan de oude moederkerk. Op dit laatste gebied echter vertoont West-Friesland ten dele dezelfde trek: in merkwaardig contrast met de andere, overwegend Protestantse gemeenten loopt dwars door West-Friesland, van Grootebroek en Bovenkarspel in het Oosten tot Ouddorp en Warmenhuizen in het Westen, een gehele rij van overwegend Rooms-Katholieke plaatsen! Een reden te meer om de Kennemers niet van Noord-Holland te scheiden.

En tenslotte nog een laatste afperking: ook de Zuiderzeevissers worden in dit boek afzonderlijk behandeld, en al weer: terecht. Of we nu nemen de rechtzinnige, ernstige en stugge Markers, de Rooms-Katholieke, zwierige en jolige Volendammers, de streng-Gereformeerde Urkers, de zeer kerkse vissers van Huizen of de minder kerkse van Enkhuizen - naar aard, naar levensgewoonten, ten dele ook naar klederdracht en dialect wijken ze onderling, maar vooral van de andere Noordhollanders af. Het zelfde kan niet gezegd worden van Wieringen en van de drie Waddeneilanden: Texel, Vlieland en Terschelling, die, ondanks hun isolatie, echt Noordhollands zijn. Ongetwijfeld Terschelling het minst, dat eeuwenlang het slachtoffer was van de felle strijd tussen Holland en Friesland, dat in die strijd met zijn hart aan de zijde der Friezen stond[10] en in zijn dialect (Fries en een weinig Stadfries) daar nog van getuigt.

* * *

9) T.a.p. blz. 887-901.
10) G.A. Wumkes, Tusschen Flie en Borne. Schetsen uit de geschiedenis van Schellingerland (Wester-Schelling, 1900), hoofdst. VI.

Zo zien we, buiten de eilanden, als de drie groepen van de Noordhollanders: de Westfriezen, de Waterlanders en de Kennemers. Men zal vragen: en de Zaankanters? Terecht, want die moeten in onze tijd ongetwijfeld als een vierde afzonderlijke groep genoemd worden. De Waterlanders: veehouders, pluimveetelers en enkele vissers, de Zaankanters: een industrie-bevolking, de Westfriezen en de Kennemers: tuinbouwers en zuivelbereiders: dat geeft verschillen in levensgewoonten, in sociale structuur en in welvaart, die niet kunnen nalaten, diep op het karakter in te werken. Vroeger waren deze verschillen niet zo groot. De oorzaak van deze differentiatie is de enorme verandering, door invloed van de bewoners zelf, in de verdeling van land en water over het Noorderkwartier.

In de 13de eeuw zag het kaartbeeld er wel anders uit dan nu[11)]. De kernen van West-Friesland en Kennemerland bestonden reeds, al was West-Friesland een eiland met vele plassen er in. Maar de rest van Noord-Holland gaf meer water dan land te zien, was, door de vele overstromingen van de 9de eeuw af, verbrokkeld tot vele eilanden. Een uitnemend terrein voor de visserij, die dan ook druk beoefend werd. Die visserij maakte vertrouwd met het water en met de scheepvaart, de scheepvaart met handel, de handel met de verwerking van de opgeslagen producten: met nijverheid. En zo zien we in Hollands Noorderkwartier in de loop der eeuwen de vissersbevolking zich ontwikkelen tot schippers op de grote vaart, walvisvaarders, Oost-Indiëof Oostzeevaarders, kooplieden, industriëlen. In de steden allereerst en in de plaatsen langs de Zaan, maar ook elders: in Broek, in de Rijp, in Graft, Schermerhorn, Groot-Schermer enz.

Maar reeds begint in de Middeleeuwen de strijd tegen het water. Eerst defensief: dijken en dammen leggen, bemaling van de polders, later offensief: bedijkingen en drooglegingen. Beroemd is de drooglegging in de 17de eeuw van de Beemster door een molenmaker uit de Rijp: Jan Adriaanszoon, met recht later Leeghwater genaamd. Vele tientallen polders echter werden voor of na de Beemster tot op onze tijd op het water veroverd, en zo verdubbelde Holland benoorden het IJ zeker de oppervlakte van zijn grondgebied.

Een eerste gevolg was een rechtstreekse beïnvloeding van het karakter. Niet in die zin, dat de gemeenschappelijke strijd tegen het water een samenbindende kracht was. Integendeel, onze waterschaps-

11) Zie voor 't volgende mijn artikel: De bevolking der Zaanstreek (Mensch en Maatschappij, 1928) en G. van Zeggelaar, Blikken in het verleden van Waterland (Amsterdam, 1900).

geschiedenis is er één van veelvuldige kibbelpartijen tussen kleine groepen met verschillende belangen. Evenals elders in het alluviale deel van Nederland is door de strijd tegen het water eerder het particularisme versterkt dan het gemeenschapsgevoel[11a)].

Een tweede gevolg was, dat vele plaatsen hun vis- of vaarwater verloren, en daarmee ook hun visserij en scheepvaart en op de duur hun nijverheid, die zich in onze tijd concentreert aan de oevers van Zaan, Noordzeekanaal, IJ, Amstel en Spaarne. Vele dorpen en steden ‘ontwikkelden’ zich terug tot marktstadjes als Alkmaar, Hoorn, Purmerend of echte agrarische plaatsen: Broek in Waterland, de Rijp, Oostzaan, Jisp enz., wat natuurlijk weer van invloed was op het karakter der bevolking, evenals de verdwijning van scheep- en walvisvaart voor het karakter der bewoners van de Waddeneilanden[12)].

En tenslotte: een derde gevolg was dat, op het gewonnen nieuwe land, nieuwe dorpen ontstonden. ‘De bezetting van deze streken is zeker voornamelijk van de aanliggende plaatsen uitgegaan’, zegt Gallée, want ‘nergens worden sporen van vreemden invloed gevonden’[13)]. Ongetwijfeld is dit voor de meer recente landaanwinst niet het geval: bijv. voor de Eierlandse polder in Texel met veel Zeeuwen, Friezen, Groningers en Zuidhollanders, voor de Anna-Paulowna-polder, waar zich nog al wat Zeeuwen vestigden en Zuidhollanders van de geestgronden, en nog minder voor de jonge bevolking van de Wieringermeerpolder met Friezen, Groningers, Zeeuwen, Brabanders enz. Zie daar de derde invloed van de verandering van het kaartbeeld op het karakter van de bevolking: de komst van vreemdelingen. En niet alleen de nieuwe op het water gewonnen gebieden trokken vreemdelingen, maar ook de handels- en zeevaartgebieden in Zaanstreek en Waterland lokten tot nederzetting van handelaren van elders en ‘tal van deze vreemdelingen’, zegt de Zaanse geschiedschrijver Honig, ‘vermaagschapten zich alras op den gastvrijen grond, die hun arbeid en brood gaf’[14)].

Toch is deze menging met vreemdelingen niet zo sterk geweest, dat de Friese afkomst der Noordhollanders niet nog duidelijk te bespeuren is, in het dialect, in het woningtype der boeren, in de overigens

11a) Vgl. Ter Veen t.a.p., blz. 5; E.W. Hofstee, Het Oldambt (Groningen, 1937), I, blz. 86/7.

12) J. Hoek, Een sociographie van De Rijp (Mensch en Maatschappij, 1934); P. Koster, Hoorn in de Middeleeuwen. De economische ontwikkelingsgang van een Westfriesche stad (Amsterdam, 1929); Wumkes, t.a.p., hoofdst. XI.

13) Gallée, t.a.p. blz. 11.

14) Jacob Honig Jzn., Historische, oudheid- en letterkundige studiën, II, (Zaandijk, 1867), blz. 50.

zeer spaarzame restanten van de oude klederdracht en ook in het type der mensen. Afgezien van de meer brunette duinstreekbewoners verraadt slechts een iets hoger percentage aan bruinogigen in Zaanstreek en Waterland de invloed van vreemde immigratie. Van de Noordhollandse steden Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend kon Le Francq van Berkhey nog in de 18de eeuw getuigen: ‘derzelver inwoonders zijn over 't geheel niet zoo duidelijk van de Landlieden te onderscheiden; hunne Gestalte, Kleeding, Zeden en Gemoedsneigingen, loopen nagenoeg onafscheidbaar in één,’ terwijl hij voor Amsterdam, Haarlem en de Zuidhollandse steden wel de nadruk legt op de menging[15].

Per slot van rekening komt tegenwoordig die menging overal voor. Geen gebied is zo geïsoleerd meer, dat het geen invloed van buiten ondergaat, en wel allereerst door menging met vreemde cultuurelementen, vaak met verlies of verandering van het oude. Het is eigenlijk verwonderlijk, hoeveel de Zaanstreek, vooral in kleinere plaatsen als Koog en Zaandijk, ondanks de industrialisering, nog van het oude karakter heeft bewaard, hoe bijv. oude folklore als Luilak en St. Maartenviering er zich nog handhaaft. En wat heeft Terschelling, niettegenstaande zijn vroegere drukke zeevaart, nog veel bewaard van oude liederen, dansen, feesten en gebruiken, al klaagt de man, die veel hiervan te boek heeft gesteld, er nu over, dat, door toerisme, wegenaanleg en nieuwe aanbouw het dorpsleven der Skilingers in de laatste 20 jaren verburgerlijkte en hun volkscultuur verdween of ontaardde[16]. Nog sterker wordt de verandering, wanneer zich forensen komen neerzetten: in de gehele hoek van Zandvoort tot Velzen en van IJmuiden tot Heemstede is er, door forensen en industrie, al heel weinig van het oude karakter overgebleven.

* * *

Indien, na al deze begrenzing en beperking, de lezer nu verzucht: ‘Zo blijft er niet veel over van het Noordhollands karakter’, dan is dit klagen het goede recht van den lezer, zo goed als de auteur het recht, neen de plicht heeft, te waarschuwen, dat kwesties als volkskarakter zeer gecompliceerd zijn, en zeker bij het Noordhollandse karakter.

Het ligt voor de hand, het karakter der Noordhollanders te verge-

15) T.a.p., blz. 1091 en blz. 1025.
16) Jaap Kunst in de pas verschenen tweede druk van zijn ‘Terschellinger Volksleven’ (Den Haag, 1937), voorwoord.

lijken met dat van de Friezen, waarvan zij afstammen. En inderdaad, er zijn, naast punten van verschil, waarover straks, ook overeenkomstige trekken.

Allereerst toont de Noordhollander zijn verwantschap met den 'vrijen Fries' door zijn vrijheidszin. Wat hebben de Westfriezen zich niet verzet tegen de heerschappij van de Hollandse graven, drie eeuwen lang, voor het Floris V gelukte ze te onderwerpen, geholpen door de overstromingen, die West-Friesland van de overige Friese gebieden losscheurden. Behalve in Kennemerland heeft de feodale adel nooit een grote rol gespeeld in Hollands Noorderkwartier. Het adellijke geslacht der Persijnen probeerde in Waterland zijn macht te versterken, stichtte zelfs een kasteel (Zwanenburg) bij Monnikendam, maar dit werd door de verbonden Westfriese, Waterlandse en Kennemer boeren en vissers in 1268 verwoest en is niet meer herbouwd[17].

In het begin der 15de eeuw verenigen zich dezelfde groepen weer in een hevige opstand tegen den Bourgondischen graaf. Ze worden verslagen en streng gestraft, maar niettemin staan ze op het eind dier eeuw weer op als 'Kaas- en broodvolk'. Weer boetten ze zwaar, maar opnieuw werd, in de 80-jarige oorlog, Hollands Noorderkwartier de ziel van het verzet tegen het centraliserend gezag. 'Van Alkmaar begint de Victorie', en op de Zuiderzee versloegen Westfriezen en Waterlanders een Spaanse vloot. Al die tijd was het water bondgenoot van de Noordhollandse vissers, boeren en schippers, want het was niet gemakkelijk, noch voor de adel, noch voor de Bourgondische graven, noch voor de Spanjaarden, in het slappe veenland met zijn vele plassen en sloten vaste voet te krijgen.[18]

Dan, in de tijd van de Republiek, begint een andere strijd: die tegen de economische overheersing van het machtige Amsterdam, dat neringen en nijverheid op het platteland wil onderdrukken. Nimmer echter heeft het platteland van het Noorderkwartier zich zo laten beheersen door de steden als in Zuid-Holland, getuige het lange voortbestaan van handel, scheepvaart en industrie op de dorpen[19]. Op geestelijk gebied wees het grote percentage dissenters, vooral Doopsgezinden, evenals in Friesland, op afkeer van kerkelijke dwang, zo typisch bij het 'volk van Menno Simonsz'. Als Napoleon de conscriptie doordrijft is het Zaanse volk een der weinige groepen in Nederland,

17) Van Zeggelaar, t.a.p., blz. 39/42.
18) P.J. Blok, Gesch. van het Ned. Volk, I (Leiden, 1923), blz. 177, 226, 360, 472 en W.J. Hofdijk, Kronijk der Kennemer vrijbuiters (Amsterdam, 1865).
19) J. Honig Jz. Jr., Een langdurige strijd (Zaanlandsch Jaarboek, 1932).

die zich - zij het vergeefs - verzetten. En onze tijd toont de democratische trek ten N. van het IJ opnieuw door de sterke aanhang van socialistische en vrijzinnige democratie, niet alleen in de industriële Zaanstreek, maar ook in de agrarische gebieden. Nog geldt de kenschetsing uit de 18de eeuw van Le Francq van Berkhey voor Zaankanters en Waterlanders: ‘Zij laaten zig niet, door dreigen, door dwang, of door gezag, van hun denkbeeld, dat zij 't recht hebben, afleiden. Zij staan dan onwrikbaar vast op hun stuk; en men mag hen ten dien opzichte standvastig of hoofdig noemen, willende eerder alles verliezen, dan van hun Recht afstaan’ en van de Westfriezen: ‘Een Westvriesch kent, naast het algemeene welzijn, niets waardiger, dan 't handhaaven zijner wettige belangen’[20].

Bekende geluiden voor wie vertrouwd zijn met het volk van het eigenlijke Friesland. Maar er zijn ook verschillen. Het onafhankelijkheidsgevoel heeft twee kanten: de zin voor geestelijke vrijheid, het manmoedig getuigen van en moedig offers brengen voor de eigen diep doorvoelde of doordachte wereld- of levensbeschouwing, maar ook: het door dik en dun nastreven van eigen belang of beperkt groepsbelang. Beide komen voor bij Friezen én bij Noordhollanders, maar niet ontkend kan worden, dat de eerste trek minder de Noordhollanders typeert dan de Friezen. De vrijheidszin gaat bij de Friezen vaak gepaard met idealisme, bij de Noordhollanders veel minder. Veel minder, dus ontbreken deed en doet dit niet. Men denke aan de Protestantse martelaren: de eerste Nederlandse Doopsgezinde martelaren vielen in Krommeniedijk, in 1527, door velen uit naburige Noordhollandse gebieden in latere jaren gevolgd. De eerste socialisten in de Zaanstreek hadden het lang niet gemakkelijk, maar hielden vol. Maar de geestelijke kracht die Friesland toont, veelvuldig en bij uiteenlopende richtingen: stoere Calvinisten naast even stoere socialisten, diepe religiositeit naast even diep overtuigd atheïsme, is zeldzamer in Noordholland. Daardoor maakt de Noordhollander in geestelijk opzicht een minder kloeke, meer oppervlakkige indruk; slap, onprincipiëel, ja, in de ergste gevallen, als alle geestelijke waarden worden ontkend, die van echte materialisten. De literatuur getuigt er van: lees in Beets' ‘Camera Obscura’ het stuk over ‘De Noordhollandsche Boerin’, die, ‘na zijn beesten, het hoogst staat aangeschreven in de schatting van Dries Riek, haar welbeminden echtgenoot. Ik zeg, na zijn beesten. Want als zijn beesten sterven, kost de inkoop van andere geld; een

20) Le Francq van Berkhey, t.a.p., blz. 928, 965.

vrouw is omniet terug te vinden, en brengt mogelijk nog wel een stuivertje mee'. Lees de roman 'Rinske Sonnema' van Vincent Loosjes, over den met zijn 'beginselen' transigerenden Noordhollander en de terwille van de waarheid haar geluk brekende Friezin. Lees vooral de boeken van Ds. Heynes, die, meest zachtmoedig spottend, een loopje neemt met den zelfgenoegzamen, hopeloos oppervlakkigen Noordhollandsen plattelander. Een bedenk bij dit alles, dat, ondanks de kern van waarheid, die er in zit, de proporties hier niet deugen, noch de afmetingen die hier aan de Noordhollandse ondeugden worden gegeven, noch de indruk, dat eigenlijk èlke Noordhollander zo is. Maar het geschetste verschil tussen Noordhollander en Fries is niettemin een feit. Zie hier nog een kenschetsing, nu wèl in de juiste verhouding: 'De Fries bewust, stoer, met beheerscht temperament, actief en ondernemend, ernstig en trouw. De Westfries óók ernstig en trouw, maar weinig bewust in z'n denken en voelen, waarvan hij zich niet te veel rekenschap geeft, weinig stoer, zonder veel temperament, met geringe activiteit. Deze psychologische- en karakterverschillen spiegelen zich in de religieusiteit. Beiden, Fries en Westfries, zijn ze religieus, beiden kennen ze piëteit. Maar bij den Fries is het alles meer bewust en stevig, bij den Westfries latent en slap.... Het slappe spiegelt zich, zedelijk gesproken, in politieke ontwikkeling bij den Fries, tegenover schromelijke politieke achterlijkheid bij den Westfries; de piëteit is bij den één levend en bewust, bij den ander vaak niet veel meer dan diepgewortelde sleur'[21]. Zo fel als de Fries is in het kiezen van een richting, zo onverschillig toont zich de Noordhollander in dat opzicht.

Wanneer men zich afvraagt, wat wel de oorzaak zou zijn van dit verschil, dan is die niet ver te zoeken. Als Prof. Huizinga de meest typerende trek van het Nederlandse volk ziet in de burgerlijkheid[22], dan moge hij hier Nederland te veel vereenzelvigen met Holland, voor Holland en bovenal voor het Noorderkwartier geldt die trek echter dan ook in heel sterke mate. De eeuwenlange handel en nijverheid, door 't gehele gewest uitgeoefend, gelijk we zagen, de nauwe aanraking met een handelsmetropool als Amsterdam, stempelden de bevolking met een koopmansgeest, waardoor allerlei antipathieke, maar ook sympathieke trekken zo niet ontstonden, dan toch versterkt werden. Zo kwam het tot de zoetsappigheid, de platvloersheid, de zelf-

21) J. Lindeboom, Het godsdienstig-zedelijk karakter van het Nederlandsche volk in zijn verschillende geledingen (Barchem-bladen, jg. 5) blz. 174.

22) J. Huizinga, Nederland's geestesmerk (Leiden, 1935), § 3.

voldaanheid, door Ds. Heynes zo gehekeld. Maar evenzo kwamen nu naar voren de vele burgerlijke deugden, die ook van den huidigen Noordhollander een zeer respectabel en maatschappelijk mens maken: zijn verdraagzaamheid, zijn afkeer van getwist, zijn weldadigheid, zijn eerlijkheid, zijn gemoedelijkheid, zijn matigheid, zijn hulpvaardigheid. De zelfgenoegzaamheid blijkt uit het feit, dat de Noordhollander zich van deze deugden bewust is en er zich vaak op laat voorstaan: 'We leven toch gnappies! Wat wou je meer?' Deugden kunnen gemakkelijk omslaan in ondeugden: zoals de vrijheidszin bij den Noordhollander kan ontaarden in tuchteloosheid, zo de verdraagzaamheid in volkomen onverschilligheid voor alle geestelijk leven, de gemoedelijkheid en de afkeer van getwist in aaierigheid, zo duidelijk in de lijmerige tongval uitkomend, en in zoetsappigheid, bijv. bij de opvoeding der kinderen, die nog al eens verwend worden.

Nemen we eens als voorbeeld de Landsmeerders, die, naast runden pluimveetelers, van ouds 'snorders' op Amsterdam zijn, d.w.z. kleinhandelaren in eieren, boter, kaas, margarine en gevogelte, terwijl sommigen zich tot groothandelaren in deze producten hebben opgewerkt. Typische Noordhollanders: echte individualisten, bij wie de coöperatie in 't algemeen schipbreuk heeft geleden, missend elk gevoel van hiërarchie, geen meerdere erkennend noch in het gezin[23)], noch in de school, noch in de gemeenteraad; toch niet ontbloot van medegevoel: collecten voor liefdadige en andere sociale doeleinden brengen veel op; ook verdraagzaam: op een politieke debatvergadering worden beide debaters van harte toegeklapt ('want ze hebben toch beiden hun best gedaan!'); flegmatisch, toch zijn zaken met hartstocht drijvend, maar overigens alleen het directe nut de moeite waard achtend, al het andere is 'goed voor kinderen', en tot 'dat andere' behoort dan feitelijk alles wat niet onmiddellijk in geld realiseerbaar is. Aldus een sociograaf die ze goed kent[24)].

We dienen echter wel onderscheid te maken tussen de Zaanstreek en bijv. Waterland of West-Friesland. In het eerste gebied kwam veel eerder dan in de beide andere, de ontwaking uit de lange, van de 18de tot ver in de 19de eeuw durende economische slaap. Toen de adem van de moderne wereld reeds over de Zaandorpen streek, brengend, zeker, wrijving en botsing, maar ook nieuw leven, nieuwe

23) Landsmeer is niet de enige Noordhollandse plaats, waar geklaagd wordt over de bandeloosheid van de jeugd!

24) J. de Vries Jr., Landsmeer (De Economist, 81 (1932), blz. 622-642).

frisse ideeën, toen heerste in agrarisch Noord-Holland nog de gemoedelijkheid, maar ook de dufheid van de 18de eeuw[25]. De industriële bedrijven, overgebleven uit de tijd van handel en scheepvaart, stierven in veel dorpen een zeer langzame dood (zoals bijv. de touwslagerijen van Graft of de leerlooierijen van de Rijp). Het is te begrijpen, dat in een ondergaande groep van nijverheidspatroons en -arbeiders niet die activiteit en kloekheid ontplooid kon worden, die de Zaanstreek wèl kenmerken. Vandaar ook de politieke achterlijkheid in agrarisch Noord-Holland, door Prof. Lindeboom genoemd, nog versterkt door de dorpsgeest en het geestelijk isolement van de plattelandsdorpen van het Noorderkwartier, in tegenstelling tot Friesland, waar een zeker provincialisme dit dorpsisolement overbrugde. Hoe geïsoleerd waren bijv. tot voor kort nog dorpen als Groot-Schermer met zijn vele familie-huwelijken, waardoor het gehele dorp eigenlijk één grote familie was[26], of Warder in de 'Zeevang', tot ver in de 19de eeuw vrijwel afgesloten van de buitenwereld, en waar óók al de dorpse binnentrouw regel was[27].

* * *

Laten we onze vergelijking van de Noordhollanders met de Friezen voortzetten. De laatste zijn ongetwijfeld tamelijk emotioneel, al kunnen zij hun emoties nog al goed beheersen door hun niet geringe secundaire functie (d.i. de remming van de indrukken van het heden door die van vroeger). De Noordhollanders nu bezitten ook een sterke secundaire functie, maar een geringere emotionaliteit. Er zijn wel enige verschijnselen, die doen vermoeden, dat bij vele inwoners nog al spoedig emoties kunnen worden opgewekt. Zo hoort men nog al eens het verwijt van de Noordhollandse sentimentaliteit, van een slappe weekhartigheid, die zich bijv. uit in de reeds genoemde verwenning der kinderen. De liefde voor muziek en zang wijst ook in de richting van het emotionele: het 'Frisia non cantat' geldt niet voor de van de Friezen afstammende Noordhollanders. Groot is het aantal muziek- en zangverenigingen, en wat de prestaties van deze dilettantenkunst betreft, staat Noord-Holland met Noord-Brabant in Nederland aan de top: het zangkoor der Wognummers, dat indertijd Europese vermaardheid genoot, en de vele uitstekende harmonie- en fan-

25) Het volgende is ontleend aan de belangwekkende beschouwingen over het Schermereiland van J. Saks in het maandblad 'Nu', jg. 2, blz. 100-111.
26) P.M.S. van Leeuwen, Proeve van demographie in het gebied der gezondheidscommissie gezeteld te Purmerend (Amsterdam, 1920), blz. 36.
27) Zie over dit dorp: F.W. Drijver, Velerlei beelden (Amsterdam, 1919), blz. 161 en vlg.

farecorpsen, zowel in de industriële Zaanstreek als in het agrarische Noord-Holland, bewijzen dit duidelijk. Ook enkele uitlatingen van Le Francq van Berkhey versterken de indruk, dat de Noordhollander snel ontroerd is: ‘de Droefheid schijnt meer vat op hun Gemoed (d.w.z. van Waterlanders en Zaankanters) te hebben: zij vertoonen althans, gelijk mij meermaals gebleeken is voor 't uitwendige ene al zeer sterke aandoening. Het verlies van eenige vrienden, Nabestaanden, of Medeburgers, vervult eene geheele Buurt met rouwklagten’[27a] enz. Maar zeker is, dat, zo de emoties al *gauw* opgewekt kunnen worden, ze bij de Noordhollanders *niet diep* reiken als bij vele Friezen. Ds Heynes moge vaak al te critisch op de Noordhollanders afgeven, volkomen gelijk heeft hij, wanneer hij zegt: ‘De Noordhollander delft niet diep’. Deze geringe neiging in eigen gemoed te wroeten maakt, dat de Noordhollander gemakkelijk leeft, dat hij niet gauw een piekeraar wordt, geeft hem een afkeer van alle mystiek en dweperij, zodat de kwalificatie van nuchterheid toch voor hem past, zij het dan niet in de zin van volkomen onaandoenlijkheid. Te begrijpen is, dat door dit alles ook de indruk van oppervlakkigheid wordt versterkt.

Wat het beheersen van zijn, wellicht dan niet zulke sterke, driften betreft, daarin toont de Noordhollander zich weer de nuchtere flegmaticus. Le Francq van Berkhey spreekt bij Waterlanders en Zaankanters dan ook van een ‘langzaam, bestendig Temperament’; ‘zeldzaam zullen ze in onbedachte Gramschap ontstooken worden’. De Westfriezen daarentegen kent hij ‘een opvliegenden en stouten aard’ toe[28]. Merkwaardig is, dat ook nu nog wel eens op dit verschil wordt gewezen. Zo lezen we in een sociografie over De Rijp, dat ongeveer het vijfde deel der tuinders van dit dorp familieconnecties hebben in het oostelijk deel van de Streek, doordat zij òf zelf daar geboren zijn òf doordat hun vader daar vandaan kwam. ‘Deze nu onderscheiden zich in karakter nog altijd enigszins van de andere Rijpers door meer zelfbewustzijn, luidruchtigheid en impulsiviteit’[29]. Ook buiten het eigenlijke West-Friesland steekt een enkel dorp af bij de omgeving door grotere emotionaliteit, zo bijv. de onverdraagzame en gepassioneerde bevolking van Krommenie bij de veel rustiger bewoners der andere Zaanse plaatsen.

Overigens is die impulsiviteit al heel zeldzaam bij den Noord-hol-

27a) T.a.p., blz. 929/30.
28) T.a.p., blz. 919, 927, 964.
29) J. Hoek, t.a.p., blz. 248.

lander. Zijn bedachtzaamheid, voorzichtigheid, ook zijn gemoedelijkheid en afkeer van ruzie vloeien hier uit voort. Zo 'ligt het werkwoord *lijken* in zijn mond bestorven. Hij zegt: het *lijkt* wel te regenen (als het giet!), er *lijkt* wel iemand te kloppen (als de vuistslagen op de deur daveren); ja zelfs: ik *lijk* te denken'[30]. Hij zegt nooit: 'Gij liegt het', zelfs niet: 'Het is onwaar', maar: 'Ik zou wel zeggen, ik heb er niet van gehoord'[31]. In dàt opzicht verschilt hij al heel veel van den principiëlen, zijn geestelijke tegenstanders niet zo fluweelachtig aanpakkenden Fries.

Wat de verstandelijke aanleg betreft is er meer overeenkomst. De intellectualiteit van den Noordhollander is, evenals die van den Fries, niet gering, het peil van ontwikkeling niet laag, de lust tot lezen behoorlijk ontwikkeld. Hierdoor en mede door hun niet diepe emotionaliteit zijn de Noordhollanders meer vatbaar voor verstandelijke dan voor gevoelsmotieven. De ratio speelt een grote rol in het leven der Noordhollanders boven het IJ. De grote meerderheid der Hervormden zijn er vrijzinnig. De afkeer van de 'fijnen' (orthodox-Hervormden of Gereformeerden) is er groot. Bekend is, dat Noordholland de meest onkerkelijke provincie van ons land is, en dit verschijnsel vertoont zich juist ten N. van het IJ zo sterk, zowel in de industriële Zaanstreek, als in grote delen van de agrarische streken[32]. En ten dele hangt deze onkerkelijkheid samen met verlies van het geloof door verstandelijke critiek, door 'verlichting'. Toch komt onder die verlichte Noordhollanders bijgeloof voor, zoals Ds. Heynes opmerkt[33]. Of dit bijgeloof en het geloof aan de niet-officiële geneeskunst ('de kanker-juffrouw van Castricum', 'Klaas Ursem en zijn fistelpot' enz.)[34] hier groter is dan elders op het platteland is zeer de vraag.

Een symptoom van deze rationele trek, en die trek opnieuw versterkend, is de grote invloed, die het 18de eeuwse Rationalisme op deze bevolking heeft gehad. Het is niet toevallig, dat de, in staatkundig en godsdienstig opzicht vrijzinnige schrijfsters van 'Sara Burgerhart' in dit milieu, zo niet geboren zijn, dan toch gewoond en gewerkt hebben. Evenmin is het geheel toevallig, dat de oprichters van de Maatschappij

30) M. van Wichen, Noord-Holland in geestelijk opzicht (Hervormd Amsterdam, 28 Aug. 1937).
31) H.J. Heynes, Noordhollandsche menschen en dingen, (Alkmaar, 1912), blz. 104.
32) Zie uitvoeriger mijn: Onkerkelikheid in Nederland, blz. 42.
33) T.a.p., blz. 21 en vlg.; zie ook: C. Bakker, Volksgeneeskunde in Waterland, (Amsterdam, 1928) en: Geesten- en heksengeloof in Noord-Holland boven het IJ (De Gids, 86 (1922), II, blz. 84, 267).
34) Van Leeuwen, t.a.p., blz. 37.

tot Nut van 't algemeen, Jan en Martinus Nieuwenhuyzen, in het milieu en de geestesgesteldheid van een Noordhollandse stad verkeerden en.... voegen we er bij, tot de Doopsgezinde kring behoorden. Heel veel van de 18de eeuwse geest van het rationalistische humanisme, heel veel van de vroegere geest van het Nut[35)], heel veel van de Doopsgezinde mentaliteit is in Noord-Holland vlees en bloed geworden. En nog altijd werkt deze geestesgesteldheid, zij het in moderne vorm gewijzigd, na. De verdraagzaamheid van deze geest.... hoe paste ze bij de gemoedelijke Noordhollandse aard, die niets meer haat dan het ‘drijven van de fijnen’. Maar wat deze aard nog meer van de ‘fijnen’ scheidde, dat was en dat is het humanistische geloof in de natuurlijke goedheid van den mens. Dàt straalt in al de vertellingen van Ds Heynes door: dat niets den Noordhollander verder ligt dan het zondebesef. En dat zeker niet omdat hij zo'n verstokte zondaar is, want met al zijn ondeugden van oppervlakkigheid en zoetsappigheid en zelfgenoegzaamheid staat de Noordhollander moreel niet lager dan andere Nederlanders - om het voorzichtig uit te drukken, want het is ook een Noordhollander, lezer, die dit artikel schrijft en die dus op moet passen voor de beschuldiging, voor eigen parochie te pleiten. Het is ook het humanistische ‘toegepaste Christendom’, dat ten grondslag ligt aan het maatschappelijk bewustzijn van den Noordhollander: aan zijn strijd voor staatspensioen, aan zijn ijveren voor geheelonthouding, aan de ziekenverpleging die van de Kerk uitgaat, aan het anti-militairisme, aan het socialisme in Noord-Holland; een humanisme, dat geheel ‘diesseitig’ is en daarom zo gemakkelijk tot onkerkelijkheid leidt. Geen mystieke religie, maar louter moraalleer paste bij de Noordhollandse aard: bleek het al niet vroeg bij de Doopsgezinden, bij wie het godshuis ‘de vermaning’ en de predikant ‘vermaner’ was? Kon deze neiging tot ‘practicisme’, zoals Dr. Kuyper het indertijd noemde, zich niet evengoed, ja zelfs beter in verenigingen uitleven dan in de kerk?

En in al dit verenigingsleven stort de Noordhollander zich met een zekere hartstocht, omdat hij niet ontbloot is van activiteit, al uit deze zich - maar dat komt elders ook voor! - wel eens wat te veel in ‘redekavelen’. Overigens hangt natuurlijk veel af van het economisch milieu, dat zwakker of sterker de activiteit kan prikkelen. De inwoners van de industriële Zaanstreek maken een meer actieve indruk

35) Ph. Kohnstamm, De Nederlandsche gedachte en ‘het Nut’ in verleden, heden en toekomst. - Gedenkboek van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 1784-1934. (Amsterdam, 1934).

dan die van het agrarische Noord-Holland. Maar ook op het platteland is de laatste decennia veel activiteit ontplooid: de agrarische verenigingen, vooral die der tuinbouwers, bewijzen het. De geringste activiteit vinden we wellicht in de dorpen van Zuidelijk Waterland, maar zeker houdt dit verband met de aard van het daar overheersende bedrijf, het winnen van consumptiemelk voor Amsterdam, een veel minder tot activiteit prikkelende en.... veel minder welvaart verschaffende branche dan (in 't algemeen) de zuivelproductie of de tuinbouw[36]. Activiteit ten slotte blijkt ook uit de echt-Hollandse deugd, die ten Noorden van het IJ haar culminatie-punt heeft, en die we dus in ons overzicht zeker niet mogen vergeten: de zindelijkheid. Ongetwijfeld is waar, dat het boenen en schrobben en het bewerken met teer of verf een economische èn een geografische achtergrond hebben[37]: de hoge eisen, die de kaasmakerij in de boerderij aan de zindelijkheid stelde, de aanwezigheid van veel water, en de grote kans in dit vochtige land op een snelle verrotting van de vele houten huizen, als men ze niet zorgvuldig onderhield. Niettemin toont de volharding, waarmee al die zindelijkheid betracht wordt, toch het tegendeel van luiheid.

Activiteit, nuchterheid, vrijheidsliefde - deze trits van eigenschappen, met een lange rij van er mee samenhangende en hier boven genoemde deugden èn ondeugden, stempelt de Noordhollanders tot een karaktertype, dat dikwijls genoeg werd voorgehouden als hèt Nederlandse karakter. Een boek als dit bewijst het onjuiste van zulk een generalisatie. Maar indien we genoemde trekken een ogenblik toch als de bij uitstek Nederlandse mogen beschouwen, dan blijkt uit onze korte beschrijving, hoe Hollands Noorderkwartier, waar weleer evenals in het naburige en in karakter toch sterk verwante Amsterdam de hartader van onze handel klopte, ook in karakterologisch opzicht een ècht stukje Nederland is.

36) Tosseram, t.a.p., blz. 75-76, 222.

37) J. Huizinga, Holländische Kultur des siebzehnten Jahrhunderts (Jena, 1933).

De Amsterdammers door Dr Henri Polak

HET is zeker niet ongerechtvaardigd de vraag te stellen, of het mogelijk is een geheel volk bepaalde karakter-eigenschappen, alléén dit volk eigen, toe te kennen. Waarschijnlijk zou men dit wel kunnen doen als het primitieven groepen geldt, kleinen gemeenschappen van gelijke afstamming, welker zeden en gebruiken, religies en tradities heden dezelfde zijn als zij in een ver en niet na te speuren verleden, door de eeuwen heen zijn geweest, zonder dat eenigerlei vreemde invloeden er zich op hebben laten gelden. Maar ten opzichte van de hedendaagsche Europeesche volken is het een hachelijke onderneming, want zij bestaan bijna zonder uitzondering uit heterogene elementen, van verschillenden oorsprong, van her en der gekomen, in massa en druppelsgewijs, die in de centra van nijverheid, handel en verkeer min of meer innig zijn vermengd geraakt, doch elders, vooral ten plattenlande, hunne eigen kenmerken hebben behouden. Vandaar is het, dat een volk een staatkundige eenheid moge zijn, doch zelden een ethnologische. Friezen en Limburgers zijn Nederlanders, doch tusschen beider levensopvatting, levenswijze, levensuiting, is er een hemelsbreed verschil.

Het is dus zeer bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk, op goede gronden aan een bepaald volk een bepaald gemeenschappelijk karakter toe te schrijven, onderscheiden van dat van andere volken, die dan op hun beurt karakters zouden hebben, hun alleen eigen. Het is, bijvoorbeeld, dwaasheid, te beweren, dat alle Engelschen teruggetrokken, hooghartig, excentriek, exclusief zijn - het is het toppunt van absurditeit alle Schotten te doodverven als ultra-gierigen, die liever doodvallen dan één cent buiten allerhoogste noodzaak uit te geven.

Maar hoe is het in dit opzicht gesteld met de bevolking van bepaalde steden? Hier kan met meer recht en zekerheid van een eigen, algemeen karakter worden gesproken, dan wanneer een geheel volk in het geding is. De stad immers was in het verleden een scherp begrensde, in letterlijken en figuurlijken zin afgesloten eenheid. Hare wallen scheidden haar van de buitenwereld. Zij had eigen wetten en eigen rechtspraak. Zij was in economisch opzicht ego-centrisch. Gewoonlijk was er weinig contact met naburige steden, dikwijls genoeg

KOOPMAN UIT DE JORDAAN

JORDAANTYPE

kwam zij met zulke in botsing en werden geschillen met geweld van wapenen beslecht. Ook tegenover de ridderschap stond de stad gewoonlijk antagonistisch. En zoo was de stadsbevolking als het ware een groot gezin, in elk geval een nauw aaneengesloten gemeenschap, binnen welke zich eigen gewoonten, gebruiken, tradities vormden. Vestiging van uit andere oorden afkomstigen geschiedde aanvankelijk niet op groote schaal. Deze influx ging in de bevolking op en was gewoonlijk in het tweede, zeker in het derde geslacht met haar vereenzelvigd. Zoo kon zich in de oude vestingsteden, zeker in de groote, een eigen volkskarakter, althans een eigen volksaard vormen.

Zekerlijk was dit te Amsterdam het geval en allerlei invloeden werkten er toe mede, om het algemeene karakter van zijn bevolking een bijzonder cachet te verleenen. Handel en scheepvaart brachten de Amsterdammers in aanraking met allerlei vreemde volken, waardoor hun blik werd verruimd, hunne opvattingen werden verbreed. De wassende rijkdom van de bloeiende handelsstad schonk haar burgers het bewustzijn van onafhankelijkheid, van fierheid, van trots. Hij trok kunstenaars tot haar, hij maakte de vestiging van een atheneum mogelijk, zoodat de stad een centrum werd van wetenschap en kunst. Buitenlandsche geleerden (men denke aan Commenius, Descartes, Linnaeus) vertoefden er, dikwijls vele jaren lang, beinvloedden en bevruchtten er het geestelijk leven. De toevloed van Zuid-Nederlanders op het einde van de 16de eeuw, van Sephardische (Portugeesche, Spaansche en Italiaansche) en van Askenasische (Duitsche en Poolsche) Joden daarna, van Fransche Protestanten later, stimuleerde niet alleen het intellectueele en het economische leven, doch droeg ook het zijne bij tot vorming en hervorming van het volkskarakter.

Hoe zou men dit nu kunnen aanduiden en omschrijven?

Het is bezwaarlijk het in enkele woorden, noch zelfs in weinige volzinnen samen te vatten, vooral omdat zich binnen de stad in den loop der tijden zelfstandige bevolkingsgemeenschappen hebben gevormd, die elk hare bijzondere kenmerken vertoonden.

In den tijd van Gerbrand Adriaens Breeroo, die ons, vooral in zijn tooneelstukken, zulk een levendig beeld van het Amsterdamsche volksleven heeft geteekend, lag de stad besloten binnen hare muren, die ongeveer het beloop hadden van de tegenwoordige Heerengracht. Zij was dus betrekkelijk klein en groepeering der bevolking volgens bepaalde buurten was er nagenoeg niet, omdat de stad, om zoo te zeggen, één buurt was.

In den loop van de 17de eeuw kwam hierin echter een aanzienlijke verandering. De stad werd gaandeweg uitgebreid binnen een nieuwe omwalling, welker gracht nog in haar geheel bestaat en thans de namen draagt van Nassaukade, Stadhouderskade en Mauritskade. Binnen dezen vestinggordel kwamen wijken tot stand, die door ligging en aanleg stadjes op zich zelf werden. Dit was bijzonderlijk het geval met de Oostelijke Eilanden (Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg) en de Westelijke (Bickerseiland, Prinseneiland, Realeneiland). In uithoeken gelegen en over slechts een enkele brug te bereiken, de bevolking werkende in alleen dáár uitgeoefende takken van bedrijf, werden zij als het ware zelfstandige gemeenschappen. Min of meer hetzelfde geldt van den Jordaan en van de Weteringen Leidsche buurten, die, gelegen buiten den drieledigen grachtengordel, weliswaar niet zoo van de eigenlijke stad waren gescheiden als de Eilanden, doch er ook niet innig mede waren verbonden. Bovendien was er de Jodenhoek, die, hoewel zeker niet uitsluitend, toch voornamelijk door Joden bewoond werd; Ter Gouw teekende hem aldus:

> '.... waar "de geheele vergaderinge der kinderen Israëls" vroeg en laat op de been is - waar 't eeuwig krioelt en ieder schreeuwt - waar 't eeuwig rommelt en roesemoest en Merkuur zelf verstomd zou staan van zoovelerlei negocie - waar de gevels en muren zijn behangen, en de stoepen overdekt, en de pothuizen en kelders volgestapeld - waar de straat tot uitstalkast dient voor porselein en glaswerk, zoowel als voor oude hoeden en geverfde japonnetjes - waar een digtopeengepakte menigte er voorzigtig langsheen schommelt, voortgestuwd door een half dozijn kruiwagens, vol allerlei zoet en zuur, eijeren en augurken met rijstetaart en gebakken visch, of vijgen en limoenen met dadelen en kokosnoten! - en regts en links gedrongen door bolderwagens, vigilantes en karren van alle soort, of tegen 't lijf geloopen door houten koekjes- en schoensmeerbakken - en dit alles onder 't oorverdoovend snateren en krijschen van 't afschuwelijkste dialekt, dat uit de Babelsche spraakverwarring nog overgebleven is....'[1)]

1) J. ter Gouw, Amstelodamiana, 3de druk, II (Amsterdam, 1874), blz. 373.

Op de beide hoofdgrachten, Heeren- en Keizersgracht, vestigden zich de groote kooplieden en reeders, de grands seigneurs van de Oosten West-Indische Compagniëen, de regenten-families. De Prinsengracht en de voornaamste grachten van den Jordaan werden de verblijfplaatsen van den gegoeden burgerstand.

Zoo vormden zich conglomeraties, die elk haar eigen leven leidden, haar eigen gebruiken en gewoonten hadden, weinig aanraking met elkander hadden, zelfs verschillende talen spraken. Want afgezien van ''t alschuwelijke dialekt,' waarvan Ter Gouw gewaagt, het Jiddisch (dat in werkelijkheid volstrekt niet afschuwelijk is), hetwelk bij de Askenasische Joden de omgangstaal was (en tot ongeveel de helft van de 19de eeuw gebleven is), spraken de Sephardische Joden nog zeer lang in eigen kring Spaansch; en al spot de 'buitenman' met het 'Hoog-Haarlemmerdijksch' van den hoofdstedeling (een Amsterdammer gebruikt deze uitdrukking nooit), in werkelijkheid waren er, en zijn er tot op zekere hoogte nog, aanmerkelijke verschillen in de 'dialecten' van den Jordaan, de Eilanden en andere volksbuurten.

Desondanks is het ongetwijfeld verantwoord van een algemeenen Amsterdamschen volksaard te gewagen. Er is hier wat in de wijsbegeerte 'eenheid van tegendeelen' wordt genoemd. Zelfs de toevloed van 'buitenlieden', die zich in het begin van de jaren '80 der 19de eeuw begon te doen gelden, heeft daarin weinig verandering gebracht. Zij werden en worden in de massa der echte Amsterdammers opgenomen en zoo zij zelf niet den invloed hunner omgeving ondergaan, zoo is dit toch zeker met hun kroost het geval; de ouders mogen Friezen, Zeeuwen, Limburgers, Achterhoekers zijn, de kinderen worden onherroepelijk Amsterdammers, uitgerust met alle kenmerken, eigenschappen en hebbelijkheden van dien.

De Amsterdammer heeft uit de Gouden Eeuw, toen zijn stad hoog boven alles uitstak, in zekeren zin de wereld, doch ongetwijfeld de zeven provinciën beheerschte, het gevoel van superioriteit boven alle overige landgenooten overgehouden. Er is voor hem slechts één stad: Amsterdam. Alle overige steden en dorpen zijn negorijen. Wie niet geboren is te Amsterdam, behoort tot een lagere menschensoort. Zelfs de Joodsche Amsterdammers hebben slechts geringschatting voor en een zeker wantrouwen jegens Israëlieten van elders. Het onder hen voorheen gangbare gezegde, 'de stoel waarop een buitenman heeft gezeten, moet je afvegen', legt van deze gevoelens welsprekend getuigenis af.

Den Amsterdammer bezielt nog altijd het oude bewustzijn van burger te zijn van een machtige stad. Hij voelt zich onafhankelijk, vrijgevochten, hetgeen dikwijls genoeg tot ongebondenheid verwordt. In een van hare studies over Amsterdam haalt Mejuffrouw Dr. Leonie van Nierop het volgende fragment uit een gedicht van Roemer Visscher aan:

Het beleefde volck komt al uyt den Haegh,
En t' Amsterdam woonen meest plompe boeren,
Behalven sommige, die wil ick niet roeren,
Of sy souden mijn hooft wel kemmen met een stoel.[2)]

Zij voegt er echter bij, dat gemis aan uiterlijke verfijning beteekent niet gebrek aan innerlijke beschaving en naast de onwellevendheid staat een breede kijk op de wereld, de koopmansgeest van leven en laten leven, het vrijzinnige begrip van een ander niet dat aan te doen 'daer men zelf so niet hadt willen gehandeld zijn.'

Naar dezen levensregel handelt de gemiddelde Amsterdammer dan ook vrijwel onveranderlijk. Hij is goedhartig en gul. De vermogenden zijn in den regel steeds bereid elke goede zaak royaal te steunen. In de arbeidersbuurten helpt men elkander zoo veel men kan, als de nood aan den man is. 'Uiterlijke verfijning' moge niet altijd aan den dag worden gelegd, maar vriendelijkheid, hulpvaardigheid, goedmoedigheid ontbreken zelden.

Het onafhankelijkheids-gevoel leidt echter wel eens tot excessen. Zoo, bij voorbeeld, bij de vrij stupide viering van den alouden Hartjesdag - welks oorsprong en beteekenis onbekend zijn - bij welke gelegenheid in verschillende buurten hardnekkig allerlei verboden dingen worden bedreven: vuurwerk afsteken, vuurtje stoken enz., hetgeen herhaaldelijk tot botsingen met de handhavers van gezag en orde aanleiding geeft.

Het ik-doe-wat-ik-wil leidt ook bij de jeugd dikwijls tot baldadigheid, vernieling, valsche brandmeldingen, beschadiging van plantsoen, lastig vallen van vreemdelingen en soortgelijk bedrijf. Maar erkend moet worden, dat dergelijke onhebbelijkheden thans oneindig minder voorkomen dan eenige tientallen jaren geleden. De algemeene verheffing van het levenspeil, het betere onderwijs, de invloed van de arbeidersbeweging en andere factoren hebben op dit stuk hun uitwer-

2) Roemer Visscher, Brabbelingh (Amsterdam, 1669), blz. 185 vlg. (Van den os op den esel).

king niet gemist. Deze invloeden komen ook op andere wijze tot uiting.

Het Maandag-houden, voorheen een wijd-verbreid euvel, is sinds lang geheel verdwenen. Het drankmisbruik eveneens - openbare dronkenschap komt vrijwel in het geheel niet meer voor. In het algemeen gesproken, is het cultureele peil aanmerkelijk gestegen; vooral bij de geschoolde arbeiders is zulks in aanzienlijke mate het geval.

Amsterdam was in het verleden het cultureele centrum des lands en is dit gebleven. Misschien wordt dit het best getypeerd door hetgeen een van de voornaamste uitgevers der stad niet lang geleden zeide: 'Als Amsterdam er niet zou zijn, konden alle uitgevers hunne zaken sluiten.'

De Amsterdammer leest. De Amsterdammer is voor alle kunstuitingen gevoelig en draagt er toe bij, dat de kunst bloeit, dat de kunstenaar kan leven en werken.

Zoo is het 'van onder op' tot in de bovenste lagen der bevolking. Nergens zijn de 'ommegaande concerten', is de muziek van het straatorgel, hier 'pierement' geheeten, zoo geliefd bij het volk als te Amsterdam. In de echte volksbuurten wordt er met evenveel hartstocht als decorum bij gedanst; bij buurt-feesten, als er jubilea, gouden bruiloften e.d. in het openbaar worden gevierd, ontbreekt het straat-orgel nooit.

Is dit het grondvlak van de pyramide, aan den top vindt men het orkest van het Concertgebouw, alsmede de talrijke concerten van binnen- en buitenlandsche ensembles en solisten, even vele getuigenissen van de muzikaliteit der Amsterdammers. Vooral van de steeds duizenden trekkende wel-verzorgde uitvoeringen onder de auspiciën van den Kunstkring 'Voor Allen' mag dit worden gezegd. Hierbij komt nog, dat nergens in ons land, en wellicht evenmin in het buitenland, de koorzang met zooveel toewijding wordt beoefend als te Amsterdam. Toonkunst, de Koninklijke Oratorium-Vereeniging, de beide Christelijke Oratorium-Vereenigingen, De Stem des Volks, hebben den koorzang tot volmaaktheid gebracht. Bovendien zijn er de zangvereenigingen en de orkesten van liefhebbers talrijk. Liefde tot de muziek, muziekgenot en muziek-beoefening behoort dus ongetwijfeld tot de kenmerkende eigenschappen van den Amsterdammer, in wiens stad dan ook de muziek-pedagogie, tot in hare hoogste vormen, tot volledige ontwikkeling is gekomen.

Wo man singet, lass dich ruhig nieder, dichtte Seume. Te Amsterdam zingt men en dus moet men, volgens den dichter, met gerustheid deze veste kunnen betreden. Zoo is het inderdaad. Want de Amster-

dammer is gul, gastvrij, hulpvaardig (Het volck is hier goet-gheefs, 't blijckt aen haer karitaten! zegt Breeroo in zijn *Spaansche Brabander*) en aan deze goede eigenschappen paart hij de onschatbare deugd, die de Engelschen *sense of humour* noemen en als *redeeming feature* tegenover sommige minder-goede hoedanigheden mag worden gesteld. Hij is vrij van benepenheid en weet het goede te vinden en te waardeeren, ook als het niet aan de oppervlakte ligt.

Hij ziet ook het komische element in de gewone dingen des dagelijkschen levens en weet het onmiddellijk met een rake aanduiding te typeeren. Reeds in het verre verleden heeft de Amsterdammer den aanspreker of doodbidder als *kraai* betiteld. Toen eenige jaren geleden de eerste gemeentelijke autobusdienst werd ingesteld, was haar eindpunt de Ooster-Begraafplaats, waaruit voortvloeide, dat vele lijkbezorgers er gebruik van maakten; en onmiddellijk heette het nieuwe voertuig *de Kraaienknip*. Iets later werden op sommige tramlijnen bijwagens in dienst gesteld, met slechts één in- en uitgang, in den langen rijtuigwand; en dadelijk was de benaming gevonden: *de duikboot* - de onderzeeër heeft immers slechts één ‘mangat’, om in en uit het binnenste van het vaartuig te doen geraken. Dit zijn twee recente voorbeelden van de typisch Amsterdamsche eigenschap, van in alles de humoristische kern te ontdekken en haar met een enkel woord feilloos te kenschetsen.

Aan dezen zin voor, aan dit begrip van humor paart zich een nooit sluimerende belangstelling voor alles, dat binnen zijn gezichtskring verschijnt. Er kan zich niets, dat ook maar eenigermate van het gewone afwijkt, voordoen, of de goede Amsterdammer wijdt er aandacht aan. Zoodra hij dit doet, moeten alle in de buurt zijnden weten wat er aan de hand is en zoo vormt zich het typisch-Amsterdamsche verschijnsel, dat men ‘een standje’ noemt, dit wil zeggen: een groep opeengedrongen menschen, die naar iets, of naar niets, kijken of luisteren, met een intense belangstelling, alsof hun leven er van afhangt. Het is dan ook een algemeen aanvaarde stelling, dat als één Amsterdammer stilstaat en naar een willekeurig punt omhoog staart in de ijle lucht, binnen twee minuten het verkeer is versperd door een zich gestadig uitbreidende groep Amsterdammers, die allen in dezelfde richting naar het uitspansel staren.

Buiten en behalve deze en soortgelijke karaktertrekken, die gemakkelijk waarneembaar zijn, wijl zij alom en onafgebroken aan den dag treden, bezit de Amsterdammer eigenschappen, die niet in den dagelijkschen omgang en in het gewone maatschappelijke verkeer blijken,

doch waarvan hij, die aandachtig observeert en tot den grond der zaken weet door te dringen, de bewijzen overal om zich heen ziet verschijnen. Als Amsterdam een schoone en rijke stad is, waar scheepvaart, nijverheid en handel een grooten omvang hebben bereikt en belangrijke beteekenis hebben verkregen, dan legt dit getuigenis af van den durf en de volharding van zijn burgers, alsook, en vooral, van hun vermogen om zich niet te laten ontmoedigen, zich boven tegenspoed te verheffen en tegenwerking te overwinnen.

Ware het anders, Amsterdam zou sinds lang een onbeteekenende, vervallen, voor goed ingeslapen stad, de grootste der *villes mortes du Zuyderzee* zijn geworden, in plaats van de levende, groote, aanzienlijke metropool, waar het hart des lands klopt en die een feest der oogen, een verheugenis van de ziel is.

Amsterdam heeft, om slechts ééne, doch zeer voorname aangelegenheid, de voornaamste wellicht, te noemen, voor zijn haven, zijn verbinding met de zee en zijn verbinding met den Rijn, tientallen jaren achtereen een verbitterden strijd moeten voeren. Indien de Amsterdammers, na door 's Lands regeering te zijn afgescheept met geheel onvoldoende lapmiddelen, niet hardnekkig, onvervaard, nooit ontmoedigd, hadden doorgezet, tegen alle adverse invloeden en machten, dan zou de voornaamste levensbron der stad sinds lang zijn verdroogd en zou Amsterdam tot onherstelbaar verval zijn geraakt. Hetgeen zij tenslotte wisten af te dwingen, Noordzeekanaal en Merwedekanaal, was en is geenszins voldoende. Want het eerste werd door sluizen en spoorbruggen versperd, het andere werd in verkeerde richting getraceerd en bovendien te smal, terwijl te lage bruggen de vaart belemmerden. De noodige en mogelijke verbeteringen werden alweder niet zonder veel moeite verkregen. Ten opzichte van het voornaamste euvel is echter geen verbetering mogelijk: het Noordzeekanaal zal een sluizenkanaal moeten blijven; vrije, open vaart van en naar zee is voor goed onmogelijk gemaakt.

De Amsterdammers hebben dus door eigen energie en tegen alle mogelijke tegenwerking in, hun stad voor ondergang weten te behoeden, hetgeen schitterend getuigt van de eerbiedwaardige geestkracht, die aan hun geestelijke constitutie ten grondslag ligt - en de tweede getuigenis daarvoor is gelegen in het feit, dat zij, ondanks de hun opgedrongen belemmerde verbinding van hun haven met de zee en ondanks de geheel onvoldoende verbinding met het *Hinterland*, scheepvaart en handel, die zestig à zeventig jaren geleden nagenoeg dood waren, tot zoodanigen omvang hebben weten te herstellen, dat

Amsterdam weliswaar niet de overheerschende beteekenis, die het in de 17de en 18de eeuw bezat, heeft herwonnen, maar toch een voorname plaats inneemt te midden van de centra van wereldverkeer.

Amsterdam is een burgerlijke, een democratische stad. Nooit hebben er wereldlijke of kerkvorsten geresideerd - uitgezonderd dan het kortstondige verblijf van Lodewijk Napoleon, welks noodlottige invloed tot in onze dagen zich laat gevoelen - en al heet het ook de hoofdstad des lands te zijn, zoo heeft het nimmer de regeering geherbergd, evenmin als gezantschappen van buitenlandsche mogendheden. Derhalve is de Amsterdammer gebleven buiten aanraking met al hetgeen men ‘hoofsch’ noemt. De lichtelijk belachelijke precieuse gemanierdheid van den ras-echten Hagenaar is hem dus geheel vreemd, evenals alle schijnvertoon van deftigheid. Maar evenmin is hem het min of meer grove en onbehouwene van den Rotterdammer eigen. De Amsterdammer bezondigt zich niet aan hetgeen hij noemt de aanstellerij van deze, en hij legt meer *savoir faire* aan den dag dan gene. Hij is trouwens wars van alle aanstellerij, van alle uiterlijk vertoon. Hij verafschuwt alle pronken en pralen, alle paradeeren met uniformen en distinctieven. Hij heeft nooit in zijn stad de ambtsgewaden van prelaten, diplomaten, kamerleden, staatsraden, hofdignitarissen e.d. gekend, staat dus vreemd tegenover deze dingen, noemt ze vaak ‘apenpakjes’ en is geneigd er den spot mede te drijven. Degenen, die te Amsterdam zulke ‘opschepperij’ willen vertoonen, houden het nooit lang vol. De eerste stationneerende huurkoetsiers waren gestoken in blauwe jassen met groote metalen knoopen en droegen grijze gelakte hooge hoeden; zij werden onverwijld ‘aapjes’ genoemd en zoodanig bespot, dat hunne werkgevers hun spoedig van minder in het oog vallende uitmonstering voorzagen. Toen het Athenaeum Illustre den nog illusterer rang van Hoogeschool had verkregen, tooiden zich de studenten-corpsleden met baretten, voorzien van kleurige versieringen, die de verschillende faculteiten van de alma mater aanduidden. Lang duurde deze vertooning niet! - de Amsterdammers verdreven haar met spot en hoon van de straat; sinds lang ziet men de baretten slechts bij universitaire plechtigheden, als dies-vieringen e.d., en dan nog slechts sporadisch. Nergens was de (sinds lang verdwenen) Schutterij zoodanig het mikpunt van veelsoortige spotternij als te Amsterdam, niet het minst bij de schutters zelf, die zich in hunne uniformen alles behalve behagelijk gevoelden en de ‘poppenkasterij’ van harte naar betere gewesten wenschten. Voor een uniform heeft de Amsterdammer niet den geringsten eerbied; köpenickiaden

zouden in zijn stad niet kunnen voorkomen. Maar voor ware verdiensten heeft hij respect en hij weet hen, die het welzijn van de stad, het land, het volk hebben bevorderd, of die op eenigerlei gebied uitblinken, naar waarde te schatten en te eeren.

De Amsterdammer is een wandelaar. Hij is ook een fietser en wel in zulke mate, dat hij er zijn stad wereldberoemd mede heeft gemaakt; want niets dat den vreemdeling meer verbaast, dan de eindelooze colonnes wielrijders, die zich vrijwel onafgebroken, van het vroege morgenuur tot aan de grens van den nacht, door de straten en langs de grachten bewegen. Maar de fietserij is betrekkelijk jong; vóór zij er was, heeft de Amsterdammer gewandeld en ondanks haar doet hij het nog altijd en als van ouds bij voorkeur in de drukke winkelstraten, bovenal in de Kalverstraat. Zoo is het geweest zoo lang de Kalverstraat bestaat. Ter Gouw vertelt er van in zijn *Amstelodamiana*. Eerst zingt hij den lof van de straat: 'De Kalverstraat! - Wat heerlijk denkbeeld van pracht en glans rijst bij dien naam voor onzen geest! De Kalverstraat! liefelijk ideaal van al wat schitterend is en mooi! - blinkende weelde en wemelend genot! En dan vooral de Kalverstraat bij avond, als ze met al haar heerlijkheid en pracht zich baadt in een Eridiaan van tintelend glas!' Daarna verhaalt hij ons hoe in de Kalverstraat reeds in de 15de eeuw de Amsterdammers pantoffelparade hielden.[3)]

Zoo is het nog steeds. De uitbreiding der stad heeft uiteraard nieuwe winkelstraten doen ontstaan. In het oude centrum is de Kalverstraat geenszins de eenige winkelstraat. Maar aan de Kalverstraat heeft de Amsterdammer zijn hart verpand en hij verzuimt niet er te wandelen, wanneer en zoodra hij er gelegenheid toe kan vinden. Altijd is het er vol, levendig, gezellig, en dit alles wordt superlatief als in het koffie-uur kantoorheeren en kantoorbedienden van beiderlei geslacht er het vrije uur wandelend doorbrengen, alsook des avonds, wanneer er heel wat meer licht en kleur is dan in de dagen van den braven Ter Gouw.

Ook de Hagenaar wandelt, vooral de Hagenaar die niets om handen heeft; en van dezulken is de Residentie vervuld. Maar hij wandelt anders dan de Amsterdammer. Hij flaneert, of, in het Nederlandsch, hij lanterfant, langzaam, bedachtzaam. De Amsterdammer daarentegen, die werkt en dus niet den tijd aan zich heeft, is altijd eenigszins gehaast en verliest deze gewoonte zelfs niet als hij de middagpauze door-

3) J. ter Gouw, t.a.p., II, blz. 142.

brengt in de Kalverstraat. Hij ziet wel alles en merkt op wat er om hem heen geschiedt, doch niet met de groote aandacht en diepe belangstelling van den Hagenaar. Hij wandelt om te wandelen en als hij op iets in het bijzonder let, dan is het op werkelijk mooie dingen in winkelkasten, vooral van de kunsthandels, want voor de beeldende kunst is de belangstelling van den Amsterdammer van heden even groot als die van zijn voorganger in de 17de eeuw - neen, grooter, in dezen zin, dat thans veel breedere lagen der bevolking oog en gevoel voor kunst hebben dan in het verleden.

Maar groote groepen Amsterdammers vieren hun wandellust bot op en langs de vele dag- en weekmarkten, die in zijn goede stad worden gehouden, op het Waterlooplein, de Nieuwmarkt, het Amstelveld, de Noordermarkt enz.; doch in het bijzonder gaat de belangstelling uit naar de wonderlijke markt, die des Zondagsochtends wordt gehouden in de Jodenhouttuinen en omgeving. Met hartstocht zwerven daar talloozen, uit alle hoeken der stad, van heinde en ver gekomen, langs en tusschen de uitstallingen, waarvan sommige in tentjes en kraampjes, andere op de naakte straat, van den ongeloofelijksten rommel dien men zich kan voorstellen.

Maar de Amsterdammer, met zijn zelfbewusten onafhankelijkheidszin, wandelt alleen wanneer hij er plezier in heeft, dus niet op uitnoodiging, laat staat onder den, zij het zachten, dwang van anderen. Toen dan ook eenige jaren geleden het Initiatief-Comité poogde een Amsterdamsche navolging van de Londensche *church parade* in Hyde Park, des Zondagsmorgens na kerktijd, in te voeren en opriep tot wandelen op dit tijdstip in de Apollolaan, werd aan de uitnoodiging in zoo geringe mate gevolg gegeven, dat de zaak in weinige weken doodbloedde. Waarschijnlijk heeft de reeds gereleveerde tegenzin des Amsterdammers om ‘zich aan te stellen’ zich daarbij eveneens laten gelden.

Een minder roemenswaardig uitvloeisel van den onafhankelijkheidszin van den Amsterdammer is in de volksklasse de neiging tot verzet tegen de overheid en van haar uitgaande, niet in den smaak vallende maatregelen. De geschiedenis kent dan ook vele gevallen van rebellie tegen het gezag. Het Aansprekers-oproer en het optreden van de Bijltjes (scheepstimmerlieden van de Oostelijke Eilanden) in de 18de eeuw zijn er voorbeelden van. Maar ook in meer recenten tijd zijn er zulke voorgekomen, bijvoorbeeld het oproer tegen de afschaffing van de kermis en het bloedige Paling-oproer in den Jordaan in 1886, om niet te gewagen van de eveneens niet zonder bloedvergieten

verloopen beroeringen tijdens den wereldoorlog en nog slechts twee jaren geleden, aan welke sociale oorzaken ten grondslag lagen. Zulke uitbarstingen zijn te beschouwen als bewijzen voor de stelling, dat onder den invloed van bepaalde factoren een deugd gemakkelijk tot een ondeugd kan ontaarden.

In 1659 schreef Vondel het volgende gedichtje:

Aldus spant Amsterdam de kroon,
Gerust in haren wal gezeten,
En groeit, door zegen van Gods troon,
In macht en rijkdom, ongemeten.
Voor duizend schepen te gelijk
Zet zij haar palen open,
Om d'oegsten van zoo menig rijk
Te levren en te kopen.
Geen Paradijshof draagt meer vrucht
Dan 't mastbos in dees waterlucht,
Hetwelk, een wonder om t' aanschouwen,
Alle eer en prijs te boven gaat.
Hier leeft de ziele van den Staat,
Om kloek 's Lands welvaart op te bouwen.
De Raad der Heren, aan het IJ,
Gedijt tot heil der burgerij.[4)]

Dit is een schoone lofzang op de stad en haar bestuur. Maar ongetwijfeld met betrekking tot de beide laatste regels, voegt de dichter er een citaat uit ‘De Bello Punico’ (van den Punischen Oorlog) aan toe, dat vertaald aldus luidt: ‘In staat om voor de veiligheid te zorgen en de burgers in rust te houden.’ Hetgeen er op wijst, dat ook in Vondels tijd het tot oproerigheid vergroeide onafhankelijkheidsbesef van de eigenaardigheden van het Amsterdamsche volkskarakter deel uitmaakte.

Hoe nu dit alles samen te vatten en den gemiddelden Amsterdammer in weinig woorden te schetsen? Het is geen gemakkelijke taak. De journalist Johan Luger heeft haar in zijn boekje ‘Amsterdam Zwart op Wit’, door Jo Spier kostelijk verlucht, aangedurfd. Aldus: ‘Er liggen even veel nuances tusschen den Amsterdammer, die de Mengelbergconcerten bezoekt en den Amsterdammer, die zich

4) Vondel, Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza verzorgd en ingeleid door Albert Verwey (Amsterdam, 1927), blz. 951.

staande houdt bij een draaiorgel, als er nuances zijn in de exotische vogels in Artis. De Amsterdammer van den Jordaan is een andere Amsterdammer dan die in de Pijp woont. Maar binnen zekere grenzen hebben zij allen hetzelfde en zij zijn Amsterdammers in hun liefde voor de stad en de manier waarop zij de dingen beschouwen. Maar bovenal in hun humor.’[5)]

Liefde tot hun geboortestad en zin voor humor zijn ongetwijfeld eigenschappen, die alle Amsterdammers met elkander gemeen hebben. Maar zij zijn niet de eenige. Tot hun gemeenschappelijk goed behooren ook zin voor vrijheid van beweging, onafhankelijkheidsbesef, trots op hun Amsterdammerschap, kunstzinnigheid en begeerte naar kennis en cultuur.

Op het einde van Shakespeare's ‘Julius Caesar’ zegt Antonius van Brutus, als zijn dood bekend is geworden:

His life was gentle, and the elements
So mix'd in him that Nature might stand up
And say to all the world, ‘This was a man.’
(Zacht was zijn leven en de elementen
Zoo vermengd in hem, dat de Natuur zich kon verheffen
En tot de geheele wereld zeggen: Dit was een man.)

Zulk een getuigenis af te leggen nopens den Amsterdammer zou gelijk staan met het overschrijden van de grens tusschen het verhevene en het belachelijke.

Maar wel is het geoorloofd te verklaren, dat de Amsterdammer, dank zij de eigenschappen in hem vereenigd, mag gerekend worden te behooren tot de beste en beminnelijkste menschen die bodem, klimaat, cultuur en geschiedenis van Nederland hebben voortgebracht.

5) Joh. Luger en Jo Spier, Amsterdam zwart op wit (Amsterdam, 1930), blz. 23.

De Zuid-Hollanders en de West-Utrechtenaren
door Jo Ypma

‘MEESTER, mag ik thuis blaive, ik mot me vaoder helpe...’

Door deze vraag ziet menig schoolhoofd in Zuid-Holland zich in een moeilijke positie gebracht.

Aan de ene kant de ouders, die vinden, dat zo'n ‘gofferd van een jonge’, of zo'n ‘reuze-maid’ beter in hun bedrijf dan op de schoolbanken thuis is. Aan de andere kant de leerplichtwet met zijn zevende leerjaar.

Veertien jaar en dàn nog op de schoolbanken - is iets, dat de doorsnee-plattelander in deze streek zich met geen mogelijkheid als nuttig voor kan stellen. Zijn bedrijf roept om arbeidskrachten van al zijn ‘iegen volk’ en de regering houdt de jongens maar op school. Of dit nu het Westland is met zijn naar alle landen van Europa uitgebreide export van fruit, of een of andere buurt in de Krimpener-, Alblasser- of Lopikerwaard, de mentaliteit is eender: het eigen erf wil men bewerken met eigen krachten, zonder inmenging van vreemden. En het is geen wonder, dat deze stelregel in dit land heerst. Holland was van oude tijden af het land van de vele kleine heerlijkheden, van de felle partijschappen, van de opkomende steden, die het omringende platteland alleen maar exploiteerden, zonder er iets wezenlijks voor in de plaats te geven.

Holland, vroeger *Holtland* genoemd, naar de bosrijke streek Merweda tussen Maas (oude Maas), Merwede, Lek en Hollandse IJsel, was een twistappel tussen de graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht, die hier vis- en jachtgebieden hadden. Maar Dirk III stichtte zijn tol te Dordrecht, waarmede hij volgens Hofdijk een einde maakte aan het ‘op de merode’ gaan der geestelijken.

Door de voortdurende oorlogen in het rivierengebied in Zuid-Holland en Utrecht was de bevolking herhaaldelijk in gevaar en met haar handel en nijverheid. Arbeidskrachten waren moeilijk te krijgen en bovendien onbetrouwbaar. Men was alleen maar zeker van zijn eigen gezin. Verder moest ieder voor zich zelf zorgen, wat dan ook zeer vlijtig gedaan werd. De drang tot zelfbehoud, die in Drente en

Overijsel de naoberschap in het leven riep en een dorp tot een gemeenschap kon maken, leidde hier juist tot verbrokkeling der gemeenschap, èn omdat het Frankisch-Keltische ras niet zo zeer op de gemeenschap gesteld is, èn omdat de gesteldheid van de bodem en de houding der regering deze gemeenschaps-vorming bijna onmogelijk maakten.

In het Zuid-Holland van vroeger was de decentralisatie groot. Het gezag berustte grotendeels bij elk der steden. Daardoor werd het particularisme voedsel gegeven, werd de aanleg van menig groot werk lang belemmerd, werd het platteland lang achterlijk gehouden. De Amsterdammer, Haarlemmer en Gouwenaar, de inwoner van Leiden, Delft en de Maassteden, zij hadden eigen belangen en rechten.

Dat is gewijzigd in de negentiende eeuw met de eenheid van de provinciën en de staat. Toen kon echter het Hollands nationaal karakter zich niet meer zo sterk vormen als in de meeste andere gewesten. Men hoort zelden spreken van een Hollander in nationale zin, zoals men wèl hoort van den Groninger, den Fries enz. In Holland kent men Amsterdammers, Hagenaars, Rotterdammers enz., deels nog een herinnering aan de oude stedelijke autonomie, maar ook aan economische volkstypen[1].

Al hoort men niet, of bijna niet spreken over den Zuid-Hollander, hij is er wel. Vooral op het platteland van dit gebied bestaat zijn type. Daar, waar door de uitmondingen van Rijn, Maas en Oude Rijn moerassen zijn ontstaan, die door geregelde begroeiïng en aanslibbing een zeer vruchtbare grond vormden, is een landbouwend en veetelend ras ontstaan, dat uit de moeilijk te bewerken grond haalde, wat er uit te halen was. Immers, in deze streek moesten landbouw, veeteelt en tuinbouw wel intensief bedreven worden, wilde men de polder- en andere kosten er uit halen.

De vele steden, die meestal in de vroege Middeleeuwen of nog eerder ontstaan zijn, hadden de producten nodig. Leiden, Gouda, Rotterdam, Delft, Dordrecht en Gorcum en de heerlijkheid van de graven van Holland, 's-Gravenhage, hadden druk bezochte markten, waar de levensbehoeften der poorters voor een groot deel door de dorpers aangewoord werden.

Deze dorpers waren meestal geen horigen. Zij woonden te dicht onder de rook der steden. (‘Stedelucht, vrilucht’ heette 't in de Mid-

1) Zie: H. Blink, Opkomst van Nederland als economisch geographisch gebied, van de oudste tijden tot heden (Amsterdam, 1925), blz. 161.

deleeuwen!) om een heerlijkheid te dienen. Zij probeerden hun grond, die zij dikwijls in erfpacht kregen, of later van een door twisten en kruistochten verarmden heer kochten, zo productief mogelijk te maken. Hiervoor waren in de eerste plaats noodig goedkope arbeidskrachten. En wat zijn nu goedkoper werkkrachten dan eigen vrouw en kinderen? Deze werkkrachten zijn niet alleen goedkoper, ze zijn ook meer vertrouwd. 'Je hang nie van een vreemde af,' luidt de typische uitspraak hiervoor. Is het echter noodzakelijk, om van vreemde werkkrachten gebruik te maken, dan worden deze volledig in het gezin van den boer of den tuinder opgenomen. Vaak worden de mede opgroeiende en grotere kinderen bij hun voornaam genoemd. Toch blijft het respect, dat de daggelder voor zijn baas heeft, bestaan. De ongschreven wet van heer en knecht wordt zeer streng gehandhaafd en een zeker fatalisme, dat de conservatieve bevolking kenmerkt, maakt de ingang van organisaties vrijwel hopeloos, van welke politieke of confessioneele richting deze ook zijn. Voor een daggelder in de Krimpener-waard is de baas de baas, die kan 'gaan zitte te leve', terwijl hij als hij oud wordt van zijn jongens of van 'de armen' kan trekken.

Noodzaakten de toestanden in de Middeleeuwen de boeren om hun eigen bedrijf zelf ter hand te nemen, zonder zich te bekommeren om hun medemensen voor zover die geen afnemers waren, - de vele kloosters, die in die tijd gevonden werden, hebben door hun land- en tuinbouw veel fijnere gewassen onder het volk gebracht. De reformatie echter, die vooral in deze streek zeer fanatiek-doopers doorgevoerd werd, heeft deze cultuur als papistische stoutigheid vernietigd. Daarmede werd de land- maar vooral de tuinbouw enige tientallen jaren achteruit gezet. Pas in de zeventiende eeuw, toen het land nagenoeg tot rust gekomen was, werd deze tak van akkerbouw weer opgevat, vooral ook om de steeds uitbreidende steden van groenten te voorzien.

In die tijd kwam ook het Westland als groente- en fruitcentrum op. Men vermeldt een extra schuit 'met allerhande uitgelesen ooft, die naar de stad Delft en de stad Leyden voer', terwijl toen ook de kaasmarkten in Gouda en Leyden reeds beroemd waren. Hier bracht de boov zijn eigen producten en hier confronteerde hij zich het meest met de stedeling. Deze verhouding was op voordeel van beide kanten ingesteld en hierdoor natuurlijk enigszins wantrouwend.

Doordat de steden in Holland de overhand hadden en alle hun eigen maatregelen namen, ook in de tijd van de republiek, werd het platteland als een quantité negligeable beschouwd. En het inheemse

ras liet zich als een weg te cijferen gedeelte beschouwen en doet het nu nog.

'Buiten hun bedrijf hebben de tuinders van het Westland weinig belangstelling voor welke zaken ook,' zegt Dr. A.A.A. Verbraeck in zijn studie over het Westland en zo is het overal in deze streek. Spreekt een Westlander over de groente- en fruitteelt, in de bollenstreek zijn de bollen het onderwerp van het gesprek, terwijl de graan- en varkensprijzen direct na de kerkdienst den vee- of bouwboer in beslag nemen. Als typisch voorbeeld dat buiten eigen kleine kring de Zuidhollander zich voor de politiek weinig interesseert, hoorde ik het volgende vertellen. Toen Dr. A. Kuyper de Eerste Kamer wilde ontbinden in verband met de hoger-onderwijs-wet, stond het hele platteland van Friesland op zijn achterste benen, terwijl de penningmeester van een A.R. kiesvereeniging in de Krimpenerwaard verklaarde, dat hij dacht, dat er alleen maar een Tweede Kamer bestond. Dat wist hij, want daar stemde hij voor.

Als de regering niet al te veel geld kost en niet al te veel in het bedrijf ingrijpt, moeten ze het daar in den Haag maar uitzoeken. Deze lijdelijke houding neemt de Zuid-Hollander echter niet alleen aan tegenover de regering, maar ook in de omgang met zijn medeburgers. 'Ze motte het zelf wete, wij doene het niet,' zegt men dan, maar op de visites geeft men elkaar in alles gelijk. Een Zuid-Hollander zal bijna nooit tegenspreken. Niet uit angst of uit beleefdheid, maar alleen omdat hem het doen en laten van derden zo weinig belang inboezemt. Dorpsschandaaltjes worden heel heftig besproken en er is niets goeds meer aan de betrokken personen, terwijl men ze na verloop van tijd toch weer in de gemeenschap opneemt. Het bespreken was wel eens aardig en de rest 'mot ieder veur zijn aige wete'. Vaak doet op een bepaald dorp een of ander lasterverhaal van een vooraanstaand iemand de ronde. Men hoort het, denkt aan verschrikkelijke gevolgen, na een week is het door een ander even erg en even onwaar verhaal vervangen.

Zelfs van het doen en laten hunner kinderen zijn de ouders niet op de hoogte en ze doen ook niet de minste moeite, om op de hoogte te raken. Als de jongens groter worden, kun je ze toch niet thuis laten en 'ze wille ook wel is wat als ze jong zijn'. Zo lang de jongelui om 'een hoek en een kant vrijen', zoals de typische uitdrukking luidt, 'hebben we der niks mee te maken'. Maar dàn!... Als het ernst wordt, blijkt het ouderlijk gezag tòch sterk te zijn. Typerend voorbeeld van zeggenschap over de kinderen bij het kiezen van een echt-

BOER UIT OUDEWATER (*ZUID-HOLLAND*)

BOERIN UIT LINSCHOTEN (*WEST-UTRECHT*)

genote is de moeder van Gieljan Beyen in 'Het wassende water' van Herman de Man. Gieljan, Aay en Willem hebben alle drie hun avontuurtjes. Tenslotte is het brouw Beyen, die ze hun echtgenote aanwijst. Als het huwelijk van Gieljan in de soep draait, dan wijt vrouw Beyen dit haar zoon, die altijd vreemdachtig geweest is en zo wel verder zal moeten. Gieljan *is* dan ook vreemd. Hij is de boer met de brede blik, die op advies van de rijkswaterstaat besluit om de dijk aan de kant van zijn eigen woning af te laten graven.

En toch is dit ook weer zo echt Zuid-Hollands, vooral om de argumenten, die Beyen hierbij bezigt. Hij zegt niets of bijna niets van het nut, maar doet een beroep op het vertrouwen, dat hij en zijn medeboeren moeten hebben in de kunde van de genie.

Gieljan Beyen is de tegenspeler van het bekrompen conservatisme, dat, zij het in meer of minder gewijzigde vorm, in de gehele streek voorkomt. In dit verband is het ook typisch om op te merken, dat het Gieljan is, die een samenwerking bij het inkopen van granen tot stand brengt.

Dit is in die tijd wel een topprestatie. *Gezamenlijk* iets doen schuwt de Zuid-Hollandse boer zeer, omdat hij in de kaart gekeken wordt en omdat hij zich zal moeten schikken naar anderen. Niet alleen in de binnenlanden van Zuid-Holland is dit zo, ook het Westland, dat door zijn grote export veel meer de noodzaak van organisatie moest gevoelen, is hierin zeer traag. Het heeft dan ook lang geduurd, voordat de patroons zich organiseerden. Pas toen men zich ging verenigen, dank zij de propaganda, die door arbeidersleiders uit de naburige steden werd gevoerd, en zij collectieve arbeidscontracten wensten af te sluiten, zijn de patroons zich ook gaan aaneensluiten. Deze organisaties laten zich tot heden toe weinig gelden, omdat conflicten tot de zeldzaamheden behoren[2)].

Wars van samenwerking en zonder belangstelling voor alles wat buiten het bedrijf omgaat, stelt de Zuid-Hollander ook alles in dienst van zijn bedrijf. Zijn kracht, zijn huwelijk en zelfs zijn geloof. Er komen hier veel romantische liefdesgeschiedenissen met tragische afloop voor. Ik verwijs weer naar 'Het wassende water' van De Man, (die ook hierin een missionaris van de Hollandse schoonheid is), naar Gieljan en Nelia, het warme en zachte daggeldersdochtertje uit de woonschuit. Het is typerend voor de mentaliteit van deze streek om

2) Zie: A.A.A. Verbraeck, Het Westland. Sociografie van een tuinbouwgebied (Groningen, 1933), blz. 127.

de overpeinzingen van Gieljan te lezen. Hij droomt zich Nelia als zijn vrouw, maar weet meteen helder, dat dit alleen werkelijkheid zou kunnen worden, als ze een boerendochter was, als ze met hem ‘op vaoders tachentig bunders’ zou kunnen boeren. Dit gaat niet en daarom - zij het niet zonder strijd - *uit* met de liefde. Een vrouw is een kracht mee voor het eigen bedrijf. Natuurlijk is dit in de tuinstreken en in de kwekerijen van Boskoop e.d. niet meer zo sterk het geval als in de streken waar de veeteelt de bron van bestaan is. In verhouding heeft Zuid-Holland de minste coöperatieve zuivelfabrieken (ook weer een gevolg van de decentralisatie) en heel weinig andere zuivelfabrieken. De meeste melk wordt nog op de boerderijen tot kaas verwerkt. Deze kaasmakerij, die tot voor kort geheel gedreven werd zonder wetenschappelijke leiding (eigenaardig is dat Dr. A.A. Verbraeck hetzelfde opmerkt omtrent de tuinbouw in het Westland) berust geheel in de handen der vrouwen. Een boerin, die geen goede of in 't geheel geen kaas kan maken, is een strop voor het bedrijf. Het is van het grootste belang voor het zelfbehoud der boeren, dat de vrouw voor haar gedeelte in het bedrijf *staat*, evenals de man voor het zijne. Een boer kan op geen andere manier het huwelijk ingaan, daar hij anders een onverantwoordelijk risico op zich laadt. Dat door de bovenstaande overwegingen te weinig gelet wordt op overeenstemming van karakter is duidelijk. Maar de boer leest te weinig ‘romanse boeken’ (En als hij ze leest, zegt hij: ‘dat beurt toch niet!’) dan dat hij daaruit de problemen van het moderne huwelijk zou kennen. De veronderstelling, dat een huwelijk ongelukkig zou kunnen zijn komt heel weinig bij hem op. Alleen als een van de beide echtelieden het met een ander houdt, wordt het huwelijk als mislukt beschouwd. Maar een scheiding komt heel zelden voor. ‘Dat is goed voor de lui in de stad, die hebben daar de cinte voor’, is de overweging.

De omgang van verloofden onderling is van dien aard, dat een gedwongen huwelijk niet tot de uitzonderingen behoort. Het wonderlijke is, dat eerst - vooral in de kerkelijke orthodoxe kringen - de betrokken familieleden het ‘er slecht mee hebben’, maar later, als het paar onder de geboden staat, even vrolijk bruiloft vieren. Je kan er dan toch niets meer aan doen.

Criminele abortus komt in deze streek wel voor. Rond de grote steden meer dan op het platteland, dat minder goede verbindingen heeft. Toch wijst de term, die ik in het Hoenkoopse (buurt tussen Oudewater en Haastrecht) optekende, op de bekendheid met deze zaak. Men sprak daar zeer kenmerkend van ‘de ooievaar vurtjage’.

De Zuid-Hollanders buigen moeilijk voor argumenten, wel voor gevoelens. Als ze iemand vertrouwen, geloven ze alles wat hij zegt en gaan door dik en dun met hem mee. Vaak moet ik denken aan den Keltischen graalridder Parcival, die ook zonder na te denken de adviezen van zijn raadgevers opvolgde.

Het lijkt natuurlijk gewaagd om een boer en een tuinder van Zuid-Holland met een dolenden ridder van koning Arthur te vergelijken. Toch drong de vergelijking zich willekeurig aan me op. Het klakkeloos volgen, dat ons telkens bij Parcival treft, is een te typische eigenschap van deze menschen om er niet de nadruk op te leggen.

Dr. Verbraeck zegt in zijn reeds meer aangehaald proefschrift: 'Is men echter van het nut van een bepaalde maatregel overtuigd, d.w.z. ziet men het geldelijk voordeel er van in, dan slaat men dikwijls tot het andere uiterste over. Dat is typisch Westlands (men zou ook kunnen zeggen typisch Zuid-Hollands, J.Y.) eerst een argwanende houding aannemen, doch als men het eigenbelang ziet, of meent te zien, doordat b.v. de directeur van de proeftuin het sterk aanbeveelt, dan past men de maatregel ook vaak drastisch toe. Zegt b.v. de tuinbouw-consulent, dat sproeien met carbolineum zeer nuttig is, dan sproeit men inderdaad, al begrijpt men ook niets van de werking. Dit wijst dus op primaire functie en gebrek aan geestelijke nawerking, het geheel vervuld zijn van een bepaalde indruk, het blindweg volgen van vertrouwde leiders, die deze geestelijke nawerking wel hebben en ver vooruitzien'[3].

Sproeien met een voorbehoedmiddel tegen plantenziekten, omdat iemand het gezegd heeft, die men vertrouwt. Men begrijpt het niet, maar doet het. Een bekend voorbeeld van dit direct handelen zonder na te denken is het verhaal van de IJselsteinse apenlojers. In het dialect van de streek luidt het aldus:

'Nou hadde ze in Aiselstain een meheer, die veul goes dee. De minse wasse dan ok merakel op hem gesteld. Hij had een zeun, die Kees hiette en een aop, die ok zo hiette. Op een goeie dag ziene de minse de knech van dien heer heel hard naar den dokter lope. Natuurlijk vrage ze wat ter is. "Kees is dood, Kees is dood," riep ie al draovend as een schisse vaers. Dat hoorden de minse en toe binne ze naar de tore gelope om de klok te luie. Toen de meheer dat hoorde liep ie naar boite en zee: "Minse, het is den aop maor." Zo hebbe ze in Aiselstain een aop uitgeloje...'

3) A.A.A. Verbraeck, Het Westland, t.a.p. blz. 115-116.

Uit dit blind vertrouwen (men kan het ook een soort religieus bijgeloof noemen in de bovenaardse krachten waarvan men gelooft dat dergelijke vertrouwde personen ze bezitten,) uit dit blind vertrouwen komt ook de grote klandisie voort, die kwakzalvers hebben. Van den natuurgeneeskundige af, die zijn service zover doorvoert, dat hij met een Ford zijn klanten bezoekt, tot het Reeuwijkse boertje toe, hun wordt geloof gegeven, dat den dokter onthouden wordt. Dit is m.i. niet alleen het gevolg van weinig geestelijke ontwikkeling. ‘Een boer,’ zegt Houwink[4)], ‘leeft dicht bij de aarde en daarom ook dicht bij de hemelse krachten, die in haar verborgen liggen. En van die krachten is hij zich bewust, omdat hij er in meer of mindere mate van afhankelijk is.’ Deze afhankelijkheid maakt het vertrouwen in mensen, die schijnbaar met deze machten in verbinding staan, ontstellend groot. Een dokter mot lere, de anderen weten het ‘zomaar’. In dat *zomaar* ligt de grote eerbied voor het bovennatuurlijke, dat den Zuid-Hollandse boeren en tuinders eigen is. Ook omdat uit dit bovennatuurlijk vaak het natuurlijke voortkomt. En de eerbied, men kan gerust zeggen de religieuse eerbied, die de boer en ook de tuinder voor zijn producten heeft, grenst aan de eerbied voor het wonderlijke onbegrijpelijke raadsel waaruit deze producten ontstaan en dat leven heet.

‘Men ziet den tuinder op zijn mooist bij het kweken van jonge tere plantjes,’ zegt Dr. Verbraeck. ‘Met volle zorg en liefde behandelt hij de tere blaadjes, ondanks zijn eeltige dikke vingers; niets ontgaat hem, hij is er volkomen in, en het resultaat is verrassend, zijn ingeboren tuinbouwkennis doet hem geen enkele factor verwaarlozen; hij kweekt de planten, zoals niemand buiten dit gebied hem na kan doen.’

Wie wel eens een Boskoopse kweker of een boer met tere dingen om heeft zien gaan, weet hoe diep zijn eerbied is. Deze eerbied voor het groeiende, voor het leven, kan sommige mannen ook zeer teer tegenover hun vrouwen maken. Heel mooi is deze verhouding gezien en weergegeven in het laatste boek van Herman de Man ‘Marie of hoor ook de wederpartij’. Als Marie voor de rechtbank komt, omdat zij een vroegeren vriend opgelicht heeft ten behoeve van haar man, een ruwen daggelder met zeven kinderen, dan antwoordt ze op de vraag waarom ze dat deed: ‘Aai was beleefd, ik kan het niet anders zeggen, Aai was beleefd’. Deze ongewone ervaring voor de ‘lichte meid’

4) Roel Houwink, Verdwijnend volk (Amsterdam, 1935).

deed haar alles verdragen, omdat ze voelde verdragen en met eerbied behandeld te worden.

Die eerbied verdiept zich nog naarmate het gebied, dat zij bestrijkt, dichter aan het godsdienstige leven toe komt. Een dominé is volgens een godsdienstigen Zuid-Hollandsen boer een bovenaards wezen, want hij staat met het hoogste, ja met den Allerhoogste in contact. En uit deze eerbied wordt vaak ten onrechte, maar met felle liefde voor een zaak geoordeeld, zonder op redenen voor en tegen te letten. Als een Fries A.R. stemt, doet hij het om de beginselen, een Zuid-Hollander omdat hij een van de voormannen van de partij heeft horen bidden. Hij meet zijn capaciteiten af aan het gevoelde contact.

Dat een ‘echt bekeerd’ christen ook in de maatschappij falen kan, komt bij deze mensen niet op. Vaak komt het voor, dat als gierig bekend staande boeren grote sommen geld geven aan mensen, die ze bijna niet kennen, maar die hun echt vroom voorkwamen.

Typerend heeft Hogenbirk dit gezien en gezegd in ‘Neveldijk’, waar Klaas de Riet, die zelf zegt, dat het voor de Hemel niks is om van een hebbert een gevert te maken, maar voor een mens heel wat om van een hebbert een gevert te worden, zonder enig bezwaar, zelfs zonder waarborg, aan zijn vriend, den doorgeleiden turfschipper Sijmen, grote sommen geld leent.

Ik heb vaak opgemerkt, dat het preken zonder boekje voor echter en vromer wordt aangezien dan het zgn. ‘lezen’, doordat men zich den Heiligen Geest niet kan voorstellen gebonden aan studieboeken en geschreven woorden. Het is een verkleining van Gods macht en een verkleining van de eerbied voor die macht, want men kan het gevoel niet van zich afzetten, dat al die wetenschap van buiten afkomt, maar dat de taal, die zoals men denkt regelrecht uit het hart van een bekeerd mensch komt, doorleefd is. Daarom laadt een geestelijke met een oratorisch talent een zware verantwoording op zich, vooral als hij naar het hart van Jeruzalem gaat preken, als hij het woord, dat hij brengt, steeds maar verzwaart, terwijl hij deze preken overdenkt met een sigaar in zijn mond, zonder enige verschrikking. Men leze ‘Gebondenen’ van Rudolf van Reest, om te weten welke verwoestingen hier aangericht kunnen worden door deze dansende derwischen met hun pseudo-vrome tam-tam. Vooral in de streken beneden de Kromme Rijn. Boven de Kromme Rijn zijn nog Friese invloeden aanwezig, deze mensen zijn minder gevoelig. Ook de gemeente Reeuwijk is een uitzondering, ontstaan als zij is uit gekoloniseerde verveners uit het noorden, die behalve enige dialectklanken niets meer van hun oude taal

overgehouden hebben. Het kerkelijk leven is er op Friese leest geschoeid. Alle belijdende leden gaan aan het Avondmaal, een voor Zuid-Holland zeer ongewoon verschijnsel.

Niet alleen bij de Protestantse groepen komt de zoëven genoemde vereringsbegeerte en dit sidderen voor de geweldigheid van God voor. De opwindingen, die ontstaan bij het optreden van de boetpredikers in de Katholieke kerken spreken boekdelen, terwijl daar ook velen tot de geestelijke stand overgaan door visioenen.

Dat deze geestesgesteldheid oorzaak kan worden en wordt van veel zielsziekten is duidelijk. Te meer, daar de inwoner van deze streek, om rust te krijgen, niet op de gewone middelen vertrouwt, maar op de buitengewone. Weer dringt zich Parcifal naar voren, de eeuwige zoeker naar de Graal, naar openbaringen, die hij niet vraagt. Zijn aarzelende nadering, zijn zoekende ongehoorzaamheid is te vergelijken met die van den eigenwilligen och-mocht-het-nog-is-komme-staan-tegebeure-ouderling van een zwaarder dan zwaar kerkgenootschap. Deze zoekt ook zijn zekerheid, maar op louter stemmen, op waarheden, die hij 'krijgen' moet. Hij krijgt deze dan ook, uit zijn onderbewustzijn. Hij volgt deze stemmen op, zonder aan de logische consequenties te denken.

Een voorbeeld, hoever dit wel gaan kan, is de beruchte secte van Zwarte Jannegie, die in Veenendaal, Polsbroek, Molenaarsgraaf, Schoonhoven en Berkenwoude verscheidene aanhangers telde en die de zotste dingen 'krege' niet alleen, maar ook uitvoerden[5)]. Een van hun aanhangers huisde in een woonschuit op de Wiericke. Hij ziet op een dag zijn kind, dat aan de kant speelde, in het water vallen. Hij steekt geen hand uit, want op het zelfde ogenblik krijgt hij, volgens zijn eigen woorden, de waarheid: 'In stilzitten en vertrouwen zal uwe sterkte zijn.' Hij is toen gaan zitten en heeft zijn eigen kind voor zijn ogen zien verdrinken. Later is hij manisch krankzinnig geworden. Dit is een uitwas, die weinig voorkomt, maar toch de uiterste consequentie van deze levenshouding. De zgn. Vrijzinnigen onder de boeren hebben natuurlijk op een heel andere manier hun angsten. Vooral de koffiedikkijksters zijn bij hen in tel.

Dat dit alleen zwichten voor eigen ervaringen, in welk opzicht ook, aanleiding geeft tot veel twisten is vanzelfsprekend. Zuid-Holland was het broeinest der afwijkingen en ketterijen. Arminius en Ledeboer kwamen beiden uit deze streek. Godsdiensttwisten zijn er niet zeld-

5) Over deze secte vgl.: C. Veltenaar, De z.g. secte van 'Zwarte Jannetje'. (Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis, N.S. 16 (1921), blz. 220-230).

zaam en doorgaans van lange duur, want er wordt niet geargumenteerd, alleen maar *gevonden*. Iets nieuws is òf goed òf slecht; een tussenweg is er niet. Jan de Bakker was ook een Zuid-Hollander, die zijn waarheid aanvaardde en daarvoor op de brandstapel ging. Voor de waarheid zijn hier tijdens de Reformatie veel offers gebracht. Het ging toen om de boeren zelf, maar hun kleinkinderen maakten, om die zelfde waarheid uit te roeien, in 1672 gemene zaak met Frankrijk, omdat het hun persoonlijk niet meer aanging.

Wel gelden in bijzondere mate voor den Zuid-Hollandsen boer de regels van Werumeus Buning:

Zoo menigeen had een schoone droom
Maar de boer hij ploegde voort...

In dit voortwerken, op eigen grond, met eigen godsdienst in het hart ligt de grote kracht van dit ras.

De Hagenaars
door Emmy van Lokhorst

HET is mij kort geleden gebeurd, dat ik in een zweefvliegtuig tot op duizend Meter hoogte boven het vliegveld Ypenburg werd gesleept, om daar, zonder motor op den wind drijvende, boven den Haag te cirkelen. Behalve door de vele emoties van het zweefvliegen zelf, was deze vlucht voor mij onvergetelijk door het zeldzame schouwspel, dat de Residentie op deze wijze bood.

Juist had ik eenige dagen tevoren de beschrijving van Johan Gram gelezen van de ‘geboorte-plek van den Haag: het Binnenhof’. De auteur van ‘'s Gravenhage in onzen tijd’, die in 1893 zijn toenmaals moderne werk het licht deed zien, heeft niet kunnen droomen, dat er later over den Haag zou kunnen worden geschreven vanaf duizend meter hoogte. En toch is het juist zeer merkwaardig, om de Hofstad eens op deze wijze ‘in vogelvlucht’ te bekijken.

De toeschouwer, die, zwevend door het hemelruim, over den rand van het kleine vliegtuig naar beneden kijkt, wordt in de eerste plaats getroffen door de aanwezigheid van het vele groen, waarin deze, langzamerhand groot geworden stad, als het ware ligt gebed. De Residentie is niet alleen door boomen en parken omgeven, doch overal tusschen de huizen liggen plekken groen en de vergelijking van de stad met een palet dringt zich op: een palet, met drie bijna gelijkelijk verdeelde kleuren: de grauwe kleur van huizen en straten, het groen van parken en plantsoenen en het zachte blond van den duinkant.

Wij turen en turen: daar in de diepte zien wij duidelijk den toren van de Groote Kerk. Die groene omlijsting van het rechthoekig-blinkende watertje moet de Vijverberg zijn. Iets verder herkennen wij het Malieveld. Kleinere torens aan den Boschkant duiden het Bezuidenhout-kwartier aan. Het lange rechte kanaal, dat bij de ronde cylinders van de Gasfabriek begint en naar zee loopt, is het Ververschingskanaal. Wij onderscheiden in die buurt de sportterreinen van Houtrust.

En dan drijft het ranke vliegtuigje opeens boven de grauwe zee! De branding slaat een witte streep van schuim langs de kust, waar het Wandelhoofd van de Pier als een ronde schelp in het water is uitgebouwd, speelgoed-klein in het onmetelijk water van den Oceaan.

Nu zien wij, hoe dicht het tegenwoordige Den Haag bij zee ligt. De stad, die met Scheveningen een geheel is gaan vormen, heeft zich thans tot de kust uitgebreid. Ook naar de andere windstreken is Den Haag grooter geworden, steeds grooter. Maar juist naar het Westen is de groei het sterkst geweest.

Dit is duidelijk te constateeren als wij kaarten van Den Haag uit het jaar 1800 en uit het jaar 1900 met elkander vergelijken. In 1800 ligt de Hofstad nog een heel eind van de kust en Scheveningen is een visschersplaatsje, dat door den straatweg, afgesloten door een tol aan de Haagsche zijde, met de Residentie is verbonden. Het gedeelte van de tegenwoordige stad, dat wij wel aanduiden als de ‘City’, was in 1800 het geheele 's-Gravenhage: een gerekte rechthoek, die werd begrensd door de Noordwal, door de Prinsengracht en door verschillende singels, zoodat Zorgvliet, Houtrust, de Scheveningsche Boschjes, het Valkenbosch enz. geheel buiten de gemeentegrens lagen.

Bekijkt men daarnaast een kaart uit het jaar 1900, dan zien wij hoe in het verloop van honderd jaren de stad zich heeft uitgebreid. Geheele wijken zijn erbij gekomen: de Indische Archipel, Duinoord, de Zeeheldenbuurt, de Dichtersbuurt, de wijk bij de Laakhaven, de Schildersbuurt, de wijk bij het Bezuiden- en Benoordenhout. Ook in 1900 was Den Haag nog niet met zijn voorsteden vereenigd, zooals dat nu het geval is. In het jaar 1937 is alles volgebouwd van Den Haag naar Scheveningen, naar Loosduinen, naar Kijkduin, Rijswijk, Voorburg en zelfs gedeeltelijk naar Wassenaar. Het Haagsche Bosch, dat eertijds een der grootste wouden was, waarin de Hollandsche graven op de jacht gingen, is nu eigenlijk niet meer dan een park met enkele vijvers. De Scheveningsche Boschjes zijn gereduceerd tot groene lanen tusschen de verschillende stadswijken. De Scheveningsche Weg, vroeger een belangrijke verbindingsweg, is nu een der smalle verkeersbanen, naast de talrijke breede moderne wegen, waarlangs de duizenden auto's voortsnellen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat.

Want, zooals overal, is ook Den Haag in vele opzichten veranderd, mede door de komst van den automobiel. De bekoorlijke buitenkanten van de stad, de boschlaantjes, de begroeide walletjes en ook vele van de grachten en singels zijn verdwenen. Tal van kleine straatjes hebben plaats moeten maken voor breede wegen, die de moderne opvattingen van stedenbouw en de eischen van het verkeer noodig maakten. Heeft de stad eenerzijds aan ouderwetsche schilderachtigheid daardoor het een en ander ingeboet, aan den anderen kant bezitten ook de nieuwe

asfaltwegen, - des avonds door hooge sierlijke booglampen verlicht, bij regenachtig weer op fantastische wijze de lichten van lantaarns en autolampen weerspiegelend, - een eigen schoonheid, die behoort bij het uiterlijk karakter van de groote steden. En ondanks de moderniseering heeft Den Haag toch het karakter van tuinstad behouden. De grandioze aanleg van den Benoordenhoutschen Weg, van de van Alkemadelaan, van de Scheveningsche Parklaan, van den nieuwen weg naar Kijkduin enz. heeft het groen en de boomen gespaard. Al verrijzen er vele flatgebouwen, met meer verdiepingen dan wij in eenig huis van 's Gravenhage ooit opmerkten, toch zijn ook deze groote gebouwen gevat in een lijst van groen, hooge boomen en verzorgde plantsoenen, waardoor de nieuwe buitenwijken een lust voor het oog opleveren. Nog altijd kunnen wij Constantijn Huygens citeeren, die Den Haag aldus bezong:

> ‘De rondom groene Buert, het rondom steenen Hout,
> Des Boers verwonderingh, al komt hij uyt het woud,
> Des Stémans steedsch vermaeck, al komt hij uyt de mueren,
> Der vijanden ontsagh, de vrijster van de Bueren...’

Het is echter niet alleen de automobiel, die Den Haag van uiterlijk heeft doen veranderen. Evenals in alle andere steden van het land hebben in Den Haag in de laatste eeuw groote veranderingen plaats gehad. Waar deze elders echter voornamelijk ontstonden ten gevolge van toenemenden handel en nijverheid, daar houden in Den Haag de lotswisselingen van de stad ten nauwste verband met het feit, dat zij de Residentie is, centrum van binnen- en buitenlandsche diplomatie. De groei en bloei van Den Haag hangen samen met de aanwezigheid van het Koninklijk Huis, van de Departementen en Ministeries, van gezantschappen en consulaten van buitenlandsche mogendheden. Dit is sinds eeuwen reeds het geval.

De geschiedenis van Den Haag is voor een belangrijk deel de geschiedenis van Nederland. De groote gebeurtenissen van de Vaderlandsche historie hebben zich voornamelijk in Den Haag afgespeeld.

‘Het Binnenhof’, schrijft Johan Gram, ‘is de geboorteplek van Den Haag en vormt het tabernakel van Nederlandsche historie. Alles herinnert hier aan de grootste en belangrijkste gebeurtenissen in ons volksbestaan. Op het Binnenhof woonden en arbeidden onze stadhouders en uitstekende staatslieden; op het Binnenhof ontlook de Republiek der Vereenigde Nederlanden in al hare macht, grootheid

en heerlijkheid. De Hofzaal in het midden van het plein vormt, met het geheele stadhouderlijke kwartier, een monument, dat iederen waarachtigen vaderlander met diepen eerbied vervult.'[1)]

Willem II, Roomsch-Koning, legde in 1248 den grondslag van den bouw der Hofzaal. De stichting hiervan was aanleiding tot het ontstaan van de stad Den Haag, waarvan de naam wordt afgeleid van de haag of omheining, die een deel van het Bosch afpaalde ('s Gravenhage beteekent: de haag van 's Graven-Houte).

De Hofzaal, die in allerlei gedaante het centrum van Den Haag is gebleven door den loop der eeuwen heen is een merkwaardig gebouw. Arnold Ising beschrijft de zaal in zijn 'Binnenhof' aldus:

'De forsche geval tusschen twee slanke torens gevat, overdekt met een sierlijke kap uit kostbaar Iersch eikenhout getimmerd, werd zij de Zaal bij uitnemendheid genoemd. Sedert het laatst der dertiende eeuw maakte zij het middelpunt uit van het Haagsche Hof. Daar vierden de Graven uit de Huizen van Henegouwen, van Beieren, feest, daar spraken de Boergoensche Hertogen recht; daar wapperden in de glorierijke dagen der Republiek de vaandels en banieren, op 's lands vijanden in het veld en ter zee veroverd. Zij was getuige van de pracht en weelde der Riddertijden, van de rijpende beschaving, van de zangen der meistreels en de tornooien der Heeren; zij zag de wording onzer Republiek, haar bloei, haar kracht, haar bloedige offers, haar verval.'[2)]

Reeds Graaf Floris de Vijfde sprak van 'sine woninghe ter Haghe'. In deze zelfde zaal vonden de schitterende feesten plaats, waar Ridders en Edelvrouwen bijeenkwamen, als er jachtpartijen in bosch of duinen gehouden zouden worden. Dat de Roomsche Koning juist in deze streek het Hof stichtte, dat later tijdens het Bourgondische Huis zulk een pracht en praal ten toon zou spreiden, vindt waarschijnlijk mede zijn verklaring in het feit van de rustige ligging van 'die Haghe'. De bekoorlijke streek temidden van Holland's houtrijke duinen werd bevolkt door rustige dorpers, die van aanhankelijkheid aan het Hollandsche Gravenhuis blijk hadden gegeven, in tegenstelling met de Kennemer boeren, die omstreeks dienzelfden tijd tusschen Haarlem, Utrecht en Amersfoort het gansche land plunderden. Het rustige Den Haag, dat nimmer werd omwald, kende minder onrust-

1) Johan Gram, 's-Gravenhage in onzen tijd (Amsterdam, 1893), blz. 5.
2) Arnold Ising, Het Binnenhof te 's-Gravenhage ('s-Gravenhage, 1879), De groote zaal, blz. 1.

stokers dan andere steden. In den grafelijken tijd heerschte in 'die Haghe' meer rust en orde dan in andere plaatsen, doch de Graven hebben aan de omgeving van hun Hof nimmer het voorrecht verleend, van zich te mogen ommuren.

Onder het bewind van Floris V ontstonden verschillende prachtige Hofgebouwen en sindsdien werd in de omgeving van de Hofzaal steeds verder gebouwd. Aan het Bourgondische Hof werden de luisterrijke feesten gegeven, waarvan in historische kronieken nog steeds met ontzag wordt gewaagd. Maar ook in latere jaren zag de Hofzaal talrijke historische feiten gebeuren. In 1581 ontzegden de afgevaardigden van de Geuniëerde Provinciën, in de Hofzaal bijeen, den Koning van Spanje de heerschappij over de Nederlanden. In 1619 richtte men voor de Hofzaal het schavot op, waar 's Lands Advocaat, Johan van Oldenbarneveld, werd onthoofd. In 1709 werd door Hunne Hoog-Mogenden het rad van fortuin in de Hofzaal gebracht, waar drie keer 's jaars de uitloting plaats had van de nummers der staatsloterij. Van dit oogenblik af heette zij de Loterijzaal.

Ten behoeve van het grafelijk Hof waren rondom de Zaal reeds verschillende andere gebouwen verrezen. Toen Willem III in 1689 Koning van Engeland werd, breidden de vleugels van het Stadhouderlijk Kwartier zich naar het Buitenhof uit. In 1806 moest Stadhouder Willem V Den Haag verlaten en in Scheveningen den overtocht naar Engeland aanvaarden; daarna werd Nederland ingelijfd bij het Fransche Rijk. Koning Lodewijk Napoleon betrok het Stadhouderlijk Kwartier dat in 1808 weer door hem werd verlaten. De gebouwen vervielen in de komende jaren meer en meer, tot in 1878 het geheele Binnenhof werd gerestaureerd.

Zoo is het Binnenhof, betreden door Graven, Stadhouders, Raadpensionnarissen, Koningen en Keizers, het centrale punt der historische gebeurtenissen geweest. Den Haag heeft het eerst en het sterkst den invloed ondergaan van allerlei wisselende staatsvormen, van glans en praal, zoowel als van onderdrukking en armoede. Vooral het begin der vorige eeuw heeft op Den Haag een zwaren druk uitgeoefend. De Fransche overheersching eischte, behalve andere, ook groote geldelijke offers van de bevolking. Tal van patricische families verlieten de Residentie. De oud-Nederlandsche geslachten, wier vertegenwoordigers in Den Haag waren gebleven, zagen zich uit armoede genoodzaakt, hun statige woning te verruilen voor goedkoope huizen. Had vóór de omwenteling de kostbare levenswijze der vreemde gezanten een bron van welvaart beteekend - nu kwam de armoede in

de stad, die honderd millioen gulden moest opbrengen voor de Fransche Bestuurders.

In 1811 deden Napoleon en Maria Louise hun intocht in Den Haag, waarbij de sleutels van de stad werden aangeboden aan den Keizer, die het 'Dorp der dorpen' den titel van 'Goede Stad' verleende. In dien tijd werden vele straatnamen herdoopt. Het Voorhout heette Cour Napoléon, de Vijverberg Court de l'Impératrice, het Plein Place du Roi de Rome.

In 1813, toen Holland zijn vrijheid herkreeg, kwam de Prins van Oranje, onze Koning Willem I, te Scheveningen aan land. De tijd der Stadhouders is nu voorbij. Nederland wordt voortaan geregeerd door een Constitutioneel Vorst.

Uit dit vluchtig historisch overzicht kunnen wij reeds het een en ander afleiden omtrent den aard van den Hagenaar. De stad heeft geen muren gehad en de grondwet erkent haar slechts als gemeente, evenals Veur of Wateringen. De bevolking is van oudsher minder revolutionnair geweest dan die van andere steden. Steeds heeft er een nauwe band bestaan tusschen de Regeerders en de bevolking van Den Haag. Het trotsche onafhankelijke karakter van Amsterdam bezit Den Haag niet; het wezen van de Residentie is veel gecompliceerder dan van onze landshoofdstad.

De Fransche taal, waarvan de diplomatie zich steeds bediende, de Fransche overheersching in het begin der vorige eeuw, de Fransche opera, die zich langen tijd in de Haagsche gunst verheugde - dit alles heeft Den Haag een zekeren Franschen zwier verleend. De levenswijze der buitenlandsche gezanten was van invloed op de zeden en gewoonten van de Hagenaars. De vrouwen maakten er meer werk van haar toilet, de omgangsvormen hadden een hoffelijker karakter dan in andere steden van Nederland. Daarbij komt, dat de bekoorlijke ligging van de stad vreemdelingen trok, wat het uitheemsche karakter nog accentueerde. Ook kwamen Nederlanders uit andere steden - voornamelijk gepensionneerden - zich in Den Haag vestigen, om er de genoegens van het uitgaande leven te smaken. De gepensionneerde Indische ambtenaren vooral trokken bij voorkeur naar 'de stad bij de zee'. Zoo is Duinoord vrijwel uitsluitend een nederzetting van oud-Indischgasten geworden, en dit contingent van de bevolking heeft mede zijn invloed op het Haagsche karakter doen gelden.

Johan Gram schrijft:

'Grijp uit eene der volksbuurten in de drie genoemde steden een Amsterdammer, een Rotterdammer en een Hagenaar; zet hen naast

elkaar en oordeel zelf of de laatste in voorkomen en houding, in kleerensnit en wijze van zich uit te drukken, zich niet beschaafder zal voordoen dan zijne makkers uit de eerste en tweede stad des Rijks. Het internationale verkeer, het dagelijksch zien en ontmoeten van hooggeplaatste vreemdelingen, de omgang met de deftigsten en aanzienlijksten des lands, heeft natuurlijk zijn stempel op den Hagenaar gedrukt.

Die beschaving bepaalt zich bij velen slechts tot de oppervlakte, en menig keurig onderhouden gevel blijkt inwendig een ongemeubeld huis te zijn; maar de schijn pleit in elk geval ten gunste van de hofstedeling.

's Gravenhage is eene stad van weelde waar de meesten zich neerzetten om de genoegens van het leven te genieten. Men heeft er geen haast en ziet er geene overweldigende handelsdrukte. Dit alles tezamen heeft den Hagenaar tot dat min of meer buigzame, beleefde, vormelijke wezen gemaakt, dat in het verkeer zich spoedig van andere provincie-bewoners onderscheidt.

De Hagenaar is bijzonder ingenomen met zijne stad, en daar is reden voor. Hij zal U alle heerlijkheden, die gij van de plaats Uwer inwoning vertelt, toegeven, mits gij U slechts niet verstout, een parallel tusschen Uwe gemeente en Nederlands lustprieel te trekken. Misschien is de rijkdom en weelde die hem omringt, de zucht naar vertoon, die hij bij de aanzienlijke vreemden-kolonie opmerkt, er oorzaak van, dat hij meer aan den schijn offert dan een gulle Bosschenaar of een ronde Alkmaarder geneigd zijn te doen. Meer te schijnen dan hij is, zich deftiger voor te doen, dan zijne middelen het hem veroorloven, is en blijft voor den Hagenaar steeds een bijzondere prikkel.'[3)]

De Fransche invloed was aanleiding dat de Residentie langen tijd aangaf wat mode was. Het toilet der Haagsche vrouwen en meisjes was een zaak van belang en tal van groote en kleine winkels voorzagen in de behoeften van deze vrouwelijke uiting van ijdelheid. Jacob van der Does, die het alleraardigste boekje '*'s Graven-Hage met de Voornaemste Plaetsen en Vermaeckelijckheden*' uitgaf bij '*Hermanus Gael, boeckverkoper, woonende in de Hofstraat, in den Koninglijcken Bijbel, 1668*,' heeft allerlei kanten van Den Haag bezongen en schildert den Haagschen zin voor opschik aldus:

3) Johan Gram, 's-Gravenhage in onzen tijd (Amsterdam, 1893), blz. 35.

‘Van alles is, hetgeen de juffers dienen moet
Tot haer cieraedt, om door verscheyde soort van verwen
Het oog van jongmans te verblinden of bederven.
Elck meysje dat is van haerself het minste deel;
Want lint en lock en krul dat maeckt een groot verscheel.
Ick heb hierboven u de Lindelaen beschreven,
En door 't Voorhout geleydt, daat hondert koetsen sweven,
Met menich meysje, dat zoo cierlijck is gekleet,
Dat licht een vrij'r sich in die goude lijst vergeet:
En 't principaal niet siet; want sach hij haar ontkleden
En sonder strick of quick of krul na bedt toe treden:
Hij swoer ter goeder trouw, dat hij het Dier niet kon,
En niets meer overich van al die schoonheyt von.
Hier hebt ghij nu haer mart, hier siet ghij groote hoopen
Van juffers, uyt en inde kramers winkels lopen
En haer voorsien van al hetgeen dat dienen kan
Om hare waer te doen behagen aen een man.
Hier vindt men alle ding, hier staet men noyt verlegen,
En selden soeckt me'r iet, of 't werdt voor geld gekregen:
Want al wat Brussel maeckt, al wat Parijs verzint:
't Is wonder, soo ghij 't hier na acht daegh niet en vint.
Dit is geen mart alleen voor die van 's Gravenhage;
Maer alle juffers, die haer nae de mode dragen,
Die komen hier uyt veel nabij gelegen stêen,
Haer gelt, met groot vermaeck, in sottigheyt besteen.
Want was 't niet in den Haegh, gemaeckt, geboort, gesneden,
Gestrickt en toegestelt, ghij kreegh 't niet aen haer leden,
Al stont het qualijck en al was 't niet wel gevoegt,
Komt het maer uyt den Haegh, sij sijn terstont vernoegt.
Het is vermaecklijk door dit straatje te gaan wand'len,
Al heeft men van geen waer of kramerij te hand'len
Want selden, dat men hier geen tijdt-verdrijf geniet
In velerhande soort van juffers, die men siet.’

Deze zin voor opschik houdt ten nauwste verband met het streven naar deftigheid. De deftigheid beheerscht het Haagsche leven op velerlei gebied, maar het is vooral de imitatie ervan, die specifiek Haagsch is. Veel van den Haagschen glans is uiterlijk, het leven drijft voor een groot deel op schijn en bluf. Deze stad, die geen fabrieken van groote beteekenis bezit, die geen druk havenverkeer kent, zooals

Rotterdam en Amsterdam, is minder democratisch dan andere groote steden. Men heeft in de Residentie meer eerbied voor een titel dan voor noesten arbeid. De Hagenaar is geïmponeerd door een aristocratischen familienaam, meer dan door het bezit van een groot bedrijf. In Den Haag is minder dan in andere groote steden gevochten voor den bloei van handel en nijverheid. Het geld, dat in de stad circuleert, wordt opgebracht door gepensionneerden, renteniers, ambtenaren, militairen en vreemdelingen, en degenen, die het incasseeren, zijn voornamelijk winkeliers en de houders van hotels en café's. Dit op zichzelf schetst reeds de verhouding van de lagen der bevolking.

Wij behoeven maar even in herinnering te brengen, dat een van de Haagsche wijken zeer karakteristiek is gedoopt: ‘De koude-aardappelen-buurt’. Hier wonen de menschen, die niet de middelen bezitten om zich dagelijks een behoorlijk diner te verschaffen, maar die toch fraai aangedaan de concerten in het Kurhaus of de galavoorstellingen in den Koninklijken Schouwburg of in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen bezoeken. Zij hebben soms niet het geld om de zolen van hun avondschoenen te laten herstellen en zitten met doorweekte zijden kousen in de feestzaal, tevreden dat zij het mondaine leven van de Hofstad niet van hun aanwezigheid hebben doen verstoken blijven.

Men zou kunnen zeggen, dat de Hagenaar begint zich aan te kleeden met een medaille, voor hij zijn eenvoudige, meestal nogal schamele plunje daarvoor als achtergrond aanbrengt. Den Haag houdt van franje en krullen, van groot-doen en vooral van meedoen. In het vermakelijk boekje van Dr. W.J.A. Jonckbloet ‘Physiologie van Den Haag’ wordt Den Haag op pittoreske wijze beschreven. ‘De meest algemeene type, die men dan ook in Den Haag aantreft, is de bluffer, de blagueur. De bluffer is een man, omhangen met klatergoud, die men maar niet onder het kleed moet zien, wiens mond een steeds geopende urn is, waaruit onophoudelijk een breede stroom vloeit van betuigingen van hetgeen hij is en weet en vermach; wiens levenswijze en manieren steeds en zonder tusschenpozing behooren tot de Haute Comédie en die als het ware - bijna als de oude ridders - een schild op borst en ruch heeft hangen, waarop, zooal geen geslachtswapen, dan toch de firma staat geschreven, waaronder hij bekend wil zijn, de vlag waaronder hij wil varen. Of die hem eigen zijn, of dat hij ze heeft gekocht, gehuurd of par loi de conquète verworven, hiernaar vraacht men niet, en de beleefdheid vordert iemand te houden, voor hetgeen hij wil schijnen.

MARKTKOOPMAN UIT DEN HAAG

VOLKSVROUW UIT DEN HAAG

Naast den bluffer staat de fat, eene figuur die bijzonder aan Den Haag eigen is.'[4)]

Een derde type, dat karakteristiek is voor Den Haag, is de flaneur, of, zooals Dr. Jonckbloet hem noemt, de straatslijper. Juist omdat Den Haag geen Universiteit bezit, geen centrum van handel en nijverheid is, en omdat er door de aanwezigheid van vreemdelingen dikwijls op straat iets te zien is, dat de aandacht trekt, vindt men er vele kuieraars, die niet op de gewone wijze een wandeling door de stad maken, maar die flaneeren.

In Den Haag wordt veel geflaneerd. Ik geloof niet dat in eenige andere Hollandsche stad deze bezigheid op dezelfde wijze beoefend wordt. In de groote steden gaan ernstige menschen, vermoeid van een week hard werken, wel eens 's Zondags voor hun gezondheid wandelen. De boeren op de Veluwe kuieren 's Zondags door hun dorp. Maar de Hagenaar flaneert. Flaneert op alle dagen van de week. Ondanks hoon van landgenooten, ondanks ontmoedigende levensomstandigheden, malaise en tegenslag, blijft de Hagenaar trouw aan de traditie van het flaneeren. Hij flaneert 's zomers op de Scheveningsche Pier en langs het Kurhaus. Hij flaneert in den herfst langs de Gevangenpoort, het Buitenhof, waar men op de caféterrassen zit thee te drinken, hij flaneert door de Boschjes en langs de nieuwe wandelwegen bij de duinen. Er is geen stad die zoo tot flaneeren uitnoodigt als Den Haag, met zijn aantrekkelijke plantsoenen en belommerde lanen, met zijn duinheuvels en bloemen, met zijn gezellige winkels en pleinen, waar altijd iets te zien is.

Dr. Jonckbloet schrijft: 'De straatslijper vindt men bijna in alle klassen en standen der Maatschappij. Heden ziet gij den flaneur als krijchsman op non-activiteit, morgen als kunstenaar; nu eens als straatjongen, dan weder als ambtenaar - met welke beide laatste vormen hij vooral schijnt ingenomen. Maar onder welken vorm hij U ook voorkome, gij zult hem terstond herkennen aan blik en houding, aan die oogen die steeds naar alle richtingen gewend worden, opdat niets hun ontsnappe, aan dat gelaat, dat een diepe maar zoete en gemakkelijke opmerking teekent en nimmer ontsierd wordt door den open mond en de strakke oogen der domme verbazing; aan die handen op den rug gekruisd of door een onverbiddelijke wet in broek- of paletôtzakken gekluisterd... Hij is burger... neen, hij is meer; hij is de koning, de eigenaar der stad.'[5)]

4) (W.J.A. Jonckbloet), Physiologie van Den Haag ('s-Gravenhage, 1843), blz. 67 vlg.
5) T.a.p., blz. 77 vlg.

Het lijkt een bijna onhollandsche eigenschap, dit flaneeren. In het woord reeds ligt een tikje Fransche zwier, een snuifje speelschheid, dat in het algemeen voor den doorsnee-Hollander niet karakteristiek is. Misschien komt de Hagenaar tot dezen luchthartigen trek onder invloed van vreemdelingen, maar in elk geval flaneert de Hagenaar vooral, omdat hij van zijn stad houdt. Het is een uiting van levensvreugde, van kinderlijke belangstelling en ook van ijdelheid. Men flaneert, om te zien, maar ook om gezien te worden. De z.g. pantoffelparade, die van terrein wisselt (de laatste jaren is het in den zomer vooral de Scheveningsche Pier, die zich in de gunst van den Haagschen flaneur verheugt, in den winter is het Veenestraat, Hoogstraat en Noordeinde), heeft in de residentie een permanent karakter. Soms schijnt het inderdaad, of niemand in Den Haag iets te doen heeft. En het spreekwoordelijk luieren van den ambtenaar (al behoort dit tot het verleden!) houdt hiermede verband. Ook de gepensionneerden houden het flaneer-wezen hoog.

Doordat de Departementen in Den Haag zetelen en er belangrijk garnizoen ligt, is in den Hagenaar het gevoel van ‘meerdere en mindere’ sterk ontwikkeld. Er is een voortdurend streven naar ‘opklimmen’ in waardigheid, van commies tot hoofdcommies, tot referendaris, van luitenant tot kapitein of tot overste enz. Bovendien wordt er in een genootschap, waarvan men lid is, langdurig beraadslaagd, of men bijvoorbeeld een koopman of een winkelier wel als lid kan toelaten. Men leeft niet gaarne ‘beneden zijn stand’. Dat zeer veel ten koste wordt gebracht, om ‘boven zijn stand’ te leven, is het logische gevolg van het eerste.

Tot in alle lagen der bevolking zijn de bovengenoemde eigenschappen terug te vinden. Zelfs de huisknecht en de dienstbode zijn in Den Haag ‘voornamer’ dan hun collega's in andere steden en bedienen zich gaarne van plechtige vreemde woorden, ook al begrijpen zij er de beteekenis maar half van. De winkelier, de restaurateur, de caféhouder is er aan gewend, de Fransche taal voor zijn bedrijf te gebruiken. Maison de tout premier ordre, coiffeur, tailleur zijn de benamingen, die men nog steeds verkiest boven de Nederlandsche aequivalenten, terwijl de groote mode-huizen hun uitnoodigingen voor mode-shows (die den laatsten tijd zoo aan de orde van den dag zijn gekomen), ook in de Fransche taal zenden.

De Hagenaar houdt van zijn stad en dat maakt hem uithuizig. Niet alleen daarom flaneert hij zoo graag, maar hij houdt ook veel van uitgaan, waartoe zoowel de talrijke vermaaksgelegenheden in Den

Haag hem in staat stellen, als de nabijheid van Scheveningen. De gemakkelijke bereikbaarheid van deze langzamerhand internationaal geworden badplaats verlokt den Hagenaar, om zooveel mogelijk naar de kust te trekken. Ofschoon het weer in Holland slechts zelden een geheel zomerseizoen meewerkt om het baden tot een dagelijksch genot te maken, zijn er in Scheveningen andere genoegens in overvloed. Alleen reeds het slenteren over den boulevard, waar talrijke auto's en fietsen zich in een onafgebroken file voortbewegen tusschen de haven en het Lunapark op het strand, is een vermaak op zichzelf, waarbij de blik getroffen wordt door het contrast tusschen de modieuze zomerkleeding der badgasten en de kleederdracht der Scheveningsche vischvrouwen, die wiegend voortgaan in haar wijde rokken, met het korte matgekleurde schoudermanteltje en de witte kappen met oorijzers.

De laatste jaren zijn zoowel Den Haag als Scheveningen steeds mondainer geworden. Groote restaurants, gezellige café's, verschillende cabarets (waarbij het Kurhaus-cabaret een groote attractie vormt), de Kurhausconcerten, de wisselende vermaken die de waarzegautomaten en filmtentjes bieden, dit alles tezamen levert in het felle zonlicht, dat door het blonde strand weerkaatst wordt, een joyeus, opwekkend schouwspel.

Niemand kan beweren, dat Den Haag in architectonisch opzicht een ‘mooie stad’ is. Behalve de oude kern, waartoe het Binnenhof, de Vijverberg, Tournooiveld en Voorhout voornamelijk behooren, bezit Den Haag volstrekt geen karakteristieke bouworde. Er mogen eenige eigenaardige oude buurten zijn overgebleven, zooals de Stille Veerkade en de Zuidoost-Buitensingel, toch zijn er weinig bouwkundig-fraaie gedeelten in Den Haag. De talrijke prachtige geveltjes, die men in Amsterdam, Utrecht of Leiden vindt, behooren in Den Haag tot de uitzonderingen. Het is een nieuwe stad, die haar aantrekkelijkheden te danken heeft aan de vele plantsoenen, de ruime straten en de villabuurten. Toch is het oude deel der stad met zijn Binnen- en Buitenhof, Voorhout en Vijverberg een kostbaar bezit.

Reeds Huygens heeft in zijn ‘Voorhout’ de schoonheid van die breede allee met boomen bezongen. Tusschen twee paleizen, - niet meer bewoond door de vorstelijke personen, die er eens de levende praal aan verleenden, - tusschen twee paleizen, die een schrijn van het historisch verleden zijn geworden, - ligt daar het Voorhout, de breede statige dreef vol onaantastbare rust. Het licht verdonkert zich onder de boomen, die hoog uitrijzen boven de huizen; zoo hoog is het

broze dak van deze laan, dat alle menschfiguurtjes die er wandelen, klein als poppen lijken.

De viervoudige laan laat geruischloos enkele voertuigen passeeren; hun klein gerucht verzinkt in de groote rust van het Voorhout, waar het leven verstilt en achter een wazig gordijn schijnt te gebeuren. Als niet de machtige patriciërshuizen van vroeger tijd aan weerszijden hun gevels verhieven, zou de wandelaar zich in de dorpsche verlatenheid van een eenzamen brink wanen.

Wie in het Voorhout dwaalt, heeft alle haast achter zich gelaten. Slechts wandelaars gaan hier voort langs de breede grasvelden, die donkergroen glanzen als Utrechtsch fluweel. Slechts wandelaars treuzelen bij de schilderijen-expositie van Pulchri Studio of bekijken de affiches bij Diligentia. De majestueuze entree van de Koninklijke Bibliotheek is slechts voor den flaneerenden bewonderaar, want deze hooge deuren blijven gesloten voor het profanum vulgus, dat toegang vindt in het kleine straatje, aan de achterzijde van het gebouw.

En zelfs het hotel, en het restaurant, dat mondain publiek menigmaal in geruischlooze limousines ziet voorrijden, behouden het gereserveerde en zwijgzame, dat alle gebouwen van het Voorhout kenmerkt.

In zijn ‘De pen op papier’[6)] schrijft Nijhoff: Iedere keer, dat ik uit Leiden kom, het Haagsche Bosch ben doorgegaan en langs de Hertenkamp en het korte Voorhout tot de hoek van het Toernooiveld ben genaderd - iedere keer vervult mij, bij den aanblik van het wijde water en het profiel van de stad eromheen, een vervoering, een zwaar heimwee, een overweldigende drang tot een edele en machtige daad. Als jongen bleef ik daar uren stilstaan, nam mij voor, dit alles in een groot gedicht te beschrijven; op het water zouden fantastische spiegelgevechten in met tapijten omhangen sierbooten zich afspelen, er zouden vlaggen zijn tusschen de boomen, terwijl op het eilandje een feestelijk banket was aangericht. Reeds jaren geleden vielen me eenige regels in, die, ondanks hun hardheid, voor mij volkomen het denkbeeld inhouden, dat ik zooeven beschreven heb:

‘Geen enkele stad ter wereld, weet ik, heeft
Iets schooners dan wat dit wijd vierkant geeft:
Praag noch Parijs - neen, in geen enkele plaats
Wandelt men van 't Tournooiveld naar de Plaats.’

6) M. Nijhoff, De pen op papier. (De Gids, jg. 90 (1926), III), blz. 431 vlg.

Dr. Jonckbloet toont zich minder opgetogen over de Haagsche gebouwen. Zoo nu Den Haag al niet uitmunt door heerlijke gebouwen, overblijfsels uit Middeleeuwen of bewijzen van smaak en rijkdom van beteren tijd, zoo de aanblik der Haagsche huizen al niet dien indruk teweeg brengt van de Amsterdamsche grachten. wij hebben hier toch ook eenige gebouwen, waarover wel iets te zeggen valt.

Wij hebben het Paleis des Konings, waarvan een stuk ergens in een hoek staat, en dat zichtbaar zou zijn, als men het niet betimmerd had met houten barakken. Men heeft eraan gelapt en geknoeid, nu eens in een stijl die Gothiek moet verbeelden, dan eens in een geest, die zelfs geen aanspraak op eenigen naam maakt. Van de paleizen der prinsen durf ik bijna niet te spreken; dat van Prins Frederik wordt door alle reizigers gehouden voor een Hotel Garni. Prins Alexander woont niet, maar verbercht zich in den donkersten hoek eener steeg, waar geen Hoofdcommies zou willen geschilderd zitten; en Prins Hendrik heeft lang in dat vervallen huis in het Noordeinde gedegeerd,[7] waarvan de eene steen den anderen gestadig toeroept: ‘Houw vast’ en dat voor een dozijn jaren reeds door de Handelmaatschappij verlaten is, omdat men bang was dat de wrakke boel ineen zou zakken.[8]

Niet veel vriendelijker laat Dr. Jonckbloet zich uit over een gebouw, dat thans door een ander is vervangen, n.l. de Teekenacademie. ‘Wanneer ge langs de boschkant komt, stuit Uw oog onaangenaam op een gebouw, dat ietwat Grieksch en veel barbaarsch heeft.’[9] Sinds 1843 is echter in den toestand van vele gebouwen in Den Haag verandering gebracht.

's Gravenhage is altijd een open vlek geweest, des nachts afgesloten door heggen en draaiboomen. Omstreeks 1620 werd de stad door grachten en wallen tegen de vijandelijke overvallen beveiligd. Die grachten zijn voor het grootste deel nu alweer gedempt. In het jaarboekje van ‘Die Haghe’ van 1902 wijdt C.H. Peters een in Memoriam aan de Amsterdamsche Veerkade, de Stille Veerkade, en de Paviljoensgracht. Tegenover het standbeeld van Baruch Spinoza zou een gedenkteeken geplaatst worden, terwijl onder de namen der grachten de woorden geplaatst zouden worden:

Zienden deden ons graven.
Blinden deden ons dempen.

7) doorgebracht.
8) Physiologie van Den Haag, t.a.p., blz. 24 vlg.
9) T.a.p., blz. 43.

Of het Gemeentebestuur van 's Gravenhage inderdaad blind was, toen zij tot het dempingswerk overging, is zeer de vraag, maar hoe dit ook zij, het is een feit dat men de pittoreske doorkijkjes, zooals men die bij de grachten in Den Haag vond (ook al ontbraken de Oud-Hollandsche trapgeveltjes van Amsterdam) thans noode mist. De gedempte grachten krijgen iets wezenloos, dat niet tot verfraaiing van de stad heeft bijgedragen. De aanleg van de nieuwe buitenwijken daarentegen was erop berekend, om het karakter van tuinstad zoo sterk mogelijk te accentueeren. Dit is een der verschijnselen van moderne stadsuitbreiding, dat de buitenwijken als het ware een eigen leven krijgen. Wij zagen dit bevestigd, toen het Gemeentemuseum van het Tournooiveld in het hartje der stad, werd verplaatst naar de Stadhouderslaan in Duinoord. Door Berlage ontworpen, omringd door sierlijk aangelegde tuinen en groote vierkante vijvers, is dit fraaie gebouw een der bezienswaardigheden van het nieuwe Den Haag. Een ander verschijnsel van het zelfstandig worden der buitenwijken is het verrijzen van groote bioscooptheaters in de uithoeken der stad. Was vroeger het vermaakscentrum in de oude stad gelegen, tegenwoordig beschikken ook de buitenwijken over restaurants en café's met terrassen en buitenzitjes, over bioscopen, die er wezen mogen, waarbij in de Loosduinsche buurt het Capitol, en bij Zorgvliet het Metropoletheater de aandacht trekken.

Hoezeer Den Haag dus van uiterlijk veranderd is, het karakter van den Hagenaar is vrij stabiel gebleven. Ofschoon Den Haag over een groot aantal kerken beschikt (waaronder vele buitenlandsche ten gerieve van de vreemdelingen), is de Hagenaar niet bij uitstek godsdienstig. Scheveningen met zijn visschersbevolking is Calvinistisch, maar Den Haag heeft geen uitgesproken godsdienst. Evenmin bezit Den Haag een sterk politiek getint karakter, zooals men van Amsterdam kan zeggen dat het democratisch is. In het algemeen heeft de Hagenaar weinig saillante trekken op het gebied van geestelijke eigenschappen. Dit hangt ten nauwste samen met zijn gevoeligheid voor uiterlijken welstand en zijn rustige zelfvoldaanheid. De Hagenaar is conservatief, vooral waar het de stad zijner inwoning betreft, die hij beschouwt als de heerlijkste ter wereld. Geen revolutionnaire strooming heeft in Den Haag zijn oorsprong gehad. De zenuwachtige haast waarmee in andere steden gewerkt wordt, is overbodig voor den gepensionneerde en het kloppende gespannen leven van den zakenman past niet in het kader van Haagsche rust en kalmte. De leeftijd van den Hagenaar is meer boven dan onder de vijftig en een

lintje in het knoopsgat is voor hem een der begeerlijkste bezittingen. Er is geen stad in Nederland waar zooveel pensions zijn, terwijl eveneens het aantal magnetiseurs, helderzienden en kaartlegsters in Den Haag buitengewoon groot is. Het ontbreken van een universiteit wordt niet goedgemaakt door het veel voorkomende spiritisme en is misschien oorzaak, dat er juist in deze stad zooveel belangstelling heerscht voor alle verschijnende en verdwijnende modebewegingen op spiritueel gebied.

Kan men dus niet ontkennen dat de Hagenaar weinig hemelbestormende neigingen bezit en sterk materialistisch denkt en voelt, anderzijds heeft de zin voor het uiterlijke toch een goeden kant gehad: Den Haag heeft zijn belangrijke schilders. De twee groote musea, het Mauritshuis en het Stedelijk Museum, zoowel als het Kröllleren Mesdag-Museum, herbergen tal van kostbare schilderijen van Nederlandsche meesters. Het Gemeente-Museum bezit in het bijzonder een collectie van de Haagsche Schilderschool, waarvan vooral de gebroeders Maris den roem tot ver in het buitenland brachten. Ook Josef Israëls, Bosboom, Weissenbruch en Mesdag voerden de Haagsche schilderschool tot groote vermaardheid, terwijl in latere jaren Toorop en Haverman den schildersroem der Residentie handhaafden. Mesdag, de zeeschilder en Israëls, wiens schilderijen volgens een Fransch criticus ‘sont peints d'ombre et de douleur’ hebben vooral het licht en de atmosfeer van de zee voor het eerst met dien eenvoud en waarheid geschilderd, waaraan de Haagsche schilderschool haar wereldberoemdheid te danken heeft.

Over het algemeen is de Hagenaar optimistisch; hij is een stemmingsmensch, snel gedeprimeerd, doch steeds weer opveerend door die ‘joie de vivre’, welke men verder in ons vaderland zoo weinig vindt. Naast zijn ‘Streberei’ bezit de Hagenaar een zekere goedhartigheid. Er zijn in de Residentie dan ook vele liefdadige instellingen, terwijl ook de ziekenhuizen met zorg zijn ingericht. Het kinderziekenhuis, de inrichting voor ooglijders, het tehuis voor dakloozen zoowel als het tehuis voor ongehuwde moeders zijn instellingen, die Den Haag eer aandoen.

Voor ouden van dagen worden tegenwoordig dikwijls autotochten gearrangeerd, waarbij particulieren vrijwillig eenige oudjes in hun wagen mede laten rondrijden, als er zulk een feestdag voor ze op touw wordt gezet. In geen enkele stad ziet men zooveel van deze autotochten voor ouden van dagen als in Den Haag. Herhaaldelijk kan men in Wassenaar of in Voorburg een stoet tegenkomen van

auto's, waarin de glunderende gezichtjes van oude mannen en vrouwen met ingevallen wangen, maar glinsterende oogen, getuigen hoezeer deze hartelijke vorm van liefdadigheid op prijs wordt gesteld.

Hulpvaardigheid en gastvrijheid zijn deugden, die men in Den Haag dikwijls aantreft en die vooral door de Indische bevolking sterk tot uiting worden gebracht.

Den Haag heeft talrijke Haagsche typen gezien, waarvan bijvoorbeeld ‘Geitenmie’, de dochter van een predikant, die zich in haar huisje opsloot met een aantal geiten, honden, katten, kippen, tot zij door de Gemeentereiniging met geweld tot schoonmaak werd gedwongen, een schrille tegenstelling vormt tot den Paradijsdichter, een sierlijke lange witgelokte figuur, die zich altijd op het schellinkje in den schouwburg bij de première's bevond en toepasselijke gedichten op Haagsche toestanden maakte. Deze Haagsche typen vond men in alle rangen en standen, doch zij schijnen wel met de moderniseering van de stad geleidelijk te verdwijnen.

Den Haag heeft Spinoza en Descartes geherbergd; zij was de stad waar de groote Louis Couperus zijn Haagsche romans schreef. In de trits van onze drie groote steden Amsterdam-Den Haag-Rotterdam vormt de Residentie misschien het minst karakteristieke, doch zeker het bekoorlijkste deel. En al moge de Hofstad dan geen wereldhervormende eigenschappen ten toon spreiden, zij bezit de gave om haar inwoners te stemmen tot dankbaarheid voor het schoone, dat haar ligging bij zee en bosch te bieden heeft.

De Rotterdammers
door B. Stroman

EEN karakterteekening van den Rotterdammer vergt onvermijdelijk, dat men zich rekenschap geeft van wat men onder 'den Rotterdammer' heeft te verstaan. Want, indien ooit, dan kan men stellig in Rotterdam maar niet zoo zonder meer den bewoner van het uitgestrekte stadsgebied aan de Nieuwe Maas qualificeeren als Rotterdammer. Binnen de grenzen van de tegenwoordige stad onderscheidt men nog altijd duidelijk den eigen aard der deelen, waaruit de stad is samengesteld.

Het Rotterdam van onzen tijd is een conglomeraat van geannexeerde gemeenten, die - stellig voor den insider - nog zeer duidelijk hun locale sfeer hebben gehandhaafd. Men herkent in Rotterdam den Kralinger nog terdege en de Kralinger is zich van zijn Kralingschen aard zeer bewust, al gaat het den laatsten tijd teekenen vertoonen van teren op ouden roem. Evenmin heeft de Delfshavenaar zich volkomen opgelost in de totaliteit 'Rotterdam'. Feyenoord, Katendrecht en Charlois vormen den Linker-oever, een gebied, dat zeer afwijkt van den Rechter-oever en waarvan vooral Charlois het eigen, 'eilandsch' karakter nog altijd heeft bewaard. Veel meer dan het in Rotterdamschen zin piepjonge Pernis, dat al waarlijk grootsteedsch gaat worden, meer dan Hoogvliet en de deelen van Poortugaal en Rhoon, die bij Rotterdam gekomen zijn.

De uitermate snelle ontwikkeling van de havenstad Rotterdam heeft bovendien uit heel het land werkers naar de Maasstad getrokken. En toch, zij allen - die Kralingers, Delfshavenaren, Katendrechters, Feyenoorders en Charloisbewoners, die Zeeuwen, Friezen, Groningers, Brabanders en bewoners van de Zuid-Hollandsche eilanden - zij allen zijn Rotterdammers.

De stad heeft op hen een stempel gedrukt, hoezeer ook de eigenschappen van de streek van herkomst bewaard zijn gebleven, zij zijn allen Rotterdammers, zij ondergaan den invloed van de werkstad, de stad van handel en scheepvaart, de cultuurlooze, heeft men menigmaal laatdunkend gemeend. Rotterdam heeft zich binnen een eeuw ontwikkeld tot havenstad van de eerste grootte.

Goed beschouwt begint Rotterdam - al kreeg het dan in 1328

blijvend stadsrecht - pas ‘stad’ te worden omtrent het laatst van de 16e eeuw, voordien was het karakter veeleer landelijk[1]. En dan is Rotterdam nog een kleine stad, want in 1665 telt de gemeente 50.000 inwoners. Inmiddels wordt de stad welvarender en in de 18e eeuw worden op de binnenhavens de groote patriciërshuizen gebouwd, die nog in onze dagen het oude stadsbeeld sieren. Toch bereikt de gemeente pas in 1857 een inwonertal van 100.000; in 1879 leven 150.000 menschen in Rotterdam en in 1889 200.000. Zes jaar later brengt de annexatie van Kralingen en Charlois de stad met 33.000 menschen een flinken stap vooruit, zoodat met den aanwas van de stad zelve het getal 268.000 wordt bereikt. Om de zes jaar valt nu een stijging met 50.000 menschen te registreeren. In de oorlogsjaren - op 31 December 1917 - wordt een half millioen stilzwijgend genoteerd: een onzuiver beeld, want er waren 6400 Belgische vluchtelingen meegeteld.

Zoodra die naar hun land terugkeeren - 28 Februari 1919 - valt het aantal terug tot 499.728. De curve hervindt haar regelmatige stijging en in Maart 1937 staan een gelukkige vader en de ambtelijk verheugde burgervader eerlijk gezegd, zoo met de glunderende wethouders en hoofdambtenaren er om heen, wat schutterig feestelijk te doen om Rotterdam het plezier te gunnen, dat het den 600.000sten inwoner heeft gekregen. Het gelukt den Rotterdammer nu eenmaal niet huiselijke blijdschap tot een reclame-feest te maken. Daarom mislukte de ‘plechtigheid’ op het stadhuis en daarom weet niemand meer, dat Rotterdam eens een poging waagde om de geboorte van zijn 600.000sten inwoner een beetje indrukwekkend te gedenken. Rotterdam kan wel feestvieren, maar Rotterdam verstaat de kunst niet om ophef te maken. Rotterdam is sober, ingetogen, nuchter, werkzaam en met haar de Rotterdammers.

Maar wie spreekt van ‘den Rotterdammer’ kan zoo algemeene maatstaven bezwaarlijk aanvaarden. De kring van Rotterdammers, die van ouder op ouder aan de Maas hebben gewoond, is betrekkelijk klein. Er bestaat een zeer exclusieve kring van Rotterdammers, die gerekend kunnen worden tot de Rotterdamsche geslachten. Voor het meerendeel gaat hun genealogie niet verder terug dan tot de 17e eeuw en er zijn er, die genoegen moeten nemen met het begin van de 19e eeuw. Dat zijn de oud-Rotterdammers, die hun ‘clan’ met groote nauwgezetheid gesloten houden, een ‘clan’ waarbinnen de materi-

1) 1328-1928. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 600-jarig bestaan als stad van Rotterdam. (Rotterdam, 1928). Zes eeuwen volkshuisvesting, door A.W. Heykoop.

eele upper-ten goedbeschouwd met hooghartige welwillendheid wordt geduld. ‘Binnen dien kring wordt slechts bij uitzondering een buitenstaander, een nieuwkomeling, toegelaten. Dat was niet uit eenige hoogheid of standsvooroordeel, - daar was men opmerkelijk los van - maar omdat men eenmaal één groote familie vormde, waartoe men behoorde of niet behoorde.’[2)]

Dat zijn de stugge Rotterdammers, die nog altijd vasthouden aan een patriarchale sociologie. Zij leven in grooten materieelen welstand, maar met uiterste soberheid. Zij hebben van de gemeenzaamheid een distinctiemiddel gemaakt, want op de groote Rotterdamsche kantoren onderscheidt men - van den jongsten bediende af tot den oudsten procuratiehouder toe - de patroons door hun voornamen. In den Rotterdamschen handel heeft men zijn besprekingen te voeren met ‘meneer Rudolf’, ‘meneer Jan’, ‘meneer Kees’, de oude of de jonge ‘meneer Bernard’. Deze Rotterdammers vormen het bindend bestanddeel, het fundament van de stad als economisch organisme. Op hen reageeren alle experimenten zich af, zij blijven het roer vast in handen houden, al laten zij wel eens toe, dat ‘buitenstaanders’ een oogenblik den koers bepalen. Want het waren toch strikt genomen bijkans altijd niet-Rotterdammers, die dorsten te wagen en daarbij - voor ‘hun’ stad - wisten te winnen of te verliezen.[3)] De hechte kern van Rotterdammers leidde de resultaten - goed of slecht - met vastberadenheid binnen de rustige normen van een voorzichtig beleid. Deze Rotterdamsche kern is loyaal en hooghartig, ze heeft een verzienden, nuchteren kijk, die zich nimmer aan fantastische speculaties waagt. Over de geestesgesteldheid van den Rotterdammer vertelt Pfarrer Dethmar[4)] in 1838 opmerkenswaardige dingen.

De zelfbewuste hooghartigheid van den 19e eeuwschen Rotterdamschen koopman blijkt uit een gesprek over de qualificatie ‘Krämer’, die de Duitschers den Nederlandschen kooplieden in die dagen gaarne toevoegden. Als de Rotterdamsche gastheer zijn Duitschen gast vraagt, wat de Duitschers onder ‘Krämer’ verstaan en het antwoord luidt: ‘ein Kleinhändler, der sich zuweilen selbst so herabwürdigt,

2) L. Simons, Rotterdam en het tooneel. - Rotterdamsch Jaarboekje, 3e reeks, IV (1926).
3) C. te Lintum, De oorzaken van Rotterdam's opkomst en ontwikkeling (Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Genootschap, 2de serie, 25 (1908)), blz. 461: ‘Waarlijk, de Amsterdammers zijn niet schriel of schaars geweest, waarschijnlijk hebben ze zelfs meer geestkracht getoond dan de Rotterdammers, vooral, wanneer men bedenkt, dat de Rotterdamsche ondernemingsgeest nog voor een belangrijk deel door de vreemdelingen is aangebracht’ (Spatieering v. B.S.)
4) F.W. Dethmar, Freundliche Erinnerung an Holland und seine Bewohner (Essen-Rotterdam, 1838-1841), dl. I, blz. 75 vlg.

dasz er mit seinen Waaren oder Mustern herumzieht und sie feilbittet,' is het fiere weerwoord: 'Wir reisen nicht, wir bieten nicht feil, sondern wir lassen uns suchen; denn wir denken: das Werk muss den Meister loben und empfehlen, und nicht umgekehrt.'

In datzelfde merkwaardige boekje, dat zoo vol lof is over de zindelijkheid en de huiselijkheid van den Rotterdammer, lezen we een uitspraak, die blijk geeft van een zelfs voor onze dagen nog altijd vooruitstrevende opvatting over bouwkunde. De 19e eeuwsche heeren spreken over het nieuwe raadhuis en meer in het bizonder over het raadselachtig relief in het frontispice.

'Mehrere studirte Männer' antwoordden den dominé, toen hij om een verklaring vroeg, dat zij het ook niet wisten en: 'es wäre eine Verzierung bloss für das Auge, welche an einem Gebäude keinen Sinn haben könne und dürfe.' Vooral dat volstrekt afwijzende 'dürfe' uit den mond van een 19e eeuwer is verrassend. Hier bevestigt de Rotterdammer zijn nuchteren en tevens verzienden blik.

En toch zijn dat dezelfde Rotterdammers, waarover de directeur van gemeentewerken de Jongh, deze personificatie van Rotterdamschen durf, schreef: 'De oude kooplieden kenden geen comfort en voelden daardoor de behoeften er niet aan. Zij sleten het grootste gedeelte van hun leven in duffe, muffe kantoren, soms in pakhuizen afgeschoten, en wanneer zij dan 's zomers eenige uren in hun theetuin aan een onooglijk laantje, in een koepel boven een stinksloot, mochten doorbrengen, gevoelden zij zich den koning te rijk.'[5)]

Oppervlakkig beschouwd zou er een controverse kunnen schuilen in de beide karakteriseeringen, maar wie zich goed bedenkt, dat er over Rotterdammers wordt gesproken, zal deze eenheid van oogenschijnlijke tegendeelen begrijpen. Het zijn niet anders dan kenmerken van één geestesgesteldheid. Een geestesgesteldheid, die bovenal gericht is naar zakelijkheid, een zakelijkheid weliswaar, die in haar blik gebieden met zeer wijde verten omvat. Want de Rotterdammer weet terdege, dat 'de cost voor de baet uytgaet', maar zijn oog is gericht op de 'baet', al moge die ook zoo ver in het verschiet liggen, dat de meesten haar nog niet ontwaren. De Rotterdammers hebben deze zwakke plek in hun karakter - hun a priori commercieelen kijk - wel altijd gevoeld. In den Napoleontischen tijd schreef een zeer notabel Rotterdammer aan zijn vriend: 'Echter zou het onrechtvaardig zijn,

5) Kamer van Koophandel en Fabrieken, 1803-1928. Gedenkboek samengesteld door het secretariaat der Kamer. (Rotterdam, 1928). VI. De opkomst van een wereldhaven, 1877-1914, blz. 539.

dat men van alle inwooners van Rotterdam zeide, dat zij alleen op hun handel en niet op hunne verdediging dachten.'[6]

De Rotterdammer heeft slechts belangstelling voor zijn handel, zijn scheepvaart en toch wil hij niet worden gehouden voor een verblinde. Hij wenscht niet te worden buitengesloten wanneer er zaken van cultureelen aard aan de orde zijn. Het blijft echter kenmerkend, dat men bij alle zeer positieve uitspraken betreffende de groote deugden van den Rotterdammer (deugden die onder een anderen hoek dan den Rotterdamschen gezien vaak bedenkelijk naar ondeugden neigen) ten aanzien van de cultureele waardeering meestentijds apologieën ontmoet. Geen voor zichzelf sprekende bewijzen. De Rotterdammer wordt altijd verdedigd. Een Rotterdammer 'is nog zoo kwaad niet'.

Dat men den Rotterdammer als cultureel ontwikkelde al heel lang wantrouwt, blijkt uit hetgeen de Duitsche architect Leonhard Christoph Sturm in het laatst van de 17e eeuw schreef over het standbeeld van Erasmus: 'Dasz Erasmus diese gar besondere Ehre, und zwar da das Pabstthum noch in Holland regierte, welche Erasmo nicht gar gewogen war, erlangt hat, kann seiner Erudition schwerlich allein oder hauptsächlich zugeschrieben werden.

Man träget sich in Holland mit zweierlei Ursachen, welche bey Profit fast als ihren Gott ehrenden Nation vielehr die Ursache haben seyn können. Erstlich wird gesaget, dasz er den Gebrauch des Torffs anstalt des Holzes zum brennen erfunde habe. Das andere was man von Erasmo rühmet, und noch glaubiger von diesem der Antiquität sowohl erfahrenen Mann ist, dasz er die dreyeckichten Segel, deren sich die alten Römer bedienet haben, in Holland angegeben, deren man sich daselbst mit gar grossem Nutzen bedienet.'[7] Charles Ogier, secretaris van een gezantschap door Kardinaal Richelieu in 1634 naar Polen, Denemarken en Zweden gezonden, heeft de Rotterdammers al evenmin als beschaafde lieden leeren waardeeren: hij noemt hen 'roh, bäuerisch und matrosenmäszig' en zoo zegt hij: 'Unglaubliches wird auch von der Habsucht und Unehrlichkeit der Schenkwirte erzählt.'[8] Tynes Moryson, die in 1592 en 1593 een reis door de Nederlanden maakte, heeft de Rotterdammers blijkbaar als drinkebroers leeren 'waardeeren', want hij merkt naar aanleiding van de herber-

6) Gedenkschrift van de Firma R. Mees en Zoonen ter gelegenheid van haar tweehonderdjarig bestaan 1720-1920, Bijlage 28.
7) Leonhard Christoph Sturm's reisnotities. - Rotterdamsch Jaarboekje, 2de reeks, VIII (1920).
8) Hoe een Franschman ons land zag in 1630. - t.a.p. 2de reeks, X (1922).

giersrekening op: ‘it is apparant that strangers in their reckonings pay for the intemperate drinking of their Dutch Companions.’[9)]

Eleganter en exacter dan de 17e eeuwsche Duitsche architect formuleerde l'abbé G.F. Coyer zijn gevoelens bij het aanschouwen van Erasmus' standbeeld: ‘Si Rotterdam eût été une Ville savante, dans le tems qu'elle éleva ce monument, elle n'eût fait que remplir un devoir de reconnaissance, pour un Savant qui lui avait fait tant d'honneur; mais elle n'était que commerçante, & le commerce a sçu honorer la science.’[10)]

De Rotterdammer is geen man van wetenschap, de Rotterdammer is een man van de daad en hier mogen we de karakteristiek, die mr. Oldenkott van den merkwaardigsten aller Rotterdammers, Lodewijk Pincoffs, gaf, maken tot de karakteristiek van den Rotterdammer: ‘du savoir je doute qu'il en ait beaucoup; du savoir faire il en a incommensurablement.’[11)]

En nu de naam Pincoffs toch gevallen is, kunnen we rond deze figuur typeerende karaktertrekken van den Rotterdammer vinden. Pincoffs, ‘zeer energiek en zeer bekwaam man’[12)] als hij was, heeft de Rotterdammers weten te winnen, niet alleen door ‘zijn onbegrensd zelfvertrouwen en optimisme’[11)], maar ook door zijn ‘rustelooze energie.’[11)] Voor een werker hadden en hebben de Rotterdammers respect, voor een werker blijven ze respect houden. ‘Pincoffs zag verder dan menig ander, hij heeft aan de ontwikkeling van Rotterdam een richting gegeven, die zegenrijk gebleven is, en Feyenoord doet nog heden dienst,’ zoo schreef mr. R. Mees in 1920 in het gedenkschrift van de firma R. Mees & Zoonen, waarin ook echt Rotterdamsch eerlijk en loyaal wordt erkend, dat Martin Mees met Pincoffs zeer geliëerd was. ‘Maar,’ evenzeer Rotterdamsch, want voorzichtig moraliseerend, besluit de oprechte beschouwing: ‘Maar hij heeft een fraude gepleegd, die hoogst ernstig was en die niet alleen geldelijk maar ook zedelijk, een zware slag heeft toegebracht, en mogen we onbevooroordeeld zijn scheppend genie bewonderen, voor eerbied voor zijn persoon, althans tijdens zijn leven in Nederland is geen plaats.’

Pincoffs blijft de figuur waar de Rotterdammer vereering voor voelt, waar hij dankbaarheid voor kent. Het Gedenkboek van de

9) Wat een Engelschman in 1593 van Rotterdam zei. - t.a.p., 2de reeks, VII (1919).
10) Wat een Franschman in 1769 van Rotterdam zag en zeide, medegedeeld door W.J.J.C. Bijleveld. - t.a.p., 2de reeks, VII (1919).
11) Lodewijk Pincoffs, door zijn zoon Adolph L. Pincoffs. - t.a.p., 3de reeks, V (1927).
12) Gedenkschrift van de Firma R. Mees en Zoonen, t.a.p., blz. 53.
11) Lodewijk Pincoffs, door zijn zoon Adolph L. Pincoffs. - t.a.p., 3de reeks, V (1927).
11) Lodewijk Pincoffs, door zijn zoon Adolph L. Pincoffs. - t.a.p., 3de reeks, V (1927).

Kamer van Koophandel noemt hem onomwonden 'een der merkwaardigste kooplieden' uit de tweede helft van de 19e eeuw. J. Hudig noemt hem in zijn treffend 'In Memoriam'[13] den man, die Rotterdam had wakker geschud. 'Al wat in Rotterdam was tot stand gebracht droeg het merk van zijn hand.'[13] Dr. te Lintum is verontwaardigd, dat Rotterdam Pincoffs, die 'geen wezenlijk groot man'[14] was nog niet is vergeten, terwijl het Thorbecke en Caland wel vergeten was. 'Pincoffs *is* een buitengewoon man geweest,' erkent ook dr. te Lintum, maar zijn werk schijnt hem niet bijzonder groot en zijn schetteren over 'algemeene Rotterdamsche belangen' acht deze historicus kwakzalverspraatjes, die beter achterwege hadden kunnen blijven.[14]

Hoe het ook zij, de figuur Pincoffs heeft gesproken tot de verbeelding van de Rotterdammers en het lijkt niet boud gesproken te zeggen, dat de Rotterdammer veel van zichzelf in deze figuur terugvond. Deze rustelooze voortvarendheid en groote energie imponeerde.

Ondanks alle voortvarende eigenschappen, die den Rotterdammer ontegenzeggelijk eigen zijn, blijft toch zijn commercieel denken primair. In bepaalde omstandigheden beteekent dat een rem, die een schijn van conservatisme wekt. Een schijn, die merkwaardig in tegenspraak is met den durf en den verzienden blik. Dit 'conservatisme' wordt gerechtvaardigd met zuiver commercieele motieven.

Een jong laat 19e eeuwsch koopman, die een ouderen, ervaren collega om medewerking vroeg voor het oprichten van een stoomvaartlijn, kreeg ten antwoord: 'jongen, ga niet in stoom, dan wordt je een wild beest, net als....' (volgde de naam van een pionier op stoomgebied).[13]

In 1823 achtte men een stoombootdienst tusschen Antwerpen en Rotterdam 'ten eenen male onnoodzakelijk'.[15] 'Het is merkwaardig, dat alle bezwaren tegen de stoomvaart als bij tooverslag verdwenen, toen zij den ouden beurtdiensten tot nut kon zijn in plaats van hun concurrentie aan te doen.'[16]

Met de spoorwegverbinding van Rotterdam met Keulen herhaalt de geschiedenis zich in 1836. Spoorwegverbinding beteekent: meer

13) In Memoriam L. Pincoffs, door J. Hudig. - Rotterdamsch Jaarboekje, 1ste reeks, X (1912).
13) In Memoriam L. Pincoffs, door J. Hudig. - Rotterdamsch Jaarboekje, 1ste reeks, X (1912).
14) C. te Lintum, De oorzaken van Rotterdam's opkomst en ontwikkeling, t.a.p., blz. 197, 443.
14) C. te Lintum, De oorzaken van Rotterdam's opkomst en ontwikkeling, t.a.p., blz. 197, 443.
13) In Memoriam L. Pincoffs, door J. Hudig. - Rotterdamsch Jaarboekje, 1ste reeks, X (1912).
15) Kamer van Koophandel en Fabrieken. 1803-1928. Gedenkboek, t.a.p., IV. Om den economischen bond van den Nederlandschen Eenheidsstaat, 1813-1935, blz. 182.
16) T.a.p., blz. 183.

spoed. ‘Die zich echter aan de daadzaken houden wil,’ - zoo meende de vice-president van de Kamer van Koophandel, A. van Rijckevorsel Hzn, ‘blijft niet lang zonder overtuiging te erlangen, dat de handel veel meer op lage vrachten dan op tijdsbesparing gesteld is.’[17)]

Dr. te Lintum ergert zich over ‘wat men met een zeer veel te deftige uitdrukking zou kunnen noemen de “spoorwegpolitiek” van dit enghartig stadsbestuur en zijn directen aanhang.’[18)]

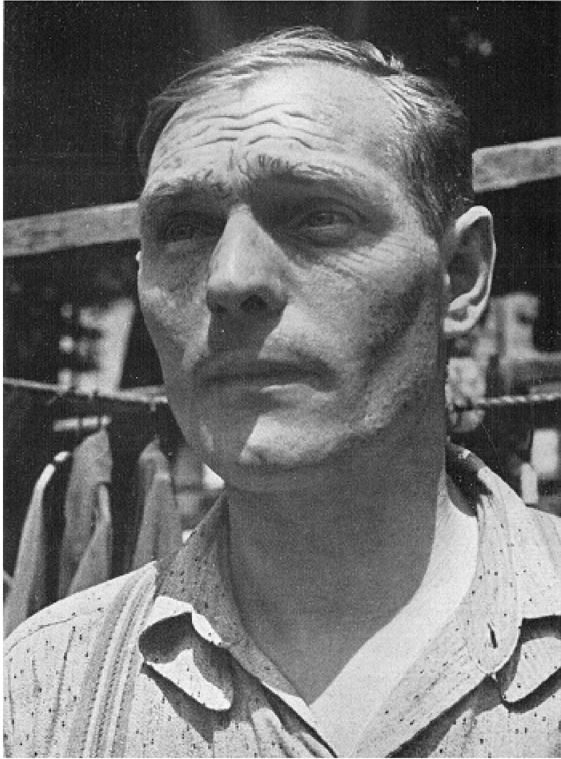
Men moge zich daaraan ergeren; een karaktereigenschap kan men niet negeeren. Deze remmende commercieele inslag zou zich ook bij de ontwikkeling van het vliegwezen - zij het ietwat getemperd en minder officieel - doen gelden.

De Rotterdammer liet zich niet misleiden door een tijdwinst, die duur betaald moest worden.

Pas toen de tarieven zoover omlaag gingen, dat de tijdsbesparing ook in commercieelen zin winst ging beteekenen, begonnen de Rotterdammers meer gebruik van de lijndiensten der luchtvaartmaatschappijen te maken. De blik van officieel Rotterdam was ruim genoeg om in 1919 in te zien, ‘dat in de toekomst het vliegverkeer een belangrijk onderdeel van het geheele verkeer zou vormen’ en de Kamer van Koophandel ‘achtte het gevaar niet denkbeeldig, dat de havens, die niet tijdig de noodige maatregelen zouden hebben genomen om daaraan tegemoet te komen, die nalatigheid tot haar groote schade zouden ondervinden.’[19)] De Rotterdammers waren voor den aanleg van een vliegveld in hun gemeente, maar de Rotterdammer zou de eerste jaren nog niet geregeld voor zaken vliegen. Toch ook zou het een Rotterdammer zijn, die tot de eersten behoorde, die met een eigen vliegtuig groote zakenreizen ging ondernemen: de zeer betreurde, aan zijn pioniersschap ten offer gevallen M.A.G. van der Leeuw.

Men kan het karakter van den Rotterdammer met zeer simpele en simplistische adjectieven aanduiden: doortastend, moedig, durvend, rustig, sober, ze blijven ontoereikend voor het geheel, want als men zegt, dat de Rotterdammer bescheiden is, hij is tevens zelfbewust en zoo gesloten als hij kan zijn, zoo praatziek kan hij zich een andere keer toonen. Een Rotterdammer bluft zelden, maar hij heeft het hart op de tong, een Rotterdammer kan ruw zijn, onbeschaafd, maar hij

17) T.a.p., V. Sturm und Drang van stoom en staal, 1836-1877, blz. 211.
18) C. te Lintum, De oorzaken van Rotterdam's opkomst en ontwikkeling, t.a.p.
19) Kamer van Koophandel en Fabrieken. 1803-1928. Gedenkboek, t.a.p., VIII. Terug uit den baaierd. 1918-1928, blz. 886.

MARKTKOOPMAN UIT ROTTERDAM

ROTTERDAMSE KRANTENVROUW

is goedhartig en van een natuurlijke fijngevoeligheid, die hem hulpvaardig maakt.

De goede eigenschappen van den Rotterdammer grenzen dicht aan zijn ondeugden. Een vergelijking van het ongegeneerd goedmoedige 17e eeuwsche werkje van den dilletant-historicus Gerard van Spaan[20] en het zelfingenomen, smakelooze 19e eeuwsche anonyme geschriftje 'Physiologie van Rotterdam'[21] levert het verschil tusschen den aangenamen en den onaangenamen Rotterdammer op. Van Spaan, die zijn tegenstanders Rotterdamsch onwellevend 'trekneuzen' en 'vijshoofden' schold, beschreef zijn stad, omdat hij het niet langer dulden kon, dat niemand het gedaan had: 'Wil je nu wat volmaakter pertinenter en in serieuser termen een Beschrijving hebben, zoo tijt zelfs aan 't werk. Ik heb het niet anders gedaan als om mijn ledigen tijt te passeeren en om de ratten aan 't spek te helpen. Schrijf nu.' En hij besluit: Voor mijn part, ik heb mijn best gedaan.

'En ik heb het met vrijmoedigheit
(Houdt mij ten besten) uitgebreid
Op wit papier, met swarten inkt:
Dog zoo 't niet wel en luid of klinkt,
Verschoon het: want een idioot
Brengt altijd voort dat hort of stoot.'

De Rotterdamsche drang naar daden dreef Van Spaan tot zijn arbeid, de Rotterdamsche zelfspot gaf hem het versje in de pen.

In het geschriftje van de anonymi zijn de deugden ontaard tot lawaaiigheid en goedkoope spot op stadgenooten. De anonymi zijn ergerlijk zelfingenomen. 'Als ik de moeite neem te schrijven, kunt gij de moeite nemen te lezen,' meenen de heeren. Het boekje is als typeering van Rotterdam en de Rotterdammers hoogst onbelangrijk, maar wie den onaangenamen, schreeuwerigen, zelfingenomen, bekrompen, smakeloozen, cultuurloozen Rotterdammer wil leeren kennen, mag het niet ongelezen laten.

De ideale Rotterdammer is de 16e eeuwsche pensionaris der stad: Johan van Oldebarnevelt; zijn vriend, Hugo de Groot getuigde reeds

20) G. van Spaan, Beschrijvinge der stad Rotterdam en eenige omleggende dorpen, verdeeld in III boeken. Rotterdam, 1698.
21) Physiologie van Rotterdam, door twee Rotterdammers. (Toegeschreven aan J.Th. Dutilleux en G.W. van der Voo). 's-Gravenhage, 1844.

van zijn ‘gesagh onderschraeght door sijn verresienenheit,’[22] en prof. Fruin[23] begreep hem zooals wij den idealen Rotterdammer zouden willen begrijpen: ‘een man van voorbeeldigen moed en volharding, die op het doel, dat hij zich na rijp beraad gekozen had, onversaagd afging, door geen tegenspoed afgeschrikt, door geen voorspoed tot roekeloosheid verlokt. Koelbloedig en streng; een man, die zichzelven en zijn krachten gevoelde, hoogmoedig boven zijn afkomst en stand; heerschzuchtig en eigenzinnig, en toch behendig in het leiden van vergaderingen, waarin hij de plaats van dienaar bekleedde, en wier zelfgevoel licht geraakt werd. Eerlijk, en toch niet onbaatzuchtig; zijn eigen voordeel zoekend, terwijl hij de belangen des lands behartigde.’

Dat de geest van Van Oldebarnevelt - ‘de geest van breed aanpakken en flink doorzetten’[24] - Rotterdam en de Rotterdammers nimmer moge verlaten.

22) Hugo de Groot, Nederlandtsche Jaerboeken en Historiën, sedert het jaar MDLV tot het jaar MDCIX... vertaelt door Joan Goris (Amsterdam, 1681), Sestiende Boek, blz. 530.
23) R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588-1598. ('s-Gravenhage, 1924), blz. 69.
24) C. te Lintum, De oorzaken van Rotterdam's opkomst en ontwikkeling, t.a.p., blz. 233.

De Zeeuwen
door P.J. Meertens

ZEELAND[1] vormt door zijn geografische ligging de natuurlijke overgang van Vlaanderen naar Holland. Het Vlaamsche bestanddeel in zijn bevolking is aanzienlijk; Vlamingen immers waren het, die een groot deel van het tegenwoordige Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland en tal van polders op de andere eilanden bedijkten en bevolkten, en Vlamingen waren het ook die zich na den val van Antwerpen vooral op Walcheren, maar ook elders in Zeeland vestigden. Daarentegen was het gewest, met uitzondering van Zeeuws-Vlaanderen, sinds de veertiende eeuw in politiek opzicht onverbrekelijk met Holland verbonden, en al vroeg worden beide gewesten in één adem genoemd. Eendrachtig binden zij de strijd aan tegen de Spaanse tyrannie en de onderdrukking der geloofsvrijheid, maar als deze door de overwinning bekroond is, begint het landbouwdrijvende Zeeland zich te bevrijden van de ál nauwer aangehaalde banden met het handeldrijvende Holland. De belangen der beide gewesten blijken op de duur toch tezeer uiteen te lopen, dan dat een samengaan niet voor een van beiden noodlottig zou worden. Alleen Middelburg, de enige handelsstad van steeds toenemende betekenis in Zeeland, blijft aansluiting zoeken met Holland, en staat als zodanig alleen tegenover het platteland en de kleinere steden.

Speelden in de late Middeleeuwen en daarna handel en scheepvaart een rol van betekenis in het economische leven van Zeeland, thans doet dit alleen nog de landbouw. De Zeeuwse tarwe werd zelfs in de literatuur bezongen.

In Zeeland woonde van oudsher het alpine ras, dat zich kenmerkt door donker haar, bruine ogen, rondhoofdigheid, en een middelmatige lengte. Nog thans vindt men er meer dan 40 % brunetten. Uit het feit dat het brunettengehalte op de Zeeuwse eilanden (met inbegrip van Goeree en Overflakkee) varieert tussen 42,7 en 38,4 % - een gebied

1) Onder Zeeland wordt in dit opstel verstaan de provincie van die naam met inbegrip van Goeree en Overflakkee. De bewoners van dit eiland hebben n.l. in taal, zeden en karaktereigenschappen zoveel met die van de Zeeuwse eilanden gemeen, dat ze met meer recht hiertoe, dan bij Zuid-Holland, waartoe ze administratief behoren, gerekend moeten worden. Ook de bouw van het boerenhuis en die van de boerenwagen wijzen op aansluiting bij Zeeland.

van dergelijke grootte met zo geringe schommelingen treft men nergens elders in ons land aan - mag men opmaken dat de in Zeeland ingedrongen Friezen zich met de oorspronkelijke Keltische bevolking tot een vrijwel homogeen geheel vermengd hebben. Anthropologische onderzoekingen hebben uitgemaakt dat de Friezen in Zuid-Beveland nooit vaste voet hebben kunnen krijgen, en evenmin in het oostelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen. Gedurende de gehele periode, waarin Zuid-Beveland van een komplex van schorren zich ontwikkelde tot een meer aaneengesloten geheel, hebben de bewoners dezer streken door onderlinge huwelijken hun raskenmerken zuiver weten te bewaren. Op Walcheren daarentegen hebben de Friezen vaste voet gekregen, maar ook hier heeft eerst na 1500 rasvermenging met de oorspronkelijke bevolking plaats gevonden. Deze samensmelting van het alpine ras met het teutonische heeft het aanzijn gegeven aan een zeer gemengde bevolking, die groter verscheidenheid in gelaatsvorm en physiognomische uitdrukking vertoont dan enige andere volksgroep in ons land, en die, vooral door de kombinatie van het bruine oog met het lange, ovale gezicht niet alleen als de schoonste van Nederland, maar ook als een der schoonste van geheel Europa mag worden beschouwd.

Hoezeer de Zeeuwse eilanden ook een geografisch geheel vormden, de gescheiden ligging heeft niettemin verhinderd dat de bewoners hetzelfde karakter, dezelfde zeden, gewoonten en eigenschappen bezitten. Op elk der eilanden hebben volksgebruiken en volkseigenaardigheden zich zelfstandig ontwikkeld, en door het isolement dat tot voor betrekkelijk korte tijd in Zeeland nog allerwege bestond, hebben deze zich tot op onze dagen in meer of minder mate staande weten te houden. Bij een uiteraard grote eenheid in volkskarakter, gevolg van gemeenschappelijke afstamming en gelijkheid van ras, zullen dus van ouds verschillen tussen de verschillende delen van Zeeland hebben bestaan; volkszeden en dialecten leggen daarvan nog heden ten dage het bewijs af. Historische getuigenissen over deze verschillen bezitten we echter noch van de bewoners zelf, noch van vreemdelingen; wat hier van het Zeeuwse volk gezegd zal worden, moet zich dus, voor zover het het verleden betreft, tot dat volk in zijn algemeenheid bepalen.

De gesteldheid van de bodem en de aard van het landschap hebben beide hun invloed uitgeoefend op de psyche van het Zeeuwse volk. Wel geldt voor de karaktereigenschappen der Zeeuwen in het algemeen hetzelfde, wat voor het karakter der Hollanders geldt, maar

toch zijn enkele typerende verschillen tussen de bewoners van beide gewesten te konstateren, verschillen die in de middeleeuwen, toen de Hollander en de Zeeuw elk op eigen terrein plachten te blijven, uiteraard nog veel groter waren. Vreemdeling zowel als landgenoot, die zich over de volksaard uitlaten, wijzen dan ook op kenmerkende onderscheiden.

Wat beide gemeen hebben en ongetwijfeld ook vóór eeuwen hadden zijn de algemene karaktereigenschappen van ons volk, waarin vooral de vlakheid zich weerspiegelt, die ook voor ons landschap zo kenmerkend is. De Hollander en de Zeeuw bezitten deugden, als volharding, verstand, godsdienstzin, maar het zijn geen sublieme deugden; zij hebben hun gebreken, schrielheid, winzucht, zinnelijkheid (zowel in het sensuele als het sexuele), maar deze groeien nooit uit tot gruwelijke gebreken. Het zijn mensen van de middelmaat, klein in de boosheid, maar ook klein in de goede dingen. Groots zijn zij evenmin als hun land het is.[2)]

Het oudste bericht over aard en eigenschappen van de Zeeuwen is van Theofried van Echternach († 1110), die in zijn ‘Vita Willibrordi’[3)] van de Walcherenaren - en wat hij van hen zegt, zal stellig ook van de andere Zeeuwen hebben gegolden - als van een ‘ruw, vermetel en oorlogszuchtig volk’ spreekt.[4)] In zijn ‘Vita metrica’[5)] van Willibrord geeft hij het volgende getuigenis van hen: ‘Een woest volk is dit, dat wetten noch verordeningen vreest, dat geen juk, gezag of teugel gewend is, koppig van aard, en licht in beweging te brengen als de golven der zee, die schuimende het eiland omringt’. Een oordeel dat hij even later aldus herhaalt: ‘Maar dit volk van Walcheren is gelukkiger door deze eigenschappen omdat het koppig is, hard en ruw, omdat het is als de golven der zee en de zee volgt in haar grillige geestegesteldheid, omdat het in geen enkel opzicht wordt belemmerd door heerschappij of wetten, omdat er niets is dat het vreest en slechts leert door wonderen: deze vinden hier dan ook des te talrijker plaats en ontroeren de verharde gemoederen.’[6)]

2) Vgl. Just Havelaar, Oud-Hollandsche figuurschilders (Haarlem, 1915), blz. 39; J.D. Bierens de Haan, Tweeërlei schilderkunst en tweeërlei menschbegrip (Tijdschrift voor wijsbegeerte, 2 (1908), blz. 131-137.)
3) Het leven van Willibrord.
4) Vita Willibrordi, c. 35.
5) Berijmd (eigenl.: metrisch) leven.
6) Acta sanctorum, Nov. III, p. 498 E; Thiofridi Eptern. Vita Willibrordi metrica, ed. K. Rossberg (Lipsiae, 1883), p. 59.

In overeenstemming met dit getuigenis over de aard der Zeeuwen is, wat de dertiende-eeuwse Engelse Franciscaan Bartholomaeus Anglicus in zijn encyclopaedie 'De proprietatibus rerum'[7] van het Zeeuwse volk zegt, wanneer hij het beschrijft als 'groot volc, starck van lichaem ende schots, kuen;'[8] thans kan hij er echter aan toevoegen: 'ende gaet geern te kerken'. Luider spreekt het ongunstige oordeel bij Thomas Basinus, bisschop van Lisieux in Normandië, later coadjutor van David van Bourgondië († 1491), die in een geschrift 'Contra errores et blasphemias Pauli de Middelburgo'[9] (1490 of 1491) spreekt van het 'barbaarse' Walcheren, waar slechts de dronkenschap als de hoogste deugd wordt geprezen. Tezeer stemt dit oordeel overeen met dat van Hadrianus Junius over de boeren van zijn tijd, die hun dagen met brassen doorbrengen, terwijl ze hun landerijen door gehuurde werkkrachten lieten bearbeiden,[10] dan dat men er alle waarde aan zou mogen ontzeggen. Op onmatigheid wijst ook het getuigenis van een zestiende-eeuwer: 'Dye Zeelander vast mer drywerff int iaer, dy eynen daech als hys nyet en heft, dye ander als hys nyet en mach, dye derde is goeden vrydaech'.[11]

In de zestiende eeuw schijnt de Zeeuw zich ten opzichte van de bewoners der naburige gewesten vooral te hebben onderscheiden door zijn listigheid, die op het sluwe af was. Levinus Lemnius, een Zierikzees medicus van internationale vermaardheid, vermeldt uit een oud kluchtspel, dat hij helaas niet met name noemt, een oordeelvelling over de aard van Brabanders, Vlamingen, Hollanders en Zeeuwen, waarin de laatste schrander, slim, listig, sluw en geslepen worden genoemd.[12] In de kenschetsing der typisch-Zeeuwse eigenschappen, die de Axelse pastoors Jacob de Hondt en Anthonis Stalin gaven, wordt hij geprezen om zijn werklust:

Scalc naerstich ende littel verteren,
Bedect van goede ende wel gheneren,
Arm van goede, sij hun becant,
Dits de maniere al van Zeelant.[13]

7) De eigenschappen der dingen.
8) Schots kuen = vermetel, driest.
9) Tegen de dwalingen en godslasteringen van Paulus van Middelburg.
10) Hadrianus Junius, Batavia (Lugd. Bat., 1588), p. 222.
11) De Zeeuw vast maar drie keer in het jaar, de ene keer als hij geen eten heeft, de andere keer als hij het niet lust, en de derde keer is op Goede Vrijdag. - Uit het in de Kon. Bibl. te Brussel berustende hs. medegedeeld door Robert Priebsch in het Zeitschrift für deutsche Philologie, 38 (1906), S. 309.
12) Levinus Lemnius, Occulta naturae miracula (Antverpiae, 1564), p. 289 r°.
13) Een naarstig arbeider en zuinig // of wel rijk met goederen begiftigd en er dan ook goed van levend // of wel doodarm, het zij u gezegd // zo zijn de manieren van Zeeland. - Middelnederlandsche gedichten en fragmenten, uitgegeven door Napoleon de Pauw, 2e deel (Gent, 1914), blz. 399.

Scholden de Brabanders de Hollanders en hun taal bot, van de Zeeuwen deden ze dat zelden. Het tegendeel is waar: 'dye Zeelander wye alder wye kloicker',[14] heet het in een liederverzameling uit de zestiende eeuw,[15] en Emanuel van Meteren, de geschiedschrijver, zegt: 'Hollant ende Zeelandt zijn genoech van een natuere ende gelegentheydt, ende van een volck, dan dat de Zeelanders wat vernufter ende behendiger zijn, als wat naerder der Sonnen, ende by warmer Gebueren gelegen.'[16] En een halve eeuw later getuigt Monsieur Payen, die een rondreis maakt door ons land: 'Les Zelandois sont gens d'esprit, attentifs à leurs affaires, habiles dans la marchandise, et très-experimentez dans la Navigation'.[17] En wat het heden betreft, Stuivelings onderzoek naar de intelligentie-verhoudingen in Nederland konstateert dat Zeeland zonder enige twijfel met Noord- en Zuid-Holland tot de intellectueel gunstigste provincies behoort.[18]

Niets heeft groter invloed gehad op het karakter van het Zeeuwse volk dan zijn eeuwigdurende, nimmer eindigende strijd met de zee. Elke duimbreed gronds is op haar veroverd moeten worden, met ontzaggelijke inspanning en kosten, en vaak heeft één enkele storm verwoest, wat geslachten op geslachten zich moeizaam hadden verworven. 'Indien wij sien op de eerste opkomste van dit landt', zegt de kroniekschrijver Boxhorn,[19] 'soo sullen wy bevinden, dat de Zee, gelijck als hare moeder ende voestersse is gheweest, soo als meest alle eylanden, die door inbreucken van wateren van het vaste landt niet afgheschеurt werden, uyt de aenwerpselen van de Zee ghebooren werden. Dan, indien wy op d'ander zijde acht nemen, op de menichvuldighe overvloeden van het water, afbreeckselen van duynen, dijcken, ende landen, wechneminghe van gronden, opswelginghe van geheele Steden, ende een ongheloofIijck ghetal van dorpen, neffens dien overstolpinghe van menich duysent stuck vee ende menschen, soo mach die selfde Zee geen andere naem als van de allergrimmichste

14) De Zeeuw hoe ouder hoe kloeker, slimmer.
15) Uit het zo even genoemde Brusselse hs. medegedeeld door Robert Priebsch, a.a.O., S. 307.
16) Emanuel van Meteren, Historie der Neder-landschen ende haerder na-buren oorlogen ende geschiedenissen ('s-Graven-hage, 1614), fol. 307 v°.
17) Les voyages de Monsieur Payen... 2me édition (Paris, 1667), p. 45.
18) (G. Stuiveling), Intelligentie-verhoudingen in Nederland. Bewerkt door het Centraal Bureau voor de Statistiek (Groningen, enz., 1935), blz. 65.
19) M.Z. van Boxhorn, Chroniick van Zeelandt (Middelburg, 1644), I, blz. 96.

ende onbarmhartichste stiefmoeder draghen.' In gelijke geest hadden de Staten van Zeeland gesproken, toen ze in 1593 een penning deden slaan met het randschrift: 'Idem protector et hostis', tegelijk beschermer en vijand.[20)]

Deze strijd met het water heeft de Zeeuwen geleerd te volharden tot het einde, en ondanks tegenslagen van welke aard ook, niet te versagen, hij heeft hun wil gestaald en hun ondernemingszin opgewekt. Maar ook heeft de zee de bewoners dezer landen met die vrijheidszin begiftigd, die van geen vreemde dwang wilde weten; op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden stak het verzet tegen Spanje het eerst zijn vanen op, en vandaaruit verbreidde de opstand zich over de andere gewesten.

Men kan zich van de strijd die de Zeeuwen alle eeuwen door tegen het water te voeren hebben gehad niet licht een overdreven voorstelling vormen. Van de vroegste tijden af gewaagt de geschiedenis van watervloeden, die de eilanden telkens opnieuw teisteren met hun schrikkelijk geweld, die talloze slachtoffers maken en het werk van jaren en jaren soms in één enkel uur ongedaan maken. Tal van plaatsen heeft de zee hier van de aardbodem weggevaagd, of door het duinzand overstoven. Indien de vergankelijkheid van al het aardse ooit tot de mens gesproken heeft, dan moet het op deze eilanden zijn, waar de bodem aan voortdurende veranderingen was blootgesteld, waar land en zee elkaar schenen af te wisselen van plaats, en niemand wist of niet waar thans de ploegschaar sneed, morgen de zee zou stromen. En wanneer de Zeeuwse piëtist Eeuwout Teelinck de Nederlanden vergelijkt bij het Philadelphia uit de Openbaring, dat bewaard zal worden uit de ure der verzoeking, die over de gehele wereld komen zal, zal hij stellig het eerst en het meest aan zijn geboorteland hebben gedacht. 'Het is merckens weerdich,' zo zegt hij, 'dat het Philadelphia, daer wy terstont van gewaechden, daer mede ons lant niet alleene dese gelijckheyt heeft, dat het tot noch toe mede met haer eenichsins van de ure der besouckinge, die by-naest over de geheele Christen-weerelt gegaen is, is bewaert, ende als een brantstock uyt den viere getrocken, maer oock, dat gelijck het voor-gemelde Philadelphia geleghen was in een seer sorgelicke lant-streke, die vele aerdt-bevingen ende gront-braeckselen onderworpen was, daer door dickwils geheele dorpen ende vlecken in den afgrondt versoncken, dat wy alsoo mede een bol, hol, ende waterich landt, jae by-nae geen

20) T.a.p., I, blz. 109.

landt zynde, door dese ghelegentheyt te meer behoorden bewoghen te zyn, om met vreese ende beven onse salicheyt uyt te wercken ende gheboghen gaende onder de verschrickelickheydt des Heeren, die met een draey van een hant ons altemale in eenen afgront, die wy alle dage voor onse oogen sien, kan storten.'[21] Ik haal met opzet dit uitvoerige citaat aan, omdat het ons tegelijk vertrouwd maakt met een der meest sprekende eigenschappen van het Zeeuwse volk, die het ook nog heden ten dage vertoont: het gevoel van een grote afhankelijkheid van de Schepper, dat juist de Zeeuwen bereid maakte tot de aanvaarding van het leerstuk der praedestinatie. De wisselvalligheid van de zee, de onzekerheid waarvoor het leven temidden van een zo onberekenbaar element elke dag opnieuw geplaatst werd, moest noodwendig de mens uit de onveilige en ongestadige wereld, waarin hij leefde, steeds weer doen opzien naar het tijdeloze en eeuwige, naar de zekerheid van een God die hemel en aarde in zijn macht houdt. Wie konden beter het leerstuk van Gods vrijmachtige genade verstaan dan deze vissers, die ploegden noch zaaiden, maar hun netten slechts uitwierpen op het water, dan deze kooplieden, die op hoop van ongewisse zegen hun schepen over de oceanen zonden, dan deze eilandbewoners, die ondanks alle inspanning van krachten toch steeds weer aan de grillen van de zee waren overgeleverd?[22] Zo werd - almee door de invloed van de talrijke Vlaamse emigranten, die in het laatst der 16de eeuw naar Zeeland uitweken - het Calvinisme er een macht in kerk en staat, die hier van ongemene betekenis was.

Een opvallende trek in het Zeeuwse kerkelijke leven is het sectarisme. Het hangt ten nauwste samen met het mysticisme, dat in Zeeland een eigen stempel draagt.[23] Het zeventiende-eeuwse Piëtisme (of Puritanisme) (dat in de Teelinck's en Udemans zijn eminentste vertegenwoordigers vond) en het even later optredende Labadisme zijn de wortels, waaruit dit mysticisme opgroeide. Het kenmerkt zich daardoor, dat het niet de nadruk legt op de leer, maar op de levenswandel, niet op het geloof, maar op de bevinding, niet op de genade, maar op de goede werken. Uiterlijke kenmerken van dit piëtisme zijn: een wettische Zondagsviering, eenvoud, soms tot in het uiterste

21) Ewout Teellinck, Amos (Middelburgh, 1625), blz. *†† 3 v°.

22) Vgl. A. Kuyper, De twaalf patriarchen. Bijbelsche karakterstudiën. (Amsterdam, 1887), blz. 57-58; C. Veltenaar, Het kerkelijk leven der Gereformeerden in Den Briel tot 1816 (Amsterdam, 1915), blz. 56-57.

23) Voor het volgende vgl. A.A. van Schelven, Het Zeeuwsche mysticisme (Gereformeerd theologisch tijdschrift, 17 (1916/17), blz. 141-162).

gedreven, in kleding en huisraad, en een voorliefde voor lekenprekers (oefenaars) boven bestudeerde predikanten.

Het huidige mysticisme der Zeeuwen wortelt zeer zeker in het Piëtisme van onze voorouders, maar men zou onrecht doen, het ermee gelijk te stellen. In vele opzichten is het er een caricatuur van geworden. In zoverre sluit het er zich bij aan, dat het evenmin de nadruk legt op de leer, het geloof en de genade. Wat de positieve elementen betreft, wijkt het er echter in menig opzicht van af. Men kan moeilijk volhouden dat het Zeeuwse mysticisme de levenswandel en de goede werken zo hoog stelt. Een eenzijdige verheffing van de bevinding heeft het tot een lijdelijkheid gevoerd, die de ergste gevolgen heeft gehad voor het godsdienstige leven der Zeeuwen. Men heeft de zekerheid des geloofs afhankelijk gemaakt van stemmingen, en dan nog bij voorkeur van deprimerende stemmingen. De mens vermag van zichzelf niets, het moet al van God komen, men kan ook niet één greintje bijdragen tot zijn zaligheid. Slechts de heel enkelen wordt het vergund. hemelse vreugden te ervaren, God te kennen en met hem te spreken. Dat zijn de uitverkorenen, de ‘ingeleiden’, zij die vrijmoedigheid hebben ontvangen om tot de Avondmaalstafel te naderen, waar de anderen, zij, ‘die nog voor eigen rekening staan’, gevaar zouden lopen zich een oordeel te eten en te drinken.

De beklemtoning van de levenswandel boven de leer heeft niet geleid tot een vrome levenswandel, tot heiliging des levens, maar tot een wettische houding ten opzichte van Gods geboden. Niet de innerlijke geaardheid is kenmerkend voor de verhouding van de mens tot God, maar allerlei uiterlijke kenmerken: Wie tot het ‘vrome volkje’ behoort, is zo sober mogelijk gekleed, zonder strikjes en lintjes en opvallende kleuren. Hij onthoudt zich op de rustdag van alle arbeid, en brengt hem door met kerkgang en Schriftlezing; zelfs een wandeling is niet geoorloofd. Muziek en zang en alles wat tot de lichte zijde van het leven behoort, is uit den boze; een mens ‘die kennis aan z'n staat heeft gekregen’ heeft wel wat anders te doen: ‘Gods volk leert kermen en geen zingen of muziek’. Ook in huis schuwt men alles wat slechts tot sieraad dient, opschik en schilderijen, en men bepaalt zich tot het nodige.

Deze eigenschappen treden het sterkst op de voorgrond onder de Gereformeerde gemeenten en de Oud-Gereformeerden, maar men vindt ze ook onder de andere gezindten (Gereformeerden en Nederduits-Hervormden). Op het platteland van Walcheren, in enkele dorpen van Zuid-Beveland ('s-Gravenpolder, Borsele, Krabbendijke,

Ierseke), op Tholen en vooral op Goeree en Overflakkee vindt deze richting haar meeste en toegewijdste aanhangers. Vooral op het laatstgenoemde eiland toont deze valse mystiek zich in haar meest stuitende gestalte. Een klein deel der 'gelovigen' behoort tot de uitverkorenen. Deze zijn het, die met volle vrijmoedigheid in het openbaar kunnen bidden, die aan het Avondmaal kunnen aanzitten, en die uit eigen bevindelijke staat hun weg kunnen vertellen. De overigen, even trouwe kerkgangers als zij, wachten nog altijd, en de meesten zonder uitzicht, op een 'woordje' dat hun in de ziel valt, een 'bevindinkje', een 'narigheidje in hun ingewanden' of zo, waaruit ze kunnen opmaken dat ook zij bekeerd zijn.[24)] 'Krachtens zijn val en dadelijke zonden ligt de mens doemwaardig voor God; hij is onbekwaam iets vanuit zichzelve te doen; en och! mocht er nog eens een straaltje van Goddelijke genade doorbreken tot redding van een ziel!'[25)] In deze geest moet ook de predikant het Evangelie - voor hen geen blijde boodschap meer - verkondigen, wil hij een man naar hun hart zijn. Overigens voelen ze zich het best thuis op hun 'gezelschappen', waar een der ingeleiden, door 'het lieve Wezentje' daartoe geroepen, uit de 'ouwe schrievers', de 'oudvaders' (Smijtegeld, Brakel, Van der Groe) een preek voorleest en met de broeders en zusters bespreekt. Er ligt ongetwijfeld verband tussen deze uitzichtloze, in-sombere levensbeschouwing en het grote percentage krankzinnigen en zelfmoorden, vooral op Goeree en Overflakkee, maar ook op de Zeeuwse eilanden.

Toch is er in het godsdienstig leven der Zeeuwen ook veel liefelijks. De Zeeuw is gevoelig voor het mystieke, voor de innerlijke zijde des levens, hij wil graag in het gemoed gegrepen, ontroerd worden. Er is onder de Zeeuwen dikwijls een opmerkelijke warmte in het geloofsleven te bespeuren, een ingeleid-zijn in de diepe waarheden van het geloof, een waarachtige mystiek, een innige gemeenschap met het Heilige, die weldadig aandoen.

Zeeland is een bij uitstek kerkelijke en kerkse provincie;[26)] het aantal onkerkelijken bedraagt nog geen 3%. Ruim het vierde deel der bevolking is Rooms-Katholiek, ruim de helft Hervormd; verder is een belangrijk percentage aangesloten bij de Gereformeerde gemeenten (Ds. Kersten), de Christelijk-Gereformeerden en de Oud-

24) Rudolf van Reest, Schapen zonder herder ('s-Gravenhage, 1931), blz. 12. - De in dit boek beschreven toestanden gelden vooral voor Overflakkee. Elders vertoont het mysticisme zich in milder en liefelijker gedaante.

25) T.a.p.

26) Vgl. voor het volgende: J.P. Kruijt, De onkerkelikheid in Nederland (Groningen, enz., 1933), blz. 130-139.

Gereformeerden. De Hervormden zijn er over 't algemeen zeer rechtzinnig, ook in de steden; alleen op Schouwen en Duiveland en in West-Zeeuws-Vlaanderen heeft de vrijzinnige richting wat te betekenen. Het kerkbezoek is er uitstekend, de kinderdoop zo goed als algemeen, het avondmaalsbezoek daarentegen gering, evenals het aantal kerkelijke huwelijksinzegeningen: het eerste uit vrees voor het oordeel dat de onwaardige zich zal eten, het tweede wegens het groot aantal gedwongen huwelijken. Het vijfde district maakt wat het avondmaalsbezoek betreft een uitzondering.

Terwijl het kerkelijk leven in Zeeland dus een belangrijke rol speelt, klagen de kerkvisitatoren der Nederd. Hervormde kerk op menige plaats over ‘geestelijke dorheid’. De oorzaken daarvan besprak ik reeds hiervóór.

Onverschilligheid en oppervlakkigheid ten opzichte van het kerkelijk leven worden specifiek Schouwse eigenschappen genoemd. Hier vindt men - steden als Middelburg uitgezonderd - verreweg de meeste vrijzinnigen van de provincie. De boeren zijn er aan de godsdienst ontgroeid; men vindt er dorpen waar geen enkele boer meer naar de kerk gaat. De boerenarbeiders en de neringdoende en ambacht uitoefenende middenstand bezoekt daarentegen nog geregeld de godsdienstoefeningen.

Zuid-Beveland is het enige der Zeeuwse eilanden, waar onder de boerenbevolking (vooral in 's-Heerenhoek en Ovezande) het aantal Rooms-Katholieken van enige betekenis is; op de andere eilanden vindt men hen, enkele uitzonderingen daargelaten, slechts in de steden (Middelburg, Vlissingen, Zierikzee). Er bestaan vrij grote onderscheiden tusschen de Protestantse en de Rooms-Katholieke Zuidbevelandse boer, in denkwijze, levensopvatting, smaak en manier van uitdrukken. De Protestantse boer is eenvoudiger, ook in zijn kleding; een Protestantse boerin heeft geen galon aan haar beuk,[27)] een Rooms-Katholieke wel, en ook de muts van de laatste is veel sierlijker dan die der eerste. De vertrekken der Protestanten zijn eenvoudig en uiterst sober gemeubeld, die der Rooms-Katholieken zijn doorgaans veel bonter en opzichtiger. De Rooms-Katholieken zijn ruwer in hun woorden en uitdrukkingen dan de Protestanten, en hun uitspraak klinkt harder. Zij beoefenen het handboogschieten en het voetbalspel ook op de Zondag, wat in een Protestants dorp tot de onmogelijkheden behoort. Zelfs de wijze waarop ze de ploeg sturen en de paarden mennen wijkt af van die der Protestantse boeren.

27) Beuk is de borstlap, een soort van chemisette, die de Zeeuwse boerinnen dragen.

De Zeeuwse boer is in 't algemeen konservatief. Reeds Lemnius vertelt van hem, dat hij bang is voor alle soort nieuwigheden. Een eeuw geleden kon een schrijver over het Zeeuwse provincialisme nog zeggen dat de landbouw in Zeeland op enkele uitzonderingen na nog op dezelfde hoogte stond als voor eeuwen. Datgene, waar de vaderen zich wel bij bevonden, namen de kinderen over. Zoals de vader boerde, boerde de zoon, en was het getij niet veranderd, de Zeeuwse boer zou de bakens stellig nooit verzet hebben. Eerst in de laatste halve eeuw is hij, maar alleen op het gebied van zijn boerenbedrijf, noodgedwongen vooruitstrevender geworden; hij heeft zich de moderne landbouwmachines aangeschaft, hij bewerkt zijn land met kunstmest, en hij is een voorstander van landbouwonderwijs. Met name geldt dit voor de Zuidbevelandse boer, die ook in andere opzichten vrij wat grootscheepser leeft dan de Walcherse; hij spreekt dan ook niet zonder enige minachting van de Walcherse kroters, en telt alleen de Nieuw-en-Sint-Jooslanders (bewoners van een polder die, eerst laat bij Walcheren gevoegd, een Zuidbevelandse bevolking heeft) onder de boeren. Want al zijn er onder de Walcherse plattelandsbevolking naast vele kleine boeren ook tal van gegoede en zelfs zeer welgestelde, toch zijn ook deze in de ogen van de Zuidbevelander kroters in hun manieren en hun optreden. De Walchersche kroters zijn in zijn ogen gierig, en willen overal een slaatje uit slaan. Wanneer een Walcherse boereninspan in veiling komt, worden alle mogelijke kleinigheden, emmers, sleggen, harken en wat al niet, in de advertentie opgesomd, wat een Zuidbevelander nooit zal doen.

Het konservatisme, dat ondanks schijnbare moderniteit een der wezenlijkste karaktertrekken is van de Zeeuwse boer, uit zich op verschillend gebied. De inheemse klederdracht, zelfs die der mannen, heeft zich in bijna geen ander gebied van enige omvang zo lang gehandhaafd als hier. De invoering van de nieuwe Psalmberijming, in 1775, stuitte nergens op zoveel verzet als in Zeeland, en onder de Oud-Gereformeerden zijn de Psalmen van Datheen nog steeds gebruikelijk.

Hangt met dit konservatisme wellicht ook de grote Oranje-liefde samen, die de Zeeuwen kenmerkt? Of moet men voor dit verschijnsel naar andere, wellicht historische oorzaken zoeken? Ik herinner aan het feit dat de volksbeweging voor het herstel der Oranje-dynastie tot twee keer toe, in 1672 en in 1747, van Zeeland (en merkwaardigerwijze beide keren van Veere) is uitgegaan. De Oranjes zijn in Zeeland steeds met bijzondere luister en ongekende geestdrift ontvangen, en

dat zeker niet alleen uit hoofde van de bijzondere positie, die zij tijdens de Republiek in de regering van het gewest innamen, of van de vele kroondomeinen, die zij er bezaten. De rivaliteit met het anti-orangistische Holland kan voor dit alles echter een factor van betekenis zijn geweest. Ik moet intussen bekennen, dat dit verschijnsel mij niet in alle opzichten duidelijk is.

De strijd met de zee, waarop ik al eerder wees als een der oorzaken waardoor het leerstuk der praedestinatie in Zeeland een zo gerede ingang heeft gevonden, heeft nog een andere eigenschap van het Zeeuwse volk ten gevolge gehad: zijn zin voor de realiteit. Werkelijkheidszin is de Zeeuwen eigen; het gemis daarvan zou hun ondergang betekenen. Deze karaktereigenschap openbaart zich tot in zijn theologie.[28) De Zeeuw blijft het liefst op de begane grond, hij verliest zich niet in fantastische bespiegelingen, onder alle omstandigheden blijft hij nuchter. De schaduwzijde van deze eigenschap, die onmiskenbaar haar voordelen heeft, is dat zij niet licht tot geestdrift vervoert en, wat erger is, dat het geestelijke wel eens in het gedrang komt.

Er is van de Zeeuwen meermalen beweerd dat ze in moreel opzicht hoger stonden (en staan) dan het merendeel der overige bewoners van onze lage landen. Ik heb voor deze bewering noch in het verleden, noch in het heden goede gronden kunnen vinden. Ik grond deze uitspraak zeker niet in de eerste plaats op het bekende feit dat - althans tot voor zeer kort - de Zeeuwse boer niet in het huwelijk trad alvorens zijn aanstaande vrouw haar Zeugunsfähigkeit bewezen had; hier immers waren nog andere factoren dan een onbeheerste sexualiteit in het spel: de van ouder op ouder overgeleverde zeden bij het vrijen en de noodzaak van kinderen in het boerengezin. Er waren echter ook in Zeeland tot voor de tijd dat het neo-malthusianisme ook onder de boerenbevolking ingang vond, vrij wat onechte geboorten, vooral in Zeeuws-Vlaanderen, waar omstreeks 1900 bijna jaarlijks meisjes van nog geen vijftien jaar moeder werden.[29)]

Over de reinheid van het huwelijk lopen de mededelingen zeer uiteen; de algemene indruk die men uit de verschillende berichten krijgt is, dat naast tal van voorbeelden van levenslange huwelijkstrouw ook die van het tegendeel niet zeldzaam zijn en waren. Wellicht speelde of speelt het drankmisbruik hierbij een rol. Er werd vroeger ook in Zee-

28) P.J. Meertens, Godefridus Cornelisz Udemans (Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis, N.S. 28 (1936), blz. 100-101).

29) J. Schouten, Eenige aanteekeningen van - en opmerkingen over 100 accouchementen ten platten lande (Nederl. tijdschrift voor verloskunde en gynaecologie, 14 (1903), blz. 85).

land, zoals in heel ons land, veel gedronken, vooral jenever. Bijna alle boeren en burgers, die het maar enigszins betalen konden, deden daaraan mee, en dronken behalve bier nog een stevige borrel, die bij alle gelegenheden, bij het werk, bij bezoeken, bij feesten, bij begrafenissen, werd geschonken. De arbeiders verdienden te weinig om zich aan deze gewoonte over te geven, maar ze grepen iedere aanleiding om een borrel te krijgen dankbaar aan. Meer dan een welgesteld boerengezin is door drankmisbruik van de vader te gronde gericht. Hierin is thans ook in Zeeland veel ten goede veranderd, en over 't algemeen kan men zeggen dat slechts op hoogdagen en met kermis nog gedronken wordt, zonder dat er van misbruik in 't algemeen meer sprake is. Ook de verhoging der accijnzen zal hiertoe, naast de algemene zedelijke verheffing van het volk, het hare bijgedragen hebben.

Het karakter van de Zeeuw kenmerkt zich door een zekere neerslachtigheid.[30)] Ernstig en stil gaat hij zijn gang door het leven, hij houdt niet van luidruchtige gesprekken en opvallende kleuren en voelt meer voor stilte en stemmigheid. Vooral onder dat deel der bevolking, dat tot het mysticisme geneigd is, komt deze karaktertrek sterk naar voren. De Zeeuw is gesloten van aard, hij loopt niet met zijn gevoelens te koop, maar sluit zich het liefst in zichzelf op. Niettemin is hij vriendelijk en gastvrij, hij stelt prijs op uiterlijk vertoon van medeleven, en zal ook zelf niet in gebreke blijven dit te bewijzen, waar het pas geeft. Tot voor kort ging hij zelfs voor achterneven in de rouw. Op een boerenbruiloft nodigt hij zijn familie tot in de verst denkbare graad van bloedverwantschap, maar deze eigenschap heeft hij trouwens met de boer in 't algemeen gemeen.

Zindelijkheid - overigens meer op de woning en het huisraad dan op het lichaam - is een trek die de Zeeuwse vrouw siert, maar ook deze is alweer niet specifiek Zeeuws. Haar huis is eenvoudig maar degelijk ingericht, het heeft een mooie kamer, die nooit gebruikt wordt, en het gezin huist bij voorkeur in de bakkeet, waar men zich graag wat behelpt, wanneer men daarmee het huis schoon kan houden. Matig en sober is ook overigens de leefwijze van de Zeeuwse boer; hij gooit het geld niet over de balk, is integendeel erg zuinig, aangenomen dat hij niet gierig is. Hij geeft alleen als hij er niet van tussen kan, en nooit uit een gul gemoed. Men doet niets voor niets, maar laat zich ook voor de geringste diensten betalen, zoals men ook zelf van een ander niets wil aannemen zonder het hem in de een of andere

30) De zielsziekte der Zeeuwen is bijna altijd melancholisch getint.

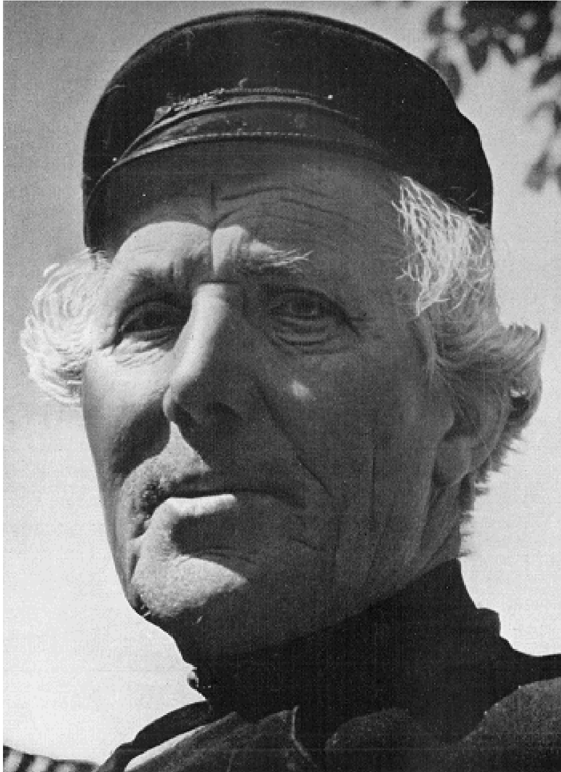
vorm terug te geven. Hij heeft niet graag aan iemand verplichting. Schulden maken is hem dan ook vreemd; van jongs aan is hem ingeprent dat dit de verderfelijkste gevolgen kan hebben, en bovendien doet hij zijn naaste niet graag te kort.

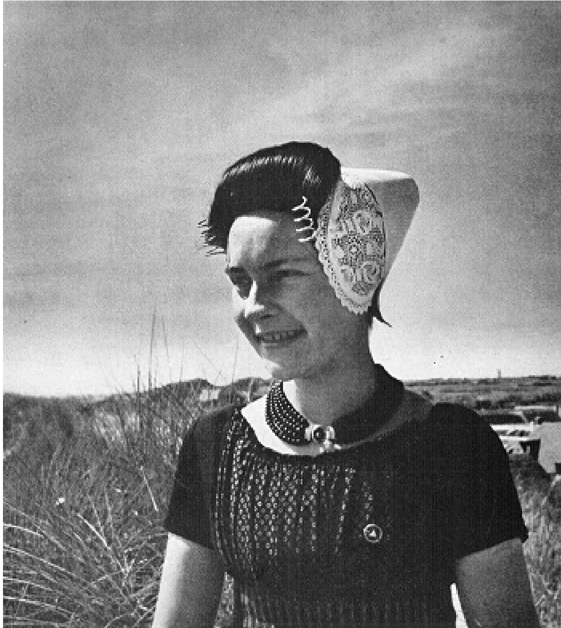
Deze laatste karaktertrek hangt nauw samen met een der minst prettige eigenschappen van de Zeeuwse boer: zijn gemis aan gemeenschapszin en sociaal gevoel, die kenmerkend voor hem zijn. Ieder zorgt voor zichzelf, en God voor ons allen. Dit geldt zowel voor de boeren als voor de boerenarbeiders.[31] Een rapport uit 1849 dat een onderzoek instelt naar de zedelijke en materiële toestand der arbeidende en dienstbare bevolking ten platten lande van Zeeland, klaagt al over een opvallend gemis aan kameraadschappelijkheid en wederzijdse belangstelling, zowel onder arbeiders als boeren, onder buren als bloedverwanten. De arbeiders stellen geen belang in het welzijn van hun meesters, het werk dat hun wordt opgedragen wordt zorgeloos en zonder belangstelling ten uitvoer gebracht, en zelfs vaste knechts veranderen telkens van hofstede.[32] Bijna een eeuw nadien is het hiermee weinig beter gesteld. Werkelijke trouw is onder de Zeeuwen zeldzaam, en wie de vriendschap van Betje Wolff voor de zo heel anders geaarde Aagje Deken als symptomatisch beschouwt voor de Zeeuwen, denkt gunstiger over ons dan we verdienen. Edele karaktereigenschappen wekken slechts zelden eerbied of bewondering op; men eert iemand slechts om uitwendige dingen, om zijn geld of zijn maatschappelijke positie, kortom juist om die dingen die onze eerbied nu juist niet verdienen.

Ik mag in deze karakteristiek van de Zeeuwen tenslotte de oude zegswijze *goed Zeeuws, goed rond* niet onbesproken laten, al stelt ze mij voor grote moeilijkheden. Reeds in de zestiende eeuw treft men haar bij tal van schrijvers aan, en vooral in de volgende eeuw is de ‘Seeusche rondicheyt’ een veelbezongen onderwerp. ‘Wy zijn rondt, en daer toe goet, // Dats van oudts een Zeeus gemoet’, schrijft Cats, en velen zeggen het hem na. De woordenboeken duiden deze zegswijze op de openhartigheid, de rondborstigheid en de ongeveinsdheid van de Zeeuw, op zijn eenvoud in manieren en levenswijze, deugden die men oudtijds vooral in de Zeeuwen schijnt opgemerkt te hebben. Het

31) Een merkwaardige uitzondering is het saamhorigheidsgevoel der Westkappelse dijkwerkers. Zie: K. Baart, Westkapelle, hare bevolking, Westkapelsche dijk. (Middelburg, 1889), blz. 56-61.

32) Rapport, naar aanleiding van een ingesteld onderzoek omtrent den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende en dienstbare bevolking ten platten lande.... (Middelburg, 1849).

BOER UIT BIGGEKERKE (*ZEELAND*)

MEISJE UIT ZOUTELANDE (*ZEELAND*)

is op een zo verre afstand moeilijk, zo niet onmogelijk om te beoordelen of dit getuigenis eenmaal gegrond was; de houding die de Zeeuwse overheid bij meer dan een gelegenheid heeft aangenomen, dikwijls lijnrecht tegen het algemeen belang in, pleit er zeer zeker tegen, maar de overheid was ook vroeger op het punt van deugden en ondeugden niet representatief voor het volk, dat ze vertegenwoordigde. Omstreeks een eeuw geleden merkt een Zeeuws-Vlaamse boer - een Jean Paul onder de boeren noemt men hem - echter op dat ‘wanneer velen zeggen: *goed rond, goed Zeeuwsch*, zij in deze dagen eene *fraude* of eene *insolentie* zeggen.’[33] Het is de oudste aanval op de geldigheid van het vleiend oordeel over de Zeeuwen, die ik heb aangetroffen, maar niet de enige. Het feit dat men (in volle ernst) gemeend heeft dat deze zegswijze hetzij op de Zeeuwse rijksdaalders, hetzij op de Zeeuwse schedelvorm doelde, bewijst maar al te zeer hoe ver de gedachte lag aan overeenstemming tussen het karakter en de aan de Zeeuwen toegeschreven rondheid. Ik geloof dan ook dat deze zegswijze sinds lang op geen enkele grond gefundeerd is, zo ze het al ooit was, en het getuigenis van Levinus Lemnius uit 1550, die de Zeeuwse boeren slim en wantrouwend noemde, schijnt er voor te pleiten dat ze ook vóór eeuwen geen redelijke bestaansgrond bezat. Het kan met spreekwoorden soms wonderlijk toegaan, maar dat ze lang niet altijd onomstotelijke waarheden verkondigen, behoefde aan de onderhavige zegswijze niet te worden aangetoond.

Die deze regelen schreef is zelf van ouder tot ouder een Zeeuw, in Zeeland geboren en getogen. Hij heeft zijn land en zijn volk lief als zijn eigen bloed, maar hij kent de zonden en de tekortkomingen van zijn volk als wie een kwaal aan eigen lijve heeft geleden. Hieraan meende hij het recht te ontlenen, ook de schaduwzijden van het Zeeuwse volkskarakter naar voren te brengen. Mochten de feiten hem dienaangaande eenmaal in het ongelijk stellen, niets zou hem liever zijn.

33) Menschkundige aanmerkingen van eenen landman. (Lettervruchten, ingezameld van wege het departement Sluis der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1826, blz. 117).

De West-Brabanders
door Corn. J.F. Slootmans

DE provincie Noord-Brabant, het noordelijk stuk van het hertogdom Brabant (Leuven, Brussel, Mechelen, Antwerpen), valt vanouds in twee deelen uiteen: een oostelijk deel, beheerd door ambtenaren van den landsheer en een westelijk deel, dat een meer zelfstandig bestaan had.

Dit westelijk deel der provincie is een staatkundig geheel geworden rond 1200, n.l. de heerlijkheid Breda. In deze streek wonen dan meerdere grondbezitters en onder hen waren de bezitters van Breda de voornaamste. Daarnaast zijn er nog andere grondheeren in Ossendrecht, Woensdrecht, Borgvliet en Wouw, terwijl men ook belangrijke achterleenen en pachters onder Beek, Zundert en Wernhout kan aanwijzen.

Verder behoorden uitgestrekte eigendommen toe aan kloosters en abdijen. Al die bezittingen werden door de eigenarfen in cultuur gebracht. Daartusschen lagen echter groote stukken hoog- en laagveen, heivelden, moerassen. Deze landstreek was dus van ouds erg verbrokkeld en heeft dat karakter in velerlei opzicht bewaard[1].

In 1287 wordt de heerlijkheid Bergen op Zoom van die van Breda afgescheiden, al blijft dan ook nog een groot deel condominium. Sindsdien krijgen beide ‘staatjes’ in velerlei opzicht een geheel eigen ontwikkeling, waarbij de ‘hoofdsteden’, tegelijk residentie der plaatselijke Heeren, den toon aangeven. 't Blijven echter Brabantsche steden, juridisch nauw verbonden met Antwerpen, dat zij beide als ‘moederstad’ erkennen.

Bergen op Zoom is altijd een sterk migreerende stad geweest, met als gevolg uiteenloopende en tegenstrijdige karaktertrekken bij zijn inwoners.

Bij de bestudeering van de West-Brabantsche dialecten werden vele Saksische resten teruggevonden. Een Saksische stam moet volgens prof. Jac. van Ginneken vóór het jaar 300 door Brabant zijn getrok-

1) Naar G.C.A. Juten, Staatkundige vorming van West-Brabant (Inpoldering in het Noord-Westen), overdruk van de ‘Avondster’, 11-12 Febr. 1931.

ken en ook hier hebben gewoond. In dien tijd is deze streek door zijn ligging dus een doortocht-gebied[2].

De geografische situatie van Bergen op Zoom, gelegen op een der beste punten van de Schelde-delta, was in de middeleeuwen in economisch opzicht zeer gunstig en steeg in waarde, toen de stad begiftigd werd met belangrijke privilegiën. Vooral het voorrecht tot het houden van twee vrije jaarmarkten 's jaars (vóór 1365), welke ieder een duur hadden van minstens zes weken, maakte de stad tot een der vier belangrijkste handelscentra in de Scheldestreek, een centrum waar Nederlanders, zeer vele Engelschen en Duitschers, maar ook Franschen en Spanjaarden ter markt kwamen. Verschillende gegevens wijzen daar al op in de 14e eeuw, in de 15e eeuw neemt dit handelsverkeer steeds toe, om na 1540 vrij plotseling, sterk af te nemen[3].

Dit drukke verkeer gedurende wel 8 geslachten, met kooplui van andere nationaliteit, moet niet nagelaten hebben, zijn invloed uit te oefenen op den middeleeuwschen Bergenaar. Een eerste gevolg is geweest, dat diens blik tot ver buiten de stadsmuren werd getrokken. Economisch-historisch is vastgesteld, dat de keuren der gilden, welke toch een gesloten verband plegen te bieden, stuk voor stuk rekening houden met het optreden van den vreemden koopman, en wel in dezen zin, dat men tegenover hem zijn wetten schorst of het wederkeerigheidsbeginsel toepast.

Niet alleen bij de gildewetgeving, ook op ander terrein zal men, ter wille van de voordeelen, welke de handel bood, de normale gebruiken en soms de eigen persoonlijkheid op zij hebben moeten schuiven voor den vreemde, ook al kostte zulks moeite.

Er is zelfs een soort opvoeding in dien geest: de keuren van het gilde, dat den transportarbeid aan de haven en elders voor den koopman verzorgt, maant de leden aan tot beleefdheid voor den vreemdeling, tot zorg voor diens goederen, en bedreigt hen met straf, zoo zij hieraan geen gevolg geven[4].

Aangezien het meerendeel der inwoners bij dit waarlijk niet geringe West-Europeesche handelsverkeer een passieve rol speelt, is de neiging

2) Aangehaald bij A. Weijnen, Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant (Klundert, 1937), blz. 206.
3) C. Slootmans, De Jaarmarkten van Bergen op Zoom en de bezoekers uit Zuid-Nederland (Ste Geertruydtsbronne, XI (1934), blz. 99).
4) C. Slootmans, Jaarmarktvrijheid en Ambachtskeure te Bergen op Zoom (Ste Geertruydtsbronne, XIII (1936), blz. 130).

om den vreemdeling te ontzien gecultiveerd, doch tevens met groote nuchterheid gestreefd van dit vertier de meeste baten te trekken.

Onder de Nederlanders, die vanzelfsprekend het grootste contingent jaarmarktbezoekers leverden, nemen die van beneden de groote rivieren de voornaamste plaats in. Niet alleen staatkundig en economisch, ook geestelijk, cultureel en door de banden des bloeds zijn de bewoners van het middeleeuwsche Bergen direct georiënteerd op Zuid-Nederland.

Kent men het historisch leven der stad van dien tijd, dan valt aanstonds op, dat het cultureele leven zich slechts op een paar wijzen openbaart: n.l. ieder jaar een processie, die wordt tot een grootsche stoet, welke naar boven en beneden vele eigenaardigheden der middeleeuwen bevat, doch onmiskenbaar in zijn geheel Antwerpsche en Brusselsche hoofdtrekken vertoont, al verzorgen Bergenaren de aankleeding. Vervolgens treft de liefde voor de muziek. Verschillende musici uit de ‘Antwerpsche school’ plegen in den Bourgondischen tijd korter of langer tijd te Bergen op Zoom te vertoeven. Jacob Obrecht is zelfs een Bergenaar[5)]; voorts is er een Rederijkerskamer, wier glorie echter niet allereerst op het terrein van de woordkunst ligt[6)]. Andere kunsten worden niet beoefend: geen schilders of beeldhouwers komen in de middeleeuwen uit deze gemeenschap voort; de bouwmeesters zijn vreemden (Appelmans en gebrs. Keldermans), godsdienstige prenten komen uit Antwerpen en dezelfde stad levert de boeken. Hoewel er te Bergen op Zoom groote welvaart heerscht en de jaarmarkt voor boeken een goede afzetmogelijkheid biedt, komen er vóór 1600 te Bergen op Zoom geen boekdrukkers voor.

Typisch Zuidelijke verschijnselen zijn verder: de zot bij de Rederijkerskamer en deze wint o.a. een prijs op het Landjuweel te Antwerpen (1561), het rijden van de Blauschuit[7)], een volksgebruik, dat in anderen vorm bewaard is gebleven en gecondenseerd tot Carnaval, voor den doorsnee Bergenaar het summum van pret, waarvan ieder ander feest slechts een zwakke repetitie is.

Het handelsverkeer met de vreemdelingen leidde tot verwantschappen. Huwelijken van Engelschen met Bergsche vrouwen en omge-

5) G.C.A. Juten, Jacob Obrecht (Fédération Archéologique et Historique de Belgique, Annales du Congres 1930).
6) M. Hansen, De Bergen op Zoomse rederijkers op het landjuweel te Antwerpen in 1561. (Tweede Lustrum Jaarboek 1928 der Stud. Ver. St. Leonardus te Tilburg, 134.) Vgl. H. Levelt in Ste Geertruydtsbronne I (1924), blz. 17 en 69.
7) D.Th. Enklaar, Varende luyden (Assen, 1937), blz. 48, 79, 82.

keerd zijn niet zeldzaam[8]. Weeskamernotulen en Schepenprotocollen bewijzen, dat huwelijken met Zuid-Nederlanders, vooral Antwerpenaren in de middeleeuwen druk voorkomen. Geen wonder, dat de Bergenaren van ouds een zuidelijk temperament hebben.

De geneigdheid, den vreemdeling een plaats in te ruimen als men er voordeel van heeft, gepaard met de beleefdheid, welke de zuiderling van nature bezit, al uit dit zich niet in de vormen, zelf weinig initiatief nemen, een geringe interesse voor cultureele zaken, de zin voor geluid en 'grootsche' ééndagvlinders, gebrand zijn op den penning, gepaard met kleinheid van begrip en gewone zaken moeilijk breed kunnen zien, deze eigenschappen hebben in den verderen loop der geschiedenis ruimschoots gelegenheid gehad zich verder te ontwikkelen en er nog enkele bij te kweeken.

Als het handelsverkeer na 1540 vrij spoedig aftakelt, wordt de stad onder Alva en Requesens vesting en zij blijft dit tot in modernen tijd. Dit bracht krijgers van allerlei landaard binnen Bergens muren en er is reden om te veronderstellen, dat deze zich hier heel wel gevoelden. Aanvankelijk werd men zoowel door de Spaansche als door de Staatsche troepen uitgeplunderd, doch zoodra, niettegenstaande het oorlogsbedrijf, meer geregelde toestanden ontstaan, weet men kleinere bronnen van inkomsten rond den militair te scheppen. Gaf men den vreemden koopman allerlei voorrechten, zoodat dezen soms meer geoorloofd was dan den Bergenaar zelf, onder het vestingtijdvak wordt men *bevolen* eigen belangen op te offeren voor het militair belang, of voor datgene, wat men van die zijde daarvoor doet doorgaan.

De omgang en het contact met de militairen, welke twee eeuwen duurden, hadden bepaalde gevolgen: als de Bergenaar niet vrij te pleiten is van een zekere *ruwheid*, dan kan men dat veilig op rekening schuiven van het eeuwenlang contact met den soldaat. Ruwheid is trouwens een West-Brabantsche eigenschap, maar zij is louter *uiterlijk*, 't is 'n bolster, die een zacht innerlijk omsluit. Zeer juist zegt Anton van Duinkerken: 'maar die van West-Brabant zijn taai en rauw als de bast van een wilgenboom'. Daarnaast heerscht er ook een zekere mate van *onverschilligheid*.

In den tijd der Republiek waren te Bergen op Zoom voortdurend compagniën Duitsche, Waalsche, Zwitsersche en vrij veel Engelsche en Schotsche troepen gelegerd. Sommige bleven maanden, andere

8) Een enkel sprekend geval in: J. Kleijntjens en C. Slootmans, De Hervorming te Bergen op Zoom, (Bergen op Zoom, 1933), blz. 9, 31 en 33.

jaren lang in de vesting. Kazernes bestonden in die dagen niet, de mannen werden alle bij de burgerij onder dak gebracht en dit niet volgens onze huidige normen. Integendeel, veel alleenstaande vrouwen en weduwen verdienden hun brood met het verzorgen dezer soldaten. Het hoeft geen verwondering te wekken, dat we in de kerkelijke registers tallooze huwelijken vinden van deze militairen met vrouwen uit Bergen op Zoom. Vele banden werden ook aangeknoopt, die men niet in deze registers terug vindt, wijl ze niet legitiem waren[9)]. Op deze wijze raakte het reeds gemengde bloed der Bergenaren nogmaals met ‘vreemde smetten’ vermengd.

Sommige namen leggen van een en ander nog getuigenis af, doch betrouwbaar is dit uiterlijke criterium niet, als men de geschiedenis der stad niet van achter de schermen kent, vele achternamen moesten nog ontstaan, vreemdelingen zagen hun Nederlandschen bijnaam familienaam worden, andere namen werden vertaald of geschreven volgens de uitspraak (Stewart-Stuart bijv.). Gepasporteerd of invalide geworden vestigden zich verschillende soldaten, die hier waren gehuwd, als neringdoende of handwerksman. Dit proces vindt men zoowel bij den hoogeren als den lageren stand, doch bij de laatste categorie uiteraard het meest.

Deze immigratie heeft zich tot in modernen tijd voortgezet.

De namen der inwoners wijzen uit, dat de huidige deftige stand meerendeels van Zuid-Nederlandsche afkomst is en de middenstand dezelfde of Duitsche voorouders heeft. 't Bazige en koppige komt bij de laatsten soms nóg tot uiting en men vecht dan met een niet te onderdrukken gemoedelijkheid.

Aan deze eeuwenlange infiltratie van vreemd bloed is wel toe te schrijven het onberekenbare in het karakter van den Bergenaar. Dit zou met frappante voorbeelden uit de plaatselijke politieke geschiedenis te staven zijn.

Waarschijnlijk is naast de beïnvloeding der Zuid-Nederlanders, die der Engelschen en Schotten het grootst geweest, juist omdat deze zoowel in de middeleeuwen als na 1600 vrij intiem met de bevolking omgingen. Dit komt in het karakter tot uiting: hoe zuidelijk enthousiast men soms kan doen, wie den Bergenaar grondig kent, bevindt, dat deze in doorsne, een *nuchterling* is, die slechts met groote moeite voor andere zaken dan een lolletje of heelemaal niet warm loopt. Hoe-

9) T.A. Boeree, Grepen uit de (vesting) geschiedenis van Bergen op Zoom (Bergen op Zoom, 1937), blz. 36, 37.

wel vele leiders zich daar meestal geen rekenschap van geven, is in ieder geval aan te toonen, dat bij een Bergenaar alleen *verstandelijke argumenten* (met financiëelen achtergrond) den doorslag geven voor een besluit. Gevoelsargumenten spelen een secundaire rol. Dit is opvallend bij een bevolking, die toch duidelijk een zuidelijken aard heeft. Deze nuchterheid gaat gepaard met een zucht tot kritiek, die genadeloos kan zijn. Dit is een kanker voor het vereenigingsleven. Echt zuidelijk zijn hier veel vereenigingen, men loopt warm voor het doel, doch spoedig komt de kritiek, men meent het beter te kunnen, een andere vereeniging met dezelfde doelstelling ontstaat, met het gevolg, dat niemand meer iets bereikt. Alleen een vereeniging onder een echten leider, die zich goed heeft ingeleefd en successen boekt, waardoor verstandelijk wordt aangetoond, dat men het daar kent, wint het uiteindelijk. Men kan er dan echter van op aan, dat het gepresteerde boven het gemiddelde ligt en grootere steden tot voorbeeld kan strekken. Dergelijke goede prestaties zwijgt men meestal dood.

Door de heerschende *gemoedelijkheid* wordt de vreemdeling spoedig in het gezelschapsleven opgenomen, doch het voordeel daarvan ligt aan den kant van den Bergenaar. Daardoor immers heeft hij, die van nature zeer *scherpzinnig* is, den vreemde spoedig getaxeerd, zoodat diens eigenschappen vrij bekend raken, waarvan men gebruik maakt den nieuweling in zijn zwak te tasten. Dit op de proef stellen ziet men ook bij het vestigen van nieuwe zaken, etc.: iedereen wil het daar eens probeeren, tot men er een oordeel over heeft.

De zucht tot kritiek maakt iedere leidersfunctie in Bergen op Zoom erg moeilijk. Men laat de leiders fijntjes tobben bij hun arbeid tot uitvoering van het goedgekeurde program, ja, rijdt hem soms nog smakeloos in de wielen. In dit opzicht steekt Roosendaal zeer gunstig bij Bergen op Zoom af. Als nabijzijnde, dus rechtmatig concurreerende stad, zal men daar derhalve makkelijker iets bereiken.

De omgang met den militair heeft ook aangekweekt een zin voor *orde* en *netheid*, al is Zeeuwsche invloed van properheid niet te miskennen. Hiermee gaat gepaard een zin voor *kleeding* en uiterlijk *mijnheer* zijn. Deze laatste eigenschappen bevorderden ook de ambitie voor baantjes, waarbij men een boord draagt. Wie erg op zijn vrijheid was gesteld werd handelaar en probeerde in het Westen van Noord-Brabant en een gedeelte van Zeeland zijn waren aan den man te brengen. Goede vaklui voor de industrie heeft men over het algemeen altijd uit den vreemde moeten halen. De werkende stand heeft de neiging naar een ‘heerenbaantje’ in vrij sterke mate. Onbewust is

de lichamelijke arbeid als zoodanig bij den Bergenaar niet erg geëerd, lui is hij echter niet.

Boven wezen we er al op, dat men in de middeleeuwen uit eigen belang offers bracht voor den vreemdeling, met wien men handelsverdragen sloot. Voor den militair moest men opzij. Doch daarmee raakte men toch aan een anderen karaktertrek: *eigengereidheid* en *vrijheidszin*.

De eischen der militaire overheid vonden bij het burgerlijk gezag nooit diametraal verzet. Men traineerde, om op die wijze te bereiken, dat ofwel de hangende kwestie zich zelf oploste of in ieder geval de vragende partij zich met veel minder tevreden moest stellen. Niet tegenspreken, een zwak 'ja', liefst sterk *traineeren en uitstellen* is een typisch verschijnsel in Bergen op Zoom, waardoor dikwijls de mogelijkheid om iets goeds te bereiken, verloren gaat. Men heeft iets diplomatieks, in den slechten zin van het woord.

Vrij algemeen is de meening van den vreemde, dat de Bergenaar onbetrouwbaar is. De schijn is inderdaad zoo. Maar deze eigenschap vindt zijn oorsprong in de daareven aangehaalde omstandigheid: men wil geen neen zeggen, of is er te beleefd voor. (Men lette er op, dat dit een beleefdheid is zonder vormen). Maar dat innerlijk onware 'ja', dat men als afgedwongen voelt, wordt de bron der onbetrouwbaarheid. De doorsnee Bergenaar laat naar de vervulling van zijn belofte fluiten; volbrengt hij zijn belofte, dan doet hij het met weerzin en zet dit op een of andere manier betaald. Dat valt dan later tegen bij den vreemde. Doch de vreemdeling kan er gerust op zijn, er is geen Bergenaar, die gauw een vreemde volledig vertrouwt, al sympathiseert hij met hem. In dit alles komt de Zuid-Nederlandsche aard sprekend uit.

Deze onbetrouwbaarheid gaat gepaard met leugens, en de leugen-achtigheid der jeugd is groot.

Een karaktertrek, hiermee in strijd is de openhartigheid van den Bergenaar als iets hem niet aanstaat, maar dan moet hij onder zijn eigen menschen zijn, al hoort het in dit geval ook iedereen. Dan draagt hij het hart op de tong en neemt geen blad voor den mond en hij heeft over het algemeen nog al een grooten mond. 'Ziet ge, wij laten ons niets zeggen, maar als er iets gezegd moet worden, zeggen wij het zelf en wij Bergenaars houden van duidelijkheid'[10)].

De oorsprong van de bevolking uit mindere militairen, klein-

10) Anton van Duinkerken, De ziel van den West-Brabander, (Ons Nederland, IV (1932), no. 9, blz. 25).

handelaars en kleine zelfstandigen, gepaard met de eeuwenlange achteruitstelling, welke men als katholieken zich moest laten welgevallen (eveneens een factor, die naast het optreden der militairen van belang is) heeft geleid tot een *groote middelmatigheid*. Deze ‘middelmatigheid maakt het tot zoo'n aangename woonstad’, zeide eens een magistraat, maar hij vergat de schaduwzijde van het geval: er is een *opvallend gemis aan cultureel leven* bij het katholieke volksdeel, dat drie-vierden der bevolking uitmaakt en zoover het er is, is dit wel echt liberaal getint. Men kan dit een gevolg noemen van de genoemde achteruitzetting, maar dan wordt vergeten, dat men te Bergen op Zoom op onderwijsgebied nog onder tamelijk gunstige omstandigheden heeft geleefd, veel gunstiger dan in Roosendaal bijvoorbeeld. Degenen, die studeerden, kwamen meestal nooit naar hun vaderstad. De vergelijking valt thans echter ten gunste van de Roosendalers uit, waarschijnlijk wijl daar méér *eendracht* en *saamhoorigheidsgevoel* is dan in Bergen op Zoom.

De inwoners van beide steden staan sterk onder de bekoring van het nabije Antwerpen. Ze voelen zich er ook beter thuis dan in het Noorden, met het gevolg, dat sommigen er moreel ten onder gaan, anderen echter daar hun cultureele ontspanning zoeken. Dit is voor het eigen cultureel leven van een stad als Bergen op Zoom zéér nadeelig, want door de vergelijking stelt men de eischen ook wel eens te hoog.

Ontleedt men het cultureele leven verder, dan bemerkt men een volslagen gemis aan historischen zin, wat eveneens toe te schrijven is aan de sterke immigratie. Specifieke tradities en volksgebruiken, zoover ze bestonden, zijn verdwenen, uitgezonderd Carnaval. De geboren Bergenaar betreurt het echter, dat de vreemden dit feest bepaald verdierlijken. Hoewel hij een vijand is van een leeg glas en sensueel van aanleg, ligt dit ‘moderne plezier maken’ hem niet en trekt hij zich meer en meer er van terug. Het meerendeel is echter tegen afschaffing.

Ongemerkt is de historie toch van invloed op den Bergenaar, maar in verkeerden zin. De zéér goede middeleeuwsche stadsaanleg doet hem intuïtief voelen: dit is een stad. Roosendaal heeft dat heelemaal niet. De Bergenaar neemt daardoor het air aan, alsof hij er al is, en hij vergeet, dat hij profiteert van het werk van vroegere geslachten, dat hij vrijwel stil staat, dus in wezen achteruitgaat. De Roosendaler beseft, dat hij hard moet werken om stad te worden, en hij doet dat ook.

Over het algemeen hebben vermakelijkheidsvereenigingen het meeste succes. Dat heeft niets te maken met wat men zuidelijke luchthartigheid pleegt te noemen. Neen, hij weet, dat men ontspanning noodig heeft en neemt die ervan. Bovendien voelt men intuïtief, dat op dit gebied de minste kans bestaat op ruzie, hoewel herrie met den mond, liefst op politiek terrein, een der grootste liefhebberijen van den Bergenaar is. Vechtpartijen komen nooit voor; dit is geen lafheid, doch de nuchterheid, die het steeds weer wint. De Bergenaar dweept ook niet. En hiermee kom ik bij de godsdienstige gezindheid van den Bergenaar. Zijn katholicisme kan men ‘liberaal katholicisme’ noemen, beter is het als ‘niet-agressief’ te beschouwen. Men doet echter goed deze waarheid in het oog te houden: daar zijn dingen, waar gij als vreemdeling niet aan moogt raken, want wij weten daar meer van dan gij: onzen godsdienst, onze stad en ons plezier. Daar hebt ge af te blijven[11]. Dit sluit in, dat men op godsdienstig gebied toch gevoelig is. De Bergenaar is royaal voor zijn geloof. Menschen, die het weten kunnen, zeggen, ‘'t royaalste van heel West-Brabant’ en dat zegt te meer, wijl hij voor andere nuttige zaken niet zoo scheutig is, zelfs al is er zijn direct belang bij betrokken.

De Bergenaar is los van tong, schandaaltjes zijn binnen enkele dagen gemeen goed, in tegenstelling met Roosendaal, waar men kans ziet deze gedurende langen tijd in beperkten kring te houden. De Bergenaar vergeet echter ook spoedig en grondig. Oud nieuws wordt met verachting aangehoord.

Tot zoover het lange verhaal over de karakterverschijnselen bij mijn vrienden, mijn kennissen en... mij zelf, die, evenals verscheidene hunner, Brabantsche, Duitsche en Fransche overgrootouders had. Er ligt een excuus in dezen zin: ‘iedere oprechte Bergenaar kankert op zijn geboorteplaats en weet beslist, dat hij gelijk heeft. Ge moet het als vreemdeling echter eens probeeren ons Bergenaars gelijk te geven, dan zult ge te weten komen, wat de Schepper van hemel en aarde bedoelde, toen hij ons die bekende sterke vuisten gaf!’[12] Niettemin kostte het toch moeite dit alles neer te schrijven. 't Had echter ook een grondige reden. Bergen op Zoom is in figuurlijken zin een belangrijk schiereiland aan het rommelig geheel, dat West-Brabant is. Historisch was hier geen eenheid, er zijn n.l. vele eigen heerlijkheden geweest en geografisch zijn er ook nog al verschillen. Bovendien heeft men historisch van die eigenaardigheden, dat Steenbergen

11) t.a.p.
12) t.a.p.

en Roosendaal (d.i. een afzonderlijke heerlijkheid) en Etten onder Breda ressorteerden, doch Oud-Gastel, Oudenbosch en Hoeven onder Bergen op Zoom.

Enkele eigenschappen zijn daarom wel gemeen goed, zooals bereidwilligheid, nuchterheid, scherpzinnigheid en dus ook kritiek, het genoegen in gezelligheid, druk caféleven en altijd voor een pretje te vinden, weinig initiatief en erg op den penning. In de overeenkomst treffen echter nog verschillen. Zoo bijv. Steenbergen, van ouds een stad, die in de middeleeuwen, toen het aan het water lag, ook als handelsplaats beteekenis had[13]. In 1572 wordt het een der hoekpunten van den vestingdriehoek Bergen op Zoom - Steenbergen - Tholen. In Steenbergen deden zich in het verleden derhalve dezelfde verschijnselen voor als in Bergen op Zoom, met dezelfde gevolgen. De burgerij heeft hier echter meest *Noord*-Nederlandsche voorouders. Hierdoor en mede door den omgang met de Hollanders en Zeeuwen bleef de properheid bewaard. In godsdienstig opzicht heeft Steenbergen in het verleden geleden van de niet-katholieke ambtenaren, die wel van protestantsche huize, doch zelf ongeloovig en liberaal waren. Vooral het optreden van een despotisch burgemeester voor een eeuw, werkte in dit opzicht funest. Deze nadeelen zijn nog versterkt door de economische macht der groote protestantsche kleiboeren. Een gevolg hiervan was, dat de onderste lagen der kleine neringdoenden en arbeidersbevolking meermalen van geloof wisselden; men werd protestant of katholiek ‘om den broode’ of vanwege de ‘bedeeling’. 't Eindresultaat is een vrij groot procent godsdienstig onverschilligen, die in naam katholiek zijn. Het zakenleven vertoont derhalve, méér dan in Bergen op Zoom zelfs, zoowel bij boeren als bij burgers, liberale, beter onchristelijke opvattingen.

Het platteland vormt met velerlei nuances treffende overeenkomst met de afzonderlijke groep der Bergen op Zoomsche tuinders[14]. Deze menschen zijn allemaal van elkaar familie. Omdat er slechts een 10-tal familienamen bij hen voorkomen, verheugen ze zich allen in het bezit van een teekenenden bijnaam. Door de onderlinge huwelijken deden zich onder hen verschijnselen van inteelt voor. Als echte taaie werkers verdienen deze menschen onze achting, hun sociaal gevoel is echter zeer gering; ze zijn egoïst, waarschijnlijk als uitvloei-

13) J. de Sturler, Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au moyen âge, Paris 1936. (s.v. Steenbergen).

14) Een soortgelijke groep met dezelfde karaktereigenschappen vormen de visschers. Zij zijn allen protestant.

sel van de armoedige toestanden, waarin ze hebben verkeerd. Na 1919 is hierin groote verbetering gekomen, doch de crisis heeft de meeste hunner het beetje welvaart, dat ze genoten en waardoor er in hun leven en bedrijf heel wat verbeterd was, ontnomen en hen in de oude armoede met een modern vernis doen terugvallen! In den jongsten tijd is er ook meer gebroken met de onderlinge huwelijken.

Geheel de bevolking van het platteland van West-Brabant, voor zoover het leeft op den zandgrond, toont gelijkenis met de Bergsche tuinders. Het meest echter die van Halsteren.

Halsteren heeft in het verleden, dank zij een goede godsdienstige verzorging vanuit het kerkdorp Lepelstraat, zijn katholicisme beter bewaard. Dit is een der weinige plaatsen waar een *oude* devotie leven bleef, iets wat men in West-Brabant spaarzaam aantreft (Zegge). Ook vermengde de bevolking zich minder met vreemden, al bleven ook hier soldaten uit de legers hangen. De arbeid op den mageren, hoogstens lichten zandgrond gaf een kommervol bestaan en eischte een uiterst sober leven. Hierdoor bleef de landelijke bevolking eenvoudig en hulpvaardig. Vandaar een aangeboren spaarzaamheid, zuinigheid, soms overgaande in gierigheid. De slechte woningtoestanden bij de arbeidersbevolking, de algeheele afhankelijkheid der arbeiders en meiden van de kleiboeren, verstoorden het huiselijk zedelijk leven, dat in wezen vrij hoog staat. Ook de zindelijkheid laat hier en daar, door de zeer groote armoede, te wenschen over. De laatste tientallen jaren heeft de opleving van Bergen op Zoom den stoot gegeven tot de uitbreiding van Halsteren; veel arbeiders vonden door de suikerindustrie, toen nog te Bergen op Zoom, een beter bestaan; ook vestigden zich veel vreemden. Deze voelden den druk der sociale wantoestanden, ergerden zich over het wanbeheer bij sociale instellingen. Een en ander veroorzaakte een karakteristieke ontevredenheid over de leiding der overheid, zoodat socialisme, Zwart Front en N.S.B. hier veel aanhang vonden. Zoo werden in het kerkdorp Lepelstraat in Mei 1937 nog 200 stemmen op Zwart Front uitgebracht. Vooral met dit gedeelte der bevolking van West-Brabant is het lastig omspringen. Veel soepeler in den omgang is de bevolking van de dorpen ten Zuiden van Bergen op Zoom. Dit gebied vormde als het ware het glacis voor den aanval op de beroemde vesting en ondervond er alle narigheden van, doch vermengd werd de bevolking heel weinig. Ook zij zijn harde werkers, maar erg voor de pret en hoe goed ze het ook bedoelen, onbetrouwbaar. 't Zeer bijzondere verschijnsel, dat de grens vlak langs en door de bebouwde kom van enkele dorpen loopt, werkt reeds sinds 1648

ten nadeele van het moreel der bevolking. Men leeft als het ware in twee landen gelijk en ondervindt bovendien, wat het zeggen wil, dat de immoreele kant der grooestad Antwerpen juist naar de Nederlandsche grens is toegekeerd. Hierover zou nog veel te zeggen zijn. We volstaan met te wijzen op den uittocht van het jonge volk beneden 30 jaar uit het dorp Ossendrecht. Het aantal vrouwen overtreft daarbij dat der mannen[15)]

* * *

Nadat bij een drietal overstroomingen in de zestiende eeuw enkele middeleeuwsche inpolderingen in de golven verdwenen waren, is men kort voor 1600 begonnen èn aan den West- èn aan den Noordkant van West-Brabant met inpolderingen. Bijv.: de Kleine Fijnaart in 1537, Heijningen in 1580/81, Ruijgen Hil in 1564, de Noordpolder onder Ossendrecht in 1651, de Zuidpolder in 1741, de Bijmoerpolder in 1688[16)].

Ossendrecht, Halsteren en Steenbergen kennen zoowel klei- als zandgrond. De kleiboeren zijn afkomstig van de Zeeuwsche en Zuid-Hollandsche eilanden. Vooral ten Noorden van Steenbergen is veel import uit Schouwen en de Zuid-Hollandsche eilanden. Waar deze immigratie dateert uit den tijd der Republiek, zijn de boeren meest niet-katholiek. Zij toonen een taaien wil en zijn koppig (vooral bekend door de 'Kruislandsche ossen'), ofschoon deze eigenschappen eenigszins schuil gaan achter uiterlijke beleefdheid en welwillendheid. Dit is misschien iets Brabantsch, over het algemeen had de nabijheid van het Brabantsche volk een averechtsche uitwerking op hun mentaliteit; men is er nog koppiger en stugger dan in Holland of Zeeland.

De kleiboeren in het Noorden van Brabant, die, dank zij hun vette oogsten, op grooten voet leefden, kenmerken zich ook door hoogmoed en onmatigheid, waardoor hun zedelijk peil meestal ook daalde. Hier en aan de grens wordt dan ook erg veel gedronken. De kleiboer schittert graag door groote openbare giften of geschenken om anderen de oogen uit te steken, maar wijst menigmaal den arme hooghartig de deur, of stoot hem af als een luiaard.

Hoe grooter de klei-boerderij, des te meer arbeiders; meermalen gaat hierbij op: hoe rijker de boer, des te armer de arbeidersbevol-

15) M. Weijers, De hooge rand van Bergen op Zoom, (Tijdschrift Kon. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, LIII (1936), blz. 841).
16) Zie hierover onder deze trefwoorden: G.C.A. Juten, De Parochiën in het Bisdom Breda, Dek. Breda, 2.

king. ‘De boer beschouwt zijn macht over den arbeider als een gave Gods, behoorende bij zijn bezit van koren en grasvelden, huis en schuur, paarden, vee en geld, en hij gebiedt waardig, zonder ruwheid, geeft hem naar de gevestigde begrippen voldoende om met zijn gezin te leven, doch nooit iets daarboven, zelfs geen handvol tarwe’[17]. Daarom kan deze zich bijna nooit tot een kleinen zelfstandigen boer opwerken; in tegenstelling hiermee wordt de arbeider op het zand wèl zelfstandig, zij het dan na twee geslachten. Als uitzondering op den regel worden op de klei ook de vlasbewerkers zelfstandig, doch deze verkeeren in zeer armoedige omstandigheden. De lage loonen der landarbeiders bevorderden het pauperisme en de ontevredenheid; vooral onder het godsdienstig onverschillige deel. Op deze schets vormen de kleiboeren van Ossendrecht in sociaal opzicht een lofwaardige uitzondering.

Wouw kent eveneens klei- en zandbedrijven, doch ook de laatste zijn grootbedrijven, zooals men die in de omgeving van Breda aantreft. Evenals daar zijn ze fier en zelfbewust. Vooral in Wouw treft de moderne geest in het bedrijf, zooals men die meestal bij de kleiboeren aantreft. Hun sociale ideeën zijn echter in tegenstelling met de Baronieboeren vrij liberaal, wat zich in hun organisatievorm ook openbaart. Al deze boeren kenmerken zich verder door een overdreven gevoel voor standsverschil.

* * *

Een zeer afzonderlijke groep vormen de andere gemeenten in Westelijk Noord-Brabant, alleen Zevenbergen - ook 'n vestingstad - heeft dezelfde gemengde karaktertrekken als Steenbergen. Overigens zijn die van Zevenbergen stug en zelfstandig. Sterk wijken daarvan af Oudenbosch, Gastel en Roosendaal. Vinden we in Halsteren de *initiatiefnemers* onder de vreemden, w.o. Oost-Brabanders, Oudenbosch en Gastel hebben in den loop der eeuwen geprofiteerd van den arbeid der Cisterciënser monniken, die deze streken in de middeleeuwen ook ontgonnen of indijkten. Tot op den dag van vandaag hebben ze de geestelijke verzorging dezer parochies in handen.

Het algemeen verschijnsel: weinig initiatief nemen, onderlinge behulpzaamheid en argwaan voor den vreemdeling, vond een zegenrijke oplossing in Oud-Gastel, juist door het optreden der monniken.

17) S.G. van der Vijgh Jr., Werkers (Haarlem, 1900), blz. 91 (deze novellen spelen in en rond Zevenbergen).

Deze namen het initiatief, hadden vertrouwen en wisten daardoor (zeker uitwendig) sterke organisaties op te bouwen. De taaie conservatieve geest, die op het platteland van West-Brabant zich overal uit, is de bron van harden strijd tusschen de liberale katholieke minderheid en de katholieke organisaties.

Evenals Gastel genoot Oudenbosch de eeuwenlange verzorging der Bernardijnen. Als een der middelpunten van het afzijdig gelegen Oostkwartier van het Markiezaat, kreeg het om zijn ligging allerlei voorrechten, die overigens aan Bergen op Zoom waren voorbehouden. 't Werd een belangrijke marktplaats[18)] en hierdoor kreeg het werk der monniken tevens meer beteekenis voor het godsdienstig en cultureel leven der omliggende dorpjes. Vooral waar die monniken het onderwijs binnen hun parochie op steeds hooger peil brachten. Hier hebben geen liberale ideeën wortel geschoten, terwijl de monnikengeest geen dwepers kweekte. Hun openhartigheid mist ook het ruwe karakter van het westen. Met de bewoners van Oosterhout is de Oudenbosschenaar een echt type van een Brabander, die het midden houdt tusschen een stads- en een dorpsbewoner. Men heeft er een zekere eigenwaarde, die de stadsbewoners treft. Overigens voelt men er zich nog een familie. De Oudenbosschenaar past veel meer in een stad dan iemand uit Steenbergen, wien het steedsche niet goed afgaat: ‘Een ontwikkeld gevoel voor deftigheid worstelt in hun gemoed om den voorrang op een groote zucht naar uitgelaten plezier. De Steenbergsche jongens houden van aanpakken (met die van Gastel. C.J.F.S.) en staan dan ook in de buurt als handtastelijk bekend’[19)]. Dat laatste kan van een Oudenbosschenaar nooit gezegd worden, hoe vroolijk hij ook kan zijn.

Het leven der natuur, het jaarlijks opleven, bloeien en afsterven der boomen en planten in de fraaie kweekerijen, in wier midden reeds enkele geslachten van Oudenbosschenaars vertoeven, moet hem dien echt blijmoedigen geest hebben gegeven, dien men met eenig verschil ook in Roosendaal aantreft. Zulke centra zoekt de verwante dorpsomgeving ook liever dan de stad, hoewel er een ‘altijddurende vijandschap tusschen de boeren van dit dorp en die van naburige, even kleine plaatsen is’[20)].

Oudenbosch en Roosendaal zijn de grensgebieden op den rand naar de meer één geheel vormende Kempen, de properheid verdwijnt ge-

18) H. Levelt, Oudenbosch in verleden en heden (Oudenbosch, 1931), blz. 48.
19) Van Duinkerken, t.a.p.
20) Van der Vijgh, t.a.p., blz. 95.

leidelijk, de menschen leven al langer hoe meer op zich zelf, er is groote zorg om het dagelijksch brood, men werkt taai volhoudend, maar argwaant den vreemdeling, die niets met hun zaken te maken heeft.

Roosendaal moet sinds eeuwen specifiek Brabantsche eigenschappen vertoonen. De Spaansche kapitein Alonso Vazquez geeft in zijn mémoires ‘Los sucesis de Flandres y Francia del tiempo de Alejandro Farnese’[21)] deze karakteristiek:

‘Roosendaal, een bloeiende plaats in de baronie van Breda, is alom bekend om zijn rijkdom. Het maakt deel uit van het hertogdom Brabant. Hoewel niet door muren of grachten omgeven, bezit het toch dezelfde voorrechten als een ommantelde stad’ (blz. 27).

‘De inwoners, zooals overigens alle Brabanters, zijn scherpzinnig, zelfs arglistig (astuces), flink gebouwd, bevallig en welgevormd van gestalte. Zij zijn meestal blond van haar en blank van huid, (zeker in vergelijking met de Spanjaarden, S.). Zij zijn ijverig en ontwikkeld, zeer velen kennen de vier talen bij hen in gebruik (Nederlandsch, Hoogduitsch, Fransch en Latijn)[22)]. Ze zijn spaarzaam en begeerig naar rijkdom; een spaarzaamheid, grenzende aan gierigheid, vindt men bij geen ander volk in die mate als bij hen. Ze zijn oorlogszuchtig en zeer geschikt voor den handel. Ze zijn lankmoedig, flegmatiek en koud, en laten zich niet beheerschen door toorn. Ze hebben de waarheid lief en liever zal iemand zich laten ombrengen, dan landverrader te worden. Ze zijn belust op nieuwtjes’ (blz. 28).

‘Wegens hun verregaande lichtgeloovigheid zijn ze gemakkelijk om den tuin te leiden. Zij hebben weinig liefde voor elkander, zoodat ze voor een nietigheid krakeelen en zinnen op wraak. Hun wraakzucht is soms zoo groot, dat ze niet opzien tegen de moeilijkheden, dat ze zelfs liever hun leven verliezen, dan te wijken en in dit geval laten zij zich nooit raden; ondankbaarheid is hun in hooge mate eigen, nooit erkennen zij bewezen diensten’ (blz. 29).

Met dronkenschap zijn dit dè eigenschappen der Brabanters zegt hij.

Dit is misschien de eenige uiting uit het verleden, welke bewaard gebleven is over de vroegere bewoners dezer streek. Terwijl Olivier

21) Documentos inéditos para la historia de Espana, van vol. LXXII af. We geven hier de vertaling, zooals Dr. Ev. J. Derikx die gaf in de ‘Grondwet’, 23 April 1937. We meenen, dat de algemeene beschrijving, die hij geeft, niet direct op Roosendaal slaat. Men vindt dezelfde passages in: J. Brouwer, Kronieken van Spaansche soldaten (Zutphen, 1933), blz. 95, 96, 97 en 115.

22) Een dezer talen zal wel vervangen moeten worden door Spaansch. Dit werd te Bergen op Zoom op de school geleerd. In dezen tijd vertrok een schoolhoofd van Bergen op Zoom naar Roosendaal.

BOER UIT BOSSENOORD (*WESTELIJK NOORD-BRABANT*)

BOERENVROUW UIT RUKVEN (*WESTELIJK NOORD-BRABANT*)

de la Marche, Erasmus, Albrecht Dürer, Calvete de Estrella in de 15e en 16e eeuw deze streek bezochten en er over schreven, zeggen zij niets over de bewoners. De verklaring daarvan ligt, nu we het oordeel van Vasquez kennen, wel voor de hand: zij constateerden bij de West-Brabanders dezelfde eigenschappen als in overig Brabant en dus was het niet noodig er over te schrijven.

Niettegenstaande den verheugend snellen uitgroei van Roosendaal in de laatste decenniën, bleef het - in wezen - plattelandskarakter van den Roosendaler goed bewaard. Dit wekt geen bevreemding als men weet, dat een vreemdeling wel in het openbare gezelschapsleven wordt opgenomen, maar geen echt Roosendaler wordt, voor de familie er meer dan 100 jaar woont. Hierin zit ook de reden, dat de Roosendaler er niet gauw toe overgaat vreemden als huisvriend binnen te halen.

Als plattelander praalhanst hij graag en veinst hij in den vreemde zelfs zijn buurman niet te kennen, alsof Roosendaal Antwerpen ware, met dit verschil, dat in de laatste stad verschillende lagen der bevolking elkaar erg goed kennen.

Maar daarnaast heeft de Roosendaler mede alle kwaliteiten van het platteland tot voorbij Breda, kwaliteiten, die goud waard zijn in den strijd om het bestaan: men werkt hard, is eenvoudig, spaarzaam en volgzaam; al vliegt men ook wel 'ns uit den band. Vooral tijdens de kermissen, want deze zijn niet alleen van belang voor de gemeente waar men ze houdt, doch de heele naaste omgeving inviteert daarbij zich zelf. De omgangstaal kent zelfs een soort kermisstijl ('Ik kocht dien hond met X-sche kermis'). Alleen de Bergenaar kan geen kermis houden, althans niet in zijn eigen stad. Tusschen de dorpen der Baronie en die van het uiterste westen van Noord-Brabant is nog een opmerkelijk verschil: de laatste zijn in hun wezen materialistisch van opvatting, men gelooft niet aan spoken e.d.[23)]. Dit is zelfs een tegenstelling met hetgeen men opmerkt in Zuid-Beveland en het eiland Tholen. Op die middenmoot van Brabant is volkomen van toepassing wat Cleerdin eens in het algemeen schreef:

'In de deugd der hoop is Brabant zeer sterk. Lankmoedigheid heeft het al duldend geleerd; zij is een eigenschap, die in het bloed der Brabanders is overgegaan, zoodat zij vererft van geslacht op geslacht. Ik zou niet kunnen zeggen hoeveel honderden ik van mijn leven al heb hooren zeggen: "En zoo tobben we maar aan", terwijl de slappe

23) Zie: 'Volkssprookjes uit Westelijk Noord-Brabant', in dialect gepubliceerd door J.W.A. Gommers, in de Ste Geertruydtsbronne, Jrg. III, X en XIII. Zij spelen meest in de Baronie.

toon der stem en de meewarige uitdrukking van het gelaat voldoende lieten blijken, dat men niet van plan was te vechten tegen het levenslot, men draagt het en hoopt op beter. Toch gaat die lankmoedigheid lang niet altijd samen met gebrek aan energie. Integendeel. Maar wel is in Brabant veel eenzijdige energie. Op één zaak, op één soort arbeid legt men zich toe met alle kracht, en voor de rest hoopt men dat alles terecht komen zal. Sommigen zien in de lankmoedigheid der Brabanders een vorm van berusting, die haar verklaring vindt in hun geloof. Iets schijnt hiervan wel aannemelijk.' Maar een voldoende verklaring is dat niet. Hoe anders het feit te verklaren, wat wij zoowel in West- als in Oost-Noord-Brabant allemaal in onzen kennis- en familiekring als heel gewoon beschouwen en dat Cleerdin als volgt samenvat:

'Aan de missiën heeft Brabant prachtmenschen afgestaan, aan de liefdadige inrichtingen eveneens, - menschen, wier arbeid beheerscht werd en wordt door een voorbeeldige tucht, door een bijna feillooze stiptheid, en die bovendien weten te besturen "suaviter in modo, fortiter in re"'[24)]. En dan het élan te zien, waarmee sommige dezer geestelijke pioniers werken! Dat zijn Brabanders, die niet berusten!

In de kleilanden boven de Langstraat tiert de geest der kritiek meer, de bevolking neemt niet zoo gemakkelijk iets aan, onderzoekt scherper en verzet zich eerder.

* * *

Van de dorpen tusschen Roosendaal en Breda eischt St. Willibrord een afzonderlijke bespreking.

Onjuist is de veel verspreide meening, dat deze streek, in de middeleeuwen een grensgebied tusschen de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom, toen een niemandsland en schuilplaats zou zijn geweest voor misdadigers[25)]. Het verhaaltje loopt zelfs, dat deze in den grond woonden, enz.! Wie dit gebied slechts oppervlakkig bezoekt, merkt aanstonds, dat dit een volslagen onmogelijkheid is. De oorspronkelijke bevolking is echter wel van vreemde afkomst. Van de bevolking

24) 'De psyche van Brabant' door Vincent Cleerdin, Extra-editie van de Maasbode van 11 Sept. 1931 (Brabantsche Industriedagen).

25) Als men over dit dorp schrijft, ontleent men bijna altijd zijn gegevens aan A. Kroes, St. Willibrord, een extract uit 'De Godsdienstvriend' van Junij 1861. Dit geschrift is voor de geschiedenis zeer onbetrouwbaar. Men dient thans kennis te nemen van hetgeen G.C.A. Juten schrijft in zijn 'Parochiën' a.w. Dek. Bergen op Zoom 2, blz. 127. Voorts is door ons gebruik gemaakt van enkele artt. in Dagblad v. Noordbrabant en Zeeland, 3 en 7 Juli, 26 Aug. 1936.

der naburige dorpen onderscheidt zij zich door een middelmatige gestalte, zwart hoofdhaar en ietwat gele gelaatstint. De bewoners hebben een vurig karakter, hun rap spreken en levendige gebaren zijn daarvan een uiting, terwijl de vrouwen en meisjes een voorliefde hebben voor helle kleuren.

Wetenschappelijk staat vast, dat deze nederzetting van het midden der 18e eeuw dateert, doopregisters van Sprundel en Rukven toonen n.l. aan, dat in 1727-1734 hier een legerkamp gevestigd is geweest.

De bevolking stond in het verleden op vrij gespannen voet met de rechterlijke macht. De oorzaak van deze misdaden ligt *uitsluitend* in de groote armoede, waarin deze bevolking zoo lang verkeerde. De dorre heide gaf n.l. geen gelegenheid tot een gebonden bestaan. Dat is altijd en overal een beletsel voor een innerlijk en uiterlijk bloeiend gemeenschapsleven, waardoor de andere West-Brabantsche dorpen zich onderscheiden. Men is dus verplicht om uit te vliegen en overal zijn kostje bijeen te scharrelen, waar men meent, dat het te vinden is. Hieraan zitten natuurlijk groote gevaren vast, vooral waar zoowel jong als oud zich hiertoe verplicht ziet. Voor 'vasten' arbeid is deze bevolking derhalve onverschillig. Ook heerschte er lang en nog een woningnoodprobleem met alle nadeelen daaraan verbonden. Maar een misdadigen aanleg van huis uit hebben de bewoners van St. Willibrord *niet*. Zeker vormt dit dorp in West-Brabant een probleem, maar dan in de eerste plaats een sociaal probleem. En de Noord-Nederlandsche journalisten, die kort geleden over dit dorp sensationeele en pikante bijzonderheden meenden te moeten debiteeren[26)], deden goed te bedenken, dat, als er wat te verwijten valt, dit verwijt allereerst terugvalt op die Noord-Nederlandsche verantwoordelijke bestuurslieden, die in het verleden verzuimd hebben de eerste pogingen tot opheffing dezer bevolking aanstonds flink te steunen. Men talmde maar en met stukjes en beetjes gebeurde er wat. Wat hier, vooral de laatste decenniën, op sociaal gebied tot stand is gebracht, dwingt bewondering af, juist omdat het door liefdadigheid groeide.

St. Willibrord is nu een dorp met arbeidzame menschen, wien geen moeite te veel is, om hun kostje bijeen te scharrelen en wat voor kwaad men ook over hen vertelt, ze vallen niemand lastig, die zich niet met hen bemoeit.

* * *

26) We bedoelen de perscampagne naar aanleiding van de brandstichtingen bij de paters Trappisten te Zundert in Augustus 1936.

Het meeste stad van heel Noord-Brabant is Breda. Tot den Tachtigjarigen oorlog is het veel kleiner dan Bergen op Zoom[27] en heeft er de handel, in vergelijking met dien van Bergen op Zoom, geen beteekenis. Het heeft ons altijd gefrappeerd, dat we in de Bergen op Zoomsche archieven bijna nooit iets tegenkwamen over het vertoeven van Bredanaars op de jaarmarkten te Bergen op Zoom, terwijl men naar gegevens over betrekkingen met 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Weert bijv. als het ware niet hoeft te zoeken. Toch kwamen er blijkens het Bredasche archief wel Bredanaars. Geen wonder dus, dat zij zich evenmin als de Roosendalers kenmerken door den koopmansgeest der Bergenaren. Van ouds is Breda echter veel meer ‘hofstad’ dan Bergen, welks heeren en markiezen veel handelsgeest bezaten. Ook als men rekening houdt met wat in Bergen op Zoom vernield en verdwenen is, kende Breda, mede door de Polanens etc. steeds veel meer uitingen van cultuur[28]. Onder alle stormen der tijden door is van deze eigenschap in Breda iets bewaard gebleven. Dat te Breda in den afgeloopen zomer ‘het spel van den Sacramente van Nieuwervaert’ op zijn Markt, met als achtergrond de Lievevrouwekerk, met succes, niet alleen voor de spelers maar ook voor de toeschouwers, kon worden opgevoerd, teekent het cultureele peil, dat men daar langzamerhand veroverd heeft. Dat is niet zonder moeite of kleerscheuren bereikt. Ook te Breda heeft men een eeuwenlangen omgang met het militaire element ondergaan, met de bekende gevolgen: infiltratie van vreemde elementen, marchandeeren met de eigen persoonlijkheid en zijn katholieke beginselen. Ook hier was een sterk liberale inslag en een inerte stadsbevolking. Ondanks den Brabantschen geest, het zuidelijk temperament, het moeilijke initiatief, is te Breda gebleken, dat er in een Brabander energie zit. Met *eigen* kracht heeft men zich daar opgewerkt, dat was een worsteling en een strijd tegen.... zich zelf. Een geestelijke opgeruimdheid teekent den Bredanaar, die niet zoo nuchter, niet zoo kritisch, niet zoo zwaartillend en gelaten is als de bewoners van de klei en de hei, en waarschijnlijk daardoor makkelijker zijn geestelijken en materiëelen vooruitgang bewerkte.

* * *

Nadat dit geschreven was, hebben we op een zondoorgloeiden Augustusdag zigzagsgewijze het Brabantsche land doorkruist en vele

27) J. Cuvelier, Les dénombrements des foyers en Brabant (Bruxelles, 1912) (tabellen).

28) Men zie bijv. de artikelen van Mr. L.M.J.A.v.d. Grinten over Hendrik III van Breda, in Dagblad v. Noord-Brabant en Zeeland, 28, 29 Juli en 4 Aug. 1937.

menschen gesproken. Rijdende langs de wegen en dijken, terwijl schatten aan oogst van de velden werden gereden of goudgeel te hoop stonden in de weidsche polders en stoffige zandvelden, besloop ons een stille trots over dit ‘vaderland’.

De binnendijken met hun monumentale boomenrijen, 't zijn en blijven de stomme getuigen van het harde, maar niet tevergeefsche werken van vele voorgeslachten. Grootsch en breed liggen de kapitale boerderijen te pronk in hun uitgestrekten polder met al dat weelderig gewas. Wat een scherpe tegenstelling met de ‘doening op het hoog’, die verscholen ligt achter hooge breede heggen van akkermaalshout, als schaamde men zich voor zooveel getob om zoo schraal gewin, dat naar het Zuiden al maar schraler wordt, doch de deugd geeft, het er toch maar weer afgehaald te hebben. Het uitzicht spreekt hier al van een bescheiden, met weinig tevreden mensch, die zich nooit meten kan of zal met zijn collega der vette landen. Maar ook bij dezen is onderscheid: het naaste verkeer met de ‘zandduvels’ leerde den kleiboer nog meer tucht op het land en van dien invloed spreken zijn velden de stomme taal.

De piketpalen zijn nu uitgezet voor nieuwe wegen. Binnen niet al te langen tijd worden de boomen gerooid, komen de betonmolens en de walsen en nieuwe, moderne wegen zullen worden gebaand. Oeroude sporen der geschiedenis in het landschap zullen worden weggevaagd, maar... de menschen blijven. Gelukkig. Want waar we ook kwamen, bij de menschen aan het Volkerak en Amer, met hun ziltige oogen, of op de heide achter Rijsbergen, wier harde blik je op een afstand houdt, bij groote boeren, ‘vlasreepers’ of zwoegende werkers op het zand, overal trof het groote vertrouwen.

En een rilling doorliep me telkens, als bij ieder bezoek *zoo vele* heerlijk zwarte knuisten van sterke jongens en meisjes, die belangstellend overal vaders werk gade sloegen, zich vleiden in mijn witte handen. Brabant's volkskracht; ook hierin schuilt karakter!

De Oost-Brabanters door Antoon Coolen

AAN den Oost-Brabanter geldt algemeen, dat hij een vroolijken, opgeruimden aard heeft en zelfs dicht men hem de deugd van een humor toe, van dien min of meer befaamden, Brabantschen humor, welke te verbinden is met het beeld van het oolijke boertje, dat een zijden pet draagt en een pijp rookt met krom roer. In Brabant wonen echter nog andere menschen dan boeren en zelfs waar de boeren wonen, is - ik hoop niet, dat dit teleurstelt - dat geijkte, onnoozele almanakkenboertje niet te vinden. Het historische lot van den Brabanter der Meierijsche zandgronden, gevormd en bepaald in de ruim anderhalve eeuw der geschiedenis van de generaliteit, is vervangen door een ander. Na de economische onderdrukking door een uitmergelend belastingstelsel, dat de Staten-Generaal het veroverde wingewest oplegden, en na de ruim anderhalve eeuw der plakkaten van die zelfde Staten, die den Brabanter in zijn godsdienst op de bitterste wijze vervolgden - tevergeefs! - kreeg hij ten deel den welwillenden glimlach van dien noordeling, die de Brabanters wel vermakelijke luidjes vindt, met wie je in den Bosch, als 't Carnaval is en als ze allemaal zoo gek doen, best eens gezellig pret kunt komen maken. Die Brabanters nemen het allemaal nog al van den lichten kant op, zegt men. Maar men doet daarmee onrecht aan den kwalijk begrepen glimlach, dien ze, mèt hun wijsheid, overgehouden hebben op zooveel dingen, welke waarlijk dapper zijn gedragen, zonder dat ze nu dadelijk licht waren op te nemen.

In den tachtigjarigen oorlog waren deze streken een gebied, dat verwoest, geplunderd en verbrand werd en beurtelings het slachtoffer was zoowel van de Staatsche troepen als van den moedwil der Spaansche soldaten. Nu de tragedie geleden en alles verre geschiedenis is, zit er misschien voor hen, die zoo graag de leukheid van den Brabanter waardeeren, iets komisch in deze positie, waarin van twee zijden de slagen vielen, een positie, die Brabant voortdurend innam toen het voor de oorlogende Republiek een soort stootblok was en ‘schatten gelds, niet voor eigen veiligheid, doch voor die van Holland kon opbrengen.’[1)] Ongetwijfeld heeft de oolijke Brabantsche humor raad

1) Th. Goossens, Het arme Brabant (Tilburg, 1929).

geweten met het geval, dat, toen na de overgave van den Bosch, de Staten en Spanje elkaar betwistten of de Meierij daarbij was inbegrepen, beide partijen in elk geval maar voortgingen belastingen van de Meierijers te vergen. En hoe! Bij die overgave van den Bosch deden in het verdrag dier overgave de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der Geunieerde Provinciën de toezegging, dat zoowel geestelijken als wereldlijken ‘in alle soeticheyt ende goedertierentheyt’ zouden worden ‘getracteert, om voortaan in alle vriendschappe ende eendrachtigheyt met de andere Geunieerde Provincien ende steden te leven, 't samen te handelen ende te coopmanschappen op haren ouden vrijdom.’[2)]

Even, en met slechts een paar gegevens uit de menigte - om uitvoerigheid te vermijden - mogen deze zoetigheid en goedertierenheid, waarmee men kort daarop na den Munsterschen vrede werd ‘getracteerd’, geillustreerd worden. Onder de belastingen, die het wingewest werden opgelegd, had men de verponding op onroerende goederen, waarbij de schrale Brabantsche zandgronden in Tilburg en Oirschot met *ƒ* 5.-, *ƒ* 6.- en *ƒ* 6.50 per morgen werden belast, terwijl de zooveel vruchtbaarder zware Hollandsche kleigronden belast waren met slechts *ƒ* 3.- per morgen. In de Nationale Vergadering van 13 Maart 1797 heeft de Representant de la Court aangetoond, hoe in de Meierij voor 6311 morgen land *ƒ* 32.000 verponding moesten worden opgebracht, terwijl men in Gelderland slechts *ƒ* 11.000 daarvoor betaalde en in het hart van Holland voor 6200 morgen iets meer dan *ƒ* 18.000 verschuldigd waren, zoodat de Meierij driemaal zooveel als Gelderland en bijna tweemaal zooveel als het zooveel rijkere Holland moest opbrengen.[3)]

De convooien en licenten schreven voor alles wat van hier naar de andere gewesten werd uitgevoerd of van daar hierheen werd ingevoerd, ja zelfs voor het vervoer in Brabant zelf een buitenlandsch paspoort voor. ‘Men was hier vreemdeling in eigen huis.’[4)] En moet er weer iets tragi-komisch zijn in deze figuren, waarin men onder de goedertierenheid en de zoetigheid zuchtte, dan is dat wellicht hierin gelegen, dat van al wat het uitgemergelde Brabant opbracht - wat volgens den Representant Guljé in de Nationale Vergadering het

2) J. van Oudenhoven, Silva Ducis aucta et renata ('s-Hertogenbosch, 1670). Aangehaald bij Th. Goossens, Het arme Brabant.

3) J.C.A. Hezenmans, 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1798. Historische studiën, ('s-Hertogenbosch, 1899).

4) Th. Goossens, Het arme Brabant.

dubbele boven het vermogen van het gewest is geweest -, geen cent aan dit gewest besteed werd; Brabant werd aan de verschrikkelijkste verwaarloozing prijs gegeven.

Van de vriendschappe met de andere Geunieerde Provinciën en van de eendrachtigheydt hebben de Representanten in de Nationale Vergadering, na de vrijwording van Bataafsch Brabant, later getuigd. De reeds aangehaalde Guljé noemde de ambtenaren, die naar hier kwamen: ‘schuimende ambtenloopers, jakhalzen, die den landman tot het merg uitzogen’.[5] De Representant Verhoysen uit Helmond zegt in de Nationale Vergadering: ‘'t Was naar Bataafsch Brabant, dat men allerlei vreemd gebroed, ja zelfs aterlingen van welke sommigen op Hollandsche schavotten door kwalijk gepaste gratiën het zwaard der straffe ontdoken, ter uitzuiging en verguizing afzond, 't was daar, dat nimmer de vermogens in aanmerking kwamen of tot maatstaf dienden, maar steeds het voorschrift van onderdrukking de ware voedster van slavernij ter rigtsnoer verstrekte, 't was daar, dat een overheerschend bestuur voor de regtmatige klachten der ongelukkigen ongevoelig, op het in- en voorgeven dier zonderlingen, welke noch landsliefde noch belang voor hetzelve konden hebben, de onontbeerbare levensbehoeften heeft doen aanranden.’[6]

Dit mogen eenige gegevens zijn, waaraan de goedertierenheid en de zoetheid kunnen worden beproefd, die het wingewest genoot. Niet minder zoet en vriendschappelijk waren de plakkaten, die den katholieken godsdienst verboden of bemoeilijkten en waarin de Hoog Mogende Staten spraken van ‘de duisternis des Pausdoms’, van ‘de schadelijke en moorddadige secte der Jezuieten en andere priesters van de Roomsche religie, die, inboorlingen of niet, niet meer in het land mochten komen op straffe van als vijanden van den Staat behandeld te worden.’ In een resolutie van de Staten Generaal van 14 Juli 1730 heet het: Al vroeg in de opkomst dezer republiek en voorts vóór den vrede van Munster en kort daarna is het de gedachte geweest der hooge regeering, om alle openlijke uitoefening van den Roomschen godsdienst te verbieden en metterdaad te beletten; doch hoe scherper de plakkaten op dit stuk geweest zijn, hoe meer listen en kunstenarijen de Roomschen ook in het werk stelden om de rigueur daarvan

5) Dagverhaal der Handelingen van de nationale Vergadering, aangehaald bij Goossens, t.a.p.
6) Dagverhaal, t.a.p. III, aangehaald bij G.W. Vreede. De vrijwording van Noord-Brabant in 1795 - Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 1859.

te ontduiken en met conniventie behandeld te worden. Onder andere middelen is hiertoe vooral geld gebezigd 'aan welckers gewoonlijcke kracht, hetgeen met leetwezen geseght moesten werden, niet hebben kunnen resisteren diegenen, aan wien de uitvoeringh der placcaten bevolen is geweest'. Met zorg werden vele bepalingen herzien om tot een deugdelijke, door hooge boeten en straffen gewaarborgde uitvoeringsmogelijkheid ervan te komen. En onvoorwaardelijk bleven gehandhaafd die plakkaten, waarbij de Roomschen uit alle publieke bedieningen werden geweerd, waarbij geboden werd om bedevaarten te beletten en te storen, en als verstoorders van de openbare rust hèn te vervolgen, die zich tegen dat storen zouden verzetten, de plakkaten, waarbij verboden werd het komen en het verblijven in deze landen van geordende priesters en monniken en in het bijzonder van Jezuieten, en de plakkaten, die overeenkomstig het schoolreglement van de Generaliteit alle paapsche scholen verboden.[7)]

Economisch onderdrukt en in zijn godsdienst vervolgd en gekweld verviel het land tot ellende en armoede. 'Vele woningen waren verlaten en vervielen', zoo schrijft de historicus Hezenmans, 'jaarlijks werd al minder land bebouwd, overal lagen akkers braak, de gronden, die nog in gebruik waren, werden al schraler door gebrek aan mest.'[8)] In Holland, waar 'een van alle menschelijkheid ontbloot bestuur'[9)] er schuldig aan stond, mocht, opdat de droeve maat vol zou zijn, wel de mythe van het 'donkere zuiden' ontstaan, die zich als misverstand gehandhaafd heeft en tot voor kort met groote hardnekkigheid bleef uitgespeeld tegen het geplaagd gewest!

De latere geschiedenis, de vrijwording van Brabant in 1795 en de grondwetsherziening van 1848 hebben correcties gebracht op de vreeslijke fouten van het verleden. De groote rivieren, een natuurlijke scheiding, waarop het volksgeheel in twee helften uiteenviel, werden overbrugd, waardoor het ineenvloeien economisch, en ook, zelfs, karaktereologisch, tot een zekeren Nederlandschen trek, werd vergemakkelijkt en bevorderd. En ook die diepere scheiding, de droevige en bittere breuk voltrokken in de geschiedenis van de Generaliteit, is te boven gekomen. Deze verzoening heeft als het ware haar glimlach in de uitzonderlijke idylle die bestaan heeft tusschen onzen eersten

7) J.C.A. Hezenmans, t.a.p. - aangehaald bij L. Deckers, De landbouwers van den Noord-Brabantschen zandgrond (Eindhoven, 1912).
8) J.C.A. Hezenmans, t.a.p.
9) Guljé in de Nationale Vergadering. Dagverhaal enz., aangehaald bij Th. Goossens, Het arme Brabant.

Oranje-koning en het zuiden. Gewapend met al de historische vooroordeelen tegen het generaliteitsland moet de koning zich door de zuidelijke bekoring van het Brabantsche volkskarakter hebben laten ontwapenen. Hij heeft ervaren, hoe de Brabanters uitstekende Nederlanders waren. De nationale gelijkberechtigdheid en de nationale eenheid van Noord en Zuid moet hij zijn gaan zien, niet als een hoffelijkheid jegens het Zuiden, waar hij zijn vriendschap had met den Tilburgschen pastoor en lateren bisschop en aartsbisschop monseigneur Zwijsen, maar moet hij hebben gevoeld als een nationalen eisch en als een nationaal belang voor Noord en Zuid beiden. Dit inzicht heeft hij verworven aan den levenden klop van het Brabantsche hart in zijn vriendschap met den pastoor, een vriendschap, die in de aristocratische intimiteit en in den adel der beide geesten een historische roeping heeft gehad. De diepe breuk tusschen de beide volksdeelen was niet te overbruggen dan door elkanders hart. Dit is in deze vriendschap, die zinnebeeldig is in de beide figuren: een vorst uit het noorden, een priester uit het zuiden, in den diepsten zin geschied. Deze vriendschap zocht een gebied van onmiddellijke werkzaamheid en groote zinvolle daden. Het waren historische daden, nationale daden waarop het herstel der kerkelijke hiërarchie, de vrijmaking van het katholieke Nederlandsche volk en de nationale eenheidsgroei van Noord en Zuid gegrondvest zijn. Brabant, eens het verstooten kind, daarna het stiefkind, werd het geheel eigen, beminde en beminnende kind in het vaderlandsche huis. Heelden de wonden zoo in den tijd, natuurlijk bleef er nog wel eens stroefheid voelbaar bij tijd en wijle. De kleine misverstanden, waarin aan de scherpe kanten van elkanders karakter wordt geraakt - het misverstand omtrent de oolijkheid ook, en het uit de minderwaardigheid vrij gekomen gevoel van den Brabanter, dat zich hoeden moet voor een zekeren superioriteitswaan - zij doen in wezen daaraan geen afbreuk.

Maar de gegevens van het verleden dienden niettemin vluchtig vermeld te worden in hun samenstel van factoren, die hun invloed, diep en onuitwischbaar, hebben gehad op het volkskarakter der Meierij in hare vier kwartieren: Peelland, Kempenland, Oisterwijk en Maasland.

De Brabanter had wel geleerd, hen, die van het noorden uit hem kwamen ringelooren, te vreezen en zich voor hen te sluiten. Langzaam en diep groeit een trek in de volksziel, langzaam kan hij onder andere invloeden verdwijnen. Van den tijd der Generaliteit moet de volksziel dezer streken die schuwheid voor den Hollander bijgebleven zijn, het

wantrouwen jegens ‘de heeren’, - krachtig gevoed overigens ook door den adel, die vele landerijen bezat - dat onder de boeren geldt, die nog in hun landelijk isolement leven bij de velden en de zandwegen. De regeeringsambtenaar stoot daarop. De regeeringsambtenaar uit het noorden stoot op die stugheid en die geslotenheid, die stom getuigen van die boersche achterdocht: ‘ik heb ze niet hoog.’ Zoo blijven in de verborgenheid der volksziel de trekken van den afkeer tegen de ‘aterlingen’, waarvan de Representant Verhoysen - een Brabanter, die overigens niet op zijn mondje was gevallen - in de Nationale Vergadering sprak. Maar de vrees en de neiging zich voor den vreemdeling te sluiten hebben de oude onverzettelijkheid afgelegd. Weet de Hollander het vertrouwen te winnen, dan schaamt men zich gauw genoeg, zoo schuw te zijn geweest, en het vertrouwen wordt gul en blijvend gegeven. Dit is de ervaring van menig boven-Moerdijker, die zich onder de Meierijers zeer thuis gevoelde. En vele braven van het booze Holland, die, toen zij in de mobilisatiejaren den wapenrok droegen, in de Kempische woningen werden ingekwartierd, bewaren er innige herinneringen aan, hoe ze er kind in huis waren.

Want gastvrij en hulpvaardig zijn de bewoners dezer streken. Zij hebben geleerd een gemeenschap te vormen, die dat diepe gevoel van saamhoorigheid kent, waarin, als het ijs is gebroken, ook de vreemdeling als gelijke opgenomen wordt.

Ook deze deugd is in haar vorming te herleiden tot de factoren dier geschiedenis, die naar mijn gevoel beslissend voor het karakter van dit gewest is geweest. Niet de felle schokken van accute revoluties wentelen wezen en eigenaard van een volk om. Maar in de sleepende oorlogen, de rampen van duur, het komen en verdwijnen van jaren in bloed en in vlammen, en dan bijna twee eeuwen van onderdrukking, twee eeuwen met hun begin en hun einde, twee eeuwen met de groote evoluties die zij hadden - in dat alles, zoo mogen we het zien, wordt een volksziel gevormd, gekneed en diep beïnvloed, gaat zij leven in een saamhoorigheid van gedeeld leed en gedeelde ellende, van gedeelde verwachting, een saamhoorigheid, waartoe men wel opeen wordt gejaagd door de zwepen van den overheerscher, - tast zij naar uitwegen, naar haar evenwicht en hare bevrijding. De geschiedenis van het wingewest is voor het huidig volksbeeld niet uitsluitend en misschien niet vooral noodlottig geweest. Geen leed wordt geleden, zonder dat er op wordt gewonnen. En meer dan eens zal ik in de volgende regelen op den lichtkant wijzen der invloeden van de Staatsche vigueur over deze gewesten in de zeventiende en achttiende

eeuw. Sterk werd de saamhoorigheid in de ziel van dit tehoop gedreven volk. De angsten, de vervolging en de verarming, die men samen leed, lieten iets na, zooals beproevingen in een gezin waaronder men zich te meer één voelt, iets, waarop dat andere gedijde, dat men in het Meierijsche leven nog als een bekoring ondergaat. De huizen zijn eender, hun inrichting is eender. Hier ligt de bloei van een folklore, die haar facetten heeft tot in de eendere gebruiken bij middag- en avondmaal. Zij staan voor elkanders bewoners open, deze huizen, ieder gevoelt zich thuis bij den ander, bij wien hij in het vertrouwen der vaste gebruiken treedt en bij wien hij ook wordt uitgenoodigd, te doen alsof hij thuis is. De harten staan voor elkander open en luisteren naar elkanders zorg. Men kent en weet alles van elkander, elkanders tegenslagen en geluk, tot elkaars inkomen en bezit toe. En zijn er strubbelingen aan een haard, zij blijven voor de buurtschap niet verborgen, die ze ijverig bepraat. Zoo tegoedertrouw is men in die saamhoorigheid, waarin men elkander bijstaat, elkander tegemoet komt, ruilhandel heeft - altijd als het maar eenigzins mogelijk is wordt geld uitgeschakeld: ‘Ik haal er wel eens aardappelen voor’. ‘Dat maken we met de slacht goed.’ - waarin men elkander met kroonkarren, festoenen en muziek helpt verhuizen, waarin men bij elkander's stervenden bidt, elkanders dooden begraaft en elkanders zuigelingen bakert. Zou dit een nazegen zijn van arme tijden en tijden van vervolging? Zeker kan men deze waarheid leeren, dat, hoe beter de menschen het krijgen, hoe meer zij geneigd zijn individueel in hun welvaart op te gaan, en hoe meer het gemeenschapsleven verzwakt.

De primitieve landbouw in de arme, uitgeputte streek werd traag verricht. Moeilijk won men den mest in den potstal. De boer haalde rauwigheid en plaggen van de hei en reed ze in den stal. Later stond hij met de mesthak en reed den mest naar de akkers. Daartoe trok hij zijn slingerende wegen van wagensporen. Hij was veel en lang bij den weg, de boer, en zat uren op zijn traag dokkerende kar bij alle weer, hij leerde de stilte der velden, waarnaast hij leefde en ademhaalde. Om aan stalmest te komen hield hij de koeien zooveel mogelijk binnen: in den zomer werden ze 's morgens naar de wei gebracht en 's avonds weer naar huis gehaald. Hygiënisch was hij niet, de potstal. Tot over de knieën en met bezwadderden uier stonden de koeien in de drijvende smerigheid, ze stonden om zoo te zeggen naast den haard. De vuilheid drong zich op, zij was moeilijk te keeren en nog minder was het er nauw mee te nemen. Het grove werk van dat primitieve en smerige

boeren moet dien trek verklaren: het berusten in vuilheid. Want vuil was de Meierijer en geducht, vuil was de Peelbewoner, en nog geduchter. Dit, mag men zeggen, tart de meest fantastische beschrijvingen. En nog, ondanks de nieuwere landbouwtechniek die het boerewerk helderder maakt zéker ook in huis en op stal, is vuilheid een kenmerk voor het leven in het landsche, Meierijsche huis.

Het wezen der Meierij vindt ge terug in het beeld zelf van het landschap: de hooge ruischende wilgen en de bruisende, ratelende populieren langs de wegen en op de weiden der beekkleistrooken van Dommel en Aa, de akkers, waarlangs de boer graag eiken- en elzenhakhout had, de omhaagde hoven met de beuken- en de doornenheg, de linden voor het lange, lage, half met pannen, half met riet gedaakte huis, de kleine ruiten in de ramen, het horretje onder het valgordijn, alles heeft iets van de beslotenheid, van de ingetogenheid, waartoe de menschen op hun karren langs de verre wegen hun wezen lieten kneden. Allerminst is hij de uitbundige Brabanter, de Meierijer, veeleer is hij stil en woordkarig, tenzij bij het oplaaien van hartstochten of onder invloed van drankgebruik - en 't volk heeft drinkgewoonten -, als latente energieën plotseling doorbreken en losbarsten, gericht op vernieling en mishandeling, die de statistieken der zuidelijke criminaliteit belasten.

Men kleurt het levensgevoel van den Meierijer niet gauw te donker als men het sombere tinten geeft. Maar speurt men achter de resignatie, dan blijkt zij te herleiden te zijn tot een levensaanvaarding, die de gelatenheid leerde. Rampen, een vroegtijdige dood van een geliefd iemand worden zonder verzet aanvaard: ‘het heeft zoo moeten zijn.’ Bij den dood van een kind, dit verschrikkelijk en onpeilbaar verlies, zitten de ouders gelaten neer: zij hebben ‘het af moeten geven’. En zoo liefelijk wordt het teedere lijkje met bloemen en met zilverpapier door de kleinen uit de buurt versierd, dat er het licht in schijnt te glanzen van het engeltje, wat het kind nu is geworden. Want deze zekerheid ligt in het onverwoestbaar geloof van den Brabanter: de zekerheid van de overzijde, die het doel van het menschenleven op aarde is, en de zekerheid van het vertrouwen in God, Wiens wil zich uitdrukt in voorspoed en in tegenspoed. Als een ziekbed een sterfbed wordt ‘is het Gods wil geweest.’ Als de oogst rijk is, heeft ‘den Dieje hierboven er goed voor gezorgd.’ Hier liggen de energieën van de Brabantsche taaiheid verankerd. Zooals op zijn harden strijd tegen den rauwen grond, zooals op zijn bittere vechten om het aardsche brood toen hij economisch gekneveld werd, zoo bevocht ook op de

vervolging van zijn geloof de Brabanter zijn weerbarstigheid. Het overgeleverde levensgevoel, dat den verborgen levenszin wijs aanvaardt, wordt door die weerbarstigheid, die zich met stugheid wapent, niet belet te bloesemen en liefelijk uit te bloeien in een folklore, die aanhoudend haar aanknoopingspunten heeft in de feesten van het kerkelijk jaar: Kerstmis, Driekoningen, Carnaval, de kruisdagen en Sint Jan in den midzomer, en die overigens in volksche gebruiken en feesten blijde en heldere aspecten vertoont. In dit licht moet men ook de schutterijen en gilden zien, van huis uit geen instellingen van weerbaarheid, maar van een zekeren volkszwier, een zekere volkskleur, waarin de gildebroeders zich saamhoorig scharen om de vaan van den patroonheilige. De verhouding tusschen de gilden en de kerk is gekarakteriseerd als die van een kind, dat de moeder niet kan missen,[10)] waarbij niet alleen gezinspeeld werd op de innige verhouding tusschen beiden, maar ook op de buitensporigheden bij de gilden, die deze verhouding wel eens dreigden te verstoren bij verwaarloozing van gildealtaar of gildebeeld in de kerk, of bij al te wereldsche feestviering, waarvan koningschieten en vendelzwaaien, nadat in den morgen devoot de gilde-Mis was bijgewoond, later op den dag vergezeld gingen. Fel kan het er naar toe gaan als de gilde viert, zooals het er fel naar toe kan gaan op Carnaval en op de kermissen. De Brabanter schuwt de aardsche vreugde niet, maar hij ziet niet in, dat zij een beletsel zou zijn, om de hemelsche te verwerven. Zeker breekt hier de opgewektheid door, die de dingen licht durft nemen.

De stugheid ligt doorbroken ook in de volksdevotie van de bedevaarten naar de talrijke Maria-genadeoorden, ieder met hun eigen legende van miraculeuze beeldjes, die de stroomen afdreven, die plaats zochten in een lindestam of op den paal van een weidehek. Dit geloof haalt God en zijn heiligen naar zich toe, het plant kruisen langs de wegen en doet de wegkapellen voor de Madonna groeien, met dien eenvoud, waarmee veldbloemen bloeien langs den wegberm. Geen kwaal ook, geen plaag, of er is een heilige, dien men er tegen aanroepen kan en om wiens bescherming men bedevaarten onderneemt naar de plaatsen, waar zulk een heilige bijzonder wordt vereerd.

Hierin schijnen gekerstend de overblijfsels van een bijgeloof aan heelkrachtige, magische invloeden, die de volksverbeelding toekende aan allerlei onnoozele attributen en handelingen. Rijk is de verbeel-

10) J.A. Jolles, De schuttersgilden en schutterijen van Noord-Brabant ('s-Hertogenbosch, 1933-1934), 2 dln.

ding overigens bevolkt geweest met aard-, water-, vuur- en luchtgeesten, verzworven en dikwijls naar het komische toe vergroeide gestalten van de demonen der elementen. Talrijk waren aan 't haardvuur in de winteravonden de boeiende verhalen over kabouters, meerminnen, dwaallichten en gloeiïge mannen, bokkenrijders, spoken en weerwolven. En dikwijls neemt de duivel spookachtige gestalten aan, die de geheimzinnige nachtelijke peel- en heidevlakten doorkruisen op hun benauwende ontmoetingen met den mensch. Hier tegen is te velde getrokken dominé S. Hanewinkel, die even scherp de karakteristieke verschijnselen van de Meierijsche volkspsyche in hun uiterlijkheid waarnam, als hij zich aangaande hun zin liet misleiden. Toen na de erkenning van Bataafsch Brabant als achtste provincie de katholieken van de Republiek hun kerken terugkregen, schold hij op den ijver dier katholieken, om weer in het bezit van de kerken te komen, ook al hadden zij jaren geduld, vóór de zaken waren geregeld, en al deden zij toch niets anders dan van hun recht gebruik maken. Tegen het protestantisme heerschte in de Meierij, schreef hij op dien grond, ‘bittere onverdraagzaamheid’[11)] en dat terwijl de Meierij van het door de Staten met plakkaten zoo krachtig gesteunde protestantisme zooveel bitters gedragen had! Wanhopig zijn zulke misverstanden, die niet te bevechten zijn. Niets van de volksverbeelding wilde hij waardeeren in de spook- en duivelverhalen, in menige mythe, die nu den verhalenden schrijver nog inspireert. Hij spreekt van ‘een dommen bijgeloovigen trek’[12)] - het heele ‘paapsche’ volksgeloof was hem overigens bijgeloof - die zich in het geloof aan dwaallichten over de heidevlakten en aan de gloeiende mannen - ‘groote vuurklompen of pilaren uit eene phosphorische stof bestaande’[13)] - openbaart. Niet onvermakelijk is het, uit een Handschrift, aangehaald door H.N. Ouwerling in zijn geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden[14)] te lezen, hoe de 14 Meert AoDo 1810 de heer Hanenwinkel, dominé van Vierlingsbeek, ten huize van een zekeren Heer Antoon Drieken een verhaal deed, dat hij voortijds 's avonds laat komende van 't kasteel van Helmont verscheiden vurige vonken van de aarde zag omhoog gaan en eindelijk een vurig lichaam zag ‘waardoor Hij beangst wiert en raadsloeg of hij wilde terugkeeren

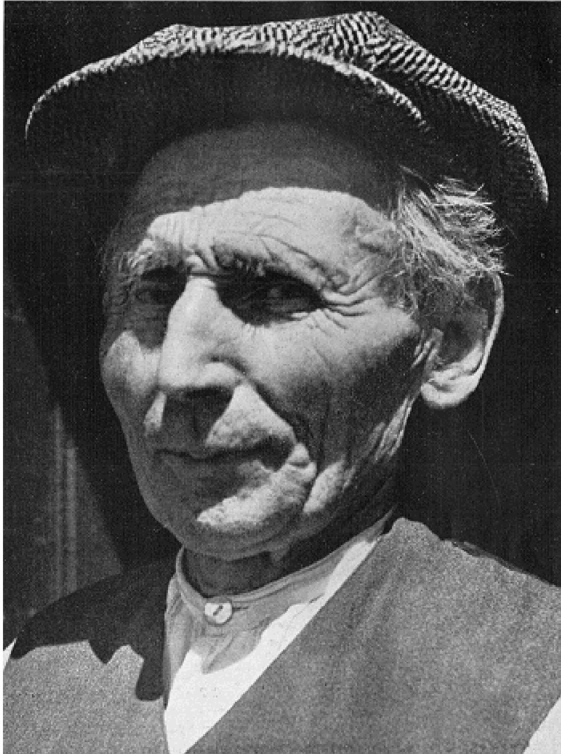
11) Steph. Hanewinkel H. Cz., Reize door de Majory van 's-Hertogenbosch in den jare 1798 (Amsterdam, 1799).
12) t.a.p.
13) t.a.p.
14) H.N. Ouwerling, Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden, (Helmond, 1933).

dan of hij het wilde wagen den weg te vervoorderen en voorbij te gaan'. Door nood 'gepraamt' ging hij voorbij en ontdekte toen, dat 'het een halfrotten wilgenboom was, daar men aan gekapt had en wiens afvliegende spaanders de vonken waren'. De schrijver van het handschrift teekent hierbij aan: 'Indien de onwetendheid en daaruit voortkomende vrees onschuldig is in zulk een man, die in de natuurlijke historie niet onkundig is, hoe is het mogelijk, dat men die zoo ongenadelijk en scherp berispt in 't eenvoudig gemeene volk, dat nauwelijks een a uit een b kent?'[15)]

Het katholicisme is het wezenskenmerk van de Brabantsche ziel. Heeft de man in de uitingen van zijn godsdienst nog een zekere reserve in zijn landsche stugheid - ook dat hij praat van 'den Dieje hierboven' is geen gemoedelijkheid, maar een soort masker waarachter hij het feit verbergt, dat hij zich schaamt 'God' te zeggen - de vrouw legt deze reserve zich minder op. Over zijn godsdienst praat de Meierijer weinig of nooit, zijn geloof is vanzelfsprekend, in de leer kent hij geen problemen, en nimmer zal hij over geloofsvragen disputeeren. Zijn gemoed is overigens een schuilkerk, waar het verzwegene bewaard ligt, waar alle diepere gevoelens, alle teerder gevoelens liggen geborgen. Hij zwijgt over die gevoelens alsof hij er zich voor schaamt; diepte en kracht ervan breken slechts door in een schuw halfwoord, dat nog verbergen wil. Verwant is hieraan zijn neiging naar de overdrachtelijke uitdrukking. Hij zegt niet: 'Wat regent het hard' of 'Wat is het slecht weer'. Die mededeelingen zijn te onmiddellijk en gelijktijdig in hun directheid te kinderachtig. Hij zegt: 'Het vàlt er uit!' en ''t Is er leelijk aan'. Minstens is dit mannelijker gezegd en breeder van spraakgebaar.

Maar er zijn intonaties, die verraderlijk zijn en waar hij niet op let. Waarom ligt er uitbundigheid in zijn luidruchtig 'góéjemorgen!' en waarom ligt er stilte en ligt er rust in zijn met lage stem gesproken en gerekten groet: 'goejenavond...'? De vrede der velden aan zijn zijde legt hem dwingend zijn stemming op, zou men zeggen. Schoonheid heeft zijn Saksisch huis, het blauw der schuurdeur onder het groen der linden, de gebogen noklijn, slingerend als de lijn van den boomtak. En er moet ergens een reden voor zijn, waarom, zooals de natuur het koren met blauwe korenbloemen en roode klaprozen tooit, het landvolk, in blauwe kiel en blauw jak en met roode hoofd- en halsdoeken, de gele oogsten velt. Waterklaar ligt daarin de simpelheid

15) H.N. Ouwerling, t.a.p.

BOER UIT SCHIJNDEL (OOSTELIJK NOORD-BRABANT)

VROUWTJE UIT LIESHOUT (OOSTELIJK NOORD-BRABANT)

der volksziel, die zich, bewuster, uit in het snijwerk, dat menig Meierijer vooral in het Peellandsche kwartier heeft gemaakt. Op de lange wegen langs zijn kar, op de zwerftochten langs de bermen en over de heide achter zijn schapen aan die hij hoedde sneed de boer of de scheper ornamenten en voorstellingen naar dikwijls religieuse motieven op de breischei, die hij bij het loopende breien gebruikte, op den langen steel der kleine herdersschop. En in de traagheid der lange winteravonden moeten die kleine wonderen van volkskunst gegroeid zijn: de messenheften. ‘De breischei, die als verlengstuk voor de breinaald diende en tevens den breier steun gaf bij het werk, werd door den man gebruikt. De vrouw, van nature handiger in de breikunst, liet het gebruik ervan meestal achterwege. Daarenboven breide zij niet veel. Het spinnen was haar toevertrouwd. Gedurende de lange winteravonden, als zij de wol en het vlas bereidde en de huisvader bij het open haardvuur zat, doch ook als hij naast zijn wagen ging of de schapen hoedde hield de boer of de scheper zich onledig met breien: het versieren van zijn schei was hem een aangename verpoozing. Dat de Peellanders hun snijwerk bijna uitsluitend in toepassing brachten op kleine gebruiksvoorwerpen vloeit wel voort uit het feit, dat de zorgeloosheid van het Oostersche of Zuidelijke volk onzen boeren onbekend was. Weelde was er niet; met zeer harden, gestadigen arbeid verdienden zij hun levensonderhoud, zou dit een gemoed niet eerder somber stemmen dan prikkelen tot uiterlijk vertoon van kunst?’[16)]

Ook hier wordt de somberheid aangevoeld en nog wel in een uiting, die men minstens speelsch zou kunnen noemen. Er speelt, er trilt een bewogenheid, een verbeelding in dit versieren van doorgaans zulke kleine volumina. Maar de versierde voorwerpen zelf binden aan een sober lot, aan wegen in een landschap waar berk en den gedijt (en waar deze gedijen deugt het volgens een volksche wijsheid niet[17)] aan het van Goghsche interieur, waarin de aardappeleters bijeen zijn.

In het Meierijsche landschap past de landsche dracht der Zondagsche zwarte deftigheid met de zijden pet en de tooi der vrouw in haar omslagdoek of langen mantel en met de onbeschrijflijk mooie poffer om hare muts. Deze zeer eigene dracht is moeilijk te handhaven op de fiets, en in de auto zelfs! - langs de moderne asphaltwegen die

16) H. Wiegersma, De breischei als voorwerp van volkskunst (Amsterdam, 1926). (In het bezit van H. Wiegersma zijn een uitgebreide verzameling breischeien en een zeer rijke collectie messenheften voornamelijk bijeengebracht uit het kwartier Peelland.)

17) W.J.D. van Itterson, Schets van de landhuishouding de rmeierij. Herinneringen ('s-Hertogenbosch, 1868).

stadwaarts voeren. Zij gaat te loor, en men zou kunnen vreezen daarmee teloor te zien gaan de sparende zorg voor de eigene dracht - als het jonge meisje jonge vrouw werd had zij al lang met beetjes het geld voor haar kostbare muts opzij gelegd! - en de bijzondere toewijding ook van den geduldigen arbeid aan dezen tooi. Zij hadden de soberheid tot grondslag, deze zorg en die toewijding, maar deze trek ligt wel zoo diep gegrift, dat hij behouden bleef ook in het nieuwe leven, dat gestalte kreeg. Een nieuwe economie, een nieuwe landbouwtechniek met kunstmest en machines, toenemende industrialiseering met de zuigkracht, die haar centra hebben op het platteland, jagen veel van het volkseigene uit het levensbeeld onherroepelijk heen. Maar de overgeleverde grondtrekken in het Oostbrabantsche volkskarakter bleven in het inheemsche Meierijsche leven behouden. De saamhoorigheid is te hecht gevormd. Fleuriger dan bij een vorig geslacht bloeit weer het gildewezen. En het befaamde tafelen, dit wreede volksgericht, dat, in zijn felste uitbarstingen, het huis kort en klein slaat van hem, die een trouwbelofte brak, die despotisch thuis het gezin tyranniseert of door ander wangedrag zich aan de zeden van de gemeenschap vergrijpt, is een gebruik, dat er niet uit te krijgen is. Sober is de Meierijer, in zijn voedsel, in zijn kleeding, in de inrichting van zijn huis, in wat hij zich gunt buiten den borrel op Zondagmorgen na den kerktijd. Hij is hartelijk, hulpvaardig, hij heeft een sterk gevoel voor overlevering waartoe ook behoort, dat de zoon het werk van den vader zal voortzetten, een boersche trek vooral, die trots er in stelt als van vader op zoon geslachten lang op dezelfde boerderij en op denzelfden grond is geboerd. De Meierijer is trouwhartig en gemoedelijk en deze gemoedelijkheid brengt een zekere nonchalance mee, dikwijls heeft hij de verontschuldiging bij de hand, 'dat het zoo nauw niet komt'. Schrijvers, die een studie van het Meierijsche volkskarakter hebben gemaakt, hebben wel beweerd, dat in deze streek de vrouw de baas is. Ik heb redenen, om aan te nemen, dat de autonomie van de vrouw beperkt is tot wat haar rechtstreeks aangaat. Daarbuiten heeft zij weinig medezeggenschap, en zij spreekt van haar man als van 'onzen baas'. In het openbaar leven ziet men den man nooit in gezelschap van zijn vrouw. Zonder haar gaat hij uit. De herberg is uitsluitend zijn domein. En hij heeft de zekerheid, dat thuis, ook buiten zijn aanwezigheid, zijn gezag geldt in vrijwel iedere beslissing, die de vrouw van zich afschuift: 'Ik zal het aan onzen baas vragen'. Of: 'Daar moete ge voor bij den baas zijn'. Gezond is de Meierijsche, en daarom heeft zij dit gezonde gevoel voor de echtelijke verhoudingen.

Immer is het platteland de klaarste spiegel voor de wezenstrekken der volksziel, het houdt die het zuiverst vast. Maar aan deze wezenstrekken is ook de Meierijsche stedeling herkenbaar, die in stadjes als Helmond, in steden als Tilburg, - ondanks de tientallen en tientallen fabrieksschoorsteenen eener overigens inheemsche industrie -, iets van de dorpsche gemoedelijkheid bewaart. Zelfs Eindhoven, van huis uit een kleine Dommelstad, heeft die niet verloren. In den Eindhovenschen groei vallen teekenen waar te nemen, die duidelijk getuigen voor zekere volkskrachten in het Meierijsche gewest, die naast de opleving van den landbouw, het aanzijn aan een industrieelen bloei hebben gegeven. Om daarin het Kempische wezen der stad vast te houden moet men het Philipsbedrijf, dat in wezen en aard geen typisch Brabantsch bedrijf is, uitschakelen, waardoor men onmiddellijk een langzamer en natuurlijker ontwikkeling afperkt van de oude inheemsche industrieën, de textielindustrie, de leerlooierijen, sigarenindustrie. Den groei der stad uit haar inheemsche voedingsbron beziende ontwaart men de taaiheid, die van ouds het kenmerk der bevolking van deze streken is geweest. De eerste eeuwen harer geschiedenis is de stad herhaaldelijk het tooneel van oorlog en beleg geweest. Zij werd verwoest en geplunderd, zij kende de rampspoeden der Geldersche oorlogen en zat duchtig in den benauwenden knel van den strijd tusschen Staatschen en Spaanschen. Maar als er slechts één lichtstreep doorbrak, herbouwde het nijvere stadje zich weer.

Over en weer is er een voortdurende uitwisseling van een onderling verkeer tusschen de steedsche en landsche bevolking der Meierij. En hoezeer geldt dit niet voor de stad zelf der Meierij: 's-Hertogenbosch! De lichtende schaduwen van den St. Janskathedraal overglanzen gansch Oostbrabant. Deze vlucht der verbeelding heeft den voet afgestooten op een zeer werkelijken grond. Historisch zijn majorije en stad ten nauwste verbonden en het innigst op de tranenrijkste bladzijden der geschiedenis. Wateren en stroomen, spoorlijnen, trams en autobussen vormen de drukke wegen, die de dorpen met de stad verbinden. De bisschop woont er. Rijksdiensten hebben er hun provincialen zetel. Het bestuur van het gewest resideert er. De Meierijsche Mariadevotie heeft haar beklemtoning in de vereering van de Zoete Moeder van den Bosch: zij pelgrimeert er naar toe en neemt aan die beroemde overlevering der ommegangen deel. Vergeten we ook de marktdagen niet, waarop het landvolk met leven en kleur van den landschen eigenaard zich met de steedsche bevolking vermengt. Als de Meierijsche aard zoo thuis is in den Bosch, dan komt dat, omdat

deze stad, buiten alle stad-en-land tegenstellingen om, wel zeer zuiver en zeer diep het wezen der Brabantsche ziel heeft bewaard.

Het Oostbrabantsche volk van stad en land heeft de merkteekenen gemeen, gelegen in deze eenheid van stam, van karaktertrekken, van taal, van idioom, waarvan geringe schakeeringen tot één dialect zijn te herleiden, tot één gedachte, tot één ziel en één geloof. De Meierijer heeft, hier verborgen, dáár - vooral naar het zuidelijk Peellandkwartier - versomberd en niet zoo gauw aan den dag tredend - elders weer guller: de opgewektheid, zeker, in haar eigenlijken zin. Sterk in een traditioneelen levensgeest, beproefd, bevochten maar taai gehandhaafd, aanvaardt hij het leven, eenvoudig en vreugdevol, met den houvast van zijn simpel en vanzelfsprekend geloof. Hij leeft dicht bij de natuur, wat hem een zekere traagheid maar evenzeer een eenvoudige en natuurlijke wijsheid geeft. Zijn gemoedelijkheid heeft tot schaduwzijde, dat hij het niet zoo nauw neemt - ‘het kumt zoo nauw niet’ - ook niet in het zich houden aan toezeggingen, in het nakomen van afspraken, in het vervullen van opdrachten, waarin hij zelfs een tergend spel kan drijven met nauwgezetheid en correctheid. Wil men het met welwillendheid verklaren, dan kan men zeggen, dat hij de tijdelijke en aardsche relativiteit gevoelt ‘sub specie aeternitatis’. In den omgang met anderen let hij niet zoozeer op keurigheid, die volgens hem verkilt, als wel op hartelijkheid, die immer verwarmt. In deze waardeering schuwt hij aanstellerij, gewichtig- en grootdoenerij, en hij ironiseert hem, die daaraan lijdt, als een ‘grutsche’ (grootsche). De vreemdeling, de hooger geplaatste, de gezagdrager kan zich niet sneller bemind maken, dan wanneer hij ‘niks grutsch’ en ‘zoo maar eenvoudig-weg’ is, ‘tegoeder trouw’. Daar tegenover geeft de Brabanter zelf, als een compensatie voor zijn gebreken, zijn eigen goede trouw, zijn aanhankelijkheid en zijn hartelijkheid. En het is deze hartelijkheid, die van al zijn karaktertrekken de dominant is, en in vrijwel alle gevallen de sleutel voor de verklaring, waarom de vreemdeling zich doorgaans goed thuis gevoelt in zijn gemeenschap.

De Limburgers
door Dr Win. Roukens

HET Limburgsche volkskarakter is evenals *het* Limburgsche taaleigen een fictie.

Degenen die tot heden over de aard der Limburgers schreven, hadden dan ook altijd slechts de bewoners van een bepaald deel onzer zuidelijkste provincie op het oog.[1] Prof. Dr. Jos. Schrijnen, die - getuige zijn talrijke volkskundige en dialectologische onderzoekingen en publicaties - als de beste kenner van het karakter van het Limburgsche land en volk beschouwd mag worden, is van meening 'dat én wat de boerenhoeven én wat de gebruiken én wat de taal betreft Limburg in een zuidelijk, midden en noordelijk deel uiteenvalt. Het Zuiden', zoo schrijft hij, 'staat vrijwel op zich zelf (of houdt verband met Zuid-België, Frankrijk en Zuid-Duitschland), het midden wijst meer op contact met Brabant en Vlaanderen en het Noorden - benoorden de lijn Acren, Sevenum, Meiel - met de Betuwe en het Sassenland... Het volkskarakter sluit zich bij deze indeeling aan.'[2]

Inderdaad komen de tot nog toe gebrachte taal- en volkskundegeographische studies van het Limburgsche gebied, globaal genomen, telkens weer tot deze door Prof. Schrijnen aangegeven indeeling.[3]

Daar ons persoonlijk onderzoek naar de aard der bewoners van het jongste Nederlandsche gewest nog volop aan de gang is, kunnen wij slechts terloops op verschilpunten der genoemde streken wijzen. Wij zullen in hoofdzaak die caracteristica belichten, die wezenlijk zijn voor den Zuid- en Midden-Limburger (veelal ook voor den Noord-Limburger), in de hoop de velen die geroepen zijn, in welke functie

1) o.a. Fons Tuinstra, De ziel van Limburg (Maastricht, 1931); M. Kemp, De geest in Limburg (Sittard, 1925); J. Jacobs M.S.C., Over godsdienstige toestanden in de Mijnstreek (Roeping, dl. 5 (1926); Jan Hul, De Zoondag vaan 'ne Mestreechteneer (Maastricht, 1933); Gerard Lemmens, Mijnwerkersfolklore in Limburg (Maastricht, 1936). Dit boekje had - ondanks de loffelijke ijver en de goede bedoelingen van den schrijver - niet alléén van wege de onwetenschappelijkheid zóó nooit mogen verschijnen.
2) Persoonlijke mededeeling.
3) Zie o.a. Jos. Schrijnen: De isoglossen van Ramisch in Nederland (Bussum, 1920); Win. Roukens, Wort- und Sachgeographie Südostniederlands und der umliegenden Gebiete (Nijmegen, 1937).

dan ook, met de bewoners onzer geboortestreek in contact te komen, de geest van het Limburgsche volk beter te leeren begrijpen tot heil van gewest en vaderland.

Al kan het niet onze bedoeling zijn in deze studie naar volledigheid te streven, toch mag er, ondanks de opzet dat ze ‘allgemein verständlich’ moet zijn, een zekere diepte niet ontbreken.

Wanneer Byvanck zegt, dat ‘een natie even goed een product van ras als van cultuur en historie’ is[4], dan noemt hij drie faktoren, die niet alleen de typologie der bevolking van een land, maar ook die van een gewest bepalen. En voegen wij er nog bij dat de bodem zijn invloed op ras, historie en kultuur in sterke mate doet gelden, dan hebben wij de wortels bloot gelegd, die de volksaard de levenssappen toevoeren.

Wat Bruneau voor 't gebied der Ardennen constateert: ‘Le relief est assez marqué pour avoir déterminé, dès les origines, l'histoire du pays et sa colonisation; les conditions de vie imposées par la nature du sol sont assez différentes pour avoir excercé une influence profonde sur la race et sur la langue’[5] geldt voor Limburg ook wat betreft de volksaard.

Wie de jongste geologische kaart van dit gewest in onze ‘Wortund Sachgeographie Südostniederlands und der umliegenden Gebiete’[6] bekijkt, konstateert onmiddellijk een gebiedsindeeling, die in vrij sterke mate overeenkomt met die, welke Prof. Schrijnen boven aangaf.

Met de periode der landijsvorming hangt de vruchtbare lössformatie samen, die wij in 't heuvelland ten Zuiden van de lijn Sittard-Grevenbicht aantreffen, een gebied dat zich met de tegenwoordige mijnstreek dekt. Deze waterrijke, nagenoeg ‘boomlooze’ lössvlakten waren door de aanwezigheid van materiaal (o.a. vuursteen) uit een oudere periode - dat ter vervaardiging van de instrumenten der primitieve bewoners diende - evenals door de lösswanden uitermate geschikt voor zeer vroege bewoning.

Als afzetting van de ‘oude’ Rijn- en Maasstroom beschouwt men in 't algemeen de vorming van zand-, grint- en veengrond van Mid-

4) A.W. Byvanck, De oorsprong van het Nederlandsche volk en de archaeologie van Nederland (Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1935-'36, blz. 51). Aan dit belangrijke samenvattende artikel heb ik, evenals aan het zeer verdienstelijk opstel van A.E. van Giffen, Over de oudste bevolkingselementen van ons land (Mensch en Maatschappij, dl. 1 (1925) blz. 257 vlg.), veel ontleend.

5) Ch. Bruneau, La limite des dialectes wallon, chapenois et lorrain (Paris, 1913).

6) Teil I B. Atlas, Abteilung I.

den- en Noord-Limburg én Oost-Brabant tot en met Etten-Leur, waar de voorwaarde voor bewoning van de aanvang af eveneens gunstig waren, al was de grond hier - behoudens de rivierkleistreken - veel onvruchtbaarder dan in 't Zuiden van Limburg.

Opvallend is in 't midden en Noorden van ons gewest het overwegen van laagterras en rivierklei tusschen Sittard-Papenhoven; Stamprooi-Helden-Maasbree; Sevenum-Horst-Tienraai-Haps én 't middenterras en de schrale veengronden in 't noordwestelijk deel.

Zonder twijfel zal een diepgaand onderzoek naar ‘landname’[7], toponymie en bodemgebruik 'n indeeling en oriënteering brengen, die met de geschetste geologische, dialectologische en volkskundige toestand vrijwel overeenkomt.

Zeker is, dat evenals in de loop der tijden de bewoners van het vruchtbare rivierrandgebied der Meierij dorpen stichtten die dichter bij de Peel lagen - o.a. Uden, Volkel, Boekel, Handel, Gemert, Mortel, Bakel, Deurne, Liesel, Maarheeze, Budel - ook van uit de oudste nederzettingen langs de Maas in Noord-Limburg een reeks nieuwe dorpen verrezen - o.a. Maasbree, Sevenum, Horst, Venraai enz. - en dat pas in de jongere tijd met de aanleg van betere wegen de nederzettingen - met 'n sterk gemengde bevolking - in de Peel doordrongen, o.a. Helenaveen (1853), Griendtsveen (1860), Terraveen, IJsselstein, Rips.

Vóór 1820 kon men alleen langs kronkelende heidewegen tusschen de moerassen door vanuit Deurne de plaats Venraai bereiken. De oudste kaarten toonen ons moeielijk begaanbare wegen, die in de zomer alleen door hen, die met 't terrein goed bekend waren, konden worden gebruikt, terwijl ze in de winter in 't geheel niet begaanbaar waren.

Dit alles wijst niet alleen op 'n samenhang der Noord-Limburgsche Maas- en Peeldorpen maar ook op een sterk individueel karakter van de Peeldorpen en veel andere plaatsen in 't westelijk deel van Midden- en Noord-Limburg, alsmede op een moeilijker bestaan van de bewoners dezer zand-, grint- en veenstreken.

Ofschoon er de laatste twee decennia met de rassenleer nogal eens zóó raar wordt omgesprongen, dat men aan de wetenschappelijkheid

7) Dit woord neem ik over van Prof. Jan de Vries (Zie Tijdschr. voor Nederl. Taalen Letterkunde, dl. 56 (1937), blz. 276). Aanwijzingen voor 'n toponymische indeeling brachten wij in onze ‘Wort- und Sachgeographie’. Spoedig hopen wij dit probleem uitvoerig te behandelen.

veel afbreuk doet, kan men ze, zooals de bezadigde praehistoricus Menghin heeft aangetoond[8], bij de bestudeering van de volksaard toch niet buiten beschouwing laten. Is deze geleerde eenerzijds van meening, dat men: 'die Fundamente mehrerer Wissenschaften erschüttern (müssen wird), wenn man daran gehen will, die prinzipielle Berechtigung der Annahme zu bestreiten, dass sich Rasse, Sprache und Kultur einmal gedeckt haben', anderzijds is het volgens hem toch 'eine unbestreitbare Tatsache, dass es in der Jetztzeit kein Volkstum gibt, das rassisch einheitlich wäre'; daarom beschouwt hij als 'das Entscheidende in den Beziehungen zwischen Volkstum und Rasse, dass *jedem Volk ein spezifisches Gemenge von Rassen entspricht*'.[9]

Met deze feiten hebben wij voor het Limburgsche gebied ernstig rekening te houden. Studies van Bolk, Holwerda en van Giffen hebben, zooals de brunetten-linie der isethnen-kaart in Schrijnens 'Nederlandsche Volkskunde'[10] aantoont, bewezen, dat in Limburg de homo alpinus sterk vertegenwoordigd is (37-41 % brunetten).

De in 1923 in de neolithische vuursteenwerkplaats bij Rijckholt gevonden hyperbrachycephale schedel wijst, wat de herkomst der zuidlimburgsche bewoners van die tijd betreft, beslist in zuidelijke richting. Hij vertoont groote overeenkomst met die van den Grenellemensch en dus met Fransche en Belgische vondsten. Een invasie uit het Zuiden mag gerust worden aangenomen.[11]

Het donkere type in ons gewest kan niet van zuivere Kelten afkomstig zijn, daar deze volgens de antieke auteurs o.a. blond of rossig haar en blauwe of grijze oogen hadden; bovendien vormden zij 'wie heute allgemein angenommen wird, nur eine kriegerische Oberschicht, die ziemlich schnell in die Masse der Vorbevölkerung aufgegangen ist'. Overigens is het volgens de buitengewoon breed opgezette, ongemeen leerrijke onderzoekingen van Dr. F. Petri een vraag of in de westelijke door de Kelten bewoonde gebieden ooit langschedeligen hebben gewoond. Waarschijnlijk is volgens Bijvanck het ras der bandkeramikers (dus in elk geval een zuidelijk ras), waarin de Kelten, Romeinen en Germanen zouden zijn opgegaan, voor de donkere kleur der zuidlimburgsche bevolking verantwoordelijk.

8) Oswald Menghin, Geist und Blut (Wien, 1934).
9) a.a.O., S. 134 en 135.
10) dl. 2, blz. 381.
11) Zie ook de werken van J.H. Holwerda, o.a. De praehistorie en oude geschiedenis (Geschiedenis van Nederland, Amsterdam, 1935).

Nog in de vroege M.E. werd in de Zuidelijke Nederlanden door de heerschende Germanen over het donkere bevolkingstype als iets minderwaardigs gesproken, wat niet meer bewijst dan dat het donkere type in deze streken toen als overwonnen óf als niet-autochthoon werd beschouwd.

Het blijft moeielijk na te gaan of de invloed van de aard der Kelten groot geweest is; hetzelfde geldt met betrekking tot het karakter der Romeinen. Aan de groote omvang van de *cultureele* invloed der Romeinen valt niet te twijfelen.

Dat Keltische stammen van Zuid-Duitschland en Frankrijk uit in ons land zijn binnengedrongen en 't gebied ten Zuiden der groote rivieren bewoond hebben, bewijst o.a. het Gallische vorstengraf van ± 500 v. Chr. bij Oss. Misschien woonden in Zuid-Limburg evenals in België evenwel slechts gekeltiseerde Germanen. Tegen 't einde van de tweede eeuw vinden wij in 't Oosten van België evenals in Zuid-Limburg uitsluitend zuivere Germanen: de germani cisrhenani, waartoe o.a. de Eburones en de Ubii behoorden, zoodat de homo nordicus: het zgn. noorsche of teutoonsche ras een aanmerkelijke invloed gehad heeft.

Door de Romeinen werden geen belangrijke nieuwe volksdeelen aan de overwegend Germaansche bevolking van Zuid-Limburg en de Kempen toegevoegd.

De Franken, die zich in de 4de eeuw na Chr. - volgens Bolk ten Zuiden van de Peelmoerassen westwaarts trekkend - van 't Zuiden van ons land meester maakten, hebben waarschijnlijk de andere bewoners van die streken in zich opgenomen. De verdeeling der Franken in Saliërs en Ripuariërs geeft geen bijzondere criteria voor de Limburgsche volksaard: sommigen beweren dat de eersten, uit het Westen de Maas overtrekkend, deelen van de Rijnprovincie zouden hebben bezet, anderen nemen op grond van rechtsbronnen juist een tegenovergestelde richting aan. Voorloopig laat noch de Lex Ribuaria noch de studie der toponymie een doorslaggevende conclusie toe.

Hoever de Saksen in Limburg zijn doorgedrongen, is moeielijk te zeggen. Dat de kultuurinvloed van deze volksstam, die evenmin als de Ripuarii en Salii een ethnische eenheid vormde, zich in 't Noorden der provincie tot in de buurt van Venlo deed gelden, is o.a. door volkskundige onderzoekingen van Prof. Jos. Schrijnen aangetoond.[12)]

Letten wij op de archeologische vondsten, dan contateeren wij de-

12) o.a. Nederlandsche Volkskunde, dl. 2, blz. 381.

zelfde stroomingen en globale gebiedsafbakeningen, die wij boven aan de hand van anthropologische en ethnologische gegevens onderscheidden.

De zuidlimburgsche kultuur uit het neolithicum (3de millennium en 1ste kwart van het tweede millennium vóór Chr.) is uit het Zuiden afkomstig. De vondsten der bandkeramiek, in 't dal der Maas van Caberg tot bij Sittard, wijzen op betrekkingen met het Zuiden én Zuidoosten.

Het Noorden van ons gewest heeft misschien de invloed ondergaan van de meer gecompliceerde kultuurstroomingen van 't midden van ons land, waar touw-, klok-, kraagbekers en Tiefstich-keramiek naast elkaar voorkomen, die op kontakt met Saksen, Thüringen, Zuid-Duitschland, Engeland en de streek van het Kanaal wijzen. Dit deel van Nederland leeren wij in deze periode kennen als een typisch doorgangsgebied voor bevolking én kultuur.

Opvallend is, dat in Zuid-Limburg, bij Wychen en in West-Brabant gevonden producten der La Tène-cultuur, die op samenhang met het aardewerk van de Keltische stammen in Gallië wijzen, in de rest van Limburg en Noord-Brabant ontbreken. In deze laatste gebieden vindt men juist wel urnen, waaruit contact met Germaansche stammen in het Zuidoosten van den Nederrijn blijkt.

De Romeinsche kultuur deed zich vooral ten Zuiden der groote rivieren, meer in het bijzonder in Zuid-Limburg en bij Nijmegen, gelden. Hier kan men van romaniseering der bevolking spreken.

Vatten wij de voorafgaande anthropologische, ethnische en archaeologische invloeden kort samen, dan konstateeren wij, dat er in Limburg - afgezien misschien van het keltische volkselement - tot en met de tijd der volksverhuizingen van eenheid in orienteering geen sprake was.

Weliswaar mogen wij gedurende de tijd der Romeinen zuidelijke invloed in 't geheele gewest aannemen, behalve misschien in 't N.-Westen. Maar 't sterkst was hij toch in het Zuiden en het uiterste Noorden. Overigens evenwel schijnt steeds 't Zuiden tot Sittard overwegend naar Zuid-Europa en 't midden en 't Noorden 't sterkst naar 't Noorden en 't Oosten georiënteerd te zijn geweest.

Nog minder dan in de tijd der praehistorie en oudste historie is Limburg sinds ± 1000 een eenheid geweest. Evenals de Limburgsche mentaliteit zich, volgens Knuvelder, voor een groot deel uit de geographische positie van het land verklaart, wordt ook de territoriale

indeeling (lees *verbrokkeling*) sinds de M.E. duidelijk door de geographische toestand van het gewest. Hier heeft evenwel ook de ligging ten opzichte van de kerngebieden van het Fransche, Duitsche en later Hollandsch-Republikeinsche rijk zijn invloed doen gelden.[13)]

Dat al de tot nog toe besproken stroomingen en faktoren het hunne tot de vorming van de Limburgsche volksaard hebben bijgedragen, spreekt van zelf. Aard en omvang der diachronistische gegevens maken het onmogelijk, de werking van elk dezer invloeden op onze volksaard na te gaan. Evenmin achten wij het oogenblik gekomen om het karakter der bewoners van alle deelen van ons gewest ten volle te ontleden en te motiveeren.

De caracteristica, die wij gaan bespreken gelden, zooals gezegd, voor Zuid- en Midden-Limburg, tenzij wij het speciale voorkomen in 'n bepaald gedeelte van ons gewest accentueeren. Bovendien gebiedt de ons ten dienste staande ruimte beperking en daarom zullen wij vooral op de o.i. in verband met het doel van dit werk belangrijkste eigenschappen de aandacht vestigen.

De Limburger, de Zuid- en Midden-Limburger tenminste, mag wel tot de primaire, emotioneele naturen gerekend worden. Hij is 'n man van temperament.

Het zuidelijke demonstreert zich o.a. in de levendigheid en opgewektheid, waarmee hij zijn hoog ‘gestemde’ gesprekken voert, ze met meer of minder passend druk gebarenspel begeleidend. De kalme, bedachtzame Hollander denkt, dat 't op 'n kloppartij uitdraait, zoo zwaaien de armen te pas en te onpas in diverse richtingen en doorloopen de stemmen de meest ‘onheilspellende’ toonaarden, maar weldra blijkt 't niet meer dan 'n.... levendig gesprek te zijn. De leider van 'n opleidingsklasse van miliciens gaf op zekeren dag bij de velddienst dezelfde opdracht aan 'n Limburger en 'n Hollander. Toen beiden de wijze van uitvoering moesten mededeelen, deed de laatste zijn verhaal, terwijl hij bijna onbewogen op de kaart tuurde, de eerste daarentegen draaide van rechts naar links en beschreef de te volgen route met veel gebaren in de lucht. En de officier zei: ‘Hier heb je den Limburger.’

13) Zie o.a.J.J. de Wit en A.J.A. Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied van Limburg (Publications de la Société hist. et arch. dans le Limbourg, 47me année); Gerard Knuvelder, Vanuit Wingewesten (Hilversum, 1930), blz. 330 vgg.; Win. Roukens, Wort- und Sachgeographie usw., Teil I B. Atlas: Abt. I.

Iederen ‘buitenlander’ treft de muzikaliteit van onze gewestgenooten, die zich in hun dialect ook na jarenlange afwezigheid uit Limburg blijft demonstreeren. De altijd nog vurige generaal Hoefer, die het grootste gedeelte van zijn leven buiten zijn geboortegewest heeft doorgebracht, kan ze evenmin verdoezelen als de politicus Jhr. Ch. Ruys de Beerenbrouck 't kon. De Limburger is muzikaal en houdt van muziek: in elk dorp, elk gehucht worden de feestelijkheden opgeluisterd door een harmonie. Als 'n Limburgsch regiment zijn herhalingslichtingen krijgt, rukt 't na twee dagen met muziek uit en ik verzeker U, dat er behoorlijk geblazen wordt! Maar met een harmonie zijn gehucht en dorp niet tevreden en daarom hebben ze elk nog 'n zangvereeniging, ja, dikwijls heeft dezelfde vereeniging een instrumentale én 'n vokale afdeeling. De Limburger zingt evenals de Rijnlander en hoe verder hij naar 't Zuiden woont, hoe meer hij zingt. Gedurende de zomeravond ‘werd’ er niet alleen ‘gejoegd’[14)], zooals b.v. in Geleen - maar ook komt men na afloop van 't werk bij de een of andere hoeve of burgerwoning bijeen, gaat op de bank of op de grond voor 't huis zitten en zingt, veelal meerstemmige, liederen, waarvan heel de buurt geniet. In de mobilisatietijd zong de Limburgsche soldaat overdag ‘de moed er in en de vermoeidheid er uit’ en 's avonds gaf hij in z'n Brabantsch tweede tehuis met z'n makkers 'n gratis concert ten beste.

Viert de Limburger feest, dan gaat 't luidruchtig en uitbundig toe. Groote feesten worden ingezet met 't afschieten van ‘kamers’ (donderbussen) en 't beieren (niet: luiden) der klokken. De feesten der Hollanders vindt hij gewoonlijk stijf en droog en de Noorderling sluit zich graag aan bij de ongedwongen, uitbundige feestvreugde van den Zuiderling.

Het is geen kunst om den Limburger voor iets warm te krijgen. Hij vat gemakkelijk vuur en pakt 'n zaak met enthousiasme aan[15)], maar evenals de oude Galliërs zit hij ook heel gauw in de put. Treft hem onverwachte tegenslag, dan zegt hij al gauw: ‘dao ligt de patsj, iech gaon oet de sjutterie’, in gewoon Nederlandsch: ‘ik vertik 't verder’. Maar heel anders is zijn houding, als zijn eer of de rechtvaardigheid met iets gemoeid gaat; dan kan hij met de koppigheid van 'n Fries volhouden en doorzetten, dan zal hij voor niemand en niets wijken. Door zijn temperament is de Limburger meer agressief

14) d.i. het uitstooten van langgerekte kreten, die door andere groepen werden overgenomen.
15) Dit geldt minder voor den Noord-Limburger.

dan defensief en daarbij speelt het gevoel, het enthousiasme zoo'n groote rol, dat hij bij een onberekende teleurstelling niet alleen de agressie, maar zelfs de defensie vergeet!

De zuidelijke liefde voor kleurenpracht doet hem van schutterijen, optochten - ernstige en ook komische - en processies houden, waarbij hij gelegenheid krijgt zijn talenten als organisator en leider te toonen. De opgewektheid en gemoedelijkheid, het élan, waarover hij beschikt, zijn vlugge geest en humor maken hem geschikt om leiding te geven. Voor 't leiderschap naar buiten heeft hij veel te danken aan zijn omgang met menschen van verschillende landen en volksaarden: door de ligging en historie van zijn gewest bezit hij een groot aanpassingsvermogen. Niet alleen in 't gewone dorps-, stads- of provincieleven heeft de Limburger zijn aangeboren organisatie- en leiderstalenten getoond. Was Dr. Nolens niet een politiek organisator van buitengewoon formaat en internationale vermaardheid? Is Dr. Poels niet erkend als 'n onovertrefbaar, ja onvervangbaar sociaal leider, niet alleen van de beroemde Rolducsche studieweken, maar vooral van de groote arbeidersbeweging in Limburg, die in menig opzicht zoowel voor 't overige Nederland als voor de andere landen - zeker voor de mijngebieden - als model kan worden beschouwd?

Den Limburger speelt 't gevoel nog al eens parten. Je kunt hem dikwijls beter door 't gevoel overtuigen dan door 't verstand. Een aardige man, die door zijn goedheid en jovialiteit indruk maakt, heeft kans dat hij bij z'n sollicitatie naar 't een of ander baantje meer stemmen van de raadsleden krijgt dan 'n flinkere kerel, die de gevoelssnaren minder goed weet te treffen.

Niet wie commandeert, maar wie op 't gemoed werkt, heeft de meeste kans dat hij bij den Limburger het gewenschte effekt sorteert. Terwijl in 't Noorden alleen de vrouwen in lief en leed hun tranen de vrije loop mogen laten, is het in Limburg heelemaal geen zeldzaamheid dat de man aan z'n vreugde of smart door tranen uiting geeft.

De Limburgers praesteeren het meeste in de muziek- en schilderkunst. In deze laatste zijn ze meer dichterlijk en romantisch dan de Hollander en als taalkunstenaar zijn zij geen romanschrijvers maar dichters.[16] Zij hebben 'n fijn aanvoelingsvermogen, dat hen naast de aangeboren imitatiezucht bijzonder geschikt maakt voor tooneelspeler: ieder dorp, ieder gehucht, iedere vereeniging heeft 'n too-

16) De kunstzinnigheid van den Noord-Limburger staat minder hoog.

neelclub. Deze imitatiezucht en de opgewekte geest verklaren de zin voor de komische of caricatureele nabootsing in taal, muziek en kleeding: de carnavalsoptochten tieren in Limburg evenals in het Rijnland. En wie weet niet, dat het humoristische proza 't wint van 't ernstige?[17)]

Het typische Limburgsche ‘vreigele’, dat in oorsprong niets anders is dan kritiek-uitoefenen - soms tegen beter weten in - en geleidelijk de beteekenis van dwarsdrijven, politiek saboteeren gekregen heeft, zou ik ook met de emotionaliteit in verband willen brengen.

Iedere Nederlander kent de Limburgsche, althans de Zuid- en Midden-Limburgsche openhartigheid. Als je met 'n Limburger voor 't eerst samen in de trein zit en je maakt op hem niet 'n zurige, bokkige indruk, dan heb je veel kans, dat ie je in de kortst mogelijke tijd de heele geschiedenis van hemzelf plus die van z'n familie vertelt. Het extreme van deze eigenschap werd mij eens door iemand meegedeeld, wien in verband met 'n sollicitatie inlichtingen werden gevraagd over 'n ondergeschikte. De chef in kwestie gaf den vrager de eenvoudige raad: ‘Laat hem bij U komen en praten en ik garandeer U, dat U binnen 't half uur - misschien ongevraagd - alles weet.’ Dit is de schaduwzijde: de Midden- en Zuid-Limburger is dikwijls te onpas confidentieel, let er niet voldoende op, wien hij zijn vertrouwen schenkt en kan zich in de mate van zijn vertrouwen moeielijk beperken. De Noord-Limburger is in deze voorzichtiger, ja hij maakt zelf 'n ietwat stugge indruk. Deze openhartigheid brengt den Limburger er toe ook graag zijn oordeel over personen te zeggen en veroorzaakt niet zelden kwaadsprekerij van 't ergste soort. Nu is er 'n lange tijd geweest, dat men in de wingewesten zijn meening over personen en zaken niet in 't openbaar, doch slechts ‘onder ons’ kon zeggen: toen werd ‘gevreigeld’ d.w.z. met een vuist in de zak kritiek uitgeoefend, die nooit eenig gunstig effect sorteerde. Dit laatste wist men en toch kwamen de ‘vreigeleers’ telkens weer bij elkaar. Is het te verwonderen dat ze in Limburg nu nog bestaan en dat men nu ook in 't openbaar ‘vreigelt’?

Ofschoon dat als-maar-kritiek-uitoefenen in de richting van 't individualisme wijst, hoort dit - Waterink beschouwt het als een kenmerk van de aard van den Nederlander[18)] - niet tot het wezen van den Limburger. De dorpsaanleg, vooral op de vruchtbare grond in 't Zuiden wijst niet op een op-zich-zelf-aangewezen-zijn. Wij kennen

17) Verg. de werken v. Olterdissen en de inhoud van 't tijdschrift ‘Veldeke’.
18) Zie in Jan de Vries, Volk van Nederland; II. Het Nederlandsche Volkskarakter.

hier niet de eenzame hoeven, zooals wij die in minder vruchtbare Sassische streken én in Noord-Limburg wel aantreffen. Meen nu niet dat de Limburger zijn eigen meening niet heeft - 't vreigelen doet immers 't tegenovergestelde al vermoeden - maar... hij uit deze niet gauw. Hoe kan 't ook anders! Verschillende eeuwen was hij immers politiek en sociaal onmondig. Als wingewestbewoner had hij niet te denken; elders werd voor hem gedacht en 't resultaat van die gedachten werd hem bij decreet meegedeeld.

Wanneer de Limburger dan ook binnenskamers of in de buurtclub (al vreigelende!) zijn meening nog zoo fel verdedigd heeft, dan laat hij ze straks in de openbare bijeenkomst veelal heel gemakkelijk varen, wanneer 'n autoriteit de hare d.i. 'n andere gezegd heeft. Het onbewust werkende minderwaardigheidscomplex (zie hieronder) en de verantwoordelijkheid - die hij immers nooit leerde dragen! - soms ook 't idee der saamhoorigheid doen hem spoedig van standpunt veranderen, vooral wanneer bovendien nog gevoelsargumenten worden aangevoerd.

Toch is de Limburger buitengewoon gesteld op de vrijheid, een bezit dat noch de Kelt noch de Germaan wilde missen.[19)] De talrijke M.E.-sche staatjes, die ons aan 't oude Griekenland herinneren, zijn als symbolen van 't zelfstandigheidsverlangen van iedere streek van ons gewest. Hoe zeer ook gehecht aan gezag: van dictators wil men in Limburg niets weten; met het: ‘du sollst’ moet men daar niet aankomen. De Limburger heeft te veel moeten strijden om z'n innerlijke vrijheid, z'n eigen aard te kunnen bewaren. Met 'n verzoek in humor of gevoel gedrenkt krijg je evenwel alles van hem gedaan. Zeer terecht zegt Majoor Evenwel van den soldaat: ‘Het is voor den chef heel eenvoudig om bijv. bij den aanvang van een oefening zijn Limburgers met een kleine speech op te wekken en een beroep te doen op hun kunnen. Vooral als dan in die toespraak een weinig humor gebracht wordt, slaat het bij de mannen in en geven zij zich ten volle.’[20)] Een despotisch decreteerend burgemeester of pastoor krijgt het heele dorp tegen zich, de bestuurder die handig vraagt, krijgt meer gedaan dan hij verwacht. De mijnopzichter die verzoekt, verzet in

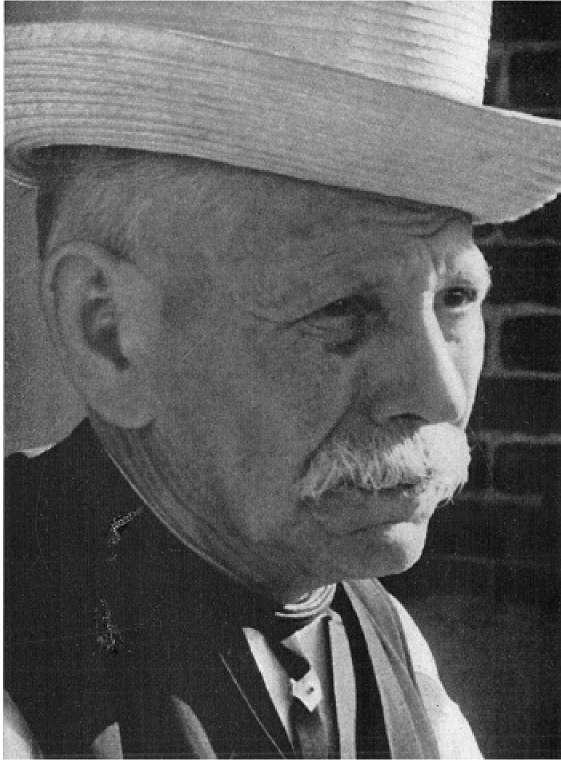
19) Zie voor de karakteristiek der Kelten: A.G.B. Schayes, La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination romaine (Bruxelles, 1877) p. 41-56; H. d'Arbois de Jubainville, Les Celtes jusqu'en l'an 100 devant notre ère (Paris, 1904) p. 1-17; Camille Jullian, Histoire de la Gaule (Paris, 1909) II p. 415-448 en Ethnographie der germ. Stämme von Otto Bremer (in: Grundriss der germ. Philologie III p. 768 vgg.).

20) Volgens persoonlijke mededeelingen.

'n minimum van tijd letterlijk bergen, maar hij die hautain commandeert, en jaagt, kweekt bij den van nature arbeidzamen mijnwerker verzet.

De gemoedelijkheid is aan deze houding niet vreemd. De Limburger moet den burgemeester, den pastoor of welke andere superieur 't dan ook zij, kunnen aanspreken, zonder dat hij een dag van te voren audientie aanvraagt: hij moet hem desnoods op straat mogen ‘lastig vallen’. Ik heb een mijninspecteur gekend, die om de drommel niet voor de poes was, maar die zich als kameraad van de arbeiders beschouwde en de meeste van hen bij de voornaam noemde: juist door deze gemoedelijkheid had het ‘insjpekterche’ (zoo heette hij bij de arbeiders) 'n voorbeeldige tucht en 'n maximale arbeidsprestatie plus... 'n goede stemming. En 't zal heusch niet gemakkelijk zijn een dergelijken chef door iemand uit het Noorden te doen vervangen, tenzij deze zich aan die sfeer van gemoedelijkheid weet aan te passen. Er zijn in Limburg nog heel wat burgemeesters, die de raadsleden bij hun voornaam noemen en er zich niet voor geneeren om, zoo noodig, ook in hun dialekt te spreken. Bekend is het feit dat nog niet zoo héél lang geleden de Domaniale Mijn verschillende keeren per jaar een feest organiseerde, waaraan de geheele ‘Belegschaft’ deelnam en waarbij de directie en de hoogere ambtenaren zich ongedwongen tusschen de arbeiders bewogen, zich met hen onderhielden en 'n biertje dronken.

De Kelten en Germanen worden om strijd geprezen wegens hun gastvrijheid, die evenwel volgens Schayes 'n kenmerk van alle primitieve volkeren is. Op welk oogenblik je ook bij 'n Limburgsche familie binnenkomt, je wordt onthaald; je wordt als 't ware even in 't familieverband opgenomen. Wel zet men je niet, zooals in Brabant ‘'n bakske koffie’, maar 'n glas bier, 'n borrel of 'n glas wijn voor. Is het toevallig etenstijd, als je 'n Limburgsche kennis ontmoet (en dat is het nogal dikwijls, omdat men, zeker op 't dorp in 't Zuiden, liefst 'n keer of vijf per dag eet!), dan moet je mee aan tafel. En ben je toevallig te ver van 't huis van de bekende, dan moet je in elk geval mee naar 't café (er zijn er genoeg!) om daar te worden onthaald. Er is geen gewest waar je zoo gemakkelijk aan tafel en tot overblijven wordt genoodigd als in Limburg Ik herinner mij 'n manoeuvre in 't Zuiden, waarbij 'n groep soldaten niet tijdig onderdak hadden. In 'n minimum van tijd waren er 'n tiental liefhebbers: ‘komt mer mit jonges, geer kint bie mich eëte en sjlaoëpe’. De gastvrijheid is wel de verklaring voor de bekende Limburgsche rondjes-geverij - met de gevolgen van

MAN UIT MELIK (LIMBURG)

BOERENMEISJE UIT ST. ODILIËNBERG (LIMBURG)

dien! -: wanneer 'n stel 'n café binnenstapt, dan is 't alsof ze zich plots allemaal gastheer voelen de een trakteert, de ander trakteert en niet zelden raakt dan de geheele ‘gastvrijheid’ aan 't wankelen.

De drang naar gezelligheid - een primitieve eigenschap, die speciaal den zuiderling karakteriseert - is bij den Limburger wel zeer opvallend. Noch het samenzijn noch de gezellige stemming kent men in 't Noorden in die mate, waarin ze in Limburg - behalve misschien in 't Noorden - wordt aangetroffen. Alle Limburgsche plaatsen hebben hun harmonie, zang-, buurt- en jongelingenvereeniging, hun schutterij enz. enz. Elk van deze verenigingen heeft haar eigen jaarfeest. Dan denke men nog aan de overal vlot gevierde kermissen, de uitbundige en soms buitensporige carnavals; aan de zilveren, gouden en... diamanten bruiloften, die overal tot buurtfeesten uitgroeien; de koffietafels bij doop, overlijden enz., waaraan ook de ‘straatbewoners’ aanzitten en men begrijpt, dat er nogal gelegenheid bestaat om ‘'t gezellig te maken’.[21] Opvallend is het, dat zelfs de meest ernstige, ja droeve plechtigheden veelal ‘gezellig’ eindigen. Ook hierin heeft de Limburger iets van den meer primitieven Middeleeuwer behouden, die na een ernstig spel niet onmiddellijk huiswaarts kon gaan: het einde moest blij zijn en daarom volgde er nog een clute of sotternie. Van alles en nog wat wordt 'n feest gemaakt en dan voelt men zich werkelijk één. Vooral met de kermis en carnaval verdwijnen de porte-brisé-scheidingen der standen: zij worden als door de nivelleerende stemming weggeschoven. Dat de anders geldende grenzen bij die gelegenheden wel eens ernstig overschreden worden, is verklaarbaar maar niet verdedigbaar. Niet alleen in 't gebruik van bier gaat de Limburger dan over de schreef maar ook wat z'n plichtsbetrachting betreft. ‘Is er kermis in het dorp van den Limburschen soldaat, dan schijnt het een heele toer te zijn, om tijdig thuis te komen. Hij ontziet zich dan niet, om zijn verlof op eigen gezag met bijv. een dag te verlengen. Hij schijnt dit niet als een ernstig vergrijp aan te voelen,’ meent majoor Evenwel.

Dat dit alles de uithuizigheid in de hand werkt, spreekt vanzelf. Maar wij hebben bij de meeste van de hier geciteerde gevallen met uithuizigheid van een bepaald soort te doen. De heele buurt beschouwt men als een groote familie. In een van de huizen komen de jongemannen en mannen bij elkaar om te bespreken, vertellen, kaarten, zingen, vreigelen en... 'n pot bier te drinken. En omdat hier de

21) Zie o.a.J. Huijsmans, Zeden, gewoonten en gebruiken te Roermond (Civitas Ruraemundensis, Roermond, 1932).

'echte' gastvrijheid te duur zou worden, proclameert men den meest populairen d.w.z. den meest bezochten buurtgenoot tot caféhouder; of het café 'n opschrift heeft of niet, doet niets ter zake! Zoo ontstonden de vele 'heiligehuuskes' in Limburg. Wij zien hoe 'n gebrek zich uit 'n goede eigenschap kan ontwikkelen, hetgeen trouwens bij den Limburger meer voorkomt!

Oprechtheid, trouw en toewijding zijn eigenschappen die den Limburger sieren.

Was 't niet de oprechtheid, die in den staatsman Jhr. Ch. Ruys de Beerenbrouck van alle zijden werd geprezen? Is Dr. Poels niet de verpersoonlijking van de openhartige Limburgsche oprechtheid, wanneer hij als geestelijk sociaal leider op de Rolducsche studieweek voor zijn arbeiders staat en voor de vuist weg spreekt. Wanneer hij beweert zoo maar eenvoudig-weg te zeggen, wat hij zijn kameraden te vertellen heeft, dan doet hij niet anders dan aan deze oprechtheid de vrije stroom laten.

Maar waarom heeft de groote Dr. Nolens zooveel gezwegen? Is 't misschien, omdat hij van vaders zijde meer van den noordeling had? Of kende hij zich zelf zoo goed, dat hij wist dat hij, wanneer hij begon te spreken, allicht te openhartig zou worden? Was de zwijger wel de echte Nolens? En zou van hem bij uitzondering gelden wat over 't algemeen volgens Waterink niet van den Limburger geldt: 'Wat U niet geëtaleerd ziet, vindt U binnen'?[22)]

Evenals Ruys door zijn Limburgsche trouw in 1918 ons Vorstenhuis redde, zoo heeft Poels door zijn trouw aan de arbeiders - ondanks alle verguizing - het sociaal en geestelijk bestaan der mijnwerkers met leeuwenmoed verdedigd. En was het toeval dat Nolens het devies: 'Utrique fidelis' in zijn wapen voerde?

Van den soldaat zegt majoor Evenwel: 'De toewijding voor den militairen dienst en de daaraan verbonden trouw aan zijn meerderen is een typische eigenschap van den Limburgschen soldaat. Ik vermocht deze eigenschap nog nimmer bij eenigen anderen landaard van onze bevolking in zoo sterke mate aan te treffen.' Eveneens prijst deze officier 'de ongekunstelde eerlijkheid en eenvoudigheid', waardoor hij meermalen werd getroffen.

Wanneer Waterink oordeelt dat het sociale gevoel in de Saksische gebieden nog wel het allersterkst is, dan komt mij dat eenzijdig voor.

22) Jan de Vries, Volk van Nederland, blz., 34.

M.i. is dit bij den Limburger ook niet 't minste zwakker. Ook in onze zuidelijkste provincie ‘leeft men met elkaar mee in dagen van vreugde en leed, van geboren worden en sterven, van ziekte en nood.’ De vrouwen uit de buurt komen niet alleen ‘op de koffie’ op de dag der doopplechtigheid, maar zij rekenen 't zich tot plicht bij geboorte eventueel behulpzaam te zijn en zoo noodig het meterschap op zich te nemen of 't kindje ten doop te houden.[23)]

Is iemand ernstig ziek, dan doen de jonge dochters uit de buurt gedurende negen dagen een bedegang naar de kerk of het kapelletje van O.L. Vr. Bij overlijden gaat heel de ‘naobersjap’ zoolang 't lijk ‘op e sjouf ligt’ s' avonds in 't sterfhuis of in de kerk bidden. De meisjes maken kransen en de ‘naoberplichten’ der mannen zijn vanaf 't luiden der klokken tot 't ten-grave-dragen van de buurtgenoot door 't gewoonterecht bepaald. Heel de buurtschap (‘de put’) of straat - mannen zoowel als vrouwen - gaat mee ter begrafenis. Niet zelden nemen de buurlui kinderen die hun moeder verloren, langere of kortere tijd - en soms zelfs voor goed - bij zich in huis.[24)] Is er een neomist, dan wordt heel de straat door de jongemannen en jongedochters versierd, er wordt in de buurt gecollecteerd voor een ‘blijvende herinnering’ en de jeunesse wordt gezamenlijk aan de koffietafel genoodigd, waar de neomist mee aanzit.

Bij ernstige vergrijpen in de buurt ‘spreekt’ heel de bevolking ‘recht’. Mishandelde de man zijn vrouw, dan trok men op 't einde van de vorige eeuw met 'n kar, waarop een strooman, onder helsch kabaal 's nachts voorbij het huis van den schuldige. De zgn. ketelmuziek die bij bepaalde overtredingen de algemeene afkeuring vertolkt, bestaat op vele plaatsen nog.

Dit idee van de nabuurschap heeft evenwel ook zijn nadeelen. Het werkt een soort van separatisme in de hand. Zoo ‘had’ op de lagere school iedere straat zijn eigen hoek (gedeelte waar de jongens van 'n bepaalde straat speelden). En wee dengene, die zich verstoutte op ‘andermans’ grondgebied te komen: dat werd als annexatielust beschouwt en dan... kreeg je veelal algemeene ‘duwpartijen’, die na school niet zelden in 't formeele jeugdveldslag ontaardden, waarbij gewoonlijk van klompen en steenen gebruik werd gemaakt. Krijgt op de kermis 'n jongeman van 't eene gehucht ruzie met iemand van 't andere, dan wordt het gewoonlijk een gevecht van gehucht tegen

23) Zie o.a.H.H.J. Maas, Verstooteling (Amersfoort, 1907) blz. 29. Overigens is in dit boek de Limburgsche geest dikwijls zoek. Verder: Wort-u. Sachgeographie, S. 306-323.

24) Em. Seipgens, Toen Leneke dood was (Uit Limburg, Arnhem, 1881).

gehucht; zoo'n gevechtssoort komt in veel plaatsen ook bij het ‘fakkele-stäke’ op St. Martinusdag voor.[25)]

Dit particularisme heeft in heel veel plaatsen tot gevolg, dat de raadsleden en wethouders per gehucht worden aangewezen, wat niet altijd in 't belang van de gemeente is.

Niet alleen aan de menschen maar ook aan de grond van zijn omgeving is de Limburger sterk gehecht. Het moge al waar zijn dat men, zooals Fons Tuinstra zegt, den Limburger overal tegenkomt en dat hij een zwerversnatuur heeft - ik voor mij zou hier liever willen spreken van 'n gedwongen zwerven of verhuizen bij gebrek aan gepaste bestaansmogelijkheden - toch is hij, zeker wat zijn gewest betreft, over 't algemeen hokvast. Ook voor hem geldt wat Blink van den Oost-Brabander zegt: ‘Gehechtheid aan den bodem, waar hij opgroeide, waar hij als jongen speelde, aan het dorp waar hij ter kerke gaat... is schier nergens zoo groot als hier.’[26)] Werkt de Midden-Limburger op de mijn, dan zal hij liever dagelijks eenige uren sporen of fietsen, dan in de mijnstreek te gaan wonen. Deze hokvastheid lijkt mij evenwel niet specifiek Limburgsch evenmin als 't ver doorgevoerde conservatisme. Het is meer 'n typische eigenschap van den boer in 't algemeen, die de Limburger immers van huis uit is. ‘Der Bauer sitzt auf seiner Scholle fest, er verlässt sie nicht ungezwungen, er fühlt sich eins mit ihr, er liebt sie. Auf sie kann er zählen’ zegt Menghin.[27)] En dit verklaart ook 't heimwee naar Limburg en naar 't Limburgsch dialekt. Ontmoet 'n Limburger 'n gewestgenoot ‘in den vreemde’, dan begroet hij hem zonder aan standsverschil te denken blijmoedig in... z'n dialekt. ‘Liefde voor de geboortestreek’, zegt majoor Evenwel, ‘wordt, evenals deze voor den Zeeuw en den Fries gelden, ook in sterke mate bij den Limburger aangetroffen. Ik zou zeggen, dat de gehechtheid aan de geboortegrond bij den Limburger van Roermond af naar het Zuiden nog in sterkere mate aanwezig is dan bij den Noord-Limburger.’

Het wonen in grensstreken, waarin veel gevochten werd en die nu eens tot het bezit van den eenen, dan weer tot dat van den anderen vorst behoorden en ten slotte als wingewest bij Nederland kwamen, heeft den Limburger iets onzekers, iets minderwaardigs gegeven. Zeker, het saamhoorigheidsgevoel heeft dit bij hem versterkt - be-

25) Win. Roukens, Wort- und Sachgeographie usw. p. 231.

26) H. Blink, Studiën over Nederzettingen in Nederland. - Noord-Brabant. (Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, 21 (1904), blz. 25 vlg.).

27) a.a.O., S. 110.

halve misschien bij de bewoners van 't gebied ten Noorden van Arcen -, maar hij miste te lang 't gevoel te behooren tot een grootere eenheid, die hem meer besef van eigenwaarde en zelfvertrouwen gaf. Tot 't ontstaan van dit minderwaardigheidscomplex hebben nog andere faktoren meegewerkt. De ambtenaren, ‘de heeren’, waren tot voor kort nagenoeg uitsluitend ‘Hollanders’, die den Limburger met hun ‘deftige’ taal, die hij niet altijd verstond, althans maar zwakjes beheerschte, imponeerden. Ook voelde hij, dat bij gebrek aan studiemogelijkheden de ‘Hollanders’ hem de baas waren in ontwikkeling. Niet alleen de universiteiten en gymnasia, zelfs de mulo- en ambachtsscholen moesten veelal in 't buitenland worden bezocht. Over 't algemeen ‘gaven’ de ‘Hollanders’ en zij die in 't buitenland geweest waren de toon aan, en dat ondanks 't feit dat de Limburgers geboren leiders zijn! Het gevolg van een en ander is wel eens, dat de Limburger na 'n langer verblijf in Holland, waar hij dat minderwaardigheidsgevoel van zich af moest zetten, uit reactie, om er zich boven te verheffen, autoritair wordt.

Wee dengene die meent den Limburger uit de hoogte te moeten behandelen: hij is 'n kale ‘holländer’ én... ligt er voor goed uit.

Wel ja: ‘De Limburger is achterlijk!’ ‘Het Zuiden is donker!’

Verwondert het U, dat de zoon van 'n boer, mijnwerker, ja zelfs van 'n kleinen ambtenaar, die geen ander vooruitzicht heeft dan zoo gauw mogelijk achter de ploeg te loopen, kolen te hakken of erbarmelijk krukwerk te verrichten, zich niet of weinig om geestelijke ontwikkeling bekommert? Begrijpt ge niet, dat kinderen, die reeds vroeg hun ouders moesten helpen om de boterham te verdienen, die 's winters niet naar school gingen vanwege de slechte wegen enz. en 's zomers - als ze überhaupt iets voor onderwijs voelden - in de wei les kregen, waarbij een tegen 'n boom gespijkerde zwart geverfde plank als ‘bord’ dienst deed, niet erg bij waren? Zeker, zoo is 't niet meer, maar zoo wás 't nog in de tweede helft van de vorige eeuw. En bestaat er niet zoo iets als 'n onbewuste nawerking gedurende 'n paar generaties; en zijn - ondanks de buitengewoon goede onderwijstoestanden dank zij vooral 'n Dr. Moller en Dr. van Gils - de vooruitzichten nog niet veelal van dien aard, dat ze de onderwijsambitie niet sterk stimuleeren? Verwondert het U, dat Limburg niet veel intellectueelen voort ‘*bracht*’, wanneer U weet, dat de druk op de bevolking groot, 't bezit gering en studiegelegenheid in ons excentrisch gewest povertjes was? De geographische ligging én de staatkundige toestand ‘waren’ hier schuld!

De Limburger is er geen debet aan! Het kan hem niet tot schande zijn!

De tot nog toe verschenen publicaties over intelligentie-verhoudingen in Nederland laten Limburg m.i. geen recht wedervaren: noch die van Groenewegen in de ‘Militaire Spectator’ van 1926 noch die van Stuiveling van 1935. De psychologische beteekenis van de geographische, historische en sociale faktoren komt niet voldoende tot zijn recht. Majoor Evenwel zegt: ‘Hierin (in intelligentie) staat de Limburgsche soldaat beslist bij verschillende onzer landgenooten achter... Dit wil natuurlijk nog in geenen deele zeggen, dat hij wat wetenschappelijke aanleg betreft, bij zijn collega's soldaat achterstaat. Het is mij steeds opgevallen dat de Limburger in 't algemeen in 't bezit is van een groote aangeboren inwendige beschaving, die tot uiting komt, zonder dat de betrokkene het zelf weet, zoodra hij in aanraking komt met degenen, die boven hem gesteld zijn.’

Men vrage de hoogleeraren onzer universiteiten eens hoe ze over de intelligentie van den Limburgschen student denken.

Bezielt den Limburger tengevolge van de bekende minder goede verhouding in de vorige eeuwen nu een z.g. noorderhaat? Neen, integendeel! Van zelf sprekend kan men niet verwachten dat hij nieuwaangekomenen, die zich in hun houding en optreden niet aan de Limburgsche geest wenschen aan te passen, met open armen ontvangt en met vriendelijkheden overlaadt. Maar hij, die toont den Limburger te begrijpen, zal in dezen - ook al zal 't niet lukken de Limburgsche taal, hét instrument van volkomen begrijpen en aanvoelen, machtig te worden - van wege de gastvrijheid, de tegemoetkomende houding en de openhartigheid der Zuiderlingen 'n vriend vinden.

Wie hem niet ontziet, wordt uitgestooten en wie hem, in absolute strijd met het Nederlandsche belang, wil verhollandschen, haalt zich 'n blijvende antipathie, ja soms zelfs vijandschap op de hals. Een uniformeering naar Hollandsch model is niet mogelijk en heelemaal niet gewenscht. Want de Limburger is 'n goed Nederlander en Vaderlander, wat na de brochure van Charles Thewissen[28)] geen betoog meer behoeft. Behoudens 'n enkele uitzondering - die evenwel in ieder grensgebied voorkomt, dus zeker in 'n gewest dat gedurende heel de historie grensland was - heeft hij een groote aanhankelijkheid aan vorstin en vaderland. En hebben dit in 1918 de staatsman, de soldaat en de gewone burger niet getoond? De Limburgsche minister-

28) Charles Thewissen, Limburg en Oranje (Maastricht, 1937).

president sprak z'n veto uit tegen hen, die de Oranjetroon wilden omverwerpen, de Limburgsche soldaat dreigde eventueele aanvallers met vernietiging en de burger zong: 'Limburg en Holland blijven één'. Het oordeel van den niet-Limburger majoor Evenwel over den soldaat mag ik hier nog citeeren: 'Deze (de vaderlandsliefde R.) is bij de Limburgers sterk ontwikkeld en uit zich in een groote liefde voor het Vorstenhuis. Zij zijn er trotsch op om Nederlander te zijn, hoewel zij zich in Holland niet thuis gevoelen.' De eerbied voor het gezag in 't algemeen vloeit voort uit de gehoorzaamheid, die den katholieken Limburger aangeboren is. Gehoorzaamheid aan God en dus aan zijn plaatsbekleeders: bisschoppen en ouders, geestelijke en wereldlijke bestuurders is iets van zelfsprekends. Van den soldaat zegt majoor Evenwel dat hij beslist gevoel heeft voor discipline. 'Ik zou een uitzondering willen maken voor de zoogenaamd politiek besmetten uit de mijnstreek en de fabrieksarbeiders van Maastricht.... Onder goede leiding zijn, vooral bij langdurig verblijf onder de wapenen, uitstekende soldaten van deze laatsten te maken. Het schijnt dat dan de vreemde invloeden veel van hun kracht verloren hebben en allengs de ware Limburgsche volksaard weer boven komt.' Juist omdat de Limburger van zijn jeugd af aan voortdurend op de plicht om te gehoorzamen wordt gewezen, is het voor ieder tactvol chef, wie en vanwaar hij ook zij, gemakkelijk hem leiding te geven.

Al bestaat wetenschappelijk geen reden het katholicisme als raciaal 'bedingt' te beschouwen - 'n mogelijkheid die J.P. Kruijt oppert[29] - een feit is het, dat het katholicisme, evenals op het Rijnlandsche, op het Limburgsche volkskarakter zijn stempel heeft gedrukt. 'Wo gei kruuts hingt woont neemes' is 'n typisch Limburgsch gezegde. Gebruiken en taal, die de wezenlijke aard van een volk zoo duidelijk illustreeren, bewijzen de waarheid van dit gezegde voor ons zuidelijkst gewest.

Het is nog niet zoo lang geleden, dat de mijnwerkers der Domaniale Mijn, alvorens in de lift te gaan, gezamenlijk 'n gebed verrichtten. Wanneer de Limburgsche huismoeder een brood aansnijdt, maakt zij er met mes of vinger, eerst een kruisteeken op. De schutters openen en sluiten de jaarlijksche schietwedstrijd met 'n kerkgang, terwijl vóór het lossen van het eerste schot onder de 'voeëjelsjtang' wordt ge-

29) J.P. Kruijt, De onkerkelikheid in Nederland (Groningen-Batavia, 1933). Hoofdstuk XI. Voor het Rijnland zie o.a. Justus Hashagen, Rheinischer Volkskarakter und rheinische Geistesentwicklung (Bonn-Leipzig, 1922).

beden.[30]. Om de oogst tegen wreede natuurkrachten te beschermen, steekt de boer op de hoeken van de akker een gewijd palmtakje of 'n deel van de kruidwisch in de grond.[31] Bij ernstige ongesteldheid haalt 'n familielid van de zieke den dokter, maar de jongedochters uit de buurt doen tegelijkertijd een bedegang naar de kerk of 'n dichtbijgelegen kapelletje van O.L. Vr. De Limburger viert niet de verjaardag maar ‘der nametsdaag’ (de dag van den heilige, naar wien hij genoemd is). Ja, het is mij bekend dat de leden van een neutrale eerste klas voetbalclub erop stonden, dat 'n bepaald jubileum met de bijwoning van 'n H. Mis werd ingezet.

In de taal blijkt 't religieuze element uit duizenden uitdrukkingen. Ik citeer er enkele. In 't Noorden verhuist de knecht, in Limburg ‘maakt er Sintermeis’ (= St. Remigius). In Holland komt iemand aan tafel, als 't eten bijna is afgeloopen, in Zuid-Limburg, als ‘'t bóch umjedrare’ is. Als de booze vader bij gebrek aan zelfbeheersching z'n ondeugenden zoon 'n pak slaag geeft, dan ‘kriet e ze jekristeliert’. Passeert in Kerkrade 'n jonge dame, wier onderjurk toevallig onder de japon uitkomt, dan hoort men: ‘dat meëdje hat de hoeëmäs onger jen vesper oes kómme.’[32]

Het feit dat dergelijke uitdrukkingen op de meest verschillende levensgebieden betrekking hebben, is 'n bewijs voor 't vergroeid-zijn van den Limburger met zijn geloof.

Al spreekt die religieusiteit niet altijd uit 'n telkens aanwezig diep bewustzijn - wat menschelijkerwijze m.i. niet mogelijk is - en al is bij het religieuze leven - evenals bij al onze dagelijksche bezigheden - veel sleur, toch blijkt het bewust-katholiek zijn van den Limburger duidelijk, wanneer men hem opzettelijk in zijn geloof wil krenken; dan wordt hij zelfs aggressief: men denke aan de Dageraad-actie van 'n paar jaar geleden. Dan blijkt, dat het geloof 'n sterk bindend cement is, dat de Limburgers één maakt.

De meest ruwe mijnwerker duldt geen aanval op zijn geloof, al zal hij de verdediging wel eens met 'n ‘vloek’ inzetten.

Met de aanvaarding van het geloof is voor den Limburger het voornaamste verzorgd. Voor de rest zorgen O.L. Heer en de Heiligen wel.

30) Zie o.a.J.A. Jolles, De Schuttersgilden en Schutterijen in Limburg (Publications, 1936), blz. 29.

31) Win. Roukens, Wort- und Sachgeographie usw., Teil I A, p. 213 vgg.

32) 't bóch is umjedrare = 't boek is omgedragen; dan is de Mis bijna geëindigd; kristeliere = katechismusles geven; dat meëdje etc. beteekent: dat meisje heeft de hoogmis onder de vesper uit.

Buitengewoon groot is zijn vertrouwen in de Hoogste Leiding.

Naast de zuidelijke inslag in zijn karakter verklaart dit niet alleen de veelal uitbundige opgewektheid en schaterlachende blijmoedigheid maar ook de veelvuldig voorkomende luchthartigheid en zorgeloosheid alsmede de hieruit voortvloeiende lichtzinnigheid, die den Noorderling onbegrijpelijk is. Uit z'n dagelijksche vertrouwelijke omgang met God en de Heiligen vloeit dikwijls - niet bedoelde - oneerbiedigheid in religiosis en - vooral bij den Zuid-Limburger - het zoo veelvuldig voorkomende ‘vloeken’ voort, dat ons ook in Frankrijk, Italie en Spanje opvalt. Men roept God en z'n Heiligen zoo dikwijls aan, waar bijzondere hulp noodig is, dat men Hun namen als aanroep ook gebruikt, waar 't ontoelaatbaar is. En juist van dat ontoelaatbare is de minder ontwikkelde en ruwere zich niet bewust, omdat hij door 't veelvuldig dagelijksch gebruik de verhevenheid niet ten volle aanvoelt én de vorm der woorden onder invloed van 't sterke affect gewoonlijk van 't ‘kerkelijke’ klankbeeld afwijkt. Maar daarmee wil ik dit kwaad niet goed praten: het is 'n ernstig zwak - zelfs als wij de verzachtende omstandigheden begrijpen - dat met de opvoering der ontwikkeling hoe langer hoe meer verdwijnt.

En denk nu niet dat de Limburger, die zoo doordrenkt is met het katholicisme, onverdraagzaam is! Nog nooit heb ik gehoord dat iemand onheusch bejegend of gedwarsboomd werd, omdat hij andersdenkend was. Nergens wordt aan instellingen van andersdenkenden, b.v. aan scholen, zoo gemakkelijk steun verleend als in Limburg. De verhouding tusschen katholieken en protestantsche geestelijken is evenals tusschen katholieken en protestanten in 't algemeen heel goed. Maar niemand wage het den Limburger lastig te vallen om 't geloof, niemand probeere openlijk zijn geloof aan te randen in zijn eigen ‘land’... dan begint 't Limburgsche temperament te werken en kent zijn spontaan opbruischende felheid geen grenzen, zooals de Dageraad tot z'n schrik heeft moeten contateeren!

Ook heeft de Limburger, zooals Tuinstra 't aardig zegt, ‘'s Levenhier bij z'n tiene’; hij haat schijnheiligheid, die hij fel hekelt met de woorden: ‘hä bät God van 't kruus en sjit in den tempel’. Hij heeft respect voor iedere eerlijke overtuiging, maar eischt dit ook voor de zijne.

Op eenige zwakke trekken in de volksaard van den Limburger wees ik reeds. Ouwerling weet er in zijn boek getiteld ‘Uit donkere gewesten’ nog meer en konstateert o.a. ‘een zeer groot drankmisbruik, vooral tijdens de vastenavonddagen en tijdens de schandelijke bac-

chantenfeesten, die men kermissen gedoopt heeft, maar ook op Zondagen; een zeer hooge criminaliteit...'

In de mobilisatie slingerde men - om maar met 't laatste zwak te beginnen - de Limburgsche soldaten, speciaal die van het 13de Reg., de epitheta ornantia: messestekers, bokkerijders en Russen naar het hoofd. Het optreden der 'bokkenrijders' in Zuid-Limburg gedurende de 18de eeuw is berucht. De misdaden door deze benden gepleegd waren werkelijk van 't allerergste soort. Maar het complex der gebeurtenissen doet zooveel vraagteekens oprijzen, dat 'n nieuw onderzoek, dat meer dan tot nog toe geschied is met ethnologische, historische, sociale en psychologische factoren rekening houdt, pas een bevredigende wetenschappelijke verklaring van dit criminologisch probleem kan brengen. Eerst dan kan men beoordeelen, welk aandeel de Limb. volksaard aan deze terroristische, soms onmenschelijke wandaden had.[33)]

Zelf heb ik ± 1915 in Zuid-Limburg nog *enkele* individuen gekend, die voortdurend ruzie zochten, dronken om dan te kunnen vechten en hun genot hadden in steekpartijen. Maar... dat waren absolute uitzonderingen en beslist minderwaardige typen, waarvan er enkele later toch nog behoorlijke huisvaders geworden zijn.

Dat neemt niet weg, dat 'n bepaalde volksklasse, althans gedurende de vorige eeuw nog, het vechten - gewoonlijk na het verwerken van 't noodige bier - in 't bloed zat. Jos. Russell vertelt ons dat er ± 1850 graag gevochten werd 'tusschen ingezetenen van naburige gemeenten... bij welke de inwoners van Geleen wel met naam en daad als moedige en bloedige deelnemers bekend waren.' Revanchegevechten zorgden ervoor dat het oorlogsidee erin bleef![34)]

Er valt evenwel te constateeren, dat aan deze 'veldslagen' nagenoeg uitsluitend de laagste klasse der bevolking deelnam. Vechtlust zat wel in den Zuid-Limburger. Maar hier moet behalve door 't temperament veel door ligging, historie en ontwikkeling worden verklaard. In 't Zuiden van Limburg volgde de eene oorlog op de andere, rooven en brandschatten waren geen uitzonderlijke gebeurtenissen, waaraan huurlingen uit aller heeren landen deelnamen. De bevolking verarmde totaal. Gezien de geringe ontwikkeling der wingewesten moesten dergelijke feiten en toestanden gedurende enkele generaties op de een of andere manier nawerken.

33) Zie o.a.J.J. Michel, Die Bockreiter von Herzogenrath, Valkenburg und Umgebung. (Aachen, 1905).

34) J. Russel, De Heerlijkheid Geleen (Sittard, 1861).

Dat Limburg van ouds berucht was om de groote frequentie van het delict der mishandeling, vindt hierin beslist een zeer belangrijke verklaring en zegt positief alleen iets voor de uiterlijke beschaving maar nog niet voor de innerlijke beschaving of geestesadel.

Dit alles klopt met de belangrijke gegevens, die ik van het ‘Criminologisch Instituut aan de Rijksuniversiteit te Utrecht’ mocht ontvangen.[35)] Uit de statistiek voor de jaren 1901-1931 blijkt, dat de drie meest ongecompliceerde delicten in ons gewest frequenter zijn dan in 't rijk, wat dan zijn verklaring zou vinden in de meer primitieve vormen der samenleving, die 'n noodzakelijk gevolg moeten zijn van de historische ontwikkeling van land en volk. Wanneer de bewerker der statistiek van het Criminologisch Instituut van meening is ‘dat de groote frequentie der mishandeling in Limburg, behalve op meer drankmisbruik, toch ook op verschil in volkskarakter berust’, dan geloof ik, dat wij hier te doen hebben met 'n algemeen Keltisch en Germaansch primitief karakteristicum, dat door de genoemde faktoren bij 'n bepaald deel van 't Limburgsche volk niet voldoende gemitigeerd kon worden. Voor 'n zuiver oordeel zou men ook de ‘geraffineerde’ criminaliteit, die de Limburger bijna niet kent, moeten vergelijken.

Het drankmisbruik is een onloochenbaar zwak van den Limburger. Ook dit wil ik niet wegcijferen of vergoelijken.

Van de Germanen wordt gezegd: ‘on buvait partout et à toute occasion, en l'honneur des dieux, aux assemblées publiques, comme aux naissances, aux marriages et aux décès’;[36)] zij konden de ‘mede’ in behoorlijke hoeveelheden verwerken. En de Kelten? ‘Ils donnaient souvent leur vie pour une cruche de vin’. De conservatieve Limburger heeft van beiden nogal aardig wat over gehouden, zooals o.a. uit de ‘held’ van ‘De Zoondag vaan 'ne mestrechteneer’ blijkt. De Limburger schenkt geen kopjes koffie buiten de officieele koffietafel en in 't café gebruikt ie ze ook niet. Wat voor den Franschman en Italiaan de wijn is, is voor hem 't bier, dat hij niet zelden bij de boterham gebruikt. Hij drinkt liever 'n glas bier als wijn én hij schenkt 't bij iedere gelegenheid en niet zelden drinkt groot én klein bier. Het schijnt in Zuid-Limburg voorgekomen te zijn dat peter, meter en vroedvrouw na 't doopsel zooveel bierhuizen bezochten, dat ze...

35) Hartelijk dank ik Prof. Pompe en zijn medewerkers voor de mij verstrekte gegevens. Ook majoor Evenwel uit Venlo, Kapelaan F. Schleiden uit Heerlen, Mr. Müller uit Venlo en den kunstschilder René Smeets uit Gennep dank ik hartelijk voor hun steun.

36) Schayes, l.c., p. 144.

zonder de doopeling thuis kwamen. In de vorige eeuwen bestonden de belooningen en boeten der diverse vereenigingen, vooral der schutterijen, in bier. Zoo moest in de in 1639 opgerichte schutterij van Geleen een lid dat vloekte in de vergadering dadelijk 'vier vanen (6 liter) bier betalen'. Legio zijn de uitdrukkingen in de Limburgsche dialecten voor het zich-te-buiten-gaan-in-drank. Hoe weinig de Limburger evenwel 't drankmisbruik en de mogelijke ernstige gevolgen daarvan - niet 't minst spruit dit zwak uit gastvrijheid, temperament, sociale toestanden en historie voort - aanvoelt, blijkt uit de lichtzinnigheid, waarmee hij religieuze termen met 't drankwezen in verband brengt. Hij gaat naar de 'heiligehuuskes' of, 'kapellekes', waar hij zich 'einen geisteliken roesj' drinkt, als hij in 't café 'Zum Himmel' is aangekomen.

Maar of het drankmisbruik in Limburg erger is dan elders, durf ik niet te beweren. In 1901 waren de procenten der veroordeelde drinkers voor het geheele rijk in elk geval grooter dan die in Limburg. En men vergete niet, dat de gemiddelde Limburger het drinken meer demonstreert dan de 'Hollander'. En dat het drankmisbruik in de zuidelijkste provincie misschien minder acuut is dan in de andere gewesten, blijkt niet alleen uit de genoemde statistiek maar ook uit 't oordeel van majoor Evenwel, die zegt: 'In 't algemeen gedroegen de door mij lange jaren gadegeslagen Limburgsche soldaten zich buiten dienst, zelfs eenigszins onder den invloed van alcoholische dranken, meer gedisciplineerd dan bijv. hun soortgenooten uit Zeeland, Noord-Holland, Noord-Brabant.'

Bovenstaande typeering heb ik moeten gronden op herhaaldelijk geconstateerde bijzondere gevallen, die begrijpelijkerwijze veelal betrekking hebben op bepaalde sociale groepen, die niet altijd met name werden genoemd. Behoudens in enkele evidente gevallen heb ik mij gehouden aan de geaardheid der groote massa, de minder ontwikkelden of meer of minder a-logischen; en zelfs daar heb ik veelal de prominenten (gunstig of ongunstig) ter motiveering gekozen. Dikwijls maakte ik dus de onnauwkeurigheid - ze werd tot nog toe, voor zoover ik weet, trouwens altijd gemaakt - niet mede te deelen de vorm, waarin de verschillende genoemde caracteristica bij andere sociale groepen evident worden.

Ik meen evenwel, dat ik het Limburgsche volk, ondanks deze vergeeflijke eenzijdigheid, in deze korte schets heb gekarakteriseerd met zijn gunstige en ongunstige eigenschappen, waarvan de laatste door

de toenemende volksontwikkeling hun zwak hoe langer hoe meer verliezen.

Moge de 'Hollander' het goede van zijn zuidelijken landsbroeder leeren waardeeren en de zwakheden begrijpen, moge de Limburger, zijn verantwoordelijkheid gevoelend tegenover zijn gewest én de staatsgemeenschap, de goede eigenschappen kultiveeren en de zwakke veredelen tot heil van heel het Nederlandsche volk en de Dietsche stam, waaraan hij niet alleen in 't verleden veel gaf maar ook in 't heden, juist door zijn land en zuidelijke geaardheid, nóg veel te geven heeft.

De Noordzeevissers door A. Wapenaar

Iets over het bedrijf.

DE taal van een streek bewaart geheimen die niet altoos door latere geslachten ontraadseld kunnen worden. Zo nu en dan wordt er een vermoeden wakker in het licht van de geschiedenis.

Het Nederlands Woordenboek noemt o.a. de uitdrukking: *te lubek komen*, d.w.z. lelijk te pas komen, die volgens dat woordenboek aan de Zaanstreek nog gehoord wordt. Ook in de vissersplaatsen aan de Maas wordt zij door de ouderen vaak gebruikt. Dat 'lubek' doet denken aan de vroegere Hanze-stad Lubeck aan de Oostzee, de verliezende concurrent van het later opkomende Amstelredamme in het Westen, dat immers handel en vrachtvaart inpalmde. Vinnig wordt er meermalen gevochten om de vrije vaart door de Sont. Kaapvaarders van weerskanten maken de zee onveilig. En het in de Middeleeuwen machtige Lubeck zal menig Hollands schip hebben zien opbrengen; de bemanning werd gevangen gezet in Lubeck. Maar ook onze vissers leden last van de Oostzee-kaperschepen.

In de vroege middeleeuwen (tweede helft der dertiende eeuw) wordt de haring gevangen of gekocht in de Oostzee, waar toentertijd de trek der haringen heen was: bij Skänor (ook wel Skaanen of Skonen genoemd) en Falsterbode, de grote haringvangstplaatsen, waar iedere stad (ook Kampen b.v.) zijn neerzettingen, z.g.n. vitten (velden) had, waar gedurende de vistijd de burgers het recht van handel, zelfs van rechtsspraak, hadden. Vlaanderen en Holland komen op als handelscentra; met Dordrecht en Brugge als stapelplaatsen. De Hanzesteden aan de IJsel, Kampen en Deventer, minderen in betekenis tegenover het opdringende Westen. Graaf Filips van Bourgondië voerde oorlog tegen de z.g.n. Wendische steden der Hanze, waarvan Lubeck niet de minst-machtige was en zes Hollandse steden moeten een licht oorlogsschip leveren: Vlaardingen was een van die zes steden. Ze keerden terug met de bezem in de mast. Vlaardingen telde toen al mee.

In die zee-oorlog kwamen de vissers te pas: vele scheepjes zullen door kaapvaarders of oorlogsschepen zijn buitgemaakt; de bemanning kwam... te Lubeck.

Zo zat er bij de vissersbevolking de schrik in voor de vijand in het Oosten, dat nog altoos na zoveel eeuwen onze taal de heugenis er aan bewaart.

Nog tegen het einde der Middeleeuwen, in de 15e eeuw, begonnen de haringscholen uit de Oostzee zich te verplaatsen naar de kust van Engeland en Schotland. En sinds dien begon de opkomst en bloei der visserssteden als Enkhuizen, Hoorn, Den Briel, Schiedam, Vlaardingen, Maassluis en der kustplaatsen.

* * *

De vissers zelf.

In zijn 'Kroniek van Hoorn' teekent Velius op het jaar 1522 aan: 'dat tot dien tijd de steden van Oostlant nog meest zelf met haar waren hierheen voeren, maar niet lang daarna verkeerde het werk, de scheepvaart nam gestadig toe, het aantal bootsgezellen wies aan, en zij, aan sober leven gewoon, konden zich met minder behelpen dan de vreemdelingen; zo hadden zij dezen binnenkort uit het water en namen zelf de vaart in'.

Omstreeks het jaar 1400 (volgens 't jaartallenboekje 1386) vindt Willem Beukelszoon het haringkaken uit, waardoor de haringhandel die brede vlucht kan nemen die zij tot op vandaag heeft weten te behouden, al heeft ook hier de na-oorlogse crisistijd veel misère gebracht.

Kort daarna (1416) wordt het eerste grote haringnet gebreid te Hoorn. 't Wordt dan de bloeitijd van het 'vigilerende' vissersbedrijf.

Vigileren, een Frans woord, misschien uit de Bourgondische tijd in de taal van de vissers ingedrongen. Het typeert hun geest van durf en voortvarendheid. Vigileren - er altoos op uit zijn het bedrijf te verbeteren, de zee te verkennen, waakzaam gespitst en gespannen.

Een ander Frans woord, bestorven in hun mond, is: prissemeren, het verhollandste: présumeren, vermoeden. Want voor den leek, en ook voor den tegenwoordig theoretisch in de zeevaartkunde onderwezen matroos, moet het een wonder heten, hoe goed de Hollandse Noordzeevisser 'bevaren' was in een tijd dat er aan hun opleiding nog niet gedacht werd. (In Vlaardingen b.v. was er eerst in 1900 sprake van een visserijschool). Ze waagden zich oudtijds toch maar zonder kompas naar de Oostzee.

De practische bevarenheid werd er met de paplepel ingegoten: acht à negen jaar waren de jongens toen ze al met vader mee gingen en

verdienden. 's Zomers en 's winters, 's zomers ter haring-, 's winters ter beugvisserij. Geen wonder dat ze vertrouwd werden met de geheimenissen van het vak, met zeestromingen en zandbanken; met de kleur van 't water en die van de zeebodem, waar zij 't lood inwierpen.[1)]

Als de zee-luitenant Koolemans Beynen met een Pernisse beuger een reisje meedoet, verbaast hij zich over de kundigheid van den visserman:

'Wij, van de marine, verwonderen ons wel eens, hoe vissers zoo, zonder sterrekundige waarnemingen te doen, den weg op zee kunnen vinden en de kust kunnen aanlopen, waar ze maar willen. Maar ze kennen de grond van de zee en voelen met het lood hun weg'. 'Vigilerende en prissemerende' verkende het geslacht dier mannen de wijde wateren en met behulp van kompas en octant (deze laatste om de 'breedte' op te nemen) waagden ze zich onder IJsland en Shetland, thuis om de Noord als een landrot in zijn kleine dorp of stadje.

Kapitalen werden en worden hun toevertrouwd. Zo lezen we in 'De Grootvisserij op de Noordzee' door A. Hoogendijk Jz., een Vlaardingse reder, het volgende bedrag der uitrusting van een schip met bijbehorend vistuig:

Houten loggerschip met masten, rondhout, blokwerk etc.	*f* 12.000
Touwwerk, 2 stel zeilen, anker, ijzeren ballast, kajuitsgoederen	*f* 5.850
Anderhalve vleet (netten) geheel nieuw met toebehooren	*f* 6.000
Beugtuig (voor de beugvisserij 's winters)	*f* 650
	Totaal *f* 24.500

Wat een karakters moeten dat zijn, die het goed van hun 'meester' beheerden als was het hun eigen kapitaal. Natuurlijk denken we hier in de eerste plaats aan den schipper en den 'stuurmansmaat', die samen de hoofdleiding hebben gedurende de reis.

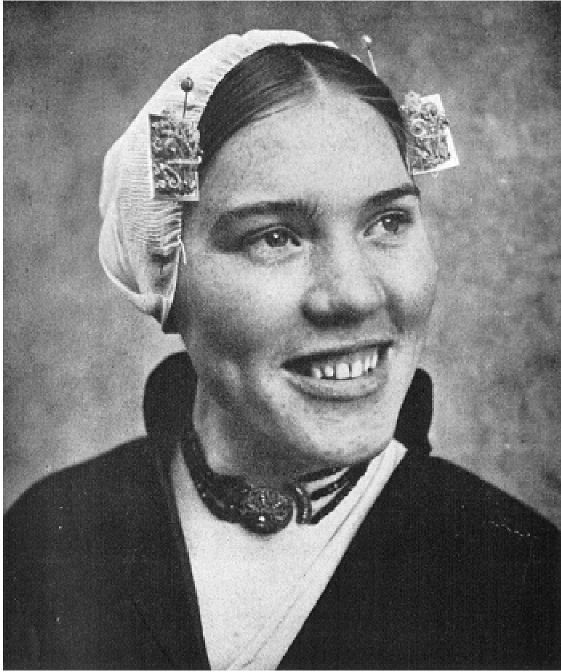
En hoe groot werd dat hun toevertrouwde kapitaal, sinds de zeillogger moest plaats maken voor het stoomschip dat in de volksmond 'fiets' heet.

Sinds eeuwen zijn ze gewoon 'op deel' te varen d.w.z. hun verdienste hing percentsgewijze af van de ter 'afslag' gemaakte be-

1) Zie: Bernard Canter, Een droomer ter haringvangst (Amsterdam, 1902). Ook: L.R. Koolemans Beynen, 's Winters op de Noordzee (in: Ch. Boissevain, Leven en streven van L.R. Koolemans Beynen (Haarlem, 1880), blz. 192 vlg.). Pernis en Middelharnis hadden alleen de z.g.n. beugvaart voor verse vis (schelvis, kabeljauw, enz.).

VISSERSJONGEN UIT EGMOND

VISSERSMEISJE UIT KATWIJK

somming. Sinds ook de vissers hun vakorganisatie kregen, is daar wel enige wijziging in gekomen, maar: riskant blijft hun bedrijf, zowel wat de gevaren ter zee als de wisselvalligheid van de vangst betreft, waardoor hun loon wordt bepaald.

Uitdrukkingen als: een sober stukje brood, en: de vis wordt duur betaald zijn de vertaling van die durende wisselvalligheden.

* * *

Hun religie in verband met hun karakter.

Dat onze Noordzeevissers van huis uit godsdienstig mogen heten, omdat ze, evenals de boeren, dicht leven aan 't hart der natuur, spreekt vanzelf: hun spreekwoordelijke ruwheid (‘ruwe zeebonk’) is vaak niets anders dan de keerzij van een onderdrukte religiositeit.

De theologie spreekt in de laatste jaren van het z.g.n. ‘numineuse’, doelende op het beven voor den Absolute, Hem, Dien we God noemen. Onze vissers hebben de eeuwen door dat ‘beven’ meer beleefd dan wie ter wereld ook. En geen psalm is hun vertrouwder dan die welke zingt van ‘die met schepen ter zee afvaren handel doende op grote wateren; die zien de werken des Heren, en zijn wonderwerken in de diepte.

Als Hij spreekt, zo doet Hij een stormwind opstaan, die hare golven omhoog verheft.

Zij rijzen op naar den hemel, zij dalen neder tot in de afgronden; hun ziel versmelt van angst;

zij dansen en waggelen als een dronken man, en al hun wijsheid wordt verslonden.

Doch roepende tot den Here in de benauwdheid die zij hadden, zo voerde Hij ze uit hun angsten:

Hij doet de storm stilstaan, zodat hun golven stilzwijgen.

Dan zijn ze verblijd, omdat zij gestild zijn en dat Hij ze tot de haven hunner begeerte geleid heeft.’

Niet altoos is de haven hunner begeerte het veilig aards tehuis - de vromen onder hen raken met de dood vertrouwd, die Loods naar de laatste onbekende en diep-in begeerde haven, het betere Land...

Daar waar het ‘numineuse’ de zielen vaak onder hoog-spanning doet leven, de dood voor ogen, ‘onder beslag’ van de ‘majesteit Gods’, moet het volkskarakter wel heel sterk daarvan de weer- en neerslag vertonen.

Hier was sinds de Reformatie de bodem vruchtbaar voor het piëtis-

me, dat alle nadruk legt op: het moet je toch maar gegeven worden. Hier is vooral diep besef van: afstand tegenover die ‘hoge Majesteit’, Die zich openbaart in stormen en bliksem, in de ontzaglijkheid van de bewogen wateren, in Wiens Hand ze hun leven weten, niet altijd ‘veilig’ weten van wege hun zonden, wanneer ze nog geen verzoening vonden: het geloof is niet aller, 't is een klein kuddeke. En al zijn ze in handel en wandel godsdienstig-nauwgezet, schaars is het getal dergenen, die durven te zeggen bekeerd te zijn. En zuchtend wordt door wie het toch wel diep-ernstig meent openhartig bekend: Ik ben maar een onbekeerd mens. Van ‘krachtdadige’ omzettingen hoort men het liefst, opdat het ‘echt werk’ zij.

Zeker is het dat de kerkelijke ‘opvoeding’ hier ook veel schuld heeft. In tijden van verslapping (b.v. de 18e en begin 19e eeuw) bloeide ook onder de vissersbevolking het conventikel, het ‘gezelschap’. Maar wat de Gereformeerde theologie ‘verbondsprediking’ noemt, zal in de regel stuiten op de sterke weerstand van een latente lijdelijkheid, die zowel in ‘oprechte harten’ als in vroompratende ‘moeders en vaders in Israël’, z.g.n. rijk aan bevindingen, gestalte kreeg.

Zeer zeker is hier ook de aard van het volk, het bloed, een factor van betekenis.

In Noord-Holland (Egmond b.v.) zal de Friese nuchterheid de Frankische gevoels-inslag sterk temperen, welke laatste overweegt bij de kustbevolking van Zuid-Holland en langs de rivieren. Geprononceerder dan in Vlaardingen en Maassluis is het piëtisme in Scheveningen en Katwijk b.v.

De ‘Vlaringers’ hadden van de ‘Schevelingers’ geen bijster hoge dunk. ‘Die lui lopen met een dik boek naar de kerk, maar je mot ze in de gaten houen’. In ‘Een droomer ter haringvangst’ tekende de auteur 't volgende portret van de ‘Schevelingers’, gezien door de ogen van een ‘Vlaringse’ schipper:[2)]

‘Ze zeggen dat je in de gevangenis beter eet dan op een bom. Want daar hebben ze geen kok; ze koken maar hoe 't uitvalt. D'r wordt gevloekt om om te vallen. En als d'r kwajen aan boord zijn, zien ze er niet tegen op om met een mes te vechten.

In IJmuiden hebben de heeren een mooi huis voor de visschers ingericht. Als je nou 's winters bij de vischafslag geweest ben en je gaat

2) In die tekening vergete men niet de rivaliteit tussen de zeelui van beide plaatsen. De Hollandse vissers ‘stonden’ de Engelse ook niet. Ook daar zijn verhalen van, ‘de gemene Engelsen’ betreffende.

niet naar huis, dat doe je maar om de drie reizen, dan kan je daar wonen. D'r is een mooi lokaal bij waar je koffie en chocolaad en brood kan krijgen, en ook krijg je er mooie boeken te lezen. Maar de Schevelingers hebben 'r de wrok laten zitten. D'r is nou geen enkel boek meer - die hebben ze allemaal meegekaaid. Ze staken de kommen van de chocolaad zoo in d'r zak en wouen ze meenemen...'

De 'dierbaarheid' kan het masker zijn van een ruim geweten. Dat komt niet alleen bij de 'Schevelingers' voor.

Maar van de waarachtig-bekommerden geldt: Een nauw leven geeft een ruim sterven, een spreekwoord, uit zulke kringen afkomstig.

Het piëtisme heeft veel op zijn kerfstok: Allard Pierson verhaalt in 'Oudere Tijdgenooten' van de angst voor de hel, die hem als kind geteisterd heeft. Vergeten we niet dat de intuïtie der liefde in de opvoeding menig keer voor excessen zal hebben gevrijwaard.

En Prof. Geesink schreef eens: In tijden van verwereldlijking der kerk is het piëtisme haar behoud geweest.

Met een koppigheid, een hardnekkigheid, die 'ban en achterban' op de been bracht tot daden van bruut geweld, hebben de Maassluisers en Vlaardingers zich in 1775 verzet tegen de invoering der nieuwe psalmberijming en de z.g.n. korte zang, van 'hoger hand' hen opgelegd.[3)] De achttiende-eeuwse literatuur verhaalt er van in Sara Burgerhart, in de 55ste brief (1e deel), waar een oude visser sprekend wordt ingevoerd. Een reisgezelschap heeft den ouden man op een glas wij getrakteerd en op de vraag: 'Is er geen nieuws?' valt hij uit: 'Jae wel, er is nieuws; ze willen met Saetans geweld ier niewe Zalmen ebben, maar Klaes eit ook kneukels an zen lijf. Wij willen Daevis Zalmen ouwen, al zou Maassluis het onderste boven.'

't Is zeer de vraag of de vissers zelf in die troebelen de sterkste hand hebben gehad: ze voeren immers winter en zomer en hun thuis blijven was weinig. De mentaliteit der strijders tegen de nieuwigheden was hun niet vreemd, maar vooraan hebben ze zeker niet gestaan, zo min als tijdens de latere 'afscheiding' en 'doleantie'. De kerkhistoricus Prof. ter Haar besluit zijn verhaal van de twisten om de 'nieuwe zalmen': '- Wel was het een doorslaand blijk van de kerkelijke zin waardoor de Vlaardingsche gemeente zich van oudsher onderscheiden heeft, dat het kerkgebouw waar bij herhaling zulke tooneelen van wanorde en strijd waren aanschouwd, niet geheel verlaten werd en ledig kwam te staan'.

3) Zie: Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland in tafereelen, onder redactie van B. ter Haar en W. Moll, dl. II (Amsterdam, 1869), blz. 575 vlg.

Maar in datzelfde Vlaardingen stelt nu een Predikbeurtenblad den buitenstaander zoowel als den kerkhistoricus van professie voor de taaie puzzle der genealogie van velerlei ‘gemeenten en gemeentetjes’ welker oorsprongen zich menigkeer verliezen in het duister van: ik-wil-toch-ook-wel-eens.

Een wonder mag het heten dat het een Dr. A. Kuyper gelukt is, ook de piëtisten onder onze vissers uit de catacomben hunner religieuse lijdelijkheid naar voren te halen tot een belangstellend mee-leven op velerlei gebied, kerkelijk, staatkundig, maatschappelijk. Al zijn er onder hen geweest die met zijn pleidooi voor het verzekeringswezen, ontwikkeld in zijn werk: De Gemeene Gratie, moeite hebben gehad. Immers, zij vreesden er voor hun ‘lot en leven’ in plaats van in de handen van hun hemelsen Vader, in die van mensen te leggen. En ze beriepen zich op Job 12 : 6: ‘De tenten der verwoesters hebben rust, en die God tergen hebben verzekerdheden om hetgeen dat God met Zijne hand toebrengt.’ En ze waagden het er op, zonder ‘verzekering’, om des gewetens wil. Ook op dit gebied zijn er ‘napraters’.

Hoe teer ze konden meeleven bewijst het dagboek van een visserman, die aantekent bij het jaar 1886: ‘Wijs Gij, Heere, ons zelf de weg aan, waar Gij Uwe kudden leidt, want in deze droeve dagen kunnen wij de voetstappen van Uw schapen niet zien.’

* * *

Spanning en Overspanning.

Die van Scheveningen en Katwijk, de kustplaatsen, visten twee nachten niet, n.l. van Zaterdag op Zondag en van Zondag op Maandag. Die van de rivierplaatsen, b.v. van Vlaardingen, wierpen 's Zondagsnamiddags de netten uit om dan 's nachts te gaan ‘halen’. Kwam het, doordat de laatsten wat ruimer dachten? Die van de kust in hun meerdere afgeslotenheid ook meer scrupule's hadden ten opzichte van de Zondagsarbeid? Spreekt hier ook een andersoortig verleden, ander soortig ‘bloed?’ Zeker is het dat religieus de accenten nog al verschillen. Van excessen als b.v. godsdienstwaanzin door dweepzieke overspanning is ons een voorbeeld bekend uit Katwijk, waar op een logger - 't is al heel wat jaren geleden - een over-geestelijk dictator de hele bemanning onder zijn suggestie had. Hier speelde de vrees voor het jongste gericht, het laatste oordeel een schrikkelijk spel. Daaronder mengde zich iets van wat in de zestiende-eeuwse Wederdopers de gemoederen dreef: de komst van het Godsrijk vol-

trok zich, het nieuwe Jeruzalem was op aarde gedaald. Eschatologische verwachtingen dus; het schip was op reis naar het Paradijs. Het aardse leven moest geofferd worden; de koers was bepaald door den leider, die - als de koning van Sion - lust had in de ‘offers’ van zijn kameraden. L'histoire se répète, zij het op verkleinde schaal.

De carricatuur van waarachtige religie is de donkere slagschaduw tegenover het licht. Er is de carricatuur, die bijgeloof heet en daarnaast zoals in 't geval van de Katwijkers: de uit het lood geslagen ‘geloofsverwachting’.

Wat deze laatste carricatuur aangaat, geen der vissersplaatsen bleef er vrij van. Zij, die dagelijks hun ogen ‘ruim zicht’ kunnen geven, oneindige horizonnen omvademen, zij kennen de onrust van hun eigen kleinheid, zondigheid, nietigheid. Hier ervaart men heel reëel de diepe zin van zijn ‘stile afhankelijkheid’. De ziel wordt op zich zelf teruggeworpen in die oneindige ruimten, en wanneer de aard, de aanleg neigt tot zelf-inkeer, religieuse contemplatie kan er zo licht een conflict ontstaan, een breuk: de caricatuur groeit, het waandenkbeeld. Vergeet niet wat voor eenzaamheden die kleine groep mensen - 12 à 13 hoogstens - beleven, weken lang dolende ‘om de Noord’, aldoor zonder enige afleiding dan hun werk dat, als er niet veel gevangen wordt, mede deprimeert door drukkende zorg om 't tijdelijk bestaan, om wat ze ginds aan de kust achterlieten; vrouw en kinderen.

Ook het konventikel speelt hier een rol, o.m. bij de thuisblijvers, de vrouwen.

Ons is een geval bekend dat in zo'n kring van ‘godsdienstige’ vrouwen verzameld rondom een bekeerde, een moeder in Israël, een soort ‘bezetenheid’ zich openbaarde, een psychische infectie; krankzinnigheid, die sterke bewaking vereiste. Jonge meisjes spraken met de stem van een ander; wanende dat ze die of die zelf waren. De tegenwoordige psychiatrie spreekt hier van: depersonalisatie.[4] Zeker is het, dat de afgodische verering in het kringetje debet is aan die afwijkingen, die meestal tijdelijke storingen bleken; doch grote opschudding in het stadje hebben verwekt.

Anderzijds lazen en hoorden we van: bijgeloof. Een romanschrijfster[5] heeft in haar vertelling van de zee, een vissersroman, het motief verwerkt van ‘De Vliegende Hollander’, de over de hele wereld verspreide legende van een spookschip dat onheil voorspelt. Ik geloof niet, dat onze Noordzeevissers anders dan bij verre geruchten met die

4) Letterlijk: ontpersoonlijking; men waant zich een ander.
5) Marie v. Dessel-Poot, Vissers voeren uit (Bussum, 1937).

spookhistorie in aanraking kwamen. Eerder zal op de z.g.n. grote vaart, die naar de Oost of de West, de vrees voor 'De Vliegende Hollander' hebben rondgespookt; b.v. onder onze maanden lang op de Oceaan rondzwalkende ontdekkingsreizigers. Zwierf De Vliegende Hollander niet tussen Kaap Hoorn en Kaap de Goede Hoop? Het kinderlijk-vast geloof van het merendeel der vissers zal hen in de regel voor het bijgeloof immuun hebben gemaakt: zij leefden dagelijks bij en met de Schrift en als de gelegenheid het maar even toeliet, hielden ze elke Zondag of op een Christelijke feestdag het 'gebed', een tekenende benaming voor hun godsdienstoefening in het 'vooronder' der matrozen, waarbij de schipper een stichtelijk stuk voorlas uit 'De Godvreezende Zeeman' door N.S. van Leeuwaarden, een herhaaldelijk herdrukt preken-boek. Ook de meestal schaarse Rooms-katholieke leden der bemanning schikten zich gewillig daarbij en zongen dapper de psalmen Davids mee, al hadden ze ook een eigen 'gebedenboek' daarnaast. Zo was 't althans voor ongeveer veertig jaar. Ook in dit doen van het 'gebed' kwam later de klad, naarmate de 'jacht' in het vroeger betrekkelijk rustig bedrijf kwam, stoom-jacht vooral en de mentaliteit van den visser onderging ook de sterke invloed van de 'nieuwe tijd', niet in het voordeel van de religie.

Het bijgeloof had wel meer kans bij de achterblijvenden, als er een dag of wat een storm de gemoederen van de in spanning angstig wachtenden alle rust benam en enige tijd later vergeefs werd uitgezien naar de komst van de geliefden. Zo herinner ik me dat na zo'n storm waarin meer dan één schip gebleven was, het verhaal de ronde deed: ze hadden die bewuste nacht een schipper, met name genoemd, gezien, staande voor de vensters van zijn woning, de zuidwester op, het oliegoed en de laarzen aan: nam hij afscheid van vrouw en kinderen? Zulke verhalen vergat je nooit: 't deed griezelen. Hier is neiging naar het 'occulte'. Maar in de gezinnen der kerkse vissers weerde men in de regel dit 'bijgeloof' met schouderophalen af.

Wel herinner ik me een vrouwefiguur, oud, kromgebogen, waarvan verteld werd dat zij iedere dag op het Vlaardingse havenhoofd stond, wachtende op haar zoon, over wien de dominé haar al heel lang geleden het bericht bracht, dat hij 'gebleven' was.[6)] Voor mij werd

6) Zoo schreef Marie Boddaert een ballade waarin o.a. deze strofe:

En iedren morgen wacht zij hem:
Dan gaat zij naar de rê̂e,
En doolt de schepen langs en tuurt
Naar d'eindeloze zee....

die vrouw het symbool van al dat machtig verlangen der liefde waarmee vissersvrouwen en -kinderen de eeuwen door plegen uit te zien naar den man en vader. Het is een nerveus geslacht, dat der zeelui; er is een temperament dat licht-bewogen is als de zee zelf; daar kunnen o.a. de schoolmeesters van spreken. Het hart op de tong met een gulheid niet altoos recht evenredig aan de betrouwbaarheid ervan. Maar er is hier ook vaak een nuchterheid, gescherpt door het aldoor waaks moeten zijn tegen de grote gevaren.

Hoewel onze Gereformeerde vaderen liever niet spraken van ‘fortuin’ of ‘geluk’ in zaken van handel en bedrijf, was de bekende afscheidsgroet aan een vertrekkend visserman altoos: ‘Veuls geluk en be'ouwe reis’.

De reders inzonderheid rekenden met dat ‘geluk’. Een ongelukkig, onfortuinlijk schipper werd ‘bedankt’, een tragisch geval, dat echter heel gewoon gevonden werd door de belanghebbenden, al kostte het dan ook een mooie positie. 't Was, alsof men dacht: Och ja, die reder kan nu eenmaal moeilijk anders. Het liep die schipper helaas niet mee; ‘een schipper is een wipper’, luidde het altoos.

Toch vertaalde een gelovig zeeman dat ‘geluk’ in een hogere zin: n.l. van ‘leiding Gods’.

Zoo lees ik in het bovengenoemd dagboek:

‘Tot heden toe heeft me nog niets ontbroken, zijnde nu 41 jaar oud, wel eens schraal, maar toch genoeg. (De man had 7 kinderen groot te brengen). Zo heb ik dan 8 à 9 jaar als schipper gevaren, maar de Here beliefde het niet zo te zegenen dat ik in die betrekking kon blijven. Vervolgens werd ik matroos, maar toen zegende mij de Here zo in die stand, dat ik met het vermeerderen van mijn gezin niet minder had dan toen ik schipper was en minder kinderen had.’

Dat de duivel lijfelijk de gelovigen benauwen komt, vond ik ook in dat dagboek als een ‘bevinding’ vermeld, hoewel er - heel nuchter - bijgevoegd wordt: - ‘ik heb zoveel licht van den Heere nodig of het van de duivel is of van mijn verdorven hart, want ik geloof dat nog maar al te veel de schuld op de vijand de duivel geworpen wordt, door onkunde of eigenliefde.’ Heel juist, dat laatste vooral: ego-ïsme.

Daartegenover zijn er wel verhalen onder de vissers in omloop die van bijgelovigheid een sterk bewijs leveren. De bovengenoemde Koolemans Beynen laat een der oudste matrozen verhalen van een reepschieter die op een koude winteravond - 't gebeurde op een beugreis - naar het dek komt en den schipper toeriep: ‘Nee, schip-

per, ik kan het beneden niet langer uithouden, want de Beuze zelf zit bij de kombuis en die wil me meenemen.'

'Mijn vader - zo vertelt dan die matroos - deed een kort gebed en daardoor aangemoedigd, ging hij zelf naar omlaag en zag in 't rokerige logies, waarin de gehele bemanning lag te slapen, de duivel zelf de handen boven de kombuis warmen.

Toen mijn vader dit zag, werd hij dan wel zo kittig boos, dat hij den Beuze toeriep wat hij bij hem aan boord kwam doen en toen de duivel zei: "Ik kom den reepschieter halen, die zijn ziel aan mij verkocht heeft en dus in mijn dienst is," antwoordde mijn vader hem onbevreesd, "dat hij zelf hem betaalde en hij dus in zijn dienst en van niemand anders was." Ja, hij sprak hem zo flink aan, dat de duivel, toen hij van boord ging, den reepschieter twee jaar uitstel schonk.

En de Beuze hield woord ook. Gedurende twee jaar werd de reepschieter niets meer van hem gewaar en hij en mijn vader waren 't geval schoon vergeten: doch dit was bij Satan helaas niet het geval, want juist diezelfde dag, twee jaar later, lag mijn vader met zijn hoeker[7] voor Maassluis, waar de reepschieter hem in de jol naar de wal bracht, aan niets denkend. Eerst 's avonds keerde mijn vader aan boord terug, waar hij tot zijn grote droefheid vernam, dat de reepschieter verdronken was en de jol, zonder iemand erin langszijde aan boord was gedreven.

't Was bijster duidelijk. De Beuze had woord gehouden en had den reepschieter na twee jaar uitstel, weggehaald.'

Leeft in dit vertelsel op zeemanswijze voort het motief van de Faust-sage? Wie zal 't zeggen?[8] Zeker is het, dat dit bijgeloof iets wezenlijks anders is dan het geloof in den duivel en zijn reële aanvallen op den mens zoals de piëtistisch gelovige zeeman naar luid van zijn Bijbel gelooft. Het verhaal is allicht terug-geconstrueerd van uit het vinden van de lege jol.

* * *

Verdwijnend Volk?

Wie het ganse jaar door, met heel korte 'pauze's', op 'een stukkie hout' rondzwerft op de zee voor een 'sober stukkie brood', 's zomers ter haringvangst, 's winters voor de verse-visvangst (schelvis en kabel-

7) Hoeker = vissersvaartuig.
8) Die 't na-vertelde, heeft het natuurlijk 'versierd.'

jauw, de z.g.n. beugvisserij) wil zich ook wel es een keer ontladen in jolijt. Dat gebeurde dan op Sinterklaasavond. Dan daverde het, zoals ik dat in Vlaardingen heb gehoord, in de straten van dit stadje, van hossende rijen jongens en meisjes, dan leek het wel een boerekermis. 't Was de enige gelegenheid om zich eens te laten gaan, onbenard, zonder zorg. De kermis 'kwam ook eens in 't jaar', maar die ontkwam de zeelui net: in Juni, de zomermaand, was de kermispret; en oudtijds kozen de haringbuizen zee in de week vóór St. Jan (24 Juni); de buisjes- of vlaggetjesdag (de laatste Zondag vóór 't vertrek) was een hoogtijdag voor Vlaardingen. Maar gevist mocht er niet worden voor St. Jan, dit werd door de schippers plechtig met een eed op het stadhuis beloofd. Het jonge goed, pas uit het ei (de kuit) moest eerst goed uit de kluiten gewassen zijn. Er was nog eerbied voor de vis. De latere schrobnetvisserij raapt niet alleen de vissen weg van de zee, maar begaat de wreedheid die zich zelve wreekt, om alle 'beloften' van overvloed te vernietigen.

Dat is de schuld van de moderne techniek, die niets ontziet, mens noch dier.

De rechtvaardige kent het leven van zijn beesten, al betalen deze dan ook met hun leven. De mazen van de 'vleet' werden in de latere tijd al nauwer gebreid met het oog op 't jonge goed; al vroeger viste men.

Daar moet je de ouderwetse zeelui over horen.

'Wat is er an te doen? Niks ommers, net as an het feit dat je teugenwoordig 'aast geen zeelui meer hebt; allemaal motòr-schepen en "fietsen", zeilen kennen ze niet meer. Dat begon al indertijd met de sleepboten; die mos je wel nemen, voor de risico van de averij; als je die liep, dan kreeg je de schuld. Maar vroeger kwamme we met het barste weer, dwars door het ijs van de Maas, met het volle tuig de haven binnen. Mens, dat kenne ze niet meer. En 't is allemael gauw, gauw. Je 'oeft ook geen viswater meer te kennen. Daar zurgt de radio wel veur.'[9)]

* * *

Van moed gesproken, die openbaarde zich vaak in een geestelijke onafhankelijkheid tegenover de machthebbers-reders.

9) Men zie ook: P.J. Risseeuw, Het verklaarde uitzicht. Een vertelling van de zeekant (Wageningen, 1932). Daarin vecht ook ''t oude' met ''t nieuwe.'

In de tijd dat de kiezers hun stembiljetten thuis moesten invullen, is het gebeurd dat het een schipper zijn schip kostte, als hij niet kon laten zien, de partij van zijn patroon te hebben gekozen. Misschien was dit ook een voorwendsel om van een 'ongelukkige' schipper af te kunnen komen.

Het verhaal ging rond van een ander, die lange tijd ongelukkig voer dat hij ook es een keer zijn schip vol had.

De reder, anders stuurs, was nu een van de eersten die de logger opliep en den schipper verwelkomde; maar deze stampte ten antwoord een paar keer met de voet op het 'ruim'. 'Spreek haring', moet hij alleen maar gezegd hebben. Als het niet waar gebeurd is, typeert het geestig een heel goed mogelijke situatie.

Dat het drankmisbruik onder de vissers geen uitzondering was, mag niet alleen op hùn debetzijde worden geplaatst. In het boek 'De Grootvisserij op de Noordzee' komt een lijst van victualiën voor over een heel jaar; het frappeert sterk dat voor scheepskaak (hard brood) en tarwebroden in totaal *f* 210 staat uitgetrokken, tegenover *f* 130 voor jenever en brandewijn, benevens *f* 180 voor bier[10] We hoorden wel eens van schippers die hun patroon voor zo'n kwantum jenever bedankten en verzochten om in ruil daarvoor, althans ten dele, andere victualiën te ontvangen. Zo'n zoethoudertje lijkt verdacht veel op een surrogaat voor religie, om er de moed in te houden.

Want we herhalen: 'een sober stukkie brood.' 'De vis wordt duur betaald'.

De vroegere beugvisserij eiste vaak en dat midden in de barste winterkou, dag en nacht doorvissen. De tegenwoordige trawlervaart, jachterig als onze tijd is, eist zeker niet minder 'ausdauer'. De reeds geciteerde Koolemans Beynen schreef met lof over de Pernisser beugers en 'hun onverstoorbare toewijding'. Zou het bij de meeste vissers niet heten: de nood is ons opgelegd? Want veel 'gemoedelijks' vooral in de omgang aan boord met elkaar, ging verloren. Maar ook: het zit ons in het bloed; we worden er heen gedreven van ouder tot ouder. We weten niet beter. Maar als we anders konden....

En velen moestèn anders; er zijn na de jaren van hoogconjunctuur, toen er een sigaar kon worden aangestoken met een bankbiljet, wijde bressen geslagen in de eeuwenoude muur van het bedrijf, waaruit een grote vlucht plaats had. Maar Noordzeevissers zullen er blijven, al is 't met moderner georiënteerde mentaliteit. Ze hebben nu ook hun bon-

10) We merken op dat over de rijst- en gortmaaltijd bier gegoten werd; het z.g. 'bieren'.

den. Maar moge hun eenvoud blijven zoals die de eeuwen door het kenmerk was van wie dicht leven aan het hart van de natuur: grote kinderen, die zich onwennig voelen aan de wal, onwennig in een wereld aan welker cultuur ze vreemd bleven. Maar een cultuur die vervreemdt van den eenvoud dier kinderen, van hun openheid voor, hun overgave aan het leven, omdat ze er God in vonden en Zijn omgang kennen, zo'n cultuur snijdt zich de zenuw door van zijn kracht en bereidt voor: den Untergang des Abendlandes.

De Zuiderzeevisschers
door Alie van Wijhe-Smeding

WATER tot de horizon toe, en immer een zachte of wilde deining rond de oude wallen, zon of regen of wind op paal-woningen en kleine steenen prenterige huizen, boogbruggetjes en éénpersoonspaden door verweerd-groen weiland: dàt is Marken.

Op zoo'n boogbruggetje stond ik eenmaal met mijn blonde bontgekleede Eilandsche vriendin: Tijne-van-Hilletje. Wij drukten onze ellebogen op de brugleuning en onze kin drukten we in onze handpalmen en we hadden een levendig gesprek over Marker bruiloften en Marker begrafenissen en allerhande Marker gebruiken en gewoonten. En Tijne zei herhaaldelijk dat alles altijd hetzelfde was gebleven - de spoken ook, en - zelfs de rare verschijnselen! Moeizaam verwerkte ik dat... En ik vroeg naar allerlei dingen en ik vroeg ook: ‘Waarom is het nou eigenlijk zoo, dat jíj bij je huwelijk weer de kleedij draagt van je Grootmoeder? En waarom moet een Marker jongetje nou eerst een heele tijd in zijn kleedij op een Marker meisje lijken?’ En toen keek Tijne-van-Hilletje mij met haar groote naïeve ronde oogen toch zoo perplex aan, toen keek ze of ik iets ongeloofelijk doms gezegd had, maar ze antwoordde toch wel geduldig, ze antwoordde zooals een wijze goedige ‘Memme[1)]’ zou antwoorden op de vraag van een achterlijk ‘keind’, en ze zei onderrichtend: ‘Nou, dàt is - omdat 't al-deur zoo 'eweust is’.

‘Maar waarom ìs het dan al-door zoo geweest?’, vroeg ik - en ik besefte best dat de vraag te moeilijk was, maar ik kon nu eenmaal... niet ophouden met vragen. ‘Daôrom’, zei ze. En ik deed koppig als een kind van zeven. ‘Daarom is geen reden.’ ‘Jaôwel’, zei ze, ‘reden zat! 't Is zóo as 't altijd 'eweust is, daôrom. Gien minsch het er ooit weut van 'ehad dat 't aôrs 'eweust het op 't eiland, niet eense mijn Bappe[2)]-z'n-Tao[3)] en die was toch eenentnegentig toen ie weggong, dus - daôrom...’

Aan dit gesprek dacht ik terug toen ik een en ander overwoog en noteerde voor deze bijdrage over de Zuiderzee-visschers. Want een

1) Moeder.
2) Grootvader.
3) Vader.

beeld van ‘het volkskarakter in het cultuurgebied’ is wel te geven, maar niet altijd een aannemelijke en gegronde verklaring voor dit beeld. Hoe is het ontstaan? Aan welke invloeden dankt het in allerlei onderdeelen zijn bestaan?

Wanneer ge van een of ander menschenkind in uw omgeving het karakter zoekt te verklaren, zijn er altijd wel eenige factoren aan te wijzen, die invloed uitoefenden: zijn afstamming, zijn opvoeding, de milieu's waarin hij leefde. Maar - ondanks dit alles - zijn er in een karakter bijna altijd bestanddeelen te vinden, die onverklaarbaar zijn, die er van buiten-af ‘nieuw’ inkwamen. Kinderen van één gezin kunnen veel van elkaar verschillen, zonder dat we het ‘waarom’ kunnen aangeven. Laten wij daarom bescheiden zijn en ons ook niet diets willen maken, dat wij alles begrijpen van de vorming der volkskarakters, laten wij als we geen sleutel en geen motief kunnen vinden, de karakteristieke eigenaardigheden aanvaarden zooals ze zijn, dus dikwijls min of meer - en tot op zekere hoogte... als mijn vriendin Tijne-van-Hilletje dat deed...!

Natuurlijk weten wij allen wel dat de invloed van een landschap zeer groot kan zijn. De Hollandsche vrouwen, wereldvermaard om haar zindelijkheid, lieten op de Zuid-Afrikaansche hoogvlakte vanwege het watergebrek gauw hun schoonmaak-woede los. De boertjes van de schrale Oostelijke zandgronden maken een meer bescheiden indruk dan de kleiboeren uit het Westen en Noorden van ons land. Maar toch - de wisselwerking van bodem en mensch was niet altijd dezelfde. Terwijl de schitterende natuur van het Middellandsche-Zeegebied zoo inspireerend werkte op Grieken en Romeinen, liet zij de botte geest der Turken onberoerd.

En als ge mij wilt vragen waarom de Urkers, de Markers, de Enkhuizers, de Volendammers, de Bunschoters en andere Zuiderzeevisschers, bij het vele dat ze gemeen hebben, onderling zooveel verschillen - niet alleen in kleeding! - dan zeg ik ook: ‘Gien minsch het er ooit weut van 'ehad dat 't aôrs 'eweust het...’ Want al ben ik overtuigd dat de invloed der zee sterker op de mensch inwerkt dan die van een of ander landschap - de onderlinge verschillen zijn bij de Zuiderzee-visschers zeer groot. Natuurlijk kan dit beïnvloed zijn door de godsdienstige overtuiging van de verschillende visschers-groepen. Zoo zou men kunnen verklaren het verschil tusschen den Calvinistischen Marker en den Roomsch-Katholieken Volendammer. Maar - hoe dan te verklaren het niet minder groote verschil tusschen Marker en Urker, die toch beiden kinderen zijn van één geloof? Er moeten dus

nog andere invloeden zijn. Zooals dat bij een volk kan zijn de invloed van zijn geschiedenis - bij ons volk zoo markant in zijn vrijheidsoorlog tegen Spanje! - zoo groeit er in een stad, een dorp, op een eiland, een traditie, een overlevering die gaat van geslacht op geslacht, en dié verkondigt dan met een sterke innerlijke stem wat gepast is en wat verwerpelijk, waar men zich aan te houden heeft en wat men moet nalaten. Hoe kan men bijvoorbeeld anders verklaren: het verschil tusschen den gemoedelijken en royalen Urker en den zeer ernstigen, zeer matigen, zeer zuinigen Marker?, of den wat rumoerig aangelegden Bunschoter of Huizer?

Maar naast al deze verschillen, is er toch ook veel gemeenschappelijks. Zee-volk geniet altijd een aangename reputatie. Ze zijn vlot, knoopen graag een praatje met u aan. Zuurpruimen zijn het niet. Kunt ge één roman opnoemen waarin onaangename zeelui beschreven worden? Ik niet. Het 'ruime sop' gaf ook de varenslui wat ruims. Er is op zee maar weinig gelegenheid om ruzie te krijgen met buren. Maar ook het samenzijn aan boord van een betrekkelijk klein schip leert de mannen veel van elkaar te verdragen en inschikkelijk te zijn. Een kribbebijter is hier niet op zijn plaats. De zee maakt gezond. De frissche franke zeelucht heeft een zenuwwerende kracht, en het werk aan boord, het varen, het uitzetten en inhalen van de beug, staalt de spieren en komt de longen ten goede. Wel spreekt de visscher veelal in een wat hooge toonaard, maar dat heeft niets met zenuwen te maken of met storingen van de ademhalingsorganen - dat is door de heibel van de zee, waar hij zoo vaak tegen in heeft moeten schreeuwen. De visschers werden een stoer mooi ras. En ieder die wel eens een tochtje langs de Zuiderzee gemaakt heeft, kan zich hiervan overtuigen.

Hun gemoedelijkheid blijkt ook uit de grappen die zij onderling op elkaar maken, b.v. de Volendammers op de Urkers of juist andersom. Ik geloof ook dat er maar weinig groepen van menschen zijn, die zoo laconiek staan tegenover een bijnaam, dan visschers. Ze blikken of blozen niet, als ze met de zotste bijnamen worden betiteld: Popskanarie, Hoedje-vol, Mondje-vol, de Ram, het Wassen beeldje! Ja, de bijnaam is hun zoo vertrouwd geworden als een nieuwe familienaam. Een belasting-ambtenaar op Volendam was zoo vrij op de adressen der belastingbetalers, tusschen haakjes, ook de bijnaam van den geadresseerde te zetten: b.v. Japik de Waard (Minister van Houten). Japik de Waard nu was zoo langzamerhand in het vergeetboekje geraakt, maar een klein kind weet zelfs 'Minister van Houten' te vinden! De familie-

naam wordt onder de visschers - ondanks de zeer nuttige invoering van een burgerlijke stand in de Napoleontische tijd - ook nog vaak op andere wijze verdonkeremaand. Men hoort dan alleen een rist voornamen. Een visscherman op Marken werd aldus aangeduid: Ceesie-van Babbetje-van lange-Aôrt. En de vrouw van een visscher te Enkhuizen ken ik als: Etje-van Tetje-van Jaap.

De zee met haar vaak angstwekkende daverende dreuning van wind en water, kweekte stoere kerels op. Een bange ziel gaat niet varen. En ware heldendaden worden er verricht als er een schip gestrand is, en menschen en lading nog in veiligheid gebracht kunnen worden. ‘Een sjouw’, noemt men dat te Enkhuizen. En een sjouw brengt ook vaak financiëel voordeel mee, maar dat is lang niet altijd het hoofdmotief bij de redding van menschen en lading, maar veel meer: een ruw sterk eergevoel om degenen die in nood zijn te helpen, het kost wat het kost.

En de vrouwen der visschers zijn ook manhaft. Dat moet van oudsher al zoo geweest zijn. Geeraerdt Brandt wijst er in zijn Kroniek[4)] van de vermaarde zee- en koopstad Enkhuizen al op, en hij geeft als zeer logische verklaring: de vaak lange afwezigheid der mannen, waardoor de vrouw wel dikwijls genoodzaakt was als leider van het gezin op te treden.

Visschers zijn godsdienstig. Haast elke visscher ziet in de donderende orkanen en in de alles versplinterende storm, de grootheid Gods. Op een toon van groot ontzag hoorde ik eens een visscherman een gedeelte uit Psalm 147 aanhalen: ‘Hij zendt Zijn bevel op aarde; Zijn woord loopt zeer snel. Hij geeft sneeuw als wol. Hij strooit den rijm als asch. Hij werpt Zijn ijs henen als stukken: wie zou bestaan voor Zijne koude? Hij zendt Zijn woord en doet ze smelten: Hij doet Zijn wind waaien, de wateren vloeien henen.’ En de oue heesche stem van dien man beefde van eerbied. Vaak had dit kind van God in angst en nood de handen moeten opheffen tot zijn God, om Hem aan te roepen, om Hem te smeeken zijn leven en dat van zijn mannen te sparen voor de vrouwen en moeders en kinderen aan de wal. Ja, deze man leefde in nauw contact met zijn God. En zooals híj was, zoo zijn er velen geweest, en zijn er nòg velen bij het volk van de zee, bij visschers èn schippers.

In de tijd, toen ik voor mijn boek ‘Achter het anker’ allerlei gegevens verzamelde, en een voorstudie maakte van de menschen-van-

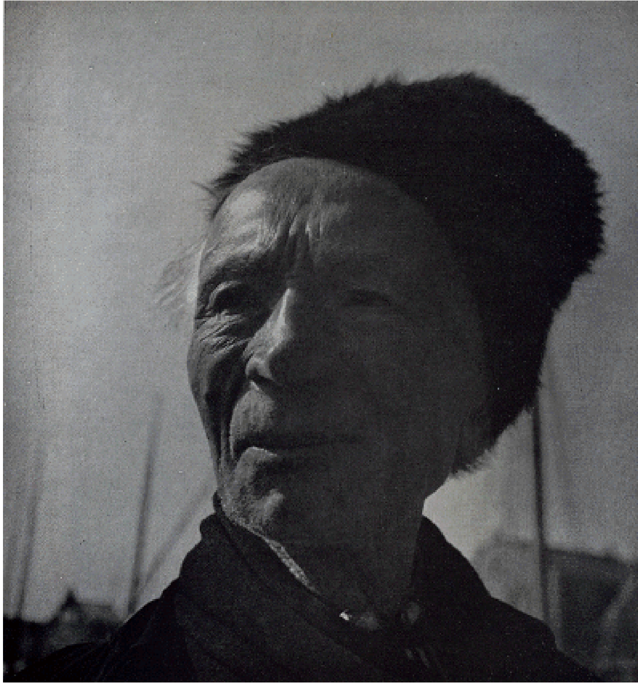
4) Geeraerdt Brandt, Historie der vermaerde Zee- en Koop-stadt Enkhuisen, 2e druk (Hoorn, 1747), bl. 160.

de-zee, voer ik eenige tijd mee op een tjalkschip. Ik maakte stormweer mee, ik wist ‘aan den lijve’ wat het was: in levensgevaar te zijn. Ik heb het Sint Elmsvuur zien flakkeren rond de romp en het tuig van het schip. Ik heb ook de groote blanke stilte van een maan-nacht op zee meegemaakt. Zelden zag ik vromer man dan ‘mijn’ ouden grijzen schipper, zelden vromer leven dan dat van zijn vrouw. Op een prachtige zilver-witte maannacht - de hemel: een koepel van sterren, de zee: een kristallijnen droom - voeren wij geluidloos voort met de stroom mee, geen bries, geen koelte, geen enkel geluid in de zeilen: enkel een hoge milde stilte, een zilveren aandachtigheid. Er kwam een kleine schuit in het zicht, een Urker botter. De Urker zat aan zijn roer en zong. Zijn sterke stem ging klein door de hooge ruimte: ‘God heb ik lief; want die getrouwe Heer, hoort mijne stem....’ En als hij dat vers uitgezongen had, viel mijn schipper in met het tweede couplet: ‘Ik lag gekneld in banden van den dood...’ Het Urkertje vervolgde dat met het derde vers: ‘Och Heer!, och wierd mijn ziel door U gered...’ De laatste regels zongen zij samen. En het was grootsch, die twee stemmen in de blinkende nacht, over dat wondermooie irriseerende water, onder die luisterende hemel, het was ontroerend-plechtig. En toen wij den Urker voorbijvoeren riep hij, met de woorden van Genesis 28 : 16: ‘Gewisselijk is den Heere an deze plaôs, buie[5].’ En mijn schipper antwoordde: ‘Een heilige plaats, me vrind!’

Visschers zijn ook bijgeloovig. Daar is niets belachelijks in. Zij voelen zich vaak zoo klein tegenover de beangstigende wonderen om hen heen: een hoos, Sint Elmsvuur, de bliksem die de hemel doorklieft, een storm. Waren de groote zeevaarders van vroeger klein omdat ze spookschepen zagen, die er niet waren?, bijvoorbeeld de Vliegende Hollander?

En wie kan alles begrijpen? Zegt Shakespeare niet terecht, dat er tusschen hemel en aarde krachten zijn, die een mensch niet kan doorvorschen? Toen ik ‘Grillige Schaduwen’ schreef - een bundel mysterieuze geschiedenissen, die mij te Enkhuizen waren gedaan door eenvoudigen van hart in de volle overtuiging van een eenvoudig gemoed - plaatste ik hierin als motto een uitspraak van Geeraerdt Brandt, wanneer hij in zijn Kroniek[6] doelt op duistere en onverklaarbare en bovennatuurlijke dingen in zijn dagen: ‘Deze vertellingen sijn om hunne seldtsaemheit seer wonderlijk en bij sommigen

5) Makker.
6) Geeraerdt Brandt, t.a.p., blz. 278.

VISSER UIT VOLENDAM

VISSERSVROUW UIT BUNSCHOTEN

ongelooffelijk. Doch gelijk ik de selve niet vast derf versekeren, soo derf ik die niet tegen spreken.'

Wanneer u slechts een enkele keer tusschen onze visschers vertoeft, dan zult u van dit bijgeloof niet direct iets vernemen. En als ge u met een enkel woord iets laat ontvallen van critiek, of van twijfel of spot, dàn zult u er nóoit iets van hooren. Voor 'de vreemden' en 'de ongeloovigen' houdt men dit verborgen! In verschillende boeken van mij heb ik er van verteld, o.a. in mijn Marker roman 'Tijne-van-Hilletje', en in mijn Enkhuizer roman 'De ontmoetingen van Rieuwertje Brand.' Opvallend is, dat er in die visschersplaatsen aan de Zuiderzee een zeer speciaal roomsch en een speciaal protestantsch occultisme bestaat.

Thans wil ik u iets meedeelen over de verschillende groepen der visschers afzonderlijk. Gemakshalve begin ik met mijn geboortestad Enkhuizen, het stille stadje dat al jaren lang stervende was, en dat er nu - in de crisis en door de drooglegging - uitziet als een doode stad.

De zee zingt daar nu tegen de wallen met een kleine gebroken stem. Ja, de zee om het stadje weet, dat zij reeds in haar laatste doodsstrijd is. Men heeft muren en wallen om haar heen gezet, men heeft haar levenslust en schittering al ten deele begraven onder aarde en steenen, men heeft haar afgesloten met een lange grauwe dijk. De visch, die in haar leefde, stierf. Er gaat een reuk van bederf en verrotting van haar uit... over het stadje.

De scheepswerf bloeide en gaf veel menschen werk en brood. Maar die scheepswerf stierf met de zee mee. Alles kwijnt in het stadje.

De geest van het rijke verleden staat op uit haar vermolmd graf en gaat spiedend rond en luistert. Maar altijd keert die grijze geest weer moedeloos naar haar graf terug.

De tijd is krachteloos geworden en de zee heeft haar sterkte verloren. De menschen loopen daar als menschen, die hun levensdoel vergeten zijn. De eenzaamheid verheft zich al hooger. De zon glanst over schamelheid en verlatenheid heen. De menschen zitten en staren, loopen en staren. Gaat er nog een schip over het IJselmeer? Doemt er nog een visschersschuit op aan de horizon? De nieuwe pas ontstane Zuiderzee-vliegen trekken als een groene plaag over het oude stadje en hangen er als een doode en levende sluier van groen voor schuttingen, vensters en muren. Luie ronde spinnen zitten in dat groen. En er zijn geen energieke handen meer om die sluiers weg te vegen. Zij trillen in de wind die sluiers, zij glinsteren in de zonneschijn.

De glorie van eertijds ligt aan gruizel op de verzonken bodem van vroeger... En de oude voorname puien hier en daar kijken grimmig geringschattend naar omlaag. En op de achterafweggetjes waar de visscherlui wonen, dommelt alles in.

De visscherlui, die zijn daar ginder nog altijd een soort van volksstam op zichzelf. Er is een afstand tusschen hen en de burgers. Er is ook een afstand, maar een nog grootere, tusschen hen en de vreemden.

De Enkhuizer visschers waren nooit op vreemdelingen gesteld. Alles wat vreemd is, bekijken zij met achterdochtige oogen. Men kan jaren-lang in het stille stadje wonen en toch 'de vreemde' blijven. Visschers van Enkhuizen sluiten bijna nooit vriendschap met visschers van een andere plaats. Zij noemen die menschen ook niet bij de naam, al weten zij die naam nog zoo goed. 'Hoornschman', zeggen ze, 'Urker'. Zoo blijft er een behoorlijke afstand tusschen hen en 'de vreemden'. Vriendschap tusschen hen en iemand van buiten-af is een evenement in de historie van het stadje, nog grooter evenement is een huwelijk 'met een vreemde'. Het land buiten de stadswallen beschouwen zij min of meer onbewust, als het land van de tegenpartijders. En dat in vroeger tijd de eene stad tegen de andere oorlog voerde, vinden zij nog niet zoo'n vreemde gedachte. Zij begroeten de menschen van andere plaatsen ook wel eens met hun plaatselijke scheldnaam, en zelf worden zij ook dikwijls met hun scheldnaam geplaagd. 'Hoornsche krentebollen!', zeggen ze tegen de menschen van de stad Hoorn. En de Hoornslui hoonen gekscheerend terug: 'Enkhuizer vijgen!' Maar van hun eigen stad houden de Enkhuizers dan toch met een sterke onberedeneerde voorkeur. Dit doen vooral de luiden die van geslacht op geslacht in het stille stadje wonen. Betrekkelijk jonge menschen die op een andere plaats een beter bestaan konden krijgen, hielden het daar in den vreemde toch niet uit, heimwee trok ze naar het stadje terug. En zij gaven verre de voorkeur aan een schraler inkomen binnen de wallen van Enkhuizen, dan aan het vette der aarde daar buiten. 'Want', zeggen ze, 'er is toch maar één Enkhuizen.' Maar 'dat schrale inkomen' staat heden ten dage wel op een héél laag peil.

De Enkhuizer visscherman moest hoofdzakelijk leven van de opbrengst van de haring- en ansjovisteelt. Mislukten die teelten, dan ging hij, zoo hij geen plaats op een logger of trawler kon krijgen, doodongelukkig karweitjes bij de boeren opknappen, aardappelrooien enzoovoort. Maar hij kon dit landwerk niet aan. Zich inspannen op zee, vechten met de wind, stortzeeën trotseeren, dàt kon hij, maar over de

aarde van een akker kruipen en aardappels onder de modderkluiten vandaan wurmen, dat noemden zij eertijds ‘gevangenis-werk’. Stijf en pijnlijk kwamen de visscherlui 's avonds van het land terug. Ze hadden het hoofd in de schouders getrokken, krom was hun rug, sleepend hun gang, moedeloos bungelden hun armen, en hun stramme beenen hielden zelfs onder het loopen nog iéts van de kniel-houding-op-het-land vast. Het was een zielig gezicht de helden der zee zóó over de straat te zien sukkelen.

Maar nú probeeren zij - en vooral hun kinderen die in deze tijd van kentering en verarming jonge mannen worden - zich bij deze en andere arbeid aan te passen. En het leven is voor hen wel erg ‘egaal’ en eentonig en moeilijk geworden. Waar is werk?, en kunnen zij dat werk doen?, en - levert het genoeg op?, levert het iéts op?

En dit is dan de nuchtere kant van het leven-in-het-stadje, de dagkant zou ik haast zeggen, maar er is ook een duistere kant: waar de schaduwen al gauw veranderen in schimmen, de nachtkant van het leven in het stadje. Daar is Guurtje-van-kleine-Gosempie, die lachte om een man met een hazenlip en een maand of wat daarna kreeg zij zelf een kind met een hazenlip. En neem dan Dientje-van-lange-Mijndert, die altijd den schelen turfboer voor de mal hield: op de dag van vandaag heeft zij zelf negen kinderen en alle negen hebben ze een gebrek aan hun oogen en víjf van de negen zijn scheel. En de mannen die te-hoop staan aan de zee, bij de bruggen, en voor sommige hoekhuizen, die weten ook wel het hunne... Diepzinnig turen zij in de verte, zij pruimen en rooken en trekken de oogen klein. De wetenschap wil alles maar verklaren tegenwoordig, maar ook de grootste wijsgeer is toch maar een domme kleine jongen vergeleken bij den lieven Heer. En donkere dingen zijn er toch legio? Daar heb je ouë Bart de Graaf, een godsdienstig man, een braaf mensch, die wordt op een keer, bij een storm, onder Schokland uit zijn schuit gesmeten in het water. En hij is zóó vlakbij dat zijn jongens hem nog een touw kunnen toegooien. Ouë Bart weet dat touw te pakken en de jongens halen hem vlak bij de schuit. Maar toen ze hem optrekken wilden uit het water, leek Bart wel duizend pond te wegen, er was geen verwikken of verwegen in hem te krijgen. En de jongens van ouë Bart, dat waren toch reuzen van kerels en zij deden hun uiterste best om hun vader uit het water op te lichten, maar ze konden het niet. En toen zei ouë Bart: ‘Hou maar op, jongens, 't geeft toch niet, ze trekken van onderen veel harder, dan jullie van boven.’ En vlak voor de oogen van die jongens verdronk hij.

'Laten de geleerde heeren dat nou maar verklaren', zeggen de mannen tegen elkaar en ze knikken langdurig en ze pruimen hevig en ze rooken hevig en ze kijken wijsgeerig...

Maar de kleine jongens die hun straat-spelletjes deden, om hen heen, werden jonge mannen die daar ook kwamen staan. En de groep van de oude en oudere mannen kromp in... En de jonge mannen die waren weer anders. Die spreken over een match en over de zesdaagsche...

Helder-zienden zijn daar te Enkhuizen toch ook ten alle tijde geweest. Daar hebben ook menschen geleefd en daar leven nog menschen, die 'met de helm' geboren zijn: die het 'voor-gezicht' hebben. Ook waren er van oudsher kollen en spoken en spookhuizen. Maar er wordt in deze tijd, door die jonge mannen-van-nu, bij voorkeur over - gezwegen. De tijd verandert meer en meer de mannen bij de brug en de vrouwen in de huizen, en zij verliezen het karakteristieke...

Groot is het verschil in karakter en levensopvatting van de Enkhuizer bevolking en de Marker. Maar groot is ook het verschil in karakter en levensopvatting tusschen den Markerman en de Markervrouw. De Markerman is niet levenslustig, hij is veel-al zwaarmoedig en chagrijnig. Zelfs in de rijkste vischtijd was hij ook in zijn uitingen van royaalheid toch nog maar karig, op het zuinige af. Hij houdt van potten. Hij bedilt zijn vrouw en hij leert haar ook zuinig te zijn. Van geslacht op geslacht prentte hij haar zóó zijn begrippen in.... En van geslacht op geslacht werd de vrouw slimmer - slimmer èn listiger... Want de Markervrouw die het liever niet zoo schraal heeft, die verzot is op een bonte kleur en een lekker hapje, begon aan een kleine bijverdienste te denken, in de zomertijd, als de vreemdelingen komen om het eiland te bezichtigen! Ze zette een klein handeltje op, souvenirs van Marken, en ze stalde de dingen uit op het beun vóór haar huisie, of ìn haar huisie op de tafel. Zij ging met een mandje vol anzichtkaarten en kralenbeursjes en klompjes en speldekussens 'te heerenjachten'. En - zij was tevreden over het resultaat. De kleine bijverdienste - werd een groote bijverdienste. En zij zet nu nog zomer na zomer haar zaakje voort, haar succes-handeltje-van-souvenirs en ze breidt het uit... Ze draait haar lokken glad om haar vingers heen, dat ze glanzen als zwarte zijde en hel-flitsend gouddraad, en zij trekt haar rug wat rechter, en neemt haar mandje op, als de boot aankomt, en gaat de heeren en dames tegemoet, maar vooral de heeren, want die zijn guller.

Een groot verschil tusschen man en vrouw op Marken, is ook: het weifelende en schuchtere bij den man, het besliste en vrijmoedige bij de vrouw. De vrouw heeft daar iets manlijks, ook in de lijnen van haar lichaam. Misschien heeft haar dracht daar schuld aan. Mogelijk heeft ze ook iets manlijks gekregen door haar arbeid op het land, in de hooitijd enz. Maar de vrouw uit de Achterhoek, die toch óók buiten werkt, heeft dit manlijke niet. En natuurlijk zijn niet alle Markervrouwen - koopvrouwen geworden of vrouwen die hun huisje te kijk zetten voor iedere vreemde. Tijne-van-Hilletje bijvoorbeeld is een ingetogen inzichzelf-gekeerde vrouw, zooals er wel meer zijn. En - 'het Prinsesje' was niet alleen knap, ze was ook mooi. Maar zíj zijn dan toch uitzonderingen...

Onder de mannen komen, het spreekt van zelf, ook de uitzonderingen voor. Maar over het algemeen heeft de Markerman iets vrouwelijks. Hij is vrouwelijk-proper en vrouwelijk bedreven in allerlei huiselijke bezigheden. Hij kan smakelijk koken, als hij er eenig geld voor over heeft. Hij dweilt en schrobt tegen de helderste vrouw op. Nooit zag ik een Marker op zijn klompen over zijn schuit loopen - altijd op zijn kousen... De Marker mijdt alle rumoer en drukte. Schuchter loopt hij 'in de stad' door de winkelstraten, een boodschappen-mandje slungelig in zijn hand. Aan drank, bier en tabak gaat hij zich niet te buiten, maar een kraam of een winkel met chocola, suikergoed en koek kan hij moeilijk zonder meer passeeren. Kloek van lichaamsbouw zijn de Markermannen geenszins, zij zijn niet groot en zij loopen een beetje voorover. Er hangt wat zorgelijks over hun gezicht - maar ze hebben meestal een trouwhartige blik.

Het Eiland zelf kan in de gulle zomerzon een aardige levendige indruk maken, met zijn bontgeverfde huizen: een zonderling mengelmoes van rood en oker, blauw, geel en bruin. Een wonderlijke indruk maken op het eerste gezicht ook de paal-woningen, het lijken huizenop-stelten. En overal is de eendere kleurigheid: blauwe vensterposten, paarse luikjes, rood-bruine deuren, en schel-gele en hel-groene portalen.

De Markervrouw is zelf ook een symphonie van kleuren. Zij heeft al de kleuren van de regenboog in haar kleedij. Purperen, violette en karmijnen figuren draagt zij in haar bouw, oranjebloemen op een roode grond, groen op indigo, geel op paars. Haar rijglijf is een kleurenwonder, haar blauwe boezel heeft soms een rood-geruit bovenstuk, haar boezelbanden zijn rood-gebloemd, helle boordsels heeft zij aan haar mouwen, haar halsdoek is rose geruit, haar hooge muts is

helder-wit en haar glanzende dikke lokken zijn altijd netjes in de krul. Zij staat aan de deur van haar woning, als de woning tenminste in het centrum van het eiland ligt en zij knikt en glimlacht tegen al wat vreemdeling is. ‘Wil je mijn huisie zien?’, roept ze met een uithaal en haar groote witte tanden glinsteren, en onder haar gladde pony glinsteren haar oogen. Menigeen blijft dan staan. Goeie vrouwengezichten aan een open deur, noodigende handen aan een opgesmukt klein huis. Waarom zou men niet naar binnen gaan?

Zomers-avonds keert de goede bezadigde rust weer op Marken terug. De vreemdelingen zijn bijna allemaal vertrokken en die er zijn, vertoonen zich niet meer. De vrouwen zitten breed en genoeglijk op de hooge drempel van hun huis, zij breien aan een kous, kluiven een schartje en maken een buurpraatje met elkaar. Eerst gaat het nog over de vreemden, en over de kleine wederwaardigheden van de dag. Maar van lieverlee valt het luide en vlotte van de samenspraken weg. De Eilandsche avond doet zich gelden. Alles wat van de wereld is, wordt nietig, alles wat van God is, wordt groot. T'allenkant mummelt en fluistert de zee met het Eiland, de zee die weet dat zij sterven moet, en toch niet stervensbereid is! Een groote grijze eenzaamheid staat tusschen Marken en de wereld in. En in de sterren kijkt God naar omlaag. De Grootmoeders neuriën nu psalmen, en de Grootvaders halen nu gedeelten uit de Schrift aan. Moe kijken ze de vallende avond in. En zij schuiven dichter bij elkaar, de Grootmoeders bij de dochters en de kinderen bij de Moeders en de Grootvaders tusschen hun kleinzoons in, en zij praten met een dommelige stem over ‘voorheen’. Van de groote stormen vertellen zij en van de groote uitreddingen, en van de machtige hand Gods. En later als de kinderen al te bed zijn gebracht, disschen zij ook nog allerlei duistere verhalen op, van de dwaallichtjes op het landpad, en de vuurkolom voor het huis van Ilbert-van jonge Klaos-van Eppie, en van den duivel aan de kroegedeur, en van den scheepsjongen en den kapitein.... De jonge menschen luisteren droomerig. En de oude en oudere menschen glimlachen tevreden... En als ze daar dan zoo met elkaar in de vrome avondlijke zomerstilte zitten, lijkt alles toch weer op de goede oude tijd. Het IJselmeer is maar zoo een gedachte en het Eiland komt toch niet vast-te-zitten aan de wal...!

De Urkers spreken in een Bijbelsche trant. Als zij iemand ontmoeten, die nog nooit op hun eiland geweest is, zeggen zij niet: ‘Kom toch 's gauw bij ons ân, op Urk.’ Maar zij zeggen: ‘Kom toch 's gauw

naôr het gezégende land...' Een man die een goede teelt achter de rug had, zei: 'We hebb'n 't vett'n der ramm'n.' En de Urker zegt van zijn innig geliefd eiland: ''n Land overvloeiend van melk en honig.' Als hij zijn vrouw prijst, zegt hij: 'Haôre waôrdij is verre bov'n de robijn'n! Het hart haôrs mans vertrouwt op haôr, zoodat hem geen goed zal ontbreken.'

Urk heeft ook, zoo goed als elke andere visschersplaats, zijn waarachtig-vrome mannen: eenvoudige luiden, kinderen in het verstand en kinderen in de boosheid, maar menschen waar een wonderlijke kracht van uitgaat: geloofskracht.

En naast dit kinderlijk-groote geloof heerscht op het Eiland ook veel schijngeloof. Van Vader op kind is de Urker zeer vertrouwd met 'de Schrift'n', zooals ze dan zelf zeggen van de Bijbel. Maar hij richt er heel dikwijls zijn woorden meer naar, dan zijn daden. En - moeilijk is het ook om naar de eisch van Christus te leven, heel moeilijk: om de vijanden lief te hebben en te zegenen die ons vervloeken! En soms is het zelfs niet eens gemakkelijk om gewoon eerlijk en gewoon rechtvaardig te zijn. Maar de Urker tobt daar blijkbaar toch nooit zoo heel erg over. Hij neemt het leven gemoedelijk op, is ook altijd goedsmoeds en ziet er veelal, ondanks zijn zeer strenge Schrift-opvattingen, glunder en genoeglijk uit. Een boozen of ontstemden Urker heb ik nog nooit ontmoet. Zijn glimlach staat direct voor u klaar - zijn maaltijd ook. Hij heeft net als zijn vrouw de mededeelzaamheid lief. 'Tast toe', zeggen zij, 'beter 'n gerecht van groen moes waôr ook liefde is, dan een gemeste os en haôt daôrbie.' Zij geven graag. En als ze het gevraagde zelf niet hebben, halen ze het wel even van een buurman.

Er is daar op Urk soms ook een soort van broederlijkheid als uit de eerste Christengemeente. Een tjalkschipper overwinterde eens op het eiland. De winter duurde lang en de schipper had ruimschoots de tijd van alle dingen goede nota te nemen. Zoo viel hem op dat de broodjes die de bakker hem bracht, elke dag kleiner werden. Daar sprak hij toen zijn verbazing over uit. 'Wel maôt', zei de bakker, 'dat is zoo klaôr as het daglicht van onz'n liev'n Heer. Er binn'n er veul op 't Eiland teugeswoordig die niet meer betaôl'n kunn'n, die moet'n toch ook et'n? En nou maôk ik de boltjes maor 'n beetje kleiner. Komt 't over 't zelfde uut.'

Gul en goedhartig zijn de menschen wel, daar op het gezegende land. Maar natuurlijk hebben ze ook eenige minder mooie hoedanigheden. Zij schuwen bijv. zooveel mogelijk water-en-zeep. 'Och,' zeggen de Urker vrouwen, als het daarover gaat, 'vuil... wat is dat veur praôt?

We binn'n zelf toch ook maôr 'eschaôpen uit 't stof der aôrde?’

Knap van uiterlijk is het Urker-volk ook: rank, blank en blozend. Onder de manslui zijn wonderlijk veel krullebollen, onder de meisjes en vrouwen treft men ware schoonheden aan. Ook hun dracht is stemmig mooi, losser en ongedwongener dan de Markerdracht die houterig maakt. De witte nauw-sluitende kapjes zijn een listig vrouwen-bedenksel: voordeelig doen zij de ronde goedgevormde gezichten uitkomen. De knopjes aan de mutsen drukken door een lichte veering van het oorijzer, kuiltjes in de wangen. Een driedubbel snoer van roode granaten versiert er de ranke halzen. Hun kleeding is meestal donker, zonder onnoodige opschik.

En de nauwe buizen van de mannen en hun wijde broeken zijn in hoofdzaak gelijk aan die van den Marker en Volendammer, omdat die dracht zich het best aanpast bij de praktijk van het visschersbedrijf op zee: door de dikke wijd-uitstaande stof van de broeken, kan het overbuizende water niet zoo vlug de beenen van de mannen bereiken, daardoor verkleumen zij minder gauw dan de langbroeken van de vaste wal.

Het eiland-zelf is een gewoon nuchter dorp, met een kale hoofdweg en armtierige zijstraatjes en sjofele huisjes. Het schilderachtige van Marken ontbreekt hier ten eene male.

De Eilanders leven natuurlijk in hoofdzaak van hetgeen de zee oplevert. Maar de Urker zeeman gaat ook met groote geestdrift op een sjouw af. In de storm zijn het onverschrokken lui en zij vreezen de dood niet. De Markers minachten hen om hun onzindelijkheid. Zíj reageeren goedig, met een paar grappen-over-de-Markers. Over het IJselmeer maakt de Urker zich ook geen zwáre kopzorg. ‘Maor veur ons endj'n brood mu-we toch waôk'n.’

Veel Noordzeevaarders zijn er onder hen. Urk is nog de eenige Zuiderzeeplaats die aan Noordzeevisscherij doet. Hun dekbotters zijn ook veel zeewaardiger. Toch is menige visscher te ver zee opgegaan, door de storm overvallen en verdronken. Haast elk najaar in de berucht geworden October-November stormen ‘blijven’ er Urker zeelieden. Ook nergens ziet men zooveel weduwen dan op het eiland Urk. De weduwe maakt zich kenbaar door ‘het dasje’ op haar muts: een geplooid zwart lint dat in cirkelvorm op de kruin van haar muts is bevestigd. Het leed verbittert deze vrouwen niet. Zij blijven goed en mild: moeders-voor-allen die in moeilijkheid zijn. Oude Markervrouwen in de rouw kunnen diezelfde aandoenlijke gelatenheid hebben: gekorven witte gezichten, een glimlach vol rimpels, oogen vol goedheid.

De Urker en de Marker praten ook na jaren nog over het bezoek van de Koningin aan hun Eiland. ‘Ik heb vlak naôst de Keune-gin 'estaôn’, pocht de een. En de ander zegt: ‘Zij het bij mijn an de taôfel 'ezeten. En ze praôtte met mijn of ik haôrs gelijke was!’

Eenige overeenkomst is er zoo nog wel tusschen de Urkers en de Markers. Ook worden op beide eilanden de spookhistories even getrouw bewaard. Heel bekend is het Urker griezelverhaal van ‘Het staartmannetje.’

Streng naar de Gereformeerde zienswijze houdt de Urker zijn Zondag. Stil en plechtig gaat die dag voorbij. En de Urker zal met zijn schuit de Urker haven niet verlaten om - twee minuten voor twaalven, noch om één minuut vóór twaalven. ‘Want er staat geschreven: gedenkt den Sabbatdag dat gij dien heiligt.’ Pleizier-jachten die op Zondag Urk aandoen, kunnen daar niets bekomen. Zelfs geen glas water. ‘Nee man’, zeggen ze, ‘'t is vedaôg de dag des Heer'n, jie kenn'n de wet des Heer'n toch wel? Zes daôg'n zult gij arbeid'n en al uw werk doen. Maôr de zeuvende dag is de sabbat des Heer'n uws Gods, dan zult gij geen werk doen, gij noch uw zeun, noch uw dochter, noch uw dienstmaôgd, noch uw os, noch uw ezel.’ En al-pratend gaan zij hun huis weer in, sluiten hun deuren en laten de heidensche vreemdelingen, die zonder noodzaak op Zondag varen, aan hun lot over. De bevolking verzet zich, in fel contrast met Marken, tegen alle wereldsheid.

Een nog grooter tegenstelling dan tusschen Urk en Marken is er tusschen Urk en Volendam. De Volendammers zijn luchthartig, jolig, ongelooflijk ruw van taal en kinderlijk-naïef. Als alle goede Katholieken nemen zij zeer getrouw hun kerkelijke plichten waar, maar als zij die plichten volbracht hebben, keeren zij zich weer breed naar de wereld toe. Zij zondigen luchthartig. Maar als zij weer bij meheer Pastoor te biechten geweest zijn, hebben zij een schoone lei - en beginnen opnieuw. Ze zijn ‘verslingerd’ aan de wereld en aan alle wereldsche genoegens. Dolle kermis-vierders zijn de Volendammers. Er zit in deze menschen een felle levensdrift. Bijna aanhoudend glanst en flonkert er een lach in hun oogen. Graag spelen zij op hun harmonica - zij spinnen er een verliefde droom bij uit, zij dansen en borrelen er ook bij. Er zit wat zwierigs en breeds in hun gang, stoere knappe menschen zijn het: de mannen forsch en slank tegelijk, de jonge vrouwen wonderlijk rank en lenig in hun soepele dracht, en gratie-vol.

Aardig glunderen hun oogen uit de coquette kanten hulletjes met de breed omgeslagen punten, feestelijk glanzen de hel-roode kralen op hun blanke halzen en charmant dragen zij in hun vierkant uitgesneden pakjes over de krop-lap met de fijne bloemetjes, de dunne tulen doek.

De meisjes van Volendam weten dat zij op een bepaald oogenblik van hun leven te kiezen hebben, tusschen het klooster of het huwelijk. Ongetrouwd thuis blijven doet bijna niemand. Het huwelijk trekt natuurlijk verweg de meesten! Maar àlle Volendammer-meisjes zijn niet knap, er is wel 's een leelijkerdje dat overschiet. En dat leelijke meisje heeft dan meestal geen roeping voor het klooster! Maar er blijft haar niets anders over. Meheer Pastoor dringt er ook wel erg op aan. En Meheer Pastoor heeft daar een groote invloed.

Een zekere Teeuwis Roos, bijgenaamd de Skeeve Brèndaoris, had de een of andere ongerechtigheid begaan en moest naar de gevangenis. Maar heel Volendam verzette zich daartegen. Zij vonden het een schande, dat er van hun volk iemand ‘naô' 't kesjot’ moest. En toen de veldwachters kwamen om Teeuwis te halen, was er een soort van burgerwacht op de been. En die burgerwacht stond als een welgeordende legerbende om Teeuwis heen. En ze zeien tegen de veldwachters: ‘Heb 't hart niet, dat je die jonge anraôke, want dan slaôn we juilie an gruzelmenten, malle apesnoete.’ Bloeddorstig zagen ze er uit. ‘Wij zijn ook maar gestuurd’, zeien de veldwachters, ‘wij kunnen er niets aan doen... wij moeten de bevelen-van-hoogerhand volvoeren.’ Maar met de mannen was niet te praten. En ten einde raad trokken zij naar den burgemeester. Maar de burgemeester wist dat hij net zoo machteloos tegenover die mannen zou staan als de veldwachters zelf, en hij stuurde hen door, naar Meheer Pastoor. ‘Dat is de eenigste die je helpen kan’, zei hij. En de veldwachters gingen naar Meheer Pastoor en zij deden verslag van hun wedervaren. En Pastoor luisterde met vriendelijke belangstelling. ‘Wat 'n stoute jongen’, zei die, ‘die Teeuwis! Kom, ik zal even met jullie meegaan.’ En gedrieën wandelden zij toen weer naar Teeuwis toe. Hij stond nog altijd temidden der luid-schreeuwende en hevig-gebarende mannen. Maar toen die mannen Meheer Pastoor zagen, weken zij wat terug en zwegen. En Meheer Pastoor lei zijn hand op Teeuwis' schouder en hij zei: ‘Nou dadelijk meegaan, hoor jongen, en geen gezanik - en geen halsstarrigheid... vooruit!’

‘Jaô Meheer Pastoor’, zei Teeuwis gedwee, ‘jaô Meheer Pastoor!’ En gehoorzaam ging hij mee met de veldwachters. En de mannen

lieten hem stilletjes gaan, want tegen Meheer Pastoor ken je je toch niet verzetten!

Meheer Pastoor is door den lieven Heer aangesteld als hun bewaarder te land en het relikwie is krachtens hun begrippen, een bewaker te land en ter zee.

Tamis Blokman vertelt aan ieder die het hooren wil, dat hij eens door een tand van Sint-Petrus gered werd. Die tand was al van vader op kind in de familie. De oudste zeun erfde hem iedermaal. Tamis was ook de oudste zoon en híj kreeg de tand. ‘Dat is meer dan 'n kaptaôl’, zei hij vaak. En hij was gewoon de relikwie altijd bij zich te dragen, in een zilveren doosje op zijn borst. Toen is het gebeurd, dat een vervaarlijke storm Tamis op zee overviel. En de golven namen de schuit van Tamis op of het kinderen-speelgoed was en zij keilden die schuit een eind verder neer en trokken hem de diepte in.

‘Moeder Maria’, schreeuwde Tamis in doodsangst, ‘help ons! Stellaô Maôris staôn ons bij!’ En op het zelfde oogenblik dacht hij aan zijn doosje met de tand. En vliegensvlug trok hij het uit zijn goed vandaan. Daar kwam weer zoo'n woeste witte hooge golf aanrollen. ‘Aôpekop’, riep Tamis tegen de golf, ‘begin nou er 's wat!’ En hij hield de golf de tand van Petrus voor. De golf stond een oogenblik stil, schuimbekkend van woede en gleed toen terug, en alle golven van rondom stak Tamis de tand toe, en alle golven vielen terug en de zee werd stil. ‘Méer dan 'n kaptaôl waôrd’, zei Tamis, ‘zoo'n enkelde tand.’ Zij ontkwamen als door een wonder.

Er stond ook niet voor niets boven de deur van zijn vooronder geschilderd:

Voor alle gevaren
Zult gij ons bewaren,
Maria, koningin der zee.

De Bunschoters en de menschen van Spakenburg zijn weer meer verwant aan de Urkers en de Markers.

Ook zij hebben hun steile Godsbegrippen, hun ruige levenswandel en hun bijgeloof.

Maar ik vertrouw dat U nu van de menschen aan de Zuiderzee, wel een indruk hebt.

En ik hoop van harte, dat U hen ondanks hun schaduwkant, toch wel een beetje sympathiek vindt.

De West- en de Frans-Vlamingen door Dr Willem Pée

ACHTER een onafgebroken keten van ongelijke blondgekuifde duinkoppen, zich ruggend tegen de eeuwigstuwende woeling der zee, strekt zich, in oneindige verscheidenheid, het West- en Fransvlaanderse landschap uit. Het is één wemeling van lijn en kleur en leven: vettige, rijkbebouwde akkers van de Polderstreek, malse glanzende weiden van het Veurne-Ambacht, met heel ver aan de einder een reke wuivende hoogtoppige populieren, door de stormende zeewinden schuingezwiept; sombere dichtbegroeide bossen van het Houtland, groenglooiende heuvelkammen van de Westhoek, met af en toe donkerder woudvlekken en verlaten moeren; dromerige heerlijkheid der Leie, wier somber waterlint zich door vettige meersen vol opgezette vlasschoven, langsheen vriendelijk lachende dorpjes slingert; bloeiende wemeling van rustig-grazend bontgevlekt poldervee, van roodverwige Kasselkoeien, glanzend van welzijn en weelde; romantische atmosfeer der stoer-gebouwde oude steden, nadromend in vergane grootheid; sombere vreugdeloosheid der nijverheidsgewesten in het grensgebied, waar de woelige gejaagdheid der fabriek alle natuurschoon weert; landelijke zonnigheid der dorpjes met hun lage, witbekalkte en roodgedakte popperige huisjes, dicht bij het simpele grijze, soms eeuwenoude dorpskerkje in kleurige drommen samengetroppeld, alles wonderlijk afgewisseld in wezen en gedaante en vol van een eigen schilderachtigheid en bekoorlijkheid.

Innig vergroeid met die heerlijke streek, evenals zij oneindig veelaardig en verscheiden, leeft daar het vinnige Westvlaamse volk: een volk van zweters en van zwoegers, van ruwe vissers en van taaie boeren, van vloekers en van vechters, van stropers en van smokkelaars, van smulders en van drinkebroers, van bidders en van beegangers, van plagers en van spotters, van dromers en van kunstenaars.

Daar is de ronde, gulle welgedaanheid van de grote pachter uit het Noordland; daar is het kommervol bestaan van strijd en storm, van schamele eenvoud en van simpel bijgeloof der ruwe vissers van de Noordzeekust; daar is de nederige deemoed der kleine boertjes, die heel hun doen en denken richten naar de willekeur van de almachtige kasteelheer; daar is het sjouwerige wroeten van de kortwoner, die op

zijn karig lapje grond een heel bestaan van last en armoe sleept; daar is het rusteloze strijden van de smokkelaar, die dag aan dag in moeren en in duinen zijn vrijheid en zijn leven waagt; daar is de wijdberuchte driestheid van de stroper, die voor een pover stukje wild de strengste straffen tart; daar is het hard labeuren van d*e Fransmans*, die zwoegen maanden lang op vreemde grond voor het bestaan van vrouw en kind; daar is de taaie wil van het fabrieksproletariaat, dat ijvert in een strijd voor een meer menselijk bestaan.

Dit zijn de kerels van het oude sterke ras, dat eeuwen lang te strijden had tegen de woestheid van het water en tegen de dorheid van de grond.

* * *

Stuk voor stuk aan de golven ontrukt, hebben de lage landen bij de zee, door de tijden heen, in vorm, gedaante en uitgestrektheid, veelvuldige en grondige veranderingen ondergaan. In de oudere steentijd overstroomde de Noordzee nagenoeg het gehele Vlaamse land, tot aan de grens van Limburg. Later trok ze zich weer terug en liet de streek overdekt met uitgestrekte moerassen.

Vreemde stammen, eerst langschedels van het Middellandse zeeras, vervolgens kleine kortschedels, waarschijnlijk uit het Oosten, drongen naar het Noorden en versmolten zich met de bevolking, die er gevestigd was. De aldus ontstane neolithische bevolking schijnt in West-Vlaanderen grotendeels kortschedelig te zijn geweest. Naar de mening van sommige deskundigen, zouden de kleine zwartharige en bruinogige kortschedeligen, die vóór de oorlog 1914-1918 verschillende Westvlaamse gemeenten, waaronder voornamelijk Klerken, Staden, Woumen en het totaal vernielde, beruchte woud van Houthulst bewoonden, afstammelingen zijn van dit kleine brachycephaalse ras, ook wel Furfooz-ras genoemd[1]. Alom ten kwade bekend wegens hun gluiperigheid, hun geslepenheid en hun opvliegende, twistzieke aard, sleten zij hun dagen met het vervaardigen van borstels en bezems, en verder met stropen en vechten.

In ‘Biekorf’ staan ze beschreven als ‘gestuikt van gestalte, zwart, stekelhaarde van hoofdhaar, rond van schedel, donker van oogen, gekrompen en beenderachtig van aangezichte en olijfverwig van vel al over het lijf.’[2] Bij elke Heilig Bloed-processie kwamen zij naar

1) G. Schamelhout, Herkomst en ethnische samenstelling van het Vlaamsche volk (Oude God, Antwerpen, 1936), blz. 12 vlg.
2) A.B. en C.D., Biekorf, jg. 3 (1892), blz. 173.

Brugge afgezakt en sloegen buiten de stad hun tenten op[3]. In benden slenterden zij door de straten, de mannen in bruinros fluweelvest, met rode halsdoek, de pet scheef op het zwarte haar, dat vaak in blinkende krullen over het voorhoofd lag gestreken; de vrouwen, gekleed in levendige bonte kleurenmengeling, het blauwzwart glimmende haar met glinsterende kammen getooid. Men kan ze nu nog aantreffen, leurend van dorp tot dorp, met een brede vracht pottebezems over de rug. Dergelijke stammen zijn nog de 'Schouten' te Ledegem, de 'Turken' te Meulebeke en de 'Nieuwmartnaars' te Roeselare[4]. Eigenaardig is ook de aanwezigheid, te Pittem en omstreken, van mensen van het Mongoolse type. Volgens Schamelhout[5] zou dit verschijnsel zijn toe te schrijven aan het feit, dat destijds zwervende Mongoolse ruitervolken geheel Europa hebben doorkruist en ook in onze streken zullen hebben vertoefd.

De voorhistorische bevolking in onze gewesten werd achtereenvolgens onderworpen door Kelten en Belgen. De daaropvolgende Romeinse overheersing liet in de kuststreken, waar Menapiërs en Morinen zich in hun bossen en moerassen voor de vreemde indringer hadden schuilgehouden, weinig sporen na. Ook de Frankische invallen werden er, waarschijnlijk door de voortdurende overstromingen, grotendeels gestuit.

Het zijn de Friese en vooral de Saksische nederzettingen, die aan de Westvlaamse volksziel een eigen karakter zouden hebben verleend[6].

Op de treffende overeenkomsten tussen Friezen en West-Vlamingen werd meer dan eens gewezen. Johan Winkler[7] beschrijft beide als 'Lange, slanke, fijn geboude gestalten, met gerekten hals, afloopende schouders, lange handen en vingers, eironde - geen breede en platte - nagels; het golvende haar, dat dikwijls ook gekroesd, klein-krullig is, geelblond, soms goudblond van kleur, dikwijls ook, by kinderen, tegen het witte aan; de huidkleur "blank als eene lelie", roodbloeiende wangen "als melk en bloed" - zóó ziet men de West-Vlamingen in menichte, even als de Friesen, en meer zelfs dan het volk in Holland of andere noord-nederlandsche gewesten, die toch eene gemengde friesche bevolking hebben. Het geheele voorkomen der West-Vla-

3) A.B. en C.D., Biekorf, jg. 3 (1892), blz. 25.
4) A.B. en C.D., Biekorf, jg. 3 (1892), blz. 174.
5) G. Schamelhout, t.a.p., blz. 124.
6) G. Schamelhout, t.a.p., blz. 75.
7) Johan Winkler, Oud-Nederland (Roeselare, 1888), Land, volk en taal in West-Vlaanderen, blz. 109.

mingen, hun gaan en staan, de wyze waarop zy hun werk verrichten of met eenen vreemde spreken, kortom gants hunne “wyze van zijn” is friesch.’

J. Claerhout beweert, ‘dat in den Westvlaamschen volksaard de Friesche hardnekkigheid benevens de Frankische grootmoedigheid besloten ligt. De West-Vlaming is stugger dan de Brabander en minder gulhartig’[8].

Verder schijnt de toenmalige Westvlaamse bevolking ruwer, vrijheidslievender en oproeriger te zijn geweest dan haar naburen, blijkens de nooit luwende opstand tegen vorsten en volksverdrukkers.

Al benaderen de West-Vlamingen meer het Noordse dan het Alpine type, toch hebben er de verschillende vreemde overheersingen, voornamelijk de Spaanse en de Franse, het Alpine element in zekere mate geaccentueerd. De Alpine inslag schijnt zelfs in West-Vlaanderen sterker te zijn geweest dan in de overige gewesten.

Wat de lichaamsbouw betreft, zijn de meeste Belgische anthropologen het er over eens, dat de Vlaming, als afstammeling van het Noordse ras, zich steeds heeft gekenmerkt door een hoge gestalte. In de vorige eeuw echter schijnt voornamelijk in West- en Oost-Vlaanderen die lichaamslengte aanmerkelijk gedaald, ten gevolge van een algemeen verschijnsel van ontaarding en verval. Daaraan lagen vooral economische oorzaken ten grondslag: hongersnood, zware en onhygiënische arbeid in fabrieken en werkhuizen, ongezonde huisvesting, drankmisbruik; kortom algemene stoffelijke en zedelijke ellende.

* * *

De West-Vlamingen waren vanouds een volk van boeren en van vissers. Heel het bestaan der primitieve bevolking is slechts één worsteling tegen bodem en water. De nood heeft de Vlaming tot de beste landbouwer van de wereld gemaakt[9]. Wij weten o.m. dat de Duitse vorsten en bisschoppen de Dietsers naar hun streken riepen als landontginners en landbouwers. Ook in Engeland vindt men de Vlaamse boeren reeds in de middeleeuwen. De Vlamingen werden er door allerlei middelen aangelokt om aan de Engelsen de kunst van 't lakenweven en van 't landbouwen te leren, biezonderlijk het kweken en het bewerken van 't vlas.

8) J. Claerhout, Sur l'origine de la population de la West-Flandre (Bull. de la Soc. d'Anthrop. de Brux. 1902) en La population de la West-Flandre (Mémoires de la Soc. d'Anthrop. de Brux. 1910); beide geciteerd door G. Schamelhout, t.a.p., blz. 77.
9) K. van Houtte, Vlaanderen en den landbouw (Biekorf, 1892, blz. 81-88).

Naast de Hollanders waren zij ook bekend wegens het maken van polders en dijken. In de 12e en 13e eeuw legden zij in Duitsland moerassen droog. Dat deden zij ook in Frankrijk en zelfs in Rusland, langs de Wolgaboorden, waar hun nakomelingen nu nog steeds Vlaamse, ja Westvlaamse toenamen dragen.

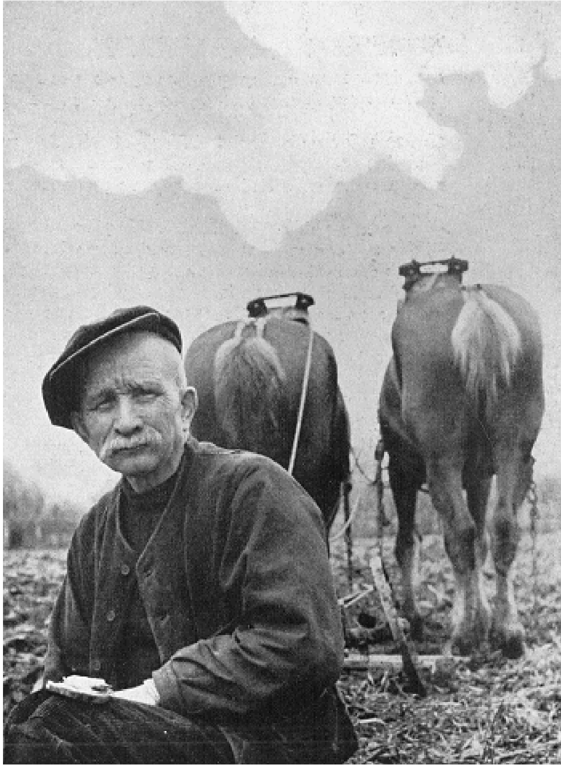
Dat onze vaderen steeds met de zee hebben te kampen gehad, blijkt uit de Polderspreuk: 'Die niet en kan dijken, die moet wijken.'

Nog altijd zijn landbouw en visvangst voor West-Vlaanderen de grootste bronnen van inkomst.

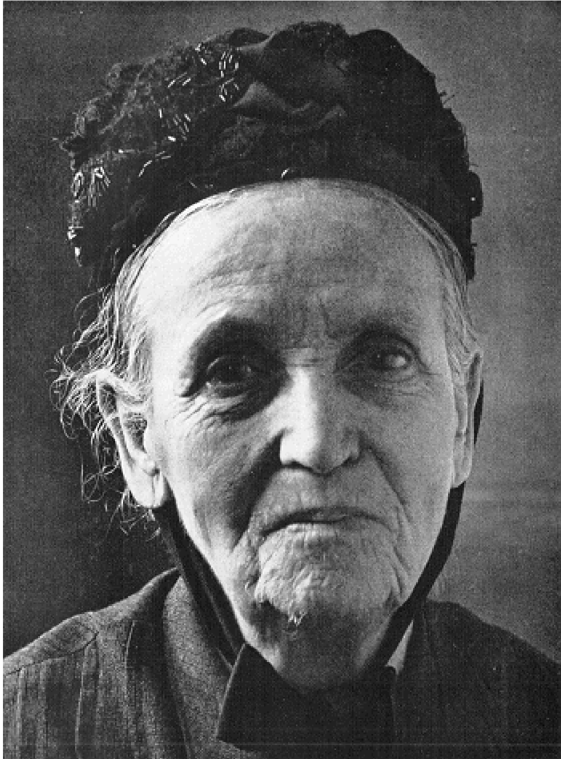
Uit statistieken van 1895 bleek, dat van al onze Vlaamse provincies West-Vlaanderen het minst eigen en het meest verpachte land bezat[10]. Tot heden is deze toestand nagenoeg dezelfde gebleven. De huur van bouw- en weideland is hoog. De landman ploegt en spit, zaait en mest heel het jaar door, maar niet voor eigen rekening. 'La terre donne des fruits magnifiques, zeggen E. Vandervelde en J. Destrée in hun werk *Le Socialisme en Belgique*, mais ceux qui les produisent n'en ont que la plus maigre part'[11]. De arbeid is zwaar en het loon gering. De eisen van de Westvlaamse boer zijn uiterst klein. Werken en wroeten zijn zijn lot en zijn leven. Hij is gelukkig wanneer hij met zwoegen en krabben genoeg bijeenschrapen kan om er met zijn gezin zeer zuinig van te bestaan. Een eigen lapje grond is hem meer waard dan om het even welk bezit. En toch met alle naarstigheid en zuinigheid bedreigt de honger hem en zijn gezin. Het weelderige West-Vlaanderen kan zijn volk niet voeden. Geen perceeltje ligt er ongebruikt. De oogst is er rijk en overvloedig. Het wemelt en wriemelt er te allen kante in naarstig gedoe, maar vele boertjes, arbeiders en dagloners verkeren in armoe en gebrek.

Rond de jaren 1840 begonnen ellende, ontaarding en verval in onrustwekkende mate te stijgen. De grote economische crisis der vorige eeuw, veroorzaakt door het invoeren van de mechanische weeftoestellen in Vlaanderen, samen met een nijpende landbouwcrisis, ten gevolge van de aardappelziekte en het mislukken van de graanoogst, dompelde jaren lang ontelbare gezinnen in de zwartste armoede. 'De onderstand, die de behoeftige bevolking genoot, zegt G. Schamelhout, drukte de loonen. De private, nog meer dan de openbare weldadigheid hield de minvermogenden in een staat van onderworpenheid en vernedering, die elk gevoel van eigenwaarde uitdoofde. Meer dan een vierde der bevolking van sommige West- en Oostvlaamsche arrondis-

10) A. Brijs-Schouppe, Onze Franschmans (De Vlaamsche Gids, jg. 9 (1913), blz. 498).
11) Geciteerd door A. Brijs, t.a.p., blz. 499.

VLAAMSE BOER UIT ST. MARTENS LATEM

VLAAMS VROUWTJE UIT INGOOIGEM

sementen leefde in 1847 van den verleenden steun en van aalmoezen'[12]. De misdadigheid steeg met de uitbreiding van hongersnood en ellende. Van 1850 tot 1860 leverde West-Vlaanderen betrekkelijk het grootste aantal misdadigers op. De aangroei der bevolking duwde de levensstandaard nog sterker naar beneden. In 1913 had West-Vlaanderen nog het hoogste sterftecijfer, alsook de grootste kindersterfte.

Er bleef maar één redding: de uitwijking. Duizenden Vlamingen, bepaaldelijk in Oost- en West-Vlaanderen, verlieten hun geboortedorp om in Frankrijk, en ook later in Amerika, bestaansmiddelen te zoeken.

Jaren lang trokken er meer dan veertienduizend West-Vlamingen elke zomer over de grens om in Frankrijk, mits echte slavenarbeid, genoeg te vergaren voor de komende winter. Door de felle zomerzon zwartbruin gebakerd, en door de onmenselijke arbeid moe- en kromgesloofd, kwamen de meesten na elke zomercampagne bij vrouw en kinderen terug: de achterstallige rekeningen bij bakker en kruidenier werden vereffend, de huur betaald, en met schrapen en sparen en nog wat boeren op eigen doening of handwerk binnenshuis werd nauwelijks genoeg overgehouden om de strenge winter door te steken. Sommige ouden vertellen u met trots dat zij meer dan 50 campagnes hebben meegemaakt.

De grote Franse pachters stelden het werk van de Vlamingen zeer op prijs[13]. Onze geestelijkheid, die zich aanvankelijk zeer sterk tegen die uitwijking had gekant, vormde stilaan comités, met het doel de stoffelijke, geestelijke en zedelijke toestand van de uitwijkelingen te verbeteren. Aan Vlaamse, meer bepaaldelijk Westvlaamse priesters werd de taak toevertrouwd, de 'maatjes' regelmatig te bezoeken.

Daar waren de knoestige pikkers, de echte *Fransmans*, die dag aan dag met brede rhytmische zwaai van de forse arm, de onmetelijke Franse korenvelden te lijf gingen. Hoor hoe pastoor Denijs, die twintig jaar lang, van 1902 tot 1922, regelmatig heel het Franse Noorden doortrok, hun onmenselijk zwoegen en zweten beschrijft[14]:

''t Was toch zoo stikkend heet. Een blauwendige mist, een dunne rook, om zeggens, hong boven de velden en de lucht begon te zanen: des fleurs d'orage, wist de pastor-deken van Vic-sur-Aisne dat te noemen. Geen levende ziel dierf buiten kijken. Iedereen hield zich gesloten in een hoek of kant en roerde niet, want ieder beweging deed

12) G. Schamelhout, t.a.p., blz. 129.
13) A. Brijs, t.a.p., blz., 392.
14) A. Brijs, t.a.p., blz. 396.

het zweet uit de zweetgaten perelen, stroomen. Geen windje waaide, geen trek in de lucht, geen tocht hoe klein, en 't scheen dat de zonne heur laaienden gloed spuwde uit honderdduizend vuurmonden te gelijk. Geen blad, geen vinne trilde of zinderde onder de witte zonne, die ketterde tegen de witsteenen wanden van de dorpshuizen en de torentinnen van 't versterkt kasteel deed gloeien. En dan ging het naar Compiègne en van Compiègne naar Clermont, en daar stonden de velden wit van den zwaargeladen oogst, zegge hagelwit onder de ketterende zonne. Ik zag waarhier waardaar een Belg of twee de gangen maken en de zoomen van de koornstukken afscheren. De pikmachienen, de maaiers, en de binders, met drie peerden bespannen, wiekten met hunne armen als molens door de gulden zee van koorn, en pikten hemelstorme de tarwe af, die elf dagen vroeger gerijpt was dan overjaar. De Belgen stuikten de schooven goudgeel en blond in onafzienbare reken. De menschen zullen brood hebben dees jaar en beterkoop kunnen leven. De Fransche boeren hunne graanzolders zullen proppen en begeven onder den overvloed, maar de Belgen zullen weinig goudvinken te vangen hebben.'

Daar waren verder de steenbakkers, die sjouwden en sleepten de godganse dag in de vochtige klevende klei, onder het branden van het zonnevuur en in het zengen van de ovengloed. 'Overal waar ik reed of tort, zegt pastoor Denijs, waren de steenbakkers welgezind. Het weder, dat overjaar gestadig kwakkelde en zeeverde, legde aan om de maatjes te begunstigen met een overheerlijken zomer[15)]... Ze wrochten zoo neerstig te Douvrin en te Auchylez-Labassée, de steenbakkers, de pressers, de meulemans en de steenzetters. Ze wrochten zonder te verpinken, lijfsgena, altijd werken, geen tijd hebbende schier om den pastor van de Vlamingen een handje te drukken. Maar... rap met de handen is ook rap met de tanden en ze speelden ze binnen, de dikke sneden brood en de schellen zwijnsvleesch, als het vier was van den namiddag[16)]...'

Daar waren nog de aardewerkers, de zwervers onder de uitwijkelingen. 'Wie beschrijft er mij, zegt het verrukte pastorke, die wemeling van donkergroene, geribde, mollevellen, aschgrauwe, bleekblauwe, hagelblauwe, wijde broeken, die alonder toegeknoopt zijn boven de schoenen, maar alboven, wijdspeurend, langs de beenen lutsen; broekspijpen waar ik en gij nog binnen kunnen. Aardewerkersmode! en toch zoo eigenaardig met dien blauwen of rooden

15) A. Brijs, t.a.p., blz. 394.
16) A. Brijs, t.a.p., blz. 395.

sluier in de rieme. En boven die lutsende broeken een machtig gespierd werkmanslijf, dat spant in een witsaaien of veelkleurig baaiken, of in een blauwlinnen vestje, met het knagertje of het zwartberookte pijpje in het borstzakje. En daar bovenop een schoone blondlokkige of zwartharige kop, met fonkelende oogen, vol leven en vuur, en een knevel koornblond of zwart, of bruin, of vlaswit, of ros, knevels klein en knevels groot, boven den vriendelijk lachenden mond'[17].

Een heel leger van doodwroeters voor de kost, van pezige venten met kloeke knuisten, forsige armen en afgebeuld lijf, met één verraderlijke felle vijand, de *loden*, woordverbastering uit het Franse l'eau-de-vie, waarin zij kracht en troost zochten in uren van heimwee en moedeloosheid. En wie zal hun de steen werpen?

'Schoon volk,' zei pastoor Denijs Hugo Verriest wel eens na. 'Maar,' zegt de Pillecijn in zijn studie over Pastoor Denijs, 'hij zag het anders dan Verriest. Hij zag het meer in zijn ellende, in zijn verlatenheid, in de wreedheid van zijn ongebreidelde natuur. Hij zag het in een vreemde omlijsting, de eenige waarin de eigen aard van een mensch of een volk goed opvalt. Hij zag ze, in de meest karakteristieke tegenstrijdigheden van hun volksaard: beesten en bidden, op zijn Vlaamsch'[18].

Uit algemeen menselijk oogpunt was het verblijf in de vreemde voor heel wat verachterde boertjes niet zo nadelig. Ze werden er enigszins door ontvoogd, leerden er meer zelfstandig worden, minder deemoedig en onderworpen aan de macht van de rijke pachter of de grote adellijke grondbezitter, minder verblind door het bekrompen landelijk geloofsfanatisme. Ze werden, zoals ze het zelf noemden, meer mens.

Door de priesters werd bitter geklaagd over het stilaan teloorgaan van het geloof bij de *Fransmans*. 'Het geloof zit nog zoo diep in hunne herten'[19], schreeft Pastoor Denijs na een van zijn tochten. Maar in 1912 na een bezoek in het Oise-dal constateerde hij met droefheid, dat het geloof in die streek aan het verkwijnen is. 'En honderden Vlamingen werken in deze blakke bloote streek... zegt hij, waar het kristelijk en bovennatuurlijk leven ligt te zieletogen, en zouden ze geenen sprankel meebrengen van dien bedorven geestes- en zieletoestand naar Vlaanderen?'[20]

17) F. de Pillecijn, Pastor Denijs (Leuven, 1927), blz. 25.
18) F. de Pillecijn, t.a.p., blz. 40.
19) A. Brijs, t.a.p., blz. 395.
20) A. Brijs, t.a.p., blz. 413.

De vrees van het pastoorke der Fransmans bleek niet ongegrond. Bij onze plattelandsbevolking in het algemeen, en voornamelijk bij de fabrieksarbeiders, is het geloof inderdaad in sterke mate verminderd.

* * *

Evenals de aard van de bevolking werd ook in zekere zin het aspect van het landschap door het karakter van onze eeuw gewijzigd. De tijden zijn voorbij, waarin het blondgekopte duinenland daar nog in ongerepte eenzaamheid verloren lag.

De kleine schamele vissersdorpjes onzer kust werden stilaan tot drukbezochte badplaatsen omgebouwd. Waar de lachende, kleurige villa's als reusachtige paddestoelen over de duinen heen uit de grond zijn opgerezen, heeft de aangrijpende wilde verlatenheid van weleer voor een nieuwe, meer lieftallige schilderachtigheid plaats gemaakt. In de grotere centra echter, waar de hoge, smalle, grillige, soms wanstaltige en smakeloos gebouwde villa's zich onafgebroken langs de druk bezochte zeedijk rijen, ademt alles een atmosfeer van zin- en ziellooosheid.

Gedurende het badseizoen wemelen dijk en strand van één dichte, wriemelende, bontgevlekte mensenzee. Het is er de groote parade, de kermis der zotheid en der ijdelheid, de uitstalling van het mensdom in zijn aanstellerigheid en zijn excentriciteit, zijn neurasthenie en zijn verveling, zijn zucht naar pronk en praal en zijn drang naar verstrooiing en genot.

Tegenover die vlotte, uiterst ongelijksoortige massa staat de kustbewoner zelf in een zeer complexe gevoelsverhouding: wantrouwende bewondering en medelijdende ironie. De vreemdeling is de ziel en het zout van zijn bestaan, de bron van zijn welvaart, het centrum van zijn belangstelling. De royale levenswijze van de buitenlander juicht hij toe; voor het krenterige gedoe van de eendagsmensjes trekt hij minachtend de neus op. Maar allen zijn het voorwerp van zijn winstbejag, van zijn scherp ontwikkelde handelszin en van zijn spottende kritiek. Sedert zijn prilste jeugd aan de winstgevende omgang met de vreemdeling gewend, heeft hij zich een enigszins brutale vrijheid in spreken en handelen, een driestheid in het gehele optreden eigen gemaakt, die hem van het merendeel der andere West-Vlamingen onderscheidt.

Afgezonderd van dit woelige bedrijf, leven de vissers hun eigen ruw en eenvoudig bestaan. Het Oostendse havenkwartier met zijn donkerkleurige sloepen aan de kade, zijn ruwgeplaveide straatjes, zijn on-

zindelijke winkeltjes, zijn druk bezochte zeemanskroegen, zijn gillende vis- en garnaalvrouwen, zijn sjouwende of kuierende zeelui, en heel zijn met zilt doordrongen atmosfeer van vis- en zeelucht is een hele drukke wereld op zichzelf.

In de kleinere kustdorpen hebben de vissers hun hutten verder in de duinen opgebouwd. 'Door de eeuwen, zegt Streuvels[21], is het ras er van vader tot zoon, onveranderd, onverbasterd hetzelfde gebleven: onvermoeide, onversaagde, ruwe maar goedhartige zeerobben, wars van de landratten, ongenegen voor allen anderen arbeid, tenzij varen en visschen, ongeschikt voor vruchtenkweek en nog minder voor al wat dienstbaarheid heet. Nu gelijk eertijds kennen zij kommer noch zorg voor winst en rijkdom, - de zee en de vischvangst vervult hun leven. Hunne vrijheid met hun lastig en arm bestaan verkiezen zij boven al de weelde die 't landbedrijf hun verschaffen kan. Het woest geweld van 't groote water trekt hen aan met eene geheime tooverkracht, het gevaar der stormen is hun een prikkel en in hunne kleine sloep die op de baren dobbert, voelen zij zich eerst echt in hun waar element.... In weelde of armoede blijven hunne zeden en gewoonten onveranderd en nu gelijk eertijds, bewonen zij de enge kaveete, niet veel ruimer dan de kajuit op hunne kleine visschersloep, en bij geen enkel van hen kan men verschil in stand of fortuin gewaarworden.'

Een der ruwste en gevaarlijkste broodwinningen voor de bewoners van onze kust was destijds de visserij op IJsland[22]. Vooral te Duinkerke, te Nieuwpoort en te Oostende was deze nationale nijverheidstak een bron van inkomsten. De IJslandvissers stamden bijna allen uit de zogenaamde Westhoek, de streek gelegen tussen de IJzer en Duinkerke. Ze waren kerels uit één stuk, onbevreesd voor de avontuurlijke, harde en gevaarlijke onderneming, waarvan het welslagen hun gezin in staat zou stellen enkele maanden onbekommerd te leven. Door de langdurige, vertrouwelijke omgang met hun Franse makkers hadden zij zich stilaan sommige Franse gewoonten en uitdrukkingen, en vooral het veelvuldig gebruik van brandewijn eigen gemaakt. De meesten kwamen na elke reis terug naar hun hutje in de duinen, waar ze gedurende enkele maanden hun karig stukje grond bewerkten. In de wintertijd leefden zij vooral van wildstroperij. Eerlijk als goud, onvervaard en uiterst beslagen in hun vak, genoten onze IJslandvissers een bijzonder gunstige faam bij reders en kapiteins. Tal van

21) Stijn Streuvels, Land en leven in Vlaanderen (Amsterdam, 1923), blz. 79-80.
22) Vgl. hierover Juul Filliaert, De laatste Vlaamsche IJslandvaarders (Nieuwpoort, 1936).

Duinkerkse reders kwamen op bepaalde tijdstippen onze Vlaamse vissers aanwerven voor hun schepen.

De oude IJslandvaarders waren sterkgebruinde, diepgerimpelde, kortgebaarde types, met gouden ringen in de oren en een baardbrandertje tussen de lippen geklemd. Ze waren zwijgzaam van aard, met een brede, simpel-filozofische levensopvatting, gegroeid uit een innig contact met de vrije natuur en uit een bestaan van ononderbroken strijd en ontbering. Ruw van inborst, waren zij tevens zeer godsdienstig geaard en zochten in uren van gevaar, troost en heul in belofte en gebed. Vóór de afreis werden beevaarten ondernomen, geld en kaarsen geofferd en heilige toezeggingen gedaan. Vooral de Heilige Maagd der Duinen werd vereerd en aanbeden en talrijke kapellen werden haar ter eer opgericht. Daarna vierde men het nakend afscheid door overvloedig eten en drinken, en door dans en gezang, die bij elke Vlaamse fooie schering en inslag zijn. Na roerend vaarwel aan vrienden en magen scheepten de kloeke zeebonken in voor de lange reis, en talrijk waren diegenen, die ten gevolge van schipbreuk of ziekte nooit meer zouden terugkeren naar het Vlaamse land. In de IJslandse kustdorpjes kan men heden nog graven aantreffen van Westvlaamse vissers, die in deze oorden een laatste rustplaats vonden.

Vele schepen kwamen nooit meer terug. Andere droegen de vlag halfstok.

In het kleine oude kerkje van Zuidkote hangt een doodsbericht ter herinnering aan de droevige lente van 1880, toen zo menig IJslandvaarder de dood vond in de golven. Het opschrift luidt:

Droevige Gedachtenis der Islandsche Zeevaart van April 1880.

De Goëlette *Dame Blanche*
19 man
vergaan met man en muis.

De Goëlette *Sarcelle*
18 man
vergaan met man en muis.

De Goëlette *Martha*
4 man

De Goëlette *Schotter Hof*....
11 man

De Goëlette *Jeanne*
vergaan met man en muis.

R.I.P.

Telkens staan naam, hoedanigheid en leeftijd van de slachtoffers vermeld. Verscheidene waren nog zeer jonge knapen, de jongste onder hen was slechts 11 jaar oud.

‘Wel Island, gy'n bedroefde kust,
Gy doeter menig herte lyden;
Gy maekt de meisjes g'heel ongerust
In de bedroefde zomertyden.’

Wie behouden wederkeerde, dankte vurig de H. Maagd der Duinen, en het feestvieren ging zijn gang. De lust tot het avontuur zat die stoere kerels in het bloed, en het gevaarlijk stieltje ging gewoonlijk over van vader op zoon.

Rond het laatste kwart van de vorige eeuw kwam de kabeljauwvisserij aan onze kust in verval. Te Duinkerke bleef zij nog geruime tijd voortbestaan, nam echter van jaar tot jaar af. In 1937 vertrok nog slechts één boot naar IJsland, nl. uit Grevelingen.

De onmenselijke slavenarbeid en de grote gevaren, die aan de vaart op IJsland verbonden zijn, en vooral de onbeduidendheid van het loon, aan de vissers na maanden van kommer en zwoegen uitbetaald, hebben de IJslandvaart in onze gewesten ten dode gedoemd.

* * *

Het hele leven van het taaie Westvlaamse volk staat in het teken van de arbeid. Dag in dag uit wordt er te allen kante binnens- en buitenshuis gewroeteld en gewrocht in nooit verzwakkende bedrijvigheid.

Voor de kleine boer is het een eeuwige strijd tegen de wisselvalligheden van het weer en de weerbarstigheid van de bodem. Zodoende hebben zich in hem drie grote hoedanigheden ontwikkeld: een taaie stoere wil, een onverzettelijke hardnekkigheid en een onuitputtelijk uithoudingsvermogen.

In zijn bestaan van eeuwig werken en armoe lijden berust hij als in een noodzakelijk kwaad. Hij is er mee vergroeid, evenals met de

natuur waarin hij leeft en ademt. Weinig is in hem overgebleven van de vroegere drang naar vrijheid en onafhankelijkheid. De harde slagen van het noodlot en de strenge werkelijkheid hebben hem zwijgzaam en verbitterd gemaakt; achterdochtig tegenover een wereld waarvan hij weinig goeds verwacht; deemoedig en mak in het aanzien van de hereboer of grondbezitter, waarvan hij land en hoeve heeft gepacht; listig en sluw ten overstaan van zijn lotgenoten, die hem op hun beurt wantrouwen en onderkruipen; koppig en dwars voor al wat hij niet kent of niet begrijpt.

In het Houtland, waar de hoeven talrijk zijn en de grond verbrokkeld, is de bewoner taai, mager en pezig van voorkomen, zeer eenvoudig en matig in zijn levenswijze, spaarzaam en zuinig op het gierige af. In het Noordland echter zijn de toestanden anders. De hoeven zijn er groot en de landerijen uitgestrekt. In de bewoner uiten zich nog de oerkenmerken van het oude Vlaamse volk. Hoog van gestalte en breedgeschouderd, zeer gesloten en eigenzinnig van natuur, hecht hij vóór alles aan vrijheid en onafhankelijkheid. De Noordlandse hengsteboer is een mijnheer, hij leeft op brede royale wijze, verschaft werk en onderkomen aan talrijke landarbeiders en werkt zelf niet mee. Zijn sterke gehechtheid aan zeden en traditie belet hem niet zich op de hoogte te houden van de evoluties in zijn bedrijf en de noodwendigheden van zijn tijd. Bewust van zijn waardigheid en van zijn bezit, ziet hij met een ietwat neebuigend medelijden op de pachter van het Houtland neer, die, evenals de laatste zijner hoeveknechten, wroetelt en slaaft de godganse dag.

Over heel het platteland is het godsdienstig leven nog tamelijk sterk. De simpele buitenmens zoekt troost en heul, steun en kracht bij die Almachtige God, die het goede loont en het kwade straft; een God die hij meer vreest dan liefheeft, die alles 'geven en maken kan, maar het ook te niet doen'. De heiligen worden trouw gediend, de hoogdagen gevierd, de processiën gevolgd en de beevaarten ondernomen. Vóór elke maaltijd wordt een kruis geslagen of gebeden; op het brood wordt met de mespunt een kruis gemaakt, alvorens men het aansnijdt; op Palmzondag wordt een bos gewijde palm in huis en schuur geplaatst tegen onweer of tegenspoed.

Aan zijn stam en zijn afkomst getrouw toont zich de Westvlaamse arbeider een toonbeeld van werklust en naarstigheid. Uiterlijk ruw en onbeschaafd, is hij in werkelijkheid een eerlijke trouwe natuur, vol ijver en toewijding en van een verregaande dienstwilligheid. Taai en verduldig als de werkos, meer natuurmens dan intellect, heeft hij

onder de drukkende last van zijn armzalig bestaan een zekere gelatenheid verworven, een onverschilligheid voor hogere genietingen, voor beschaving en cultuur, een zekere lauwheid, zelfs tegenover de mogelijkheid een betere stand te veroveren.

Men heeft de Westvlaamse arbeider vaak zijn botheid, zijn gemis aan opvoeding verweten. Het is waar, dat hij in zijn optreden dikwijls ongelikt en onbeholpen is; het is waar, dat hij niet terugdeinst voor een ruwe vloek; dat hij er zijn verhalen mee doorspekt. Maar zal men er hem een verwijt van maken? Onvoldoende bezoldiging, overdreven eisen en straffen, miskende verdienste, hondse en onrechtvaardige behandeling jaren lang, alles heeft er toe bijgedragen om de plattelandsarbeider ruw en gevoelloos te maken, zonder grote durf of ondernemingsgeest en voor alle verantwoordelijkheid terugschrikkend.

In de grotere centra en industriegebieden zoals de Leiestreek echter, overal waar de arbeider door de omgang met klasbewuste vakgenoten een zuiver inzicht heeft verkregen in zijn eigen kracht en belangen, heeft hij zich tot een meer zelfstandige geest weten te ontvoogden. Hij heeft een zekere graad van ontwikkeling bereikt, krijgt eerzucht en zelfrespect, en streeft naar vooruitgang en lotsverbetering.

Het drankmisbruik, dat vanouds bij de Westvlaamse arbeider een diepingewortelde kwaal is geweest, neemt sedert enkele jaren sterk af. Alles wel ingezien is het niet te verwonderen, dat de arbeider gemakkelijk naar de pint greep om, bij opwelling van betere neigingen, het gevoel zijner onmacht te smoren en toch eens, in een roes van fictief genot, aan zichzelf te ontsnappen, buiten de dagelijkse harde kleurloze werkelijkheid.

Bij de jonge Westvlaamse arbeidersgeneratie is de lage drift naar drank aanmerkelijk geluwd. Sportief aangelegd, oefenen de arbeiders zich gedurende hun vrije tijd vooral in voetballen en wielrennen, stellen belang in alle nationale en internationale sportprestaties en lezen trouw hun onontbeerlijke sportkrant. Het wielrennen is voor de Westvlaming een uiterst geliefkoosde sport. Vooral in het Zuiden wordt het met hart en ziel beoefend. De Westvlaamsche *coureur* heeft zich een wereldvermaardheid verworven, dank zij zijn taaie, stevige wil, zijn bewonderenswaardig uithoudingsvermogen, zijn doordrijven tot het einde en zijn loyale en eerlijke strijd.

In de dorpen gaat het stille leven zijn gang. Men knutselt en scharrelt zes dagen aan een stuk. De arbeid is minder zwaar dan op het land; er wordt intijds geluierd en geschaft, geborreld en geparlesant.

De Zondag is de dag van de liefhebberijen, de ontspanningen en de volksvermaken. Er wordt gekaart en vogelpik gespeeld onder het pakken van een pint; men rolt en stekt op de *bolletrage*; speelt met duiven, spant met gespierde arm de sterke boog om de oppergaai te treffen, of geeft zich, in een schuur of op een afgelegen zolder, over aan het wrede en bloedige vermaak van een hanengevecht.

Les plantureux Flamands aux trognes violettes,
Avec leurs cheveux roux et plats, vrais descendants
Des types de Breughel, de Craesbeck, de Jordaens,
Dans la cour de l'auberge ont des cris de conquête!

Zo zingt de Robaaise dichter A. Prouvost[23].

De kermisweek brengt nog andere genoegens mee. Er worden ongenadige eetpartijen ingericht en reusachtige taarten en ‘koekebroden’ verorberd. De kost is overvloedig en afgewisseld. Er wordt open tafel gehouden voor familie en bekenden uit de stad. Men zit uren aan de dis en peuzelt, smult en drinkt buikje sta bij. Het dorp heeft een feestelijk aanzien gekregen. De dorpsfanfare geeft haar schoonste muziekstukken ten beste; op het dorpsplein draait de paardjesmolen met vrolijke zwier en in de tenten wordt lustig geflikkerd en gedanst. Wedstrijden worden ingericht: in het bollen, het gaaischieten, met de duiven, tot in het pijproken toe. In Frans-Vlaanderen wordt deze uiterst vreedzame sport nog veelvuldig beoefend.

Eindelijk zijn er de West- en Fransvlaanderse Reuskens: Goliath te Ieper, Tone en Wanne te Oostende, Manten en Kalle te Kortrijk, Ko te Veurne, Jan de Houtkapper te Steenvoorde, Reuzenpapa en Reuzenmama te Kassel, Lyderic en Finaert te Rijsel, Gargantua te Belle, Gedeon en Alphonsina te Burburg, de reuze van Bergen, de grote oorlogsreuze te Duinkerke. Meestal in maliënkolder en gehelmd worden zij, onder de blijde tonen der fanfare, door de straten gevoerd, omringd van een juichende springende massa. Wat hun betekenis ook weze, zij zijn een levende getuigenis van de intense vitaliteit en de lustige, luimige geest onzer voorouders.

Dit in ere houden van vroegere gewoonten en gebruiken, dit innig hechten aan eigen stam- en erfgoed is steeds een specifiek Westvlaamse eigenschap geweest. Getuige het sterke taalparticularisme van

23) Flandre, notre mère. La Flandre française en douze tableaux. Dl. I van de: Bibliothèque du Lion de Flandre publiée par le Vlaamsch Verbond van Frankrijk. Bailleul, 1931, p. 98 vlg.

een Gezelle, een Streuvels, een Verriest. In deze drie grote figuren zijn de meest treffende kenmerken van de oud-Westvlaamse stam op wonderbare wijze gesymboliseerd: bij Gezelle de naïeve ziel van de mystieke dromer, de kinderlijke vroomheid en de innige vereenzelviging met de natuur; bij Verriest het gezapige spelen met het woord, de fijne gemoedelijkheid en de van humor sprankelende geest; bij Streuvels de kracht van de zegging, de raakheid van het beeld en de klare kijk op de werkelijkheid.

* * *

Woestheid en baldadigheid zijn vanouds een Westvlaamse karaktertrek geweest. De West-Vlaming is een woelgeest, een vechtersbaas. Een paar glazen bier zijn voldoende om zijn gemoedsrust te storen; een onvoorzichtig woord, een bedekte zinspeling jagen hem het bloed naar het hoofd en doen hem naar het mes grijpen. Muiter van natuur, draagt hij ook in zich een ingeboren opstandigheid tegen alle dwang, alle wettelijk gezag. Het verbodene lokt hem aan, het gevaar is hem een prikkel.

In het gebied tussen Meenen en Poperinge strekken zich grote tabaksvelden uit. In de verte ligt de Franse grens. Al de dorpen in dit gebied, waar de tabaksnijverheid aan talrijke armen nering verschaft, zijn tevens centra van een drukke smokkelhandel, die voor velen een bron van inkomsten of bijverdienste is. Rechtstreeks of onrechtstreeks er bij betrokken, kennen de grensbewoners slechts een gemeenschappelijke vijand: de tolbeambte, waarmee zij vaak onder de schijn van vriendelijk en argeloos verkeer, een heftige wedstrijd in sluwheid en list hebben aangebonden.

Heel West-Vlaanderen is trouwens door zijn ligging als grensgebied, dat ten N.-O. aan Nederland, ten N. aan de zee en ten W. en Z. aan Frankrijk paalt, de streek, die van al de Vlaamse gouwen het meest tot smokkelhandel is geschikt. Naar Frankrijk wordt vooral tabak 'geblauwd'. De verkoop van tabak is er staatsmonopolium en de prijzen zijn hoog.

Geldzucht en winstbejag, maar ook vaak armoe en gebrek drijven de grensbewoners naar deze onwettelijke, avontuurlijke en soms zeer gevaarlijke geldwinning. De smokkelaars zijn taaie, koppige kerels, koelbloedige durvers, die met sluwe berekening en onuitputtelijk geduld, soms uren lang het ogenblik bespieden, waarop zij de scherpe waakzaamheid van de tolbeambte zullen verschalken. Het is het grote

avontuur; het zijn de nachtelijke sluiptochten door de streng bewaakte grenszone; het is de strijd op leven en dood tussen de onverschrokken ‘blauwer’ en het wettig gezag.

De West-Vlaming is ook een geboren stroper. Hij is en blijft de eeuwige Uilenspiegel; de listige arme slokker, de sluwe onbeschaamde schelm, die spot met stand en geboorte, en door list weet te veroveren wat hij anders niet bemachtigen kan.

Dit verklaart hoe in een gebied, waar het grootste deel van de grond aan rijke landeigenaars behoort en de werkman en de kleine boer al hun dagen lang hebben geworsteld en gewroet om niet van honger te vergaan, het stropen tot een levensbehoefte is geworden.

De West-Vlaming is stroper met hart en ziel, het stropen is hem een noodzakelijkheid, een passie, een tweede natuur. Hij leerde het van zijn vader, die een vurig stroper was en hij leert het aan zijn zoon, die met en later na hem een hartstochtelijk stroper zal worden.

De stroper haat de jachtopziener met al het hevige en vurige zijner wilde natuur. Hij ontduikt en verschalkt hem waar hij kan, maar deinst er niet voor terug hem in koelen bloede neer te schieten, waar zijn eigen leven en veiligheid op het spel staan. De stropers-drama's zijn altijd talrijk geweest in West-Vlaanderen. Persoonlijke vijandschap tussen stropers en jachtopzieners, vaak zelf vroegere stropers, kunnen tot bloedige conflicten leiden.

Men moet een dier nachtelijke tochten hebben meegemaakt om zich rekenschap te kunnen geven van al het aantrekkelijk-avontuurlijke, het heerlijk-beklemmende, het boeiend-angstwekkende van het stropersbestaan. Wie eenmaal dit roekeloze waagspel heeft gespeeld, blijft er aan verslaafd zijn leven lang.

* * *

Blijkens de oude teksten zijn de getuigenissen over aard en zeden onzer Vlaamse voorouders tamelijk uiteenlopend, maar voornamelijk ongunstig geweest. Nadruk wordt gelegd op het weeldevertoon, de pronkzucht, de uitspattingen, de onbetrouwbaarheid en de verwatenheid der Vlaamse poorters.

Vóór de 10e eeuw, toen het land hier nog verloren lag in een chaos van wouden en moerassen, schijnt het wegens zijn alom beruchte roversbenden in een kwade roep te hebben gestaan.

dis coren si Liderick...
om te sine haer lieder heere ende forestier
over lant van Buck[24], als wilde wuestine;
het welcke hi suverde met grooter pine.
t Was vol rovers, vol moerdeners vreet van dade,
want men hietet: *t Wout sonder ghenade*.

Zo luidt in een 'Rijmchronijk' van Vlaenderen het oordeel over het Vlaanderen van de 8e eeuw[25].

In de 14e eeuw vertoont het reeds merkbare sporen van beschaving en cultuur. In de Latijnse encyclopedie van de Engelse minderbroeder Bartholomeus Engelsman 'De proprietatibus rerum' lezen wij volgend fragment, dat in de 15e eeuw in Vlaamse vertaling werd gedrukt: 'Ende al ist dat dese provinci cleyn is van lande nochtans is sy vol goeds ghegoten ende heeft veel goeder beemden en is vol van quicke (= vee) ende van beesten ende heeft goede havenen mit veel poerten ende die Scelt loepter doer. Tvolc inden lande is schoen ende starck ende der (= durft) wel vechten ende het is rike van alre comenscap (= handel). Ende is eersaem ende scoen van aensicht mit goedertierenre begheerten, hoefsch van spreken. Ende is wel ghecleedt ende is vreedsaem teghen haer huus ghesin ende teghen die lude van buten harde fel. Ende sy connen daer wel mitter wollen omgaen ende daer goede lakenen of maken ende seynden die lakenen voert in menighen landen te water ende te lande. Ende het is een effen pleyn lant daer goet coern wasset ende heeft veel bomen maer niet veel bosschen, maer et heeft sommighe broeken daer men goede eerde wt graeft daer men torf of maect ende goet vier beter dan van houte, maer et maeket vuylre asschen ende [ende] et ruuct qualiker dan thout'[26].

In de hoger vermelde Rijmchronijk van Vlaenderen komt ditzelfde fragment voor in de oorspronkelijke Latijnse versie. Het wordt echter gevolgd door enkele versregels, die ons de toenmalige Vlaming in een heel ander daglicht doen plaatsen. Het praatzieke Vlaanderen gaat op zijn rijkdom al te prat, de Vlaming wordt hoe ouder hoe schaamtelozer. Zo luidt de vertaling uit het Latijn[27]. En daarop volgt in het diets:

24) lant van Buck = Vlaanderen.
25) 'Rijmchronijk van Vlaenderen', dagtekenend uit de 16e eeuw, lopende tot het aar 1530, medegedeeld en toegelicht door C.P. Serrure in het Vaderlandsch Museum, IV (1861), blz. 415-433.
26) Geciteerd en gecommentarieerd door J. Samijn in Biekorf, jg. 1 (1890), blz. 87-89.
27) Flandria se nimium commendat garrula, dives;
Flandria quem peperit, quantomagis ille senescit,
tanto plus omnem tollit de fronte ruborem.

‘Potierscap (= vals spel), dobbelspe [c]l ende menigen quaden eet, dat hebben die Vlaeminghen wel bereet’[28].

Wij zijn in de periode, waarop onze Vlaamse steden het toppunt van hun bloei hebben bereikt. De weelde schijnt de Vlaamse poorter waarlijk naar de kop te zijn gestegen. Hij wordt verkwistend en verwaten. De Axelse pastoors A. Stalin (1430-1475) en Jacob de Hondt (1510-1525) stellen hem voor als een man van de wereld, met veel kennis van zaken, maar spilziek van natuur en niet terugschrikkend voor het afleggen van een valse eed.

Hoofsche wandelinghe, (Beschaafd van manieren,)
Scarp van rekenninghe, (Beslagen in geldzaken,)
Scoffierlic sweeren, (Schandelijk meinedig,)
Groot goet verteeren, (Zeer verkwistend,)
Subtijl van rade, zij hu becant,
Dit es costume in Vlaenderenlant[29].

De Vlaamse schaamteloosheid moet een zeer verspreide nationale ondeugd zijn geweest. ‘Dye Flemynger wye alder wye onschamelicker’ luidt het in een zestiendeeuwse liederenbundel[30].

En wie het oordeel van de Zierikzeese medicus Levinus Lemnius heeft gelezen, zal ongetwijfeld schuddebollen over zoveel wuftheid en verdorvenheid. Flander mulierosus, falax, intemperans, libidinosus, petulcus, lascivus, zegt hij[31]. (De Vlaming houdt van vrouwen, is bedrieglijk, onmatig, wellustig, dartel en liederlijk.)

Daar schijnt helaas geen ontkomen aan: liegen en bedriegen, brassen en beesten blijken wel degelijk een oud-Vlaams kenmerk te zijn geweest.

* * *

Frans-Vlaanderen noem ik een heerlijke streek, een land van ruimte en van rust, van wazige verten en stemmige stilten, een land van altijd nieuwe en ongerepte schoonheid. Het ras is er totnogtoe, niettegenstaande de eeuwenlange inlijving bij Frankrijk, onverbasterd

28) Vaderlandsch Museum, jg. IV (1861), blz. 418.
29) Uit Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten uitgeg. door Napoleon De Pauw. (Gent, 1914), 2e dl., 2e stuk, blz. 398.
30) Uit een hs. berustend in de Kon. Bibl. te Brussel; medegedeeld door Robert Priebsch in het Zeitschrift für deutsche Philologie, dl. 38 (1906), S. 307.
31) Levinus Lemnius, De miraculis occultis naturae (Antverpiae, 1574), p. 343.

gebleven; koppige, trouwe en eenvoudige kerels, Vlamingen uit één stuk, voor alles hechtend aan hun vrijheid, hun zeden en hun tradities.

Te midden van de vrije wijde natuur hebben ze sinds honderden jaren de grond bewerkt en bebouwd en van zijn opbrengsten geleefd. Uit de roemrijke geschiedenis van Vlaanderen blijkt, dat de bewoners van de Westhoek zich, evenals hun Vlaamse stamgenoten, steeds onversaagde, vrijheidslievende oproerlingen hebben betoond. Met recht dragen de bewoners van Kassel nog de heuglijke naam van 'voorvechters', want, zegt Sanderus, 'ze voerden vaak de voorhoede van Vlaanderen aan, en versloegen den koning van Gallië met zijn leger, en dikwijls vingen zij 't eerst de aanvallen der Galliërs op'[32].

In de 17e eeuw werd Frans-Vlaanderen door het overwonnen Spanje aan Frankrijk afgestaan en verloor het aloude graafschap Vlaanderen een zijner schoonste, rijkste en vruchtbaarste delen. Sindsdien is het Vlaams, als taal, er stilaan achteruitgegaan. Vooral in de laatste vijftig jaar heeft het, ten gevolge van de systematische verfransing van het onderwijs, veel veld verloren. Johan Winkler getuigt, dat rond 1880 te Duinkerke nog volop Vlaams werd gesproken[33]. Heden hoort men er nagenoeg uitsluitend Frans.

Over heel de streek spreken de oudere geslachten nog hun moedertaal, kunnen ze echter meestal noch lezen noch schrijven. De jongeren schrijven uitsluitend Frans. In de vertrouwelijke omgang echter, binnen de enge familiekring, waar men zijn hart wil luchten, uiting geven aan zijn innigste gevoelens, zijn vreugde, zijn haat, zijn spot of zijn humor, komt de zangerige, smijdige, sappige Westvlaamse tongval steeds boven.

'C'est très curieux: - schreef Piere Mille in een Toulousiaanse krant - Lille est en plein pays flamand. Depuis des siècles pourtant on n'y parle plus flamand; et cependant, moi qui suis originaire de cette ville, j'ai eu bien souvent l'impression que les méninges de mes compatriotes continuaient à penser en flamand, et que, pour parler ce français qui est la seule langue qu'ils connaissent, celles-ci sont obligées à un confus effort de traduction qui les rebute'[34].

Maar er is meer dan de taal alleen. Er is het hele erfgoed van een volk: zijn zeden en zijn gebruiken, zijn levenswijze en zijn wereldbe-

32) Casletensis dicuntur teutonice **Voorvechters** nam primas Flandrorum acies saepe duxerunt et galliae regem cum exercitu profligarunt et frequentes gallorum impetus primi sustinerunt. Geciteerd door Jozef Cornelissen, Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk (Antwerpen, 1929), dl. II, blz. 255.

33) Joh. Winkler, t.a.p., blz. 207.

34) Flandre notre mère, l.c., p. 27.

schouwing, de gaven van zijn geest en van zijn hart, zijn deugden en zijn fouten, geheel dat merkwaardige complex van talenten en tekortkomingen, die hem een eigen aard en wezen schenken. Zo gezien, zijn de bewoners van de Westhoek tot op de dag van heden echte Vlamingen gebleven.

Door de band is de Frans-Vlaming eerlijk, naarstig en zindelijk. Grote hoeven en kleine huisjes zijn alle even goed onderhouden en verzorgd. Verder is hij zuinig en spaarzaam, zonder vrekkigheid. Zelfs de arbeider tracht een sommetje over te leggen, wat hem onderscheidt van de meeste Franse werklieden, die gewoonlijk hun rolletjes goed laten aflopen. Het drankmisbruik dat er voorheen, alhoewel minder dan in West-Vlaanderen, een droevige kwaal was, schijnt ook daar stilaan af te nemen.

Evenals in West-Vlaanderen legt de bevolking zich hoofdzakelijk toe op landbouw en veeteelt. Wie kent niet die glanzende, roodbruine Kasselkoeien,

> '....roode als vier;
> castanjebruin geboende;
> naar donkerbaaide bier,
> naar bijkans zwart bier doende;
> ....'

zoals ze door Gezelle zo beeldend zijn geschilderd?

De Frans-Vlaanderse landbouwer is naarstig en volhardend, zeer bedreven in zijn vak; een man met gezond verstand, die zich weet aan te passen aan de wisselende eisen en noodwendigheden van het leven; vatbaar voor iedere vooruitgang, voor elke vernieuwing, zo zij een verbetering in zijn bedrijf betekent. Zo doende heeft hij steeds aan de spits van het Franse landbouwbedrijf gestaan. De buitenbevolking is nieuwsgierig en achterdochtig. Het jarenlange contact echter met mensen van allerlei rassen en nationaliteit gedurende de wereldoorlog heeft dit ietwat bekrompen plattelandse wantrouwen grotendeels verminderd. Ook het geloof werd er door aangetast. Over het algemeen is de Frans-Vlaming nog diep godsdienstig, tot het bijgelovige toe. Te allen kante, langs de wegen en in de velden, zijn kleine kruisbeelden, kapelletjes en nisjes met heiligenbeelden geplaatst, uit wier oud-Vlaamse opschriften een hele wereld van diepe en naïeve vroomheid spreekt. Waar echter het contact met de buitenwereld de geesten voor nieuwe gezichtspunten, nieuwe behoeften en levensopvattingen heeft geopend, is het geloof ondermijnd geworden. In het haven-
en

industriegebied rondom Duinkerke b.v. is een zeer sterk georganiseerd, klassebewust proletariaat ontstaan, dat voor zijn rechten en belangen een ononderbroken hardnekkige strijd voert. De dokkers van Duinkerke staan bekend als oproerige, koppige, doordrijvende vertegenwoordigers van het Frans proletariaat.

Op het platteland heersen nog de oude zeden en gebruiken. De Frans-Vlaming toont zich, bij nadere kennismaking, gulhartig, gespraakzaam, zeer dienstvaardig en gastvrij. Hij houdt van huiselijkheid en gezelligheid, van vreugde en vermaak, van familiefeesten en gezelschap, van dans en gezang, van leutige kermissen en schone processiën. ‘Leven en laten leven’ is zijn leus. ‘Stief vor 't buukstje,’ zoals hij het zelf noemt, is hij erg gesteld op lekker eten en drinken.

Koeler en bedaarder dan zijn meer zuidelijke landgenoten, minder rad en onstuimig van geest, minder vurig en impulsief vooral, blijft de Frans-Vlaming meestal onverschillig voor intellectuele problemen en sociale polemiek. Hij leeft tevreden met zijn lot, zijn omgeving en zijn dagelijkse arbeid, maakt zich zelden warm voor algemeen maatschappelijke vraagstukken en koestert weinig of geen belangstelling voor kunst of politiek. Het leven der gedachten blijft hem meestal vreemd. Hij is de man van de daad, van het gezond verstand, van de tastbare werkelijkheid.

In de dagelijkse omgang toont hij zich een luimig grappenmaker en een fijne spotvogel. Hij lacht en schertst graag, maar altijd goedjonstig en gul, nooit bijtend of honend. Uit vele zijner volksliederen klinkt zijn geestige spot met kwatongen en kwezels, met vrekkige boeren en temerige begijnen, met minzieke meisjes en volgzame echtgenoten[35)].

En heel zijn optreden in doen en denken, de kalmte van zijn gebaren en het rustige van zijn stem, het olijke van zijn oogopslag en de verholen humor van zijn woord, de eerlijkheid van zijn daad en de trouwheid van zijn natuur, de koppigheid van zijn wil en de gehechtheid aan land en aard: alles in hem verraadt de nauwe en innige verwantschap met zijn Westvlaamse buur- en stamgenoot.

‘Flandre, notre Mère’, zo heet een van de beste en laatst verschenen werken over Frans-Vlaanderen. ‘Vlaanderen onze Moeder!’ Is die titel op zichzelf niet welsprekend genoeg?

* * *

35) E. de Coussemaker, Chants populaires des Flamands de France. (Gand, 1856).

Brugge is bij uitnemendheid de stad der intieme hoekjes, der kleine ongeweten eenzaamheden, der stemmige eindjes kaai met brokkelende trapgeveltjes bezet, der smalle straatjes, die naar dromerige kanalen leiden, der kloosterstille plaatsjes, waar een poëzie vol ingetogen stilte, vol berusting, vol geheimzinnige droefgeestigheid hangt.

Wie ooit bij grijs Novemberweer langs de sombere ‘reien’ heeft gekuierd, zal de aangrijpende weemoed hebben gevoeld, die uit hun donkere wateren opwelt. Zelfs in het voorjaar, wanneer de lentezon gevels en grachten overgiet met al de tintelende frisheid van herwordend leven, ademt elk hoekje van de oude stad een atmosfeer van mystieke melancholie en stilvrome mijmering.

Hier zoals elders heeft de omgeving op de bewoners haar stempel gedrukt. Er ligt in heel het wezen van de Bruggeling een trek van zachte ernst, een zekere zwaarmoedigheid, die zich in zijn ganse optreden weerspiegelen: in het bezadigde van zijn bewegingen, in de kalmte van zijn stille stem, de schalkse fijnheid van zijn monkelende glimlach en in het treurig napeinzen aan vergane grootheid, dat zich in zijn dromerige oogopslag weeft.

De Bruggeling is een mijmeraar, een denker, een fantast. Hij houdt van overweging en meditatie. Teruggetrokken in zijn eigen intieme gedachtenkring, dichterlijk van aard, gevoelig van natuur, leeft hij een bestaan van stille en rustige tevredenheid. Eerder traag in zijn hele optreden, weinig zakelijk aangelegd, zonder grote durf of ondernemingsgeest, laat hij in onverstoorbare gelatenheid Gods water over Gods akker lopen. Weinig is in hem overgebleven van die stoere en actieve Brugse poorter, die, dank zij zijn zakenkennis en zijn initiatief, het kleine Brugge tot een wereldstad verhief.

De Bruggeling heeft de zin voor het grote, het geweldige verloren; hij hecht aan kleine dingen en nietige bijkomstigheden. De zin voor het detail laat zich merken tot in de zorg voor zijn persoon en voor zijn woning; zindelijk van natuur, gesteld op vormelijkheid en op fatsoen, is hij veelal het type van het middelmatige provincialisme.

In gezelschap wordt hij opgeruimd, blijmoedig en joviaal, zelden uitbundig of luidruchtig. Zijn sterkste wapen is zijn spot, zijn onuitputtelijke humor, waarmee hij zijn gezegden kruidt en zijn tegenstander ontreddert en ontwapent. De humor van de Bruggeling is fijn en subtiel. Meer nog dan in de woorden zelf, ligt hij in de toon, in een nauwelijks merkbare buiging van de stem; allerminst in de uitdrukking van het gelaat. Want de Bruggeling weet bij de leukste

zijner moppen de grootste ernst te bewaren. Hij laat het niet merken wanneer hij zich innerlijk vrolijk maakt. Men weet ten slotte nooit met hem precies of hij iets ernstig meent dan wel u in het ootje neemt. Is het wellicht daaraan te danken, dat men hem de lofwaardige bijnaam van 'Brugse Zot' heeft toebedacht?

Er ligt in elke simpele volksmens een complex van gaven en gebreken, dat alle volksmensen van alle eeuwen heeft gekenmerkt.

De kloeke onverschrokkenheid en de schuwe wildheid van het vissersvolk, de taaie volharding en de obstinate stugheid van de boer, de forse werkkracht en de ruwe ongeliktheid van de arbeider zijn van alle tijden geweest. Evenzo hebben neuswijze nieuwsgierigheid, onbescheiden kwaadsprekerij, kleinzielige afgunst en onnozele pronkzucht op alle dorpse en kleinsteedse bourgeoisie een stempel van provincialistische bekrompenheid gedrukt.

Het Westvlaamse volk in zijn geheel, heeft dit met andere volken gemeen, dat het ook naarstig, goed, trouwhartig en eerlijk, of wild, geweldig, dwars en bekrompen is.

Wat het echter sinds altijd heeft gekenmerkt, zijn de buitengewone werkzaamheid, de onverzettelijke koppigheid, de ruwheid van aard en zeden, de onuitputtelijke humor en de sterke gehechtheid aan aard, verleden en afkomst.

Zelf West-Vlaming van geboorte, heb ik de Westvlaamse kerels te allen kante, ontelbare malen aan het werk gezien. Ik heb ze zien krabben en wroeten, drinken en kermissen, ik heb ze horen vloeken en spotten, zingen en jubelen. Ik heb ze leren kennen in al hun lief en leed, ik heb ze leren achten en liefhebben.

'Claes, dat is uw moed, edel volk van Vlaanderen, Soetkin is uwe wakkere moeder, Ulenspiegel is uw geest; een klein lief meisje, gezellin van Ulenspiegel en onsterfelijk als hij, zal uw hart zijn, en een dikke smeerbuik, Lamme Goedzak, uw maag.

En bovenaan zullen de volksverslinders zitten en onderaan hunne slachtoffers, bovenaan de roofzuchtige wespen, beneden de naarstige bijen, en in de hemel zullen de wonden van Christus bloeden'[36].

Zo sprak Katheline, toen ze het lot van Vlaanderen voorspelde!

36) Vertaald uit Ch. de Coster, La légende d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs, 2e édit. (Paris, 1869), p. 7.

De Oost-Vlamingen
door Prof. Dr Paul de Keijser

VERGROEID met de grond, waarop hij werd gewonnen en geboren, is de volksman een stuk natuur, dat in wisselwerking met zijn omgeving díe bepaalde vormen zal aannemen, die hem uit dozijnen anderen zal doen herkennen.

Is hij landman, dan zal hij in zijn wezen en verschijning de kenmerken dragen van den aardverbondene, die in het rythme der jaargetijden telkens weer het fatale bedrijf bijwoont van zaaien, groeien, bloeien en oogsten. Hij is de gewillige dienaar, maar tevens de beheerser van de hem omringende natuur. Hij wordt vervormd, maar vormt op zijn beurt. In het zweet zijns aanschijns bewerkt hij met noeste ijver de grond, hij stampt er nieuw leven uit, hij houdt hardnekkig vol tegen wind en ontij, hij hoopt en vreest. Met verduldigheid ondergaat hij de slagen van het lot, dat hem vaak berooft van datgeen dat hij met inspanning van al zijn krachten zo moeizaam heeft geteeld en verworven. Op welk plekje der aarde hij ook moge leven, hij zal arbeiden en niet vertwijfelen. Dat is het eeuwige in den landman, een lastwezen te zijn, dat beseft, dat zonder hem het leven der mensen niet goed mogelijk is. Het liedje zegt terecht: de boer zal 't al betalen!

Is hij stedeling, dan zal hij houden van zijn stad, zoals het jonge dier houdt van zijn nest. Hij zal, de aan de natuur ontwortelde, in de stad wortel schieten en vastklissen aan zijn slop, zijn steeg, zijn straat of zijn wijk. Hij zal arbeiden in muffe werkplaatsen en ronkende fabrieken, hij zal schepen lossen en wagens laden, hij zal meer en onmiddellijker, ofschoon harder zwoegend dan de landman, geld verdienen. Hij zal neerzien op den boer, hem heimelijk benijden, met hem ongenadig spotten, maar hij zal steeds minder bezitten dan hem. Hij zal noodgedwongen arbeiden en vertwijfelen. Hij zal staken en opstand plegen tegen het onbekende, dat hem drukt. Muiten steekt in het bloed van den proleet! Hoe verschillend zal hij reageeren tegen het onheil, dat hem teistert. En nochtans boeren, arbeiders en burgers van éénzelfde streek zijn meestal van éénzelfde afkomst. Ze zijn als de symbionten in de plant- en dierwereld. Steden en dorpen zijn als

de zwammen en parasieten, die zonder het regelmatig toevloeien van de krachten van buiten uitsterven en verdorren.

* * *

In Oost-Vlaanderen, die tuin van Vlaanderen, is het niet anders als elders: Gent is de 'ville tentaculaire', die van oudsher de Vlaanderaars van Meetjesland, Waasland en Zuid-Oost-Vlaamse Kleistreek heeft opgezogen en tot Gentse 'koppigaards' heeft herbakken.

Nu we het volkskarakter der Oost-Vlamingen te schetsen aanvangen, beseffen we maar al te goed hoe er in een synthese van die aard steeds een subjectief element schuilt. Een vreemdeling ziet scherper en onmeedogender dan een inboorling, die voortdurend in de verzoeking komt zijn streekgenoten met de mantel der broederliefde te omhullen.

Ofschoon sedert verschillende geslachten met het stadsleven in Oost-Vlaanderen verwassen, zullen we ons inspannen alle mogelijke steedse vooroordelen van ons af te werpen en den Oostvlaamsen plattelander met begrijpende liefde te benaderen.

In overeenstemming met zijn taal, die den luisteraar ruwer en afgebetener in de oren klinkt als het lichter en zangeriger West-Vlaams, is de Oost-Vlaming in doorsnee een zwaarder gebouwd, koppiger en behoudsgezinder krachtmens dan de lossere West-Vlaming. Hij is vooral minder spraakzaam, wantrouwiger ook, maar als vergoeding voor sommige onmaatschappelijke neigingen, als daar zijn vèrgedreven spaarzaamheid, om niet te zeggen schraapzucht, en drankzucht, buitengewoon arbeidzaam en eerlijk. Deze landelijke bevolking van Oostelijk Vlaanderen, waar de tegenstellingen van grote grondbezitters en pachters minder groot zijn dan overal elders in het Vlaamse land, maakt op den vreemden bezoeker de indruk van demokratische gezindheid, zachtaardigheid, 'gezapigheid' en betrekkelijke welstand, eigen aan een tevreden en werkzame bevolking. Maar weldra ondervindt hij onder die tevredenheid een weergaloze onverschilligheid voor alles wat niet onmiddellijk verband houdt met de dagelijkse 'slameur' en 'labeur' van veld en akker, van markt en vee. Deze Vlaanderaars, door de West-Vlamingen 'Oosterlingen' genoemd, zijn op-en-top realisten, mensen met kloeke spieren, gezonde organen en zintuigen en wars van alles wat maar enigszins naar idealisme of mysticisme zweemt. Zij schikken zich als alle landlieden in het onvermijdelijke, zijn anderzijds vasthoudend op het gebied van godsdienst en bijgeloof, al houden zij nog zo zeer aan hun vrijheid van

handelen in wereldlijke zaken. In het leger hebben ze de naam gedisciplineerde soldaten te zijn, behalve de Gentenaars, die we hierna afzonderlijk zullen bespreken. Buiten het leger, dat ze niet in het hart dragen, zijn ze door hun koppigheid en eigengereidheid vaak onhandelbaar en voor gezamelijke aktie in ekonomische en politieke vraagstukken moeilijk warm te maken.

Ze kunnen lichamelijk - hun uithoudingsvermogen in sportprestaties grenst aan het ongelooflijke - en geestelijk veel verdragen, ook spot. Indien Uilenspiegel te Damme geboren een West-Vlaming was, dan was Lamme Goedzak zeker een Oost-Vlaming. Hun eigen humor is doorgaans nogal log en plat, maar opgehitst door de drank of het spel, thans veelal door de sport, inzonderheid wielersport, zijn ze verbeten vechtlustig als ‘kemphanen’ en ontembaar als leeuwen.

Wat hier gezegd wordt van de mannen, kan evenzeer getuigd worden van de vrouwen: uitermate werkzaam en bedrijvig, hebben ze rust noch vrede dan na de welvolbrachte en doorgaans zware dagtaak. Meer dan de mannen zijn ze de organisators van het bedrijf en doen in genen dele voor het realistische en practische van de mannen onder. Ze zijn gedwee en godvruchtig, gaan als verzet naar de kerk voor mis en lof zoals de mannen naar de herberg. Ze houden van feestvieren in de huiskring, van kermis en familiebezoek, van processies en bedevaarten. Ze zijn gastvrijer dan de mannen, omdat ze minder uitgaan, vastgeklonken aan de haard door de huishouding en de kinderen.

Of deze persoonlijke indrukken, hier onbevangen neergeschreven, iets te maken hebben met raseigenschappen, willen we in het midden laten!

Zeer onlangs heeft Dr G. Schamelhout een werk gewijd aan de ‘Herkomst en Ethnische samenstelling van het Vlaamsche Volk’.[1)] Het bevestigt naar mijn oordeel de grote voorzichtigheid waarmede met raskenmerken moet worden omgegaan.

Reeds in 1911 vestigde een volkenkundige als Prof. Dr J.H.F. Kohlbrugge[2)] de aandacht op de wijzigingen die schedel en lichaams-

1) G. Schamelhout, Herkomst en ethnische samenstelling van het Vlaamsche volk (Antwerpen, 1936).

2) J.H.F. Kohlbrugge, Welke waarde heeft de gemeten vorm van den schedel als kenmerk der rassen? (Tijdschrift van het Kon. Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2de serie dl. 28 (1911), blz. 758). Prof. Kohlbrugge's opvatting werd door Dr H.F.C. ten Kate bestreden in hetzelfde ts., 2de serie, dl. 30 (1913), blz. 719: ‘Beschouwingen over eenige anthropologische vraagstukken’. Ook weerlegd? Vgl.: J.H.F. Kohlbrugge, Antwoord aan Dr ten Kate - t.a.p., blz. 742.

lengte, afgezien van de twijfelachtige erfelijkheid, onder invloed van milieu en voeding kunnen ondergaan. Een regelmatige levenswijze zoals deze van den landbouwer zou brachycephalie bevorderen, ook bergbewoners zijn doorgaans rondhoofdig, jagersvolkeren integendeel zijn langhoofdig, ontwikkelen zware kaken met krachtige tanden, die onder de machtige druk der kaakspieren de wenkbrauwbogen doen vooruitspringen en het voorhoofd doen wijken. Dolichocephale nomaden kunnen dus, ook zonder vermenging met brachycephalen, bij een overgang naar een sedentaire levenswijze brachycephale tendenzen vertonen.

Naar de lichamelijke kenmerken behoren de Oost-Vlamingen zoals de grote meerderheid der Vlamingen tot de Germanen, anthropologisch wetenschappelijker uitgedrukt tot het Noordse ras. Een gering percentage Alpinen is echter niet uitgesloten. Zoals de meeste Europese, in 't bijzonder Westeuropese volkeren, is de Vlaamse bevolking gemengd. Wellicht is die vermenging op het platteland in Oost-Vlaanderen, evenals in de Kempen, minder geaccentueerd dan in de steden en in sommige streken van het Vlaamse land. In hoofdzaak zijn de Oost-Vlamingen afstammelingen van de Franken, die de Oostvlaamse gouwen vanaf de Ve eeuw van onze jaartelling hebben veroverd op een betrekkelijk schaarse Gallo-romeinse bevolking van Menapiërs, waarschijnlijk, in tegenstelling met hun naaste Zuidelijke geburen: Morinen en Nerviërs, die Kelten waren, reeds van Germaansen bloede. Deze Franken, minder vermengd dan de Saksers, die reeds in Germanië in aanraking waren gekomen met stammen behorende tot het Falische ras, waren als alle vertegenwoordigers van het Noordse ras uitgesproken dolichocephaal, leptoprosoop en leptorrhien, in minder geleerde woorden: langschedelig, smalgezichtig en langneuzig. Indien men als waar mag aannemen dat verschillende rassen eigenlijk nooit volkomen samensmelten, dat elk volk, naast gemengde, ook steeds raszuivere typen voortbrengt, dan moeten die Frankische dolichocephalen, leptoprosopen en leptorrhinen vrij talrijk onder de Oost-Vlamingen voorkomen. Dat is dan ook inderdaad het geval op grond van een jarenlange omgang met Oost-Vlamingen uit de verschillende hoeken van de provincie Oost-Vlaanderen en ook naar de voorlopige uitkomsten van wetenschappelijke anthropologische onderzoekingen. Een van de voornaamste besluiten van Dr Schamelhout is dat het wetenschappelijk onderzoek naar de verschillende ras-indices in België onvoldoende is en dienvolgens onbetrouwbaar, doch de medegedeelde cijfers in de tabellen over schedelvorm

bij Vlamingen en Walen (naar de publicaties van E. Houzé,[3] die, volgens Dr Schamelhout, zijn metingen niet zonder bepaalde anti-Vlaamse vooroordelen heeft uitgevoerd) leren dat de langhoofdigen talrijker zijn in Oost-Vlaanderen dan in West-Vlaanderen en eventjes minder talrijk dan in de provincie Antwerpen, waarschijnlijk ten gevolge van de grotere rashomogeniteit van de Kempenaars (index cephalicus in W.-Vl. 80.52, in O.-Vl. 80.11, in Antwerpen 79.38). Ook wat de verhouding van het blonde type tot het bruine betreft komt Oost-Vlaanderen (46.35) tussen West-Vlaanderen (47.15) en Antwerpen (49.86) in te liggen. Omgekeerd schijnen er in Oost-Vlaanderen (23.89) minder bruinen dan in West-Vlaanderen (25.32) te bestaan. Eens te meer zijn de bruinen minimaal (22.05) in de Antwerpse en Limburgse Kempen. Het samengaan van lichte ogen (blauw of grijs) met licht haar is, naar het uitgebreid onderzoek van Prof. L. Van der Kindere,[4] enigszins lager in Oost-Vlaanderen (46.35) dan in West-Vlaanderen (47.15), in Antwerpen 49.86, alhoewel een onderzoek van E.H.J. Claerhout[5] voor West-Vlaanderen een betrekkelijk hoger cijfer van brachycephalen (46) en donkerharigen (61.82) aanwijst. Het blijkt echter uit de mededelingen van Dr Schamelhout dat ook het onderzoek van Claerhout, behalve op te kleine getallen, niet helemaal onvooringenomen werd uitgevoerd, zodat de persoonlijke indrukken in laatste instantie nog steeds de doorslag moeten geven.

Deze persoonlijke indrukken zijn dan dat, ofschoon men in sommige streken van West- en Oost-Vlaanderen brachycephalen met donker haar en van kleine lichaamslengte aantreft (sommige onderzoekers hebben zelfs gewaagd van monogoloïden, omstreken van Pittem in West-Vlaanderen, en van afstammelingen van brachycephale neolithici, Mendonk in het Land van Waas, Oost-Vlaanderen, voor anderen afstammelingen van het dinarische ras), die dus blijkbaar tot een Alpien ras behoren, de overgrote meerderheid der Oost-Vlamingen dolichocephale Franken zijn van gemiddeld grote gestalte (± 1.70 m), blank van huid, hoogrood van gelaatskleur, met lichte ogen, blauw, grijs, groen, en blonde en bruinblonde haren. Evenals in sommige

3) E. Houzé, Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, talrijke artikels en statistieken sedert 1885.

4) L. van der Kindere, Nouvelles recherches sur l'ethnologie de la Belgique. Enquête anthropologique sur la couleur des yeux et des cheveux (Bruxelles, 1879); zie verder G. Schamelhout t.a.p. blz. 114, Oog- en Haarkleur.

5) J. Claerhout, La population de la Westflandre (Mémoires de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, t. 29 (1910)).

Kempische achterhoeken treft het groot aantal roodharigen van bepaalde dorpen (Sleidinge en Waarschoot in het Meetjesland, Oost-Vlaanderen), zoals elders groepen van zwartharigen in Veurne-Ambacht, West-Vlaanderen, en witharigen, soms gekroezeld, langs de kust en in het Land van Waas (Oost-Vlaanderen) opmerkelijk zijn.

Negentiend'eeuwse geschiedschrijvers, zoals H. Moke[6)] en A.G.B. Schayes[7)], vóór hen reeds J. Des Roches[8)] en J.J. Raepsaet[9)], die het over rassen en stammen in Vlaanderen en meer bepaald in Oost-Vlaanderen hadden, hebben uit de aanwezigheid van zulke groepen met in 't oog springende subraciale kenmerken historische gevolgtrekkingen afgeleid, die ik hier niet onverlet mag laten, omdat zij in hun bewijsvoering ook beroep doen op persoonlijke waarneming.

In een thans vergeten boekje: 'Etudes sur les moeurs, les superstitions et le langage de nos ancêtres (les Ménapiens), comparés avec les usages existant de nos jours dans la Flandre orientale'[10)] (1861) heeft de Gentse oudheidkundige Jules Huyttens (1823-1884) een aantal van die persoonlijke waarnemingen geboekt.

Voor hem als voor zijn zegslieden: Des Roches, Raepsaet, Moke, Schayes, zijn de Oost-Vlamingen, althans de bewoners van de provincie Oost-Vlaanderen benoorden Gent, de regelrechte afstammelingen van de Menapiërs. Aan de hand van Caesar[11)], Strabo[12)] en Plinius[13)] beschrijft hij die historische Menapiërs als wilde en onafhankelijke Gemanen, verdreven van de boorden van de Rijn en op 't ogenblik der Romeinse verovering als landbouwers in hofsteden

6) H. Moke, Moeurs, usages, fêtes et solemnités des Belges (Gand, 1847).
7) A.G.B. Schayes, La Belgique et les Pays-Bas, avant et après la domination romaine (Bruxelles, 1858-59), 3 dln.
8) J. Des Roches, Quelles ont été, depuis le commencement du 7e S. jusqu'au 9e S. inclusivement les limites des différentes contrées, cantons, pays, comtés et états renfermés dans l'étendue qui compose aujourd'hui les Dix-sept provinces des Pays-Bas, etc.?, 1771, en andere 'Mémoires' van de Académie des Pays-Bas Autrichiens, Bruxelles, van 1780 af.
9) J.J. Raepsaet, Histoire de l'origine, de l'organisation et des pouvoirs des Etats généraux et provinciaux des Gaules, particulièrement des Pays-Bas depuis les Germains jusqu'au XVIe S. (Gand, 1819).
10) J. Huyttens, Etudes sur les Moeurs, les Superstitions et le Langage de nos Ancêtres (les Ménapiens) (Gand, 1861), eigenlijk een overdruk van vier nogal uitvoerige bijdragen van het Gentse tijdschrift: Messager des sciences historiques de Belgique (Gent, sedert 1823).
11) 'Agros, aedificia vicosque habebant'. - Caesar, De bello gallico, lib. IV, cap. IV, § 2.
12) 'Ultimi sunt Menapii qui ex utroque ostiorum latere paludes incolunt et silvas humilis densaeque materiae et spinosae'. - Strabo, Geographica, IV, 3, 4, p. 265, 26 (ed Meineke).
13) 'Insulas habentes in paludibus exiguas'. - Plinius, lib. I, cap. 3.

en dorpen[14] teruggetrokken levend in een arme en onvruchtbare streek benoorden de Schelde met niets als bossen, poelen en 'woestinen',[15] koppig weerbarstig tegenover alle beschavingspogingen van de Romeinen. Zich inzonderheid beroepend op Plinius[16], alhoewel deze laatste blijkbaar meer de kustbewoners van West-Vlaanderen op het oog had, schetst hij het uitzicht van het land der Menapiërs, het 'pagus Menapiscus', hun levenswijze, hun zeden en gebruiken.

Niettegenstaande de ellendige toestand van hun nieuw vaderland, zouden de Menapiërs hun nomadisch leven, dat ze tot dan toe in Germanië hadden geleid, definitief hebben opgegeven om zich metterwoon als landbouwers en veekwekers in Noord-Vlaanderen te vestigen. Als kleine landbouwers en veekwekers zouden ze een voorkeur hebben gehad voor het vlakke land, dat, zandig van natuur, ze evenwel door hun noeste arbeid wisten vruchtbaar te maken en te bevolken. De later ingeweken Germaanse stammen zouden zich dan hebben moeten vergenoegen met een verblijf te midden der bossen, die als uitlopers van het beruchte 'Vlaamse Woud zonder genade' de natuurlijke grens vormden tussen West- en Oost-Vlaanderen. Deze bossen, waarvan de schaarse overblijfselen zich in Oost-Vlaanderen ten Westen uitstrekken in een driehoek, gelegen tussen Aalter, Zomergem en Maldegem en ten Noorden tussen Eekloo en Ertvelde, zouden bevolkt zijn geworden door Germaanse Sueven.

Op deze pseudo-historische grondslag meent Jules Huyttens de verschillen in ras en karakter te kunnen verklaren, die hij heeft opgemerkt tussen de hedendaagse bewoners van de Oostvlaamse bossen, de zogenaamde 'Houtlanders' en de landbouwers van het vlakke land. In zijn tijd schijnt het onderscheid tussen de beruchte 'boskerels' en de Vlaanderaars nog zeer opvallend te zijn geweest. Zijn beschrijving is in meer dan één opzicht merkwaardig:

'Niets evenaart de onafhankelijkheid en de karakter-fierheid van de bewoner van de beboste delen van Vlaanderen; behept met een energie zonder weerga, heeft hij van den natuurmens een dusdanige

14) 'Vasto ibi meatu bis dierum noctiumque singularum intervallis, effusus in immensum agitur Oceanus, aeternum operiens rerum naturae controversiam, dubiumque terrae sit an partus maris.'

15) Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus ad experimenta altissimi aestus, casis itor impositis: navigantibus similes, cum integant aquae circumdata, naufragis vero cum recesserint.

16) 'Captumque manibus lutum ventis magis quam sole siccantes, terra cibos et rigentia Septemtrione viscera sua urunt'. - Plinius, lib. XVI, cap. 1.

woeste vrijheidsliefde behouden, zonder dewelke hij niet zou kunnen leven; in tegenstelling met den bewoner van de vlakte, versmaadt hij onderworpen te zijn aan een regelmatige arbeid; gelijk de wilde heeft hij zijn grillen, zijn dagen van luiheid; in die tijd kan hem, echte lazzarone van Vlaanderen, niets afleiden van de beschouwing van het spel bij hetwelk hij toekijkt of aan hetwelk hij deelneemt. Veracht door den vlaktebewoner, geeft hij hem met woeker minachting voor minachting terug.'

Messengevechten, vooral op Zondagen of op kermisdagen, waren vroeger zowat overal aan de orde van de dag in Vlaanderen. Bloedige veten tussen individuën, maar meer nog ganse families, soms dorpen, konden alleen in het bloed worden verzoend. Nog steeds gelden de boskerels en hun afstammelingen als 'moordeneers' en de jachtdrama's zijn tot op de dag van heden talloos.

J. Huyttens geraakt over die bloeddorstige trek van den boskerel niet zo gauw uitgepraat:

'Hij is gewoonlijk twistziek, en zo nodig is zijn mes, vreselijk wapen in zijn handen, de toevlucht van zijn wraakzucht; alle boswachters weten tot wat zijn haatdragendheid in staat is: brutale stroper, volmaakte pensjager, zal hij nummer wijken, eens dat zijn afgunst of zijn haat, tot het uiterste gedreven, hem tot moord drijft: dan slaat hij vrienden en verwanten; eenmaal zijn woede gekoeld en tot betere gevoelens teruggekeerd, zal hij trachten aan het gerecht te ontsnappen door een ijlingse vlucht, die, dank zij het stelsel van onderling dienstbetoon, dat onder hen heerst, dikwijls met bijval wordt bekroond.

Gewoonlijk bewoont de boskerel zijn eigendom en is hij slechts huurder van de luttele percelen grond, die hij uitbaat. In zijn rouw als in zijn vreugde is hij geheel de tegenovergestelde van den vlaktebewoner; als gevolg van de groter som van vrijheid, waarvan hij betrekkelijk gesproken geniet, maar waarvan hij meestal misbruik maakt, is hij in zijn uitspattingen zoals hij is in zijn bossen of te midden der zijnen: vrijgevig wanneer hij rijk is, of wanneer hij een goede kans heeft gehad, bestaat er geen buitensporigheid, waaraan hij zich niet overlevert; opgewekt, altijd tevreden, kent hij slechts waarlijk verdriet wanneer hij een familielid of een vriend verliest. Indien hij doorgaans lichtzinnig en lui is, kan hij niettemin hard werken; wanneer hij arbeidt, zo geduldig als de bewoner der vlakte, zal hij zich met alle kracht en moed gewapend inspannen om af te maken wat hij heeft beloofd, en hij zal het volbrengen in een veel korter tijd dan het de landman zou kunnen uitvoeren.

Zien we niet dagelijks dat sommigen hunner vijf of zes mijlen afleggen om onze markten te voorzien van bezems, vrucht van hun arbeid of voortbrengsel van hun grond? Van een stinkende vrekkigheid zullen ze onderweg niets verteren, zullen ze te middernacht hun dorp verlaten, en al zingend, want de boskerel zingt altijd, zullen ze in de stad aankomen, hun koopwaar aan den man brengen, en dan huiswaarts keren op dezelfde wijze, zonder een cent uit te geven.

Er valt op te merken dat de boskerel, niettegenstaande al zijn gebreken, zijn wild en onafhankelijk karakter, ver van minder beschaafd te zijn dan de vlaktebewoner, betrekkelijk veel behendiger en vindingrijker is; hij vat beter, voert met meer nauwkeurigheid het werk uit dat men hem oplegt; hij zoekt zich rekenschap te geven van alles wat hij doet, met de besliste bijgedachte partij te trekken uit het practisch nut dat hij er uit zou kunnen verwezenlijken, en in zijn oordeel en in zijn behoeften de geheimen, die hij zou kunnen ontdekken, aan te wenden.'

Deze vaststelling knoopt Huyttens vast aan het milieu en de levenswijze zelf van den boskerel, die meer dan de vlaktebewoner zijn verstand hoeft te gebruiken om in de bossen zijn nooddruft te voldoen door te stelen en de opbrengst van zijn diefstallen behendig te verduiken.

Huyttens, die de 'Boskerels' van zeer nabij schijnt waargenomen te hebben meent dat ze zonder twijfel van Germaansen bloede zijn, doch somatisch verschillend van de 'Menapiërs' van de vlakte.

Ze zijn kleiner van gestalte, ze hebben zwarte haren en bruine ogen, ze spreken een dialekt dat door sommige eigenaardigheden afwijkt van het dialekt gesproken benoorden en beoosten Gent.

Het toeval wil dat wat dit laatste betreft de woonplaats van de Oostvlaamse Boskerels nagenoeg overeenstemt met het door Prof. E. Blancquaert en Dr W. Peé[17] onlangs in kaart gebracht relikt-gebied van intervokalische tenuisverschuivingen, hetgeen het bewijs levert dat Huyttens, ofschoon op gewaagde wijze afleidend, althans goed geluisterd heeft.

Wanneer we van de dialektkunde naar de literatuur overgaan, dan treffen we onmiddellijk ten minste twee of drie bekende Vlaamse schrijvers aan, die het karakter en het leven van de Oostvlaamse Boskerels hebben waargenomen en in hun romans en novellen hebben verwerkt.

17) E. Blanquaert en W. Pée, Intervocalische tenuis-verschuiving in Vlaanderen. (Onze Taaltuin, 6 (1937), blz. 5).

Onder de schrijfsters zijn het Mevrouw Courtmans-Berchmans (1811-1890) met o.a. haar meesterwerk: ‘Het Geschenk van den Jager’ (1860) en Virginie Loveling (1836-1923) met ‘In onze Vlaamsche gewesten’ (1877), onder de schrijvers vooral Cyriel Buysse (1859-1934) met ‘De Biezenstekker’ (1890) en o.a. ‘De Republiek Oelegem’[18).

Ter karakterisering van het land en volk der boskerels, gezien door een weergalozen opmerker van het Oostvlaamse leven, ontlenen we aan dit laatste werk de volgende synthetische beschrijving:

‘De ‘republiek’ Oelegem lag diep en van alles afgezonderd in het hart van Vlaanderen. O, die eindelooze, zandige lanen en dreven daarheen, die wijde uitgestrektheid, die weergalooze stilte en eenzaamheid! Men sloeg rechts van den steenweg in, men kwam voorbij een groote hoeve waarvan de roode daken op een hoogte als wachters op den uitkijk stonden; en daarachter lag de vlakte, de wijdte van bosschen en velden, zonder een huis, zonder een schuur, zonder schijnbare beweging van leven.

De geluiden stierven er uit en de stem van een wielewaal in de hooge kruinen der boomen vulde er de gansche ruimte; en het melankoliek en droomerig gezang der groenvinkjes, dat steeds van verre, van heel, héél verre schijnt te komen, verbreidde er de stilte, die prangde van verlatenheid.

Zoo ging men,... hoelang...? wel anderhalf uur!... onder de boomen, door de eindelooze zanddreven. Goudgeel bloeide er de brem in de lente langs den zoom der bosschen en der wegen; paarsroze bloeide er de heide in den herfst. Men zag er mooie vlinders fladderen, die men elders niet ontmoette; soms kroop een groote kever vlug over den zandweg, goudgroen schubbe-glinsterend in de zon, als een juweel.

Men kreeg er het gevoel alsof men wandelde in een onbekende, onbewoonde wereld, waar een verrassing wachtte. En die verrassing openbaarde zich dan ook heel onverwacht en plotseling: men ontwaarde eensklaps roode daken in die wijde eenzaamheid, men zag boerderijtjes met boomgaarden, lichtgekleurde roze, witte en gele huisjes met groene luikjes en ouderwetsche bloemen langs de geveltjes; men zag de grijze spits van een kapelletje...!

Dat was Oelegem; de ‘republiek’ Oelegem! Huisjes en boerderijen

18) Deze na-oorlogsche novelle komt voor in een verzameling van korte stukken: ‘Uit de Bron’ (Gent, 1923).

stonden rechts en links van den blonden, kronkeligen zandweg onder de boomen. Er waren een paar kleine winkeltjes; er waren twee herbergjes: de ‘Speurgael’ en de ‘Graeve van Halfvasten’; en er was het kapelletje van Veronica's-Kruis, gansch eenzaam aan het uiteinde van het gehucht - tragisch-eenzaam tegen zijn achtergrond van zwarte, in den wind ruischende sparren, met het betralied luikje, waarachter, op een klein altaar, het Lieve-Vrouwe beeldje stond tusschen twee tuilen van gemaakte bloemen. Daarachter, onder de sparren-zelf, verhief zich het Kruis: sinister-groot en donker, met het gedoornenkroonde Hoofd en de wreed-bloedende wonden; en Veronica schreiend geknield aan den voet, als het beeld der uiterste smart en wanhoop.

Op het gebied der ‘republiek’ Oelegem woonden en verkeerden alleen de bewoners van Oelegem-zelf; en wie er verder kwam werd met achterdocht en met wantrouwen nagekeken. Nieuwsgierigheid was in de oogen van de naturellen geen voldoende reden om er te komen. Men kwam er met een doel en dat doel moest bekend worden. Oelegem was een ver-afgezonderd en verloren gehucht van een grootere gemeente, maar de bewoners van Oelegem koesterden een wrokkige hostiliteit tegen dat groote dorp; en zij hadden onder zichzelven een soort van plaatselijk bestuur opgericht, met een raad van enkele notabelen en een door henzelf gekozen burgemeester: een oude, slimme boer, die veel jenever dronk en als de wijzaard en het licht der streek gold. Dat gaf natuurlijk conflikten met de wettelijke overheid; doch daaraan stoorden zich de bewoners der ‘republiek’ niet in het minst; zij waren allen solidair; en wanneer veldwachters, koddebeiers of gendarmen zich bij toeval op het gehucht vertoonden om een of ander onderzoek te doen of een misdrijf op te sporen, kon men gerust en bij voorbaat voorspellen, dat zij onverrichter zake zouden terugkeeren. Niemand had iets gezien, iets gehoord, of aan iets kwaads gedacht. Meestal waren al de huizen van 't gehucht op zulke dagen leeg en als het ware uitgestorven. De deuren waren dichtgegrendeld; de menschen onzichtbaar. Waar zaten ze? In hun kelders? In de bosschen? Geen mensch was er om het te zeggen. En ook de kinderen konden geen opheldering geven; zij keken de koddebeiers en gendarmes met hun onschuldige oogen aan en antwoordden dat ze 't niet wisten waar hun ouders zaten.

Het waren bezembinders, konijnenfokkers, houthakkers; en stroopers waren ze allemaal. Overdag gingen ze brem afsnijden en 's nachts trokken ze met geweer en lichtbak uit op 't wild. In de diepte van

de bosschen lag een groote, mooie vijver, die eertijds, naar het heette, krioelde van visch. Jaren was 't geleden dat er nog een snoek of een aal van eenige beteekenis werd uitgehaald. Zij hadden hem al lang zoo goed als leeggevischt. Stelen deden zij echter niet. Daarvoor waren zij onderling te solidair. Wie wilde stelen zou wel bij zijn buurman moeten gaan; en dan was het eenigszins of hij zichzelf bestal. Dan ware zijn leven onmogelijk geworden in de 'republiek'. Zoo heerschte dan ook doorgaans rust en vrede op Oelegem. En 's Zondags was er vroolijkheid; de jongelui en de meisjes dansten er bij het gekerm van een harmonica in de 'Speurgael' en de 'Graeve van Halfvasten', en 'burgemeester' en notabelen zaten er 's zomers in hunne hemdsmouwen gemoedelijk naar te kijken, onder het gezellig rooken van pijpen en het drinken van veel pinten en 'dreupels'. En wat er verder gebeurde ging niemand aan, dat heele boeltje vrijde en konkelde en trouwde toch onder elkaar; en wat had het eigenlijk te beteekenen of Meneer de pastoor er zijn zegen aan gaf vóór of nà de geboorte van het eerste kind?

Was Oelegem overdag reeds met moeite toegankelijk voor wie niet tot de 'republiek' behoorde, bij avond en bij nachte werd het een zeer gewaagde en feitelijk levensgevaarlijke onderneming. Zoodra de nacht inviel sloot Oelegem zich in een grimmige geheimzinnigheid en afzondering op. 't Was of er onzichtbare, onoverschrijdbare slagboomen omheen werden neergelaten. Eerst in de nachtelijke duisternis was Oelegem werkelijk van de verdere wereld afgesloten.

Dan golden daar nog slechts de wetten en de geest der 'republiek'; en ik geloof niet dat één mensch uit den omtrek, om het even voor welke som gelds het zoude gewaagd hebben 's nachts op Oelegem te komen.

In een scherp kontrast met de boskerels, volgens ons meer slachtoffers van diepe stoffelijke ellende en geestelijke nood dan verschillend van afstamming of ras van de overige Oost-Vlamingen, heeft Huyttens ons eveneens een vrij uitvoerig portret geborsteld van de bewoners van de Oostvlaamse vlakte, van het Meetjesland om Eekloo en het Land van Waas om Lokeren en St. Niklaas:

'Aan een flegmatisch karakter paart de vlaktebewoner een uitgesproken apathische geestesgesteldheid. Harde zwoeger, gelijkt hij op een lastdier en beredeneert zelden de taak, die men hem oplegt. Hij is uitermate onverschillig bij al hetgeen hij doet of men hem beveelt uit te voeren; hij zal weliswaar alles voleindigen wat men hem op-

draagt te doen, maar hij is bij de arbeid, zoals in al zijn handelingen, van een bewonderenswaardige volharding, nooit achteruitwijkend of weigerachtig wanneer hij er zijn belang of zijn persoonlijke voldoening in ziet.

Als karakter is hij ver van de openhartigheid te bezitten van den bosbewoner; ten zeerste wantrouwig, vreest hij alles wat hij niet begrijpen kan; zeer bijgelovig, gelooft hij in heksen en spoken en neemt voorzorgen tegen hun betoveringen; zijn haat en zijn woede zijn meer te duchten dan deze van zijn gebuur; alhoewel groter van gestalte en sterker van spierkracht is hij minder behendig dan hij; bij twist weigert hij zelden het gevecht, en opgehitst door de drank, wordt hij brutaal, en zijn vijandelijke en wilde instinkten breken alsdan gemakkelijk los. Echter is hij een trouwe vriend en eenmaal dat hij zijn vriendschap geschonken heeft, zal hij niet terugdeinzen, al moest hij voor den schuldige boeten. Dagelijks in aanraking met de bewoners van de stad, heeft de beschaving hem enkel gediend om nog listiger en wantrouwiger te worden; en, ofschoon meer beschaafd dan de bosbewoner, is hij behendiger om den stedeling te bedriegen - want hij is er trots op de stadsbewoners, waarmede hij in een bestendige vijandschap leeft, een loer te draaien - hij is grof in zijn taal en kan moeilijk komplimenten en leugens verzinnen om zijn doel te bereiken.

De vlaktebewoner heeft slechts iets gemeen met zijn gebuur: een wilde liefde voor de vrijheid, zonder dewelke hij niet leven kan; hij verkiest boven alles de prikkelende en zuivere lucht van buiten, en het is slechts met uiterste tegenzin dat hij er toe besluit de stad te bewonen, hij verlaat slechts zijn velden wanneer hij daartoe gedwongen wordt door de ellende; hij wijkt dan uit, maar met het vaste voornemen naar het platteland terug te keren zodra voorspoediger dagen of een gelukkige gebeurtenis het hem toelaten.'

Deze karaktertekening geldt voor den Meetjes- als voor den Waaslander. Met den Zuid-Vlaanderaar laat Huyttens zich niet in, behalve met de bewoners van het Land van Aalst, die hij voor een vermenging van Morinen, Sueven en Saksers houdt, en deze van het Land van Oudenaarde, die volgens hem reeds Nerviërs zijn.

De Aalstenaren kunnen slechts wat het karakter betreft, beweert hij, vergeleken worden met de Zeeuwen. Hier volgt zijn beschrijving:

'De gestalte van den Aalstersen boer is groot, zijn haren en zijn ogen zijn zwart. Er zijn dorpen waar geen enkele rosharige voorkomt, ongetwijfeld kenteken van een volkomen verschillende afkomst dan de bewoners van het kanton van Gent, waar de rosharigen zeer veel

voorkomen en waar het volk gewoonlijk bijna blond of licht-bruin is; de Aalsterse boer heeft een veel opgewekter karakter, hij is gauwer kwaad; hij slaat zonder uitdaging, maar hij schenkt gemakkelijker vergiffenis.'

Over de bewoners der polders van het Noorden van Oost-Vlaanderen weidt hij met een zekere ingenomenheid uit:

'Zo open en vrijmoedig van karakter als de bosbewoner is de polderboer nog meer flegmatisch, nog meer apathisch dan de vlaktebewoner. Van een herculische kracht en gestalte, gebruikt hij al zijn physische vermogens om de guurheid en de verpestende uitwasemingen van het land, dat hij bewoont, te bestrijden, en zelden misbruikt hij de gave, die de Natuur hem zo mild geschonken heeft om te vechten of twist te zoeken; zijn moerassige en waterachtige grond schijnt op zijn karakter grote invloed te hebben en hem melancholiek te stemmen. De polderboer heeft een diepe eerbied van hemzelf en van de anderen; indien hij feodaal is op zijn erf voor zijn werklieden, zijn ondergeschikten, zo verdraagt hij hetzelfde overwicht bij de meesters, van dewelke hij de pachter is; slechts enige maanden van het jaar arbeidend, is hij bij zijn werkzaamheden van een mathematische stiptheid, slechts datgeen verrichtend wat men hem beveelt. Gehecht aan de grond, die hem heeft zien geboren worden, is het voor hem het grootste verdriet en het grootste ongeluk de polders te moeten verlaten, en het is slechts tot het uiterste gedreven dat hij zijn vlakten verlaat om zich te gaan vestigen in het bosland, dat hij met de diepste verachting "houtland" noemt.'

Het is hem onmogelijk met enige nauwkeurigheid het ras van de polderboeren te bepalen. Hij treft er de vertegenwoordigers van verschillende Germaanse stammen aan: oorspronkelijke en ingeweken Menapiërs met rosse haren, Saksen, Sueven, vooral Catten en waarschijnlijk Noormannen.

Vooraleer dit vluchtig overzicht van de werkelijke en vermeende bevolkingsgroepen van de natuurlijke streken van Oost-Vlaanderen te verlaten, moeten we nog een woord zeggen over het zuidelijk gedeelte van deze provincie, het land bezuiden de Schelde tot het Land van Dendermonde en het Land van Geeraardsbergen en de heuvelrug, die de waterscheiding vormt tussen Leie en Schelde.

Het is het oorspronkelijk natuurlijk meest vruchtbaar gedeelte van de Oostvlaamse gouw, kleigrond tegenover het Noordelijk zand en moer, en bijgevolg het oudste kultuurland. Het ligt voor de hand dat de Frankische kolonisatie zich aldaar het vroegst heeft doorgezet. Het

is, naar het voorbeeld der Gallo-romeinse villae, het land geworden der grote boerderijen met uitgestrekte korenvelden, weelderige veeweiden en bloeiende ‘vlaschaards’, het land der beboste heuvels en der klaterende bronnen, de ‘Vlaamse Ardennen’. Beter dan Meetjes-land en Waasland is dat bekoorlijke en schilderachtige Zuiderland in Nederland en Vlaanderen bekend door het werk van dichters, schrijvers en schilders.

Isidoor Teirlinck (1851-1934), Omer Wattez (1857-1935, De Vlaamsche Ardennen), Emile Claus (1849-1924), Karel van de Woestijne (1878-1929), Modest Huys, Valerius de Saedeleer, Albert Servaes, Herman Teirlinck, Albert Saverijs, Stijn Streuvels, hoeveel anderen nog, hebben met pen en penseel de lof verkondigd van dat Zuidvlaamse paradijs.

Hier insgelijks zullen we ons moeten beperken tot één getuigenis, datgeen van Stijn Streuvels, waar hij in zijn kruimig proza in ‘Veld en Dorp in Vlaanderen’[19] de Vlaamsche bevolking behandelt en meer bepaald de bevolking van eigen streek: Ingooigem en omstreken:

‘De dorpjes hebben een vriendelijk uitzicht, de huizen een lachend gelaat - al netheid en kleurige schakeering. Al de witte geveltjes onder 't groene of roode dak, ze dekken gebrek en ellende. De werklieden (de dagloners) zijn van 's morgens vroeg aan 't werk tot 's avonds late, voor een heel klein dagloon en daarvan moet heel het talrijk gezin leven.

De ambachtslieden op de dorpen, ze bestaan de eene met de andere - wat de bakker verteert, komt de beenhouwer ten bate en omgekeerd - de herbergier strijkt het overschot op. Met heel weinig behoeften en heel veel beleg voorzien de menschen in hun bekrompen bestaan - 't is het leven in zijn eenvoudigsten vorm, waar men niets kent dan sparen en waar er niets te kwiste of verloren gaat, tenzij de rook door de schouw. Bij de weelderige boeren zelfs, die eigenaar zijn van hun hofstede en hun land, bestaat het leven uit mageren kost en hard beulen.

Na al 't geen de Vlaamsche landenaar heeft uitgewerkt, heeft hij daarbij nog een slechten naam. Die felle, onvermoeibare arbeider, die arm leeft en met weinig tevreden is, die er niet aan denkt over zijn toestand te klagen en gedwee zijn armoede draagt, de Vlaming is slecht befaamd in den vreemde. Hij heeft den naam van een ruwen,

19) Vlaanderen door de Eeuwen heen (Amsterdam, 1912).

onbeschoften, verachterden kerel, vadsig van karakter, laag, gemeen, kruipend van aard, wantrouwig, gierig, vraatzuchtig. De Vlamingen staan bekend als zuipers en dronkaards, ruziemakers, voorvechters, sluipmoordenaars, beestig van aanleg!...

Volgens de wetenschap moeten de Vlamingen een volk zijn: kloek kloek gebouwd, met ronden, blozenden kop, blauwe oogen en blond van haar, rijk van bloed. In der waarheid is de Vlaming sterk en gespierd en kloek van gezondheid; zijn blik is uitstarend in de verte; in zijn wezen zit er vastberadenheid en zijn gang getuigt van wilskracht en hoogdragenheid. Norsche zwijger is hij, gesloten, koppig, die de onmogelijkste dingen aandurft, zonder dat de hoop er noodig is zelfs van te gelukken in zijne onderneming. De stoutmoedigheid steekt in zijn laag voorhoofd en sterke, neergebogen wenkbrauwen en in het hoekige kaakbeen. Op het veld schijnt hij groot van gestalte, krachtig, een weinig gebogen, somber van gelaat, ingetogen gelijk heel zijn stille omgeving ingetogen is en plechtig. De vrouwen en meisjes zijn weelderig van vorm, frisch van vleesch, met regelmatige snede van gelaat, statig meestal en soms grof.

De boerendeernen (dochters) zijn breed geheupt en staan kloek op hare kort geblokte beenen. De meisjes hebben iets van de jongens in hare doening en de knapen zelf zijn vroeg volgroeid en de deugnieterij is in hen gebroed...'

Zeker het portret is niet vleiend, al wegen de lichamelijke hoedanigheden op tegen de zedelijke, die, volgens Streuvels, buiten de schuld liggen van den Vlaamsen 'landenaar'. De Vlamingen zijn in het oog van den vreemdeling, inzonderheid van de Franse werkgevers, laag, ruw, verachterd en bot!

Streuvels, zoals vóór hem Hugo Verriest[20] en Pater D. Stracke[21], zal die aantijgingen zijn 'Vlamingen' aangedaan vernietigen: de stoffelijke en geestelijke achterlijkheid zijn de schuld van de achterstand op moreel gebied. Zij zijn het die de periodische uitwijking van de 'Fransmans', van de Vlaamse 'eerdewerkers', van de definitieve uitwijking naar de fabrieken, de mijnstreken, het Walenland en Amerika veroorzaken.

De woorden van Hugo Verriest: schoon volk! verplaatst hij naar de toekomst, als de 'landsche werker' zijn recht, zijn beschaving, zijn

20) Ook nog na de oorlog, b.v. in: Het Beschaafd West-Vlaanderen (Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie, 1921, blz. 171).

21) Vooral in: Arm Vlaanderen, Volksslaap en Ontwaken, Was Vlaanderen altijd tweetalig als nu? brochuren verschenen vóór 1914.

opvoeding, zijn ontwikkeling zal hebben veroverd. Dan eerst zal 'Vlaanderen worden gelijk weleer: een schoon land en een schoon volk!' In afwachting van die toekomstdroom schetst hij ons een toestand zoals hij was onmiddellijk vóór de wereldoorlog:

'De zucht naar vrijheid, de onverdraagzaamheid van allen dwang zijn den Vlaamschen aard eigen en teekenen door heel de geschiedenis van het volk, met al de hebbelijkheden, die er aan vast zijn. Het vrijheids- en onafhankelijkheidsgevoel hebben den Vlaming heldendaden doen bedrijven, zij hebben het ras voor ondergang bevrijd, maar dat zelfde gevoel heeft oneindige twisten, tweedracht en oproer en hatelijkheid veroorzaakt. Zijn gevoel van trotschen, koppigen vrijheidszin heeft de Vlaming maar afgelegd als hij alleen en onbeholpen, in uitersten nood stond en gedwongen was te kruipen om eten te krijgen. Zijne gierigheid en schraapzucht is wel het natuurlijk gevolg van den dwang door armoede en gebrek, die honderden jaren op het landsche volk gedrukt heeft en waaronder de Vlaming nog gebukt gaat.

En het wantrouwen, de achterdocht, die tot sluipende arglistigheid overslaat, - de gebeurtenissen (oorlog en plundering) hebben den Vlaamschen landbouwer wel de gelegenheid gegeven die eigenschap uit te oefenen en ze tot ondeugd aan te kweeken.

Door zijne lange ondervinding heeft de landman geleerd de ooren te spitsen telkens en met weifelend ongerusten blik te bezien alles wat hem vreemd is en buiten zijn dagelijksche omgeving aangedaan wordt. In zijn eenvoudig gemoed leeft de onrust; hij denkt zoo haast aan geldafpersing of bedriegerij.

Vandaar die afgetrokken en geslotene geaardheid, de norsche, zwijgzame koppigheid en zijn vasthouden aan het gewone, aan het gekende, als aan het eenig goede.'

Het besluit van Streuvels is dat 'de streek, het werk, de leefte' veel meer doen dan het ras:

'De Vlaamsche landenaar, gelijk alle ander volk, dat op lageren trap van beschaving staat, heeft vooral moeite en last met twee dingen: hij verdraagt geen weelde en hij verdraagt geen groote ellende.'

En als bewijs voert Streuvels voorbeelden aan, die hij in eigen streek heeft kunnen waarnemen:

'Neem een vlaswerker uit de Leiestreek, die zijne vijf à zeven franken (vóóroorlogsche) daags wint, die den Maandag meer bier drinkt dan de heidekleuter op drie maanden, die werkt als een leeuw,

maar het werk laat liggen als 't hem invalt en er om de minste reden vandoor trekt op een ander; die den Zondag met zijn duiven speelt en de streek afloopt met zijne kamphanen, - hij roefelt in de vijffrankstukken meer dan veel boeren in de centen. Stel ernevens een touwslager van Hamme, een wever van Zele of een afgejakkerde leemkruier uit de steenovens, menschen die nooit in hun leven hun bekomst te eten krijgen! 't Zijn allen Vlamingen, de eene gelijk de andere.'

Deze vóóroorlogse armoezaaiers-taferelen en hun tegenhanger: drankzucht en baldadigheid op Zondagen en kermisdagen bij voorspoed en gemakkelijk of onverhoopt geldgewin hebben thans slechts een retrospectief belang. Al zijn de toestanden met de naweeën van de oorlog en van de krisis, die daarop al spoedig gevolgd is, ver van ideaal, 'Vlaanderen' is niet helemaal het 'Arm Vlaanderen' van Reimond Stijns, Virginie Loveling, Cyriel Buysse, Pater D. Stracke, Edward Anseele en andere wekkers van Vlaamse fierheid meer.

Het moderne verkeer, de electriciteit, allerhande landbouw-machines en mechanische tuigen, het onderwijs van alle graad en richting, hebben het aanschijn van Vlaanderen, het land van hard labeur, van de langste werkuren en de laagste lonen, grondig gewijzigd, maar tevens vervlakt.

De hoofddeugden van den Vlaamsen landman: hardnekkig en onvermoeid arbeiden en niet minder overtuigd sparen en 'oppotten' zijn dezelfde gebleven, de gevolgen: een betrekkelijke sobere welstand en een groeiende zucht naar genieting (vroeger piano en fonograaf, thans overal radio) bij gewijzigde werkvoorwaarden en doorgedreven industrialisering en rationalisatie bleven niet uit, niet zonder de klippen, die Streuvels vóór 1914 reeds voorzien had.

'Men leeft, maar met het overschietende geld weet men niet wat aan te vangen - men verbrast het. Dat het lastig gewonnen is, doet er niets toe - de waarde van 't geld kennen ze niet; opvoeding en onderwijs ontbreken, fijne en hoogere behoeften zijn onbekende dingen - er is niets dan drank.'

De afstanden zijn verkort door het rijwiel en de auto - autobus, maar vooral de motocyclette met duo-zitting - betere rechtstreekse verkeerswegen en alle wegen leiden naar de hoofdstad, naar de agglomeratie, naar de zich als een olievlek uitbreidende 'ville tentaculaire'.

Het belang der oude half-ingedommelde provinciestadjes: Eekloo, Lokeren, Dendermonde, Aalst, Ninove, Geeraardsbergen, Ronse, Oudenaarde, Deinze, met hun half-landelijke renteniertjes en winke-

liertjes, hun vroom volkje van begijntjes en kwezeltjes, hun wedijverende toneel- en muziekverenigingen, schiet er bij in, behalve op de wekelijkse marktdagen of gedurende de kermisweek, als drukte en leven hoogtij vieren en men zich op het ruime marktplein in een wereldstad waant.

Alleen Gent, de hoofdstad van Oost-Vlaanderen, biedt weerstand aan de aantrekkingskracht van Brussel. Zoals de meeste Europese grootsteden breidt de Gentse agglomeratie zich nog voortdurend en geleidelijk uit. Langs beide oevers van het kanaal van Terneuzen reikt haar grondgebied tot Zelzate, tot aan de Nederlandse rijksgrens.

Dat elke dergelijke agglomeratie haar krachten put uit de omringende landelijke bevolking is genoeg geweten, voor Gent is dat sedert de Middeleeuwen, zo vroeg als de Xe en XIe eeuwen, een meermalen geconstateerd feit. Gent heeft aan het Vlaamse bloed van benoorden en bezuiden Schelde niet alleen zijn instandhouding, maar zijn groei en zijn bloei te danken.

Maar parvenu's zijn zeer ondankbare schepsels en zo is het te verklaren dat stedelingen en buitenlieden zich doorgaans niet al te best verdragen. Gent maakt hierop geen uitzondering. ‘Stadslucht maakt vrij’ heette het reeds in de Middeleeuwen, maar stadsmacht maakt eveneens overmoedig en verwaand. De Gentenaar is aan deze stedelijke ondeugden niet ontsnapt, maar de deugden, die hij van zijn Oostvlaamse voorvaderen heeft overgeërfd, heeft hij hierbij gelukkig niet helemaal ingeboet.

Dit moge blijken uit het hoofdstuk over de Gentenaren.

De Gentenaren door Prof. Dr Paul de Keijser

DE stedeling is als de rijkgeworden bourgeois die adelsbrieven heeft gekocht. Hij schaamt zich over zijn landelijke afkomst en verhovaardigt zich op zijn ontleend blazoen. De hedendaagse Gentenaar voelt zich nog een zoon van Artevelde en de schitterende monumenten van een bijna duizendjarig gemeentelijk verleden versterken hem in zijn waan van vader op zoon een gemeentenaar te zijn, die niets te maken heeft met de boeren van de omtrek. Hij vergeet dat ook Gent, dat 'leeuwennest, dat wijdgeducht gemeenebest, dat tot de volk'ren sprak het hoofd fier opgeheven' klein en landelijk is begonnen. Voordelig gelegen aan de samenloop van Leie en Schelde, aan het einde van een heuvelkam, die zijn oorsprong neemt bij de Vlaamse bergen in Zuidelijk West-Vlaanderen, is het gegroeid uit een moerassig waternet, dat een natuurlijke begrenzing en meteen een beproefd verdedigingsmiddel betekende. Het is waarschijnlijk dat, vóór de komst van de Franken in de Ve en VIe eeuwen, in de laagte bij de samenvloeiing van Leie en Schelde vissers van Keltische afkomst, de hypothetische Godruni, hebben gewoond - Ganda is Keltisch -, dat op de hoogte een Gallo-romeinse villa 'Blandinium' het middelpunt van een fundus is geweest, waar zich later in de VIIe eeuw de eerste Gentse abdij, aan St-Pieter gewijd, vestigde. St-Baafs ontwikkelde zich later in de laagte, op de plaats Ganda.

De oudste vermeldingen van Gent komen in de heiligen-levens van St-Amand en St-Eligius voor. Deze 'vitae' dagtekenen, naar het oordeel van E. de Moreau[1)], Prof. L. Van der Essen[2)], Prof. H. Van Werveke[3)] uit het eerste vierde van de achtste eeuw.

In 811 vermelden de 'Annales regni Francorum' deze plaats als liggende '*in loco, qui Gand vocatur*'. Een vijftigtal jaren later spreekt een zekere Milo van Elnone van een 'monasterium quod dicitur

1) E. de Moreau, Saint-Amand, apôtre de la Belgique et du Nord de la France (Louvain, 1927).
2) L. Van der Essen, Etude critique et littéraire sur les vitae des Saints mérovingiens de l'ancienne Belgique (Louvain, etc., 1907).
3) H. Van Werveke, Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent (Antwerpen, enz., 1933).

Blandinium *in castro Gandavo* situm'. Prof. Van Werveke heeft op deugdelijke gronden bewezen dat 'castrum' op een gevaarlijke beeldspraak van Milo schijnt te berusten, vermits die uitdrukking later tot betwistingen tussen St. Pieters en St. Baafs heeft geleid en dat oorspronkelijk de twee Gentse abdijen in de VIIIe en IXe eeuwen slechts een schaarse landelijke bevolking groepeerden. Het is dan in de Xe eeuw dat, in de nabijheid van een grafelijk kasteel of castrum, het 's Gravensteen, nadat een dergelijke poging in de IXe eeuw was gewaagd, maar waarschijnlijk door de invallen van de Noormannen was vernietigd, een handelsnederzetting, een zogenaamd 'portus' ontstaat.

Het is de kern van de gemeente, die zich in later eeuwen zo geweldig ontwikkelen zal, een stichting van 'negociatores' of kooplieden, de latere fiere en machtige 'Poorters' van Gent.

In afwachting dat Gent het toppunt van zijn macht in de XIIIe en XIVe eeuwen zal bereiken, zal het nog lang en ook daarna, ofschoon reeds vroeg belangrijk handels- en nijverheidscentrum, gedeeltelijk dank zij de naburige abdij-dorpen, zijn landelijk karakter bewaren. In volle middeleeuwse stad wonen de waarmoezeniers, de 'koolkappers' van Ekkergem. Fr. De Potter, een van Gent's meest vruchtbare geschiedschrijvers, die een werk in acht delen wijdde aan de Geschiedenis van Gent[4], verdeelt het oude portus in een 'Heerhem' en een 'Boerhem'. Het westelijk gedeelte van de 'Kuip van Gent' is overigens bijzonder rijk aan historische agrarische straatnamen: de Kouter (cultura), de Nederkouter, de Veldstraat, de Koestraat, de korte en de lange Meir, de Paddenhoek, de Muinkmeersen. De heerlijkheden, die onmiddellijk aan het portus raken, zijn trouwens dorpen: St. Baarfsdorp en St. Pietersdorp met de domaniale ekonomie eigen aan het toemalig platteland. De uiterlijke afzondering van het portus door omwalling en ommuring zal de aangroeiende tegenstelling van stedeling en dorpeling noodzakelijk in de hand hebben gewerkt, zonder de ekonomische wisselwerking door bevoorrading en markt volledig af te sluiten. De ophoping van goederen en kapitaal, de rentekoop, de oprichting van talrijke bedehuizen, kapellen, kerken, belfort en schepenhuis, spijkers en stapelhuizen door het stadsbestuur, de aanbouw van 'steenen' door rijkgeworden handelaars en particulieren, weldra patriciërs en leden van machtige geslachten van erfachtige lieden en 'ledichgangers', dictatoriale beheerders der

4) Fr. De Potter, Gent van den oudsten tijd tot heden (Gent, 1882-1901)

woelige stede, zullen enerzijds de stille afgunst van de dorpelingen hebben uitgelokt, anderzijds de hoogmoedige minachting voor de haagpoorters, de landlieden, de boeren en laten, de ‘kerels’ hebben verwekt.

Het is overbekend dat de spotnaam (of is het een erenaam?) van de Gentenaars in de Middeleeuwen ‘Heren van Ghendt’ luidde, hetgeen zonder twijfel wijst op de aangeboren fierheid van de bewoners van de trotse stede, ‘la plus haulte, noble et puissante cité de chrystyenté’ zoals Cornelis Gaillard, wapenkoning en heraut van Keizer Karel haar nog betitelt.

Dat de middeleeuwse Gentenaars, die zo vaak op onmeedogende wijze het omliggende platteland met hun legerbenden brandschatten en platbrandden, terwijl de rijke Gentse poorters het grotendeels als cijnsgrond in bezit hielden, zich allerlei lieve naampjes moesten laten welgevallen, is bijna vanzelfsprekend.

Het ‘Chronicum comitum Flandrensium’ vermeldt op het jaar 1325 de bijnaam van ‘mededrinkers’ (potatores medonis), waarmede Westvlaamse opstandelingen de gewapende burgers van het Gentse gemeenteleger onder het bevel van Zeger van Kortrijk en Hector Vilayn, bejegenden. Mede is een gegiste drank, waarin één deel honing in tien delen water is opgelost en mag wel enigszins met ‘Champagne-wijn’ worden vergeleken. Het verwijt van het overdadig drinken van mede, bieren en wijnen door de gemeentenaren zal wel verband houden met het veldwinnend zedenbederf, gewoonlijk gepaard met drankzucht, dat men vaststelt in de middeleeuwse grootsteden, niet het minst in Vlaanderen en te Gent. Onze Vlaamse didactische poëten, zoals Jacob van Maerlant, en sprokesprekers, zoals de Gentenaar Boudijn van der Lore in ‘Dit 's tijtsverlies’ en ‘Achte personen wenschen’ hebben ons daarover voldoende ingelicht. De gelegenheid schept de dief en steden bieden meer gelegenheden van dien aard dan het platteland. Geen zonde, geen ondeugd uit Oudheid of Oosten, dat aan de middeleeuwse stedelingen niet wordt aangewreven en boven alles gierigheid, bedrog en wulpsheid.

Fr. De Potter heeft zich de moeite getroost de meestal vrij liederlijke zeden en gebruiken van ons volk in godsdienstige, kriminele en ontspanningszaken op te zoeken en te verzamelen[5]: van deugden blijft er niet veel meer over dan hardnekkige vrijheidsliefde.

5) Fr. de Potter, De zeden en gebruiken van ons volk in de XIIIe en XIVe eeuwen volgens de gedichten van dien tijd (Antwerpen, 1889).

De Gentenaars zijn van oudsher ‘muiters’. Het is zeer zeker de spotnaam, die men het meest ontmoet en waarop de doorsnee-Gentenaar nog altijd fier is.

In tal van zaken toont de Gentenaar zich onhandelbaar en drijft, alléén tegen allen, zijn zin of zijn zienswijze, die hij natuurlijk voor de ware houdt, door.

Niet doen zoals de anderen, desnoods opstand plegen zit hem in het bloed, dat weet ieder die de woelige geschiedenis van Gent kent, en nog heden is men onder het volk geen ‘vrije’ Gentenaar indien men niet ten minste éénmaal wegens opstand tegen de politie in 't ‘Rolleken’, d.i. de stadsgevangenis, één nacht heeft doorgebracht.

P.J. Harrebomée[6] heeft een paar volksrijmpjes opgenomen, die aan die onverbeterlijke muitzucht van den Gentenaar herinneren:

‘Die te Gent is geboren,
Te Utrecht ligt ter schole
En te Luik leert zijn Walsch,
Is een muitmaker door zijn hals.
En komt gij dan nog wat te kort,
Zoo moogt gij aanspreken die van Dordt.’

en

‘Die te Gent was geboren
Aan de Ligue was gezworen
Of te Luik was opgevoed,
Heeft het muiten in zijn bloed.’

‘Wreed’ heten de middeleeuwse Gentenaars ook nog te zijn[7]. Deze beschuldiging schijnt verdiend, wanneer men kennis neemt van de hartstochtelijke en bloedige veten onder patriciërsgeslachten, waarvan we nog de sporen van verzoening bezitten in liefdadige stichtingen, zoals het Kinderen Alijn's Hospitaal[8]. Deze Gentse

6) P.J. Harrebomée, Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal (Utrecht, 1858-70). 3 dln.
7) Zie V. Fris, schrijver van een uitstekende ‘Histoire de Gand’ (1912, 1e uitgave), in de helaas onvoltooid gebleven: Bibliographie de l'historie de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle (Gand, 1907), p. 209 (§ 299 en § 173).
8) Hierover de studie van Baron de St.-Genois, Origine de l'Hospice Ste Catherine, dit Kinderen Alyn's Hospitaal, histoire d'un procès criminel au XIVe siècle. Messager des Sciences Historiques (Gand, 1850); zie ook de merkwaardige studie van Fr. Blockmans, Een patricische Veete te Gent op het einde der XIIIe eeuw (Bulletijn der Koninklijke Commissie van Geschiedenis, dl. 99 (1935), bl. 673-692).

veten zijn best te vergelijken met Siciliaanse vendetta's, waar de partijen niet schromen elkaar te lijf te gaan en te vermoorden in volle kerk. Het relaas der kriminele vonnissen en hun voltrekking binnen Gent[9] zijn wel van aard deze indruk van wreedheid en bloeddorstigheid te versterken.

Een der meest typische Gentse sagen is het verhaal van den Zoon, die als beul zijn Vader moet onthoofden. Deze sage hechtte zich aan een bronzen beeld, dat tot het einde van het oud Regiem de nog altijd aldus genoemde ‘Onthoofdingsbrug’ versierde. Op deze sinistere brug in de schaduw van 's Gravensteen, dat eeuwenlang als gevangenis dienst deed, hadden inderdaad de terechtstellingen ‘met den zweerde’ plaats. Het bronzen beeld, dat uit de middeleeuwen dagtekende, verdween spoorloos tijdens de Franse overheersing, maar tal van scherpe wapenen, beulszwaarden en griezelige martelinstrumenten, afkomstig van de tortuur, werden bewaard en kan men thans ‘bewonderen’ in het klein museum van 's Gravensteen. Van op de tinne van de meeste toren kan men mijmeren over de wreedheid der voorvaderen. Veerleplein en Koornmarkt, die zich aan uw voet zo schilderachtig uitstrekken, zijn immers berucht om hun ziedende olieketels en rokende mutsaards. Straten en pleinen hebben dikwijls het bloed zien dampen van tussen spitsroeden doodgeranselde krijgsgevangenen of van slaagsgeraakte neringbroeders, van tot de tanden gewapende wevers, volders of blauwververs.

Zelfs de wijze Man van Gent, Jacob van Artevelde, werd na zijn laffe en gruwelijke moord, allerminst gespaard door het opgehitste en opgewonden grauw.

In het geval van Artevelde is de eerherstelling echter volledig. Geen historische figuur is meer populair bij den tegenwoordigen Gentenaar dan Artevelde, die in zijn standbeeld op de Vrijdagmarkt de verpersoonlijking ziet van al de Gentse deugden: spierkracht, dapperheid, fierheid, wijsheid, Vlaamsheid, ja zelfs ‘Trankfestigkeit’. Was Artevelde niet de ‘deken der brouwers’, in de volksverbeelding 'n soort van Gambrinus?

Met zijn voorganger als gestandbeelde op de Vrijdagmarkt, met Keizer Karel, de ondankbare zoon van Gent, ziet het er anders uit. Hij heeft de Gentenaars een vernedering doen ondergaan, die tot op deze dag niet is vergeten. Hun hoogmoed van vrijgevochten hoofd-

9) J.B. Cannaert, Bijdragen tot de kennis van het Oude Strafrecht in Vlaenderen, 3e uitgave (Gent, 1835); J. Fr. Willems, Relaes van een paar crimineele vonnissen binnen Gent in de XIVe eeuw (Belgisch Museum, dl. II, blz. 139-141).

stedelingen heeft hij op de gevoeligste wijze geknakt door ze te behandelen als misdadigers van gemeen recht, als ‘bastdragers’ of ‘stropdragers’. Dat hebben de toenmalige en latere Gentenaars nooit kunnen verkroppen. Men mag de Gentenaars uitschelden voor drinkers en lafaards, voor ‘slapscheten’, ‘kaafvagers’, ‘platvoets’, ‘vileins’, ‘creesers’ of krijsers en dergelijke historische lieftalligheden meer, maar ze vernederen met ‘stroppen’ dulden ze niet, tenzij de benaming bedoeld wordt als 'n soort eretitel, zoiets als ‘geuzen’.

Bij Jozef Cornelissen[10)] kan men in 't lang en in 't breed de oorsprong van de spotbenaming van ‘stroppen’ en de alweer bloedige gevolgen ervan lezen:

‘De Gentenaars hadden geweigerd hun aandeel te betalen in een geldheffing van twaalfhonderd duizend gulden, die Keizer Karel behoefde om den oorlog met Frankrijk voort te zetten. De Groote Raad van Mechelen had hun ongelijk gegeven; maar, verre van zich te onderwerpen, namen zij de wapens op en dreven de blinde roekeloosheid zoo ver, dat ze een hoofddeken, die hen tot rede wilde brengen, deden onthoofden. Spoedig volgde de straf en ze was verschrikkelijk. Den 14en Februari 1540 kwam Keizer Karel te Gent, aan het hoofd van een leger. Eerst werden de belhamels aangehouden en den 29sten April werd de stad schuldig verklaard aan de misdaad van majesteitsschennis; al hare voorrechten en kostuimen werden vernietigd; de inwoners werden veroordeeld tot het betalen van 6000 Carolusguldens 's jaars ten eeuwigen dage, onverminderd hun aandeel in 1.200.000 gulden, dat zij geweigerd hadden te betalen; zestien der aanleiders werden ter dood verwezen en onthoofd; menigvuldige anderen verbannen en hunne goederen verbeurd verklaard. Boven dat alles werd de stad veroordeeld om eereboete te doen jegens den keizer. Een groot aantal inwoners van alle standen, gekleed in lange, zwarte, hangende tabbaarden, blootshoofds en vijftig hunner, de zoogenaamde *Creesers*[11)], met den strop om den hals, moesten vóór den Keizer verschijnen en hem op hunne knieën bidden en smeeken hen in genade te willen ontvangen.’

Deze vernedering had, zoals hoger aangestipt, bloedige gevolgen. Cornelissen, na het gebod van 8 Juli 1540 te hebben medegedeeld,

10) J. Cornelissen, Nederlandsche Volkshumor op stad en dorp, land en volk, II (Antwerpen, 1929), blz. 19.

11) In de Vlaamsche Gids, VII, nr. 4, verscheen een opstel van Dr. V. Fris, waarin hij aantoonde dat het geen e c h t e Gentenaars waren, die met den strop om den hals voor Keizer Karel moesten verschijnen, maar wel h a g e - of v e l d p o o r t e r s , die buiten de muren op Gents grondgebied woonden. Het waren evenwel Gentse burgers.

aan iedereen verbiedende, wie het ook ware, te spreke van 'stropdragen' op straffe van 'lijvelijck' vervolgd te worden: 'dat niemandt wie hij ware, hem soude vervoorderen te schimpen ofte te gecken, ofte verwijten van het vonnis dat den keyser onlangx heeft uytgegheven up ons, aengaende de stroppe te draegen, daerdoor groote twist af soude comen, als doodtslaeghen, vechtinghen, kijvinghen ende andere saecken; soo wie d'eerste oorsaecke af ware, soude ghecorrigeert sijn in exempele van andere lijvelijck,' somt een reeks van gevallen op:

Op 11 December 1554 werd zekere Lambert Gheijsbaert, van Zout-Leeuw, om te Harelbeke Gentsche schippers voor *stropdragers* uitgescholden te hebben, veroordeeld om te Gent 'in opene camere ghegheeselt te sijn op sijn bloot lichaem tot den bloede' en voor 12 jaar verbannen 'uytten lande ende graefschap van Vlaenderen.'

Op 16 October 1564 liep zekere Pieter Geeraerts van Emden voor een dergelijk feit deze straf op en hem werd bovendien de tong met een ijzer doorstoken.

'Bij sententie van den 16 Juny 1573, verleent bij schepenen van St. Pieters neffens Ghendt, hebben Joos van de Voorde ende sijnen broeder ghecondemneert gheweest heerlijcke amende ende beteringhe profitabel te doen, om dat sij de waeckers van Ghendt aengheseyt hadden te zijn *stroppendraeghers*'.

Een luitenant werd den 5en Augustus 1579 op de Koornmarkt gehangen, omdat hij op de Gentenaars had geschoten en hen voor *stropdragers* had uitgescholden.

Op 20 April 1588 ontstond voor 't zelfde scheldwoord tusschen Brugsche en Gentsche bootsknechten een gevecht, waarin tien Bruggelingen en vier Gentenaars het leven lieten.

Op 3 Oogst 1598 werd de lijnwever Pieter de Meyere om gezegd te hebben dat de ingezetenen van Gent *stropdragers* waren, veroordeeld om, in zijn hemd en op zijn knieën, God, Heer en Wet vergiffenis te vragen en daarenboven voor drie jaar uit de stad gebannen.

Ofschoon de tegenwoordige Gentenaars zich liever de naam van 'Arteveldezonen' laten welgevallen, zijn ze niet zo kittelorig meer als hun voorzaten bij het aanhoren van 'stropdragers' of 'stroppen'. Als scheldwoord gebruikt kan het natuurlijk nu nog het volksgemoed doen ontvlammen, maar als 'Kosewort' aangewend, vooral als verkleinwoord: 'stropje' is het zelfs een geschikt middel tot nadere kennismaking met een Gentsen volksjongen.

In het Belgische leger is de 'strop' een buitengewoon onhandelbaar

wezen, in hem kookt het ‘muitersbloed’ van zijn voorouders en hij kan zich maar niet, zonder tegenpruttelen, onderwerpen aan tucht. Wint men echter éénmaal zijn vertrouwen, dan is hij tot alle opofferingen in staat, en precies uit de oorlogstijd 1914-18 zijn er talrijke anecdotes bekend van ‘stroppen’, die weerbarstig van natuur, zich in de loopgraven en op het slagveld gedragen hebben als helden. In beroerde tijden is de ‘strop’ in zijn element. Gaarne speelt hij een rol ‘voor de galerij’, hij is behendig en van alle markten thuis, hij heeft danig plezier ‘de stomme boeren’ erin te laten lopen en is een doortrapt grappenmaker of ‘farceur’ van de soort der ‘pince-sans-rire’.

De grappenmakers te Gent noemt men ‘lollekensheeren’, zij kunnen sappig vertellen of ‘droogscheren’ al naar gelang het publiek dat hen aanhoort op straat of op ‘staminee’, deftiger ‘café’, maar ze hebben gaarne de lachers op hun zijde. Niet lang geleden schreef Prof. Joz. Vercoullie het woord vooraf van een bundeltje ‘Anecdoten in de Gentsche Volkstaal’[12)] van Jan Cleppe, waarin de vergrijsde en hooggeleerde professor de lof verkondigde van de Gentse ‘verhalinkjes’, die zo uitnemend de psyche van den Gentenaar van de oude stempel, gehecht aan zijn ‘staminee’, zijn pijp en zijn pint vertolken.

‘Borgers in den Estaminé’[13)] van Karel Broeckaart (1767-1826), de eerste bewuste Gentsche folkloristische schrijver, auteur van ‘Jellen en Mietje’, het Gentse vrijerspaar naar het model van ‘Kobus en Agnietje’, typeert uitnemend de Gentse mentaliteit, de eigengereidheid van den Gentsen ‘bourgeois’, die zijn vrije ‘zeg’ over alles en nog wat wil hebben, die zelfgenoegzaam zijn stad na Parijs als de voornaamste van de wereld beschouwt.[14)] Het is nog steeds de geest van den 16e-eeuwsen Gentsen kronijkschrijver Marcus van Vaernewijck (1518-1569), die in hen voortleeft: geen ander stad ‘*en supereert in grootheyt noch schoonheyt die edel stadt van Ghendt*’[15)]. Haar ‘thien proprieteyten’[16)] zijn sedert de 16e eeuw wel wat ge-

12) J. Cleppe, Gênsche Prâot (Antwerpen, 1933)
13) Uitgegeven door Dr A. Jacob bij De Sikkel, te Antwerpen, in de reeks: De zeven Kaproenen (1922).
14) Zie hierover P. de Keyser, Gent in de Literatuur en in de Folklore (Gent, 1935); vooral ook V. Fris, Laus Gandae, Eloges et descriptions de Gand à travers les âges (Gent, 1911).
15) Marcus van Vaernewijck, Historie van België, fol. CXIII r. Cap. XL.
16) Over de ‘thien proprieteyten’ van Gent, zie P. De Keyser, Gent in de Literatuur en in de Folklore, bl. 26-27. Het zijn in 't kort: 1. eerlic van grootheit, 2. van oude ghestichten eene van de oudste, 3. bewoent met subtijl ende verstandich volck, 4. perfect spreken van de Vlaemsche tale, 5. gunstig gelegen voor de handel, 6. rijkdom van de inwoners, 7. beste draperie, 8. peper-coecken te backen virtueus ende goet, 9. steeds verssche visch, 10. zoete ende ghesonde lucht.

slonken, maar, och kom, uit de zelfgenoegzame dommel der XVIIIe eeuw ontwaakt, is Gent mooi op weg om met de invoering van het machinisme het 'Manchester' van het Continent te worden.

Naast de gallophile en deels verfranste adel, waarin de vertegenwoordigers van de patriciërsgeslachten sedert lang waren opgenomen, ten bewijze het 18e-eeuwse epigram: 'On dit ordinairement que pour être grand et heureux à Gand, il faut être Triste, Vilain ou Bête, qui sont les noms des trois plus puissantes maisons du pays'[17], komt een door de nijverheid rijk geworden bourgeoisie op, die Gents van hart *(flamand de coeur)*, zich evenwel tracht te onderscheiden van 't gemeen fabriekvolk door Frans te spreken. Het zijn de nieuwe 'Heren van Gent', trots en koppig als de XXXIX tyrannieke stadsbeheerders van de XIIIe eeuw, die met verachting neerkijken op de domme boeren, die aan hun dialekt en hun bijgeloof houden, maar die als Gentenaars zich schrap zetten tegen de aanmatigende Waalse en Franse advokaten van Brussel.

Indien ze niet bepaald Vlaamsgezind zijn ter wille van het standenvooroordeel, toch zijn ze oprecht Gents- en Nederlandsgezind, ze zijn overtuigde Orangisten! Met echt Gentse halsstarrigheid zullen ze, Frans sprekend en vulgariserend, aan dat standpunt getrouw blijven.

Het sociaal probleem zal er in de 19e eeuw scherper zijn dan overal elders. Gent is steeds een stad van tegenstellingen geweest van gemeentenaar en agrariër, van patriciër en plebejer, van leliaert en clauwaert, van geus en katholiek.

Ook in de eeuw van de Machine zal Gent het verduizendvoud konflikt kennen van werkgever en werknemer, dat in zijn Oostvlaamse ommelanden kasteelheren tegenover pachters plaatst en binnen zijn eigen muren 'katoenbarons' en proletariërs.

Ternauwernood zal Flora met haar bloemententoonstellingen wat kleur en fleur brengen op de achtergrond van sombere fabrieksmuren en luchtverpestende fabrieksschouwen, eens te meer het landelijk heimwee brengend in het hart van de meest verstokte stedelingen. Een wasechte Gentenaar heeft steeds, behalve een stadstuintje van enige vierkantmeter - 'n voorschoot groot - en een rij bloempotten, liefst met geraniums, op zijn vensterbank, een lusttuintje, buiten de stadspoorten. Reeds in de XVIIe eeuw was het bezitten van een 'huisje van plaisance' een Gentse mode, maar zon- en lichtloze stegen en beluiken waren nog talrijk tegen het einde van de vorige eeuw.

17) Voyage littéraire de deux Religieux Benedictins de la Congrégation de S. Maur, Paris, 1724-27, L. I, p. 191.

Zwijgzaam van aard, drijven de sociale instinkten van den Gentenaar hem nochtans naar groepering in talrijke maatschappijen, waar hij zowel vogelpik, teerlingbak en kaartspel als de ‘edele zangkunst’ beoefent. Geen stad in Vlaanderen heeft zoveel maatschappijen, vooral zangmaatschappijen, als Gent, bakermat der ‘Melomanen’ gekend, thans meestal vervangen door sportverenigingen, waaronder de roeisport (de ‘Voâze’ van Henley!) een ereplaats inneemt.

In een lyrisch proza heeft de Gentse dichter Achilles Mussche in ‘Gent en zijn Etser-teekenaar De Bruycker’ (Antwerpen, 1936), het konstrasterend karakter van Gent en van de Gentenaars uitmuntend gesynthetiseerd:

‘Veel is veranderd, en er is nog oneindig veel meer dat in de vaart der 19e eeuw onderste boven wordt gekeerd - maar Gent blijft Gent: verbeten vechtstad, en stad van uitersten en tegenstellingen. Als zij zich opricht uit het verval en door een kordon van crisissen baan breekt naar een eerste-rangspositie als centrum van textielindustrie, staan daar meteen de katoenbarons, staan daar meteen weer de wevers.

Zeshonderd jaren hebben daaraan niets veranderd. De nieuwbakken katoenbarons zijn even hooghartig en tyranniek als de wol- en lakenhandelaars uit de verre middeleeuwen; op al wat niet tot hun verkoren geslachten behoort, zien zij verwaten neer en spuwen er op, als het hun belieft. Zij hebben immers weer alles, zij zijn immers weer alles, en om hun trots van gezalfden zoo uitdagend mogelijk te vieren, scheuren zij den laatsten band der natuur en spreken een andere taal. - Maar ook de wevers zijn dezelfden gebleven, en laten niet op zich spuwen. Een Gentenaar kunt ge doodsmijten, maar ge zult niet op hem spuwen. Die Gentsche proleten zijn ruw, gemeen, brutaal; ze vloeken een dialect, waarvan de klanken u aangrauwen als een beleediging of u striemen nijdig als een oorveeg; ze hebben geen handen, maar knuisten; ze hebben geen gezichten, maar smoelen, en in plaats van een hoofd op hun schouders, staat er een kei van een kop. Maar in al hun ellende van hongerlijden, in al hun onwetendheid van analphabeten, hebben zij als 't ware 't instinct van een onvervreemdbare historische roeping. Zij zijn het, die op den zolder van Pol Verbauwen het eerst de nieuwe woorden leeren stamelen van het socialisme, en in een kelder de eerste brooden der coöperatie kneden en bakken; zij zijn het, die de nieuwe leuzen uitdragen en verkondigen in alle Vlaamsche steden en dorpen; met het armzalig hand-

MAN UIT GENT

MARKTVROUW UIT GENT

vol geld van hun zweet en hun armoe is het, dat de volkshuizen opengaan in Zele, Wetteren, Hamme, Dendermonde, Lokeren, Eekloo, overal elders. De troepen schieten er in als onder benden musschen, de boeren ranselen hen plat en smijten hen voor dood in het water, de rechters maaien er onder met jaren gevangenisstraf - en zij, zij gaan den bak in, als betrokken zij hun kasteel. Zoo zijn die stropdragers van Gent, vurig als een vlam en spotziek meteen. Want de geest van Uilenspiegel leeft onverwoestbaar voort in den Gentenaar, en als hij al eens zijn vijand niet aan kan, lacht hij hem bulderend omver. Niet alleen het Vlaamsche socialisme is een schepping van Gent, ook de Vlaamsche beweging werd er geboren.'

Na dit schitterend pleidooi blijkt het dat de doorsnee-Gentenaar met zijn deugden en gebreken een man uit één stuk is om hartstochtelijk van te houden of om even hartstochtelijk te haten, er is geen middenweg. Hij is gegroeid uit het Oostvlaams milieu als verhevigd van noeste arbeidskracht tot ontembare energie. Waar hij weerstand ondervindt valt hij met verdubbelde kracht aan. Hij is, zoals hijzelf zegt, in vele zaken 'opposiet' zonder zwartgallig te zijn. Hij wil altoos zijn eigen weg gaan en maakt de indruk een 'welweter' te zijn. Hij lacht om de zwartkijkers en ook om de dromers, hij is een onverbiddelijke realist. Aan het Gentse Socialisme heeft men vaak zijn berucht geworden biefstukken-politiek verweten. De gastronomische Gentse folklore[18)] met zijn befaamde 'hutsepot' en zijn verbijsterend aantal lekkernijen wijst ingelijks op die materialistische trek van den Gentsen volksman. In geen geval, hetzij als werkgever of werknemer, hetzij als patroon of arbeider, voelt hij zich een 'verworpene der aarde'. De arbeid is hem geen vloek en hij is fier op hetgeen hij presteren kan. Hij is geen komplimentenmaker. Hij is dikwijls ruw, maar eerlijk. 'Spreek uwen buik recht-uit!' heet het in zijn plastischkernachtige taal. 'Klinkt het niet, zo botst het!'

De deken der Oost-Vlaamse folkloristen, Lodewijk de Vriese[19)] (1848-1932), heeft in verscheidene werken de rijkdom van het Gents 'het zuiverste en sappigste, het karakteristiekste en 't kruimigste van al onze dialekten' (Em. De Bom in 'Nieuw Vlaanderen') laten uit-

18) Een 'smakelijk' overzicht in G. Celis, Le Folklore Gantois, Bulletin officiel du Touring Club de Belgique, XXXIVe jg., no. 5 (15 Maart 1928), alsook in 'Het Gentsche Volksleven' van denzelfden auteur.

19) De Vriese, Onder de Wekkeringe (Gent, 1925); Onder de Draeke (Gent, 1928); vooral: Gentsche Spreekwoorden en Spreekwijzen, 4e vermeerderde en gansch herziene uitgave (Gent, 1917).

schijnen. Waar er voor een druppel jenever 21 omschrijvingen bestaan en voor een pak slagen 25 verschillende uitdrukkingen, voor een kaakslag zelfs 38, vermoedt men ongeveer hoe het staat met de hogere aangelegenheden des geestes. En nochtans Gent is een Universiteitstad, maar die Universiteit was tot vóór niet zo heel lange tijd Frans. Thans echter is ze volledig Vlaams en de vruchten van die vervlaamsing zullen voor Gent als stad niet uitblijven. De doorsnee-Gentenaar is er nog wat onwennig aan, maar naar mate nieuwe Universiteitsgebouwen, bibliotheken en laboratoria, oprijzen, past hij zich meer en meer aan, want de Gentenaar heeft steeds de daad verkozen boven de droom. We moeten het bekennen, *n'en déplaise* aan de dichters van Gent, onder de modernen zijn Karel van de Woestijne evenzeer als Achilles Mussche en Richard Minne zeer typische Gentenaars, de doorsnee-Gentenaar houdt hartgrondig van proza, in het leven als in de kunst! En dat ook verraadt zijn landelijke, zijn Oostvlaamse afkomst!

De bewoners der Antwerpsche Kempen door dr Remi Sterkens

EEN van de meest typische gewesten van Vlaanderen is voorzeker het Kempenland, waartoe het grootste gedeelte van de provincie Antwerpen behoort. Het is de streek, die het best haar oorspronkelijk karakter heeft bewaard. Tot op het einde der 19de eeuw was het Kempenland een afgezonderde landstreek, zonder groote centra of belangrijke wegen, waar weinig emigratie of immigratie plaats greep. We vinden een bewijs hiervan in de huidige benaming der Kempenaars, waarvan slechts 3 % namen van vreemden oorsprong draagt, zoodat de Kempen ook het meest Vlaamsche gewest van België zijn.

Wel dreigt er hierin verandering te komen, door de geweldige economische ontwikkeling van deze streek. De nieuwe landbouwtechniek met kunstmest en machines, de invloed van de Kempische koolmijnen, de industrieele bedrijvigheid langs de kanalen, de diamantslijperijen, die van uit Antwerpen tot de kleinste Kempische dorpen zijn doorgedrongen, de vele - meestal steedsche - toeristen die 's Zomers de Kempen bezoeken, de autobussen die langs breede asphaltwegen de meest afgezonderde heiboeren op een minimum van tijd naar de stad voeren en andere factoren meer, dreigen het oorspronkelijk karakter van dit gewest aan te tasten. Toch is er nog veel van het oude bewaard gebleven en bestaat de verandering meestal in het uitwendige. De geest en de diepere karaktertrekken van het Kempisch volk zijn gelukkig nog grootendeels gaaf gebleven.

Het landschap heeft in het oude Kempenland de homogene landbouwersbevolking ten sterkste beïnvloed. Geheel het wezen van den Kempenaar, zijn levenswijze, zijn folklore, zijn kleederdracht, zijn denkvermogen, zijn vergroeid met den grond, dien hij bewoont.

De Kempische grond is arm, hij eischt veel zorg en arbeid, maar de wondere natuur heeft juist in het volbrengen van deze zware

taak zulke voldoening gelegd, dat hierin misschien het geheim schuilt van de gehechtheid van den Kempenaar aan zijn schralen grond. Men leze er ‘De Loteling’ van Hendrik Conscience op na. Conscience, die zeer sterk onder de bekoring komt van het Kempisch volkskarakter, beschrijft hier het stille geluk van het Kempisch osseboertje; hoe hij houdt van zijn akker en zijn heide, hoe hij slechts vraagt om rustig te mogen werken, al zal hij zelf de vruchten niet plukken van zijn veroveringen op de wilde natuur, omdat de nieuwontgonnen grond de eerste jaren weinig of niets opbrengt.

Het grootste gedeelte der landelijke bevolking der Kempen bezit een klein, eigengeërfd boerderijtje; met liefde en titanischen moed bewerkt de landbouwer zijn grond. De enkele groot-grondbezitters die er zijn, leven meestal te midden van hun boeren en begrijpen dan ook beter de nooden van hun huurders, dan de egoïstische en verfranschte aristocratie uit Vlaanderen. De kleine burger en de werkman hebben ook steeds hun stukje akker, - wat b.v. niet het geval is met de steenbakkers in de Rupelstreek - zoodat heel de Kempische gemeenschap met den grond verbonden is.

De Kempenaar heeft niet veel ambitie, hij is geen baantjesjager zooals de stedeling. Wel zijn de studenten er vrij talrijk, maar het is niet zoozeer de Middelbare School die hen aantrekt, dan wel de Oude Humaniora, die den weg openen naar de Universiteit en vooral naar het Groot Seminarie.

De Kempenaar is gelukkig en tevreden met zijn lot, het grof geld verdienen kan hem niet verleiden zijn heide te verlaten, steeds blijft hij zijn grond getrouw. Emigranten voor Amerika, ‘Franschmans’ of koelies voor de koolmijnen vindt men in de Antwerpsche Kempen weinig of niet, zooals in het rijke en weelderige Vlaanderen, hoe paradoxaal dit ook moge schijnen.

De oude Kempenaar was gelukkig, zooals de arme Zwitsersche bergebewoner van J.J. Rousseau: ‘heureux par l'exemption des peines plutôt que par le goût des plaisirs’.[1)]

Is het niet kenschetsend, dat in geen enkel Kempisch verhaal de grond failliet gaat, zooals dit in de Fransche literatuur zoo dikwijls het geval is. Zola b.v. roept zijn lezers toe, door den mond van een van zijn helden: ‘La terre, mais elle se fout de toi, la terre! Tu es son esclave, elle te prend ton plaisir, tes forces, ta vie, imbécile! et elle ne te fait seulement pas riche!’[2)]

1) J.J. Rousseau, La nouvelle Héloïse, (Amsterdam, 1769), p. 81.
2) Emile Zola, La terre, (Paris, 1895), p. 228.

In de Kempische letterkunde integendeel, vinden we steeds de opperste goedheid van 'moeder aarde'. Het leven moge hard zijn, de koppige boer moge dwaasheid op dwaasheid stapelen, de smokkelen vechtersdrift moge zijn tragischen ondergang bewerken, zoolang hij zijn grond blijft liefhebben, is redding en heropstanding mogelijk. De heilzame invloed van den grond, die alle kwaad opslorpt om slechts het goede weer te schenken, ligt als basis in elk Kempisch werk en is ook een van de voornaamste vormende factoren van het Kempisch volkskarakter.[3)]

Een zeer in het oog vallende karaktertrek van het Kempisch volk is het sterk ontwikkeld sociaal gevoel. De geburen helpen elkaar in den oogst, bij geboorte of sterfgeval, telkens als de nood dringt, en zoo komt de armoede er nooit tot schrille uiting, omdat ze altijd in éénklank blijft met de omgeving en ze nooit aan haar lot overgelaten wordt.

De hulp wordt zonder eenige berekening geboden, als de natuurlijkste zaak ter wereld, en uitbundige dankbetuigingen blijven dan ook liefst achterwege. Allerlei landbouwwerktuigen en ook wel trekpaarden worden dagelijks geleend. Ook geldleeningen komen dikwijls voor, maar er wordt zelden geld gegeven, tenzij de kleine gift aan den vreemden bedelaar, meer uit schrik en berekening dan uit goedgeefschheid. Maar de armen van het dorp, de geburen en niet het minst de pastoor en de zusterkens der scholen ontvangen menigvuldige giften in natura. Er is in de Kempen niemand die honger lijdt. De Kempische gastvrijheid en de onderlinge hulpvaardigheid zijn spreekwoordelijk. Het lief en het leed van den enkeling wordt door heel de gemeenschap gedragen. Het zijn deze karaktertrekken die den vreemdeling steeds sympathiek stemmen en hem gebreken als koppigheid en eigenzinnigheid doen vergeven.

De kastegeest, die zoo sterk spreekt uit vele Fransche en Russische landelijke verhalen, bestaat in de Kempen bijna niet; het Kempisch dorp is ook nu nog - enkele industriecentra uitgezonderd - een gemeenschap van menschen, waarvan de sociale vrede en het solidariteitsgevoel de schoonste bekoring uitmaken. De Kempische boerkens hebben niet het trotsche karakter van de 'heeren-boeren' uit Polder of Haspengouw of van b.v. de 'Hofschulze' uit Westfalen, die

3) Voor deze studie werd veel ontleend aan mijn werk: De letterkunde in de Antwerpsche Kempen van 1830 tot 1900 (Turnhout, 1935).

Immermann ons beschrijft. Ook knecht en meid worden beschouwd als leden van het gezin en als de eigen kinderen behandeld. Door het zoo kleine kasteverschil voelen de menschen er zich buitengewoon onafhankelijk; en doordat ze ook allen hun eigen stukje grond bewerken zijn de arme Kempenaren zulke zelfstandige en zelfbewuste individualisten. Ze zijn trouwens ook de meest rechtstreeksche erfgenamen van den ouden Frankischen vrijheidsgeest en hebben dien karaktertrek steeds met taaie koppigheid ongeschonden bewaard.

In het oude Taxandria was elk dorp een wereldje op zich zelf, de afstanden waren zoo groot, de handelsbehoeften zoo gering, dat menschen uit het naastbijgelegen dorp reeds vreemdelingen leken. De hoeve voorzag den boer in bijna geheel zijn onderhoud. De sociale en economische toestanden bevorderden ten zeerste ‘De Geest van het Vaderhuis’ waarover August Snieders schrijft. De strijd tegen den barren heidegrond eischte de krachten van al de familieleden op; daar de meeste boeren hun eigen erf bewoonden, werden de familietradities gemakkelijk van geslacht tot geslacht voortgezet en het ruwe klimaat dwong heel het gezin, zich gedurende de lange winteravonden rondom het warme turfvuur te vereenigen.

Het dorpsleven was er zeer sterk geconcentreerd en de contrôle, die de menschen op elkaar uitoefenden, alles omvattend. Heel typisch vindt men dit alles beschreven in de anti-uitwijkingsnovelle ‘De Fortuinzoekers’ van August Snieders, met het mooi uitgewerkt motief van den beukeboom, die daar staat als de sterke magneet, die heel het dorpsleven te zamen houdt. Al de gevoelens, geheel het streven van deze eenvoudige dorpsmenschen bewegen zich concentrisch naar den beukeboom, dit symbool van hou en trou aan de heimat. En wee dengene die zich losrukt, wee dengene die de schaduw van den ‘wachter’ vlucht; het is een afvallige, die zich buiten de gemeenschap sluit.

Hoe sterk de Kempenaar - ook de uitgewekene - aan zijn dorp gehecht is, ziet men best in een stad als Antwerpen, waar ‘de Kempenaars komen aanlanden, die in geest en vuist krachten voelen hameren, die ze niet uitwerken kunnen in hun stille streek’[4) zooals Dr. J. Grietens zoo goed zegt.

Bijna elk Kempisch dorp heeft er zijn kring, waar de leden regel-

4) Juul Grietens, Dr. August Snieders in leven en gedachte (Borgerhout, 1925), bl. 36.

matig te zamen komen, niet zooals de Brabanders van Camille Lemonnier met hun ‘pensenkermissen, koekebakken en geuze-lambic’; maar wel, om onder 't profijtig drinken van ‘een pint’ en ‘'t leggen van een kaartje’ hun dorpsgenooten weer te zien en den sterken band, die elken Kempenaar met zijn geboortestreek verbindt, weer aan te voelen. En hier ook is 't een veeg teeken, wanneer een Kempenaar deze vergaderingen mijdt. Hier ook wordt het gezegde van Rosegger bewaarheid: ‘Gottes ist die Erde überall und Pilger sind wir Alle. Doch der rechte Mensch musz eine Heimat haben, dasz er und sein Geschlecht stark sei.’[5)]

Het zijn vooral de kinderen van groote gezinnen uit de klein-burgerij, die door ‘de stad’ aangelokt worden. Want voor de Kempenaars is er maar één stad en ze vinden het niet eens noodig ze met haar eigennaam te noemen. Als ze van ‘'t stad’ spreken, weet iedereen, dat hiermee Antwerpen bedoeld wordt. Ze vinden er een betrekking of openen er een winkeltje en weten dikwijls, door noeste vlijt, een grooten welstand te veroveren. We drukken er echter nogmaals op, deze Kempische Antwerpenaren zijn geen ontwortelden; ze voelen zich steeds in innige gemeenschap met hun geboortedorp. Deze uitwijking is gezond, ze overschrijdt niet het normale en vooral is er wederzijdsche beïnvloeding ten goede.

Antwerpen dankt hieraan voor een groot deel het behoud van zijn Vlaamsch karakter; het zou er anders, op nationaal gebied, in onze handelsmetropool maar droevig uitzien, zonder dit tegenwicht tegen allerlei soms weinig interessante vreemde inwijking. Zelfs de Franschschrijvende Georges Eekhoud getuigde van het Kempisch volk: ‘Ce peuple d'un terroir qui passe à juste titre pour celui où le sang anversois se sélectionne’.[6)]

Ook is Antwerpen steeds goed geweest voor de Kempen. Het heeft nooit een hooghartigen, kleineerenden toon aangeslagen tegenover zijn eerste en beste ‘Hinterland’, zooals de Brusselaar wel eens doet tegenover den provinciaal. De rijke Antwerpsche kooplieden bouwen in de Kempen hun landhuizen, maar blijven tegenover de autochthone bevolking eenvoudig en hartelijk. De Antwerpsche artisten, zoowel dichters als schilders, van Lamorinière af tot Baekelmans, hebben de Kempische schoonheid steeds liefgehad. Denken we even aan de beteekenis van Antwerpenaren als Conscience en Heymans voor de Kempische kunst en aan de rol, die August Snieders in

5) Peter Rosegger, Jakob der Letzte, 27e Auflage (Leipzig, 1912), S. 373.
6) Georges Eekhoud, Les Milices de Saint François (Bruxelles, 1886), p. 109.

deze stad kon vervullen, zonder zijn Kempische Heimat ontrouw te worden; terwijl Luik b.v. de beste krachten uit Limburg opslorpt, zonder iets in de plaats te geven dan verbastering.

De machtigste persoonlijkheid in de Kempische gemeenschap is voorzeker de dorpspastoor, maar zijn allesbeheerschende invloed berust heelemaal op moreele gronden. Hij is geen 'Junker Pfarrer', levenslustig en rijk, zooals we dien bij Fritz Reuter b.v. leeren kennen; hij heeft niets van de priesters uit de Engelsche 'High Church', vormelijk en stijf, die G. Eliot ons zoo goed beschrijft in 'Adam Bede'. Hij is niet zoo verfijnd en hooghartig als deze onterfde zonen van dien typischen Engelschen landadel, met hun eeuwenoude stamgoederen. Hij heeft niet de Fransche luchthartigheid en geestige bespraaktheid van 'Mon Curé chez les Riches' van Clément Vautel. De Kempische dorpspastoor stamt uit dit eenvoudige, maar werkzame en sterke geslacht der Kempische boeren. Hij is, niettegenstaande het vernis van Klein- en Groot-Seminarie, zijn wijding en het priesterkleed, in den grond een boer gebleven. Hij begrijpt zijn parochianen, hij doorvoelt hun innigste zieleleven, hij zal hun leidsman zijn, hun 'Goede Herder', zoowel voor hun stoffelijke als hun zedelijke belangen.

In de Kempische volksgemeenschap treden, buiten den pastoor, geen invloedrijke persoonlijkheden of families op den voorgrond. De Kempische kasteelheer heeft een gemoedelijk en rustig karakter; hij is niet de trotsche vertegenwoordiger van macht en gezag, die met de karwats in de hand, zijn uitgestrekte landgoederen inspecteert. Hij heeft meer van een 'gentleman-farmer', die houdt van zijn grond en met een glimlach en een goed woord, het hart van zijn volk weet te winnen.

Voorzeker vervullen, als overal, notaris en onderwijzer, brouwer en 'mulder' een betrekkelijk voorname rol; maar ze doen het zoo natuurlijk en bescheiden, dat het niet in 't oog valt en nergens de rustige landelijke stemming verstoord wordt. In alle Kempische verhalen vinden we een egale, gelijkmatig gestemde atmosfeer, omdat de alles domineerende rijke boer of de trotsche patriciërsfamilie niet tot de Kempische werkelijkheid behooren.

Het Kempisch volk is een toonbeeld van werkzaamheid en eenvoud. Het moge in deze pallieteriaansche tijden paradoxaal klinken, maar het is een feit, dat nog in de 19de eeuw, twee der voornaamste

gebreken van het Kempisch volk waren: het overdadig wroeten en het al te sober voedsel. Het boeren had er nog iets van het kampen tegen de woestheid der wilde natuur; de grond moest er nog met harden strijd veroverd worden. Een flinke boerenknecht verdiende zestig frank per jaar, met een paar hemden en den kost. Het gezamenlijk maal bestond bij den Kempischen boer 's morgens uit boekweitpap met een snede roggebrood. 's Middags stond op tafel een groote tinnen schotel aardappelen met smout overgoten, als 't goed ging werden er boonen of een stuk spek bijgevoegd en als tweede schotel kreeg men pap met roggemeel en havergort. Te vier uur koffie en brood, gesmeerd met vet. De boter en de eieren gingen geregeld naar de markt. 's Avonds onveranderlijk: aardappelen met smout en botermelksche pap met roggemeel. Suiker kwam enkel met de kermis op tafel en van Mei tot Allerheiligen was er bij de meeste boeren geen spek meer te vinden. Sommige ‘pinboeren’ hielden er lijfspreuken op na als: ‘Het brood laten ouwen, spaart 'nen man in 't houwen’ of ‘Veel patatten zetten, dan hebt ge altijd eten’.

Ook de kleederdracht en de inrichting van de Kempische woning is zeer eenvoudig. Deze volkskleederdracht, niettegenstaande verscheidene schakeeringen van dorp tot dorp, vertoont toch algemeene karaktertrekken als: degelijkheid, soberheid en zedigheid. Vergelijk b.v. den Kempischen boer met zijn ‘faas’, ‘badfries’ en zwarte ‘klonen’ en de Kempische boerin met haar breede cornetmuts, ‘gesteken neusdoek’ en zwarten kapmantel, met het pralerige en ontblootende van de kleedij van de Zeeuwsche boerinnen, of met het overladene van sommige Duitsche en Hongaarsche kleederdrachten. De Kempische volkskleederdracht is vergroeid met het wezen der menschen en het uitzicht der streek, en ook hier ontneemt de moderne tijdgeest ons een stuk eigen schoonheid.

Het hoofdkenmerk van de Kempische hoeve is, dat al de deelen: woning, stal en schuur, naast elkaar en onder één dak liggen. De gebouwen waren vroeger alle met stroo gedekt, het strooien dak, door Juul Grietens eens dichterlijk genoemd: ‘de warme astrakanmuts van de Kempische woning’.

Ook de meubileering was zoo eenvoudig mogelijk: een groote, witgeschuurde tafel met enkele lage biezen of houten stoelen, bij het turfvuur grootvaders zetel, een linnenkast met daarboven het Lieve Vrouwenbeeldje, tegen den muur een Kruisbeeld en een enkel prentje met de woorden ‘God ziet mij - Hier vloekt men niet’.

In houding en spreekwijze is de Kempenaar over 't algemeen be-

scheiden en deemoedig. Waar Vlamingen uit verschillende gewesten te zamen komen, is de teruggetrokkenheid van den Kempenaar in 't oog vallend. Bij het leger wordt in de compagnie gewoonlijk het hooge woord gevoerd door den volbloedigen West-Vlaming of den geëmancipeerden stedeling.

Ook in de studentenmiddens te Gent en te Leuven zijn de Kempenaars gekend om hun stille bescheidenheid. In de letterkunde vinden we dezen karaktertrek terug. Geen enkel Kempisch werk vertoont het minste spoor van Amerikaanschen humbug, Fransche luchthartigheid of Duitsche grootspraak. Alles is even echt, ernstig en bescheiden.

Ook zijn sommige stijlfouten van vele Kempische schrijvers grootendeels een gevolg van de kenmerken van hun ras. De Kempenaar houdt nu eenmaal van de vaagheid van omtrekken en de wazige verten. Ook bij het spreken heeft hij een hekel aan het kordate, directe woord. Hij zwijgt.... of hij keuvelt gezapig als iemand die tijd te veel heeft. Hij wantrouwt den verfijnden stedeling; hoffelijkheid beschouwt hij als onoprechtheid en vooral de welbespraaktheid is het zekerste bewijs van de valschheid, die hij zoo sterk verafschuwt. Deze landelijke bevolking heeft weinig behoefte aan vormschoonheid. Wel vraagt ze, na de zware dagtaak, afwisseling en verpoozing en daarom is de Kempenaar zoo verzot op vertellingen en gevoelskunst. Conscience, de Sniedersen en Jozef Simons geven hem wat hij noodig heeft: stemmige verhalen, gekenmerkt door eenvoud van taal en stijl.

Is het niet eigenaardig, dat de taaie zwoeger, die de Kempenaar is, zulk gering waardebesef heeft van tijd en arbeid. Vóór het krieken van den dag is de boer het bed uit, maar hij geneert zich niet, bij een ontmoeting op weg naar het veld, een half uur te blijven praten. De gronden van zijn boerderij liggen over heel het dorp en soms op groote afstanden verspreid; hij spant zich niet in, om hieraan door ruiling of door koop en verkoop verbetering te brengen. Zoo komt het dat, mede door de zandige, kronkelende wegen en door het gebrek aan overleg, veel tijd verspild wordt. De Kempische boer schijnt zich hiervan niet bewust te zijn.

Het volk is er gezond. Het werk in de buitenlucht en de sobere levenswijze hebben een sterk ras gevormd. Wel vertoonen de sporen van het harde werk zich reeds op jeugdigen leeftijd. Vooral bij de

vrouw is dit in het oog vallend; op 25 jarigen leeftijd is haar gelaat verweerd en heel spoedig verliezen haar ledematen hun jeugdige lenigheid. De Kempische boerin heeft trouwens een zeer hard levensbestaan. Al de zorgen van het huishouden, het melken, het bezorgen van het veevoeder, de moestuin, het kleinvee en de opvoeding van de kinderen vallen haar ten laste. Rust kent ze niet, zelfs in haar slaap wordt ze vaak door de jongere kinderen gestoord. Moet het ons dan verwonderen dat haar huishouding dikwijls ordeloos voorkomt en zelfs somtijds onzindelijk is.

Enkel de boer gaat naar de herberg en naar de veemarkt. In schijn heeft de vrouw weinig medezeggenschap, wat het beheer van de boerderij betreft. ‘De baas’ regelt en beslist alles, en voor de buitenwereld zal de vrouw nooit haar ondergeschikte rol te buiten gaan. Binnenshuis wordt dat natuurlijk wel eens anders.

Is het niet kenschetsend, dat in de omvangrijke Kempische letterkunde, Eros zelden of nooit zijn stem laat hooren. De ernst en de soberheid waarmee de Vlaamsch-Kempische schrijvers het liefdeelement behandelen, wijst op het ascetisch karakter van dit volk. Echtbreuk wordt in de Kempen zeer streng beoordeeld. Het sexueele wordt in geheel het openbaar leven steeds teruggedrongen. De man vertoont zich zelden met zijn vrouw en zeker nooit gearmd. Een man zal nooit zijn vrouw, en zelfs de verloofde zijn meisje niet, in het openbaar kussen. Ook de zoogezegde moderne kleeding is schroomvallig zedig en bedekkend. In de kerk vindt men het ten zeerste misplaatst, dat een man plaats neemt in de aan de vrouwen voorbehouden zijde. Sexueele voorlichting krijgt de jeugd er niet. Het meisje heeft niet het recht zich mooi te maken. Dit wekt enkel den spotlust op en is het zekerste bewijs, dat ze voor huisvrouw niet deugt. De slaapvertrekken van jongens en meisjes zijn zeer streng en het arbeidsterrein en de ontspanningsgelegenheden zooveel mogelijk gescheiden. Vooral op sexueel gebied is de contrôle van de gemeenschap zeer sterk. Het hoeft dan ook niet te verwonderen - de natuur wreekt zich steeds - dat bij de enkele gelegenheden dat de jeugd aan die contrôle ontsnapt, als bij kermissen en huwelijksfeesten, de reactie geweldig is. Het is vooral door deze uitspattingen, dat schrijvers als Eekhoud en Virrès zich hebben laten inspireeren.

De Kempenaar is vrij en gemoedelijk in den omgang. De natuurlijke gemeenzaamheid en de hartelijke vertrouwelijkheid is een van de schoonste Kempische karaktertrekken. Uiterlijke beleefdheids-

vormen of plichtplegingen kent men er niet, tenzij in de steden en in enkele aristocratische eilandjes als Hoogstraten, Brecht of Westerloo. Men noemt elkaar steeds bij den voornaam; men kent geen anderen groet, dan het 'goeien dag' of 'goeien avond'. Aanstellerij, hoovaardigheid of 'blaaskakerij' worden ten zeerste verafschuwd. De dienstboden zitten mee aan tafel; met 'Nieuwjaarzingen' of andere jeugdfeesten blijft ook het rijkste kind niet thuis; 's avonds gaat men 'buurten' waar men wil, alle deuren staan voor de dorpsgenooten open; 'kom een pijp stoppen' of 'kom 'n patat meesteken' is een klassieke uitnoodiging en het 'pak er eentje mee' wordt in de herberg wel eens vervelend, want dit te weigeren voelt de Kempenaar als een groote beleediging.

Zooals alle Vlamingen houdt de Kempenaar van het gezelschapsleven. Vroeger concentreerde het openbaar vermaak zich hoofdzakelijk in de dorpsgilden. Het is werkelijk verheugend, dat er in de laatste jaren gestreefd wordt, vooral door de driejaarlijksche Kempische Congressen, naar den heropbloei van het oude gildeleven, omdat hier ook best de geest van de oude Kempen is bewaard gebleven. De oude volksdansen en het vendelzwaaien komen terug in eere, vooral bij de schuttersfeesten, waar de gildebroeders uit de Noorder- en Zuiderkempen komen wedijveren en verbroederen.

Het onderwijs en de algemeene ontwikkeling waren vroeger in de Kempen niet slechter dan elders in België, en staan nu zeker zoo hoog als in gelijk welke streek van ons land. De intellectueele achterlijkheid van de Kempen is een dwaze legende, die nog steeds voortleeft in sommige - vooral steedsche - middens. De bibliotheken en kringen voor volksontwikkeling, de Davidsfondsafdeelingen en tooneelkringen kennen op de Kempische dorpen een grooten bloei en jarenlange ondervinding hebben ons overtuigd, dat noch Wallonië noch Brussel, op dergelijke intense werking van volksontwikkeling kunnen wijzen.

Er bestaat voorzeker geen enkel beroep, zoo vol afwisseling, zoo innig in harmonie met de jaargetijden en de natuur van den mensch, als dit van den landbouwer. Is het dan te verwonderen, dat hij geest en hart gezond houdt en dat perverse passies hier zeldzamer oplaaien dan in steden of fabriekcentra. Heeft ooit een streek in ons land een sterker bewijs van beschaving en van edele menschlievendheid gegeven, als de Kempen met het werk der Hongaarsche kinderen,

waar het arrondissement Turnhout alleen, meer ondervoede kinderen heeft verpleegd, dan geheel het overige België samen. En denken we even aan typisch Kempische instellingen, als de gezinsverpleging van de krankzinnigen te Geel. Gansch een bevolking wijdt zich hier sinds eeuwen aan het liefderijk verzachten van het lot dezer ongelukkigen, terwijl ze elders opgesloten worden en vroeger bijna als misdadigers behandeld werden.

De Kempenaar is over 't algemeen ernstig, zelfs ietwat melancholisch. Alleen de kinderen kunnen zich wel eens brani-achtig aanstellen. En toch is de Kempenaar met den 'Spaanschen Brabander' en 'Tijl Uilenspiegel', met 'De Witte' en 'Pallieter' verwant; wanneer we de documenten van de Kempische gilden uit de 15de en de 16de eeuw doorsnuffelen, treft ons het uitbundige en het weelderige der feesten; we vinden een beeld van den humor, die latent in het Kempisch volk leeft, in de prachtige koorbanken van de kerk te Hoogstraten. Maar tot op het vorige geslacht drukte nog eenigszins de koude beklemming en de bange vrees, die de militaire bezettingen, gedurende drie eeuwen, over dit gewest gebracht hebben.

De Kempenaars, nog meer dan de andere Vlamingen, hebben een hekel aan alle soldaterij. De meeste Kempische onderwijzers en hoogstudenten stelden er in den oorlog 1914-1918 een eer in, niet gegradeerd te worden. In geheel de Kempische literatuur vinden we nergens een verheerlijking van de militaire bombarie, omdat dit ook heelemaal in strijd is met het karakter van dit volk. De militaire 'panache', die b.v. heel de Fransche literatuur beheerscht, van de 'Chanson de Roland' af tot 'Cyrano de Bergerac', wordt door den Kempenaar spontaan verafschuwd, niet als een naoorlogsche reactie, maar als een erfelijke en diepingewortelde afkeer voor alle militarisme.

Wanneer een ontwikkeld Kempenaar b.v. 'Les Roquevillard' van Henry Bordeaux leest, dan voelt hij zich innig verwant met deze Savojaards. Ook in de Kempen wordt de familieband sterk in eere gehouden, en zullen broers en zusters graag een offer brengen, om de eer der familie te redden. Dat een der kinderen naar China trekt als liefdezuster, vindt men heel natuurlijk; de Kempen zijn het klassieke land der missionarissen en der missiezusters en de trots van elken Kempischen 'gezetten' boer is, een zoon aan het altaar te zien. Maar dat een zoon, om de smet die op de familie drukt weg te vagen, naar Afrika trekt, om hier op het militaire front den dood

te zoeken, dat begrijpt de Kempenaar niet en hiervoor kan hij geen bewondering voelen. Dit is dan ook een van de kenmerkende karakterverschillen tuschen het Fransche volk en het onze.

De Kempische vrijheidsliefde is individualistisch en het gevoel van solidariteit gaat niet veel verder dan de familie en de dorpsgemeenschap. Den staat kennen onze menschen vooral als een organisme dat belastingen int en zonen als soldaten opeischt. De Zwitser b.v. is solidarist, zijn vrijheidsliefde wortelt diep in de oude ‘Eidgenossenschaft’ en Wilhelm Tell is voor den Zwitser niet enkel een literaire sage, maar ook een historische werkelijkheid.

De trots van elken Zwitser zijn de ‘Landesgemeinden’, waar hij in volle souvereiniteit zijn burgerrechten uitoefent, en het leger, waarin hij met enthousiasme en overtuiging zijn burgerplicht vervult. Wij Vlamingen - en vooral de Kempenaars - zijn, politiek gesproken, een onmondig volk. De politiek laat den Kempenaar vrij koud, hij wenscht slechts met rust gelaten te worden. Uit de eeuwenlange bezetting van zijn gewest heeft hij vooral bewaard, zijn antipathie voor het soldateska. De Kempenaar kent wel den persoonlijken vrijheidszin van den Zwitser, maar niet zijn solidariteitsgevoel, tenzij in perioden van algemeenen nood, als b.v. gedurende den Boerenkrijg.

Het lijden der voorgeslachten heeft ook nog andere gevolgen gehad voor het Kempisch volkskarakter: de soms raadselachtige doening van den Kempischen boer, zijn geheimzinnige, achterdochtige houding tegenover vreemden, zijn overdreven spaarzaamheid, zijn zorgzaam wroeten, het zijn al zoovele karaktertrekken door de oorlogsrampen op zijn ontvankelijk gemoed geprent.

De krijgstochten door de Kempen, hetzij het Spaansche, Hollandsche, Oostenrijksche of Fransche legers waren, draaiden voor de arme bevolking steeds uit op strooptochten en handel in zoogenaamde ‘sauvegardes’ of beschuttingsbrieven, zoodat de Kempische dorpen, niettegenstaande den grooten kinderrijkdom, minder bevolkt waren in de 19de eeuw dan in de 15de.

Een ander gevolg van die eeuwen onrust, van die verwoestingen en afpersingen, was het geloof van het Kempisch volk in allerlei vreemde wezens: kabouters, bokkenrijders, weerwolven, dwaallichten, heksen en spoken. Ook nu nog waart ‘de kwade hand’ geheimzinnig in de Kempen rond. Voorzeker, de afzondering der Kempische hoeven, het akelige van de verlaten heide, de donkerte van de den-

nenbosschen, het ‘buurten’ gedurende de lange winteravonden bij 't geheimzinnig turfvuur, waar de spookgeschiedenissen verteld werden, dit alles heeft veel bijgedragen, tot het in stand houden van het bijgeloof van dit volk. Maar de ondergrond zal toch wel geweest zijn het feit, dat het gedurende zoo lange eeuwen in de Kempen ook werkelijk gespookt heeft. De vreemde legerbenden kwamen en vertrokken, roofden en brandden als kwade geesten. De ruitersknechten van Arenberg, de Geldersche Snaphanen van Maarten van Rossem, de Spaansche muiters en de Fransche Sansculotten waren voorwaar niet beter dan de ‘Bokkenrijders’ van wie Ecrevisse verhaalt. Tot op het einde van de 18de eeuw waren de geheele Kempen onveilig. Tot voor de Fransche revolutie was er geen degelijk ingericht gerecht, noch ernstig geoefende politie. In de uitgestrekte heidevlakten en donkere bosschen vonden de gestrafte en weggeloopen soldaten, de dieven en gebrandmerkten, die men na hun straf buiten de jurisdictie bande, een veilige schuilplaats.

Ook de kwakzalverij is in de Kempen nog steeds een echt sociaal gevaar en de klacht van Dr. Renier Snieders, over de laksheid van het gerecht, heeft weinig mogen baten. De Kempenaars trekken nog steeds in stoet naar een ‘Mie Broos’ te Vorselaar of staan uren lang aan te schuiven bij den ‘wonderdoktoor’ te Beersse of te St. Antonius en de charlatan ‘Tissens’ is nog steeds de meest welkome gast op de Kempische fooren en bedevaartplaatsen.

Het hoofdkenmerk van het Kempisch volk is het godsdienstig gevoel, dat heel zijn leven bezielt. De Kempen zijn het uitverkoren land der bedevaarten en begankenissen. Evenals geheel Vlaanderen hebben de Kempen een bizondere vereering voor O.L. Vrouw. Er is geen enkel gehucht, geen enkel belangrijk kruispunt of het heeft zijn kapelleke aan O.L. Vrouw gewijd.

‘De echte Kempenaar’ zegt A. Snieders, ‘verlangt enkel te werken en te bidden’.[7)] In de afgelegen Kempische dorpjes was vroeger de levenswijze der menschen een bijna zuivere toepassing van hun kristelijke principes, en zoo werd hun eenvoudig natuurleven in feite een hooger menschzijn. Evenals bij Guido Gezelle het geloof een dieperen zin geeft aan eenvoudige natuurbeschrijvingen, wordt in de meeste Kempische verhalen de handeling boven het banale en

7) A. Snieders, Het Kwartier Kempenland (Gent, 1891), blz. 26.

gewone verheven, door de religieuze bezieling der helden. Dit is het geval in de beste werken van de voornaamste Kempische schrijvers als b.v. in ‘De Loteling’ van Conscience, ‘De Meesterknecht’ van Renier Snieders, ‘Jan Scharesliep’ van August Snieders, ‘Les Milices de Saint François’ van Georges Eekhoud, en ‘Dientje Goris’ van Jozef Simons, zooals trouwens het eenvoudige, werkzame leven van den Kempenaar een verhevener beteekenis krijgt, door den allesomvattenden godsdienstzin.

Het is vooral dit Godsbetrouwen, dat den Kempischen boer met de hardheid van zijn bestaan verzoent en hem zijn schralen heidegrond doet liefhebben. De Kempenaar aanvaardt blijmoedig het leven dat God hem schenkt, zonder dat twijfel of wanhoop zijn ziel verscheurt. Voor de harde slagen van het noodlot of de angstige vragen van het zoekende verstand, vindt hij steeds volkomen bevrediging in zijn godsdienst. De Kempenaar, zeiden we reeds, is gewoonlijk ernstig, zelfs wel eens weemoedig, maar het is nooit een droefgeestigheid zonder uitzicht. Ook hebben de Kempische schrijvers nooit het spleenachtige van Sabbe of Baekelmans, noch het mysterieuze en zoekende van H. Teirlinck of Van de Woestijne. De tragiek van het leven krijgt er nooit een wrang accent, zooals bij Stijns of Vermeersch.

De Kempenaar is gelukkig en tevreden met zijn lot, sterk aan zijn geloof en zijn grond gehecht, zeer vredelievend, zacht geaard en vlug van begrip. In de uitgestrekte heidevlakte vormen de Kempische dorpjes lachende oasissen van vrede en geluk. Voorzeker, de landelijke bevolking vertoont overal ongeveer dezelfde karaktertrekken, maar toch is de Kempenaar meer gehecht aan zijn grond, meer anti-militarist en godsdienstig dan b.v. de plattelandsche bevolking in Frankrijk. Hij is blijmoediger, onafhankelijker en optimistischer dan de Duitscher; hij is minder flegmatisch en vertoont minder zucht tot bespiegeling dan de Engelschman; alhoewel koppig en bijgeloovig, is hij minder stug en minder geneigd tot incantatie dan de Noor; alhoewel traag en bedaard is hij minder loom, minder fatalist en heeft hij vooral niet den smart-cultus van den Russischen moejik. De Kempische boer is minder zwaarwichtig dan de Hollander, hij heeft niet den dionysischen levenslust van den polderboer of den Brabander, hij is niet zoo ruw en geweldig als de helden van Teirlinck-Stijns, Buysse of Streuvels.

MAN UIT BERLAER (*ANTWERPSE KEMPEN*)

LANDSCHAP BIJ BERLAAR (*ANTWERPSE KEMPEN*)

De Kempen kennen niet het fabrieksproletariaat van Gent of Charleroi, noch het georganiseerde uitbuiten van 'Landjunker'. Maar het geluk van den Kempenaar berust toch vooral op ethische gronden: in geen enkel gewest van Vlaanderen is het kasteverschil zoo gering, de taalklove zoo klein, de dorpssolidariteit zoo groot, de familiegeest zoo levend, eenvoud en werklust zoo ingeboren, is het godsdienstig gevoel, dat aan heel de gemeenschap een hooger levensinzicht geeft, zoo sterk en algemeen.

Het is de bekoring, die uitgaat van het eenvoudig, landelijk en sereen karakter der Kempische bevolking, die vooral de Kempische schrijvers en schilders heeft geïnspireerd, en die hierdoor op geheel Vlaanderen, tot op de huidige geslachten, een blijvenden invloed heeft uitgeoefend van zachtheid, goedheid en blijde levensaanvaarding. Het is wel het schoonste geschenk dat de 'Heilige Kempen', naar het woord van Dirk Baksteen, aan het Vlaamsche volk konden geven.

De Antwerpenaren
door Dr Paula Sterkens-Cieters

HET is allesbehalve gemakkelijk, het ontstaan en den groei van Antwerpen, van de vroegste tijden af, nauwkeurig na te gaan; even moeilijk is het, een geboortedatum op te geven voor den huidigen Sinjoor. Een overzicht van de voornaamste geografische, economische en cultureele invloeden, die op het vormen van het Antwerpsch volkskarakter hebben ingewerkt, zullen ons toelaten te besluiten, dat de Sinjoor al heel oud is, dat zijn ontwikkeling logisch en harmonisch is geschied en dat de kern-eigenschappen van zijn karakter door de eeuwen heen onaantastbaar zijn gebleken.

Wanneer we nu Antwerpens gunstige ligging bewonderen, aan een kalmen, breeden stroom, niet ver van zijn monding, dan kunnen we ons moeilijk indenken dat ditzelfde terrein eens ten zeerste ongeschikt en onbewoonbaar leek: een woeste Schelde baande zich een weg door een onherbergzame, moerassige en ongezonde streek en indien er zich niet een paar onaanzienlijke heuveltjes boven den waterspiegel hadden verheven, waarop de eerste bewoners enkele hutten bouwden, dan was de kern van onze huidige metropolis wellicht niet op deze plaats ontstaan. Straatnamen als 'Bloedberg', 'Guldenberg' herinneren aan deze vroegere terpen; het waren 'bergen' van 8 à 10 M. hoog.

Antwerpens eerste groei heeft zich verwezenlijkt in een nederige bescheidenheid: de Romeinen negeerden het karig bevolkte embryo van de latere Scheldestad; ze hebben het huidige Hemiksem, Hoboken, Wilrijk hoogstwaarschijnlijk nooit overschreden.[1)]

Langzamerhand wordt de streek door indijking meer bewoonbaar gemaakt en de Germaansche Volksverhuizingen stuwen Frankische bewoners Scheldewaarts, een boerenbevolking, waaruit al spoedig een landadel opkomt. De heer bouwt zich een burcht aan de Schelde.

1) Voor het historisch overzicht werden geraadpleegd: Albert Van Laar en Fritz Francken, Beknopte Geschiedenis van Antwerpen, (Antwerpen, 1931) en Floris Prims, Geschiedenis van Antwerpen (Antwerpen, 1927 -), (de 13 reeds verschenen boekdeelen behandelen de geschiedenis van Antwerpen tot 1477).

In een oorkonde van 726 is voor het eerst sprake van Antwerpen: een Frankisch edelman, Rohing, noemt zich: heer van Antwerpen. Deze eerste bewoners zullen allerminst een vermoeden hebben gehad van de latere grootheid van hun woonplaats en van hun afstammelingen.

Wanneer in de 7de eeuw de H. Eligius het Christendom komt prediken en de H. Amandus een bidkapel opricht in den burcht, dan zijn onze vreedzame oeverbewoners vlug bekeerd en er zal gedurende eeuwen geloofseenheid heerschen. In den loop der tijden zullen ze nochtans niet gespaard blijven van allerlei verschrikkingen: zoo zien ze b.v. de Noormannen geheel hun have verwoesten en verbijsterd slaan ze op de vlucht. Na het vertrek van de Noormannen moet alles heropgebouwd worden, ook de staatkundige inrichting. Voortaan vormt de Schelde de grens tusschen Frankrijk en het Keizerrijk en sinds de 11de eeuw maakt Antwerpen deel uit van het ‘Markgraafschap des H. Rijks’. In de 10de eeuw werd een nieuwe burcht gebouwd, waarvan de fundamenten gediend hebben voor het tegenwoordige Steen. Tot nog toe leefde de er omheen wonende bevolking uitsluitend van landbouw. In den tijd van de Kruistochten echter komen nijverheid en handel op; er wordt Antwerpsche munt geslagen, onze stad wordt een ‘portus’ en is weldra een pleisterplaats voor kooplieden. Sinds het midden van de 12de eeuw is Antwerpen een gemeente, die stadsrecht heeft verworven.

Boven een ingangspoort van het huidige Steen prijkt nog steeds een steenen figuurtje, dat, volgens de overlevering, Semen of Semini, een Noorschen afgod, moet verbeelden. Dit zou een bewijs zijn, dat de geloofseenheid wel eens vertroebeld is geweest door afgoderij en ketterij. Berucht is hiervoor de aanvang van de 12de eeuw, toen Tanchelm het volk tegen de geestelijkheid opruide. Wel liet de clerus toen heel wat te wenschen over, maar Tanchelm tastte ook den godsdienst aan en vond vele fanatieke aanhangers, die hem vergoodden. De atmosfeer van het toenmalige Antwerpen voelen we het best aan in het historisch drama, door R. Verhulst aan deze periode gewijd: ‘Semini's Kinderen’, een griezelig stuk, dat ons de stad vertoont in en om het sombere Steen en waar we in herbergen en taveernen het Antwerpsch volk aantreffen, dat, zooals de schrijver in zijn inleiding beweert, ‘zoo teugelloos en onstuimig (was) dat de geest van den Noorschen afgod in adel, geestelijkheid en volk scheen gevaren. De Antwerpenaars waren de bandelooze kinderen van Semini, voor ze de Torenbouwers der 15de, de Koningen van den

handel der 16de eeuw zouden worden'[2]. De komst van St. Norbertus zal een einde stellen aan deze ketterij.

In de 13de eeuw breidt de handel zich steeds uit, hij krijgt reeds een internationaal karakter. Ook begint Antwerpen zijn dorpsch uitzicht te verliezen: hoeven en vee binnen de vestingen verdwijnen; de jaarmarkten worden druk bezocht. Hoewel de bloei van Antwerpen niet kan vergeleken worden bij dien van de rijke Vlaamsche steden, Brugge, Gent, Ieper, toch mag men niet te gering denken over de beteekenis van onze stad als handelscentrum. Er heerscht echter nog geen overdreven weelde in de kleeding, die zich beperkt tot het noodzakelijke, practische; maar bij de voeding komt het overbodige, n.l. het overdadige gebruiken van drank in de zeden. Antwerpen was een wijnmarkt, ook werd er veel bier en mede gedronken. We vinden talrijke rechterlijke maatregelen tegen taveernen en taveernemisdrijven, als: begieten met wijn en bier, breken van potten en stoopen of hiermee slaan, bloedige vechtpartijen, enz. Aan het dobbelen waren sommigen zoozeer verslaafd, dat ze tot de kleeren toe, die ze aan hadden, op het spel zetten, tot er een reglement werd uitgevaardigd, dat de onderkleeding niet langer als inzet mocht worden gebruikt. Zelfs ridders ruïneerden zich bij het kansspel. In het glorietijdperk van het ridderwezen konden de Antwerpenaren dikwijls getuigen zijn van een andere machtige en spannende sport, n.l. de tornooien, wie wel eens een tragisch verloop hadden: zoo bleef in 1258, Floris, de voogd van Floris V van Holland, dood op het tornooi. En na de steekspelen deden de 'stove-baden', de badkamers, waar de ridders zich gingen opfrisschen, tevens meestal huizen van zeer verdachte reputatie, gouden zaken.

In de 14de eeuw begint de Antwerpenaar heelemaal de stedelingenmentaliteit te vertoonen. Getuige hiervan was Antwerpens schepenklerk, de didacticus Jan van Boendale, die dit als volgt typeert:

'Eten, drinken, lange slapen,
altoos wachten, altoos gapen
naar vermeerdering en gewin
daartoe staat des poorters zin.
Voorkoop, perseme (= woeker) valsche neeringe
bedrijven ach de poorters geerne.
Dobbelspel, overspel en taveerne,

2) R. Verhulst, Semini's kinderen (Bussum, 1911).

hoovaardij ende gierigheid mede
is allicht des poorters zede....'

Hij valt ook uit tegen de weelderige en dikwijls onzedige kleedij van de vrouwen. Natuurlijk bedoelde hij hiermee niet uitsluitend den Antwerpenaar. De echte 'Sinjoor' zou trouwens pas later geboren worden.

Den eersten specifiek Antwerpschen karaktertrek vinden we misschien in de gezonde handelspolitiek van Antwerpen in de Middeleeuwen: de handel was er vrij, niet belemmerd door enge lokale voorrechten, zooals b.v. te Brugge. Antwerpen was bovendien practisch en met vooruitzicht georganiseerd: het bezat een lakenhalle, een waag, munten, markten, kranen, los- en laadgerief. Ook was er geen echte aristocratie: de machthebbers verdedigden er steeds de nederigsten. Deze karaktertrek is eveneens typisch Antwerpsch gebleven.

Wanneer nu, in de 15de eeuw, Brugge ten onder gaat door allerlei economische conflicten, waarbij zich, tot overmaat van ramp, de verzanding van het Zwin kwam voegen, dan zal Antwerpen ineens opbloeien en de vruchten dragen van zijn doorzicht. Misschien is dit doorzicht grootendeels een toeval geweest: er was bij dien plotselingen bloei weinig tijd om anders te handelen, om reglementen te maken; in elk geval mag onze stad haar gelukkig gesternte en den gunstigen toestand van haar haven zegenen, die haar ineens maken tot een wereldmarkt, met een eigen beursgebouw, met daarnaast Engelsche en Duitsche handelshuizen, met den prachtigen O.L. Vrouwtoren, die nu ook heelemaal klaar is en de eerste getuige mag zijn van het bruisend leven, van de onuitputtelijke werkkracht, die weldra aan de stad een ander uitzicht zullen geven. Er heerscht een vroolijke overmoed in Antwerpen, zijn opbloei leek wel een sprookje. Toch is niet alles idyllisch: De naijver van Bruggelingen en Gentenaars was zoo geprikkeld, dat ze in 1485 in Kalloo een blokhuis versterkten, van waaruit ze alle schepen, voor Antwerpen bestemd, in den grond trachtten te boren. De Antwerpsche schutters maakten zich echter van de versterking meester en knoopten de vijanden aan de raas van de schepen op. Brugge en Gent lagen immers, ten opzichte van Antwerpen, in een ander land. Na een korte vereeniging met Vlaanderen (van 1346-1405) was Antwerpen opnieuw Brabantsch, onder de Hertogen van Bourgondië. De onverkwikkelijke strijdtooneelen waren echter een uitzondering: ze maakten meestal plaats voor vreedzamer betoogingen, betoogingen van weelde en

macht, van vroolijken levenslust, gulle gastvrijheid, van vrome ingetogenheid, van naastenliefde en goedgeefschheid. Dit alles uit zich in statige stoeten en processies, bij blijde intreden of kerkelijke feesten, in de teerfeesten van de schuttersgilden, soms door de tegenwoordigheid van den hertog vereerd, in de ernstige mysteriespelen, door honderden toeschouwers op de Groote Markt bijgewoond, in het bouwen van kerken en godshuizen.

De Antwerpsche burger zal bij de eersten zijn, die de ‘Const van Rhetorike’ verheerlijkt. Op het einde van de 15de eeuw ontstaan twee rederijkerskamers, de ‘Violieren’ in 1480 met het St. Lucasgild versmolten en de ‘Goudbloeme’ gesticht in 1490. Twintig jaar later, in 1510, wordt een derde kamer, ‘De Olijftack’, opgericht. Kon het ook anders in deze stad van weelde met een vrijgevig magistraat. Want voor de rederijkers was het dichten niet altijd hoofdzaak; van enorm belang was de organisatie van de talrijke bijbehoorende feestelijkheden; recepties, optochten en tooneeltornooien. Daarbij waren ze ook ‘kannekijkers’. Uit den jovialen handelsman, met artistieke neigingen van de 15de eeuw is de latere ‘Sinjoor’ al flink aan het opgroeien. Denk echter niet, dat hij overmoedig is en zijn werk verwaarloost! Er worden kanalen gegraven, pakhuizen gebouwd, zeeschepen getimmerd, zoodat Antwerpen weldra over een eigen handelsvloot kan beschikken. In de 16de eeuw gaat de vestiging van vreemdelingen steeds voort: zoo komen in 1508 de Fuggers zich hier vestigen; Portugeezen, Italianen, Spanjaarden richten hun huizen op. Een mooie beschrijving van het toenmalige Antwerpen, gesteund op degelijke documentatie, vinden we in Conscience's ‘Simon Turchi’. Guicciardini, de scherpe opmerker, die ons in rake bewoordingen den economischen toestand van Antwerpen tot in de minste bizonderheden als ooggetuige schetst, stelt ons den Antwerpenaar voor als iemand, die zich bizonder smaakvol, maar soms overdreven weelderig kleedt; men ziet in de stad gedurig bruiloften, stoeten, dansen; altijd is er zang en muziek.[3)]

In 1543 werden grootsche versterkingswerken aangevat, die ook samen gingen met uitbreiding en verfraaiing van de stad. Maar wat vallen de doorgaans practische, moderne, vooruitziende Antwerpenaren ons tegen, wanneer we hun kortzichtigheid vaststellen tegenover den genialen Gillibert van Schoonbeke, door wiens initiatief niet

3) Zie hiervoor: Guicciardini, Descrittione di tutti i Paesi Bassi. Kiliaens vertaling van dit werk verscheen in 1612 te Amsterdam bij Willem Jansz.

minder dan 3000 huizen waren gebouwd, maar wiens verdere vernieuwingsplannen onbegrepen gekelderd werden.

Gedurende deze periode van materieelen opbouw, waaraan de geheele bevolking haar beste krachten wijdde, werd de geestelijke emancipatie nochtans niet verwaarloosd. Ontvankelijk voor al het nieuwe, hebben de Antwerpenaren van de 16de eeuw alle nieuwe geestesstroomingen: humanisme, renaissance en hervorming gretig binnengehaald en elke van deze drie stroomingen drukt op het huidig Antwerpsch karakter nog steeds in meerdere of mindere mate haar stempel.

Allereerst voelt de Antwerpsche koopmansstand zich, met zijn positieven geest, aangetrokken tot het humanisme. Dank zij den bloei van de boekdrukkunst te Antwerpen, zijn de nieuwste wetenschappelijke werken binnen zijn onmiddellijk bereik. Sinds ± 1450 stijgt het aantal der Antwerpsche printers gedurig, zoodanig dat de helft van al wat in de eerste 40 jaar van de 16de eeuw wordt gedrukt, van Antwerpsche persen komt. Den grootsten glans bereikt de boekdrukkunst er met het huis Plantijn, dat niet enkel een bloeiende handelsfirma was, maar ook een cultuurcentrum waar filologen, geografen, filosofen en rechtsgeleerden elkaar ontmoetten. Het humanisme, dat in Antwerpen zoo spoedig was ingeburgerd, zal er nog eeuwen nawerken.

Op godsdienstig gebied werd het nieuwe er even gretig binnengehaald. Antwerpen werd een broeinest van de Hervorming, die niet enkel de geesten beroert, maar allerlei politieke verwikkelingen meesleept. Al de twisten, Beeldenstorm, Spaansche Furie zouden er woeden. Er zal pas opnieuw kalmte heerschen, wanneer in 1585 Marnix van St. Aldegonde verplicht is Antwerpen over te geven aan Alexander Farnese, kalmte die helaas voor gevolg zou hebben: eeuwenlange vreemde overheersching, economischen en intellectueelen stilstand, niet alleen in Antwerpen, maar in al de Zuidelijke Nederlanden.

Het gemoedsleven van den 16de eeuwschen Antwerpenaar kunnen we het best nagaan in literaire documenten van dien tijd.[4)] De snaaksche, volksche drinkebroer verrijst voor ons bij 't lezen van Cornelis Crul's rederijkersrefereinen op den volksdichter Heynken de Luyere, die een echte Uilenspiegel moet zijn geweest. Het meer plechtstatig-fuivende Antwerpen bereikte zijn toppunt van glorie bij het beroemde Landjuweel van 1561. Den trouwen Antwerpe-

4) Zie: Paula Sterkens-Cieters, Antwerpen in de letterkunde (Antwerpen, 1937).

naar, die vasthoudt aan het oude geloof, vinden we gesymboliseerd in het vinnig strijdlustig temperament van een Anna Bijns; den Groot-Nederlander en Hervormde vinden we terug in de talrijke Geuzenliederen, die dikwijls een elegischen toon aanslaan over het deerniswaardig lot van Antwerpen, 'die stadt minioot'. Van deze liederen werd het nobelste, het Wilhelmus, dat prachtig lied van Godsbetrouwen, van troost en aanmoediging in den strijd, misschien wel gedicht door Antwerpens burgemeester.

De incarnatie van den zelfbewusten, optimistischen Sinjoor in deze 'beroerlike tiden' vinden we in Jonker Jan van der Noot, 'patritius' van Antwerpen. We waardeeren in hem zijn liefde voor de renaissance, waarvan hij al de eigenschappen in zijn werk vereenigt; er is bij hem niet alleen sprake van het invoeren van enkele nieuwe dichtvormen, hij is tevens een echt renaissance-mensch, bewust van zijn kunstenaarschap en trotsch hierop. Prachtlievend, zendt hij zijn werk weelderig geïllustreerd in het licht, hij draagt aan talrijke mecenen gelegenheidsverzen op, bewerend dat hij er hun de onsterfelijkheid mee verzekert. In feite schreef hij dikwijls om den broode. Misschien was zijn beginselvastheid in zake godsdienst niet bepaald voorbeeldig; misschien heeft hij wel eens zijn huik naar den wind gehangen: hij had geen lust een balling noch een martelaar te zijn; hij had niets van de hardnekkige vastberadenheid waarmee, na 1585, zooveel intellectueelen, ter wille van het geloof uitweken, meestal naar de Noordelijke Nederlanden. Ook eenvoudige kooplieden verlaten Antwerpen, omdat ze vrijheid van gedachte wenschen, o.a. de ouders van Vondel.

Terwijl het Noorden volhardt in den strijd tegen Spanje, moet Antwerpen zich de Spaansche overheersching laten welgevallen. Het zal worden: het uiterste bolwerk van de Roomsche kerk, dat een belangrijke rol gaat spelen in de 'Contra-Reformatie'. Van hier uit zullen de Jezuïeten hun 'missio hollandica' naar het Noorden richten.

De handel verkwijnt onherroepelijk, door de sluiting van de Schelde. De schepen van de Antwerpsche handelsvloot worden gebruikt voor het leggen van schipbruggen!

Toch mogen we niet overdrijven, door ons de 17de eeuw als een periode van algeheel verval voor te stellen. Wel kwam er geen nieuwe rijkdom toegestroomd, maar de in den bloeitijd verdiende fortuinen waren nog niet uitgeput. Onder de regeering van de Aartshertogen voelde onze bevolking zich ook lang niet ongelukkig.

Bouwkunst en beeldhouwkunst bloeien en niet het minst de schilderkunst met Rubens en zijn school.

In den Spaanschen tijd ontstaat de benaming 'Sinjoor' (van het Spaansch senor = heer). Was de oorspronkelijke beteekenis een eeretitel, gegeven aan die Antwerpsche ingezetenen, die binnen de grenzen van het Spaansch kasteel mochten wonen, en bij uitbreiding toegepast op alle Antwerpenaars? Of is het al dadelijk een spotnaam geweest, op die Antwerpsche heeren, die in alles den Spanjaard wilden navolgen, waardige broeders van het onvergetelijke type, Jerolimo Rodrigo? Hoe het ook zij, geen enkel Antwerpenaar vat 'Sinjoor' als een beleediging op en met recht. Want geen enkele betiteling kon beter zijn wezen typeeren: in elken Antwerpenaar, ook gedurende latere 'beroerlike tiden' is iets van den 'heer' overgebleven, is iets aanwezig van het kinderlijke, rhetorische, optimistische, prachtlievende van Jan van der Noot en den Spaanschen Brabander, met mystieke en tevens realistische neigingen. Deze dualiteit is typisch voor het Antwerpsch volkskarakter in de 17de eeuw. De mystieke zijde er van wordt belicht door Vondel en Poirters. Vondel, wiens terugkeer tot de Katholieke kerk de schoonste vrucht was van het bekeeringswerk van de Jezuïeten, ziet in Antwerpen vooral den Roomschen burcht, Poirters roemt de 'Godt-vruchtigheyt van de burgherije'. Het volk liet het economisch verval van de stad niet aan zijn hart komen; pittig wordt zijn snaaksche guitigheid weerspiegeld in het werk van Ogier ('De seven Hooftzonden'), de zeden van het Antwerpsch schipperskwartier worden kleurrijk geschilderd in Huyghens' 'Trijntje Cornelisdr.' Een ander Hollander, J.C. Weyerman, dien Lode Baekelmans met reden noemt: 'een fameus libellist over de Sinjoren'[5] geeft ons in zijn 'Bezweering van den desperaten Antwerpschen Courantier' een ware revue van het volksleven te Antwerpen, dat op het einde van de 17de eeuw een zware crisis doormaakte. De Spaansche heerschappij zag zich de macht ontglippen. Men begint te heulen met de Franschen, die nochtans de Zuidelijke Nederlanden door de veldtochten van Lodewijk XIV zwaar teisterden. We mogen Weyerman dankbaar zijn om zijn documentaire beschrijving, maar we kunnen hem niet vergeven, dat hij den Antwerpenaar niet begrijpt, dat hij in hem niet kan uitstaan, hetgeen wij juist sympathiek in hem vinden: zijn onverwoestbaren levenslust, die hem ook in kwade dagen toelaat zorgeloos te leven,

5) L. Baekelmans, Oubollige poëten, (Antwerpen-Leiden, 1920).

zonder te treuren om omstandigheden, waaraan hij nu eenmaal niets verhelpen kan. Want zoodra er eenigszins kans zal zijn om zijn latente werkkracht productief te maken, laat hij deze niet ontglippen. Het toppunt van dit soms aan roekeloosheid en kortzichtigheid grenzende optimisme was wel: de viering in onze stad van den vrede van Munster, die nochtans de sluiting van de Schelde bestendigde en Antwerpens ondergang bezegelde.

In de 17de en 18e eeuw kent het humanisme nog steeds een zekeren nabloei. Er wordt met het Latijn gecoquetteerd; de hoogere standen zijn verfranscht. Het Vlaamsch was het miskende en misprezen taaltje van het volk.

Economisch bracht het Oostenrijksch regiem geen verbetering. Ondanks alles was Antwerpen nog een weeldestad gebleven, een stad van ongestoord genot. Het vertoont hierin een groote overeenkomst met Venetië, dat ook na zijn val een stad van luxus en feesten was gebleven. De van ouds gevestigde fotuinen vermochten het wonder te bewerken, dat er in de 18de eeuw nog steeds statige patriciërswoningen te Antwerpen oprijzen. De antieke mythologie, die reeds Jan van der Noot bekoorde en de barokke stijl, die sinds Rubens hier populair was, blijven met den geest en den smaak van den Antwerpenaar vergroeid. Er bestonden ook nog steeds dappere rederijkers, ontdaan van hun vroegere pracht en praal, maar bezield door een steeds groeiende liefde voor hun meer en meer geminachte moedertaal. Onder de Fransche overheersching worden deze laatste haarden van letterkundig leven gedoofd; het vuur zal blijven smeulen onder de asch en in 1830 zullen we er de eerste literaire en flamingantische bezieling uit zien oplaaien. Deze zelfde Fransche overheersching maakte echter de Schelde vrij en zou van Antwerpen een moderne haven maken; het was hoog tijd; op het einde van de 18de eeuw dreigde het Antwerpsch optimisme toch te verdwijnen: de vreemde overheersching en de economische stilstand duurden reeds meer dan twee eeuwen. De Franschen worden, zooals alle nieuwe meesters, door Antwerpen feestelijk begroet en ditmaal met reden: de vrije vaart op de Schelde werd afgekondigd. En dit mocht opwegen tegen al de ellenden en vernederingen, die het Fransch regiem meebracht. Aan den organisatiegeest van Napoleon en van prefect d'Herbouville heeft Antwerpen veel te danken. Ze voorzien dat de reede van Antwerpen, de haven door de natuur gemaakt, onvoldoende zal zijn bij den grooten toevloed van schepen, die te verwachten was. Ze laten daarom dokken aanleggen. Sinds het graven van het Bona-

parte-dok in 1804 heeft de uitbreiding van de haven steeds een opgaande lijn gevolgd, voortdurend zijn er dokken en sluizen bijgebouwd, zoodat er nu 22 km kaden zijn, die zich vooral in de dokken bevinden, want de reede langs den stroom is slechts 5,5 km lang.

Wanneer later, na den val van Napoleon, Koning Willem Antwerpen bezoekt, schijnt de stad, die stilaan gewoon raakt aan veranderingen van meester, hem zeer genegen. Antwerpen profiteerde ten zeerste van de oprichting van de 'Nederlandsche Handelsmaatschappij' en van den handel met de Nederlandsche koloniën. Begrijpelijkerwijze keurde de Antwerpsche handelswereld dan ook de omwenteling in 1830 bepaald af. In de arbeidersklasse heerschte er echter ontevredenheid: het opkomende machinisme had een ernstige werkloosheidscrisis veroorzaakt. Bij deze tot oproer bereide elementen vonden de organisatoren van de revolutie een voldoende aantal rekruten om ook Antwerpen in het avontuur mee te sleepen. De geheele bevolking legt zich weldra neer bij het onvermijdelijke verloop van de gebeurtenissen; de Hollandsche bezetting wordt verjaagd en Leopold I met den gewonen luister ontvangen. De haven had een gevoeligen knak gekregen, doordat ze nu geen afzetgebied meer vond in de Nederlandsche koloniën. De vaart op Amerika werd echter bevorderd en de snelle verbinding met de Rijnstreek maakte van Antwerpen weldra een belangrijke uitvoerhaven voor den Duitschen handel. Talrijke Duitschers kwamen hier opnieuw hun handelshuizen vestigen. De laatste factor in Antwerpens definitieven opbloei is de Fransch-Duitsche oorlog geweest. In 1870 en '71 kende onze haven zoo'n buitengewonen toevloed van schepen, dat men de koopwaar in open lucht moest stapelen. Juist zooals in de 16de eeuw wordt de stad vergroot, ze krijgt stilaan haar huidig uitzicht en de in luie behaaglijkheid sluimerende Sinjoor van de 17de en 18de eeuw wordt weer de practische, actieve, maar toch idealistische handelsman; hij verrijst als een Feniks, en wordt nog schooner door zijn warme belangstelling voor de dringende cultureele behoeften van zijn volk. Er is daar vooral: de Vlaamsche beweging, die hier geestdriftig, maar op een volksche-gemoedelijke manier vertegenwoordigd wordt. Jan Frans Willems, de eenige taalgeleerde in het Antwerpsch milieu werd verbannen naar Eekloo, en zou later de meer academische Gentsche groep met dichters als Van Duyse, Ledeganck en filologen als Snellaert gaan vervoegen. In Antwerpen vergaderden rederijkers, schilders, jonge politiekers, volksdichters, journalisten en allerlei idealisten in 't vroede en in 't zotte in ''t Zwart

Peerdeken' op de Paddegracht. Hier improviseerde Door van Rijswijck zijn politieke refreinen, hier vond de schuchtere Conscience aanmoediging om in het Vlaamsch te gaan schrijven. Er bestond geen afstand tusschen den kunstenaar en de gemeenschap. Het nationaal bewustzijn groeit en ook de Sinjoor ontdekt zichzelf, gaat zichzelf als een verschijnsel beschouwen en ontleden. Zoo geeft S. Blereau in het 'Muzen-Album'[6] van 1843 een prettige synthese van 'De opregte Sinjoor', waarin hij, leuk en zakelijk, met veel zelfkennis, den Antwerpschen burger uit die dagen typeert. Hoe verschillend is deze vreedzame burger van de typen, die Georges Eekhoud ons 40 jaar later, met de wrangheid van het naturalisme, beschrijft! Nochtans hebben beiden juist gezien. Er was in Eekhoud's tijd iets geweldigs gebeurd met Antwerpen, dat onvermijdelijk een stempel drukken moest op het karakter van zijn bewoners. Tot nog toe een stad van gemoedelijke provinciale gezelligheid, was het ineens een grootstad geworden; onder den invloed van den razend snellen vooruitgang van de techniek, waardoor de machines meer en meer het handwerk gingen vervangen, was er een industrieproletariaat ontstaan van arbeiders, die in armoede en onwetendheid verwilderden; het was de periode van het pauperisme, van het brutale materialisme. Na den opbloei van 1870 bleken de gemoedelijke Antwerpsche burgers niet tegen de plotselinge weelde opgewassen; er ontstaat een kaste van bluffende, brassende handelsmagnaten, waarbij zich allerlei avonturiers voegen. De oppermacht van het geld vertroebelt de zuiverheid van het handelsgeweten en veel burgerdeugden van den 'Opregten Sinjoor' worden opgelost in dezen roes van weelde. Met misprijzen behandelt men het werkende, wroetende volk, dat, onwetend, van het platteland naar de stad komt toegestroomd, om dikwijls, teleurgesteld, uit te wijken naar Amerika. De parvenu's verwaardigen zich niet langer het taaltje van het volk te spreken; ook het franskiljonisme viert in deze periode hoogtij. Gelukkig is het maar een voorbijgaande golf van grootheidswaanzin geweest; sindsdien is het schrille in de sociale contrasten reeds lang weer gemilderd en heeft de Sinjoor zijn joviale gemoedelijkheid, ook tegenover den minderen man, weer herkregen.

Zoo heeft het huidige Antwerpen zich uit de Middeleeuwsche plat-

6) Zie: Muzen-Album, Letterkundig Jaerboekje voor 1843 (Antwerpen 1843), blz. 99-109.

telandsgemeente ontwikkeld; tweemaal heeft het een geweldigen stoot gekregen: eens in de 16de en eens in de 19de eeuw. Het volkskarakter, zooals het zich tijdens de eerste bloeiperiode ontwikkelde, is gaaf gebleven tijdens den eeuwenlangen economischen stilstand; de steeds bereide werkkracht van zijn bewoners heeft in de 19de eeuw Antwerpen en den Antwerpenaar gemaakt wat ze nu nog zijn.

We kunnen het 20ste eeuwsche Antwerpen niet beter synthetiseeren, dan met een zin van den knappen essayist Edmond de Bruyn, die een paar doordachte en doorvoelde studies aan zijn stad wijdde: 'Ethniquement, géographiquement, moralement, Anvers, depuis qu'elle est, se continue'[7]. Deze zin werd geschreven in 1909 en de Antwerpenaar mag hem gelukkig na den wereldoorlog en de ernstige economische crisis, die er op volgde, nog steeds beamen. Antwerpen heeft opnieuw bewezen, de vuurproef te kunnen doorstaan; de continuïteit is nog steeds niet bedreigd. Daarom gaat de Antwerpenaar optimistisch de toekomst in. Hij moet zich nu misschien voorloopig tevreden houden met een gering zakencijfer, honderden werkloozen gaan nog 'doppen', in nieuwe dokken liggen veel schepen ongebruikt buiten de vaart, scherpe conflicten ontstaan vaak tusschen werkvolk en werkgevers, die niet zelden op stakingen uitloopen, maar hierbij troost hij zich gelaten, want het is ondanks alles zoo goed te leven in zijn 'Koningin der Schelde'. Dit is niet enkel het gevoelen van den Sinjoor, maar van alle Vlamingen, die naar Antwerpen toestroomen: spoedig hebben ze er een tweede heimat gevonden en ze voelen intuïtief, dat ze geen enkele andere stad even ongedwongen als stiefmoeder zouden dulden. Er gaat een onmiskenbare bekoringskracht uit van Antwerpen, die niet alleen op den Vlaming indruk maakt, maar ook op alle vreemdelingen, die zich in den loop der tijden te Antwerpen hebben gevestigd of deze stad hebben bezocht. Het geheim ligt in het uitzicht en de atmosfeer van de stad, in het karakter van den Antwerpenaar en in het wonderbare opslorpingsvermogen van onze metropolis.

Het uitzicht van de stad is veelzijdig. Voor vele ingezetenen is Antwerpen vooral de gezellige stad, met een uitgesproken provinciaal karakter, waar snoep- en praatgrage dames eindelooze koffiepartijtjes inrichten, waar de heeren hun stamcafé's bezoeken, waar alle leven sterk geconcentreerd is, zoodanig dat men op hetzelfde

7) Edmond de Bruyn, Anvers. Overdruk uit: Notre Pays, (Bruxelles, 1909), p. 246. Van dit essay verscheen een vertaling door A.H. Cornette: Lof van Antwerpen (Antwerpen, 1914).

uur en op dezelfde plaats steeds dezelfde menschen ontmoet. Een geliefd rendez-vous oord voor de gegoede burgerfamilies is de Dierentuin, de ‘Zoologie’. De stadswijken vormen er wereldjes op zichzelf, die vlaggen en verlichten met jubilea en gouden bruiloften en bradeeren met de wijkkermis. Tot nog toe is Antwerpen steeds een paradijs voor de kleinburgerij en den kleinhandel. Maar geen enkele van die burgerluidjes of renteniertjes - hoe bekrompen hun horizont ook zij - zal nalaten een andere zijde van zijn stad telkens opnieuw te gaan ontdekken en ze te openbaren aan alle gasten, die hij ontvangt: wanneer ze de wandelterrassen langs de Schelde opwandelen, dan kunnen ze uren lang staren op het grootsch visioen van den stroom, dan bewonderen ze de reusachtige transatlantiekers, dan volgen ze los- en laadmaneuvers, dan genieten ze van het geraas, dat bewijst dat er leven is in de haven: getrappel van zware natiepaarden, gerammel van dokkerende natiewagens en kittige tractoren, van knoersende kettingen, van neerploffende vrachten, kreten, gebots van rangeerende wagons, geloei van bootsirenen, geluiden die tot in de stilste huiskamer doordringen en de bewoners in verbinding brengen met de verte. Het vertrek of de aankomst van een boot is voor ieder Antwerpenaar een geliefd schouwspel en een hooge bezoeker, die per boot in Antwerpen aankomt, heeft al dadelijk het hart van de bevolking gewonnen. Antwerpen bezit alles wat hoort bij een havenstad: kaden, dokken, scheepswerven, droogdokken en natuurlijk ontbreken de logementhuizen en ontspanningslokalen voor matrozen niet; dat heel speciale genot-wereldje vormt in het hart van de oude stad een buurt op zichzelf, waarvan we de dolle vroolijkheid, die plots in melancholie kan overslaan, het best aanvoelen in de werken van Lode Baekelmans, die in barmeiden en verloopen zwervers toch nog steeds een sprankeltje menschelijken adel ontdekt. Er was daar in die buurt tot voor weinige jaren het poppentheater, de ‘Poesje’, waar de sappigste adaptaties van romantische en klassieke stukken ten tooneele gebracht werden. Men leze Conscience er maar op na; nu bezoekt het Poesje-publiek de goedkoope bioskopen.

Behalve een provinciestad en een haven is Antwerpen ook een handelsmetropool met bedrijvige beurzen, een industriestad, met talrijke fabrieken, met snel gewonnen en ook snel slinkende fortuinen, met rijke handelsmagnaten, soliede renteniers en nederige kantoorbedienden, typistetjes en verkoopstertjes. Meestal hebben deze bedienden degelijk middelbaar onderwijs genoten en het lijkt wel of het humanisme juist in deze bescheiden intellectueelen het meest

nawerkt. Wel zijn er in Antwerpen een groot aantal academisch gestudeerden, maar met zijn aangeboren zin voor realia vindt de Antwerpenaar voor zijn kinderen de moderne humaniora meestal voldoende. Veel bedienden hebben een dringende behoefte aan meer ontwikkeling en met hun niets ontziende taaie werkkracht hebben ze den moed, na de kantoor-uren nog avondcursussen te volgen van vreemde talen, technische vakken, enz. Geen stad, waar meer aan volksontwikkeling, 'hoogeschooluitbreiding' wordt gedaan en waar lessen, lezingen en tentoonstellingen regelmatiger en drukker worden bijgewoond. Zelfs de eenvoudigste volksmenschen hebben een drang naar meer ontwikkeling: de stedelijke bibliotheken kunnen statistieken voorleggen, die bewijzen hoeveel er te Antwerpen door den man van de straat wordt gelezen. En niet enkel ontspanningslectuur, dikwijls ook werken met socialen, wetenschappelijken of wijsgeerigen inslag.

Al viert in onze metropolis onvermijdelijk nu en dan het brutale materialisme hoogtij, toch worden de cultureele belangen er nooit verwaarloosd, toch is ze steeds een ingetogen, vrome stad: dit wordt gesymboliseerd door haar talrijke torens met hun sonore klokken, door de zorg voor de vele wijkkapelletjes, aan Antwerpens patrones, de H. Maagd, toegewijd; dit blijkt op aanschouwelijke manier uit de talrijke processies, die voor een eerbiedige menigte defileeren; sinds de Contra-Reformatie is Antwerpen Spaansch gebleven, getrouw aan zijn rol van Roomschen burcht. En wanneer inwijkelingen van het platteland zich laten meesleepen in modernistische of vrijzinnige stroomingen, dan zullen ze op hun sterfbed toch meestal teruggekeerd zijn in den schoot der H. Kerk. Ook in het niet zeer beginselvast zijn, wat godsdienstige of politieke overtuiging betreft, heeft de Antwerpenaar soms nog iets van Jan van der Noot.

Geen enkele artistieke strooming heeft den Antwerpenaar ooit onverschillig gelaten, zoodat de Sinjorenstad den naam van kunststad ruimschoots verdient. Als oudste symbool hiervan rijst de slanke O.L. Vrouwtoren, het eerste en het laatste, dat we bij aankomst of vertrek van onze goede stad zien en die, na een lange afwezigheid, door Sinjoren en zelfs door vreemdelingen niet zonder diepe emotie wordt begroet. En hiermee hebben we wel den voornaamsten karaktertrek van den Antwerpenaar genoemd: de groote liefde voor zijn toren, zijn stad, zijn trots op haar heerlijk verleden, zijn vertrouwen op een prachtige toekomst. Chauvinistisch is hij echter niet: 500 jaar lang is Antwerpen immers al een cosmopolitisch midden. Wel

stellen we bij hem een zekere zelfgenoegzaamheid vast, die zich o.a. uit in taalparticularisme: zijn eigen sappig dialect is hem voldoende, hij slaagt er zelfs in, het op te dringen aan inwijkende Vlamingen en vreemdelingen; hij staat wat onwennig tegenover het Algemeen Beschaafd, dat hij te Hollandsch vindt, hij is niet erg Groot-Nederlandsch gezind. Een paar jaar geleden gingen er nog protesten op, omdat men in den Schouwburg stukken speelde met 'jij' - en 'jou' - vormen. Gelukkig heeft nu het gezond verstand gezegevierd en wint het Algemeen beschaafd met den dag veld. We moeten den Antwerpenaar eerlijkheidshalve een zekere zucht naar hegemonie toeschrijven. Zijn zelfgenoegzaamheid uit zich nog in een zekere onverschilligheid ten opzichte van het overige van 't vaderland. Zijn grootste zorg geldt steeds de haven, waarvoor geen offer hem te zwaar is.

Door zijn optimisme, dat hij ook in dagen van tegenspoed bewaart, door zijn natuurlijke luchthartigheid, is hij ondanks zekere gebreken sympathiek. Is het dan ook een wonder dat de Antwerpenaar, met zijn onverwoestbaar goed humeur, zijn eerbied voor gedachtenvrijheid, een buitengewoon gul gastheer is voor landgenooten en vreemdelingen en dat hij een groot aantal van dezen heeft weten op te slorpen en aan te passen. Edmond de Bruyn zegt: 'pour vivre, Anvers, d'instinct, accapare, absorbe et s'assimile'[8]. Wanneer we een Antwerpsch adresboek openslaan schrikken we wel even van het verbazend aantal vreemde namen; maar, wanneer we de typen zien uit de volksklasse, die deze uitheemsche namen dragen, dan zijn we dadelijk gerustgesteld; ze zijn volbloed Antwerpsch geworden: afstammelingen van Hugenoten bestrooien nu de straat met de processies, achterkleindochters van Spaansche grande's verkoopen mosselen in de steegjes.[9] Enkel de Israëlieten passen zich in 't geheel niet aan. Zooals het gegaan is in de volksklasse, zoo ook is het met het patriciaat gebeurd: slechts weinig patriciërsfamilies zijn uit Antwerpen afkomstig. Een heeleboel ronkende namen in onze stad verraden nog steeds de vreemde afkomst. Ongelukkig gebeurde de aanpassing van deze families meestal in franskiljonschen zin, zoodat de Vlaamsche Antwerpenaars er dikwijls niet veel aan hebben. De twee grootste Antwerpenaars, Rubens en Benoit zijn niet in deze stad geboren: nochtans weerklinkt in het 'Beiaardlied' en in de 'Rubensmarsch' de geheele Antwerpsche ziel. Is Rubens een specifiek Ant-

8) Edmond de Bruyn, Anvers et sa province (in: Le Miroir de la Belgique (Bruxelles-Paris, 1927-1928), II, p. 11).

9) Zie hiervoor: Edmond de Bruyn, Lof van Antwerpen, t.a.p.

SMID UIT ANTWERPEN

BOOTWERKERSVROUW UIT ANTWERPEN

werpenaar, in elken Antwerpenaar leeft ook nog iets van Rubens: den barokgeest hebben we eeuwenlang zien nawerken en nog steeds is de zin voor het decoratieve uit den soms parvenu-achtigen Sinjoor niet geheel verdwenen.

Op den Vlaming heeft Antwerpen steeds een zeer speciale bekoringskracht uitgeoefend, omdat het voor hem was, de bakermat van de Vlaamsche Beweging. Hierom is deze stad hem steeds dubbel lief geweest. Wel heeft een gedeelte van de Antwerpsche burgerij zich laten meesleepen met den stroom van denationalisatie, maar meer dan elders in Vlaanderen is de gegoede stand Vlaamsch gebleven. En wanneer eenmaal de wet op het gebruik der talen in het onderwijs, die hoofdzakelijk door ingeweken vreemdelingen ontdoken wordt, stipt zal worden nageleefd, dan pas zal de Antwerpenaar zich heelemaal thuis gevoelen in zijn eigen stad.

Niet enkel om zaken te doen, komen vreemdelingen graag naar Antwerpen; de Sinjoorsche luchthartigheid zorgt er voor dat de stad ook aan toeristen gezellige vermakelijkheden biedt, die voor haar tevens een bron van inkomsten zijn. Met een glimlach stelt men in Antwerpen vast, hoe stijve Hollanders, puriteinsche Engelschen er wel even buiten den band springen. Men hoeft echter in geen gelegenheid binnen te gaan, om zich van de alom heerschende glunderheid te laten bezielen. Bij volksfeesten - en er zijn er bijna voortdurend -, schettert er telkens vroolijke muziek en klingelt het klokkenspel; er worden straatliederen gezongen of in de late uurtjes gelald. Maar, zoo zegt Emmanuel de Bom, ‘Als de gezonde klanken van een Peter Benoit of van een Jef Van Hoof al die ruwheid veredelen tot opmonterenden klank, waar een volk als het ware zijn vrije ongebonden ziel in opbonzen voelt, dan wordt het een hymne, een psalm, die de huizenmuren tot de wanden van één grooten tempel maken.’[10].

De luchthartigheid en de zin voor humor blijven den Antwerpenaar bij, ook in dagen van druk en rouw. De Bom vertelt de anecdote van Antwerpsche vluchtelingen, die in 1914 een Hollandschen plattelandsburgemeester lastig vielen om een lokaal voor hun bals. Deze partijtjes zullen ongetwijfeld een liefdadig doel hebben gehad. De Antwerpenaar is wel goedgeefsch, maar hij wil plezier hebben van zijn liefdadigheid en er hoort dan ook meestal een feest bij. Zelfs wanneer hij een vriend begraaft, straalt doorheen zijn op-

10) Emmanuel de Bom, De psychologie van den Antwerpenaar, (Antwerpen, 1930), blz. 37-38.

rechte droefheid zijn gelatenheid en een bescheiden vroolijke noot komt spoedig de sombere stemming breken. Misschien is dit gedeeltelijk te wijten aan het eten en drinken dat bij deze gelegenheid te pas komt. De gastronomen, die Jordaens schilderde, bestaan ook nog steeds; en wanneer de economische crisis den Sinjoor belet zijn vrienden op rijke festijnen te verzoeken, dan noodigt hij ze uit op een mosselfeest. Bij een weelderig of eenvoudig maal heeft hij graag gasten, - de Antwerpsche vrouw kookt uitstekend - en aan tafel legt hij tegenover bekenden en vreemden een praatziekte aan den dag, waarbij hij niet altijd diplomatisch of discreet is, waarin hij zich wel eens bezondigt aan kinderlijken bluf over zaken of gezin. De Sinjoor is een teerhartig echtgenoot en een vader, die zijn kinderen graag goed uithuwelijkt. Bij de tafelgenoegens hoort dan ook het onuitputtelijk moppen tappen, waarbij een weelde van rake beeldspraak te pas komt en van kluchtliederen is er steeds een rijk repertorium. De Antwerpenaar kan degenen, die oppervlakkig met hem kennis maken, soms flauw voorkomen; zijn luchthartigheid kan stugger naturen wel even ergeren maar spoedig werkt ze aanstekelijk, omdat men er achter zijn fundamenteele degelijkheid ontdekt.

Ook de vroegere rederijker leeft in het huidige Antwerpen nog voort. Men doet niets liever dan optochten organiseeren, die dan meestal een reconstitutie zijn van vroegere ommegangen, plechtigheden bij het landjuweel of dgl. Er bestaan ook nog steeds rederijkerskamers, die zich bij groote gelegenheden in nauwkeurig historisch kostuum vertoonen. Het verleden herleeft nog dikwijls. Er wordt door allerlei liefhebberskringen zeer verdienstelijk tooneel gespeeld en de stedelijke schouwburg heeft gedurende een zware crisis - grootendeels veroorzaakt door de concurrentie van de drukbezochte bioscopen - toch steeds op een publiek van getrouwen kunnen rekenen, menschen uit de eenvoudige burgerij, die de duurste plaatsen bleven bezetten. Nu viert het uitstekend gezelschap opnieuw ware triomfen en zelfs de gallophile aristocratie begint in de verdwijning van den ‘Théatre Royal’ te berusten en heeft den weg naar den Nederlandschen Schouwburg teruggevonden. En welke Antwerpenaar, ook al kent hij geen noot muziek, is niet trotsch op zijn ‘Lyrisch Tooneel’, de Koninklijke Vlaamsche Opera!

De betiteling ‘Sinjoor’ mag nog steeds letterlijk worden opgevat. In de eenvoudigsten is nog iets van de zwierigheid van den ‘heer’ overgebleven. De Antwerpenaar beweegt zich gemakkelijk en daarom reist hij veel en graag. Voelen de vreemdelingen zich dadelijk bij

hem thuis, hij voelt zich op zijn beurt dadelijk op zijn gemak in binnen- en buitenland; hij kent doorgaans meer vreemde talen dan b.v. de Brusselaar. Hij is onder de Vlamingen, de eerste en eenige wereldburger. Men treft hem overal aan, waar men ook reist en men merkt hem dadelijk op; hiervoor zorgen zijn luidruchtigheid en zijn sappig dialect. Vormelijkheid kent hij niet, toch is zijn ongegeneerdheid nooit brutaal of onbeschaafd.

De Antwerpenaar is een wonder mengsel van eerbied voor traditie eenerzijds en tevens van een uitgesproken zin voor modernisme. Hij heeft zich niet gegeneerd, een wolkenkrabber neer te zetten bijna vlak naast de kathedraal; hij solt met zijn standbeelden: wanneer deze 't modern verkeer hinderen, sleept hij ze wijselijk weg naar een vergeten pleintje. Nochtans is hij sterk in het plaatsen van allerlei overbodige ‘straatmeubelen’: palen met reklameborden en dgl. en karig met lichtsignalen. Zijn modernisme is soms inkonsekwent of verkeerd gericht: hij zag liever oude gildehuizen afbreken of moderniseeren om er gezonder kantoren van te maken, dan voor deze kantoren nieuwe gebouwen extra muros op te richten. Doordachte urbanisatieplannen liggen minstens al een kwart eeuw op papier uitgewerkt; iedereen keurt ze goed, maar voor hun uitvoering wordt geen initiatief genomen. Het hart van den Sinjoor is steeds verknocht aan de oude stad en er zijn nuchtere zakenmenschen, die na hun kantoorwerk een kwartier omloopen, omdat ze van in de Lange Nieuwstraat het mooiste zicht hebben op den O.L. Vrouwtoren. Is dit niet een sprekend bewijs dat een welbegrepen ‘esprit de clocher’ den mensch niet belet wereldburger te zijn?

We bewonderen de sterke persoonlijkheid van den Antwerpenaar en we wenschen dat hij, gesteund door eeuwenlange traditie, zal voortgaan met ze, ondanks het voortdurend contact met vreemde elementen, ongerept te bewaren.

De Vlaamsch Brabanders door Henri Pauwels

'DE Brabantsche Heeren' hebben als geburen, bovenaan de 'Kempische Zandboeren', rechts de 'Stijve Hagelanders', onderaan de 'Zwarte Walenpays', links de 'Vlaandersche Stoefers': de deugd in 't midden.

Brabant is de streek van de vette weiden, de groene heuvelen en dalen, de roodgewiekte molens, de zware trekpaarden, de zoete Faro, de zure Lambic en de joviaalste boeren die ons Heer geschapen heeft. Zware grond, zware paarden, zware boeren, zware beurzen. Brabanders zijn mannen met 'n kop op de schouders, armen aan 't lijf, adem in de borst, 'n stalen hert en 'n maag van de beste. In hun eigen oogen: geen gebreken.

Vlaanderaars spotten wel eens: 'Ge moet uw vader en moeder vermoord hebben om in Brabant te gaan boeren.' 't Is puur uit jaloerschheid, omdat ze zelf op hun platten, mageren en waterachtigen grond, met kuipen zweet, nauwelijks het vet op hunnen boterham kunnen verdienen en te kort van adem zijn om de hellingen op te rijden.

Ge hebt op den Brabantschen buiten drie klassen van boeren-menschen. Eerst, de groote pachters, die met hun zwaarkoppige hengsten en vette koeien, opgesloten zitten in hun toegebouwde hoeve, te midden van hun uitgestrekte weiden en deinende akkers. 't Zijn zakenmannen, die verstand hebben van boeren; ze loopen met den vooruitgang mee, zetelen in den gemeenteraad, lezen regelmatig de beursgazet en leveren uit hun talrijk kroost, aan notarissen, dokters en veeartsen de gezochte 'rijke boerendochters'. De Brabantsche pachter is een type apart. Hij is kloek en spierig gebouwd, draagt het hoofd recht omhoog, gaat recht als een keers. Hij commandeert met gezag, blijft op afstand met zijn werkvolk, ontvangt zijn gasten met gulhartigheid aan een overvloedige tafel, is vrijgevig voor Kerk, goede werken en noodlijdenden, houdt stijfhoofdig aan zijn gedachten en legt zijn autoritair karakter nooit af, zelfs niet in den huiskring.

Volgen de 'boeren' en de 'boerkens'.

'n Boer werkt met één of twee peerden, houdt een half dozijn koeien en boert op eigendom. Hun hovekens liggen in 't dorp ver-

spreid, hier twee of drie bijeen getroppeld, verder eenzaam verdoken in 't groen van den boomgaard. Het zijn noeste werkers, zorgers en spaarders. Conservatief op gebied van godsdienst en politiek, klampen ze zich vast aan de oude gebruiken en zeden. Een van de zonen op het hof om de familietraditie voort te zetten, de andere geplaatst als dokter, veearts, advokaat of geestelijke, is de lijn langs dewelke deze boerengeneratie zich sinds eeuwen ontwikkelt. In de vette jaren was op financieel gebied hun ideaal: sparen om land bij te koopen en de doening uit te breiden; in de magere jaren die we nu beleven, is het vasthouden wat ze hebben, niet meer aanpakken dan wat ze met eigen volk kunnen bewerken en door aankoop van machines zooveel mogelijk betaalde werkkrachten uitsparen.

De ‘Boerkens’ met een kruiwagen, een koeiken en enkele roeden huurland zijn op onze dagen de groote sukkelaars. Noodgedwongen loopen ze in fabrieken en steden een meer winstgevend werk achterna of trachten een ‘vaste plaats’ te veroveren aan post, trein of tram. De liefde voor den grond blijft er echter in. Na hun werkuren staan ze weer in 't veld, schuur of stal, of gaan de boeren helpen met de hoop op wederhulp met paard en kar.

Het is bij de boeren en de boerkens dat het Brabantsche volkskarakter met zijn goede en kwade zijden, zijn deugden en gebreken nog onverbasterd blijft voortleven. Om het te leeren kennen gaan we bij onzen Brabander eens aanzitten bij de gezellige Leuvensche stoof, hem volgen in veld, stal en schuur, zijn lief en leed deelen: hooren en zien.

Waag het niet bij een Brabander het woord ‘familie’ uit te spreken, noch den naam te vernoemen van een min of meer beroemd personage uit de streek. ‘En 't is nog verre familie met ons’ valt hij in de rede, en hij loopt af gelijk een bobijntje en tracht U dietsch te maken met groote gebaren en luchtschetsen van allerlei familieboomen hoe ‘de vader van zijn overgrootvader gerechtsweerds was met den broer van de moeder van de overgrootmoeder van de tweede vrouw van den grootvader van die en van die.’ ‘Het is nog familie op zijn Brabantsch’ spotten de Vlaanderaars, als ze niet juist meer weten hoe het eigenlijk met hun stamboom ineen zit.

Een Brabander ‘kozijnt’ met iedereen uit de streek als hij maar eenigszins van zijn stand is: hij doet het nog met meer iever en voldoening als deze hooger geplaatst staat dan hij. Velen hebben er in de wandeling den bijnaam ‘Kozijn’ of ‘Kozen’ bijgehaald. Dat

‘kozijnen’ heeft zijn reden. Sinds honderden jaren gaan onze pachterszonen hun ‘pachtes’ zoeken op de hoeven van hun onmiddellijke omgeving: al de pachters van de streek zijn zoo min of meer verwant met mekaar.

Het gewone volk, kossaten en werklui trouwen in hun parochie. ‘Heel Teralfene is familie’ spotten de geburen. Men vertelt dat in den tijd de pastoor van deze parochie, ten einde raad om in regel te geraken met de kerkelijke huwelijkswetten, jaarlijks met Nieuwjaar, van op den preekstoel het jonge volk aanmaande elders dan in de parochie hun vrouw te gaan zoeken en ‘dat er in Hekelgem, Esschene en Lombeek nog genoeg schoon en deftige *maskens* te krijgen waren.’

Familie en familie is twee: ge hebt kozijns van het tweede en kozijns van het zes en dertigste ‘knoopsgat’. De Brabander deelt zijn familie in in twee reeksen: ‘familie om er mee te kermissen’, dat is de dichtste, en ‘familie om uit te roepen op de begrafenissen’, en dat gaat tot de verre, heel verre verwanten waarvan de traditie alleen nog overlevert dat er familiebanden bestaan, maar Joost weet hoe het ineen zit. Verder gaan de familiebetrekkingen niet. ‘Iedereen moet op zijn eigen boeren.’ ‘Alleman meester in zijn eigen huis, dat duurt het langst’ - ‘Beter een goeie gebuur dan verre familie’ - ‘Geen geld leenen bij familie’ - ‘Familie moet maar bijeen komen op kermissen en begrafenissen’ is gezonde boerenfilosofie.

Nu, kermissen en gelegenheden om met de familie te feesten is juist datgene waaraan de Brabander het minst gebrek lijdt. Jaarlijks viert ieder dorp zijn algemeene ‘groote’ kermis, die gewoonlijk samenvalt met het patroonfeest der kerk, en zijn wijkkermissen, zooveel als er gehuchten zijn.

Kinderen, doceeren de pedagogen, leert men het beste kennen in hun spel: den Brabander op de kermis.

De Brabander van het echte, goede oude ras kermist in familie en kermist op zijn brabantsch: veel volk en veel eten. Breughel is nog niet dood!

Niemand in de wereld kan zoo sappig, zoo gulhartig, zoo joviaal, zoo gemeend zijn aankomende gasten tot aan de hofpoort tegemoet gaan met het traditioneele: ‘Alleman welkom op de kermis!’ als een Brabander. De uitgetrouwden komen van rechtswege met hun kinderen, de verdere familie is uitgenoodigd van 't jaar te vóór door de geijkte afscheidsformule: ‘En tot 't naaste jaar’ - ‘Als 't God belieft.’

De Brabander houdt van de traditie. Ook in de kermissen. Iedere streek heeft heur eigen traditioneel kermisgerecht: het èn zou geen

kermis zijn indien het niet als slot op de tafel verscheen en ieder van de genoodigden bij het heengaan geen pakje in de hand werd gestopt voor de thuisblijvers. Aan den Westerkant is het de vlaai, in 't Zuiden de mattentaarten, elders de pruimentaarten of de taarten van Schaarbeeksche kriekskens en overal de lekkere Brabantsche rijstpap van zoete melk, rijst, een half dozijn eieren en een stek kaneel voor den smaak.

De gasten hebben gewetensvol hun plicht gekweten, het geliefkoosde brabantsche spreekwoord 'beter een brok dan een brijzel' eer aangedaan en op de traditioneele eindvraag van de pachtes 'allemaal voldaan?' met overtuiging in koor 'Merci' geantwoord: een teeken dat het tijd wordt om een versch luchtje te scheppen en naar oude geplogenheid 'eens rond te gaan', de vrouwen in den moes- en bloemenhof, de mannen in de stallingen en den boomgaard. Onze pachters zijn fier op hun doening, hun veld, hun beesten. De week vóór de kermis woedt de furie van den grooten kuisch: het hof wordt gewit, het gras uit de steenen gewied, deuren, ramen en blafeturen in 't nieuw gezet, de hoven gelegd als een beeldeken, de stallingen geschuurd dat ge op de steenen zoudt eten. Al dat werk, moeite en last zijn vergeten als de gasten maar zeggen: 'dat 't schoon is en dat 't proper is.'

De vrouwen komen uit de hoven terug met de handen vol stekelingen en scheuten van bloemen en zaden van groenten, terwijl de mannen, die als echte Brabanders altijd echte zakenmannen blijven, praktizeeren over de paarden, de markt van 't graan en de hop, de nieuwste landbouwmachines en de laatste veeprijskampen.

De jaarlijksche dorpskermis is niet de eenige. Van de wieg tot aan het graf levert ieder voornaam voorval uit het leven een gelegenheid om de familie bijeen te roepen, 'te eten' en te kermissen. ''t Is tafel op 't hof' roepen de boerkens op 't veld mekaar toe wanneer ze de vreemde pachters met de sjees, het jonge volk met de fiets en de nieuwerwetsche heerenboeren met de auto langs den hobbeligen veldweg in de richting van het hof zien aanbollen.

Van zoodra er hoop is dat binnen een onafzienbaren tijd een nieuw kloek pachterken of een mollig pachtesje de wereld gaat intreden, worden de naaste familieleden tijdig en bescheiden verwittigd 'dat ze zich moeten gereed houden' om tegen 't valavond van den doopdag 'op de gezondheid van den nieuwen wereldburger, op de gezondheid van de gelukkige vader en moeder en op de gezondheid van de achtbare peter en meter' een glaasje van het hoog berdeken te ledigen en

een zeker aantal kiekens, schellen hesp en mattentaarten in verzekerde bewaring te brengen. Bij de boerkens die wat korter gebonden staan, gaat het natuurlijk wat meer bescheiden. Het nieuwe familielid wordt er begroet met koffie en kramiek, mastellen met siroop, peperkoek en zoete koekskens en, om dat alles te besproeien, een ongeteld aantal druppels uit 't stoopken voor de mannen en ‘franschen op kriekskens’ voor 't vrouwvolk.

De kleine bolt goed op, groeit dat ge het ziet, gaat ‘te leeren’, mag zijn Eerste Plechtige Communie doen. Plechtige dag voor den kleine! Voor de aanwezige familieleden een dag van verre, zoete herinneringen en diepe emoties die den eetlust scherpen en, door het danig kroppen, de keel droog leggen. In de kerk heeft in den voormiddag, het geestelijke zijn recht gehad: moeder de vrouw zorgt er voor dat tegen den middag de innerlijke mensch bij de uitgenoodigde familie ook niet verwaarloosd worde.

We spreken niet van de trouwfeesten. Ga liever eens snuffelen in de ouderwetsche ‘commode’ van de pachtes en zoek uit de welriekende zeepdoos, tusschen de doodsbeeldekens van de familieleden, de beduimelde brieven van de jongens uit de kostschool, de doop- en huwelijksaankondigingen, enkele menus van bijgewoonde bruiloften en beweer dan nog dat de Brabander geen ijzersterke maag heeft en zijn reputatie niet verdient: ‘goed van aannemen, nog beter van innemen’. Na zoo een feest is 's anderendaags de Brabander kort van zeg. Bij de thuisgebleven huisgenooten vat hij kortbondig zijn indrukken samen: ‘We waren er goed en we bleven er lang.’

Ieder Brabantsche familie van tel bewaart in heur familiepapieren, op den rug van oude doodsbrieven een lange lijst van familieleden om ‘uit te roepen’ op de begrafenissen. Verscheidene handen hebben er namen op uitgekrabt, nieuwe bijgevoegd, adressen veranderd. De begrafenisfamilie wordt bij den Brabander ingedeeld in drie reeksen. Tot de eerste behooren de uitgetrouwde kinderen, de oomen en tanten, de neven en nichten. Deze worden persoonlijk uitgeroepen: werk voor den oudsten knecht van 't hof die door een lange praktijk weet hoe alles ineen zit, den afloop van de ziekte kan uiteen doen, en de hartverkwikkende druppels en de aangeboden boterhammen met hesp met welgemanierdheid in ontvangst kan nemen. In de tweede reeks staan per dorp geschikt de verre kozijns en nichten, in de brabantsche beteekenis van het woord, waarmee de familie nog ‘allieert’ in uitzonderlijke omstandigheden. Aan dezen wordt de familierouw aangekondigd door een eigenhandig geschreven brief met het laconisch

postcriptum: ‘Na den dienst, tafel in het sterfhuis.’ De nog verdere familieleden, de vrienden en kennissen en ambtgenooten moeten zich vergenoegen met een officieelen doodsbrief. ‘Wat 'n volk! 'n Offer tot na de mis’ is een van de geijkte troostformules die, na den lijkdienst, den Brabander in rouw het diepst naar het herte gaan.

De familiedooden blijven voortleven. Aan den wand in de ‘beste kamer’ prijken, in hun ouderwetsche kleedij, de vergeelde en verbleekte portretten van ouders en grootouders en op de ‘schoone tafel’ bewaart het portrettenalbum vroom en eerbiedig de trekken van en de herinnering aan de verdwenen familieleden.

Op den Brabantschen buiten blijft heel het familieleven nog diep doordrongen van den godsdienst: de cultus en de vereering van de familiedooden verkrijgt hierdoor een diep godsdienstig karakter dat veredelend inwerkt op de levenden en om hoogere motieven dan de gewoon menschelijke, de dooden in de herinnering doet voortleven.

* * *

Is de samenhoorigheid tusschen de familieleden sterk, de banden die de dorpelingen onder mekaar verbinden zijn niet minder dicht geslagen. Geen feesten, geen vreugde, geen leed van den eenling of het wordt meegeleefd en meegevoeld door de gemeenschap. Gansch het dorp kan in uitbundige, feestelijke vreugde verkeeren bij huwelijken, priesterwijdingen, jubelfeesten, om over te gaan tot de meest neerslachtige droefheid en rouw bij ziekte of afsterven van een zijner leden.

Wie vreugde beleeft herinnert zich graag het spreekwoord: ‘een meegedeelde vreugd is een dubbele vreugd.’ Een Brabander in vreugde ziet gaarne rondom hem gelukkige gezichten, lachende monden en dankbaar blinkende oogskens. Vandaar het veelvuldig trakteeren, het kwistig geven van drinkgeld, het uitdeelen van geschenken aan vrienden, kennissen en geburen bij ieder blijde voorval in den familiekring.

De vreugde bij de geboorte van een nieuw familielid blijft niet opgesloten binnen de muren van den huiskring. Meiden en knechten zijn de eerste om onder den vorm van een milde fooi het klinkend bewijs van de meedeelende familievreugd in ontvangst te nemen. Aan de gebuurvrouwen, die naar de regels van de dorpswelgemanierdheid, den nieuwen wereldburger komen keuren en bestoefen, de moeder courage geven en den gelukkigen vader feliciteeren, wordt

de uitstralende familievreugde meegedeeld door bemiddeling van koffie met kramiek en druppels met koekskens. Na de kerkelijke doopplechtigheid, het uitdeelen van fooien aan koster en misdienaars, bezoeken de peter, de meter en de vroedvrouw met het kind, de voornaamste herbergen op hun weg, betalen een ronde aan den baas en de toevallige verbruikers ‘om ook aan de herbergiers den penning te jonnen.’ Wanneer eindelijk het gezelschap in vreugdige stemming aan de hofbaan opdaagt, staat al sinds uren de rumoerige dorpsjeugd aan de hofpoort in dichte drommen geschaard, in de blijde verwachting van de lekkere suikerbollen - het kindekenssuiker - die de peter en meter, weerom als blijk van hun meedeelende vreugd, met kwistige hand in de wijd opengezette broekzakken en opengespreide voorschootjes zullen overgieten.

De eerste communieplechtigheid is bij uitstek een familiefeest: doch ook hier vindt de Brabander een gelegenheid om ook de minder bevoordeeligden van zijn vreugde te laten genieten. In vele parochies bestaat nog het gebruik de eerste communiekanten te ‘koppelen’: een rijk kind met een arm. De welstellende familie ontvangt het arme kind met zijn ouders op het feestmaal, geeft het geschenken en heeft het niet zelden ‘gekleed’ op haar kosten. In den namiddag, na de kerkelijke plechtigheid, gaan de min begoede communiekanten, stijf en ongemakkelijk in de ongewone kleeren, naar de ouders van hun rijkere makkers met de geijkte formule: ‘ik kom me als 't u belieft ne keer laten zien.’ Het kind wordt bewonderd, bestoeft, gedraaid en gekeerd, het krijgt zoetigheden en geschenkjes en ten slotte wordt er eens ‘in zijn zak getast’ om er ongemerkt een stukje geld achter te laten.

Trouwfeesten zijn dorpsfeesten. Van zoodra de namen van het toekomende paar ‘van den preekstoel zijn gevallen’, begint de feestelijke stemming. De meisjes doen een geldomhaling van huis tot huis voor het aankoopen van den ‘cadeau’ en het dekken van de paleerings-kosten. De jongens trekken het bosch in achter denneboompjes en groen voor de paleering, de arken en de versierde hopstaken. De schoolmeester schorst zijn dagelijksch wandelingsken op vaste uur op, om te cijferen en stoplappen te zoeken voor zijn jaarschriften, terwijl de dorpspoëten, in barensnood voor hun gelegenheidsgedichten, met gebogen hoofd en diep ongelukkig, ronddolen langs de eenzame veldpaden op zoek naar het rijm dat niet komen wil.

De eigenlijke feesten worden ingezet daags te voor ‘onder het gebulder des kanons’ om heinde en verre in de naburige dorpen konde te maken dat er feest en vreugde heerscht in het dorp en ‘dat ze er

bij zijn'. Op den grooten dag zelf wordt er van in den vroegen morgen met het schietpoeder kwistig omgegaan en de weergalm op huizen en boomen zal maar zwijgen tijdens de tusschenpoozen, zoo gezegd noodzakelijk om de 'kamers' te laten afkoelen, maar die in feite dankbaar benuttigd worden om de droog gelegde longen rijkelijk te besproeien. En van af de middaguren worden de tusschenpoozen al langer hoe meer gerokken.

Tegen den avond, wanneer men vermoedt dat de lange spijskaart al voor de helft is afgewerkt, komt de dorpsfanfare met heur blinkende instrumenten en blozende gezichten, onder het luide blaffen van de bandhonden, het hof opgestapt voor de gebruikelijke serenade. Het recht is: drie stukken en daarna een gelegenheidsgedicht en de aanspraak van den 'president' waarin er gewoekerd wordt met de klassieke bootjes, het varen op de wereldzee, met het veel heil en Gods zegen op al uw wegen en, als slot, in koor een krachtige: 'Vivan onze Jules en vivan ons Marie.' Het wordt nu doodstil: de bruidegom gaat spreken en bedanken. Het is eerst een geheimzinnig vezelen tusschen hem en den 'president' en daarna een veel beteekenend openen en sluiten van twee verschillende handen - en de meest bedeesden brengen het niet verder. Doch gewoonlijk zwemt gauw het brabantsch karakter, dat zelfs in de meest ernstige plechtigheid nog gelegenheid vindt een kwinkslag in te schuiven, boven en rollen de woorden uit den mond, even schertsend en geestig als de 'discours' van den president hoogdravend de bombastische hoogten was ingeschoten, gestadig onderbroken door geestdriftige bravo's of een onverwachte, prozaïsche uitroep: 'He, doet dien hond ne keer zwijgen' van een zenuwachtigen, luistergierigen muziekant. De goedkoopste en klassieke geestigheid voor deze omstandigheid is het onderscheid te onderlijnen tusschen de gasten en de muziekanten, namelijk dat de eerste 'binnenspelen' en de andere buiten, of - bij regenweer - te brodeeren op 'het nat van binnen zijn van de gasten en het nat van buiten bij de muziekanten' met het blijde vooruitzicht dat er hun gelegenheid zal geschonken worden het ook te worden aan de 'binnenzijde'.

Doch het eene plezier is het andere weerd. De dorpelingen hebben 'hun devooren' gedaan, bruid en bruidegom zullen aan de hunne ook niet te kort schieten. De president en de leden van de commissie gaan in de keuken, met behulp van groote roomers wijn, hun overspannen zenuwen in hun plooi brengen, terwijl de spelende muziekanten, dank zij de vrijgevigheid van de getrouwden, in het naburig herbergsken

hun beste krachten inspannen om in het vat het hoogtepeil van het bier tot nul te doen dalen. De schutters en de paleerders aan hunnen kant, hebben al van in den vroegen namiddag hun vat bier gewetensvol tot de salomonische proporties van de ijdelheid der ijdelheden gebracht, op de gezondheid van bruid en bruidegom en meer nog tot hun eigen deugd en ‘vol-doening’.

De meisjes niet vergeten! Deze ook moeten hun deel hebben in de algemeene vreugde. De bruid zal er voor zorgen dat er 's anderdaags in het lokaal der fanfaren voor hen een tastbaar bewijs van heur dankbaarheid en meedeelende vreugd zou te vinden zijn onder den vorm van geurende koffie, malsche mastellen en zoete koekskens, en voor de rest van het feest zullen zij zelf en de mannelijke dorpsjeugd willen instaan.

Vreugde van de eenen, vreugde voor allen.

Ook de droefheid en de rouw.

De boer is ziek: ‘een kwaad fleuris - een knoop in de darmen - het water in de beenen - opgeleefd, versleten.’ Den Zondag hadden de dorpelingen al vermoed dat er iets moest haperen: hij zat niet op zijn gewonen stoel, op zijn gewonen steen in zijn gewone mis. De huisgenooten hadden in den beginne getracht het nog verborgen te houden en zich getroost met de gedachte: ‘het is van zelfs gekomen, het zal wel van zelfs weggaan.’ Maar als in de week de geburen de voituur van den dokter voor de hofpoort hadden zien staan, en dat hij lang was binnengebleven en met een ernstig gezicht weggereden, dan hadden ze gezegd: ‘'t moet erg zijn.’ Het nieuws loopt het dorp rond. De vrouwen met een bedrukkelijk gezicht, bespreken het geval aan de wijkpomp en houden hun hert vast van de ‘gepaktheid’; de boerkens op het veld, in den schoftijd, troppelen langs de scheevoren in kleine groepjes bijeen, en leunend op hun spade, schuddebollen: ‘'t Is wreed!’ - ‘Ja man, 't is wreed.’ Op den molen, in de smidse, aan de herbergtafel, aan den toog van den kruidenier wordt er over niets anders meer gesproken. 's Avonds na het werk steken de gebuurvrouwen keersen aan in het wijkkapelleken en bidden er voor den zieke, onder het geleide van de voorleester, den rozenkrans. Is het geweten dat de zieke ‘van dien of dien heilige heeft’ dan trekken enkele mannen of vrouwen, in naam van heel de gebuurte naar zijn bedevaartplaats, terwijl de thuisgeblevenen de boete lezen. Belangstellende, schuchtere geburen trachten meermaals daags uit den mond van meiden of knechten te vernemen hoe het met den zieke gaat of zoeken naar een voorwendsel om een voet in huis te krijgen. Het veroverde

nieuws wordt, natuurlijk aangedikt, gulhartig meegedeeld aan al wie het hooren wil.

Intusschen melden de bezoekers zich meer en meer talrijk aan: eerst de naaste familieleden en de vrienden van den huize, daarna de verre kennissen, de mannen van 't zelfde jaar en denzelfden stand.

Naar Brabantsche gewoonte zal geen enkele bezoeker zich aanbieden met ledige handen: de eene brengt druiven, oranjes, vruchten, de andere laat bij zijn heengaan ongemerkt een pakje achter met koekskens of andere lekkernijen. Hetgeen bij een doodzieken brabantschen boer, die zelfs te midden van zijn lijden den drang gevoelde om aan zijn ingeboren humor nog eens lucht te geven, bij het aanschouwen van al dien zegen van het Beloofde Land, de rake, teleurgestelde opmerking uitlokte: ‘Ja, als ge het kunt eten krijgt ge het niet, en als ge het krijgt kunt ge het niet meer eten.’

Hetgeen men al lang gevreesd had is geschied. De doodsklokken kondigen het aan over berg en dal tot in de naburige dorpen. Intusschen komen de geburen het lijk ‘afleggen’ en waken, de familie troosten en helpen in het noodzakelijk dagelijksch hoevewerk. Alle avonden tot zoo lang het lijk ‘boven de aarde ligt’ bidt heel de gebuurte den rozenkrans in de ruime keuken of in de naburige kapel. Het lijk kerkewaarts dragen is de laatste dienst dien de geburen nog kunnen bewijzen. Na de kerkelijke plechtigheid staan de dorpelingen verslagen op het kerkeplein en deelen hun indrukken mee: ‘Te jong voor zijn jaren - Een man gelijk een boom - Hij had dat al lang in het lijf - We waren van 't zelfde jaar: samen ons eerste communie gedaan, samen gelot - Enfin 't is zoo, Ons Heer heeft het zoo gewild - Ons Heer hebbe zijn ziel.’

* * *

Na de afgelegde dagtaak gaat de Brabander graag bij de geburen eens ‘aansteken’ om er wat uit te rusten en eens onder de menschen te zijn. De boerkens hebben hun vaste huizen: naaste geburen, boerkens van 't zelfde jaar, denzelfden stand, dikke vrienden zonder het te zeggen. In den winter zitten ze gesappig achter de leuvensche stoof hun schenen uit te heeten, zuigen aan hun korte steenen pijpkens den zwaren tabak van achter de schuur, praktizeeren over politiek, oorlogen, rampen, misdaden en ongelukken uit de gazet, zeggen hunnen zeg over trouwers en overledenen, om onvermijdelijk te eindigen met beschouwingen over het weer, den oogst, de beesten, de marktprijzen en de taak van morgen. In den zomer gaan ze liever

‘geburen’ en hun eigen laten opkoelen in de frissche avondlucht, in groepjes gehurkt op het kasseiken voor de woning, achterover leunend op hun stoel tegen den huisgevel achter den wind, half zittend op een te drogen liggenden boom over de straatgracht, of behagelijk uitgestrekt in het malsche gras van den grachtkant.

Zijn ‘schoonen Zondag’ moeten missen, alléén zijn, zijn klappens niet hebben met zijn gewone maten, is zoo al van het ergste wat een brabantschen boer kan overkomen. Ligt hij in de week met het zware, zieke hoofd op de roeikens van de stoof, te kuchen, te zweeten en te zuchten, dan pinken bij het heengaan de geburenbezoekers eens schalks en troosten moeder de vrouw: ‘'t Zal beteren, mensch: overmorgen is 't Zondag.’

Den Zondag is de Brabantsche boer een andere mensch: geschoren, gekamd, uitgeborsteld, opgeruimd, in ‘zondaagsche stemming’. Zijn dag is ingedeeld. Eerst zijn plichten als christen mensch: een Zondag zonder mis, is geen Zondag. Na den kerkdienst troppelen ze al bijeen op het kerkplein, staan er in groepjes nog een kwartiertje te praten en trekken dan, langzaam en met gemeten stap, naar hun eeuwig dezelfde herbergskens waar ze tot aan het middaguur, bij een pint zwaar brabantsch bier, onder mekaar zitten te redeneeren over 't land, de veldbruchten, de beesten, de belastingen en het werkvolk dat ge niet meer vinden kunt. Na het middagdutje trekt hij met moeder de vrouw of op zijn alleentje het veld in, keurt en vergelijkt de vruchten van de geburen, wrijft een korenaar in de holte van de hand om te zien in hoever het rijp is, riekt aan de hoppebellen, meet de hoogte en betast de malschheid van zijn klaveren en komt terug met de zoete overtuiging dat alles op zijn beste gaat en dat hij nog zoo slecht niet en boert. Na den vierurenboterham krijgt hij van de vrouw zijn zondagpree en trekt uit op zijn pinten. Het wil altijd lukken dat dezelfde mannen elkaar aantreffen in hetzelfde herbergsken. Bij de schuimende pinten, den scherpen tabaksrook, de blozende open gezichten, is het plezant, gezellig. Eens in de herberg verward in een gezelschapsspel kent onze Brabander noch uur noch tijd, spreekt luidruchtig, loopt over van geestigheid en kwinkslagen, en spaart in zijn gebaren noch armen noch beenen. Hij kan bakschieten, vogelpik spelen, kaarten zonder einde, als het buiten te donker of te koud is. In den zomer verkiest hij het typisch brabantsch bollespel op de vlakke bollebaan vóór de herberg, omringd van een groep belangstellende boeren die luidruchtig aanmoedigen, met groote gebaren zich verheugen of diep te neer geslagen staan, naar gelang den uitslag.

Het wipschieten staat nog in eer in alle dorpen. Doch niet alleman wordt opgenomen in het ‘Sint Sebastiaansgild van den edelen handboog’: een scherp oog, een vaste hand, durf en tijd zijn vereischt, maar voornamelijk centen om bestand te zijn tegen het verlies en bij machte om de eer van per malheur den hoogvogel afgeschoten te hebben, naar oude geplogenheid, met een paar ronden voor de altijd dorstige gildebroeders weerdig te kunnen vieren. Alleen notarissen, dokters, schoolmeesters, gemeentesecretarissen, goei pachters, mulders, rijk geworden herbergiers, employé's van 't gouvernement, kandidaten voor de aanstaande gemeenteverkiezingen en soms ook nog de pastoor van de parochie laten hun naam in een onberispelijke calligrafie opschrijven in het eerbiedwaardig perkamenten ‘guldeboek’. Het klein volk, meestal werklieden, zit tot over de ooren in het duivenspel en vindt hierin, voornamelijk aan den toog van het druk bezocht ‘duivenlokaal’, een probaat middel om zijn zuurgewonnen spaarcenten te likwideeren. De jeugd, gelijk tegenwoordig overal, vindt de traditioneele gezelschapsspelen te ernstig, te oudemenschachtig: ze doet aan hun velosport, voetbalspel, kaatsen, verslindt de sportbladen en rookt sigaretten.

Een broksken muziek is voor de ooren van den Brabander al even welkom als een schelle hesp onder den tand. Doorkruis Brabant van Oost tot West, van onder tot boven en vind er een dorp waar niet één of twee muziekmaatschappijen met hun ‘president’, commissie, members en spelende muziekanten bloeien en, ik betaal een ronde. Die maatschappijen dragen in gouden letters op hun zware, stijve vaandels den naam van ‘fanfaren’ of ‘harmonie’ naar gelang de blaasinstrumenten die er bespeeld worden, en hebben tot doel de processies op te luisteren, de dorpswijken, ieder op hun beurt in zondaagsche feeststemming te brengen, bij hun voorbijstappen de bandhonden op de hoven weemoedig te doen huilen, de koeien op de weide, den steert omhoog, op hol te zetten, de dorpspolitiek met hand en tand te verdedigen, het jaarlijksch Sint Ceciliafeest, met behulp van een halven meter saucissen en een pond boullie per kop, gewetensvol te vieren en den presidentbrouwer zijn bier af te drinken. Lid zijn van een fanfare is een eeretitel die vermeld staat op doodsbrieven en doodsbeeldekens en aan den drager het genoegen zal verschaffen later met traagslepende treurmarschen en gestereotypeerde, hartverscheurende lijkreden begraven te worden.

Ieder dorpsfanfare is aangesloten in de naburige gemeenten bij een vast aantal soortgenooten om met samenspannende krachten hun poli-

tiek te verdedigen, er mee te feesten en festival te vieren. En 't is iets te beteekenen, een festival! Uit al de dorpen in 't ronde komt het volk toegestroomd op het dorpsplein. Het krioelt en wemelt dooreen, stoot en duwt tusschen de witgehuifde kramen, de ronkende paardekensmolens, de winderige bijzen en de hotsende tuimelmolens. De jongens zitten met afhangende beenen op den kerkhofmuur of liggen op hun zomerzij in 't malsche gras, eten peren, werpen behendig gekaste erwten de eene na de andere in den mond, rooken sigaretten, pinken of roepen guitig op gichelende meisjes, terwijl op het theater de muziekanten met opgezwollen hals en roode, zweetende kaken al hun krachten inspannen om de maat te houden en behoorlijk hun ‘partie’ uit te blazen. Heel den Zondagnamiddag volgt zoo op het theater de eene fanfare de andere op, geschaard rond haar stijfhangend ruitvormig vaan met bovenaan een vergulde klauwende leeuw en een krans rinkelende medalies. Aanstappende maatschappijen gaan eerst in de bomvolle herbergskens aan de schuimende pinten een rijke reserve adem en krachten putten, terwijl aan dezelfde bron de uitgespeelde muziekanten hun droog geblazen longen laven en opknappen.

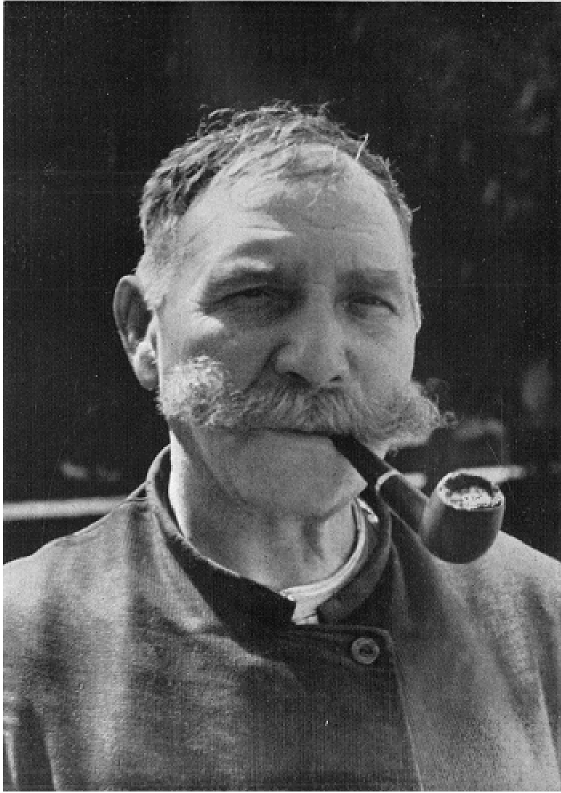
Tot tegen de uitpuilende ledige biertonnen, op dewelke het theater is opgetimmerd, staat de ‘kunstminnende menigte’ met gerokken hals en wijde oogen te luisteren, te smekken, te genieten, de eene wanneer de muziek zachtjes en weemoedig klaagt in een solo van fluit of clarinette, de andere wanneer trompet en bugel schetteren, het zware koper bromt, de trommel roffelt en de grosse caisse al geeft wat ze geven kan.

‘Hawel, Demus, wat dunkt U er van?’ werd er gevraagd aan een pinbuikig boerken dat den grondigen Zondagnamiddag van op zijn zelfden kasseisteen, met open mond en starren blik, al een paar dozijn stukken had beluisterd, ‘speelt Esschene nu niet goed?’

‘Bah ja,’ zei Demus, ‘ze spelen nog al goed, maar ze spelen toch niet hard.’

In den zomer alle Zondagen ievers kermis of festival; in den winter ‘luisterrijk’ concert of tooneel. Ieder bond, gilde of maatschappij bezit een tooneelafdeeling als middel om wat zaad in het maatschappelijk baksken te krijgen, den band tusschen de leden vaster te slaan en het talent van zijn leden te toonen en te laten bewonderen.

De Brabander is acteur geboren. Hij speelt met hart en ziel en kan ook als toehoorder met een tooneelstuk diep meeleven. De tijd van de draken op het tooneel is voorbij, de tijd dat met drie decors: een

BOER UIT MEISE (*VLAAMS BRABANT*)

BOERENVROUW UIT ITTERBEEK (*VLAAMS BRABANT*)

boerenkeuken, een bosch en een prison alle mogelijke en onmogelijke stukken konden worden opgevoerd en de waarde en de schoonheid van een stuk werden gemeten naar het aantal donderslagen die er rommelden, de revolverschoten die er gelost werden en het aantal lijken die op planken lagen uitgestrekt. Het dorpstooneel in Brabant heeft zich snel aangepast aan den vooruitgang en het modern ontwikkelingspeil. De smaak is verfijnd en zelfs tot in de kleinste dorpen, laten op het tooneel uitspraak, techniek en opvoering niets te wenschen over. Daartoe hebben veel bijgebracht de gezonde ijverzucht tusschen de dorpstooneelgroepen, de rondreizende gezelschappen en het bijwonen van keurig opgevoerde stukken in de nabije steden.

Tooneel en fanfaremuziek zijn weggelegd voor de groote feestelijke omstandigheden: in den dagelijkschen handel en wandel is het lied voor den Brabander het middel om lucht te geven aan zijn meedeelende levensvreugd en de gezelligheid in de ‘companie’ op heur peil te houden.

De koewachter op de weide vervroolijkt zijn eenzaamheid met een liedje te zingen of te schuifelen, terwijl op het hof, de koeter onder de koe, met al de kracht van zijn longen het brabantsch gezegde toepast: ‘als ge melkt, moet ge er de melk met de muziek uitspelen.’ Op het veld zingen gaat niet: het veldwerk is anders al lastig genoeg om er aan een lied zijn adem te verspillen. Alleen de vlaswiedsters vinden al voortkruipend op hun knieën, nog de gelegenheid om door een liedje de blijde stemming er in te houden.

Proficiat voor den baas van 't herbergsken waar 's Zondaags 's avonds een verheugde dorpszanger binnenzeilt: de afzet is verzekerd voor heel den avond. Iedereen kent ze en zoekt hun gezelschap op. Bij de eerste uitnoodiging, voor een pint, springen ze op den stoel en zingen met volle borst, veel gebaren en trillende tremolos in de stem heel hun repertorium af: hartroerende liefdeliederen en voornamelijk ‘den adieu van den soldaat’ en de laatste ‘wreede moord’ van hier of van daar.

Bij huwelijksfeesten, zilveren of gouden bruiloften, eerste missen of familiepartijtjes waar altijd ongeveer dezelfde gezichten aan 't berd zitten, staat al wie proeven gegeven heeft van zijn zangerstalent, al op voorhand getaxeerd voor het uitpakken met zijn ‘lijfstuk’, dat tientallen keer reeds gehoord, evenveel maal wordt gesmekt en toegejuicht. Aan gelegenheidsliederen in die omstandigheden is er ook geen gebrek. Welk is de dorpspoeët die zich nooit bezondigd heeft aan een jubellied?

Ernstiger en meer ‘luisterrijk’ is de ‘cantate’ op het theater op het dorpsplein, onontbeerlijk bij groote burgerlijke of kerkelijke plechtigheden, bij inhaling van pastoor of burgemeester.

De klassieke zangtijd in Brabant is echter de pluktijd, wanneer op den ruimen dorschvloer tientallen plukkers en pluksters, de geurige hopranken op den schoot, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat met vlugge hand de goudgele hopbellen in manden verzamelen. Een liedje in koor geeft rythmus aan het werk, breekt de eentonigheid en houdt den slaap uit de oogen. Onder het jong volk in het dorp is het gauw geweten in welke nast de beste stemmen en de blozendste gezichtjes zitten en van zoodra ze te huis met de dagtaak uit de voeten zijn, vallen ze in groepjes binnen met den Brabantschen werkgroet: ‘God vordere Ulen’, en den weergroet: ‘God loone 't Ulen!’

Gezellige avonden! Terwijl de rappe vingers onverpoosd de geurige bellen uitzoeken, plukken en wegwerpen, roeren de tongen. De nieuwsjes van uren in 't ronde, de voorvallen van den dag wisselen af met guitige kwinkslagen en de laatste kermissavonturen. De oude liedjes worden nog eens opgefrischt en de nieuwe, afgeluisterd en aangeleerd op het foor- of kermisplein, voorgedragen tot zoo lang heel het gezelschap ze kan meezingen.

De stemmen zwijgen in blijde verwachting wanneer op de plukbank een schalksche plukker of een diep ernstige plukster aankondigt: ‘Ik ga U ne keer een schoon vertelselken vertellen!’ Een Brabander moet ge hooren en tegelijkertijd ‘zien’ vertellen. Wat een schat van sappige woorden, typische gezegden, zangerige zinswendingen en schilderachtige zegswijzen ligt er nog te oogsten in de taal van ons buitenmenschen! Wat aan de taal te kort schiet wordt aangevuld door gebaren en mimiek: hierin ook moet de Brabander nog zijn meester vinden. En of ze luisteren! Zie maar hoe de oogen, wijd open, droomerig vooruit kijken en, naar gelang de vertelde stof, de lippen plooien in glimlach, de keel het uitschatert, het wezen medelijdend samentrekt, de handen stil vallen en het werk zouden vergeten zoo de wakende pachtes de luisteraars met een vermanend: ‘Maar werkt toch voort!’ niet tot de werkelijkheid kwam terug brengen.

Over den schat van sagen, legenden, sprookjes, spookvertelsels en nog vele andere, willen we hier niet gewagen. Het is op de plukbank dat onze twee groote Brabantsche folkloristen De Cock en Teirlinck hun lijvige boekdeelen over de Brabantsche volksvertelsels hebben opgeteekend en voor het nageslacht bewaard.

Het wordt stilaan laat. ‘Genoeg voor dezen avond,’ commandeert

de pachtes[1], ‘het avondgebed!’ De paternoster wordt gebeden, allen samen, en met een hartelijken ‘Elk 'n goeien avond!’ wordt het ‘geburen’ gesloten.

Goed eten, lekker bier, muziek, zang, tooneel, vertellen en 'n gezellige companie: wat kunt ge meer wenschen? Voor ne keer hebben de Vlaanderaars gelijk als ze zeggen: ‘In Brabant, daar hebben ze verstand van leven!’

Samenhoorigheid en gezelligheid hebben als natuurlijk gevolg gedienstigheid en hulpvaardigheid. Overal, en niet in Brabant alleen, loopen er eenzame everzwijnen, stekelvarkens die bij het minste gerucht, hun eigen oprollen en hun stekels dreigend omhoog zetten, gulzige koeien die eerst het gras uit de geburenkribbe opslikken en de andere van hun eigen krib wegstooten: het zijn gelukkig uitzonderingen. ‘Menschen moeten met menschen leven’, oordeelt de Brabander, ‘en elkander een handje toesteken waar het kan.’ Een stoot aan een verzonken kar, een uitgebroken rund naar zijn weide terug drijven, benden duiven en plunderende musschen van het geburen zaailand jagen, een paard voorspannen in een moeilijke baan zijn maar enkele onder de honderden geburendienstjes die wederzijdig bewezen de vriendschap onderhouden en aan 't hert een aangename kitteling bezorgen. De dienstvaardigheid treffen we meest aan bij de boeren onder mekaar, wellicht omdat ze beter dan wie, op onze dagen van nijpende schaarschte aan landarbeiders, er de noodwendigheid van inzien,

Helaas! de joviale Brabantsche gezelligheid, de hulpvaardige samenhoorigheid onder de dorpelingen worden maar al te vaak ondermijnd, vergald, versmoord door de ellendige dorpspolitiek: ‘het kruis van de pastoors, de pest van de parochies’, prediken de pastoors 's zondaags op den predikstoel. Wat de droeve partijzucht plotseling doet opblaken, het dorp in twee vijandige kampen splitst, twist, schimp en schamp en soms wel broodroof met zich sleurt, is dikwijls een doodbanaal feit, dat in de heete verbeelding van onze Brabanders tot Antwerpsche ‘kolossale’ afmetingen wordt opgeblazen: een twist tusschen twee invloedrijke families, teleurgestelde ambities, rivaliteiten tusschen brouwers, een ongelukkige benoeming van koster, schoolmeester of gemeente-ontvanger, een smeulende veete tusschen twee gehuchten, een betwisting over de breedte van een veldweg, het onderkruipen bij het verkoopen of verhuren van een hofstede. Doch

1) Pachteres.

de ondergrond ligt veel dieper, in de psychologie zelf van den Brabander: zijn autoritair karakter, zijn keikoppige koppigheid die liever berst dan buigt, zijn drang naar vereeniging en samenspannen, zijn diep ingeworteld rechtvaardigheidsgevoel dat in opstand komt tegen alle onrecht, echt of gewaand, van waar het ook kome en wie ook er het slachtoffer van weze.

Ieder partij heeft heur fanfare, tooneelkring, voetbal- en veloclub, is aangesloten bij dergelijke partij-instellingen van de naburige dorpen om er mede festival te vieren, volk te leveren voor de tooneelavonden en bekers te betwisten. Twee melkerijen, twee veebonden, twee boerengilden bestrijden mekaar. Twee brouwers, twee mulders, twee smeden leven elk uitsluitend met de klanten van hun partij. Herbergiers en winkeliers draaien hun molen naar de kant van waar de wind komt. Het kleine volk voornamelijk munt uit door zijn driftigheid in den partijstrijd; de hoogere klassen zijn gelukkig meer bezadigd en laten de anderen de kastanjes uit het vuur halen.

Het ware wel een wonder te heeten zoo de ingeboren Brabantsche spotzucht en humor de ernstigheid waarmede de partijstrijd wordt opgevat, niet kwam luwen en vervroolijken. De partij is nog in wording en reeds staat ze al gedoopt met een spotnaam, de eene meer bijtend dan de andere. In Hekelgem hebt ge ‘De Varkens’ en ‘De Smeerders’; in Liedekerke ‘de Mannen van 't Licht en de Mannen van den Donkeren’; in Ternat, ‘De Witte en de Zwarte’; in Assche de Kattekoppen; in Teralfene ‘De Dries en De Daal’, en nog veel andere, te lang om te melden, gelijk de notarissen zeggen. De moedige dorpspoëten grijpen naar de pen, als wapen in den strijd, en rijmen moeizaam een spot- of strijdlied aaneen, op de air van den laatsten slager uit den tingeltangel of de stapmarsch van de fanfare. De koewachter fluit het uit op de weide, de koeter vermoordt het aan het botervat om den slag te houden, en de beschonken hoeveknecht brult het uit, 's nachts in de kleine uurtjes, als hij huiswaarts sukkelt. In de beroerde tijden van den dorpskiesstrijd is spot, die niet zelden ontaardt in ‘affront’ schering en inslag in de herbergpolitiek en de affichen- en strooibriefjeslitteratuur. Een eerste vereischte voor een kandidaat op de dorpskiezerslijsten is een breede rug en een eendentemperament, waar het water op afloopt.

Ook in den dagelijkschen handel en wandel kan de Brabander, zonder er ‘de air’ van te hebben, droogstoppelachtig iemand propertjes uitkleeden tot op het hemd of hem brutaal met een vlijmend spotwoord den adem afsnijden. Wordt dan spot met spot beantwoordt

en zit er op den hoop toe wat te veel bier in de maag te gisten, dan is 't het oogenblik om te mediteeren over de wijsheid van 't oude gezegde: ‘Een spotter kan geen spot verdragen’ en wordt er, voornamelijk door 't kleine volk, als slot, aan de klappijen, 's maandags 's morgens op den hoek van 't straatje of onder de linde bij de wijkpomp, stof te over geleverd om geërgerd te brodeeren over het thema: ‘Ze hebben van den nacht gevochten in “Den Koterhaak”! Hoe is 't mogelijk?’

Doch de spotzieke Brabander bijt, gelukkiglijk, zoo hard niet als hij blaft. Bij hem is de spot gelijk het schuim dat langs de bom uit een gistende bierton overloopt: te veel geestigheid in 't lijf. Schuim wordt bier en bier, als ge het niet laat zuren, kan plezant het keelgat kittelen. Spot en humor zijn den Brabander ingeboren: de natuur van 't beestje, een erfdeel van zijn vader en moeder. Eens op dreef, is het een vuurwerk van geestige zetten, kwinkslagen, nagelen met koppen, ieder woord 'n tableau. Pastoors en paters zijn niet zelden het mikpunt van zijn luimige geestigheid en zijn moppen. Hij ziet er geen erg in: voor hem is het een geestigheid gelijk een andere, en 's anderendaags zal onze Brabander niet met minder eerbied en vriendelijkheid den pastoor een ‘zende’ van het geslachte zwijn laten dragen, hem eens eventjes binnenroepen op een borrel en sigaar en hem vertrouwelijk om raad vragen.

Veel humor, een fijne psychologische en ook physische menschenobservatie liggen er in de bij- of toenamen waarmede, voornamelijk in de oudere generatie onder het kleine volk, de helft van de Brabanders bedeeld is. Er zijn er die aan hun bijnaam zoo gewend zijn dat ze verbaasd opkijken wanneer ze bij toeval met hun naam of voornaam worden aangesproken. De droge opsomming van enkele voorbeelden, zooals: ‘'t Vat, Schoen, Poepper, De Blees, Ons Heer, Kastaar, de Galanten, De Slinken’ en nog honderden andere, zegt niet veel als ge den persoon zelf met zijn gebreken en zijn tik niet voor oogen hebt. Het dient gezegd dat de aankomende generatie niet meer zoo kwistig omgaat met bij- of toenamen: ze noemen de menschen met hun naam, meest den voornaam, en willen ze zich zelf een air van voornaamheid en welgemanierdheid geven dan zetten ze er den titel van ‘Meneer! of Uffra’ voor. Niemand zal er boos om zijn, misschien enkele folkoristen uitgezonderd.

In den tijd stond de Brabantsche humor nog te lezen op meer dan een uithangbord van de herbergskens. Uithangborden, zooals ‘In den Zoeten Inval’ (een man die overhoops in 'n biekorf valt); ‘In het Misverstand’ (twee brouwersgasten die rug tegen rug een bierton

naar binnen dragen); 'In de drie Gapers' (twee gapers in een dakvenster, de derde is de lezer zelf); 'In de drie Heemskinderen' (drie kinderen in hun hemd op een paard), zonder specifiek Brabantsch te zijn, waren geen zeldzaamheden. Op ouderwetsche herbergen in de afgelegen wijken, lezen we wel nog enkele opschriften met een flauwe humoristische pretentie, zooals 'In den Solsleutel'; 'In den Kaaszak'; 'In den Koterhaak'; 'In 't land van Belofte'; 'In den eeuwigen Dorst' en dergelijke, maar ook deze verdwijnen met den dag om plaats te maken voor een banaal 'Café' of 'Estaminet' in groote letters op breede ruiten: groote uitbangborden met kleine pinten.

Humor nog in de feestelijke stoeten en optochten bij inhaling van pastoor of burgemeester, waar plechtigdoende ernst, vroomheid en eerbied het deel krijgen dat hun toekomt, maar het plezante ook niet verwaarloosd wordt. Een Brabantsche dorpsstoet ware niet Brabantsch zoo er achter de talrijke versierde wagens met blanke maagdekens, de patroon en de patrones der kerk, de uitbeelding van de plaatselijke legenden, de gilden en bonden met vlaggen en muziek, de groepen graven en gravinnen, edellieden en edeldamen uit de dorpsgeschiedenis op zware boerenpaarden en in gehuurde, blinkende en hooggekleurde gewaden, ook niet de klassieke 'boerenwagen' verscheen met zijn vier dikke, trage merries, een lustige groep dorschende en zingende boeren en den onvermijdelijken wanmolen die onvermoeid stof en kaf uitspuwt.

Met den boerenwagen is de stoet afgeloopen: ook onze bijdrage.

We besluiten: de Brabander, gelijk iedereen, heeft zijn deugden en gebreken. Ons Heer heeft hem zoo gemaakt, hij moet zoo versleten worden.

De Brusselaars
door Cypriaan Verhavert

'*Bruxelles est un petit Paris*'.

IEDEREEN weet dat Brussel een verfranschte stad is, ten minste officieel en aan den buitenkant, maar dat er nog oneindig veel verschijnselen voorkomen waarover de Vlamingen tevreden mogen zijn en zich zelfs gelukkig achten, is ook een waarheid die geen objektief toeschouwer zal trachten te loochenen. Trouwens, iemand met voldoende aanpassingsvermogen, helderen blik en scherpen ontledingsgeest kan die verschijnselen spoedig ontdekken. Men moet die echter hoegenaamd niet gaan zoeken op de breede lanen, in ambtelijke kringen of in de ultra-moderne inrichtingen en instellingen van de Belgische hoofdstad, doch onder de volksmenschen, in hun stegen en straatjes en tijdens hun doen en laten van elken dag.

Louis Hymans[1)], de vader van den voormaligen Belgischen minister van buitenlandsche zaken, Paul Hymans, vertelt, op ietwat geestige wijze, in zijn boek 'Bruxelles au temps jadis' (1882), dat er destijds te Brussel drie soorten personen tegenover elkander stonden, elk als behoorend tot een verschillend volk en als afstammend uit een verschillend land. Deze waren: de Franschsprekenden, en meteen hardnekkige Fransche propagandisten, de Walen en de rasechte Brusselaars. De Franschsprekenden kenden maar één taal en één vaderland; voor de Walen gold uitsluitend hun 'patelin' en hun 'patois' - hun dorp en hun dialekt - en voor de Brusselaars, de Benedenstad en het 'Brusselsch'. De Walen achtten zich te Brussel als vreemdelingen, die niet verstaan of begrepen werden. Die drie tegenover elkaar staande groepen spaarden voor elkander geen schimpnamen, waarin de Walen nochtans niet vindingrijk schenen te zijn, want zij moesten het afleggen op de tegenpartijen. Zij werden dan ook, om die reden, niet onder de verstandigsten gerekend.

Dit schijnt, inderdaad, zoowat de gemoedstoestand van de bewoners van de Belgische hoofdstad geweest te zijn. Dichter bij ons, en naarmate de taalstrijd zich scherper begon af te teekenen, is er een andere kategorie bijgekomen. Er waren alsdan: de 'franskiljons', de 'flamin-

1) Geboren te Rotterdam in 1829 en overleden te Elsene in 1884.

ganten', de reeds eenigszins 'verbasterde' Walen en de autochtone, van natuur en bloed zuiver-gebleven 'Kiekefretters'.[2] Van het oogenblik dat de strijd tusschen 'franskiljons' en 'flaminganten' van kultureel standpunt uit werd gevoerd, ontsnapt de beteekenis en de inzet van de tweevoudige beweging aan het niet sterk doordringend begripsvermogen van de praktisch-zakelijk aangelegde, maar joviale 'waarachtige Kiekefretters'. Zij trokken zich terug. Hun redeneering was, en is gebleven: 'Het Fransch is een zachtluidende taal en de Franschen bezitten een rijke letterkunde, maar de Vlamingen, waartoe wij behooren (de Brusselsche volksmenschen) hebben toch ook levensrecht en de keus van eigen spraakgebruik. De Walen moeten zich aanpassen. Zij deden het vroeger en zullen het nog kunnen. God schiep de dag...'

Tot voor enkele jaren, gold onder de Brusselsche zelfbewuste Vlamingen: 'Als het te Parijs druppelt, moet het te Brussel regenen'. Die ironische zet met ietwat bitteren nasmaak, sloeg op den onvoorwaardelijk-algemeenen geest van franskiljonsche na-aperij voor alles wat uit Frankrijk kon komen, of zelfs aldaar half-gedroomd of half-begonnen werd. Het was vooral een tegenhangertje van het door de gebruikers als doorslaand bedoelde: 'Bruxelles est un petit Paris'.

Het 'regenen na den drop' heeft nu bijna opgehouden, omdat veel Brusselaars intusschen hun 'eigen schoon en slecht weer' leerden maken en omdat de schotel 'petit Paris', tot in het oneindige werd opgediend en opgedrongen, hetgeen bij velen ten slotte nadeelig op de maagzenuwen heeft gewerkt. En, eindelijk, omdat sommige verkondigers van 'Bruxelles est un petit Paris', na lange jaren verblijf te Parijs en tengevolge van de oorlogsomstandigheden en noodwendigheden, door vergelijking met hun eigen stad, tot nuchtere opvattingen en beschouwingen zijn geraakt en de bevinding opdeden dat Brussel met de agglomeratie, als ligging en natuurgesteldheid, aan Parijs of welke andere stad niets heeft te benijden.

Niemand minder dan L. Dumont-Wilden, een te Parijs verblijvende Belg, kunstkenner en kunstkritieker met gezag, heeft Brussel vrijgepleit van die minderwaardige opvatting 'petit Paris', in zijn boek 'Villes meurtries de Belgique' (1916). Hij zegt daarin o.m. 'Iemand die geruimen tijd te Brussel woont, en nog meer en beter de vreemdelingen dan de Brusselaars zelf, heeft vlug opgemerkt dat het zoogenaamd Parijsch uitzicht van Brussel oppervlakkig en inbeeldig is

2) 'Kiekefretter' is de spotnaam van den Brusselaar.

en dat de stad, zoo dicht bij Parijs gelegen en waarmede zij in nauwe voeling blijft en drukke betrekkingen onderhoudt, niettemin zorgvuldig haar oorspronkelijkheid heeft bewaard; dat zij is een hoofdstad met eigen leven, eigen tradities, eigen herinneringen, zeden en gewoonten', terwijl Charles Morice, in zijn boek 'L'Esprit Belge', Brussel vergelijkt aan 'une femme dont la beauté a trente ans, le coeur quinze, et l'esprit, que de siécles! Elle est fière sans pose et n'a pas choisi son attitude. Ses habits de fête, elle les porte avec orgueil, ses habits de travail avec aisance'.

* * *

Boven- en Benedenstad of Oud en Nieuw Brussel.

Brussel bestaat uit twee afzonderlijke deelen, die men in de omgangstaal gewoonlijk noemt: de Benedenstad en de Bovenstad, of Laag- en Hoog-Brussel. In bestuurlijk opzicht is er daarin geen onderscheid, maar topografisch en ethnografisch wel. Topografisch zijn beide gedeelten duidelijk afgeteekend. De grenslijn is als volgt: met vertrekpunt aan het Poelaertplein - het Gerechtshof - langs de Regentschapstraat, het Koningsplein, de Koningsstraat met de Kongreskolom, tot aan de Schaarbeeksche Poort, met het gezicht op de Koninklijke Sinte-Mariakerk. Laag-Brussel was het uitgangspunt in het wordingsproces door de eeuwen heen van de cité. Hoog-Brussel of Bovenstad, 't is te zeggen het uiterste gedeelte er van, gelegen buiten de vroegere stadswallen met Poorten - waarvan nu nog alleen de Hallepoort en een brok van de Anderlechtsche Poort zijn overgebleven - is er maar bijgekomen door aanhechting en wisseling van grondgebied met en van de voorsteden Sint-Gillis, Elsene, Sint-Joostten-Noode en Etterbeek.

In de Bovenstad bevinden zich het Koninklijk Paleis met de Wetgevende Kamers en de verschillende ministerieele departementen, en in Nieuw-Brussel, de Leopoldswijk met de Krijgsschool, de Louizalaan en Solbosch - de tentoonstellingswijk van 1910 - hebben zich de gegoede burgerij en veel ambtenaren en legerofficieren gevestigd.

Oud-Brussel is Vlaamsch, doch in de Bovenstad en Nieuw-Brussel is het taalgebruik overwegend Fransch, ofschoon de ondergrond toch Vlaamsch schijnt gebleven te zijn. Het verschil in taalgebruik komt uit inzijpeling van Walen en tengevolge van den invloed van de officieele wereld.

In Oud-Brussel wonen nog de volksmenschen - of wat er van overgebleven is - de kleine burgerij en Brusselsche groot- en kleinhandelaars van vader-tot-zoon.

Daar bevinden zich ook de Markten, de Vroege Markt (groenten en bloemen), de Sinte-Kathelijnemarkt, de Vischmarkt, de Vleeschmarkt en de Fruitmarkt. Daar wordt nog nering en tering gemaakt, daar wordt nog 'geleefd' en 'gezwansd'. In Oud-Brussel treft men nog gezinnen met zes en acht kinderen aan. In Nieuw-Brussel minder. In Oud-Brussel zijn de Brusselsche zeden en gewoonten, het Brusselsche volkskarakter het best bewaard gebleven, terwijl Nieuw-Brussel, psychologisch gesproken, eerder kleurloos, onpersoonlijk en kosmopolitisch mag geheeten worden.

* * *

Volksverhuizing door sloopingswerken.

Geen andere stad in België, die van vernieling voor oorlogsdoeleinden gespaard bleef, heeft in de laatste twintig jaar zulke wijdsche en grondige veranderingen ondergaan als Brussel, uiterlijk en innerlijk. Uiterlijk, door het sloopen van oude architekturale patriciërswoningen en andere stijlvolle gebouwen en het, in den letterlijken zin van het woord, wegvagen van hoofdzakelijk volksche stadswijken. Innerlijk, door het uiteenrukken van het gemoedelijke gemeenschapsleven van die kleine menschen, waarvan die sloopingswerken de allereerste oorzaak zijn geweest en waardoor de huidige egoistische maatschappelijke toestanden en verhoudingen op buitengewone wijze werden aangewakkerd en gesteund.

Vreemdelingen die zich in het Brussel van voor 1914 eenigszins thuis gevoelden, en thans, na zooveel jaren afwezigheid, de stad bezoeken, moeten werkelijk verstomd staan over de van ambtswege geplogen verwoestingen. Met die sloopingswerken op groote schaal werd eigenlijk begonnen in 1908-10, op den Berg-van 't Hof - de vroegere schitterende handelswijk - en op Koudenberg[3]. Daarop volgde het neerslaan van de in Noord-Oostelijke richting lager gelegen Putterij met de Universiteitswijk, terwijl nagenoeg, rondom hetzelfde tijdstip, de eerste houweel- en hamerslagen gegeven werden in de dichtbewoonde huizen van de volksche Pachecowijk, tegenover den Kruidtuin, in de nabijheid van het Noordstation, en aan duizenden bewoners langs den Zuidkant van de stad een administratief bevel-

3) Dat is de benedenkant van het Koningsplein, tegenover de Kerk van Sint-Jaak-op-Koudenberg.

schrift in de handen werd gestopt tot ontruiming van hun insgelijks onteigende woningen.

Nog twee andere oude volkswijken, en wel de eigenaardigste van Brussel en misschien van heel België! - 'De Duivelshoek' en de 'Marollen' - de Brusselsche volkswijk die vaak in dagbladen en elders vergeleken werd, maar ten onrechte, met de wijk van Montmartre te Parijs - werden, tot doodbloedens toe, door de 'afbrekers' geschonden. In 'Den Duivelshoek' werd jaarlijks, op den eersten Zondag van Augustus, het 'Duivelsfeest' gevierd[4)] en de 'Marollen' was, benevens de oasis voor alle brave kerels met de meeste onafhankelijkheidsprinciepen, de plek waar het Brusselsche dialekt het zuiverst werd gesproken. Op de 'Marollen' en onder 'geboren Marollianen' was ook een soort 'dieventaal' in gebruik, waaruit de letterkundige en filoloog Isidoor Teirlinck - vader van Herman Teirlinck - menig pareltje heeft opgevischt voor zijn 'Bargoensch Woordenboek'.

Volgens een losse, niet gekontroleerde berekening - omdat die volksverhuis niet over een vastgestelden termijn gebeurde - zouden uit al die volkswijken te samen, door de sloopingswerken, ruim 50.000 personen verdreven geworden zijn, die zich naar de vier windstreken in de Brusselsche agglomeratie en verder verspreidden. Natuurlijk met het onvermijdelijke gevolg dat het beste van het Brusselsche volksleven werd uiteengerukt en aan het Brusselsche volkskarakter een duw werd gegeven waarvan het zich nimmermeer zal herstellen.

Op een enkele plaats in een volkswijk - dat is tusschen het Vosseplein en de Hoogstraat, tegenover het Sint-Pieters-hospitaal - werden blokwoningen gezet. De Brusselsche volksmenschen gevoelen zich in die cementen ijskelders als vervreemd. De warmte van het huiselijke leven, de innigheid van het gemoedsleven en van den familiekring, werden door die opeenstapeling verbroken.

De Brusselaars, de Kiekefretters, waren, door de eeuwen heen, gezellige, levenslustige, onbezorgde, plezierige snaken. Men heeft ze van hun ziel beroofd. Niet enkel door de verbastering - de 'denationalisatie', zooals Kamiel Huysmans, de huidige burgemeester van Antwerpen en voorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers dat noemde - maar ook en vooral door het verdrijven uit hun eigen geboortestad, naar vaste regels en met beleid voortgezet.

* * *

4) De legende daarvan hebben wij verteld in: Uit Brussels verleden en heden (Brussel, 1937), blz. 211 vlg.

Karakterafleiding door overlevering en invloeden.

Het mag wel eenigszins zonderling genoemd worden hoe Brussel, met zijn beperkt grondgebied en middenin de veel uitgestrekter drukkende en tegelijk opslorpende voorsteden, steeds haar eigenzelfstandige fyzionomie van hofstad heeft kunnen bewaren en hoe de Brusselaars, tot op heden, aan hun spotnaam van 'Kiekefretter' als aan een eeretitel van voorouderlijke afkomst zijn blijven houden. Heeft men Brussel 'de bekoorlijke vrouw' geheeten, dan schijnt er toch wel eenige coquetterie in haar optreden geweest te zijn tegenover haar tweelingzuster Leuven, waar de eerste hertogen van Brabant, de Lotharingers, waren gevestigd. Vandaar is misschien de onuitgesproken wedijver, het tikje wrok, voortgekomen tusschen Leuvenaars en Brusselaars, en die elk jaar wordt opgewarmd en tot uiting komt op den Maandag na 9 Augustus, bij het 'Planten van den Meyboom', in de Pachecowijk te Brussel.[5)]

Brussel, nietig in het begin, omstreeks het einde van de 10e eeuw (966), heeft inderdaad haar bijval, haar welstand en haar roem te danken gehad aan haar bekoorlijke ligging op den oever van de voorheen bevaarbare rivier de Zenne - die uitmondt in de Durme, zelf een bijarm van de Schelde - en aan haar prachtig Zoniënwoud, aan den Zuid-Oostkant, dat zich destijds tot tegen de stadswallen uitstrekte. Wanneer men, van Brussel uit, het Brabantsche landschap in West- en Noordwestelijke richting gadeslaat, schijnt de stad als het natuurlijke uitvloeisel te zijn van de rijzende en dalende vruchtbare akkers en weiden van het droomende Payottenland.[6)]

Uit den bestendigen aangroei van den handel en de nijverheid te Brussel, van de 11e eeuw af tot half de 16e eeuw - aanvankelijk door het veelvuldige bezoek van de talrijke kooplieden uit Keulen, die langs de Romeinsche Baan naar Brugge, en Champagne, in Frankrijk, reisden - is ter plaatse een groote weelde ontstaan, die op de geestesgesteldheid van de bevolking grooten invloed heeft uitgeoefend. Hier als elders in het Vlaamsche land, werd een hardnekkige strijd gevoerd voor gemeentevrijheden en recht door Gilden en Ambachten, met dit verschil evenwel dat de Brusselsche Adellijke Families - Les

5) Zie: Cypr. Verhavert, Uit Brussels Verleden en Heden, blz. 192 ('Planten van den Meyboom').
6) 'Land van Gaasbeek', met zijn versterkt kasteel, thans tot Staatsmuseum ingericht.

Lignages, - vertegenwoordigers en houders van het gemeenterecht, steeds akkoord gingen met de hertogen en prinsen.[7)]

Een karaktertrek van de Brusselaars is o.m. dat het immer toegewijde loyalisten zijn geweest. Dat gevoel zit er dieper in dan iemand bij eenvoudige toetsing van het volksgemoed kan gewaar worden. Zulks is in de laatste jaren verscheidene malen - in omstandigheden die iedereen kent - gebleken. 'Als het volksgemoed overloopt gaat het er erg toe', is een spreekwoord dat voor de Brusselaars schijnt te zijn uitgevonden. Dit neemt echter niet weg dat de Brusselaars voor de gebreken en tekortkomingen van hun staatshoofden of andere 'hoogwaardigheidsbekleeders' niet doof of blind zijn en dat zij aangaande die 'overheden' wel eens kwinkslagen durven loslaten die, ofschoon raak - raak zijn ze altoos! - niet immer als kieskeurig kunnen beoordeeld worden. Dat soort spotziekte van den Brusselaar is hem bijgebleven uit de middeleeuwen. Men bedenke maar de wijdvermaarde 'Brusselsche Ommegancks', waarvan zeer dikwijls werd gebruik gemaakt om een of andere persoonlijkheid 'zijn zeven zaligheden te zeggen'. Opgepast dan voor den weerbots! Maar zoo beredeneerd en standvastig en doorzichtig zijn de 'Kiekefretters' wel om de gevolgen van een uitgehaalde grap met een nieuwe 'zwans' - Brusselaars zijn geboren 'zwanzers'[8)] te beantwoorden.

Het loyalisme, de konings- of hofgezindheid van den Brusselaar, is niet belangloos. Het stemt overeen met zijn zucht naar uiterlijk vertoon, zijn natuurlijken drang naar buitenhuisleven. Die karaktereigenschap is hem ook bijgebleven door overerving. Gelukkig voor den Brusselaar uit den tegenwoordigen tijd, hebben de Hertogen van Brabant hun hofhouding uit Leuven, in 1430, naar Brussel overgebracht en werden daardoor binnen de stadsmuren een luister en een pracht in het leven geroepen zooals er weinig of nergens in hertogelijke paleizen, in de middeleeuwen en later, te vinden waren. Daarvan zijn hier nog gebouwen, beeldengroepen en schilderijen bewaard gebleven, waarover de Brusselaar hooren vertellen of wat gelezen heeft, en waarvan de indrukken in zijn geest zijn blijven vastankeren, zoodat zijn eigenliefde erdoor werd gestreeld.

Een Brusselaar is een spuiter als geen ander, maar hij blijft steeds een beetje verwaand. Brussel was immer toonaangevend - vroeger door en voor het Hertogdom van Brabant en tegenwoordig voor heel

7) G. des Marez, L'Organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle (Bruxelles, 1924) en Les origines du mouvement syndical en Belgique (Bruxelles, 1925).

8) Dat is grappenmakers.

het land - en van die voornaamheid van Brussel als hoofdstad mag de Brusselaar toch wel een gering deeltje voor zichzelf opeischen!

In andere steden wordt ook beweerd dat de Brusselaar zich wat aanstellerig en wijsneuzig voordoet en dat hij het wil laten voorkomen ‘precies of hij alles alleen weet’, vooral in gezelschap of waar er veel personen vergaderd zijn die hem kunnen beluisteren. Dat onwelwillend oordeel is in de meeste gevallen ietwat overdreven,... ofschoon elk Brusselaar toch meent met een zeker sprekerstalent begaafd te zijn.

Een Brusselaar zal, met den meesten ernst van de wereld, laten gelooven dat hij over de meest-ingewikkelde staathuishoudkundige en internationale diplomatische en andere aangelegenheden het duidelijkste inzicht heeft, zonder evenwel het eerste woord er van te begrijpen. Dat noemt men ‘la stratégie du comptoir’ (herbergfilozofie).

Tegenover bewoners van andere steden en dorpen die hooger zouden willen klauteren dan hijzelf, hem zouden willen overbluffen of in de schaduw stellen, legt hij een zeker wantrouwen aan den dag. Hij is altijd op zijn ‘qui-vive’. De ‘Op Sinjoorkens’, met hun ‘Antwerpen Boven’, zijn hem daarom antipathiek. Om dezelfde redenen neemt hij o.m. tegenover de Anderlechtenaars, de Etterbekenaars, de Schaarbekenaars en de geboren burgers van Elsene een ietwat hooghartige houding aan. Anderlechtenaars zijn voor hem de boeren van Sint-Wyen (Sint-Gwiedo), beschermheilige van landbouwers, paarden en vee, omdat er in die voorstad veel ‘boerkozen’ (groentenkweekers) zijn gevestigd en omdat die heilige aldaar aanbeden wordt. De Etterbekenaars worden ‘botermelkzakken’ betiteld, de Elsenaars ‘hondenknagers’, de Schaarbekenaars ‘ezels van Schaarbeek’ - omdat die destijds allemaal met een ezelskarretje naar de ‘Vroege Markt’ kwamen - en de Sint-Gillenaars ‘kuulkappers’ (koolenkappers), als zijnde de bijzonderste leveranciers aan de hoofdstad van ‘Brusselsche spruitjes’.

Zulke beweegredenen worden door den ‘Kiekefretter’ altoos als de meest afdoende geacht om een tegenstrever ‘uit zijn lood te slaan’.

Een Brusselaar is rijk aan argumenten van eigen vinding en verbeeldingskracht. L. Hymans heeft dat o.m. gezegd. Hij redeneert echter niet wanneer hij op voorhand er van bewust is tijdens een ernstige bespreking het onderspit te moeten delven. Negen maal op tien, zal hij er iets op vinden om zijn tegenpartij, door een onschuldigen zet, bespottelijk te maken.

Brusselaars zijn over het algemeen nogal flinke vechters. Daarvoor oefent hij zich van in zijn kinderjaren en hij blijft met bijzondere

aandacht in deze, de nieuwste methode gadeslaan. Een 'Kiekefretter' is echter wars van wapengebruik, messen en kneukelijzers. Iemand met een technisch-goedgeplaatsten kopstoot (coupe-de-tête) op de borstkas enkele meters ver achteruit gooien, kan er nogal door! Daarvoor is er zelfs bedrevenheid noodig; 'un jeu d'adresse', en daarin munt hij uit.

Een 'Kiekefretter' is openhartig. Men weet direkt wat men er aan heeft als men met hem onderhandelt. - 'Il porte le coeur sur la main'. Hij veinst nooit en zoekt geen afleidingen om zijn gedachten uit te drukken of om zijn doel te bereiken. Een 'Kiekefretter' is ook meelijdend en gedienstig. Hij zou zich 'in twee laten snijden' om hulpbehoevenden, zieken en zuchtigen, uit de miserie te helpen.

Een 'Kiekefretter' is zeer aktief en zeer werkzaam, waar er ''n stuiver te verdienen valt', maar het mag niet te lang duren. Hij houdt minder van geregelden arbeid, bijvoorbeeld in fabriek of werkhuis, en onder bestendig toezicht van werkgever of meestergast. Niet dat hem daarvoor de wilskracht, de oplettendheid of het uithoudingsvermogen ontbreken, doch door die gebondenheid tijdens de beste uren van zijn plezierig leven wordt zijn persoonlijkheid geknakt.

Een 'Kiekefretter' is vrijheidslievend.

Voor die Edele Vrijheid hebben zijn voorouders dikwijls gevochten - en goed gevochten! - tegen de ongewenschte dwingelandij van meesters in de eigen Stede, tegen vreemde overheerschers of uit wraak om een bedreven misdaad. Heel Brussel staat vol standbeelden en gedenkteekens, die ontroerend tot zijn hart spreken. Zie het gedenkteeken van Everard 't Serclaes - een Brusselaar die te 'Kwade Wegen', door de 'Heeren van Gaasbeek', laffelijk werd vermoord -, het standbeeld van Frans Anneesens, de beeldengroepen op den Kleinen Zavel en het vierkantig reuzengraf op het Martelarenplein.

Alle 'Kiekefretters' hebben de schoonheden en wonderbaarlijkheden van hun geboortestad leeren kennen gedurende de tallooze en bijna eindelooze zwerftochten in hun knapenjaren. Vóór den oorlog bestond er in België geen verplicht onderwijs. Nu wel. Dat was het ideale tijdperk voor de 'Brusselsche Ketjes'.[9] Zij 'trokken den baard', meer dan op hun beurt (zonder toelating uit de school blijven). Aldus bewerkten zij hun eigen opvoeding.

Over de 'waarachtige geschiedenis' van zijn stad kent de 'Kiekefretter' geen jota, tenzij van hooren zeggen, maar hij weet dat Brussel,

9) 'Ketjes' zijn de Brusselsche snaken.

door de eeuwen heen, schoon en groot - grootsch van adel en van publieke waardigheid - geweest is, en dit blijft voor hem meer dan voldoende. Maar hetgeen hij wel ergens heeft opgediept en blijven onthouden, zijn de aandoenlijke legenden en verhalen - meestal een beetje vervormd - over den oorsprong van Brussel of over de ontwikkeling van bepaalde wijken, als bijvoorbeeld de legende van den (thans gesloopten) Reuzenberg: een edelknaap die zijn Beminde van haar boozen vader ten huwelijk kreeg, na op één nacht, naar het ongenaakbare Reuzenslot, een steenweg te hebben aangelegd langs waar hij zijn bruid, met een wagen getrokken door zes kloeke paarden, ontvoerde; of die van 'Den Duivelshoek': een architekt die zich misrekende voor werken aan de Zenne en die zijn ziel verkocht aan den Duivel, maar niettemin behouden bleef door de tusschenkomst van een onderpastoor van Sinte-Goedele.

Een 'Kiekefretter' is een meester in de gefantazeerde vertelkunst.

Ondanks àlles, een 'Kiekefretter' is niet strijdlustig. Voor hetgeen in der minne kan geregeld worden, zelfs mits een kleinen deuk aan zijn eergevoel, zal hij geen anderen uitweg zoeken. Hij is niet haatdragend, want met zijn veronderstelden onverbiddelijken vijand van den dag te voren kan men hem 's anderendaags, in broederlijke gezelligheid in een 'kavitje'[10] aantreffen.

Een 'Kiekefretter', van jong tot volwassen, bezit handelsgeest, vaardigheid om door de wereld te komen. Stuur hem over de straat met een handkar en vijf frank op zak en hij keert terug met het tiendubbele. Hij trekt regelrecht naar de 'markten' en hij zal onverwijld zijn karig bezit besteden aan den aankoop van hetgeen de huisvrouwen - volgens het seizoen en de dagen -, in volksbuurten of kleinburgerswijken in de voorsteden, het dringendst kunnen gebruiken. Is het geldbezit te gering, dan zal hij bij de leveranciers wel eens 'poeffen' (op krediet koopen). Het bedrag van dat 'voorschot in koopwaar' aanziet hij uitdrukkelijk als 'geleend geld'. Dat is voor hem een gewetenskwestie.

Een 'Kiekefretter' is eerlijk. Iemand een paar wormstekige voor échte vleeschperen in de handen stoppen, heet een 'handelstrukje'.

Een 'Kiekefretter' houdt zich bij voorkeur buiten de intellektueele aangelegenheden. Niettemin blijven zijn oogen en ooren open voor alles wat in de namiddag-, de avond- of de ochtendbladen gedrukt staat. Kan hij de nieuwtjes of het relaas van de gebeurtenissen ge-

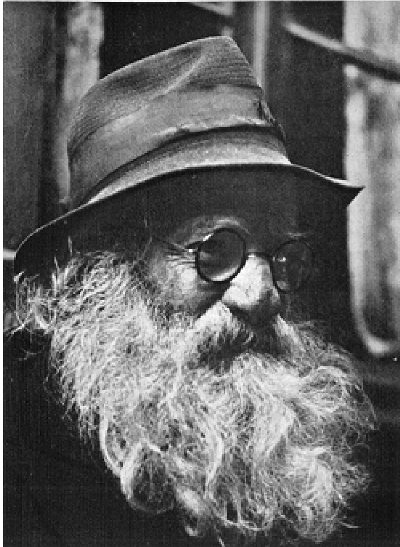
10) Een kleine herberg.

BRUSSELS KOETSIER

BRUSSELSE KRANTENVROUW

OUDE MAN UIT DE MAROLLENWIJK

BLOEMENVERKOOPSTER UIT BRUSSEL

bruiken, zal hij niet wachten tot hij geroepen wordt door de verkoopsleiders van die 'speciale edities'. Dezen kennen hun beste mannen (en vrouwen) om, door hun kreten, de slenteraars op de boulevards of in de koffiehuizen tot de werkelijkheid te roepen.

'Kiekefretters' zijn beroepsventers. Bij die bedrijvigheid handelen zij, buitengewoon oordeelkundig. Trachten om aan een Brusselschen beroeps-dagbladverkooper den titel van een krant met een wereldschokkende leugen te doen uitschreeuwen, is onbegonnen werk.

Veronderstellen dat een 'Kiekefretter' zich uitsluitend onledig houdt met ernstige zaken, is eveneens onjuist. Op tijd en uur en stond wordt door hem gezorgd voor zenuwontspanning. Een 'Kiekefretter' is o.m. beslagen in al de uitingen van de oudere en de moderne sport. Hij zal zich nochtans zelden leenen tot een kracht- of handigheidsprestatie tijdens georganiseerde wedstrijden. Hij behoort tot de 'supporters', omdat het minder gevaar oplevert en geen inspanning vergt. Aldus kan hij beter de fouten, behendigheid en kracht van hen die in de arena staan nagaan, terechtwijzen en bekritizeeren.

* * *

De Brusselaar als gezelschapsmensch.

Een 'Kiekefretter' is een gezelschapsmensch en meteen een onwrikbare steun voor het buitenhuizige speciaal-Brusselsche vereenigingsleven. Stel één Brusselaar te midden van groepen terneergeslagen vreemdelingen op een van de vier hem onbekende hoeken der wereld en, nadat hij poolshoogte heeft kunnen nemen en wat ingeburgerd geraakte, zal hij allen tegelijk doen schaterlachen door de uitgehaalde fratsen en akrobatiën, soms 'een beetje op z'n Breugelsch' opgevat en doorgevoerd.

Te Brussel zijn de 'sosseteiten' nagenoeg even talrijk als de eet- en drankhuizen, en of die menigvuldig zijn hoeft niet te worden vermeld! Zelfs de ernstigste handels- en familie-aangelegenheden worden door den Brusselaar in koffiehuizen besproken en geregeld. Brusselaars zijn 'geboren kommedianten'. In elke wijk bestaat er ten minste één Vlaamsche tooneelmaatschappij, die de buurtbewoners groepeert. Het ledenaantal is nu in de laatste jaren geslonken door de gestadigaan veranderde levensomstandigheden. Elke maatschappij 'die zich respekteert' moet ten minste drie voorstellingen per jaar kosteloos aan haar leden en hun familie aanbieden, waarop deze in mooi avondtoilet kunnen verschijnen. Dàt is de beste dosis geestelijk voedsel voor den

doorsnêe-Vlaamschen Brusselaar. De Zondag wordt gewoonlijk uitgekozen voor uitstapjes met harmonie, fanfare, trompetters en hoornblazers en trek- of mondharmonikas. Het is alsdan geen zeldzaamheid drie, vierhonderd personen achter die spelende muzikanten in stoet te zien optrekken naar een verafgelegen buitengemeente van de agglomeratie, waar 'gebanketteerd' wordt.

De Brusselaar is de verpersoonlijking van de opgewektheid. Alles wat hij denkt en doet - met inbegrip van de inspanning tot het aanschaffen van de dagelijksche noodwendigheden - houdt verband met en is aangepast aan afwisseling en genot. Men leeft maar éénmaal!

Kom maar even den 'Jaarlijkschen Brusselschen Ommeganck' in oogenschouw nemen - een optocht die gehouden wordt op den eersten Zondag van de 'Brusselsche Kermis' - en u zult verwonderd zijn over dat begeesterende straatbedrijf van die bijna ontelbare georganiseerde bolders, kegelaars, vogelpik- en kaartspelers, hengelaars, pijpenrookers, en kruisboog-, wip- en doelschutters; naar die bonte kleurenpracht van vlaggen, vaandels en banieren van oude volksmaatschappijen, en andere van jongeren datum.

* * *

Het uitdrukkingsvermogen van den Brusselaar.

Het uitdrukkingsvermogen, de woordenkeus van den 'Kiekefretter' is het natuurlijke uitvloeisel van de hem opgedrongen taalverbastering. Een gewoon spelend lid in een tooneelvereeniging is voor hem een 'artist de chez Toone' (poesjenellenkelder); de bespeler van een koperen of ander instrument is 'un musicàn'; een bolder, een 'bollemarchand' en de marketentster die, kort gerokt en licht geblokt, den 'Ommeganck' vergezelt en aan den burgemeester of den plaatsvervangenden schepen het traditioneel glas 'geuzelambiek' aanbiedt - dat hij in één teug moet leegdrinken - 'de bazin' (herbergierster).

Een 'Kiekefretter' is een humorist. Een deel van het door hem geoogste succes, wanneer hij in het publiek optreedt, en van zijn schijnbaar-oppervlakkigen, doch doordringenden humor, vindt zijn verklaring in zijn taalverminking.

Een 'Kiekefretter' getuigt, spottenderwijs, van zich zelf dat hij drie talen spreekt: Fransch, Vlaamsch en.... stotteren.... Eigenlijk kent hij geen enkele, tenzij 'Brusselsch' of 'Beulemansch', en daarin is hij bedreven.

Er was een tijd dat de Brusselaar om zijn gebrekkige taal door Walen en Vlamingen tegelijk werd geminacht. Daarin schuilde voor hem zijn sterkte en zijn fierheid. De zelfstandigheidsgedachte van den Brusselaar kon zich niet vereenigen met de klassifikatie ‘Waal of Vlaming’. Een Brusselaar is niets ànders: zijn stad is ‘het onafhankelijke België’. Door de Walen werden de ‘Kiekefretters’ gescholden voor ‘Brusseleere’ met een kwetsend hoedanigheidswoord vooraan[11] - en door de strijdende Vlamingen voor ‘Beulemansen’ en ‘muilezels’.

Het verhaal van de verfransching van Brussel is mede de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging in België[12] en die blijft hier achterwege.

De uitslagen die men te Brussel door die ‘denationalisatie’ in algemeen kultureel opzicht heeft bereikt, kunnen als een wraakroepende schanddaad worden aangezien, doch de daaraan vastgeknoopte beschouwingen gaan den aard van dit opstel te buiten. Het betreft hier hoofdzakelijk een lijn te trekken tusschen het eigenlijke ‘Brusselsche dialekt’.[13], het ‘Beulemansch’ en ‘het Marolliaansch’.

* * *

Het ‘Brusselsche dialekt, of Beulemansch of Marolliaansch’.

Met ‘Beulemansch’ wordt gewoonlijk bedoeld een mengelmoes van slecht Fransch en slecht Vlaamsch, gebrekkig in den vorm en de uitspraak. Zij, aan dewelke deze benaming in den mond ligt, zoeken en vinden er, goedkoop, een middel in tot lol ten koste van de menschen die dergelijke mediokere taal spreken. De zgn., ‘bourgeoisie’ - vroeger, en nu nog, bestaande in overgroote meerderheid uit ingeweken Walen en Vlamingen - sprak en spreekt ‘Beulemansch’; het volk, de werkersklas, dat huist en kluist en loetert en ploetert in straatjes en steegjes, spreekt ‘Marolliaansch’, 't is te zeggen: ‘Brusselsch’. Het ‘Beulemansch’ is het uitvloeisel van de verfransching van 1830 af, en het ‘Brusselsch’ of ‘Marolliaansch’ haalt zijn oorsprong in de geschiedenis.

De benaming ‘Beulemansch’ is ontstaan uit het tooneelstuk ‘Le mariage de Mademoiselle Beulemans’. Voorheen werd er enkel gewag gemaakt, om de Brusselsch-Fransch-Vlaamsche taal aan te duiden,

11) L. Hymans, Bruxelles au temps jadis (Bruxelles, 1882).
12) August Vermeylen, Quelques aspects de la question des langues en Belgique (Bruxelles, 1918).
13) Dit onderwerp werd wetenschappelijk toegelicht door G. Mazereel, Klank- en vormleer van het Brusselsche dialect met zijn plaatselijke verscheidenheden (Leuven, 1931).

van ‘Kaekebroecksch’, naar het boek van Leopold Courouble: ‘La Famille Kaekebroeck à Paris’. Het stuk ‘Le Mariage....’ van Fonson en Wicheler werd te Brussel opgevoerd vóór den oorlog en het behaalde een overgroot succes, uit den aard zelf van het stuk, om de uitvoering en om de taal, en omdat het de weergave was van een brok leven, waarin de meeste Brusselaars uit de Brusselsche ‘burgerij’ zich herkenden. In den hoofdpersoon ‘Mos'ieu Beulemans’ heeft de langage van Fonson en Wicheler vorm gekregen. Het ‘Kaekebroecksch’ van Courouble ging er door te door, omdat het, uitsluitend als lektuur, den diepgang miste bij de massa. Feitelijk is 't hetzelfde, doch aan de geestelijke vaders van ‘Fientje Beulemans’ komt de eer toe het kind een naam gegeven te hebben.

De geschiedenis van het ‘Marolliaansch’ is anders. Volgens Henne en Wauters, in hun ‘Histoire de Bruxelles’, haalt het Brusselsche dialekt zijn oorsprong uit de 14e eeuw, toen een talrijke schaar Waalsche werklieden uit het Zuiden van Brabant naar Brussel overkwamen en er zich vestigden in de wijk van de kloosterorde der Brigittienen - dichtbij de Kapellemarkt -, de Priemstraat, de Huidevetterstraat en aanpalende straten. Het kruispunt van de genoemde straten en van de Ursulienen kreeg daarom den naam van ‘Walse Plaetse’ (1321-1338).

Dat Brussel toen heelemaal Vlaamsch was, is te verklaren uit de buitengewone inspanning die de Waalsche werklieden aan den dag legden om zich door de bevolking te doen verstaan, Vlaamsche woorden radbraakten en uit het Vlaamsch er nieuwe smeedden, waaruit stilaan een eigenaardige spraak ontstond. Het talrijke kroost, dat uit de gesloten huwelijken van Walen en Vlaamsche vrouwen voortsproot, vestigde en verbreidde het dialekt.[14)]

De ‘Marollenwijk’ kreeg haar naam naar de aldaar gevestigde vrouwelijke kloosterlingen ‘Apostolienen ofte Marollen’, die onder de bescherming stonden van Alice Baligues, een Spaansche, van de beroemde abdij van Montserrat, in Katalonië.

* * *

Herkomst van de benaming ‘Kiekefretter’.

Over de herkomst van de benaming ‘Kiekefretter’ wordt het volgende verteld: Ten tijde dat Wenceslas, graaf van Luxemburg, zoon

14) Vgl. Cypriaan Verhavert, Brusselsche typen (Brussel, 1936), blz. 27 en vlg.

van Jan, Koning van Bohemen, en Johanna, dochter van Jan III,[15] hertog van Brabant, weduwe van Willem III, hertog van Henegouwen, over de Brusselaars, meester speelden, lagen zij steeds overhoop met de Brabantsche gilden en neringen. Met de een bevochten zij de anderen, tot ze hen allemaal den rug toekeerden.

In het jaar 1371, werd de strook tusschen den Rijn en de Maas onveilig gemaakt door benden baanstroopers, die de aldaar reizende kooplieden plunderden en vermoordden. Zij stonden onder de leiding van ridders en leenheeren uit de streek, die zelf burchten bewoonden. Willem VI, hertog van Julich, ging door als hun hoofdman, ter zijde gestaan door den hertog van Gelder. Om daaraan perk en paal te stellen, zou Wenceslas hen gaan bevechten. Hij bekwam daarvoor de hulp van edellieden uit Berlaar, Saventem, Redelgem en Assche. Op 21 Augustus had de ontmoeting van de twee legers plaats op de pleinen te Bastweiler, bij Geilenkirchen. De Brusselaars waren dappere krijgslieden. Zij vochten als leeuwen en gedurende zekeren tijd waren de Brabanders aan de winnende hand. De hertog van Julich werd gevangen genomen, maar Wenceslas viel ook weerloos in handen der tegenpartij. Door een bruusken aanval van Reinout, hertog van Gelder, werden de Brabanders overrompeld en uiteengeslagen. 7.000 bondgenooten verloren er het leven. Wenceslas werd gevangen weggevoerd en bleef elf maanden vastgehouden. Daarna werd hij in vrijheid gesteld door tusschenkomst van zijn broeder Karel VI, keizer van Duitschland. De Brabanders moesten 900.000 gouden 'moutons' betalen.

De Brusselaars, vóór hun vertrek uit eigen gewest, waren zoo overtuigd den slag te winnen dat hun voornaamste vechtgerief bestond... uit gebraden kippen en veel flesschen wijn. Honderden knechten droegen glazen, pastei en uitgezochte vleeschwaren 'in kleine servetten ingepakt' (enveloppés de belles petites touvailles).[16]

Op den triestigen avond en nacht van den grooten slag, toen er nog enkel lijken en gevangenen van het Brabantsche leger overbleven, maakten de vijanden zich meester van den rijken voorraad spijs en drank en zij lieten hun buiksken terdege sabbat vieren.

Van dààr uit, werden de eerste kwinkslagen op kosten van de Brusselaars losgelaten en kwam de benaming - altoos volgens het vertelsel - 'Kiekefretters' of 'Kiekeneters'.

15) Johanna werd te Brussel geboren op 24 Juni 1322.
16) A. Henne et A. Wauters, Histoire de Bruxelles (Bruxelles, 1845) t. I, p. 151 en vlg.

De Limburgers[*)] *door Lambert Swerts*

MARNIX GIJSEN heeft in zijn studie 'Ons Volkskarakter' de Vlamingen terloops ingedeeld naar de drie groote dialecten, in Vlamingen, Brabanders en Limburgers. Van den Limburger getuigde de Vlaamsche criticus dat hij 'in dit drietal de aristocratie vertegenwoordigt: hij is de drager van onze oudste beschaving. Door zijn taal en levensstijl is hij ongetwijfeld de fijnste en voornaamste vertegenwoordiger van ons ras'[1)].

De levensstijl van den Limburger-ten-Westen-der-Maas kenmerkt zich onbetwijfelbaar in eerste instantie door zijn nu geroemde, straks gelaakte bescheidenheid.

Deze bescheidenheid is voornamelijk in de laatste jaren beklemtoond geworden in allerlei geschrijf over Limburg, en daardoor is zij nagenoeg spreekwoordelijk geworden. Dezen fundamenteelen karaktertrek vindt men terug in omzeggens iedere levensuiting van den Limburger. Wie ook maar over Limburg of over de Limburgers schrijft meent daarop te moeten wijzen; de een noemt hem 'een weinig maatschappelijk burger'[2)], de andere 'stil, bescheiden en weltfremd'[3)] en een derde zal hem zien als een 'inzichzelfgekeerde, licht-ontroerbare en adellijke'[4)] ziel. In een voordracht over Limburg te Luik door den dichter Pater Hilarion Thans gehouden, stelde de spreker vast dat de Limburger zich veiliger voelt wanneer hij te laag dan te hoog wordt aangeslagen, dat hij liever zijn hoedanigheden en talenten verborgen houdt dan ermee te loopen pronken, en in een radio-lezing stelde Dr. C. Godelaine hetzelfde verschijnsel vast, toen hij sprak van de 'bedeesdheid en soms schuldige bescheidenheid'[5)] van den Limburgschen artist.

Deze studie leek ons een geschikte gelegenheid om die zoogezegde Limburgsche bescheidenheid wat nader te bekijken en haar

*) Terwijl Dr. Roukens de Limburgers ten Oosten van de Maas heeft getypeerd, worden in deze bijdrage de Limburgers ten Westen van deze rivier besproken, de bewoners van het oude 'Land van Loon'.

1) Marnix Gijsen, Ons Volkskarakter (Amsterdam, 1932), blz. 55.

2) Gérard Michiels, Jacob Lenaerts (Hasselt, 1932).

3) Gerard Walschap in de N.R.C. van 13 Mei 1933.

4) P.G. Buckinx in Hooger Leven van 5 Juni 1937.

5) Vgl. Het Belang van Limburg van 2 Juni 1937.

onder de vele verschillende benamingen de eenig-mogelijke toe te kennen, na een eventueel ontdekken van de bron waaruit zij zou kunnen ontsproten zijn.

* * *

De plaatselijke geschiedschrijvers, en na hen ook enkele regionalistisch optredende litteratoren en critici, toonden aan dat het huidige Limburg 'drie streken omvat, die geographisch en geschiedkundig grondig van elkaar verschillen'[6]. Die drie streken zijn Haspengouw in het Zuiden der Provincie, het Maasland ten Oosten, en ten Noorden het Kempenland, dat zich westwaarts voortzet in de provincie Antwerpen en boven de staatsgrens in Noordbrabant. Er is inderdaad *ook in het karakter* van den Haspengouwer verschil op te merken met dat van den Kempenaar hoewel ik betwijfel of dit verschil ook 'grondig' kan genoemd; het karakter van den Maaslander lijkt ons daarentegen niet noemenswaard af te wijken van het zuiver-Kempische, al deinst de Maaslander er niet voor terug een sedert lange jaren zijn dorp bewonend Kempenaar, bij gelegenheid voor vreemdeling te doodverven!

Waar de Kempenaar in alle dingen met een ernstig gezicht bijstaat, zal de Haspengouwer echter een cynische geestigheid verkoopen. De Haspengouwer is loslippiger dan de Kempenaar, lichtzinniger misschien, maar brutaler beslist. Kan men van de Maaslandsche bevolking getuigen dat haar commercieele eruditie hooger staat dan die van den échten Kempenaar, ook de Noordelijke grensbewoners erfden gewis én van het zoogezegde Teutenbedrijf (een soort leurhandel op groote schaal) én van het grensverkeer een meer commercieel toegespitsten geest. De Haspengouwer zal allen nochtans den loef afsteken wanneer het er op aankomt handel te drijven; de meer economisch-georienteerde landbouw-exploitatie van zijn streek (fruit- en suikerbeeten) heeft hem in den loop der tijden daarheen geleid. Voor allen geldt echter als voornaamste herkenningsteeken een op den voorgrond staande teruggetrokkenheid; allen zijn daarmee in eenzelfde mate bedeeld.

De geschiedenis heeft vastgesteld dat 'het Land van Loon', oorspronkelijke en geschiedkundig-éénig juiste benaming van Limburg, van in de elfde eeuw af geteisterd is geweest met politieke

6) Joz. Lyna, De Limburgsche Kempen (Hasselt, 1937), blz. 65.

e.a. Egyptische kwalen; verdeeldheid in een oneindig aantal op zichzelf aangewezen leengoederen was daarvan de voornaamste. Dit bracht natuurlijkerwijze een afzondering mee van de bewoners en zelfs een zekere vijandige houding tegenover het naburig staatje. Een bestendige vrees nu voor dezen, dan voor genen leenheer te moeten oprukken ging tevens met dien toestand gepaard. Het Maasland was een bestendige twistappel, eerst voor Romeinen en Franken, later, in 1204 voor de Graven van Loon en de Hertogen van Brabant en Limburg. Daardoor: onderdrukking, waaruit dan argwaan tegenover vreemden, uit angst voor allerlei van oudsher gekende onheilen. Het Kempenland op zijn beurt werd 'bij herhaling ingenomen, verwoest, geplunderd, uitgemoord en -gebrand'[7]. Getuigen daarván zijn de thans nog ijzersterke, indrukwekkende torens, als die van Peer: zij waren uitkijk- en laatste verweerposten. Vanaf 1401, wanneer het landbouwbedrijf uitbreiding nam, zorgden de Kempenaars zelf voor onderlinge gevechten en twisten, die in de geschiedenis als 'grensbetwistingen' bekend staan en oorzaak vonden eenerzijds in den toenmaals door de toestanden sterk in de hand gewerkten 'heimatgeist' en anderzijds in den nooddruft van de landbouwbevolking, die aan haar eigen gronden niet meer genoeg had. In de zestiende eeuw waren vreemde troepen bijna voortdurend op brandschattingsronde in de Kempen. Schansen werden daarom rondom de dorpen opgeworpen. En zoo: vereenzaming en argwaan tegenover ieder vreemd gelaat dat zich vertoonde, ware het dat van den bewoner uit het naburig dorp. Getuigen: de scheld- en spotnamen door Rechter Jules Frère 'op zijn folkloristische wandeltochten door Haspengouw en de Kempen' vergaard[8] en waarvan het volgende spotrijmpje als verzamelwoord zou kunnen doorgaan:

> 'Es Erpecom zonder briemen (brem),
> Ellicom zonder ruzing (ruzie),
> Mieuwen zonder hekse,
> dan vergeit de weireld!'

Aldus bekeken zou men de geschiedkundige feiten welke zich in Limburg hebben afgespeeld kunnen aanvaarden als een der factoren die de thans als 'bescheidenheid' geldende deugd verwekten. De

7) Vgl. Joz. Lyna, De Limburgsche Kempen.
8) Jules Frère, Limburgsche Volkskunde, 1 (Hasselt, 1926).

verdrukte Limburger ging zich noodgedwongen uitwendig schikken in de onophoudende verwisseling van zijn staatshoofd, doch innerlijk betreurde hij de gebeurtenissen die hem slechts leed en ellende berokkenden. Argwaan maakte hem gesloten tegenover 'vreemden' en een angst voor onbekende dingen die altìjd komend waren dreven hem naar een teruggetrokkenheid, een menschen- en wereldschuwheid, die hoe langer hoe dieper wortel schoten. De onderdrukking waarvan hij het slachtoffer was (tot in 1200 trof men er échte slaven aan) ontwikkelde bij hem een minderwaardigheids-gevoelen dat zich op onze dagen liefst 'bescheidenheid' laat noemen... Deze voorstelling der feiten is niet nieuw. Prof. Dr. Emiel Vliebergh vroeg in zijn studie over 'De landelijke bevolking der Kempen'[9)] reeds aandacht voor de gevolgen die de 'aanwezigheid van soldaten' op het karakter van de bevolking zou hebben uitgeoefend.

Nog andere dan de geschiedkundige feiten komen ons versterken in de meening dat de 'bescheidenheid' volstrekt niets anders is dan een sterk-ontwikkeld, - daarom niet noodzakelijk steeds-bewust - minderwaardigheidsgevoelen.

Daar was de sociale positie van het Limburgsche volk, die logisch voortvloeide uit zijn politieken toestand. Vooral onder maatschappelijk opzicht is de Limburger steeds uitsluitend op zichzelf aangewezen geweest. Het met vazaalstaatjes als bezaaide Haspengouw dreef den bewoner natuurlijkerwijze tot den landbouw, eenige ressource die hem gelaten werd om te leven en... om de leenheeren te laten leven. De Kempenaar werd door de schraalheid van den bodem aangewakkerd tot een woekeren met zijn lapje grond. De levensvoorwaarden verplichtten aldus den Limburger zich haast uitsluitend gelegen te laten aan de feitelijke opbrengst van zijn persoonlijken arbeid. Eeuwen lang heeft hij aldus gekromd gestaan over zijn ondankbaren grond en nòg kan hij niet roemen op weelde! Hij is naar zijn grond toegegroeid en kleur en klank van de wereld heeft hij intusschen vergeten. Deze individueele afzondering liep onvermijdelijk uit op een algemeen verschijnsel waarvan de gevolgen zich zouden blijven doen gelden zoolang de som van arbeidsenergie, door de elkaar opvolgende generaties geleverd, onvoldoende bleef om de bewerkte aarde tot 'veie velden' om te scheppen. Wat vrijwel uitgesloten is: Limburg heeft slechts relatief-geringe landbouwtoekomst.

De natuur was den Limburgschen landman niet zeer mild genegen.

9) Em. Vliebergh, De landelijke bevolking der Kempen (Brussel, 1906).

Zij heeft hem echter tot een buitengewoon gedrilde en aangescherpte arbeidzaamheid gedwongen. Negatief heeft ze bij hem de vervreemding van de wereld in de hand gewerkt. 'Het volk was zichzelf genoeg', schreef de reeds geciteerde Prof. Gérard Michiels. Wat de natuurlijke bodemgesteldheid o.i. aan positieve resultaten heeft bewerkt bij den Limburger, daarover dadelijk. Want nog een factor van belang valt aan te stippen in verband met de schuwheid van den Limburger. Dr. B. Van de Poel schreef in zijn Aard- en Aardrijkskundige studie over de 'Limburgsche Kempen', dat 'vóór het ontginnen van het Kempische kolenbekken de verkeerswegen der streek weinig talrijk waren en zich in slechten staat bevonden'[10]. 'De baan was ruw aangelegd door de Kempische karren, was van de braaklanden enkel te onderscheiden door haar gele waggelvoren', zegt de realistisch beschrijvende Alfons Jeurissen in zijn bekend 'Op de Vlakte'[11]. In de vaststelling van den Franschen reiziger, Graaf de Gourcy, die in een van zijn verslagen schreef dat 'il est impossible qu'un pays naturellement pauvre et qui n'a routes ni canaux, prospère'[12], vinden we zoowel het antwoord op de schijnbaar tegenstrijdige stelling 'arbeidzaam-doodarm', als de bevestiging van de afzondering der provincie. Het geografisch reeds eenigszins van de wereld verwijderde Limburg, was het nog meer door het gebrek aan een fatsoenlijk wegennet.

Dit alles en nog wel andere oorzaken als b.v. een aangeboren neiging tot ingekeerdheid, wellicht de invloed van de wijdsche natuur, die hem zichzelf 'klein' doet aanvoelen, heeft den Limburger doen aanschrijven als een 'stil, bescheiden en weltfremd' mensch. Limburgers zijn bloode menschen.

* * *

Dat een intense arbeidzaamheid voortspruitte uit de bodemgesteldheid en ook wel, doch in mindere mate misschien, uit de historische gebeurtenissen die den Limburger tot vereenzaming leidden, is vanzelfsprekend. Doelend tevens op de armoede der bevolking die zich de weelde van paardenkracht niet kon veroorloven, en tevens op de stevige werkkracht van den Limburger, ontstond de zinrijke beeldspraak 'Kempische Werkos'.

10) Joz. Lyna, De Limburgsche Kempen, blz. 41.
11) Alfons Jeurissen, Op de vlakte. Maldeghem, 1910. - 3de druk: Turnhout-Hasselt, 1935.
12) Second voyage agricole en Belgique (Paris, 1850).

De stedelingen schelden al eens een min snuggere voor ‘Kempenaar’ terwijl zij aan dat woord dan een kleineerende beteekenis hechten, doch de armoede van den Limburger heeft bij hem een eigenaardige vindingrijkheid en behendigheid in de oogenblikkelijke praktijk van het alledaagsche leven verwekt. ‘De bewoners onderscheiden zich door behendigheid’, bekende G. Bruining reeds in 1815[13)], en Prof. Dr. Em. Vliebergh merkt er bij aan dat ‘de armoede van den grond heeft hun geest gescherpt en hen gedwongen naar alles uit te zien om hun bestaan te verzekeren’[14)]. Alles, maar letterlijk alles wat hem zijn arbeid opbrengt, weet de Limburger te pas te brengen; niets gaat bij hem verloren behalve de rook. Om ons bij enkele typische voorbeelden te beperken kan het volgende volstaan: eertijds werd er nogal veel vlas (Camelina sativa) geteeld; uit het zaad liet men olie slaan die diende *voor saus en voor lamplicht*, en ‘de sterk-vertakte stengels dier plant gaven schuurbezems’[15)]. Toen later stoomweverijen en spinnerijen het huiselijke spinrad verbanden, sneed de Limburger zijn bezems uit rijshout en struweel, wat voor een gedeelte der armste bevolking zelfs een tijdlang een nieuwe bron van inkomsten werd, o.m. voor de Hasseltsche buitenwijk der ‘bezembinders’. Voor brandkool gebruikte de Kempenaar turf; de turfasch verving vaak het superphosphaat bij het aardappelen planten. Zijn boter bracht de boer naar de markt gewikkeld in bladeren van witte en groene koolen.

* * *

Een andere karaktertrek spruit eveneens voort uit de armoede van den Limburger, en wel: zijn spaarzaamheid, zooal niet: gierigheid. ‘Hij zal zijn geld niet in gewaagde ondernemingen steken’, zegt E.H. Gér. Michiels op zeer zachte wijze, doch de vele varianten van spotrijmpjes, die bij gelegenheid werden afgedreund aan de deur van wie op sommige feesten, waarbij een algemeenen bedeltocht te pas kwam, niets gaf, spreken een ander taaltje! Men consulteere desaangaande de folkloristische werken van Frère.

* * *

13) G. Bruining, België waaronder het Luxemburgsche, het Land van Luyk en de aangrenzende Fransche vestingen en andere bezittingen, volledig beschreven ('s-Gravenhage, 1815).
14) Vliebergh, t.a.p.
15) Jules Frère, Limburgsche Volkskunde, I, blz. 24.

De afzondering waaraan de Limburgers door de eeuwen heen waren prijs gegeven, heeft bij hen een zeer subtiel 'patriotisme de clocher' doen ontwaken. De vele nuances in de dialecten, die niet zelden van kilometer tot kilometer verschillen (men denke maar aan Maastricht en Wijk!) wijzen daarop reeds eenigszins. De scheldnamen die steden en dorpen er voor elkaar op na houden duiden al meer op een vaderlandsliefde die de dorpsgrenzen niet overschrijdt. De Tongerenaars zijn 'Trullendraaiers' voor die van Maaseik, die op hun beurt 'lui en lekker' bevonden worden door de 'boschberen' van Eisden; - de 'zavelknoopers' van Lanklaar schelden de inwoners van Stokkem voor 'kelderslekken'; de Hasselaren zijn 'lekbaarders' voor de Truienaren enz. Die scheldnamen berusten doorgaans op geestige vondsten, die wijzen op den algemeen Zuid-Nederlandschen zin voor poëzie van den Limburger. Huwelijken onder elkaar kwamen eertijds in Limburg zoo menigvuldig voor dat zij echte Schotsche 'clans' deden ontstaan, vertelde P. Hilarion Thans in zijn reeds geciteerde lezing te Luik. Titanieken kunnen vergaan maar in het geringste van eigen dorp stelt de Limburger méér belang! Hij zal u wel laten praten over Breydel, de Brugsche Metten en den Guldensporenslag, doch met een gevoelen van vreemd-zijn aan die West-Vlaamsche geschiedenis, die hij aanvoelt alsof hij er niet bij hoorde. Hij doet wel mee aan den Vlaamschen Strijd doch eenerzijds een beetje schoorvoetend en anderzijds een beetje uit geest van oppositie...

Dat gevoelen van engere vaderlandsliefde is door de literatuur niet alleen steeds uitgebaat geworden doch ook in groote mate aangemoedigd. Limburg heeft geen enkel groot Woordkunstenaar het levenslicht geschonken. Wel heeft 'in het voormalig Graafschap Loon de eerste beschaving van België gebloeid en mogen wij met Bastiaanse fier verklaren dat wij met Veldeke het vroegste letterkundig leven in Limburg zagen ontstaan vóór Vlaanderen nog, en langen tijd voor Brabant en Holland',[16] en terecht mocht Marnix Gijsen de Limburgers kwalificeeren als 'de dragers van onze oudste beschaving' doch nagenoeg zonder uitzondering is de litteraire productie van Limburgers, laat ze rijk zijn, laat ze kaal, doortrokken van een specifiek Limburgschen 'esprit de clocher'.

* * *

16) Jozef Droogmans, Hendrik van Veldeke (Tongeren, 1928), blz. 11.

De moderniseering die in Limburg met werkelijke reuzenschreden vordert, vooral sedert te Asch in 1901 de eerste boring naar steenkolenlagen werd gedaan, effent vele dergelijke hobbeligheden op verbazend snelle wijze. Toch blijft de Limburger in overwegende mate een traditie-mensch met sterk-uitgesproken conservatieve neigingen. Zijn ingenomenheid met de meest-vooruitstrevende strekking van den Vlaamschen strijd[17)] slaat veeleer terug op zijn vrijheidsliefde (en zijn voorkeur voor oppositie!) dan wel op een 'marcher de l'avant'! Het is vooral uit zijn behoudsgezindheid dat de Limburger heeft geput om zijn levensstijl op te bouwen tot wat hij thans is. De voornaamheid van zijn karakter heeft hij goeddeels te danken aan zijn getrouw-blijven aan overleveringen, aan zijn eerbiedig, bijna schroomvallig bewaren van voorvaderlijke geplogenheden, zeden en en gewoonten. Zijn veel-gelaakte 'achterlijkheid' is juist zijn schoonheid.

Lang heeft de Limburger moeten buigen onder de tyrannie van kleine potentaten; daarvan leerde hij gedweeheid, hoofschheid en voorzichtigheid. Als zoon van een oude beschaving, draagt hij in zijn diepste eigenzelf de kenmerken van den adel; wat vreemden maar al te vaak in hem aanzien voor huichelarij, achterdocht of geslotenheid is niets anders dan het feit dat hij zijn meening beleefd voor zich houdt wanneer die niet strookt met die van een ander; liever dan tegen te spreken, zwijgt de Limburger. Mannen van het Hageland, van Waasland of van 'bachten de kupe' lijken dikwijls ruwe barbaren bij de ingetogen gedragingen van den Limburger. Zelden geeft hij zijn gevoelens spontaan bloot, al is hij misschien van al de Vlamingen, zooniet van al de Nederlanders, de meest vatbare voor indrukken, de fijngevoeligste. Niet zijn geringe gespraakzaamheid, doch integendeel zijn liefde voor stilte, zijn aandacht voor de dingen en zijn zwijgend bewonderen van het leven, verraden de ontvankelijkheid van zijn gemoed; niet de luidruchtige weeklacht doch eerder het praktisch, intens en toch stilzwijgend meeleven met wel en wee van zijn evenmensch duidt op zijn lichte ontroerbaarheid. Zeker, daar ligt iets romantisch, iets archaisch in de ziel van den Limburger, doch juist dat diep aanvoelen van de dingen, gepaard aan een zin voor sobere verwoording en de oprechtheid van zijn gemoedstoestand

17) Limburg vaardigde bij de jongste verkiezingen drie Vlaamsche Nationalisten af, terwijl noch liberalen noch sociaal-demokraten er bestendig vasten voet schijnen te kunnen vatten. (Liberalen één rechtstreeks gekozene, socialisten géén.) (Dit voor de Kamer van volksvertegenwoordigers.)

maken de nobelheid uit van zijn karakter. Hoe koel en onverschillig hij uiterlijk ook moge schijnen: omdat zijn gevoelens dieper liggen wellen ze slechts zeer moeizaam naar boven. Zijn verkleefdheid en liefde is warm en trouw, zijn aanhankelijkheid en vriendschap standvastig, oprecht en innig; - zijn wrok en zijn haat kunnen jaren-lang nawerken omdat ze zoo moeilijk uitbarsten. Misschien méér nog dan in zijn materieel bestaan is hij taai, volhardend en steeds tot het uiterste oprecht en rechtzinnig in zijn innerlijk zieleleven. Hij is vriendelijk, eenvoudig en gemoedelijk; vooral gemoedelijk. Hij kent geen standtrots, heeft geen caste-vooroordeelen, gaat met vrienden, bekenden en geburen om op eenzelfden voet van vertrouwelijkheid als met zijn huisgenooten. ‘De Eburonen waren herbergzaam’ schreven de schoolboekjes van vaderlandsche geschiedenis, maar men moet met Limburgsche menschen hebben omgegaan om te weten dat hun ‘hergbergzaamheid’ er eene is zonder weerga in den lande. Tafel en bed wordt door den Limburger, uit loutere voorkomendheid tot aan de hinderlijke opdringerigheid toe aangeboden, aan wie onder zijn dak den dag doorbracht. Hij kent geen vormen, neemt geen acht aan conventies, heeft in dat opzicht geen uitstaan met de ‘wereld’. Verhaalt niet Jules Frère in een zijner werken over de Limburgsche folklore hoe een landbouwer het echtelijke bed met een derde deelde en zichzelf als scheiding in het midden plaatste?...

Mijlen staat de Limburger in deze verwijderd van den vreeselijkdeftigen Hooghollander!

* * *

Ontdaan van de boeien die hem eeuwenlang hadden vastgeklonken aan een noodgedwongen-kruiperige dienstbaarheid, verheugt zich de Limburger in een bij wijze van reactie ontstaan gevoelen van onafhankelijkheid. Laat hem los en hij kent geen einde aan de vermeende, momenteele vrijheid, geen nuance tusschen vermaak en losbandigheid; hij realiseert de Breugheliaansche scènes even ondoordacht als zijn doorloopende ingetogenheid onbewust is. Het ‘Werk der Vlamingen’ te Luik kan daaromtrent hartbeklemmende staaltjes leveren, en die Vlamingen te Luik zijn in overwegend aantal Limburgers! Alle groote levensgebeurtenissen geven aanleiding tot een feestpartijtje, waarop de onvermijdelijke taarten en hespen worden aangesneden. Bij doop en begrafenis, - bij huwelijk, kermis (groote én kleine!) of verhuizing hooren gedekte tafels, tonnen bier en stapels

‘mikken’ (wittebrood) boterhammen. Te Zichen-Sussen-Bolder heet het dat een meisje op den vierden kermisdag op schoenen zonder zolen moet loopen, wil het den naam hebben te kunnen dansen! Dat dit, sedert de geschiedkundige ontspanning intrad, steeds zóó was blijkt uit het feit dat abten weeldetaksen hieven in hun dorpen om het leven te matigen. Dat de Limburger zich, eenmaal zijn gevoelens doorgebroken, niet meer beheerscht kan in den ongunstigsten zin worden teruggevonden in het ontstaan van de groote benden, als daar waren ‘De Bokkenrijders’, met Wellen en Munsterbilzen voor centra, ‘Schinderhannes’, de Rijnlandsche Baekelandt, e.a., en in den gunstigen zin door verwijzing naar zijn onvoorwaardelijke solidariteit, zijn onberekenend gevoelen van broederlijkheid voor den gouwgenoot, en meer in het algemeen den verdrukte, den miskende. Typisch is in dat opzicht de gloeiende inleiding die J.M. Thomissen schreef voor een bundel gedichten van den Limburger Huibrecht Haenen, en waardoor hij zich een ruzie van geheel het toenmalige litéraire Vlaanderen op den hals haalde en toch ongelijk had, minstens gedeeltelijk.

Broederlijk gebeuren er de verhuizingen: de nieuwe buren worden met paard en kar van de straat- of wijkbewoners afgehaald en de nieuwe woonst binnengeloodst. Broederlijk zitten aan den huwelijksdisch niet zelden geheele buurten.

* * *

De Limburger is, zegden we, een traditie-mensch. Hij beknibbelt gaarne om 't even welke nieuwigheid die in zijn streek wordt ingevoerd of beter: verklaart zich bij voorkeur radikaal tegenstander van toepassingen der moderne wetenschap. ‘Mijn vader heb ik nooit anders zien te werk gaan als ikzelf reeds zoo lange jaren doe’, is voor hem het nec plus ultra van de logica. Daarom behoeft ieder Limburger den hoed af te nemen voor de resultaten door de sociale werken en de beroepsbonden in Limburg geboekt: zij hebben het onbetwijfelbaar niet onder de markt gehad om den Limburger te doen gelooven in de gezonde principes van den vooruitgang en indien zij thans kunnen wijzen op Limburg voor wat de stevigheid van hun organisaties betreft, dan getuigt zulks voor den geest van aanhankelijkheid en erkentelijkheid van den Limburger.

Bij het instandhouden van voorvaderlijke gebruiken bleven ook sommige eigenaardigheden van folkloristischen aard trouw bewaard,

hetgeen een niet gering gedeelte bevat van den Limburgschen, geestelijken adel. Het spel van Sint Evermarus o.m. lokt schrijvers als Streuvels en Timmermans naar het afgelegen dorpje Rutten. Om de zeven jaren trekken te Hasselt en te Tongeren vermaarde processies door de stadsstraten, die typisch zijn voor de liefde en de trouw jegens voorvaderlijke gewoonten.

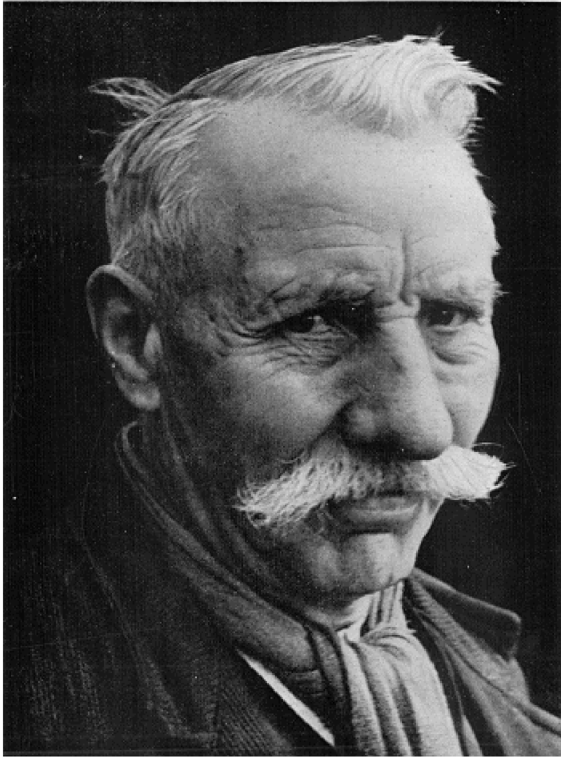
Een gebruik dat waarschijnlijk opklimt tot de VIIIe eeuw, en dat bestaat in het zuiveren der doopbron ('het putje vegen') op gestelden dag en uur, is te Kessenich nog steeds in zwang. Op de meeste plaatsen houden de oude schutterijen stand. Van iedere gelegenheid wordt door hen met fierheid gebruik gemaakt om pronkend uit te pakken met hun blinkende kenteekens, zilveren platen als kettingen om den hals gedragen. Deze schutterijen houden er dikwijls een bijzonderen begrafenisritus voor hun leden op na, waarvan kenteekenend is: het planten van lansen op de vier hoeken van het graf, mogelijk een trouw bewaarde overerving uit het heidensch tijdperk.

Voor het taai verknocht blijven aan de oude geplogenheden pleiten nog de desnoods clandestien-voortgezette, wettelijk-verboden kansspelen en wreedheden met pluimvee als hanengevechten en ganzenknuppelen. Bij een tweede huwelijk wordt een ketelmuziek georganiseerd die slechts ophoudt bij de toezegging van het zgz. 'huilbier' Edelaardiger zijn de behouden volksspelen als ringsteken en het nog zoopas bij een wijkkermis te Hasselt opgemerkte mastklimmen in volle stad!

* * *

Een erfelijkheid van dertien tot achttien eeuwen is de godsdienstzin van den Limburger. Heeft hij zich steeds afhankelijk geweten van de grooten onder de menschen, ook voor den groei en den bloei van zijn arbeid, en in onmiddellijk contact met de wijdsche natuur, is de Limburger haast van zijn oorsprong af een diep-godsdienstig man geweest, bewust van een Hoogere Macht, in wier handen zich niet enkel een uiteindelijke rechtvaardigheid doch mede de dagelijksnoodige steun bevindt.

Zijn dagelijksch leven is dan ook van godsdienst doordrongen. Vooraleer de Haspengouwer zijn hand in den zaaizak steekt, maakt hij het teeken des Kruises en zijn drie eerste worpen gaan kruisvormig over den akker, in den naam van den Vader, den Zoon en den H. Geest. Nooit zal de Kempenaar verwaarloozen zijn velden te 'bepalmen', gewijde palmtakjes op de hoeken aan te brengen zooals

BOER UIT ZUTENDAAL (LIMBURG)

VROUW UIT HASSELT (LIMBURG)

geen Limburgsche huismoeder, ze moge geloovig zijn of niet, een brood zal aansnijden zonder het voorafgaandelijk kruisgewijs te hebben geteekend. Te St. Truiden plaatst men aan de deur van een sterfhuis het kruisbeeld met de waarschuwing 'hodie mihi, cras tibi'. Geheel Limburg is op zijn kruiswegen bepereld met boom- en muurkapelletjes. Bidden is voor den Limburger een behoefte. Al zijn betrouwen staat vast in den Heer. 'Onze grootmoeders en overgrootmoeders leerden het ons van toen wij pas konden stamelen'. Men lette op de gemoedelijkheid, die bij de Limburgers steeds in alle dingen de bovenhand heeft, in volgend kindergebedje:

> Als 'k 's avonds slapen ga,
> dan treed ik op een trapken,
> van 't trapken op Maria's schoot;
> Maria is mijn moeder,
> Sint Janneke mijn broeder,
> 's Lievenheereke mijn vader,
> Dag engelkes al te gader.

Op zeer vele plaatsen telt de Limburger het slaan der klok nog immer: 'acht met God, tien met God, twaalf met God' enz. Al de kerkelijke feestdagen, wettige en anderen, worden als Zondagen gevierd, meestal vergezeld van hun eigenaardigheden, weshalve men spreekt van Paaschgebruiken, Kerstgebruiken enz. In de steden en de weinige nijverheidscentra gaan deze gebruiken veelal te loor, doch op het platteland blijven ze steeds ingeburgerd. De priesters worden in Limburg ten zeerste geëerbiedigd. Uit Limburg komt een aanzienlijk groot aantal priester- en kloosterroepingen, hetgeen ook wel zijn oorzaak vindt in de aanvaarding door den Limburger van de levenslasten: het hoogste geboortecijfer van België wordt te Maaseik bereikt. Dit wortelt in den godsdienstzin. En de grootste eer die een talrijk gezin te beurt kan vallen is vervat in den wensch 'Es noe mer eine wol naor 't klooster gaon!', zooals de Maaslander zich zou uitdrukken.

* * *

Het geloof in de goede macht gaat voor den Limburger gepaard aan de vrees voor kwade machten. De eindelooze eenzaamheden der heide, de zwarte dennenwanden, die uren ver uitloopen en alle einders afsluiten, - de weifelende maannachten in wazige dellingen of on-

meetbare vlakten, het zijn zooveel aanleidingen tot het scheppen van spook- en heksengeschiedenissen! Men denke zich die kleine, witgekalkte huizekes in, met hun stroodaken tot tegen den grond: zij lijken gedoken onder den geweldigen hemelkoepel, zij lijken zich in te krimpen uit angst voor booze machten.

Het was die indrukwekkende atmosfeer die een Alfons Jeurissen begeesterde toen hij zijn 'Heksendans' schreef, en waaruit klaarder dan uit het beste betoog blijkt hoe de lichtgeloovigheid en de naïeveteit van den Limburger het fabelachtige benaderen![18) Jules Frère heeft op meer nuchtere en onmiddellijker wijze, aan de hand van positieve feiten denzelfden karaktertrek van den Limburger onderlijnd[19). Staat de Limburger achterdochtig tegenover de vorderingen der Wetenschap, aan een diep ingeworteld wangeloof, - parasiet van zijn oprechte godsdienstigheid, - geeft hij zich des te gereedelijker over. Wat de geneesheer niet kan beredderen, dat doet meent hij, een of andere kwakzalver die zijn vereering wegdraagt; wat wetenschappelijk al sedert jaren een uitgemaakte zaak is, blijft voor hem nog steeds een onverklaarbare macht.

De lichtgeloovigheid is voor den Limburger een ware plaag.

* * *

Ten slotte dient nog aangestipt dat de Limburger een scherp- ontwikkeld gevoelen voor rhythme bezit, waaruit men zijn zin voor poëzie kan verklaren en die op te merken is in tallooze gelegenheids-, spel- en spotrijmpjes.

Het Limburgsche volk is een volk met talrijke en leelijke gebreken doch het mag tevens roemen op vele, innemende hoedanigheden. In de eentonigheid der barre Kempen leeft, als een mystieke geest, een stoer geslacht, met wroeterskracht en stille levensblijheid. In het vette Haspengouw boert een stevig, bonkig en geestig volk.

Indien hij zich door zijn levensstijl sympathiek voordoet, het is zijn eenvoud, zijn gemoedelijkheid, zijn vriendelijkheid, zijn gematigdheid, zijn aanhankelijkheid die hem de vleiende classificatie van een Marnix Gijsen verwierven.

18) Alf. Jeurissen, Heksendans (Turnhout 1934).
19) Jules Frère, Limburgsche Volkskunde, II. Waar steller de bedevaarten en bedevaartsoorden op eenzelfde lijn stelt met 'bijgeloof' kunnen wij hem niet volgen, doch voor de rest is in deze bedoeld boekdeel zéér leerrijk.

De Nederlandse Joden
door Dr Jul. Leydesdorff

To be and not to be that 's the question.
(I. Zangwill.)

WAAR de andere opstellen in dezen bundel over het karakter van verschillende groepen van Nederlanders spreken, is het duidelijk, dat de volgende essai in deze entourage 'n uitzonderlijke positie moet innemen. De Nederlandse Joden, die zowel in Friesland en Drente, als in Amsterdam, Brabant of Groningen wonen, zijn moeilijk op één lijn te stellen met hun katholieke, doopsgezinde of andersgestempelde landgenoten, al zijn er nog velen onder hen, die, ondanks de harde ‘germaanse’ lessen van het laatste decennium, zich op 'n zuiver ‘arische’ borst menen te kunnen kloppen als zij dit voor hun gebeden of om minder ideële beweegredenen nodig achten. Dezen zijn er fier op tot hun naaste familie-leden eerder de niet-joodse Nederlanders dan de niet-Nederlandse joden te rekenen. Lang is het nog niet geleden, dat dezulken ineenkrompen, als men hen, zij het ook met scheldbedoeling, bij hun naam noemde, de naam Jood, waarvoor ze zich voorzeker niet te schamen hadden. Dat het van de vorm of lengte van hun neus, van hun meerdere of mindere assimilatie aan de omgeving, afhing of 'n dergelijke struisvogel-politiek hun baatte, althans voldoening gaf, ze merkten het niet. Het is niet eens dertig jaar nog geleden, dat een der meest vooraanstaanden in het Nederl. Israëlitisch Kerkgenootschap, mij verzocht om voortaan de toenmalige ‘Joodse Krant’ alléén in couvert in z'n brievenbus te doen, omdat het zo raar voor de dienstmeisjes was, als ze de post binnenbrachten!

De tijd, die er sinds het slechten van de stenen ghetto-muren was verlopen, was blijkbaar nog te kort geweest, om hen behalve burgerlijk ook geestelijk te emanciperen, om hen te doen vergeten, dat het niet alleen en niet in de eerste plaats de godsdienst was, die hen verenigde. Door het eeuwen-lange gebukt gaan konden blijkbaar zonder voldoende training, de rugspieren hun romp en hoofd nog niet strekken en was de gele lap alleen maar *van hun kleren* verdwenen. Dat het te lange voortduren van deze slavenmentaliteit der ghetti.

één der oorzaken werd van wat men met 'n zonderling woord '*antisemitisme*' noemt, is duidelijk. Had niet 'n Weens pamflet van de aanvang dezer eeuw tot titel: '*Israeliten und andere Antisemiten*'?

Het is duidelijk, dat ik in het vervolg van dit opstel over het karakter van de Nederlandse Joden zal spreken, ook al zijn ze dan ook bijna allen tevens Joodse Nederlanders geworden.

De eerste historische persoonlijkheid uit de Joodse geschiedenis, Abraham, de zoon van Terach, die met zijn vrouw Sarai uit Babylon kwam, trok na kort verblijf in Mesopotamië naar Kanaän en vestigde zich in 2250 v. Chr. in het zuiden van dit land in Sichem. Uit deze nomadenstam, als kern, vormde zich in het verloop der euwen, na eindeloze strijd met de bewoners des lands, met Phoeniciërs, Philistijnen, Arameërs, Idumeërs, Moabieten, Amalekieten, Ammonieten, Arabieren enz., na vermenging met 'n gedeelte van misschien al deze volksstammen, het door Hebreërs bewoonde rijk van Israël. Van de 12 stammen, waarin het aanvankelijk verdeeld was, trokken er 10 'naar het Noorden en Oosten'. Van het zo in tweeën verdeelde koninkrijk ging het noordelijke, Samaria, ten onder, 'verdwijnt van de oppervlakte der aarde schier zonder een spoor na te laten; het rijk van Juda wordt de kiemcel van een tot heden onsterfelijke natie'.[1)] Het volk, dat eens 6 miljoen zielen had geteld, kwam uit de Babylonische ballingschap, waarheen het in 586 v. Chr. na de verwoesting van Jeruzalem door Nebukadnezar gevoerd was, met 'n aantal van ± 60.000 in 537 terug.... en rolde als 'n sneeuwbal naar Jeruzalem, terug naar nieuwe bloei en nieuwe strijd, het herbouwde z'n Tempel, waarin het z'n ouden God vereerde. 'n Deel van het oude volk bleef in Babylon, 'n deel was na de verwoesting van de Tempel op de 9de Ab 586 met Jeremia naar Egypte getrokken. Het zette zich neer in Alexandrië en wist zich in concurrentie met de Grieken meester te maken van de handel op het Oosten. Een uitvalspoort naar de Diaspora, de verstrooiing, was hier opengezet voor komende tijden en het waren de Romeinen, die in 70 na Chr., na de volgende verwoesting van de Tempel, Ahasverus door deze poort dreven op z'n zwerftocht voor duizenden jaren onder de volken.

Het valt buiten mijn bestek om in deze studie, die ten doel heeft

1) Josef Kastein, Een geschiedenis der Joden. Geautoriseerde vertaling door J.L. Snethlage (Arnhem, 1933), blz. 49.

het volkskarakter te ontleden van de Joden in Nederland, hun lijdensgeschiedenis in de meeste landen van Europa gedurende de twintig euwen van deze nieuwe ballingschap te beschrijven. In mijn dissertatie beschreef ik hoe de 'door de vervolgingen gedurende vele eeuwen sterk geschokte nerveuse constitutie van vroegere geslachten' invloed moet hebben gehad op hun karakter, door een 'neiging tot erfelijke fixatie'[2)]. Ik kom hierop terug.

Aan de 'Geschiedenis der Joden in Nederland' door Dr H.J. Koenen[3)], waarmee dit geleerde lid van de gemeenteraad van Amsterdam in 1842, als antwoord op 'n prijsvraag van het '*Provinciaal Utrechtsch Genootschap*' de gouden ereprijs behaalde, ontleen ik een en ander over de vestiging der Joden in Nederland. Jac. Zwarts vangt z'n 'Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Joden in Nederland'[4)] aan met de mededeling, dat Koenens boek na z'n verschijning door geen nieuwe bewerking is gevolgd, omdat men terugschrok voor het daarvoor noodzakelijke archiefonderzoek.

Waarschijnlijk hebben de joden zich in het gevolg van de Romeinse legerscharen, die op verovering naar het Noorden trokken, daar verspreid.

In 321 vond men hen in Keulen, hadden ze al synagogen in Belgisch Gallië, kregen veel eerder vaste voet in de toenmalige Zuidelijke Nederlanden dan in Noord-Nederland. Waarschijnlijk werden in 629 te Utrecht op bevel van Keizer Heraclius Joden gedoopt. Bij Koenen vindt men, dat een kundig schrijver meldt: 'dat sedert den inval der Noormannen de bijzonderste koophandel (in de Nederlanden) door de Joden werd gedreven'. Dit betrof het jaar 1048.[5)]

Door het oproer der Flagellanten of Cruusbroeders werden de Joden naar Gelre gedreven, waar Hertog Reinoud II van z'n leenheer Keizer Lodewijk IV in 1349 de vrijheid gegeven werd hen in zijn gebied op te nemen en te beschermen. Dat deze bescherming tegen grote jaargelden moest worden gekocht, is duidelijk. In ditzelfde jaar moesten zij voor hun toelating blijkens de archieven 792 gulden betalen. Ook in Nijmegen, Emmerik, Zutphen, Doesburg, Goch, Grave, vestigden zij zich in deze tijd. In 1443 werden een Jood, die naar

2) Julius Leydesdorff, Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche volk (Groningen, 1919).
3) H.J. Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland (Utrecht, 1843).
4) Jac. Zwarts, Hoofdstukken uit de geschiedenis der Joden in Nederland (Zutphen, 1929).
5) H.J. Koenen, t.a.p., blz. 52.

Heusden reisde *met 'n vrijgeleide*, door 'n Gelders edelman, Jan van Rossum, z'n kleinodiën plus veertig duizend gulden ontnomen! Daartegenover staat, dat in dezelfde tijd te Arnhem een Jood tot gemeentegeneesheer werd aangesteld.

Ook in Utrecht woonden toen reeds Joden, anders had men ze in 1444 niet uit de stad kunnen bannen. Van hieruit trokken ze naar het Oversticht en verderop naar Holland. Reeds in het begin der 14e eeuw vond men vestigingen van Joden in *Vollenhove, Zwolle, Kampen, Ootmarsum, Enschede, Oldenzaal, Goor, Lochum, Zutfen*. 'n Bossche Kroniek van 1349 zegt: ‘doen gingen die gheseleren ende cort daer na waren die Joden doodgeslagen’. Einde Augustus 1349 werden de Zwolse Joden geheel ‘uit liefde tot God’ doodgeslagen[6)].

Het is weinig, maar 't blijkt duidelijk, dat men 't doodslaan van een stuk of wat Joden niet de moeite van het optekenen waard vond. Uit familie- en gebedenboeken der Joden blijkt meer, b.v. dat er vóór 1349 reeds gewoond hebben in Sittard, Borne, Utrecht, Keppel enz. Ten slotte vond in Friesland in 1286 reeds 'n vervolging van Joden plaats[7)].

Het gevolg van deze gruwelijke uitmoording van de Joden, aan wie men, behalve van de zwarte pest, de schuld gaf, als steeds, van alle kwalen en ongelukken, was, dat practisch de middeleeuwse joodse gemeenten waren weggevaagd, zelfs de heugenis daaraan bestond niet langer.

En toch kwamen zij deze haast onmetelijke ellende weer te boven, gesteund door 'n onverwoestbare levenskracht, geschaagd door het rotsvaste vertrouwen op de herbouw van Tsion!

Intussen werd van geheel andere zijde het contingent Nederlandse Joden aangevuld door de komst der *Marranen* uit Portugal en Spanje. Deze Marranen, waarvan Mr. Izak Prins zegt in ‘De vestiging der Marranen in Noord-Nederland in de zestiende eeuw’[8)]: ‘voor wie religie tot middel en zoo tot leugen werd’, ‘die verraad hadden gepleegd aan het Jodendom, die zich innerlijk hun lafhartigheid be-

6) H.J. Westerling, Een bijdrage tot de vroegste geschiedenis der Joden in Nederland (De Gids, 1912, deel IV, blz. 519).
7) Otto Stobbe, Die Juden in Deutschland während des Mittelalters (Braunschweig, 1866), S. 282.
8) I. Prins, De vestiging der Marranen in Noord-Nederland in de 16e eeuw (Amsterdam, 1927), blz. 13.

kennen moesten', 'die wisten, dat zij alleen om hun vermogen of positie te redden van het Jodendom waren afgevallen', 'haatten hun voor achterlijk en bedompt uitgekreten vroegere geloofsgenooten 't felst'. In 1478 kregen Ferdinand en Isabella van Spanje op hun verzoek van Paus Sixtus IV verlof om in hun landen speciale kettergerichten te vormen. En vanaf 1480 ging deze Inquisitie met weergaloze ijver en wreedheid aan het werk. De pijnbank heerste, de brandstapels rookten met het averechtse gevolg, dat menig Marraan ('spekvreter') zich in het geheim weer tot z'n oude godsdienst wendde. Toen volgde in 1492 (het jaar waarin Columbus Amerika ontdekte) de uitdrijving naar Portugal, het land, dat hun tegen betaling van hoge sommen de doortocht had toegestaan. Ze werden echter verraderlijk op de Afrikaansche kust neergezet, waar ze slaven der Mooren werden. Zij, die in Portugal bleven, maakte koning Jan tot slaven. Tot ze in 1497 met list en geweld *en masse* gedoopt werden. 'n Ander en beter soort Marranen dus, die Joden zijn gebleven. Men begrijpt, dat deze Marranen emigreerden, zodra ze dit konden, ook al mochten ze aanvankelijk blijven.

De machtige en rijke schijn-Christenen trokken naar Brugge en Antwerpen, naar Sluis, Arnemuiden, Middelburg en ook naar Zierikzee, Veere en Bergen op Zoom, toen kortzichtigheid hun ook in België het leven moeilijk maakte.

Al legde ook Nederland hun aanvankelijk grote moeilijkheden in de weg, weldra begreep het, welk 'n welvaart en macht het binnenhaalde met de bekwame en rijke 'Portugezen'! In Amsterdam werden weldra de Marranen weer Joden en stichtten zij de Portugees-Joodse Gemeente. Spanje en Portugal beseften te laat, hoe ze zichzelf hadden verminkt.

De Nederlandse Joden stammen dus enerzijds van de 'Duitse' Joden, die langs Keulen vooral ons land binnenkwamen, nadat duizenden oost- inplaats van westwaarts waren getrokken - anderszijds van de Spaanse en Portugese Joden, die in ons land eindelijk de geloofsvrijheid vonden, die men hun zo lang en zo onnoemelijk wreed had onthouden. Dat het geen gemakkelijke opgave is de componenten van één volkskarakter aan te wijzen en tot een eenheid samen te binden bij mensen zo verschillend van aard en wezen als deze takken van de Joodse volksstam, is duidelijk. En toch moeten de vervolgingen en de mateloze wreedheden, tientallen eeuwen ondervonden, op hen allen, kinderen van één onsterfelijk volk, 'n bepaald stempel hebben

gedrukt, moeten bepaalde eigenschappen en karaktertrekken hen onderscheiden van alle andere volken.

In mijn dissertatie schreef ik destijds: 'Ik begrijp, dat ik uiterst voorzichtig moet zijn met de conclusies, die ik ga trekken uit mijne bevindingen bij de zóó ver geassimileerde Nederlandsche Joden. Toch meen ik te hebben aangetoond, dat zelfs in Nederland, in karaktereigenschappen zoowel als in de hypertrofieën daarvan, die immers zijn de geestes-ziekten, een duidelijk onderscheid aanwezig is tusschen de Nederlandsche Joden en hunne landgenooten.'

In het Duitse standaardwerk van Baur, Fischer en Lenz: 'Menschliche Erblichkeitslehre'[9] zegt de laatste: 'Man kann auch in Süddeutschland in den allermeisten Fällen einen Juden schon an der äusseren Erscheinung als solchen erkennen, obwohl dort vorderasiatische Züge auch sonst nicht selten vorkommen. In Norddeutschland ist die Erkennung mit einer an Sicherheit grenzenden Wahrscheinlichkeit möglich.' In het vervolg heet het dan: 'noch ausgesprochener als die körperliche is die seelische Eigenart der Juden; man könnte die Juden gerade zu als eine seelische Rasse bezeichnen'[10].

Elders wordt als 'n bewijs voor de stelling, dat de Joden met *Grieken* en *Armeniërs* tot 'n *voor-aziatisch ras* behoren nadruk gelegd op de omstandigheid, dat alle drie deze volken uitmunten in listige aanleg voor handel en verkeer. Dat schr. hierbij niet tegelijk de *Phoeniciërs* noemt, vindt waarschijnlijk z'n oorzaak in het feit, dat deze bij de onmogelijke evolutiën op het slappe koord van de rassen-indeling, waarvan de arische germanen of de germaanse ariërs olympische recordhouders schijnen, tot 'n 'oriëntalisch' ras worden gerekend. Aardig deelt schr. mee, dat volgens Luschan[11] de Joden nimmer in het gehele Oosten vaste voet hebben kunnen krijgen in voornamelijk door Grieken of Armeniërs bewoonde steden, omdat zij hier de minderen waren in handels-flair en sluwheid. De 'Volkswitz' zegt in het oosten, dat Grieken en Armeniërs de Joden dusdanig in deze eigenschappen overtreffen, dat zeven Joden op één Griek gaan, en zeven Grieken op één Armeniër, zoodat deze laatste 49 maal zo sluw en 'geschäftstüchtig' zijn als de Joden!

9) Erwin Baur, Eugen Fischer und Fritz Lenz, Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiëne (München, 1922), I, S. 556.
10) 'Nation ist Seelenrasse' - Fritz Kahn, Die Juden als Rasse und Kulturvolk. 3te Aufl. (Berlin, 1922), S. 22.
11) Felix von Luschan, Völker, Rassen, Sprachen (Berlin 1922).

Dat er lichamelijk, maar vooral naar de geest, verschil blijft bestaan tussen den meest geassimileerden Jood, ook den nederlandsen, ook den niet-kerkelijken (dat dit iets anders is dan niet-godsdienstigen, ik behoef het wel niet te zeggen) het is duidelijk, behalve voor hem, die niet wil zien.

Lichamelijk, men denke aan de lichaamsbouw, aan de vroege puberteit en het late climacterium bij de Joodse vrouw, op 'n grotere diepte in de oogkassen, overeenkomend met 'n grotere lengte van het boven-ooglid. De ogen zouden door geringere vet-afzetting in de holten meer naar achteren liggen dan bij de Europese volken, het horizontale deel van het neus-tussenschot, het deel van de neus onder de punt zou bij den Jood breder zijn. Ik merk hierbij op, dat de kromme ‘jodenneus’ allerminst typisch is en dat er heel wat bekende ‘Ariërs’ zijn, die de kromming groter hadden of hebben (Goethe b.v.). Toch meen ik, dat het typische van de Joodse gezichtsuitdrukking meer dan door anatomische oorzaken, veroorzaakt wordt door de sterkere ontwikkeling der mimische spieren, misschien gefixeerd door eeuwenlange harding bij heftige gemoedsaandoeningen, als angst, spot, liefde, medelijden, zorg, ellende, sexuele hartstocht, wanhoop, melancholie, argwaan, list enz.

Hoe het ook zij, meer dan bij enig ander volk lijken de Joden in type op elkaar, waar ter wereld ze ook wonen of hoe lang het ook is geleden, dat men hen heeft uitgetekend of gefotografeerd. Ja, Huxley heeft door aanschouwingen en metingen kunnen meedelen, dat de enkele Samaritanen, die nog in Nablus wonen, de enige directe nakomelingen van de oude Israëlieten, in gezichtsuitdrukking en neusvorm volkomen op de tegenwoordige Joden lijken.[12)]

Wanneer ik nu gekomen ben aan de geestes-eigenschappen, die vormen het karakter van de Nederlandse Joden, dan moet ik erop wijze, dat men deze uit de toneelstukken, verhalen, schetsen, romans van eigen leden van de ‘natie’ het best kan leren kennen. Voor Nederland zijn dat: Herman Heijermans, Is. Querido, Siegfried van Praag, M.H. van Campen, Carry van Bruggen, Sam Goudsmit, e.a.; deze hebben door hun uitbeelding van volksgenoten karakter-schetsen gegeven, meer of minder juist, veelal verwonderlijk juist, die hun modellen meer of minder duidelijk voor den toeschouwer doen leven.

12) Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden, Jhrg. 2 (1906), S. 137.

Meer of minder juist... Alleen 'n speciëel psychologisch onderzoek door 'n wetenschappelijke enquête in het kader van de onderzoekingen van onze grote Nederlandse psychiaters en psychologen, de professoren G. Heymans en E. Wiersma, zal, mits flink aangepakt en in verschillende groepen der Nederlandse Joden gedaan, juiste gegevens omtrent hun karakter kunnen opleveren.

Op uitnodiging van mijn leermeester, Prof. Wiersma, heb ik in mijn ‘Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche Volk’ een poging gedaan om enige meerdere zekerheid te krijgen in deze materie. Waar deze poging daarna nog niet door anderen is uitgebreid en voortgezet, zal ik mij, in wat volgt, slechts op m'n eigen gegevens kunnen beroepen en trachten deze voor den lezer zo duidelijk mogelijk te illustreren.

Fritz Lenz beschrijft als kenmerken van het Joodse karakter: intelligentie, beweeglijkheid, vlijt, volharding, afkeer van zwaar werk, neiging naar beroepen, waarin zij erin slagen door zich in de mentaliteit van andere mensen in te werken, deze te doorvoelen, invloed op hen te bekomen. Hun slagen als koopman, geldschieter, journalist, schrijver, uitgever, in de politiek, als toneelspeler, musicus, advocaat en geneescheer zou op dit laatste berusten. Verder kenmerkt hen: een buitengewone familie-zin, een sterk ontwikkeld saamhoorigheidsgevoel, onderlinge hulpvaardigheid, en hun ‘Gefühl für die allgemeine Menschheit’. Verder zegt Lenz: ‘Die Nüchternheit des Juden gegenüber dem Alcohol könnte für den Germanen vorbildlich sein.’[13)]

Dat het beste paard wel eens struikelt bewijst het feit, dat niet lang geleden 'n nieuwe druk van het boek van Baur, Fischer en Lenz in München is uitgegeven, terwijl men vergeten heeft deze loftuitingen op de Joden te schrappen!

Prof. Steinmetz, ‘Kultuurwaarde en toekomst der Joden’, zegt: ‘In de taal der karakterologie of speciale psychologie uitgedrukt, zouden wij den aanleg der Joden willen karakteriseeren door groote activiteit, mindere emotionaliteit, zeer sterke primaire functie of vatbaarheid voor indrukken, groote nawerking of secundaire functie.’[14)] Wij zullen daarentegen langs onze empirische weg duidelijk kunnen aantonen, dat bij onze Nederlandse Joden de emotionaliteit een over-

13) Baur, Fischer u. Lenz, a.a.O., I, S. 561.
14) S.R. Steinmetz, Kultuurwaarde en toekomst der Joden ('s-Gravenhage, 1912), blz. 43.

heersende factor is en daaruit rustig concluderen, dat het bij de rest van onze stam niet anders, althans niet minder het geval is.

Waar ik mijn materiaal (blz. 52 van mijn dissertatie) tot de bekende groeperingen van *Heymans en Wiersma* heb gerangschikt treft men blijkens het onderstaande lijstje bij de Joden 'n groter aantal aan '*nerveusen, sentimentelen*', een kleiner aantal aan '*amorphen*' en '*phlegmatici*' en bleek, dat bij de primair-functionerenden bij de Joden 75 % emotioneel tegen 60,1 % bij de niet-Joden, niet-emotioneel 25 % bij de Joden tegen 39.9 % bij de anderen waren.

Wij spreken van 'n *primaire functie* wanneer uit de antwoorden blijkt, dat de betreffende personen zijn: *vlug getroost, direct weer verzoend, wisselend in sympathieën, meer geïnteresseerd voor nieuwe indrukken en vrienden, gemakkelijk om te praten, gesteld op verandering, vaak van beroep of studie veranderd, vaak bezig met groote plannen, waarvan ten slotte niets komt, bij handelingen meer beïnvloed door de gedachte aan directe resultaten, handelingen vaak in strijd met het uitgesproken beginsel* en van secundaire functie als de antwoorden pleiten voor: *lang onder de indruk, moeilijk te verzoenen, constant in affecties, gehecht aan oude herinneringen, hardnekkig vasthouden aan eens gevestigde meningen, gewoonte- of routine-mens, in handelingen vooral beïnvloed door de gedachte aan verre toekomst, handelingen over het algemeen in overeenkomst met uitgesproken meningen*.

Bij de beantwoording van de in deze enquête gestelde 90 vragen, bleken bij verscheidene de procentsgewijze verschillen te gering om er hier nadere aandacht aan te wijden, bij vele intussen zó frappant, dat ten slotte het karakter-verschil met de niet-joodse omgeving duidelijk in het oog springt. Direct al geeft het antwoord op vraag 1 aan, dat de Joden méér *beweeglijk* en *druk* zijn dan degenen, die het enquête-materiaal van *Heymans en Wiersma* hebben beantwoord. Als we aan de rustige kalmte denken der Oosterse volken in het algemeen, is het duidelijk, dat we hier te doen hebben met 'n verworven eigenschap, een gevolg van de vervolgingen gedurende 20 eeuwen, waarin de Joden 'Luft' mensen zijn (zoals Max Nordau hen noemde), mensen zonder grond onder de voeten.

Bij 3 werd gevraagd of de betrokkene in *vrije* uren *meestal bezig* is (knutselen, huiswerk, iets repareren, handwerkje), of geneigd *er zijn gemak van te nemen*.

Hier gaf de uitslag: *bezig* 46.5 % bij Joden en 62.5 % bij de anderen en gemak 39.1 % en 29,2 %.

Ik herinner mij, dat mij bij de promotie inlichtingen gevraagd werden bij dit punt en dat ik antwoordde, dat dit met mijn ervaring overeenkwam, want dat de Joden in hun vrije tijd liever voor 'n café gaan zitten met hun familie, of in hun tuin luieren met 'n mooi boek of naar cabaret, café-chantants, opera, kino gaan... ‘of naar 'n andere publieke vermakelijkheid, zoals deze promotie’, voegde ik erbij onder hilariteit van m'n gehoor, dat op deze Zaterdagmiddag de tribune vulde en waarbij heel wat Joodse kennissen en familielden waren. Dat intussen de niet te loochenen *uithuizigheid* der Joden later door radio en bridge-spel getemperd is, kan niet worden ontkend.

Of de Joden de dingen graag *uitstellen* (schrijven van brieven, het beredderen van zaken) of *gewoon zijn flink aan te pakken en af te maken* (vr. 5). Dat bij de primair-functionerende Joden hier 'n duidelijk verschil aan het licht kwam (65.3 % voor flink aanpakken tegen 57.1 %), was te verwachten.

Bij het beantwoorden van de vraag aan welke kant de meerdere *impulsiviteit*, de mindere bedachtzaamheid was, bleken deze, zooals te verwachten was, aan de kant der Joden[15].

Uit de antwoorden op vraag 8, blijkt, dat met 63.3 % tegen 51.6 % de Joden duidelijk de meerderen blijken in het resoluut een besluit nemen tegenover de besluiteloosheid der anderen.

Waar bij vraag 10 gevraagd werd of de Joden meer of minder *heftig* zijn (stem verheffen, sterke uitdrukkingen gebruiken, zich boos maken) of daarentegen meer of minder *koel en zakelijk*, antwoordde de enquête als ongetwijfeld de lezer dezer regelen, bevestigend.

In het antwoord op vr. 12, die zich bezig houdt met de quaestie of de Jood meer of minder kritisch is dan de niet-Jood, blijkt overduidelijk één der slechtste eigenschappen van den Jood: deze heeft veel op anderen aan te merken, merkt bij voorkeur hun slechte eigenschappen op en onthoudt ze. Hij bemoeit zich vaak met dingen, waarmee hij niets heeft te maken.

Het antwoord op vraag 13, of de Jood meer achterdochtig is dan anderen, wordt, voorzeker niet tot onze verwondering, beslist positief. Voorzeker weer een slechte eigenschap, die allerminst verwondering

15) Vgl. S.M. Melamed, Psychologie des jüdischen Geistes (Berlin, 1912), S. 88.

wekt en volkomen te begrijpen is. Vervolgd, geplunderd, gebrandschat, opgejaagd, vernederd, gewantrouwd, gehoond en verraden, vaak door degenen, die onder het mom van gehuichelde vriendschap tot hen kwamen, telkens weer gedurende tientallen eeuwen opgeschokt door verhalen van martelingen, verwondingen, doodslag van kinderen of ouders... is de schuwe achterdochtige blik in hun ogen niet verklaarbaar en te verontschuldigen? Volgt hieruit niet tegelijkertijd, dat èn het antwoord op vr. 25 en de uitspraak van Arthur Ruppin in ‘Die Juden der Gegenwart’[16)], waar deze zegt: ‘dass den Juden überall eine grosse Lebensfürsorge eigen ist d.h. eine Fürsorge für die Existenz-sicherheit in der Zukunft’ elkaar volkomen dekken?

Steinmetz zegt in zijn reeds eerder aangehaalde studie over de Joden: ‘Hunne zeer algemeen verspreide begaafdheid, moest wel door strenge selectie tot een erfelijke eigenschap van het ras ontwikkeld worden.’[17)] De vragen 27 tot 43 van m'n dissertatie houden zich met deze vraag naar meer of minder intellect bezig en geven zonneklaar in hun antwoord een bewijs voor de meerderheid in dezen van de Joden. De Talmud zegt: ‘wer gelehrt aber nicht intelligent ist, ist dem vergleichbar, der Brot hat und niemanden hat, der es essen soll und einer, der intelligent aber nicht gelehrt ist, ist dem vergleichbar, der ein Ess-gericht, aber kein Brot dazu hat.’

Ruppin zegt: ‘Auf zwei Pfeilern beruht das Judentum: auf seiner intellectuelen Tüchtigkeit und auf der Innigkeit seines Familienlebens’ (waarover later)[18)]. Ik heb in mijn praktijk duidelijk kunnen opmerken en verschillende onderwijzers hebben het mij bevestigd, dat het Joodse kind gemiddeld intelligenter is dan het niet-Joodse, al volgt daaruit niet noodwendig, dat de beste leerlingen der scholen Joden zijn.

In ‘The Jewish Child’ van W.M. Feldman deelt deze mee, dat de ‘vreemde’ kinderen van de scholen in Oost-Londen scherper en intelligenter moeten geacht worden dan de Engelse (tot op 'n bepaalde leeftijd, zegt een bekend Engels opvoedkundige) en dat zij een groter deel wegdragen van de prijzen en beurzen. Statistieken leren, dat van 142 Joodse jongens 56% en van de 37 Christenjongens 25 % uitblonken.

16) Arthur Ruppin, Die Juden der Gegenwart (Köln u. Leipzig, 1911), S. 250.
17) S.R. Steinmetz, t.a.p., blz. 48.
18) Arthur Ruppin, a.a.O., S. 240.

Behalve de Engelse taal studeert elk kind Hebreeuws en spreekt daarnaast Jiddish en wordt zo meester van 3 talen.[19)]

Zollschan onderzocht hetzelfde bij meisjes op de Hongaarse, Duitse en Slavische volks-scholen te Wenen en zegt, 'dat schoolstatistieken, waar ze ook genomen worden, steeds in het voordeel der Joden uitvallen'.[20)] In Band 102, blz. 67 van de Preussische Statistik wordt gezegd: 'Die jüdischen Studierenden scheinen durchschnittlich mehr Befähigung zu besitzen und mehr Fleiss zu entwickeln als die Christen.'

Ook Leroy Beaulieu zegt hetzelfde van de Fransche scholieren[21)].

Toch laat zich uit de cijfers der enquête duidelijk concluderen, dat de meerderheid in deze meer op 'n grote 'bevattelijkheid' dan 'verstandelijkheid' berust.

Onder de minder goede eigenschappen der Joden blijkt uit het antwoord op vr. 30, dat ze meer *bekrompen* zijn, meer vastzitten in *conventies*, zelfs vaak *pietlutterig* zijn. In *wiskunde* een duidelijke minderheid, ook in muzikale begaafdheid niet in liefde voor muziek in ons land bij de Joden 'n grote achterstand, wat wel moet verwonderen bij 'n volk, dat elders zonen als *Felix Mendelssohn-Bartholdy, Halevy, Rubinstein, Bruch, Meyerbeer, Goldmark, Bizet (half-Jood), Offenbach, Joachim, Mahler* telde.

Iedere teken-onderwijzer weet ons te vertellen, dat de joodse leerlingen minder aanleg voor *tekenen* hebben.

Dat de Nederlandse joden geen toneelspelers hebben te stellen naast hun stamgenoten *Rachel, Sarah Bernhard, Agnes Sorma, Sonnenthal, Moissi*, baart zeker verwondering.

In het *nadoen*, het *imiteren*, ja, *persifleren* van anderen zijn ongetwijfeld de Joden de meerderen.

In *geestigheid* munten zij uit. Het is 'n volkomen eigendommelijke, aparte manier, waarop deze eigenschap naar voren komt.

De vrouw van een mijner beste joodse vrinden heeft op 'n zonnig plekje in de tuin charlotjes geplant en gaat elke morgen zien of ze wat opschieten. Op 'n morgen vindt ze bij de tere plantjes een geel plankje aangebracht. Zij komt nader, buigt zich, herkent het handschrift van haar man en leest inplaats van de naam van het plantje: *'Ogge-nebbisj!'*

Op school vraagt de onderwijzer den kinderen, wat hem 'n pak

19) W.M. Feldman, The Jewish child (London, 1917), p. 417.
20) Ignaz Zollschan, Das Rassenproblem (Wien u. Leipzig, 1910), S. 412.
21) Anat. Leory Beaulieu, L'antisémitisme (Paris, 1897), p. 57/58.

kosten zal: 4 meter stof a 8 gulden de meter, zoveel geld aan voering, knopen enz. en 30 gulden maakloon. *Moosje* roept uit: ‘Meester, wees U niet mesjogge en koop 'n confectie-pakje!’

'n Joodse man, die in de laatste tijd door crisis-zorgen erg nerveus was, gaat naar den dokter. Als hij terugkomt en z'n vrouw hem angstig vraagt: ‘nou, wat heeft-ie gezegd?’ antwoordt hij: ‘hij heeft gezegd, ik ben mesjogge.’ - ‘Jij mesjogge? - Ze wijst met de vinger naar haar voorhoofd en zegt: je bent *mesjógge!*’

Op vraag 39 ‘of de betreffende à l'improviste in het publiek kan spreken’, leert het antwoord, dat van de Joden 30.2 %, van de anderen 19 % dit kunnen. De voldoende bekende vrijmoedigheid van de Joden verklaart geredelijk dit grote verschil.

Handig of onhandig. Hier is het verschil groot (vraag 42). Handig zijn liefst 62.9 % van het niet-joodse materiaal tegen 48 % bij de Joden.

Lekker eten en drinken? De vraag was niet juist gesteld (vraag 44), ook hier is het verschil van 55.9 % en 38.8 % niet verwonderlijk groot, maar het antwoord heeft blijkbaar het *eten* bedoeld en niet het drinken, als men de liefde voor 'n goede *zoep* (lees soep) buiten bespreking laat. Immers golden de Joden van oudsher voor buitengewoon matig. In het ‘Archiv für Rassen und Gesellschaft’, Biologie Band XI, pag. 257 (referaat over Snowman ‘Jewish Eugenics’) heet het: ‘Eine der wichtigsten Erscheinungen welche die Juden vor beträchtlichen Rassen-verschlechterung bewahrt haben soll, ist das nur seltene Vorkommen von Alkoholismus bei Juden (bis vor kurzer Zeit!). Der geringe Prozentsatz von *Delirium tremens*, die Erfahrungen von Ärtzen verschiedener jüdischen Hospitälern, der geringe Anteil der Juden an Verbrechen, welche gewöhnlich als Folgen von *Alkoholismus* angesehen werden (Gewalttaten u.s.w.) können als Beweis für die “Immunität” der Juden gegen Alkoholismus gelten.’

M.G. Sée zegt in het Bulletin de l'Académie de médecine, tome 26, pag. 239 o.a. over de Joden sprekende: ‘Quant à l'alcoolisme, il est non avenu.’

Alexander Pilet, Lagneau, Maurice Fishberg, Felix A. Theilhaber e.a. wijzen op hetzelfde. De laatste vond naast 10293 gevallen van drankzucht, die in Duitsland van 1892-1900 voorkwamen, slechts 56 bij de Joden.[22)]

22) Zie de bewijsplaatsen in mijn dissertatie, blz. 38.

Dat sindsdien het gebruik van alcohol, ook in ons land, bij de Joden is toegenomen, is ongetwijfeld 'n feit.

IJdelheid. - Dat 'n meerdere ijdelheid den Joden kenmerkt, wijst met de enquête de ervaring aan. Als Steinmetz constateert, dat verwaandheid, ijdelheid, blufferigheid bij de Joden veel voorkomt, vraagt hij of het niet 'n zelfverdediging is 'van den aldoor beleedigden, uiterlijk zwakken, innerlijk sterken'[23].

Ruppin wijst erop dat in Oost-Europa 'Putzsucht' bij de vrouwen, 'prunken mit Wissenschätzen' bij de mannen en jongelingen hetzelfde is en uit dezelfde oorzaken voorkomt als het pronken met rijkdom bij de West-Europese Joden[24].

Bij de westersen, ook bij menigen Nederlandsen Jood staat vaak tegen: z'n 'breed laten hangen', z'n ijdelheid, verwaandheid, blufferigheid, indringerigheid, gebrek aan tact en fijngevoeligheid, alle parvenu-eigenschappen, ongetwijfeld gevolgen van vrijheids-roes na het vallen der ghetto-muren.

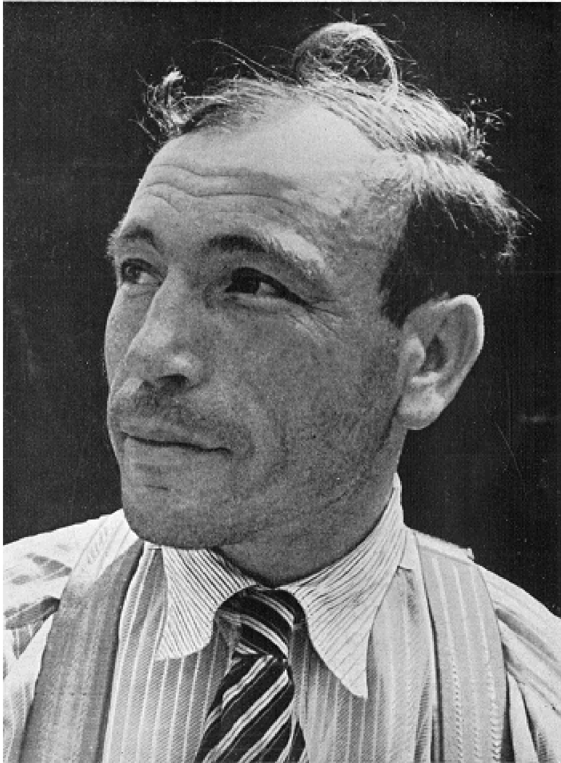
Geldzucht (vr. 50). Montesqieu in z'n zestigste 'Lettres persane' zegt: 'tu me demandes s'il y a des juifs en France; sache que partout ou il y a de l'argent, il y a des juifs'.

Hardy zegt dat de Joden wat te veel van geld houden, maar dat ze tegenwoordig heel wat navolgers hebben en er heel wat Christenen in dit opzicht Joden zijn[25].

Sombart, 'Die Juden und das Wirtschafsleben' meent, dat de Joden 'een erfelijken psychischen aanleg tot het hoog-kapitalisme bezitten'[26]. Hij tracht hun grote begaafdheid in geldzaken als 'n hereditaire eigenschap te kenschetsen, wil allerlei ontdekkingen op het gebied van het geld-wezen aan die speciale aanleg wijten. Het is duidelijk, dat hij zich vergist: zo ergens, dan kan men hier van een verworven eigenschap spreken, die de drang der omstandigheden bij velen hunner veroorzaakte. Even duidelijk is het, dat het niet gebrek aan aanleg voor geldzaken is, die hen verhindert ook maar één plaats te bezetten onder het personeel van de Nederlandse Bank.

Dat ook de Nederlandse Jood minder dan z'n Christelijke landgenoten aan het geld 'hangt', dat hij, hoewel minder verkwistend, ook minder zuinig is en royaler, blijkt uit de cijfers mijner enquête.

23) S.R. Steinmetz, t.a.p., blz. 49.
24) Arthur Ruppin, a.a.O., S. 251.
25) Bulletin de l' Académie de médecine, t. 26, p. 339.
26) Werner Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben (Leipzig, 1911).

NEDERLANDSE JOOD: MARKTKOOPMAN UIT ROTTERDAM

NEDERLANDSE JODIN: MARKTVROUW UIT AMSTERDAM.

Heerszucht is weer een der heel slechte karaktertrekken, die uit de enquête blijkt en niet ontkend kan worden.

Goed voor bedienden en ondergeschikten is 'n mooie eigenschap van het volk, welks *Thora* van den Joodsen werknemer als van: *Uw broeder* spreekt.

Weldadigheid heeft steeds behoord en behoort nog, ook volgens de enquête, tot de beste joodse deugden. De Jood is medelijdend, hulpvaardig, is graag filantropisch werkzaam, z'n godsdienst schrijft hem dit gebiedend voor. De diepste impulsen van barmhartigheid en gerechtigheid zijn door de grootste mannen uit het Jodendom in de wereld gekomen en langs hun Thora het deel geworden van Christenen en Mohammedanen. Zollschen spreekt in zijn Rassenproblem van 'n streng altruïstisch medelijden met de armen en ellendigen en de warme liefde der echte humaniteit[27].

Van anti-semietische zijde wordt wel eens beweerd, dat al dat weldadigheids-gedoe der Joden niets anders in werkelijkheid is, dan schijndeugd en mooi-doenerij voor de publieke tribune. Zij vergeten, dat het 'hebt Uw naaste lief als u zelve', met de Joodse leer overeenstemt. Een voorbeeld van Zollschan[28] spreekt boekdelen. Uit 'Die Ethik der Juden' van Lazarus[29], blijkt het volgende: sedert 150 jaar bestaat te Berlijn een Joodse vereeniging, 'Mischan abelim', steun aan de leeddragenden. De bedoeling is speciaal hen te steunen, die door de dood van nabestaanden in nood geraken. Om het eergevoel van den ontvanger te ontzien handelt men aldus: In elk sterfhuis, bij arm en rijk, worden twee busjes gevonden. In de eerste bus wordt 'n bepaalde som gedaan, met 'n verzegelde sleutel erbij, met het verzoek in elk geval de bus te ledigen. Men kan alles of 'n deel uit de bus nemen, of niets behouden en dan alles in bus twee werpen. Men kan ook uit eigen zak wat in bus twee doen; deze blijft dicht, niemand kent de inhoud. Het gevolg is, dat niemand zonder noodzakelijkheid 'nemer' wordt, ieder kan naar zijn vermogen 'gever' worden. Het is nu gebleken, dat de psychologische verwachting, dat dit vertrouwen, dat in allen gesteld wordt, door hen niet beschaamd wordt; wat de uitslag ten volle bewijst. Het stelsel der twee bussen werkt schitterend! En *anonymiteit is absoluut gewaarborgd*.

Wat de *politiek* betreft is het duidelijk geworden, vooral in latere

27) I. Zollschan, a.a.O., S. 394.
28) A.a.O., S. 371.
29) M. Lazarus, Die Ethik des Judentums (Frankfurt a.M., 1898-1911). 2 Bde.

tijden, dat ook in Nederland het percentage der Joden onder de vooraanstaanden in de grote strijd om betere verdeling der productiemiddelen groter is, dan overeen zou komen met hun percentage van de Nederlandse niet-Joden. Onder degenen, die propaganda maken, in vergaderingen spreken, in kranten schrijven is ook in ons land het relatieve aantal groot.

Overdrijven, opsieren van verhalen kenmerken veelal de Joden. De neiging om tot uitersten te vervallen, ze is reeds dikwijls bij hen gesignaleerd. In m'n dissertatie schreef ik: reactie op oorzaken van vreugde of leed treft vaak door hare uitbundigheid.

Ongodsdienstig zijn vele Joden, naar algemeen wordt aangenomen. Toch wordt veel te gauw uit onverschilligheid voor ceremoniën, uit geringschatting van rituële voorschriften geconcludeerd tot ongodsdienstigheid:

'*Religiositeit, Konfession und Ritus sind drei grundverschiedene Dinge*'. (Zollschan).

Absoluut ten onrechte vertaalde men het woord *religie* door *geloof*!

Allerlei *neologismen* vinden in de joden grage adepten: *anarchisme*, zowel als *bolsjewisme, socialisme, communisme, spiritisme, theosofie, vegetarisme, geheelonthouding, natuurgeneeswijze* enz.

Pasmanik in 'Die Seele Israëls' zegt het treffend, ze zijn hun eigen *idealisme* kwijtgeraakt en 'haschen' nu naar alle mogelijke andere[30).].

De Joden zijn '*schreeuwerig*' in toon van spreken, in familiebijeenkomsten, in vergaderingen *luidruchtig*.

Ze *lachen om eigen geestigheden* meer dan anderen, ze 'proeven' deze blijkbaar ook beter.

In tijden van ziekte zijn ze '*angstig*', naast hun eigen arts roepen ze, als de patiënt niet gauw geneest, 'n tweede en meerderen.

Trenga zegt, 'dat ze hun hoofd verliezen; dat ze de moeilijkste, de lastigste patiënten zijn'[31)]. Oppenheim spreekt van 'n 'furor consultativus'[32)]. De behandelende medicus is het daartegenover vaak aangenaam bij z'n komst te ontwaren hoe nauwkeurig de klachten worden waargenomen, de opmerkingen beschreven.

30) Daniel Pasmanik, Die Seele Israels. (Zur Psychologie des Diasporajudentums). (Köln, 1911).
31) Victor Trenga, Sur les psychoses chez lez Juifs d'Algérie (Montpellier, 1902), p. 20/21.
32) Journal für Psychologie und Neurologie, Festschrift zu Forel's 60sten Geburtstag (Leipzig, 1908). S. 1.

Tot 1920 nam het aantal Nederlandse Joden toe, vergeleken bij de rest van de bevolking, sindsdien neemt het regelmatig af.

Waren in de 16e eeuw de *sephardische* (Port. Israëlitische) Joden in de meerderheid, sindsdien zijn zovele *Aschkenaziem (Duitse en Poolse)* Joden geïmporteerd, dat op dit moment het aantal der laatsten 20 maal zo groot is als dat der eersten. Het totaal aantal Nederlandse Joden kan op heden op 112.000 worden geschat[33].

Huwden vroeger bij de Joden de vrouwen in de regel op 18-20-jarige leeftijd, thans huwt de grootste helft der Nederlandse Jodinnen boven de 25-jarige leeftijd. Het is duidelijk, dat dit langere ongetrouwd blijven (in vergelijking ook met de rest van de Nederlandse bevolking (42 %) invloed heeft op de omvang van het buitenechtelijke geslachtsleven. In zijn ‘Ghetto’ zegt Siegfried van Praag: ‘Zinnelijkheid der sexen was in het Orthodoxe Oosten bijna onbekend. Nog voor de kinderen goed rijp waren, huwden zij en zoo werd de puberteit gekanaliseerd’[34].

Dat men niet ten onrechte bij de kinderen van deze ‘oosterse natie’ graagheid van zinnen ziet, meer dan bij die der lauwe westerstranden (waarover de gedoopte Portugese Jood Is. da Costa sprak, de dichter, die zeide, dat hij ondanks alles trots bleef op zijn Jood-zijn), het verwondert ons niet.

De Nederlandse Jood, in dit land bevoorrecht boven zijn broeders in vele andere landen, is nolens volens meer dan zij aan z'n omgeving, aan z'n landgenoten geassimileerd. Van grotere primaire functie, met 'n dieper beklijvende secundaire functie vertonen z'n karakter-eigenschappen duidelijk verschillen met die zijner omgeving. Duidelijk is gebleken, dat dit verschil een ander is, dan de nuancering aan weerszijden van de kunstmatige provinciale grenzen, van het karakter van z'n landgenoten. Hij vertoont karaktertrekken, sterk beïnvloed, ondermijnd door zijn abnormale positie, de oorzaak van zijn ziekte, van z'n nood, van z'n ondergang. Met z'n volksgenoten elders gaat hij te gronde, z'n beste karaktertrekken: zijn familiezin, z'n sexuële kuisheid, z'n matigheid, zij zijn bezig te verdwijnen; ondeugden waarvan hij vrij was, zoals drankzucht, ontucht, losbandigheid, zij nemen toe.

Onze grote, onze enige Joods-Nederlandse dichter, Jacob Israël de Haan, schreide eens ter neer:

33) E. Boekman, Demografie van de Joden in Nederland (Amsterdam, 1936).
34) Siegfried van Praag, Het ghetto (Zutphen, 1930), blz. 106.

Waar was één volk zó rijk, waar is één volk zo deerlijk dervend,
Dat elk volk haat en slaat,
Hier dom geduld, daar zwoegend zwervend
Zonder stad en staat?

Sinds hij dit schreef, stierf hij nog jong in het ‘beloofde land’ zijner vaderen, waar zijn volk bezig is zich op te richten, ontwakend uit de slaap van twintig eeuwen, het braakliggend *land zonder volk* gewekt door het *volk zonder land*, dat alleen daar weer *zichzelf* kan worden.

Die leeg vluchtend hun land verlieten en het duldend dierven,
Willen het dulden niet,
Zij willen, die machteloos zwierven,
Macht in 't oud gebied.

Het Nederlandsche gelaat Indrukken van den fotograaf door Willem van Malsen

'*Een plaatje zegt soms méér dan een praatje....*'

ER is niets nieuws onder de zon, maar wij weten zoo weinig....

En toen we opdracht ontvingen om voor dit boek foto's te maken wisten we nog niet, dat de vijf duizend kilometertocht door Groot-Nederland een ware ontdekkingsreis zou worden.

Bij iedere beschrijving van een gebied van ongeveer 2000 $K.M.^2$, rond waar de wieg van den auteur gestaan heeft, moest ik een paar foto's leveren, één van een man, één van een vrouw. De menschen, die ik fotografeerde, moesten autochthone bewoners zijn van de streek die zij vertegenwoordigden. Mijn opdracht was dus zuivere documentatie. Mijn opvatting echter was, deze opgaaf zoo aantrekkelijk mogelijk te maken en naar de meest markante niet alleen, maar ook naar de meest monumentale koppen te zoeken. Hetgeen mij slapelooze nachten bezorgd heeft, want het jachtterrein was groot, maar zùlk wild is uiterst schaarsch....

Uitzonderingen daargelaten. Zóó b.v. het kleine stadje Genemuiden waar zeer veel mooie menschen te vinden zijn en zoo óók de provincie Zeeland, die rijk is aan prachtige mannenkoppen.

In iedere streek moest het 'prototype' gevonden worden, hetgeen al spoedig bij het zoeken naar de geschikte vrouwenkop moeilijker bleek dan bij den man. Een markante mannenkop is bijna altijd kenmerkend voor de streek waarin hij aangetroffen wordt, terwijl de vrouw veel sterker afwijkingen van het gemiddelde type vertoont. Hetgeen mijn werk in bepaalde streken buitengewoon bemoeilijkte, en mij daar soms vier maal terug deed keeren om een typeerend gelaat van een vrouw te zoeken.

In totaal fotografeerde ik ongeveer zeshonderd personen. Naar ruwe schatting heb ik een kleine duizendmaal mijn prevelementje herhaald, en vierhonderdmaal bot gevangen. Soms duurde het een kwartier vóórdat ik iemand goed en wel aan 't verstand had ge-

bracht wat het doel was van mijn verzoek, en kon dán nog onverrichter zake doorrijden.

De moeilijkheid van het werk illustreerde een beroemd Vlaamsch schrijver het best, door mij bij de voordeur reeds terug te wijzen, toen ik het waagde, hem eenige voorlichting te vragen. Belachelijk vond hij het, dat ik in enkele weken wilde klaarspelen waar wel drie jaar studie voor gebruikt mochten worden. Om mij niet geheel 'knock out' geslagen te voelen moest ik wel gaan twijfelen, met onverzwakte bewondering voor zijn genie, aan zijn juiste inzicht op dat oogenblik.

'Wie heeft jou vroeger geleerd karakters aan te zien en te ontleden toen je over de Vlaamsche boeren begon te schrijven?' dacht ik maar stilletjes, terwijl ik teleurgesteld afdroop.

Mijn modellen zocht ik bij voorkeur onder de middelbare leeftijd. Kinderen en oude menschen heb ik zooveel mogelijk vermeden omdat bij de eerste de markante lijn nog latent is, en bij de laatste vaak oplost in de lijnen van de ouderdom.

Een tocht als de mijne was overigens heel geschikt om eigenschappen te leeren kennen die men op een andere wijze niet zoo gemakkelijk op het spoor komt. Een ontdekking was het b.v. op te merken hoe gering het oriënteeringsvermogen is van den Vlaming. De Vlamingen zijn zeer slechte gidsen, een uitspraak, die ik baseer op ondervinding zoowel langs de weg, waar de begrippen links en rechts met elkaar 'boompje verwisselen', als in de steden waar zelfs 'zeer geleerde' heeren mij uren hebben doen dwalen door onvolledige adres-opgaaf.

Het laatste geval deed de deur dicht. We waren het stadje Stokkem aan de Maas genaderd en stonden dus op het punt, Vlaanderen te verlaten. Westelijk van dit stadje stroomt een tamelijk breed water, dat wij moesten passeeren. Op de kaart was dit zij-takje van de Maas ongenoemd in teekening gebracht. De aanzienlijke breedte en de groote moderne brug, die zelfs door militairen bewaakt werd, prikkelden onze nieuwsgierigheid. We stopten dus even bij een schildwacht, die, geweer aan schouder, wel bereid scheen zijn leven voor de verdediging van deze Vlaamsche stroom te willen geven.

'Kunt U mij zeggen, hoe deze rivier heet?'

Het antwoord van den landsverdediger, een phenomenale demonstratie van zijn tekort aan aardrijkskundige belangstelling, die alleen reeds een decoratie voor blind vertrouwen waard was, luidde: 'Dâ kan 'k niet zeggen, ik sta hier alleen voor de wacht!'

Er is mij door de redactie van dit boek gevraagd, een bijschrift te voegen bij elk foto-paar, om het bekijken der koppen te vergemakkelijken.

*

Groningen.

Een boerenarbeider uit Ten Post en een vrouw uit Uskwerd.

De Groningsche kop is m.i. niet verwant aan de Friesche, en evenmin aan de Drentsche. Zij draagt (althans binnen de grenzen van Nederland) een apart karakter.

Ronde vleezige koppen, waarin diep-liggende oogen boven zware wangen, veelal leelijke monden met zware, ingetrokken kin, die, vooral bij de vrouwen, een stuursche uitdrukking aan het gelaat geven.

De oogen der vrouwen zijn wel stuursch, maar altijd door-en-door oprecht, zóó oprecht dat ze een menschen-vriend boeien en prikkelen tot een poging, ze aan het lachen te krijgen. En is hem *dit* gelukt, dan heeft hij tegelijkertijd de Groningsche vrouw ontdekt, die een pracht-type is. Zuiver als goud, trouw, verstandig en toegewijd aan alles wat tot haar gebied behoort.

De Groningsche man mist van nature het gereserveerde dat de vrouw bezit en het bizondere karakter van haar kop uitmaakt. Zijn gemoedelijkheid trekt onmiddellijk aan. Zoo als hij er uitziet, zóó is hij: goedgehumeurd, evenwichtig, een vijand van fanatisme, en van het zwaar-op-de-handsche.

In Groningen, zoekende naar de markante vrouwenkop, vond ik in háár meteen het oer-type van schippersvrouw, dat de Hollandsche binnenwateren bevaart.

*

Friesland.

Een Friesche boer, en een boerin uit Irnsum.

Gepronlonceerd gelaatstype. *Wil* spreekt uit de felle oogen, uit de breede mond met de dunne opeengeklemde lippen, uit de krachtige gebouwde kaken en kin, uit de stevige jukbeenderen. Wil spreekt ook uit de houding van de kop, die iets achterover helt.

Veel voorkomend zijn zware oogleden (‘kussentjes’ boven de oogen) en steil haar.

De Fries leeft sterker naar binnen, en moeilijker naar buiten.

Drente.

Een boer uit Dalen en een boerenmeisje uit Oosterhesselen.

Het voorhoofd van den Drent steekt ver naar voren, met omranding van zware wenkbrauwen.

Daaronder liggen, misschien een beetje onderzoekend, maar toch in 't geheel niet meer wantrouwig, de rustige groote oogen, en dááronder weer, vaak een kleine driehoek, de rest van het gelaat met de breed-gevleugelde neus en de groote vriendelijke en spraakzame mond (in tegenstelling tot de mond van den Twentschen boer die somber en zwijgzaam is.)

Toch zijn er streken in Drente waar Anne de Vries zijn gesloten ‘Bartjes’ vond, met hun zwijgzame vaders en hun beetje wantrouwige moeders. Dáár waar heiden, moerassen en riviertjes gebieden afsloten van de overige wereld, en het moderne leven zich moeilijker een weg baande naar het menschdom.

*

Oost-Overijsel.

Een boer uit Enter en een boerin uit Diepenheim.

Nergens in Nederland is het oer-type van den Saks zoo duidelijk terug te vinden als in het Oostelijk deel van Overijsel. Wilt u een onvergetelijke indruk krijgen van den Saksischen man en de Saksische vrouw in hun gezelschappelijk leven? Koop op een marktdag te Zwolle een kaartje voor de bus naar Ommen en zet u in zoo'n vehikel rustig in een hoekje. De kleine boerinnen met hun kinderlijke gezichtjes, kleine neusjes en groote monden, raken niet uitgekakeld. Als één van hen haar einddoel heeft bereikt krijgt ze haast niet de kans uit de bus te stappen, zoovéél moet er dan nog even haastig worden meegedeeld.

De mannen zeggen niet veel. Kijken met hun ernstige zwaarmoedige koppen naar het land dat voorbij gereden wordt, en beoordeelen de gewassen. Men zou hun, oppervlakkig bekeken, niet veel sociaal gevoel toeschrijven. Maar raakt u midden in de nacht met uw auto verdwaald in het net van landwegen, dat de streek in duizend stukken snijdt, klop dan maar rustig bij hem aan, en 't komt in orde! Hij verlaat voor u zijn bed, kleedt zich aan, steekt de lantaarn op en vraagt kort en goed of u maar wilt volgen. Zóó offert hij graag voor u een deel van zijn nachtrust op, om u uit een doolhof te helpen. En verwonder u zich niet, wanneer hij weigert een fooi aan te nemen, ook al zou 't een flinke zijn!

West-Overijsel.

Een boerenarbeider uit Ambt-Vollenhove, en een boerin uit Oosterholt.

Geheel anders dan in Oost- zijn de koppen in West-Overijsel. Uniek zijn er vier à vijf verschillende landschappen in een gebied van hoogstens 500 km^2 en daarmee verbandhoudend vier à vijf verschillende menschen- en gelaatstypen!

Aanwezigheid van een oude zeekust (visschers), van heuvelige zandgrond (Ambt-Vollenhove), van isoleerende venen en moerassen in de omgeving van Steenwijk, van het stroomgebied van het Zwarte Water (rivierklei), en van het vruchtbare Kampereiland (zee-klei), maakt van West-Overijsel een geografisch en ethnologisch natuurpark.

De veenstreek rond Steenwijk, waar de gezichten kneuterig, en verre van intelllectueel zijn, maakt een uitzondering; in de overige deelen van West-Overijsel is het gelaatstype daarentegen uitgesproken mooi.

Het gelaat van de boerenvrouw uit Oosterholt is van bizondere schoonheid. De nobele mond, de fiere verstandige en tegelijk ook vriendelijke oogen zijn spiegelbeelden van een sterke wil en een groot verstand.

Verwant aan de hare in vorm en expressie is de kop van den man uit Ambt-Vollenhove. Uit beider gelaat spreekt de romantiek van de zee, in beider trekken herkent men iets van de glans die ook straalt van het bijna magische gelaat van den ouden Volendammer, en van de apostelkop van den Zeeuw.

*

De Veluwe.

Een keuterboer uit Achterberg en een meisje uit Hierden.

Waar in het Westen van ons land in de laatste vijftig jaar de welvaart op het platteland kennelijk op zijn retour is, is de algemeene toestand in de oostelijke provincies eigenlijk nog vooruitgaande. Een groothandelaar in veevoeder zei me laatst, dat hij liever een crediet van duizend gulden verleende aan een Veluwschen boer, dan van honderd gulden aan een Hollandschen. Met de kunstmest en de kip hebben de zandboertjes wonderen verricht, en in nauwelijks twintig jaar tijds hun keuterbedrijfjes omgetooverd in kapitale boerderijen en kippenfokkerijen.

Het wat verlegen boertje van vroeger steekt u nu gul en lachend zijn hand toe, en bewust van de krachten, die er in hem schuilen, laat hij u als een broer zijn mooie bedrijf zien. Maar zijn pet houdt hij liefst op zijn hoofd, zelfs als hij koffie drinkt bij de vrouw! Al te veel tijd moet u ook weer niet van hem vragen, dan gaat hij u vervelend vinden, want hij heeft geweldig veel werk omhanden!

Bij zulke formidabele veranderingen in omstandigheden blijft uitwerking op kleeding en voorkomen, en zelfs op de uitdrukking van het gelaat niet achterwege.

Van schuchterheid of wantrouwen is niets meer overgebleven op het gelaat van het Hierdensche meisje.

Integendeel zijn de menschen dankbaar voor elk contact met de buitenwereld, dat door het vereenigingsleven met zijn landelijke congressen, door reisvereenigingen met autobus-reizen en tentoonstellingbezoeken sterk wordt bevorderd. Helaas laten zij bij zulke gelegenheden liever hun kappen en locale costuums thuis. Van hún standpunt bekeken zeer begrijpelijk.

Schoonheden behooren op de Veluwe tot de zeldzaamheden, maar zeldzaam zijn óók norsche onvriendelijke vrouwen, die er niet van houden gastvrijheid te toonen.

De boer uit Achterberg is een monument van de heide. Alle krachten die in hem ontwikkeld zijn, vond hij in het woekeren met de bodem.

*

De Achterhoek.

Een boer uit Zelhem en een vrouw uit Hengelo (G.).

De Achterhoekers hebben krachtige, mooi gebouwde koppen, met zachte lijnen en trekken. De beide uitgebeelde menschen geven niet de expressie van strakke wilskracht, veeleer leest men uit hun gelaat: groote ontvankelijkheid, gevoeligheid en bescheidenheid.

Agressief is hun karakter allerminst. Het zijn gevoelsmenschen, die gastvrij en mededeelzaam zijn.

In de Achterhoek vroeg ik aan een boerin appels te koopen; ik kreeg ze voor niets. In de Betuwe moest ik bij een boer de pruimen duurder betalen dan in de stad!

*

De Betuwe.

Een boer, en een moeder en kind uit Ek en Wiel.

Voor den niet-Betuwnaar heeft de Betuwe iets ongenaakbaars.

Zoodra de groote rivieren zijn overgestoken en men voet aan wal heeft gezet, begint het al:

eerst een deftig veerhuis omringd van hooge boomen, midden tusschen de open uiterwaarden, waar men de gezelligheid van een allemans-herberg of -uitspanning mist, en door 'persoonlijkheden' aan koffie geholpen wordt,

dan de hooge trotsche dijken waarachter de Betuwe sinds eeuw en jaar 'geborgen' ligt,

en eindelijk, na weer in de diepte afgedaald, en in de eigenlijke Betuwe aangeland te zijn, ontdekt men dat de boerderijen en woningen zich deftig op een afstand houden achter zwaar hekwerk, hooge heggen en zelfs achter steenen muren.

De Betuwe heeft iets geslotens, ongenaakbaars en bijna iets afstootends.

Maar ééns in het jaar gebeurt er in de Betuwe een wonder: de natuur legt beslag op haar een spreidt er een teere witte pracht ten toon als nergens in heel Nederland wordt gevonden. De stugge Betuwe is er in één slag omgetooverd tot het allerliefelijkste en allervriendelijkste oord van de aarde!

Kijk dan uw oogen uit, onvergetelijk is de aanblik.... maar vermijdt de wettige eigenaars van die witte wonderen, zij zouden u kunnen ontnuchteren. Want de Betuwsche boer is vóór alles een zakenman.

Er is een sterke overeenkomst tusschen land en volk: van nature is de Betuwe een sterk begrensd en vruchtbaar gebied; de Betuwnaren zijn zwaarbloedige egocentrische typen, korte hals, groote kop, dikke oogen, kleine neus, zinnelijke mond en veelal zware kin, die neiging heeft zich te verdubbelen.

*

Utrecht.

Een tramconducteur en een burgerjuffrouw.

Naast de drie voorgaande steden, die ieder een klap van de groote wereldmolen te pakken hebben, staat Utrecht als provincie-stad.

Ontbreken van emotie en humor zijn kenmerkend voor de Utrechtsche gezichten.

Stad van oude adel en 'doode' rijkdommen.

Trouw aan alles waar een braaf mensch trouw aan moet blijven: aan zijn geloof, aan zijn familie, aan zijn arbeid en.... aan de conventie!

Het Gooi.

Een boer en een vrouw, beiden uit Laren.

Honderd jaar geleden: jachtterrein van de groote heeren uit de Vechtstreek; vijftig jaar geleden: wijkplaats voor idealistische artisten en artistieke idealisten, vijf en twintig jaar geleden: week-end en vacantieoord van fietsende Amsterdammers en Utrechtenaren; tháns forensen-park van moderne patriciërs en O.W.-ers en luchtplaats van dagjes-menschen. Zoo is het Gooische keuterboertje al sinds lang het troetelkind van menschen die voor hun genoegen natuur en eenvoud zochten.

Wie van beide van deze bezoeken het meest profiteerde, de Gooische boer of de indringer, blijft een vraag, maar zeker is dat de eerste heeft geleerd te coquetteeren met zijn keuterschap, en zich de waarde van zijn bloementuintje, zijn venstertjes, zijn intérieurs en zijn kleederdracht, maar vooral van zijn eenvoudige manier van doen een beetje bewust geworden is.

Van geloof meestal katholiek, van nature niet wereld-schuw, zal in ieder geval zijn vriendelijkheid er niet op achteruit zijn gegaan, en het peil van verzorging van huis en have en eigen lichaam, wanneer men gaat vergelijken met de Veluwe, en met Drente, moet er minstens 50 % door gestegen zijn.

Want opvallend is zijn zindelijkheid, die soms herinnert aan het Zeeuwsche interieur.

Als u denkt dat het afgebeelde Gooische vrouwtje onvriendelijk is, vergist u zich.

Deze weduwe is omtrent tachtig, maar speelt graag met u een spelletje gedachten-tennis. Al uw shots vangt zij op met een behendigheid die u doet verbazen. De foto geeft haar wéér op een oogenblik dat zij een flinke smash gegeven heeft, en u nu in uw hempje ziet staan.

De Gooische boer, een weduwnaar, is een vriend van haar. Uit zijn gelaat spreken vriendelijkheid en humor, in tegenstelling tot zijn Achterbergschen confrater (zie foto Achterbergsche boer) die meer naar binnen gekeerd en stroever is.

*

Noord-Holland.

Een landarbeider uit Knollendam en een boerenvrouw uit Assendelft.

De Noord-Hollander is een verstands-mensch.

Steil-recht omhoog gaat het voorhoofd, dat niet breed naar wel

hoog is. Hooge slaapbeenderen, zware wenkbrauwen, groote oogleden en veelal vroolijke mond.

Uit de kop van de vrouw spreekt de vroolijke, gezellige aard. De Noord-Hollander houdt van zijn kermissen en zijn dansvloeren, is niet gesloten als de Fries, is geestig en nuchter. Dit geldt vooral voor den Zaankanter (overeenkomst met den Amsterdammer).

*

Amsterdam.

Twee Jordaan-typen: een koopman en een vrouw.

De achtergrond van de Amsterdamsche gemoedelijkheid, waarin de heele wereld zich thuis gevoelt, is de sfeer van het Amsterdamsche volksleven, in het bijzonder dat van de Jordaan.

Iedere Jordaner is een kind van het groote Jordaan-gezin, waarin niemand ongestraft zich ón-Jordaansch mag aanstellen.

Hartelijkheid is de scheering (zie de kop van de vrouw) en humor de inslag van het Jordaan-leven (zie de mannenkop).

De Amsterdammer besteedt aan zijn uiterlijk niet meer zorg dan hoog-noodzakelijk is.

*

Zuid-Holland.

Een boer uit Oudewater en een boerin uit Linschoten.

Een geheel ander gelaatstype dan in Noord-Holland.

Hier zijn de koppen rond, de lichaamsbouw is kleiner en vaak breeder. Het type is er armer aan humor en fantasie, zwaarmoediger, dogmatischer maar vromer.

*

Den Haag.

Een marktkoopman en een volksvrouw.

In Den Haag is de ‘make-up’ verzorgd. De koopman blijft graag ‘heer’ achter zijn peren-stalletje, de vrouw weet kam en spiegel te hanteeren. Er zit verfijning in de gezichten, weerzin tegen ruwheid, maar.... gemis aan sappige humor à la Mokum.

De zwier van hof en diplomatie woei over naar het eenvoudige volk.

Rotterdam.

Een markt-koopman en een krantenvrouw.

Van oudsher is Rotterdam de stad der havenarbeiders, der bootwerkers en der matrozen.

De afgebeelde figuren zijn producten van een stad waar zwaar gewerkt, gedronken en gevloekt werd.

De tragische invloed hiervan op het ernstige Zuid-Hollandsche karakter is bijna van het gelaat te scheppen.

Hoewel de Rotterdammer in aanleg intelligent is, spreekt uit de beide echt-Rotterdamsche gezichten een geestelijke honger, en een gemis aan humor.

*

Zeeland.

Een boer uit Biggekerke en een meisje uit Zoutelande.

De Zeeuwsche mannenkop is de meest monumentale van Nederland. Voorhoofd, oogen, neus, mond en kin, alles aan deze koppen is even mooi gebouwd en ingeplant. Karakter, gevoel en verstand zijn met elkaar in evenwicht.

De Zeeuwsche meisjes zijn veelal mooi, maar onder de vrouwen van gevorderde leeftijd zijn er weinig te vinden, die hun schoonheid behielden. Oogkassen en kaken ontwikkelen zich in de kleine gezichten te sterk, die daardoor te beenderig worden. Alleen in de Katholieke streken zijn de vrouwen veel mooier, een verschijnsel dat overal in Nederland zeer opvallend is.

Oppervlakkig bekeken lijkt het wel of het Calvinisme goede teelaarde is voor de natuur van den man, terwijl de vrouw zich gelukkiger ontwikkelt in het Katholicisme.

*

Westelijk Noord-Brabant.

Een boer uit Bosschenoord bij Roosendaal en een boerenvrouw uit Rukven.

Een kruising van het secundair-reageerende wilstype uit het Noorden en het primair gevoelstype uit het Zuiden, leverde het ras dat Westelijk Noord-Brabant bewoont.

In vroeger tijden zouden zich hier de Friezen genesteld hebben, hetgeen het gelaatstype inderdaad ook uitwijst.

Vooral in de buurt van Zevenbergen vindt men koppen die men

oppervlakkig beschouwd voor rechtstreeksche import uit Friesland zou houden, doch waaraan men bij nader bekijken de scherpe kantjes van het Friesche gezicht mist.

De drank speelt hier een minder belangrijke rol en de ondernemingsgeest is, in tegenstelling met oostelijk Noord-Brabant veel grooter.

De groote bedrijven, fabrieken en handelsondernemingen zijn voortgekomen uit de Brabanders zelf, die van de nabijheid van Rotterdam en Antwerpen, en de ligging tusschen Holland en Vlaanderen profiteerden.

In deze geografische ligging zit voornamelijk het verschil tusschen oostelijk en westelijk Noord-Brabant. Het oostelijk deel lag geïsoleerd tusschen de Antwerpsche Kempen, de Peel en de, in vroeger tijden zeer breede Maas. Rijke ondernemers vonden daar goedkoope werkkrachten en bouwden er hun formidabele industrieën. Of deze echter tot zegen van het volkskarakter strekken, staat te bezien....

*

Oostelijk Noord-Brabant.

Een boer uit Schijndel en een vrouwtje uit Lieshout.

Er zijn streken waar het evenwicht 'man-vrouw' verbroken is, en waar in het gemeenschapsleven òf de man òf de vrouw een eerste viool speelt. In het oostelijk, en voor een goed deel ook in het westelijk deel van Noord-Brabant, is de vrouw, als karakterfiguur, sterker geteekend dan de man.

Acht jaar woonde ik op verschillende plaatsen in oostelijk Noord-Brabant, en acht jaar lang heb ik mij aan drie dingen geëergerd: aan de duizende kroegen in stad en land, aan het zich (maar dan ook in letterlijke zin) krom-werken van de vrouwen, die mee het land op moeten, en aan de foei-leelijke, ja zelfs lugubere bouw van de steden en groote plaatsen (Breda uitgezonderd).

Er zit een zwakke plek in het hart van den man. Aan humor en verstand ontbreekt het hem niet, maar in ijver en plichtsgevoel is de vrouw hem de baas. De vrouw vindt in Brabant troost en geluk in haar geloof en in de kerk, de man helaas veelal in de kroeg. Voor háár is het geloof de stimulans voor haar energie, en zelfs bij gemis aan vormelijke opvoeding vindt men bij haar een groote natuurlijke beschaving. Nergens komt u zoo goed onderdak als bij de Brabantsche boerenvrouw. Niet alleen in materieel opzicht, maar wanneer u zich zelf tegenover haar blijft en niet 'de meneer gaat uithangen', gaat zij moederlijk voor u zorgen. Zij verzet minstens tweemaal

zooveel werk als de man, op het land en in huis, en wanneer de man een kaartje gaat leggen en zijn pijpje rookt, blijft zij nog met duizend dingen bezig. 's Morgens en 's avonds gaat zij in de gebeden vóór, en de man en de kinderen zeggen alleen maar ‘amen’. Als dit het voorschrift is van de kerk, is dit goed bekeken, want in alle dagelijksche dingen is zij de meest plichtsgetrouwe.

Dat de Brabander in sleur werkt, dat bedrijfseconomie en -organisatie meestal zijn liefde niet bezitten, heeft diepere oorzaken die hier onbesproken moeten blijven. Alle groot-industrie, en de meeste groot-landbouw en ontginning is in dit gedeelte van Noord-Brabant import.

En toch.... als ik denk aan enkele prominente typen van het platteland, die voorbeelden zijn van ijver, voel ik dat ik niet alleen hen te kort doe, maar zelfs het geheele Brabantsche mannendom.

Met mijn Contax kan ik bij benadering slechts een gemiddelde geven en met mijn vulpen moet ik wel generaliseeren; al wil ik dit zoo eerlijk mogelijk doen.

Ik ben het geheel oneens met Prof. Dr. J. Waterink in ‘Volk van Nederland’ waar hij zegt, dat de zuidelijke bewoners van Nederland minder karakterdiepte bezitten dan die uit de noordelijke provincies, in het bijzonder de vertegenwoordigers van het Saksische deel van ons volk. Want het ontbreekt den Brabander wel aan sociaal inzicht, doch allerminst aan sociaal geweten! Waar een Brabander zich uit overtuiging gaat verzetten tegen sociaal kwaad (b.v. tegen de borrel of tegen de domper van de gemakzucht) ontstaat een type dat zoo prachtig evenwichtig is, dat geen enkele Nederlandsche boer hem overtreft.

De kop van den Brabander die ik fotografeerde nam ik in de kroeg, maar als men u vertelde dat het een opname was van een schilder die aan zijn doek stond te werken, zoudt u dit willen gelooven; zóó fijn is het gelaat, zoo gevoelig de uitdrukking.

De vrouw knipte ik op haar kerkgang. Zij is wat zij lijkt, en wat veel Brabantsche vrouwen zijn.... een engel.

*

Limburg.

Een man uit Melik en een boerenmeisje uit St.-Odiliënberg.

Bij Limburg begint voor den fotograaf van Nederlandsche gezichten eigenlijk al zoo'n beetje het buitenland.

‘Het eigene’ van Noord-Nederland begint hier weg te vallen en

plaats te maken voor het kinderlijk-natuurlijke, voor het meer algemeene.

De *eigen* streek, de *eigen* afkomst, het *eigen* geloof, de *eigen* zaak, de *eigen* familie, het *eigen* erf, de *eig*en woning liggen den Hollander nà aan 't hart, en verleenen aan zijn gelaatsuitdrukking het afgeslotene en zelfgenoegzame.

Het gelaat van den Limburger is opener, bewegelijker, algemeen menschelijker en fijner besneden.

Een zekere nonchalante bewegelijkheid zit er in de bouw van zijn steden en zijn dorpen; zijn interieur is bont versierd als het interieur van zijn kerken. Zóó muurvast als de Hollandsche boer zit de Limburgsche niet in zijn bedrijf.

De bodem en het bedrijf zijn voor hem slechts middel, voor den Hollandschen boer worden ze haast doel van zijn bestaan.

De groote wetten van het leven die in de trekken van het menschelijk gelaat gegrift staan, zijn duidelijker leesbaar bij hen die niet zóó vastgegroeid zijn aan eigen-bezit en eigen-belang.

Niet enkel op het levende gelaat van den hedendaagschen mensch is de stempel van de volksaard gedrukt, ook het steenen gelaat van de steden kan boekdeelen spreken! Oude steden als Leeuwarden, Alkmaar, Delft en Brugge, monumentale representatieven van hun omgeving, vertolkers van de practische zin der Friezen, de vroolijke profane inslag der Noord-Hollanders, de deftige ingetogen smaak der Zuid-Hollanders, de vrome ziel der West-Vlamingen, dragen allen, hoe schoon ook, een locaal, begrensd karakter.

Maastricht daarentegen, knooppunt van drie groote gebieden: het Germaansche, het Romaansche en het Nederlandsche, is de steenen manifestatie van zoowat alle culturen, die van de vroegste middeleeuwen tot heden West-Europa hebben beheerscht.

*

Noordzee-visschers.

Een visschersjongen uit Egmond en een visschersmeisje uit Katwijk.

De visschers van de Hollandsche Noordzeekust, al wonen ze honderd kilometer van elkaar verwijderd, lijken méér op elkaar dan op de plattelanders, vijf kilometer achter de duinen. Dit wijst op mogelijke bloedverwantschap.

Het zijn in doorsnee rustige blauw-oogige, rijzige gestalten, waarop de Scheveninger uitzondering maakt, die kleiner en tengerder gebouwd is en een bewegelijker natuur heeft.

De Noordzeevisschers hebben veelal kleine monden, groote kinnen, wijd uit-elkaar staande oogen in groote oogkassen.

Als alle visschers wonen zij graag in een klein huisje, dat donker en hokkerig, maar lang niet ongezellig of rommelig, dus precies als het interieur van hun vaartuigen, is ingericht.

Hetgeen aan boord nu eenmaal onmogelijk is, omdat muren daar ontbreken, wordt 'thuis' goed gemaakt: dáár zijn alle kamerwanden in beslag genomen door een portrettengalerij van ouders en grootouders, in lijsten van formidabele grootte. Een behoefte om de vereering van voorouders, figuren, die soms door overlevering in de verbeelding van het visschersvolk gigantische afmetingen gingen aannemen, in groot formaat te demonstreeren.

*

Zuiderzee-visschers.

Een visscher uit Volendam en een visschersvrouw uit Bunschoten.

De bestaansbodem van den visscher is de zee, met zijn levend zilver in de diepte, met zijn eeuwig bewegend en eeuwig onberekenbaar oppervlak.

Als Willem van Oranje zijn lijfspreuk zelf gevonden heeft, was hij ook een geniaal dichter, want met drie woorden werd dan door hem de kern van het Nederlandsche volkskarakter geteekend.

'Tranquillus in undis': rustig in de golven.

Dit is ook de levenshouding die spreekt uit het profetische gelaat van den Volendammer.

Een feillooze remedie tegen eenzaamheid is humor.

Humor is een karaktertrek van de visschersvrouw aan *al* onze kusten, met humor kan een ieder haar deurtje openen, humor drijft haar met haar bezigheden op straat, want driekwart van haar leven brengt zij haar leven vóór, en één kwart binnen *in* haar huisje door.

Maar zoo mooi als de Bunschoter vrouw die afgebeeld is op de foto, zijn haar dorpsgenooten, en in 't algemeen alle visschersvrouwen van de Nederlandsche kusten niet. Onder haar zijn mooie vrouwen witte raven, en men is geneigd te veronderstellen dat inteelt op de vrouw een schadelijker invloed uitoefent dan op den man.

Een duidelijke verwantschap, volgens gelaatstype, bestaat er tusschen alle Zuiderzee-visschers, uitgezonderd die van de Veluwe.

Het is gewaagd, om de veronderstelling uit te spreken, maar niemand, die hun gezichten kent, behoeft zich te verwonderen als de ontdekking wordt gedaan dat hun bakermat ligt in West-Overijsel.

Zelfs in de familienamen kan men, als men wil, in deze richting een aanwijzing vinden.

*

West- en Oost-Vlaanderen.

Een boer uit St. Martens-Latem en een vrouwtje uit Ingooigem.

De voorstelling die men zich in Holland in 't algemeen van den Vlaming maakt, komt weinig overeen met de werkelijkheid.

'Oppervlakkig, maar vroolijk' is de meening, en in de verbeelding van zijn Hollandschen broer gevoelt de Vlaming zich het gelukkigst achter zijn potteke bier.

Voor de groote steden mag dit een klein beetje waar zijn: den Vlaamschen boer kan men geen grooter onrecht aandoen, dan door hem te rangschikken in de rubriek van de vroolijke, goedhartige, maar eigenlijk onvolwassen volkjes.

Het Vlaamsche volk uit de provincies West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg, is bovenal een *vroom* en *ernstig* volk.

Want ontroerend is de eenvoud van zijn geest en zijn zachtmoedigheid, al zit zijn geloof niet vast aan strakke dogma's. Voor hém zou er geen eer of succes te behalen zijn aan spitsvondige uitleggingen van de H. Schrift, want wie zou er in Vlaanderen naar hem luisteren, waar de denksport in profane en religieuse zaken niet zoo bizonder hoog staat?

De spanning, die de arbeid van den Hollander kenmerkt, óók op het platteland, en die misschien nog méér een gevolg is van zijn naijver dan van zijn winzucht, is den Vlaming vreemd. Zijn arbeid is niet fanatiek en hij blijft vrij van zelfgenoegzaamheid.

En, dichterlijk als hij is, laat hij Onzen Lieven Heer en de Apostelen in zijn verbeelding gemoedelijk langs de Vlaamsche akkers wandelen en er allerlei vreemdsoortige avonturen beleven, en moeten vooral de pastoors en de geestelijken het ontgelden in zijn humor. Maar dit komt allerminst voort uit een zucht om te profaneeren, en is, zooals de Vlaming Lode van Gent in zijn verhandelingen over Vlaamsche humor zoo juist uitdrukte, een bevestiging van het oude spreekwoord: 'Wat men lief heeft, plaagt men.'

Dit alles ligt weerspiegeld in de Vlaamsche boerenkop. Zijn gelaat mist de scherpe lijnen van den Hollander. Het is zachter, kinderlijker van uitdrukking en spreekt meer van gevoel en geduld, dan van onverzettelijkheid en energie.

Een klein vrouwtje, het bleeke vrome gelaat met prachtige bruine

oogen, gehuld in de Vlaamsche mantelkap, kwam, vroeg in de morgen, de stoepen af van de kerk te Ingooigem. Een fotograaf stond op de loer en volgde haar op een afstand. Een half uur later zat hij tegenover haar aan haar tafel en liet geen woord verloren gaan van al hetgeen ze hem vertelde, met haar lieve stem, over Pastoor Verriest, bij wien ze zooveel jaren had gediend. Van zijn levensgewoonten, van zijn werk, van de Zondagsche bezoeken van Pastoor Gezelle aan de Ingooigemsche pastorie, en van de heerlijke maaltijden die zij dan voor hen klaar maakte. Toen moest zij even poseeren, en Paulientje van den Putten, een stukje historie uit het leven van twee groote vertegenwoordigers van het Vlaamsche volk werd vereeuwigd voor dit boek.

*

Gent.

Een revue-schrijver en een marktvrouw.

Gent leeft op romantiek. Iederen avond opnieuw, als de dag ten einde is, keeren in Gent de Middeleeuwen terug. Zij nestelen zich in de gloed van de hemel op de tinnen en de daken, op de pleintjes van het oude Gent.

Er mogen nòg zooveel trams en auto's de oude stad doorkruisen, en bederven met hun lawaai: in onverstoorbare kalmte leeft het volk van Gent zijn eigen leven rond zijn groote figuren, die het vereert en in zekere zin beschermt.

Daar zijn b.v. ‘Dikke Sien’, van de vischmarkt, die dichtbij de vierhonderd pond weegt; Henri van Daele, de revueschrijver die avond aan avond in Minard's Schouwburg Gent doet schudden van het lachen, en die ook goed weet uit welk vaatje hij de Gentsche tranen moet tappen; ‘bollen-Katrien’ die de beroemde hoestbollen maakt, en haar huis, dat geen ‘bijhuizen’ heeft, openstelt voor ieder die iets weten wil omtrent Gent en de Gentenaren; rond deze en dergelijke figuren zet zich de traditie van het Gentsche leven voort, met zijn vertakkingen tot in de duisterste hoeken der stad, tot in de kluizen van 't Patershol en de donkerste kamertjes van 't Pand. Want het volk van Gent is één, houdt er geen standen op na, en haat opschepperij.

Gent is de leverancier van Vlaamsche humor en Vlaamsche planken-romantiek aan Brussel. De revue's van Henri van Daele (zie foto) worden bewerkt voor de Brusselsche hoofdstad en opgevoerd in ‘Les Folies Bergère’.

De Antwerpsche Kempen.

Man uit Berlaar en een landschap bij Berlaar.

Rondom Antwerpen ligt het land van de populieren. Tientallen bochtige beken, die afwateren op Schelde, Rupel en Nethe, doorsnijden hier de humusrijke bodem, de beste teelaarde voor wilg en peppel. Bodem en menschen vormen een overgang, geografisch en ethnologisch, naar de schrale Kempen. Het gelaat van den boer benadert het ernstige gelaat van den West-Vlaming, maar is meer geprononceerd dan dat van den Kempenaar uit de provincie Limburg.

*

Antwerpen.

Een smid en een bootwerkersvrouw uit Antwerpen.

Van Antwerpen uit voer de Vlaming naar andere werelddeelen en keerde er als cosmopoliet weer terug.

En de Vlamingen die er bleven, ontmoetten er dagelijks vreemdelingen, kooplui en matrozen uit alle landen en streken, die er kwamen om hun koopwaren te verhandelen of hun verdiende gage te verbrassen.

(De zee maakt dorstig en waar veel water vloeit, vloeit ook veel bier.)

Dit contact bevruchtte er de Vlaamsche geest die ‘Antwerpsch’, d.w.z. rijker, ruimer, maar ook lichtzinniger werd, en modelleerde er de Vlaamsche koppen tot de specifiek-Antwerpsche.

Vroolijke gezichten, waar muziek en verbeelding en niet het minst ‘karakter’ uit spreken.

Dat de Antwerpenaren niets te kort gekomen zijn laat de robuste ronde kop van den smid voldoende zien; vroolijk in zijn dronk, goedaardig in zijn nuchterheid, maar vervaarlijk in zijn drift. Een kerel van het formaat Breydel en de Coninck als Vlaanderen een beroep zou doen op zijn lichaamskracht.

De vrouw: een èchte vrouw, hartelijk, vroolijk, met een zweem van lichtzinnigheid, maar met de zuiverheid van een kind.

*

Vlaamsch-Brabant.

Een boer uit Meise en een boerenvrouw uit Itterbeek.

Brabant is het land van de rijke natuur, en temidden daarvan ligt, als een kroon, de Vlaamsche wereldstad Brussel.

De boer uit West-Vlaanderen is vroom en eenvoudig; breedgeschouderd, kloek-gebouwd met een kop waar geestkracht uit spreekt is daarentegen de Brabander. Rechtop draagt hij zijn hoofd, kloek is zijn voorhoofd en opvallend de verstandige blik van zijn oogen. De energieke en optimistische neus, flinke driehoek met breede basis, vaak ver-vooruit stekend, kin en onderlip groot, de mond grof maar mooi gevormd. Aan het gelaat zit niets verfijnds, maar het is rijk van uitdrukking.

In Vlaanderen en Brabant is er een groote eenheid tusschen stad en land. Den Haag blijft het Haagje, en daaromheen, maar zonder eenig verband, ligt Zuid-Holland en wonen de ernstige boeren. Maar Brussel is van Brabant en Brabant is van Brussel.

Niet alleen dat naar alle zijden het bouwsel van de stad prachtig overgaat in de boomen en in de lijnen van het landschap, maar de Brusselaars zijn in hart en nieren, en ook in gelaatsvorm en uitdrukking Brabanders gebleven.

Het is de moeite waard, om de koppen van de Vlaamsche Brabanders met die van de Brusselaars te vergelijken op de in dit boek gereproduceerde foto's. De overeenkomst is treffend.

Brabant is het land van Rubens. Veel boerenmeisjes zijn er zóó mooi van gelaat en gestalte, dat ze weggeloopen konden zijn van zijn doeken.

Brabant is ook het land van Tijl Uilenspieghel.

Het bijna tachtig jarige vrouwtje dat ik er fotografeerde terwijl ze Friesche aardappeltjes in de Vlaamsche bodem stopte, is een levende prent van Tijls grootmoeder.

*

Brussel.

Een koetsier, een krantenvrouw, een oude man uit de Marollenwijk en een bloemenverkoopster.

De afstand tusschen stad en land is in Nederland veel grooter dan in Vlaanderen. Dat blijkt uit de koppen van de stad, die het oertype van den boer sterk benaderen, en ook uit de interieurs van de Vlaamsche burgerhuizen, die weinig afwijken van de eenvoudige stoffeering der Vlaamsche boeren-woningen.

Een merkwaardige vergelijking: zoo weinig als de Rotterdamsche krantenvrouw doet denken aan de Zuid-Hollandsche boerin, zoovéél overeenkomst is er tusschen de gazetten-verkoopster van de Beurs te Brussel en de oude Vlaamsch-Brabantsche boerin, die de grootmoeder van Tijl Uilenspiegel kon zijn.

Zoo lijkt de Zuid-Brabantsche boer (zie foto) op den koetsier van de Noord-statie, en de Brusselsche bloemenverkoopster is in haar gezicht een ras-echte Vlaamsche boerenvrouw.

De breede driehoekige neus, de groote mond, de naar vorenstekende onderkaak, zijn Vlaamsche gelaats-kenmerken te stad en te land.

*

Vlaamsch Limburg.

Een Kempensche boer uit Zutendaal en een Kempensche vrouw uit de omgeving van Hasselt.

Een scherp voorbeeld van een natuurlijke grens, en van zijn invloed op de verdeeling der rassen, is de Maas.

Met Nederlandsch Limburg heeft het Vlaamsche alleen de naam gemeen.

Nergens in de Noord- en Zuid-Nederlandsche gewesten ligt een zóó groot gebied van rashomogeniteit, als dat, wat oostelijk Noord-Brabant en het grootste deel van de Vlaamsch-Limburgsche provincie in beslag neemt, en zich uitstrekt, van 's-Hertogenbosch tot Tongeren, een afmeting van ongeveer achtduizend vierkante kilometer.

Er bestaat niet veel verschil in type tusschen een boer uit de Kempen en een uit de Peel, al is de onderlinge afstand van hun woonplaatsen ook honderd kilometer.

Maar een Limburger uit Nederland die van uit zijn venster uitzicht heeft op het land van zijn Vlaamsch-Limburgschen collega aan de andere oever van de Maas staat, in wezen, mijlen-ver van hem af.

Terwijl de kop van den Vlaamschen Limburger een grove, onregelmatige structuur bezit, is het gelaat van den Nederlandschen Limburger fijnbesneden en symmetrisch.

Er zijn streken waar de meeste gezichten rechtstreeksche copieën lijken van één matrijs. Dit matrijs is het prototype van die streek.

Bij de appels zijn er soorten die hun model aan ieder exemplaar duidelijk demonstreeren. Daarentegen zijn er ook, waarvan de vruchten gemakkelijk van het grondmodel afwijken. Eerst wanneer men meer van zulke appels bijeen ziet, herkent men onmiddellijk de soort. Het gemiddelde model wordt te weinig door één enkele vrucht benaderd, hetgeen pas mogelijk is met een grooter aantal exemplaren.

Zóó is het ook bij de menschen. Bij sommige rassen (de Friezen, de Saksen, de Joden) wordt het gemiddeld gelaatstype voldoende herkenbaar door elk individu uitgedrukt. Waar dat niet het geval

is, en de kop van de enkele persoon te veel van het prototype afwijkt, hebben we niet genoeg aan het zien van één enkele kop om de idenditeit van het ras te kunnen bepalen. Temidden van hen bij het zien van vele, herkent men de soort.

Dit nu is het geval bij de Kempenaren, in het bizonder die van de schrale Limburgsche Kempen, het derde volkstype van Vlaanderen. Groote en kleine menschen vindt men in alle streken, hoe ras-echt er de bevolking ook is, maar nergens loopen er zooveel uitersten, Watt's en Half-Watt's, door elkaar als hier. Nergens ook loopen de gelaatstypen zóó uiteen. Vierkante en ronde, ovale en driehoekige, breede en smalle, fijne en knoestige, vroolijke en ernstige koppen treft men er aan. En toch.... iets is er wat zij allen op het eerste gezicht gemeen hebben, al is het iets onstoffelijks: dat is de glans van hun oogen, de felheid van hun blik, die bij de West-Vlamingen zachter en vaak droomeriger is.

De overige bewoners van Vlaamsch Limburg: de Haspengouwers in het Zuiden, de Maaskanters in het Oosten, zijn, niet zoozeer in hun kop dan wel in in hun leven geteekend door het aardige gezegde dat ik opving in de Kempen: ‘Stief van kop de Maaskanter, stief van geld de Haspengouwer, stief van 't werken de Kempenaar.’

De Maas heeft veel op zijn geweten. Hij splitst niet alleen volken maar ook tongen en talen. Zangerig, geaccentueerd met tong en lippen, coquetteerend met de klinkers, is de spraak van den Nederlandschen Limburger; bij den Kempenaar en zelfs nog bij den Peelschen boer wordt in de keel reeds de stem omgezet in taal. En al rust hun bodem op een gemeenschappelijke rijkdom, op hetzelfde zwarte fundament van de steenkool, het is in ieder geval ook de Maas die tweespalt bracht in de taal, en háár schuld is het dat, wanneer de aarde rond de aardappeltjes losgekrabbeld moet worden in het voorjaar, de Kempenaar zegt dat hij gaat ‘anjerden’ en onze Limburger het ‘sjoefelen’ noemt.

Zóó wordt ons papierige schoolbankenbegrip ‘natuurlijke grens’, blauwe kronkellijntjes en bruine margrietjes op de landkaart, omgetooverd in een levende werkelijkheid.

En toen ik, aan het einde van mijn Vlaamsche tocht, bij het douanekantoortje aan de Maas, de blik liet gaan over de rivier, die door het zonnige Limburgsche landschap stroomt, was mijn laatste overpeinzing: bergen en water spelen een grootere rol in de geschiedenis der volkeren dan welke historische held, dan welke oorlog ooit gedaan heeft. Alle rasproblemen zijn te herleiden tot bewegingen der aard-

korst, en de grappenmaker, die zegt, dat het ontstaan van 'de negende' van Beethoven te danken is aan het ontstaan van de Alpen in vóór-historische tijden, zou wel eens profetische wijsheid kunnen spreken!

*

De Nederlandsche Joden.

Een marktkoopman uit Rotterdam en een marktvrouw uit Amsterdam.

Dat in alle landen ter wereld onmiddellijk de Jood uit honderdduizenden herkend wordt, bewijst reeds dat zijn gelaat een expressie moet bezitten, die sterker is dan van welk ander ras.

Zijn expressieve kop stempelt hem tot artiest.

De Jood is sterk primair reageerend en de drift zich naar buiten uit te leven in bewegelijkheid, in spraakzaamheid, in opschik, in humor, in voordracht, in kunst en muziek is verwant aan de scheppingsdrift van den kunstenaar. Zulke naturen zijn spiegels voor hun omgeving. De Duitsche Jood is sentimenteel, de Fransche Jood is brillant, de Nederlandsche Jood is nuchter.

Op het gezicht van den Rotterdamschen marktjood staat, als op een schoolbord, geschreven het sommetje: humor plus uitingsdrift gedeeld door nuchterheid is gelijk aan spotlust.

Maar de lijnen van zijn gelaat zijn niet afgebeten en scherp. Een wilsmensch of fanatiker is hij niet. Integendeel blijft er in zijn oogen altijd iets vragends, iets passiefs achter.

In zijn diepste wezen is de Jood ernstig en zacht, en zóó reageert hij op onderdrukking en vervolging.

Literatuurlijst
Samengesteld door P.J. Meertens

Deze literatuurlijst, oorspronkelijk opgesteld ten behoeve van de medewerkers aan dit boek, bedoelt een overzicht te geven van hetgeen er over het karakter der Nederlanders gepubliceerd is, over dat der Nederlanders in 't algemeen en der bewoners der afzonderlijke streken en plaatsen in 't bijzonder. Een enkele keer zijn ook werken opgenomen, waarin het karakter van een stad is uitgebeeld. Bovendien zijn een aantal sagenbundels vermeld, aangezien het karakter van een volk in de manier waarop het zijn sagen en legenden vertelt dikwijls op typerende wijze tot uiting komt.

Het cijfer, dat in een aantal titels achter het jaartal van de uitgave is geplaatst, duidt de blz(n). aan, waarop speciaal de aandacht wordt gevestigd. Bij tijdschriften of verzamelwerken duidt het de blz. aan, waarop het art. begint.

De titels zijn chronologisch gerangschikt.

Deze lijst, die in der haast werd opgesteld, bedoelt allerminst een bibliografie te zijn. Aanvankelijk waren ook die belletristische werken opgenomen, waarin een poging is gedaan om het volkskarakter van een bepaalde streek uit te beelden. Deze titels zijn geschrapt, toen bleek dat de lijst daardoor een te grote omvang kreeg. Een uitvoeriger repertorium, dat ook de belletrie omvat, is aanwezig op het Bureau der Dialecten- en Volkskunde-commissie der Kon. Akademie van Wetenschappen (Kloveniersburgwal 29, Amsterdam-C.), dat zich voor aanvulling en verbetering van de onderstaande gegevens gaarne aanbevolen houdt.

Bij de samenstelling van deze lijst is een dankbaar gebruik gemaakt van het Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des vaderlands, dl. I-IV (Leiden, 1907-1933), bewerkt door Louis D. Petit en H.J.A. Ruys. Met erkentelijkheid vermeld ik ook de hulp van enkele medewerkers aan dit boek.

P.J.M.

Nederland in 't algemeen.

J. le Francq van Berkhey, Natuurlyke historie van Holland. III, stuk 1-2. Amsterdam, 1776.
J.F. Martinet, Het Vereenigd Nederland. Amsterdam, 1788, 479.
J.F. Martinet, Het Vaderland en het Vereenigd Nederland. VI. Zalt-Bommel, 1833, 142.
IJsbrand van Hamelsveld, De zedelijke toestand der Nederlandsche natie, op het einde der achttiende eeuw. Amsterdam, 1790. 2de druk: Amsterdam, 1791. - Duitse vertaling: Ueber die gegenwärtigen Zustande des gesellschaftlichen Lebens in den Vereinigten Niederlanden. Aus dem Holländischen übersetzt von *Ad. von Knigge*. Hannover, 1791.
W.A. Ockerse, Het nationaal character der Nederlanderen. - *W.A. Ockerse*, Ontwerp tot eene algemeene characterkunde, 3e stuk. Amsterdam, 1797.
H. de Groot, Over de zeden en den inborst der Athenienseren, Romeinen en Hollanderen. Uit het Latijn vertaald en met aanmerkingen door *J. Meerman*. Haarlem, 1801-1904. 4 dln.
M. Siegenbeek, Over het verband tusschen de taal en het volkskarakter der Nederlanderen. - Museum, dl. 3 (1814), 89.
N.G. van Kampen, Staat- en aardrijkskundige beschrijving van het koningrijk der Nederlanden, of de XVII. Nederlandsche provinciën, benevens het groot-hertogdom Luxemburg. Haarlem, 1816. - 2e druk: Haarlem, 1827.
A.J. Lastdrager, Onderzoek naar de beste middelen ter vorming en bevestiging van het oorspronkelijk Nederlandsche karakter. Prijsverhandeling, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Amsterdam, 1820.
Der Nederlanderen woonoord, oorsprong, vroegere lotgevallen en volksgezondheid geschetst. - Recensent ook der Recensenten, 1824, II, 447.
J.B. Sprenger van Eyk, Betoog dat het Nederlandsche volk den naam van verlicht verdient. - De Fakkel, dl. 1 (1825), Voorrede, 1.
H. van den Heuvel, Over eenige gebreken in het Nederlandsche volkskarakter. - De Vriend des Vaderlands, dl. 1 (1827), 309.
J. Lastdrager, Over den invloed van den chemischen en physischen toestand van het luchtsgestel en van den grond op het karakter der Noord-Nederlanders. - Recensent ook der Recensenten, 1830, II, 181.
C.H. van Herwerden CHz., Over het Nederlandsche volkskarakter, zoo als het zich in de laatste tijden ontwikkeld heeft. Deventer, 1830.
J.P. van Capelle, Over het volkskarakter der Noord-Nederlanders. Haarlem, 1831.
B.T. Lublink Weddik, Redevoering over den volksaard in het algemeen, en dien van Nederland in het bijzonder. - Vaderlandsche Letteroefeningen, 1832, II, 193.
N.G. van Kampen, Over de bijzondere geaardheid der Nederlanders en Duitschers, ook blijkbaar in dezelver taal, kunsten en letteren. - Vaderlandsche Letteroefeningen, 1835, II, 53.

B.T. Lublink Weddik, Proeve der beoordeeling van het Nederlandsch karakter door vreemden in vroegere dagen. - De Fakkel, dl. 10 (1835), 29.
P.J. Mendel en *H. Reding*, Album voor de aardrijkskunde en atlas van het koninkrijk der Nederlanden. 's-Gravenhage, 1841.
De Nederlanden. Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen. 's-Gravenhage, 1841.
Over het Nederlandsche karakter. Eene voorlezing. - Recensent ook der Recensenten, 1843, II, 401.
J. Hora Siccama, Neêrlands volksaard en staatswezen in verband beschouwd. Een voorlezing. Utrecht, 1845.
T. Kirghbijl ten Dam (J.A. Alberdingk Thijm), Vaderlandsche karakterschildering in onze spreekwoorden. - Dietsche Warande, dl. 4 (1859), 213.
De zucht naar het landleven een trek in ons volkskarakter, beschouwd in verband tot den landbouw. - Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek, dl. 22 (1863), 65.
M. Cohen Stuart, Ons Nederlandsch volkskarakter. Amsterdam, 1863.
Ons Nederlandsch volkskarakter. (Geschriften uitgegeven door den Vriend van Armen en Rijken, no. 160. Amsterdam, ± 1865. (Hetzelfde als het vorige?)
R. Fruin en *S. Vissering*, Het karakter van het Nederlandsche volk. - Algemeene Statistiek, dl. 2 (1871), 3. - Ook in: *R. Fruin*, Verspreide Geschriften, dl. 1. 's-Gravenhage, 1900, 1.
J. de Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830. Met aanteekeningen en onuitgegeven stukken. Amsterdam, 1873, 22.
Cd. Busken Huet, Het land van Rembrand. Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de 17e eeuw. Haarlem, 1882-1884. 2 dln. - 2de druk: Haarlem, 1886. 2 dln. - 3de druk: Haarlem, 1898. 2 dln. - 4de druk: Haarlem, 1901. 2 dln. - 5de druk: Haarlem, 1924. (vooral dl. 1, hfdst. 1, aanhef, en dl. 2, hfdst. 4, I).
S.E. Harthoorn, Het Nederlandsche karakter en de Nederlandsche invloed. Batavia, 1876.
Het schouwtooneel onzer dwaasheden. Humoristisch-satirieke volksteekening, opgedragen aan het Nederlandsche volk door *Erasmus den Jonge*. (ps.). Dordrecht, 1876-1878. 2 dln.
J. Craandijk en *P.A. Schipperus*, Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Haarlem, 1883-1884. 7 dln. - 3de druk, Haarlem, 1887-1888. 9 dln.
Johan Winkler, Oud Nederland. 's-Gravenhage, 1888.
Hierin: Friesen, Saksen, Franken - onze voorouders.
H. Blink, Nederland en zijne bewoners. III. Amsterdam, 1892, 153.
Les Pays-Bas. Manuel en deux parties. I. Aperçu. II. Esquisses. Leide, 1898. (O.a. I, 1: La Néerlande et ses habitants; II, 499: *J.H. Gallée*, Moeurs et coutumes.)
H. Blink, Van de Eems tot de Schelde. Wandelingen door oud- en nieuw Nederland. Amsterdam, 1902-1905. 4 dln.

H. Kern, Opmerkingen over het Nederlandsche volkskarakter. - Studies in volkskracht, 1e serie, no. 8 (1904), 341.
L. Bolk, De bevolking van Nederland in hare anthropologische samenstelling. - *J.H. Gallée*, Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners. Utrecht, 1908, 124.
L. Knappert, Het zedelijk leven onzer vaderen in de achttiende eeuw. Haarlem, 1910.
B.R.F. van Vlijmen, Neerlands volksgeest. - De Katholiek, dl. 138 (1910), 251, 370.
R. Casimir, Het karakter van het Nederlandsche volk in de Camera Obscura en nu. - De Ploeg, jg. 7 (1914), 163.
Jos. Schrijnen, Nederlandsche volkskunde. Zutphen, 1915-1916. 2 dln. - 2de druk: Zutphen, 1930-1933. 2 dln. (o.a. I, 47; 2de druk: I, 69).
Just Havelaar, Holland. Wezen en waarde van ons nationaal karakter. - De Gids, dl. 80 (1916), II, 243.
Jul. Persyn, A glance at the soul of the Low Countries. Leiden, 1916-Nederlandse vertaling: Over de ziel der Lage Landen. Vertaald uit het Engelsch door *R.F. Lissens*. Antwerpen, 1936.
J.C. Rullmann, Kroniek. - Geref. theol. tijdschrift, dl. 17 (1916), 315.
Psychologie van het Nederlandsche volk. - De Schatkamer, dl. 10 (1916), 62, 64, 77, 91, 107, 125, 139, 170, 198; dl. II (1917), 60.
Th. M. Roest van Limburg, Ons volkskarakter. Een studie in volkspsychologie. Amsterdam, 1917.
Albert Vogel, Je maintaindrai. Een boek voor leger en volk. Brummen, 1917.
H. Blink, De Nederlandsche natie. - Vragen van den dag, dl. 32 (1917), 290, 339.
Is. Querido en *Luc. Brulez*, Het Vlaamsche en het Nederlandsche volkskarakter in de litteratuur. - Vragen van den dag, dl. 33 (1918), 652.
J. Visser, De nationale fout van den Hollander in individu en volk. - - Dietsche Stemmen, dl. 3 (1918), 134.
T. Schilperoort, Over het Hollandsche karakter en het naderend vreemdelingenverkeer. - Eigen Haard, 1919, 470.
J. Waterink, De studie van de ‘volksziel’ noodig voor ambtelijken arbeid. Baarn, 1919.
D.J. van der Ven, Neerlands volksleven. Zalt Bommel, 1920.
J. Rietsema, De bewoners onzer drie noordelijke provinciën. - Vragen van den dag, dl. 36 (1921), 914.
P.H. Ritter Jr., Tucht en volkswelzijn. - Ons volk en de tucht. Verzameling van prae-adviezen. 's-Gravenhage, 1922, 97.
A. Spanjer, Volkskarakter en bezuiniging. - Tijdschrift der Nederlandsche maatschappij van Nijverheid, dl. 91 (1923), 319.
J. Schuitemaker Cz., Hollandsche zindelijkheid. - Buiten, dl. 17 (1923), 475.
W.A. Bonger, Geloof en ongeloof in Nederland (1909-1920). Een statistische studie. Amsterdam, 1924.
H. Blink, Opkomst van Nederland als economisch-geographisch gebied van de oudste tijden tot heden. Amsterdam, 1925.

Karel van den Oever, De 'Hollandsche natie' voor den Vlaamschen spiegel. Roermond, 1925.

F.H. Fischer, Historie en cultuur van het Nederlandsche volk. Proeve van moderne geschiedenisopvatting. Amsterdam, 1927.
Willem Pijper, De antimuzikaliteit van den Hollander. - Erts, letterkundige almanak voor het jaar 1927, 104.
Henri Polak, Het kleine land en zijn groote schoonheid. Amsterdam, 1929. - 2de druk: Amsterdam, 1930. - 3de druk: Amsterdam, 1934.
André de Ridder, La Hollande et les Hollandais. Notes et souvenirs. - Variétés, numéro-spécial: 'Decouverte de la Hollande', 15 avril 1929.
Jozef Cornelissen, Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk. Spot- en bijnamen, spotrijmen, spotvertellingen, volksetymologische sagen, spreekwoorden en zegswijzen, enz. naar hun oorsprong en beteekenis verklaard. Antwerpen, 1929-1931. 5 dln.
J. Lindeboom, Het godsdienstig-zedelijk karakter van het Nederlandsche volk in zijn verschillende geledingen. - Barchem-bladen, jg. 5 (1930), 161.
S.R. Steinmetz, Die Niederlande. (Weltpolitische Bücherei, Bd. 15). Berlin, 1930, 36.
J. de Vries, Over den oorsprong van het Nederlandsche volk. - Leiding, jg. 2, dl. 2 (1931), 217.
J. Huizinga, Holländische Kultur des siebzehnten Jahrhunderts. Ihre sozialen Grundlagen und nationale Eigenart. Jena, 1933.
G. Kraus, Krankzinnigheid in Nederland. Een sociaal-psychiatrische studie. Groningen enz., 1933. (o.a. Hfdst. XIV: De invloed van het ras en van den volksaard).
J.P. Kruijt, De onkerkelikheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve eener sociografische verklaring. Groningen enz., 1933.
Herbert Lewandowski en *P.J. van Dranen*, Beschavings- en zedengeschiedenis van Nederland. Amsterdam, 1933.
J. Huizinga, Nederland's geestesmerk. - Gedenkboek (van de) Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 1784-1934. Amsterdam, 1934, 1. - Ook afzonderlijk verschenen. Leiden, 1935.
Ph. Kohnstamm, De Nederlandsche gedachte en 'het Nut', in verleden, heden en toekomst. - Gedenkboek (van de) Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 1784-1934. Amsterdam, 1934, 44.
J.P. Kruijt, Het Nederlandse volkskarakter en het socialisme. (Religieussocialistische vragen, serie IV, no. 4), Arnhem, 1934.
Dirk Coster, Noord- en Zuid-Nederlandsche geest. - De Stem, jg. 15 (1935), I, 590.
(G. Stuiveling), Intelligentie-verhoudingen in Nederland. Bewerkt door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Groningen enz., 1935.
G.W. van der Does, De inhoud van onze nationale gedachte. Met een voorwoord van P.W. Kamphuisen. 's-Gravenhage, 1935.
Antoon Vloemans, Het geestelijk aangezicht van Nederland. (Rotterdam), 1935.
Volkseenheid. Voordrachten gehouden op de tweede Volkseenheid-conferentie, in 1935. Amsterdam enz., 1936.
(Hierin o.a.: *A.A. van Schelven*, Het Nederlandsche volksbesef in Noord-Nederland; *H.W.E. Moller*, Het Zuid-Nederlands nationaliteitsbesef; *G.*

Gosses, Het Friesche nationaalbesef; *J.P. Kruijt*, Sociale tegenstellingen en democratisch socialisme).
Anthonie Donker (N.A. Donkersloot), Nederlandsch volkskarakter en litteratuur. - De Stem, jg. 15 (1935), II, 711.
A.C. Josephus Jitta, Het Nederlandsche volkskarakter. Maastricht, (1936).
M. Litten, De geografische verdeeling der politieke partijen in Nederland voor den wereldoorlog. - Mensch en maatschappij, dl. 12 (1936), 50, 126.
R. Schuiling, Nederland. Handboek der aardrijkskunde. 6de druk. II. Zwolle, 1936, 721.
Arie Treurniet, Crisis-verkiezingen. - Fundament, onafhankelijk tijdschrift, dl. 4 (1937), no. 3.
J. Waterink, Het Nederlandsche volkskarakter. - *Jan de Vries*, Volk van Nederland, Amsterdam, 1937, 23.

De Nederlanders in de ogen van het buitenland.

De bibliografie van *J.N. Jacobsen Jensen*, Reizigers te Amsterdam. Beschrijvende lijst van reizen in Nederland door vreemdelingen vóór 1850 (Amsterdam, 1919), met het supplement daarop (Amsterdam, 1936), vermeldt vrijwel alle in druk verschenen reisverhalen van vreemdelingen in Nederland. Vele daarvan bevatten opmerkingen over het volkskarakter. Kortheidshalve mogen we naar deze voortreffelijke bibliografie verwijzen.

Eveneens verwijzen we naar de Algemeene aardrijkskundige bibliographie van Nederland, dl. I, Algemeene en plaatselijke beschrijving, bewerkt door *R. van der Meulen* (Leiden, 1888), die een groot aantal reisbeschrijvingen door Nederland opsomt (blz. 26-36). In de meeste van deze treft men uitspraken aan over het karakter der Nederlanders. Hieronder zijn van deze reisbeschrijvingen slechts enkele van de allerbelangrijkste opgenoemd en bovendien die, welke niet in beide bovenvermelde bibliografieën zijn opgenomen.

William Temple, Observations upon the United Provinces of the Netherlands. London, 1650.
M.A. de la Barre de Beaumarchais, Le Hollandois, ou lettres sur la Hollande ancienne et moderne, Francfort, 1738.
A summary and philosophic view of the genius, character, manners, governement and politics of the Dutch. London, 1788. - Duitse vertaling: Charakteristik der Niederländer, oder philosophisches Gemählde ihres Geistes, Charakters, ihrer Sitten, Regierungsform und Politik. Aus dem Englischen. Gotha, 1790.
Alphonse Esquiros, La Néerlande et la vie hollandaise. Paris, 1859. 2 tom. - Nederlandse vertaling: Nederland en het leven in Nederland geschetst. Naar het Fransch, door *N.S. Calisch*. Amsterdam, 1858.
Emile Montégut, Les Pays-Bas. Impressions de voyage et d'art. Paris, 1869.
Henry Havard, La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzée. Paris, 1874. - Nederlandse vertaling: Verleden en heden. Een

togt langs de kusten van de Zuiderzee. Uit het Fransch door *S.M. Campbell*, met een woord vooraf van *Jan ten Brink* en een naschrift van *Mrd. Cohen Stuart*. Haarlem, 1875.
Henry Havard, La Hollande pittoresque. Les frontières menacées. Voyage dans les provinces de Frise, Groningue, Drenthe, Overyssel, Gueldre et Limbourg. Avec préface par *E. Levasseur*, Paris, 1876. - Nederlandse vertaling: De bedreigde grenzen. Een tocht door de provinciën Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg. Met eene voorrede van *E. Levasseur*. Uit het Fransch door *S.M. Campbell*. Haarlem, 1876.
Henry Havard, La Hollande pittoresque. Le coeur du pays. Voyage dans la Hollande, la Zélande et le Brabant. Paris, etc., 1878.
Edmundo de Amicis, Olanda. Firenze, 1874. - Nederlandse vertaling: Edm. de Amicis, Nederland en zijne bewoners. Uit het Italiaansch vertaald door *D. Lodeesen*, met eene voorrede van *Jan ten Brink*. Leiden, 1875.
R. Fruin, De Nederlanders der zeventiende eeuw door Engelschen geschetst. - *R. Fruin*, Verspreide geschriften, dl. 4, 's-Gravenhage, 1901, 245.
Mary E. Waller, Through the gates of the Netherlands. Boston, 1907.
Fr. Dülberg, Holländische und deutsche Sinnesart. - Die Nachbarn. Bücher offenherziger Aussprache herausgegeben von *Franz Dülberg*. I. Holland. Leipzig, 1919, 1.
D.S. Meldrum, Home life in Holland. London, 1911.
L. Knappert, Holland en de Hollanders in het dagboek van Samuel Pepys. - Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, 1920-1921, 27.
Henry Asselin, L'âme et la vie d'un peuple. La Hollande dans le monde. Paris, 1921. (Chap. III).
J. Huizinga, Engelschen en Nederlanders in Shakespeare's tijd. - De Gids, dl. 88 (1924), II, 219, 367. Ook in: *J. Huizinga*, Tien studiën. Haarlem, 1926, 201.
R. Murris, La Hollande et les Hollandais au XVIIe et au XVIIIe siècles vus par les Français. Paris, 1925.
(C.P.) B(urger Jr.), Niebuhr's oordeel over het karakter der Hollanders. - Het Boek, dl. 14 (1925), 72.
Hermann Keyserling, Das Spektrum Europas. Heidelberg, 1927. (S. 319: Die Niederlande).
W. Lampen, Getuigenissen van buitenlanders over karakter en godsvrucht van Nederlanders. - Ons geestelijk erf, dl. 2 (1928), 214.
G. Brugmans, Onder de loupe van het buitenland. Baarn, 1929. In de ‘Bronnen-opgave’ van dit boek worden een aantal reisbeschrijvingen door Nederland genoemd.
Rudolf Mengelberg, Holland als kulturelle Einheit. Baden-Baden, 1928. - Nederlandse vertaling: Nederland. Spiegel eener beschaving. Geautoriseerde vertaling van *L.M.G. Arntzenius*. Amsterdam, 1929.
J. Brouwer, Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den tachtigjarigen oorlog. Zutphen, 1933. (Hfdst. III: Algemeene beschijving van de Nederlanden).

Marjorie Bowen, De Nederlanden (gezien door de oogen eener Engelsche). Causerieën over de elf provinciën. 's-Gravenhage, (1927). 2 dln.
Karl Scheffler, Holland. Leipzig, 1930, 21.
Karel Capek, Over Holland. Amsterdam, 1933.
Henry Asselin, Phsycologie (sic) du peuple hollandais. - Revue des deux mondes, 103e année, 8e période, t. 17 (1933), 652.
Emil Lucka, Die grosze Zeit der Niederlande. Wien u.s.w., 1936, 325.

De Nederlandse boeren.

H. Blink, Geschiedenis van den boerenstand en van den landbouw in Nederland. Een studie van de ontwikkeling der economische, maatschappelijke en agrarische toestanden, voornamelijk ten platten lande. Groningen, 1902-1904. 2 dln.
Vinc. van Wijk, Boerderijnamen. Over hun oorsprong, geschiedenis en beteekenis. Oldenzaal, 1927.
D.J. van der Ven, Van vrijen en trouwen op 't boerenland. Amsterdam enz., 1929.
P.W.J. van den Berg, Kerk en platteland. - Stemmen des Tijds, jg. 21 (1932), I, 448.
P.A. Diepenhorst, Onze landbouw. Kampen, 1933. (Hfdst. III: De boerenziel).
W. Schermerhorn, De boeren in onze volksgemeenschap. Arnhem, 1934.
Roel Houwink, Verdwijnend volk. Amsterdam, 1935.

De Noordzee-vissers.

Floris Putman, Onze Vlaamsche visschers. Antwerpen, 1936.
Stijn Streuvels (Frank Lateur), Zeelieden en zeevisscherij. Brugge, 1934.
N.B. Zie ook de rubriek ZUID-HOLLAND (Den Briel).

De Zuiderzee-vissers.

D.J. van der Ven, Heemschut, volkskunst en de drooglegging der Zuiderzee. Amsterdam, 1930.
D.J. van der Ven, De stervende folklore der Zuiderzee. - De Zuiderzee. Een herinneringswerk. Amsterdam, 1932, 77.
S. Franke, Sagen en legenden rond de Zuiderzee. Zutphen 1932.
N.B. Zie ook de rubrieken NOORD-HOLLAND (Wieringen), MARKEN en URK.

De Wadden-eilanden.

F. Allan, Het eiland Texel en zijne bewoners. Amsterdam, 1856.
F. Allan, Het eiland Vlieland en zijne bewoners. Amsterdam, 1857.

F. Allan, Het eiland Ameland en zijne bewoners. Amsterdam, 1857.
D.A. Brouwer, Ameland. Een sociaal-geografische studie van een Waddeneiland. Amsterdam, 1936.
Jaap Kunst, Terschellinger volksleven. Gebruiken, feesten, liederen. - Driemaandelijksche Bladen, dl. 16 (1916), 1. - Ook afzonderlijk verschenen: Uithuizen, 1916. - 2de druk: Den Haag, 1937.
G. Knop, D., F. en C. Roggen, Schylgerlaner leisboek. Dokkum, 1935.
F. Allan, Het eiland Schiermonnikoog en zijne bewoners. Amsterdam, 1856.

De Saksers.

H. Stoel, Neder-Saksen en Nederland. - De Schatkamer, dl. 13 (1919), 102, 115.
J. Waterink, Nederlandsche trekken in het karakter der ‘Reformierten Gemeinden’ over onze oostelijke grenzen. - Geref. theologisch tijdschrift, dl. 21 (1920-21), 49.
Bij ons, in 't land der Saksers. Studies, schetsen en verzen uit Saksisch Nederland, door *A. van Veldhuizen, W.H. Heuvel, F.C. Crone, Jan Willem uut 't Goor* en anderen. Bijeengebracht onder redactie van *J. Waterink*. Utrecht, (1925). (Hierin o.a.: *J. Waterink*, Het karakter van de Saksers, 171).

Groningen.

G.A. Wumkes. De Gereformeerde kerk in de Ommelanden tusschen Eems en Lauwers (1595-1796). Groningen, 1904.
H. Blink, Economische geographie der provincie Groningen, historisch beschouwd. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 4 (1913), 8, 53, 73, 119.
(J.) B(eks), Groninger mystieken. - De Schatkamer, dl. 11 (1917), 10, 27, 43, 80, 114.
N. Lofvers, Enkele opmerkingen over den aard en de vroomheid van den Noord-Groninger. - Nieuw Evangelisch tijdschrift, dl. 6 (1922), 255.
K. ter Laan, Groninger overleveringen. Groningen, Zutphen, 1928 - 1930. 2 dln. - 2de druk van dl. 1: Zutphen, 1930.
Groninger volksverhalen voor 't merendeel verzameld door *E.J. Huizenga-Onnekes*, bewerkt door *K. ter Laan*. Groningen enz., 1930.
H.D. Louwes, De Groninger boer. - Ons Nederland, jg. 4 (1932), no. 3.
E.G. van Teylingen, Eenige opmerkingen over de snelle verbreiding van de Afscheiding in het noorden van ons land, bizonder in Groningen. - Geref. theologisch tijdschrift, dl. 34 (1933-34), 269.

Hunzingo.

Johs. Onnekes, Zeden, gewoonten en gebruiken in de provincie Groningen. - Onze volkstaal, dl. 3 (1890), 49.
E.J. Huizinga-Onnekes, Groninger volksvertellingen. I. Het boek van Trijntje Soldaats. II. Het boek van Minne Koning. Groningen, 1928-1930. 2 dln.

Oldambt.

E.W. Hofstee, Het Oldambt. Een sociografie. I. Vormende krachten. Groningen enz., 1937.

De Veenkolonien.

H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland. III. De Groninger en Drentsche veenkoloniën ten oosten van den Hondsrug. - Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 19 (1902), 481, 936.
H.J. Keuning, De Groninger veenkoloniën. Een sociaal-geografische studie. Amsterdam, 1933.
H.J. Keuning, De Groninger veenkoloniën. Een bijdrage tot de probleemstelling en de methodiek van de sociale geografie. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 25 (1934), 309.

Groningen (De stad).

H. Blink, De stad Groningen als economisch centrum in verband met haar economisch-geographisch milieu in het verleden en heden. - t.a.p., dl. 11 (1920), 214.

Friesland.

Een aantal van de in deze rubriek genoemde titels heeft ook betrekking op gebieden buiten de provincie Friesland, waar Friese invloeden zijn of oudtijds waren.
J.H. Halbertsma, Over het volkskarakter der Friezen. Hs. in de Prov. Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden.
Waling Dijkstra, Uit Friesland's volksleven van vroeger en later. Volksoverleveringen, volksgebruiken, volksvertellingen, volksbegrippen. Leeuwarden, 1892-1896. 2 dln.
H. Hettema Jun., Het socialisme in het Bildt en in het Z.O. van Friesland. - Vragen van den dag, dl. 10 (1895), 651.
Tj. de Boer, De Friesche kleiboer. Een historische schets. - Tweemaandelijksch tijdschrift, 1897, 65, 225, 400.
Marie van Zadelhoff, Minnaert, Het volk der Friezen. - De Vlaamsche gids, jg. 7 (1911), 114.
S.K. Bakker, Ut it iepen finster. Twa lêzingen en in preek. Dronrijp, 1914.

G.A. Wumkes, Een mysticus uit de Friesche veenen. - De vrije Fries, dl. 24 (1916), 143.
G.A. Wumkes, Friezendom en Christendom. Snits, 1916.
J. Waterink, Het godsdienstig leven in Frieslands zuid-oosthoek. - Geref. theologisch tijdschrift, dl. 18 (1917-18), 13, 66. - Ook afzonderlijk verschenen: Nijverdal, 1917.

H. Blink, Friesland als economisch gewest in den loop der eeuwen en in 't bijzonder in den tegenwoordigen tijd. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 8 (1917), 337.
G.J. van Ingen, 'Oude Makke'. - De Schatkamer, dl. 14 (1920-21), 59, 97.
D. van Dijk, Het Friesche volkskarakter. - De Reformatie, dl. 8 (1928), nos. 30, 31, 33, 35 en 37.
Friesische Sagen, von Texel bis Sylt, gesammelt von *Hermann Lübbing*. Jena, 1928.
H.G.W. van der Wielen, Een Friesche landbouw-veenkolonie. Bevolkingsstudies van de gemeente Opsterland. Amsterdam, 1930.
Rud. Muuss, Nordfriesische Stammesart. - Die Friesen, herausgegeben von *C. Borchling* und *R. Muus* (Breslau, 1931),
J. Bakker, Friesland en de Friezen. - Ons Nederland, jg. 4 (1932), no. 5.
J.M. van der Goot, Wij Friezen. Sneek, 1932.
B.K. van den Berg, Het laagveengebied van Friesland. Enschede, 1933.
E. van Hinte, Economische geografie van Harlingen. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 24 (1933), 134.
E. van Hinte, Sociale en economische geografie van Harlingen. Harlingen, 1936.
A.K. Straatsma, De kerk in 't midden. Zwolle, 1934.
J.P. Wiersma, Friesche sagen. Zutphen, 1934.
J.P. Wiersma, Friesche mythen en sagen. Zutphen, 1937.

Drente.

Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe; in gemeenzame brieven. Amsterdam, 1818, 86.
Antwoord op de brieven aan eenen vriend in Holland over de onlangs uitgegevene beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe. Amsterdam, 1818, 49.
(G. Benthem Reddingius), Het Drentsche volkskarakter. - Drentsche volksalmanak, 1841, 73.
(*A.L. Lesturgeon, H. Boom* en *D.H. van der Scheer*), Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen. Koevorden, 1843-1847. 2 dln.
L.J.F. Janssen, Opmerkingen van een Geldersch reiziger in Drenthe. - Drentsche volks-almanak, 1848, 1.
J. van der Veen Azn., Nieuw Drentsch mozaïk. Assen, 1878. (o.a.: De Drentsche schaapherder, 7).
H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland. I. De nederzettingen op het Drentsche plateau. II. Nederzettingen rondom het Drentsche plateau. III. De Groninger en Drentsche veenkoloniën ten oosten van den Hondsrug. - Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 18 (1901), 736, dl. 19 (1902), 59, 481, 936.
H. Tiesing, Arbeiderstoestanden en arbeidsloonen in Drente. - Vragen van den dag, dl. 19 (1904), 513.

H. Tiesing, Het Drentsche volksleven in verband met de christelijke feestdagen. - Vragen van den dag, dl. 22 (1907), 865.
H. Tiesing, Uit het Drentsche volksleven. - Vragen van den dag, dl. 39 (1924), 213.
Johs. Beks, Belemmerende invloeden van het Drentsche volkskarakter op de doorwerking van het Evangelie. - Stemmen voor waarheid en vrede, dl. 49 (1912), 513.
J.G.C. Joosting, De invloed van zijn bodemgesteldheid op de geschiedenis en de ontwikkeling van Drente. - Handelingen van het XXXIIste Nederl. taal- en letterkundig congres, 1912, 676.
Joh. Beks, Het geheimzinnige in de Drentsche volksreligie. - Stemmen des tijds, dl. 2 (1912-13), I, 162.
H. Blink, Drente als economisch gewest in 't verleden en heden. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 10 (1919), 41.
J. Bergsma, Taal en karakter der Drenthen. - Nieuwe Drentsche volksalmanak, 37 (1919), 140.
H. Stoel, ‘Afhankelijkheidsgevoel’ in Drenthe. - De Schatkamer, dl. 13 (1919), 144.
W. Jonker Jr., Het morgenrood in de Drenthsche venen. Met een voorwoord van D.J. de Geer. 's-Gravenhage, 1923.
G.J.A. Mulder, Drente. - Gedenkboek ter herinnering aan den 70sten verjaardag van R. Schuiling, Groningen, (1924), 166.
J. Rietsema, Oud Drentsch leven. - Vragen van den dag, dl. 40 (1925), 378.
H. Tiesing, Het economisch leven in Drente. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 16 (1925), 207.
H. Tiesing, De korenoogst in Drenthe in verband met de sociale toestanden. - t.a.p., dl. 19 (1928), 380.
P.W.J. van den Berg, Eenige huwelijksgebruiken. - Mensch en maatschappij, dl. 8 (1932), 193.
K. van der Kley, Drentsch dorpsleven. - Mensch en maatschappij, dl. 8 (1932), 389.
Drentsche legenden. Verzameld en naverteld door *J.H. Bergmans-Beins*. Ingeleid door *Harm Smeenge*. Assen, 1933.

Overijsel.

H. Boom, Mijne reis-portefeuille of omzwervingen door Overijssel, door een neef van den Drentschen assessor. Zwolle, 1847.
H. Blink, Economisch-geographische ontwikkeling van den Gelderschen IJsel en zijn stroomgebied. (Deventer, Kampen, Zutfen en Doesburg.) - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 1 (1910), 253.
H. Blink, Economische geographie der provincie Overijsel. - t.a.p., dl. 7 (1916), 117, 395, 427, 478.

Overijssel. Samengesteld onder redactie van *G.A.J. van Engelen van der Veen, G.J. ter Kuile* en *R. Schuiling*. Deventer, 1931.
J.R.W. Sinninghe, Overijselsch sagenboek. Zutphen, 1936.

Salland.

J. Zeehuisen, Statistische bijdrage tot de kennis van den stoffelijken en zedelijken, toestand van de landbouwende klasse in het kwartier Salland. - Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek, dl. 6 (1851).
H.J.E. van Beek, Dêventer vrogger en noe. Deventer, 1921. - 2de druk. Deventer, 1927. 2 dln.

Noord-West-Overijsel.

H. Schuurmans, Van de oude garde en van een jong predikant, Amsterdam, 1910.
Over Giethoorn.
B. Knol, In het gebied der rolmattenindustrie in het N.W. van Overijsel. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 6 (1915), 305.
H.W. Heuvel, Langs de Hierderbeek en aan het strand der Zuiderzee. - - Vragen van den dag, dl. 33 (1918), 503.
J.M.H. Hekman, Historie, bevolking, folklore en antiquiteiten van Giethoorn. Meppel, (1926).
S. van der Werf, De gestyleerde samenleving, naar aanleiding van een vacantiereis door Staphorst. - Elseviers maandschrift, dl. 73 (1927), 406.
H.J. Moerman, Noordwest-Overijsel. - Overijssel. Deventer, 1931, 742.
H. Blink, Een tijds- en levensbeeld. Autobiographie. Den Haag, 1932. (Hfdst. II. Het milieu van mijn jeugd. 1850-1870. - Hfdst. III. De jongelingsjaren op het land).
J.H. Kok, De 'Kamper-uien'... import. Benevens een overzicht der geschiedenis van Kampen's bloei en verval in vroegere eeuwen. Kampen, 1936.

Twente.

J.J. van Deinse, Uit het land van katoen en heide. Oudheidkundige en folkloristische schetsen uit Twente. Enschede, 1922. - 2de druk: Enschede, 1925.
A. Blonk, Fabrieken en menschen. Een sociografie van Enschede. (Enschede), 1929.
G.J. ter Kuile Sr., Twentsche eigenheimers. Historische schetsen van land en volk tusschen Dinkel en Regge. Almelo, (1936).
C. Elderink, Twènter laand en leu en lèven. Enschede, 1937.

Gelderland.

Arend van Slichtenhorst, XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen. Arnhem, 1653, I, 12.
O.G. Heldring, Eene vergelijking tusschen Geldersche en Noord-Hollandsche zeden. - Geldersche volks-almanak, 1845, 71.

H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland. Gelderland. - Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 22 (1905), 711.
H. Blink, Economisch-geographische ontwikkeling van den Gelderschen IJsel en zijn stroomgebied. (Deventer, Kampen, Zutfen en Doesburg.) - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 1 (1910), 253.
D.J. van der Ven, Ons mooie Nederland. Gelderland. Amsterdam, 1915.
Gelderland. Samengesteld onder redactie van *J. van Baren, L.C.T. Bigot, H. Blink, H.P.J. Bloemers* en *F.A. Hoefer*. Arnhem, 1926.

De Geldersche Achterhoek (De Graafschap).

J. van der Sluis, Het independentisme in de Graafschap van Gelderland gedurende de eerste jaren der Afscheiding. Arnhem, 1905.
G.J. Meinen, Uit het volksleven in onzen Gelderschen Achterhoek. - Vragen van den dag, dl. 25 (1910), 244.
D.J. van der Ven, Ons mooie Nederland. Gelderland. III. De Geldersche Achterhoek. Amsterdam, 1917.
W.A. Hoek, De psyche van het gemeentelid. - Stemmen voor waarheid en vrede, dl. 59 (1922), 650, 719.
H.W. Heuvel, Uit den Achterhoek. Schetsen van land en volk. Deventer, 1929.
H.A. Huender, Eibergen voorheen en thans. Lochem, 1928.
Kerst Zwart, Graafschapsche geschiedenissen. Zutphen, 1934.

De Betuwe.

L. Roelofs, De Betuwnaar en de Betuwe. - Ons Nederland, jg. 4 (1932), no. 4.

De Veluwe.

G. Kuypers, Getrouw verhaal en apologie of verdeediging der zaaken voorgevallen in de gemeente te Nieuwkerk op de Veluwe. Amsterdam, 1750, 2. (Ook in: *S.D. van Veen*. Uit de vorige eeuw. Utrecht, 1887, 6).
H.G. Haasloop Werner, Iets betrekkelijk de gemeente Ermeloo en de zeden en gebruiken harer inwoners. - Geldersche volks-almanak, 1851, 88.
(C.A. Nairac), Een oud hoekje der Veluwe. Barneveld, 1878. (Hfdst. XII: Karakterschets van den Veluwenaar, waarvoor niet geheel wordt ingestaan). (Dit hfdst. verscheen ook afzonderlijk in de Geldersche volksalmanak, 1880, 187).
A.J.C. Kremer, Arnhem, de luchtigste. - Arnhemsche courant, 13 Juli 1891.

H.D.J. van Schevichaven, Schapen, vossen, stieren (vergelijking van de bewoners der drie kwartieren: de Veluwe, de Graafschap en Nijmegen als de oprechtste, de booste en de hardnekkigste). - Bijdragen en mededeelingen van Gelre, dl. 2, (1899), 330.

H. Blink, Studiën over nederzettingen en economische geographie van Nederland. - Gelderland (De Veluwe). - Vragen van den dag, dl. 25 (1910), 1, 105.
Gust van de Wall Perné, Veluwsche sagen. Amsterdam, 1910-1912. 2 dln.
D.J. van der Ven, Ons mooie Nederland. Gelderland. III. De Veluwe. Amsterdam, 1918.
H.W. Heuvel, Langs de Hierderbeek en aan het strand der Zuiderzee. - Vragen van den dag, dl. 33 (1918), 503.
G. Mulder Hzn., Hòò het ‘bie ons’ in Wessingen is. Schetsen van het Wessinger boerenleven van voorheen en thans. 1e deeltje. Zwolle, 1931.
C.P.J. Penning, Onderzoek der bevolking van de Over-Veluwe. Harderwijk, 1932.
L.Th.D.A. Venema, De Hooge Veluwe. Bijdrage tot de sociografische studie van dit gebied en van zijn naaste omgeving. Zutphen, 1933.
D. Regeling, De stad der tegenstellingen. Een sociografie van Wageningen. Wageningen, 1933.
Chr. W.J. Teeuwen, Veluwsche karaktertrekken. - Calvinistisch weekblad, jg. 2, no. 25 (19 Maart 1937).

Utrecht.

A. van Zutphen, Aardrijks- en geschiedkundige beschrijving der provincie Utrecht. Gorinchem, 1820, 42.
Getuigenissen aangaande het Sticht en de Stichtenaren. - Tijdschrift voor oudheden.... der geschiedenis van het bisdom, de provincie en de stad Utrecht, dl. 2 (1848), 65.
F.H.C. Drieling, De toestand van de arbeidende klasse vooral ten plattelande in Utrecht. - Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek, dl. 8 (1853), 405.
L.C. Schuller tot Peursum, Weggevlotene jaren. Amsterdam, 1917-1918. 2 dln.

O.a. over Woudenberg.
P.J. Meertens, Utrecht in het spreekwoord. - Jaarboekje van ‘Oud-Utrecht’, 1931, 172.

Noord-Holland.

G. Johnson, Karakterschetsen, zeden en gewoonten van Nederlandsche mannen en vrouwen in het jaar 1816 bijeenverzameld. I. Noord Holland. Amsterdam, 1816.
T. van Spall, Een huiselyk tafereel uit Noordholland: of trekken van het karakter, de zeden en gewoonten der Noordhollanders, benevens eenige bijzonderheden van belangrijke plaatsen dezer provincie 's Gravenhage, 1832.

Speelt in de Streek.

B. van Geuns, Beschrijving van Zaandam. Amsterdam, 1842.
O.G. Heldring, Eene vergelijking tusschen Geldersche en Noord-Hollandsche zeden. - Geldersche volks-almanak, 1845, 71.
F. Allan, Het eiland Wieringen en zijne bewoners. Amsterdam, 1856. - 2de druk: Wieringen, 1911.
H.J. Heynes, De kerk in Noord-Holland. - t.a.p., dl. 57 (1920), 652, 737.
H.J. Heynes, Uit kerkelijk Noord-Holland. - Stemmen voor waarheid en vrede, dl. 60 (1923), 513.
P.H. Ritter Jr., Het land van wind en water. (Noord-Holland boven het IJ). Bussum, 1921.
C. Bakker, Geesten- en heksengeloof in Noord-Holland boven het IJ. - De Gids, dl. 86 (1922), II, 84, 267.
P.A. Barentsen, Iets over het bevolkingsvraagstuk. - Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, dl. 68 (1924), 1ste helft B, 2389 (over Velsen).
(J.) V(eld), Van een Westfries. Een veertiental religieuze schetsen. Schagen, 1924.
H.N. ter Veen, De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied. Proeve eener sociaal-geographische monographie. Groningen, 1925.
J.G. Bijl, De Haarlemmermeerpolder. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 18 (1927), 416.
R. Schuiling, Wieringen (vroeger en nu). - Tijdschrift van het Kon. Nederl. aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 44 (1927), 484.
C. Bakker, Volksgeneeskunde in Waterland. Een vergelijkende studie met de geneeskunde der Grieken en Romeinen. Amsterdam, 1928.
P.A. Barentsen, Gezinsleven in Kennemerland. - Mensch en Maatschappij, dl. 4 (1928), 58, 145.
H. Blink, Opkomst van Aalsmeer, de Europeesche bloementuin. - t.a.p. dl. 19 (1928), 293.
J. van Embden, Aalsmeer. - Mensch en Maatschappij, dl. 7 (1931), 41.
J. de Vries Jr., Landsmeer. - De Economist, dl. 81 (1932), 622.
J. Hoek, Een sociographie van de Rijp. - t.a.p., dl. 10 (1934), 241.
M. van Wichen, Noord-Holland in geestelijk opzicht. - Hervormd Amsterdam, jg. 5, no. 155, 28 Aug. 1937.

Het Gooi.

Henri Polak, Tusschen Vecht, Eem en zee. Met een voorrede van *A. Roëll*. Hilversum, 1935.
Henri Polak, De zoom van het Gooi. Met een voorrede van *L.H.N. Bosch Ridder van Rosenthal*. Amsterdam, 1936.

De Zaanstreek.

G.D.J. Schotel, Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek. Haarlem, 1874.
Neeltje Mulder (Wed. Jacob Honig Jansz. Jr.), Uit den goeden, ouden tijd, ruim 60, 70 jaar geleden. Jeugdherinneringen. Zaandijk, 1912. - 2de druk: Zaandijk, 1912. - 3de druk: Koog aan de Zaan, 1926.

P. Boorsma, Oud-Zaansch molenleven. Schetsen uit het leven dergenen wier bestaan eertijds samenhing met dat der Zaansche windmolens. Koog aan de Zaan, 1927. - 2de druk: Koog aan de Zaan, 1932.
J.P. Kruijt, De bevolking der Zaanstreek. - Mensch en Maatschappij, dl. 4 (1928), 221, 306.

Marken.

F. Allan, Het eiland Marken en zijne bewoners geschetst. Amsterdam, 1854.
S. Coronel Sr., Schetsen uit het Markensche volksleven. - Nederland, 1862, I, 251, II, 54, 234, III, 132, 259. - Ook afzonderlijk verschenen: Amsterdam, 1862.
Eberhard (J.K. de Regt), Marken in zijn waarde en zijn ellende beschouwd. Leiden, 1877.
P. Kuin Jr., Het eiland Marken. Groningen, enz., 1932.

Urk.

P. Harting, Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners. Utrecht, 1853.
F. Allan, Het eiland Urk en zijne bewoners. Amsterdam, 1857.
A.C. de Vooys, Bijdrage tot de sociale geographie van het eiland Urk. - Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 48 (1931), 1017.

Amsterdam.

Anonymus achter: *J.I. Pontanus*, Rerum et urbis Amstelodamensium historia. Amstelodami, 1611, 3. - Nederlandse vertaling: Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde coop-stadt Amsterdam.... overgheset door *P. Montanus*. Amsterdam, 1614, 355.
(Jan de Vries), Physiologie van Amsterdam door een' Amsterdammer. Amsterdam, 1844.
Physiologie van den echten Amsterdammer, over de Physiologie van Amsterdam, door een' Amsterdammer. Amsterdam, 1844.
(A.D. van Buren Schele?), Physiologie van de Kalverstraat, door een Humorist. Amsterdam, 1844.
Martin Kalff, Amsterdam in plaatjes en praatjes. Amsterdam, 1875. 2 dln. (o.a.: De Amsterdammers, dl. I, 9).
Amsterdam en de Amsterdammers, door een Amsterdammer. Deventer, 1875.
Henry Havard, Amsterdam et Venise. Paris, 1876.

Amsterdam in stukken en brokken. Haarlem, 1891.
Isr. Querido, Mijn zwerftochten door Jordaan en donker-Amsterdam. Amsterdam, 1931.
H. Brugmans, Het nieuwe Amsterdam van 1795 tot den tegenwoordigen tijd. Amsterdam, 1925.

Wat niet in Baedeker staat. Een reeks blijmoedige boeken onder leiding van *Molly Keizer-Prins* en *A.J.G. Strengholt*. I. Het boek van Amsterdam. Amsterdam, 1930.
Johan Luger en Jo Spier, Amsterdam zwart op wit. Amsterdam, 1930. (Hierin o.a.: De Amsterdammer, 15).
H. Brugmans, Geschiedenis van Amsterdam van den oorsprong af tot heden. Amsterdam, 1930-1933. 8 dln.
Henri Polak, Amsterdam die groote stad... Een bijdrage tot de kennis van het Amsterdamsche volksleven in de XIXe en XXe eeuw. Met een voorwoord van *W. de Vlugt*. Amsterdam, 1936.
P.H. Ritter Jr., De levensstijl van den Amsterdammer. - De schoonheid van ons land. II. Amsterdam. Amsterdam, 1936, XX.
H. Heertje, De diamantbewerkers van Amsterdam. Amsterdam, 1936.
Joh. Luger, De humor van den Amsterdammer. - De Groene Amsterdammer, 9 Oct. 1937.

Zuid-Holland.

L. van Bos, Dordrechtsche Arcadia. Amsterdam, 1663, 577. (Over het karakter van de Dordrechtenaren).
C. Veltenaar, Het kerkelijk leven der Gereformeerden in Den Briel tot 1816. Amsterdam, 1915.
H.N. ter Veen, Brielle. - Mensch en maatschappij, dl. 2 (1926), 270.
Fr. Landmeter, Uit het gebied van den voormaligen en tegenwoordigen Biesbosch. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 20 (1929), 225.
A.A.A. Verbraeck, Het Westland. - Mensch en maatschappij, dl. 7 (1931), 139.
A.A.A. Verbraeck, Het Westland. Sociografie van een tuinbouwgebied. Groningen, 1933.
J.L. van Dalen, Geschiedenis van Dordrecht. I. Dordrecht, 1931, 499.
A.C. de Vooys, De gemeente Reeuwijk. Sociaal geographiese analyse van een gemeente in het Zuid-Hollandse weidegebied. Utrecht, 1932.
Een donker eiland? Kerkelijk leven op Voorne en Putten. - Hervormd Amsterdam, jg. 5, no. 162, 16 Oct. 1937.
Kerk en evangelisatie in Oostvoorne. - t.a.p., no. 164, 30 Oct. 1937.

Rotterdam.

Physiologie van Rotterdam, door twee Rotterdammers (*J.Th. Dutillieux* en *G.W. van der Voo?*). 's-Gravenhage, 1844.

Rotterdam in den loop der eeuwen. Wordingsgeschiedenis, kerkelijk leven, kunsten en wetenschappen, scheepvaart, handel en nijverheid, maatschappelijk leven. Rotterdam, 1906-1909. 4 dln.

C. te Lintum, De oorzaken van Rotterdam's opkomst en ontwikkeling. - Tijdschrift van het Kon. Nederl. aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 25 (1908), 197, 443.
Wat niet in Baedeker staat. Een reeks blijmoedige boeken onder leiding van *Molly Keizer-Prins* en *A.J.G. Strengholt*. II. *H.A. Meerum Terwogt* en *Herman Vlug*. Het boek van Rotterdam. Amsterdam, 1931.
A.R. Zimmermann, Oranje en Rotterdam. - De hechte band tusschen vorstenhuis en vaderland. Amsterdam, 1935, 255.

's-Gravenhage.

(W.J.A. Jonckbloet), Physiologie van Den Haag door een' Hagenaar. 's-Gravenhage, 1843. - 2de druk: 's-Gravenhage, 1843.
(W.F.G.L. François), Een achttiende hoofdstuk, voor de ‘Physiologie van Den Haag’. Door een Hagenaar. 's-Gravenhage, 1843.
(W.J.A. Jonckbloet?), Laatste hoofdstuk voor de ‘Physiologie van Den Haag’, door een' Hagenaar. 's-Gravenhage, 1843. - 2de druk: 's-Gravenhage, 1843.
(E.W. van Dam van Isselt), De physiologie van den Haag bekeken door een' buitenman. Amsterdam, 1844.
(W.J.A. Jonckbloet), De monster-hekelaar. Vredelievend(?) antwoord aan den edelen verdediger der vertrapte onschuld: Siegfried de Buitenman. Door den schrijver van het Laatste hoofdstuk voor de ‘Physiologie van den Haag’. 's-Gravenhage, 1844.
P.L. van Eck Jr., Physiologie van den Haag. - Die Haghe. Jaarboek, 1926-'27, 199.
Bespreekt de vijf bovengenoemde geschriften.
Den Haag en de Hagenaars. Een nieuwe physiologie door een Haagschen dwarskijker. Dordrecht, 1874. - 2de druk: Dordrecht, 1874.
W.P. van Stockum, 's-Gravenhage in den loop der tijden. 's-Gravenhage, 1889.
Johan Gram, 's Gravenhage in onzen tijd. Amsterdam, 1893. (Hfdst. IV. De Hagenaars).
Wat niet in ‘Baedeker’ staat. Een reeks blijmoedige boeken onder leiding van *Molly Keizer-Prins* en *A.J.G. Strengholt*. III. *Hans Martin* en *Eduard Veterman*, Het boek van Den Haag. Amsterdam, 1931.
M. Jochems, Gedenkschriften van den Ouden Hagenaar: voorheen en thans. Den Haag, 1933.
Het boek van Den Haag. 's-Gravenhage vroeger en nu. Beschreven onder leiding van *W.P.F. van Deventer* en *H.E. van Gelder*, 's-Gravenhage, 1934.
W.J. van Balen, De ziel van Den Haag. - De residentie. Met een voorwoord van *S.J.R. de Monchy* en medewerking van *W.J. van Balen*. Amsterdam, 1937.

Goeree en Overflakkee.

J.A. de Vries Reilingh, De bevolking van Goedereede en Overflakkee. - Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, dl. 57 (1913), 2de helft B, 2040.

Zeeland.

M.Z. van Boxhorn, Chroniick van Zeelandt. Middelburch, 1644. I, 119.
J.C. de Man, Twaalf schedels van Reimerswale en de bevolking van Zeeland. Middelburg, 1893, 46.
A.A. van Schelven, Het Zeeuwsche mysticisme. - Geref. theologisch tijdschrift, dl. 17 (1916-17), 141. - Ook afzonderlijk verschenen: Nijverdal, 1916.
W.H. Weeda, Psychologische kenmerken eener Zeeuwsche gemeente. - Stemmen voor waarheid en vrede, dl. 61 (1924), 861.
N.L. Wiltink, Zuid-Beveland. - Gedenkboek ter herinnering aan den 70sten verjaardag van R. Schuiling. Groningen, (1924), 354.
J.R.W. en M. Sinninghe, Zeeuwsch sagenboek. Zutphen, 1933.
W.H. Weeda, Het type der Zeeuwen. - Algem. Weekblad voor Christendom en cultuur, jg. 9, no. 19 (10 Maart 1933).
L.M. Mispelblom Beyer-van den Bergh van Eysinga, Zoutelande. Een plattelandsgemeente op Walcheren. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 24 (1933), 329.
P.L. Franke, Zoutelande. Naschrift van M.B. - t.a.p., dl. 25 (1934), 51.

Zeeuws-Vlaanderen.

J.N. Pattist, Zeeuwsch-Vlaanderen Nederlandsch. - Vragen van den dag, dl. 34 (1919), 113. - Ook afzonderlijk uitgegeven: Oostburg, 1919.
J. de Hullu, Zeeuwsch Vlaanderen door historie en volksaard Noord-Nederlandsch gebied. 's-Gravenhage, 1919.
P. Dieleman, Oranje en Zeeuwsch-Vlaanderen. - De hechte band tusschen vorstenhuis en vaderland. Amsterdam, 1935, 186.

Noord-Brabant.

A. van Zutphen, Aardrijks- en geschiedkundige beschrijving der provincie Noord-Braband. Gorinchem, 1820, 24.
H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland. - Noord-Brabant. - Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Gen., 2de serie, dl. 21 (1904), 1.
H.N. Ouwerling, Uit de donkere gewesten. Naar aanleiding van Verstooteling, een modernen roman van *H.H.J. Maas*. Helmond, 1908.
Vincent Cleerdin, Brabantsche sagen. 's-Hertogenbosch, 1922.
Vincent Cleerdin, Sagen van Brabant. Rotterdam, 1929.
J. Kleijntjens en H.H. Knippenberg, Brabantsche sagen. Leiden, 1926.
Th. Goossens, Het arme Brabant. Tilburg, 1929.

Gerard Knuvelder, Vanuit wingewesten. Een sociografie van het Zuiden. Met een inleiding van *C. Gerretson*. Hilversum, 1930.

J.R.W. Sinnighe, Noord-Brabantsch sagenboek. Scheveningen, 1933. - Titeluitgave: Zutphen, 1937.
J.R.W. Sinninghe, Brabantsche volkshumor. Scheveningen, (1934).
Hub. Kunst, Brabantsche sagen. Turnhout, 1934.
P. Gervasius, O.M. Cap., Is ons Brabants volk eenvoudig? - Brabantia nostra, jg. 1 (1935-36), 233.
Th. Goossens, Vrolijke Brabanders. - Brabantia nostra, jg. 2 (1937), 225.
A. de Cock en Is. Teirlinck, Brabantsch sagenboek. Gent, 1909-1912. 3 dln.
Pieter Cornelissen, Schoon Roomsch Brabant, 's-Hertogenbosch, 1934.

Westelijk Noord-Brabant.

Anton van Duinkerken (W.J.M.A. Asselbergs), De ziel van den West-Brabander. - Ons Nederland, jg. 4 (1932), no. 9.

Oostelijk Noord-Brabant.

L. Deckers, De landbouwers van den Noordbrabantschen zandgrond. Eene bijdrage tot de kennis der maatschappelijke en oeconomische ontwikkeling van den Nederlandschen boerenstand in de negentiende en twintigste eeuw. Eindhoven, 1912.
H.J.M. van den Heuvel, Legenden en vertellingen uit het land van Ravenstein. Brussel, 1928.

De Meierij.

F.M.A. Arnolds, Bossche legenden en verhalen. 's-Hertogenbosch, 1890. 4 dln.
J.M. Lauwers, Langs de Hilverboorden. Bijdrage tot de kennis van het Brabantsche landschap en volk. Hilvarenbeek, 1924.
H.J.J. van Velthoven, Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch. Bijdrage tot de sociaal-geografische kennis van dit gebied. I (tot 1815). Amsterdam, 1935.
W. Brand, Eindhoven. Sociografie van de Lichtstad. Amsterdam, 1937. Monografie over Eindhoven.

De Noordbrabantsche Kemepn.

P.A. Barentsen, Over de kindersterfte ten plattenlande van Oost-Noordbrabant. - Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, dl. 66 (1922), 2de helft A, 610.
P.A. Barentsen, Over kindersterfte, alcoholisme en criminaliteit in Oost-Noord-Brabant. - Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, dl. 67 (1923), 2de helft A, 268.

P.A. Barentsen, Iets over het bevolkingsvraagstuk. - Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, dl. 68 (1924), 1ste helft B, 2389.
P.A. Barentsen, Het gezinsleven in het oosten van Noord-Brabant. - Mensch en Maatschappij, dl. 2 (1926), 44.
P.A. Barentsen, Het oude Kempenland. Een proeve van vergelijking van organisme en samenleving. Groningen enz., 1935.

De Peel.

H.N. Ouwerling, Uit de donkere gewesten. Naar aanleiding van Verstooteling, een modernen roman van H.H.J. Maas. Helmond, 1908.

Limburg.[1)]

J.M. Janssen, Schets van taal, zeden en gebruiken uit de heuvelstreek van Roermond. - Limburg's jaarboek, jg. 2 (1895), 35, 67; jg. 3 (1896), 67, 323.
Felix Rutten, Limburg. (Ons mooie Nederland, III). Amsterdam, 1918.
Felix Rutten, Limburg en het overige Nederland. - Vragen van den dag, dl. 34 (1919), 66.
Felix Rutten, Over den Limburgschen landaard. - Ons eigen tijdschrift, jg. 2 (1924), 330.
H. Blink en *C.J. van Nieuwenburg*, Limburg als economisch-geographisch en staatkundig gewest in 't verleden en heden. - Tijdschrift voor economische geographie, dl. 10 (1919), 205.
Math. Kemp, De geest in Limburg. Sittard, 1925.
J. Jacobs M.S.C., Over godsdienstig toestanden in de Mijnstreek. - Roeping, jg. 5 (1926-1927).
Gerard Knuvelder, Vanuit wingewesten. Een sociografie van het Zuiden. Met een inleiding van C. Gerretson. Hilversum, 1930. (hfdst. XI: Limburgs mentaliteit).
Fons Tuinstra, De ziel van Limburg. Maastricht, 1932.
Gerard Lemmens, Mijnwerkersfolklore in Limburg. Maastricht, 1936.
Charles Thewissen, Limburg en Oranje. Maastricht, 1937.

De Zuidelijke Nederlanden in 't algemeen.

1) Bedoeld is het gedeelte van het landschap, dat tot Rijks-Nederland behoort.

G. Bruining, België waaronder het Luxemburgsche, het Land van Luyk en de aangrenzende Fransche vestingen en andere bezittingen, volledig beschreven. 's-Gravenhage, 1815.
Cd. Busken Huet, Het land van Rubens. Belgische reisherinneringen. Haarlem, 1879. - 2de druk: Haarlem, 1881. - 3de druk: Haarlem, 1905. - 4de druk: Haarlem, 1912.

H. Havard, La terre des gueux. Voyage dans la Flandre flamingante. Paris, 1879.
Camille Lemonnier, La Belgique. Bruxelles, 1888. - 2de druk: Bruxelles, 1905.
Charles Morice, L'esprit belge. Bruxelles, 1899.
Raoul Blanchard, La Flandre. - Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande. Lille, 1906.
Edmond Picard, Essai d'une psychologie de la nation belge. - Revue économique internationale, 3e année (1906), vol. IV, 251.
Notre pays. I. La race et le milieu belges. II. Les arts, les lettres et la vie belges. Bruxelles, 1909-1919. 2 vol.
Vlaanderen door de eeuwen heen, onder leiding van *Max Rooses*. Amsterdam, 1912, 2 dln. - 2de uitgave: onder leiding van *Jan Denucé*. Amsterdam enz., 1932. 2 dln.
H.S.S. Kuyper, In het land van Guido Gezelle. Zwolle, 1913. - 2de druk, met inleiding van *Geerten Gossaert*. Zwolle, 1925.
D.A. Stracke, Volksslaap en -ontwaken. Antwerpen, 1913.
D.A. Stracke, Arm Vlaanderen. Antwerpen, 1914.
Lodewijk de Raet, Over Vlaamsche volkskracht. I. Vlaanderens cultuurwaarden. II. Vlaanderen's economische ontwikkeling. Met een voorwoord van *R. Lamberty-de Raet*. Brussel-Amsterdam, 1913-1920. 2 dln.
De Vlaamsche ziel. Sprokkelingen uit frontbrieven van den Yser. Verzameld door E. Hullebroeck. Amsterdam, 1918.
Georges Journet, La géographie humaine de la Belgique. Bruxelles, 1920.
Henri Davignon, Le visage de mon pays. Six essais sur la Belgique. Préface de *Maurice Barrès*. Paris, 1921.
G. Blachon, Pourquoi j'aime la Flandre. Lille, 1922. - Nederlandse vertaling: Waarom ik Vlaanderen liefheb. Uit het Fransch vertaald door *Stijn Streuvels*. Thielt, 1926.
Stijn Streuvels, Land en leven in Vlaanderen. Amsterdam, 1923. Vermeerde herdruk van de bijdrage van Streuvels in: Vlaanderen door de eeuwen heen. Amsterdam, 1912, dl. I.
Lode van Gent (Oscar Tijdgat), Onder Vlaanderen's hemelen. Leuven, 1924.
Lode van Gent, Grepen uit het Vlaamsche volksleven. Leuven, 1927.
Lode van Gent, Vlaamsche humor. Leuven, 1929.
Le miroir de la Belgique. I-III. Bruxelles-Paris, 1927-1928. 3 vol.
Robert van Passen, Het gelaat der Vlaamsche steden. - Steden en landschappen, VI. Antwerpen, 1930.
Urbain van de Voorde, Charles de Coster en de Vlaamsche idee. Amsterdam enz., 1930.
Marnix Gijsen (J.A. Goris), Ons volkskarakter. Een poging tot inzicht. Mechelen-Amsterdam, 1932.
Paul Colin, La Belgique, carrefour de l'Occident. Paris, 1933.
G. Schamelhout, Herkomst en ethnische samenstelling van het Vlaamsche volk. Antwerpen, 1936.
W. Laatsman, De Vlaamsche volksziel. Zwolle, 1937.

West-Vlaanderen.

Johan Winkler, Land, volk en taal in West-Vlaanderen. - *Johan Winkler*, Oud-Nederland. 's-Gravenhage, 1888, 105.
Stijn Streuvels, Land en leven in Vlaanderen. Amsterdam, 1923. Vermeerderde herdruk van: Veld en dorp in Vlaanderen. - In: Vlaanderen door de eeuwen heen, dl I, Amsterdam, 1912.
J. Craeynest, Het volk in West-Vlaanderen. - Biekorf, dl. 12 (1901), 342.
J. Claerhout, Considérations sur l'anthropologie de la West-Flandre. - Annales de la société scientifique de Bruxelles, t. 29 (1904-1905), 91.
J. Claerhout, Anthropologie de la Westflandre. - l.c., t. 31 (1907), 2me partie, 69.
J. Claerhout, La population de la West-Flandre. - Mémoires de la société d'anthropologie de Bruxelles, t. 29 (1910), 1.

Frans-Vlaanderen.

Louis de Baecker, Le présent et le passé. Paris, 1884.
Ch. Vandeputte, Notre vieille Flandre. Lille, 1904. 3 tom.
L. Salembier, Hommes et choses de Flandre. Lille, 1911.
Flandre, notre mère. La Flandre française en douze tableaux, par *N. Bourgeois, P. Deffontaines, C. Looten, C. De Croocq, J. Dewachter, R. Despicht, A.M. de Poncheville, F. Beaucamp, L. Détrez, J.E. Van den Driessche, P. Vandamme, J. Delannoy*. Bailleul, 1931.
Gust Lameraut, Wondervertellingen uit Fransch Vlaanderen. Brussel, 1929.
Camille Looten, La Flandre française à travers les âges. Bailleul, 1931.
V. Celen, Fransch-Vlaanderen. Letterkundige betrekkingen met Vlaanderen. Herleving van het nationaliteitsgevoel. Antwerpen, 1933.

Brugge.

Ad. Duclos, Bruges, histoire et souvenirs. Bruges, 1908.
Felix Rutten, Brugge. Amsterdam, 1925. - 2de druk: Amsterdam, 1930; 3de druk: Amsterdam, 1935.

Oost-Vlaanderen.

George Podesta, Coup d'oeil sur la Flandre occidentale. Anvers, 1859.

Het Meetjesland.[1]

Jules Huyttens, Etudes sur les moeurs, les superstitions et le langage de nos ancêtres (les Ménapiens), comparés avec les usages existant de nos jours dans la Flandre orientale. Gand, 1861.

1) Het Meetjesland (de streek tusschen Maldegem en Eekloo) is het land van de Houtlanders of Boskerels.

Juul van Landtschoot, Volksvertelsels afgeluisterd in het Meetjesland en naverhaald. Brussel, 1929.

Gent.

J.J. Steyaert, Beknopte beschrijving van Gent, of verkorte historische beschouwing van die stad en hare bewoners, van de merkwaerdige gebouwen, gestichten en maetschappyen, de beroemde Gentenaren, enz.; voorgegaen van de beginselen der geschiedenis van Gent. Gent, 1847, 19.
Lodewijk de Vriese, Gentsche spreekwoorden en spreekwijzen. Gent, 1890. 2de druk: Gent, ? . - 3de druk: Gent, 1907 - 4de druk: Gent, 1917.
Willem Rogghé, Gedenkbladen. Met eene inleiding door *Max Rooses*. Gent, 1898.
V. Fris, Laus Gandae. Eloges et description de Gand à travers les âges. Gent, 1911.
Gab. Celis, Het Gentsche volksleven. Gebruiken en plechtigheden naar datum gerangschikt. Folkloristische schets. Gent, 1924.
Gab. Celis, Le folklore gantois. - Bulletin officiel du Touringclub de Belgique, 34 (1928), no. 6.
P. de Keyser, Gent in de literatuur en in de folklore. Gent, 1935.
Achilles Mussche, Gent en zijn etser-teekenaar De Bruycker. Antwerpen, 1936.

De Antwerpse Kempen.

Le Baron van W., Description de la Campine. - Journal d'agriculture, d'économie rurale et des manufactures du royaume des Pays-Bas, 2me série, t. 2 (1825), 129, 193, 257.
George Podesta, Essai sur la Campine anversoise. Anvers, 1853.
J.H. Heymans, De Kempen. - Het Belfort, jg. 10 (1895), 253.
E. Vliebergh, De landelijke bevolking der Kempen gedurende de 19de eeuw. Bijdrage tot de economische geschiedenis. - Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, classe des lettres, collection in-8vo, 2me série, t. 2 (1906).
E. Vliebergh, De Kempen in de 19e en in 't begin der 20e eeuw. Yper, 1908.
Louis Stroobant, Légendes et coutumes campinoises. Turnhout, 1908.
Herman Henot, Kempische volksvertelsels. Brussel, 1926.
Herman Henot, Sagen uit de Kempen. Brussel, 1926.

Antwerpen (De stad).

(Pieter Frans) v(an) K(erckhoven), De Antwerpsche politieken. (Zedenschetsen, I). - Kunst- en Letter-blad, jg. 6 (1845), 90.
S. Blereau, De opregte sinjoor. - Muzen-album, letterkundig jaerboekje voor 1843, 99.

George Podesta, Le Petit Brabant. Anvers, 1854, 32.
Camille Lemonnier, Antwerpen en zijn merkwaardigheden. Naar het Fransch van -. Haarlem, 1885. - Italiaanse vertaling: Anversa. Milano, 1885.
Vertaling uit: Camille Lemonnier, La Belgique, Paris, 1888.
Emm. de Bom, De psychologie van den Antwerpenaar. Antwerpen, 1929.
Lode Baekelmans, Op zoek naar den 'opregte Sinjoor'. - In: Aanteekeningen van een boekenwurm. Antwerpen, 1931.
Edmond de Bruyn, Lof van Antwerpen. Vertaald door A.H. Cornette. Antwerpen, 1914.
Vertaling uit: Notre pays, I. Bruxelles, 1909.
Weerspiegeld Antwerpen. Hoe 't vroeger was. Onze schrijvers over hun stad. Antwerpen, 1929.
Roger Avermaete, Synthèse d'Anvers. Bruxelles, 1932.

Zuid-Brabant.

Camille Lemonnier, En Brabant. Verviers, 1878. - Nederlandse vertaling: Bij onze Zuidbrabantsche boeren. Uit het Fransch door *Leën*. Brussel, 1880.
Al. Appelmans, Au pays des fruits et du houblon. Etude monographique sur la situation économique et sociale à l'ouest de Bruxelles. Préface de *(Victor) Brants*. Malines, 1905.
A. de Cock en Is. Teirlinck, Brabantsch sagenboek. Gent, 1909-1912. 3 dln.
Louis Verhulst, Entre Senne et Dendre. Contribution à l'étude de la situation des classes agricoles en Belgique pendant le XIXe siècle. - Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, classe des lettres, collection in-8vo, 2me série, t. 23 (1926).

Het Hageland.

Em. Vliebergh en Rob. Ulens, Het Hageland. Zijne plattelandsche bevolking in de XIXe eeuw. Bijdrage tot de studie der economische en sociale geschiedenis. - Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, classe des lettres, collection in-8vo, 2me série, t. 13 (1921).
Stan Leurs, De Demervallei. (Steden en landschappen, VIII). Antwerpen, 1935.

Het Pajottenland.

Franciscus Twyfelloos (J.F. De Gronckel), Het Payottenland, gelyk het van oudtyds gestaen en gelegen is. Gedenkboeksken voor alle die deze contry vry

en vrolyk beleven. Brussel, 1846. - 2de druk: Brussel, 1852. - 3de druk: Brussel, 1852.

Brussel.

Henri Nizet, Bruxelles rigole.... Moeurs exotiques. Bruxelles, 1883.
Maurice des Aubieux, Psychologie d'une capitale: Bruxelles. Paris-Bruxelles, 1920.
Cypriaan Verhavert, Brusselsche typen. Brussel-Amsterdam, 1923. - 2de druk: Brussel-Amsterdam, 1936. - Franse vertaling: Types bruxellois. Traduit et adapté du flamand par Roger Kervyn de Marcke ten Driessche. Louvain etc., 1932.
Cypriaan Verhavert, In onze goedige stede. Brussel, 1928.
Cypriaan Verhavert, Van ketjes en kiekefretters. Brussel, 1936.
Cypriaan Verhavert, Uit Brussels verleden en heden. Brussel, 1937.
Victor Devogel, Légendes bruxelloises. Nouv. éd. Bruxelles, 1925.
Auguste Vierset, Les légendes de Bruxelles et du Brabant. Bruxelles, 1930.

Limburg[1]. (Het Land van Loon).

Fr. Nouwen, Limburgsche verhalen en legenden. Antwerpen-'s Hertogenbosch, 1867.
Jules Frère, Limburgsche volkskunde. Hasselt, 1926-1936. 3 dln.

De Limburgse Kempen.

Zie de rubriek: DE ANTWERPSE KEMPEN.

Haspengouw.

Louis-Francois Thomassin, Mémoire statistique du département de l'Ourthe. Liège, 1879, 214.
Em. Vliebergh et Rob. Ulens, La population agricole de la Hesbaye au XIXe siècle. Contribution à l'étude de l'histoire économique et sociale. - Mémoires de l'Académie royale de Belgique, classe des lettres, collection in-8vo, 2me série, t. 5 (1909).

De Joden.

Alphonse Esquiros, La Néerlande et la vie hollandaise. Paris, 1859. II, 145.

1) Bedoeld is het gedeelte van het landschap, dat tot de Zuidelijke Nederlanden behoort.

H. Blink, Nederland en zijne bewoners. III. Amsterdam, 1892, 167.
J.A.J. de Villiers, Holland and some Jews. A lecture. London, 1908.
J. Leydesdorff, Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche volk. Groningen, 1919.

Sigmund Seeligmann, Die Juden in Holland. Eine Charakteristik. - Festschrift David Simonsen, Kobenhavn, 1923, 253.
A.A. Weinberg, Psychologische onderzoekingen bij Joodsche en niet-Joodsche schoolkinderen te Amsterdam. - Bijdragen en mededeelingen van het Genootschap voor de Joodsche wetenschap in Nederland, no. 1 (1922), 55.
Sigmund Seeligmann, Die Juden in Holland. - Niederländisches Jahrbuch II (1924), 207.
S. Kalff, Joodsche volkstypen in Amsterdam. - De Vrijdagavond, jg. 4 (1927/28, dl. II, 729, 746.
Dora Prywes-Ingber, Antwerpsche Joden tusschen Oost en West. - De Vrijdagavond, jg. 7 (1930/31), dl. 13, 137.
Micha Goedhart, Het Belgische Jodendom en zijn toekomst. - De Vrijdagavond, jg. 8 (1931/32), dl. 15, 292, dl. 16, 18, 73, 85, 107, 134, 149, 162.
Betty Brandon, Het Amsterdamsche ghetto-meisje. - Ha'ischa, dl. 6 (1934), 63, 77.
F. Bernstein, Over Joodsche problematiek. Arnhem, 1935.
F. Bernstein, Die Juden in Holland. - Der Morgen. Monatsschrift der deutschen Juden, jg. 11 (1935), 287.
M. Israel, Onderzoek naar het verband tussen intelligentie en woordenschat bij Joodse kinderen. - Ha'ischa, dl. 8 (1936), 49, 72, 93, 116, 131, 147.
I. van Esso Bzn., Problemen van de medische demographie der Joden. - Geneeskundige gids, dl. 14 (1936), 41.
E. Boekman, Demografie van de Joden in Nederland. Amsterdam, 1936.
Joachim Prinz, Das Leben im Ghetto. Berlin, 1937. (S. 91: Amsterdam).